

הכתיב והקרי שבמקרא

בחינה בלשנית של חילופי מסורות
מושתתת על נוסח המקרא שביכתר ארם צובה'

מימון כהן

מימון כהן
הכתיב והקרי שבמקרא

סדרת ספרים לחקר המקרא מיסודו של ס"ש פרי

- י' אבישור / עיונים בשירת המזמורים
ב' אופנהיימר / הנבואה הקלסית: התודעה הנבואית
ד' אלגביש / השירות הדיפלומטי במקרא ובתעודות מן המזרח הקדום
י' אפעל / כעיר נצורה: המצורה וגילוייו במזרח הקדום
א' ארליך / 'כל עצמתי תאמרנה': השפה הלא מילולית של התפילה
י' בן-דוד / צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא
י' דור / האמנם גורשו 'הנשים הנכריות' ?
א' הורביץ / שקיעי חכמה בספר תהלים: עיוני לשון וסגנון
י"א זליגמן / מחקרים בספרות המקרא
ש' יפת / פירוש רבי שמואל בן מאיר (רשב"ם) לאיוב
מ' כהן / הכתיב והקרי שבמקרא: בחינה בלשנית של חילופי מסורות מושתתת על נוסח המקרא שב'כתר ארם צובה'
י' ליוור / פרקים בתולדות הכהונה והלווייה
ש"א לוינשטם (עורך) / מחקרים במקרא
י' ליכט / פירוש של ספר במדבר (שלושה כרכים)
מ' פארן / דרכי הסגנון הכוהני בתורה: דגמים, שימושי לשון, מבנים
ר"ב פוזן / העקיבות התרגומית בתרגום אונקלוס
י' פליישמן / הורים וילדים במשפט המזרח הקדום ובמשפט המקרא
א' צ'ריקובר / היהודים במצרים בתקופה ההלניסטית הרומית לאור הפאפירולוגיה
מ"ד קאסוטו / פירוש על ספר בראשית
מ"ד קאסוטו / פירוש על ספר שמות
ש' קוגוט / המקרא בין טעמים לפרשנות: בחינה לשונית ועניינית של זיקות ומחלוקות בין פרשנות הטעמים לפרשנות המסורתית
ש' קוגוט / המקרא בין תחביר לפרשנות: סוגיות בתחביר המקרא באספקלריה של הפרשנות היהודית הקלסית
י' קנוהל / מקדש הדממה: עיון ברובדי היצירה שבתורה הכוהנית
ח' רביב / מוסד הזקנים בישראל
ב"י שוורץ / תורת הקדושה: עיונים בחוקה הכוהנית שבתורה
ה' שי / פירוש תנחום בן יוסף הירושלמי לתרי-עשר

מימון כהן

הכתיב והקרי שבמקרא

בחינה בלשנית של חילופי מסורות
מושגת על נוסח המקרא שב'כתר ארם צובה'

הספר יצא לאור בסיוע
הקרן ע"ש הרב ד"ר יצחק אדוורד קייב, ניו-יורק
המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי, באר-שבע

עריכת לשון: אברהם בן-אמתי

ההפצה: הוצאת מאגנס
ת"ד 39099, ירושלים 91390, טל' 02-6586659, פקס' 02-5633370
www.magnespress.co.il

כל הזכויות שמורות
להוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס
האוניברסיטה העברית
ירושלים תשס"ז

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם,
לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני
או אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 7-271-493-965 ISBN

נדפס בישראל
סדר ועימוד: א.מ.ן בע"מ, ירושלים

מוקדש ברטט

לזכרו הקדוש של סבא רבא

צדיק יסוד עולם

רבי יעקב הכהן זצוק"ל

עצמותיו הועלו ארצה
בא' בכסלו התש"ס
לעיר האבות באר-שבע, ישראל

נתבקש לישיבה של מעלה
בשנת התרנ"ג (1893)
בעיר בני-מלל, מרוקו

ולזכרו המבורך של הנכד – החכם השלם
מו"ר אבי הטוב והישר באדם

רבי יעקב כהן זצ"ל
נתבקש לבית עולמו בשנת ד"ף לחייו
ביום שבת קודש כ"ה באדר התשס"ב

ת נ צ ב " ה

תוכן העניינים

יא	פתח דבר
1	מבוא
13	פרק ראשון: ענייני כתיב
	1.1 מימושים אורתוגרפיים של הגיים במילה 13
	1.1.1 מימושיה האורתוגרפיים של התוכית -yi- 15
	1.1.2 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת -i 16
	1.1.3 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת -u 17
	1.1.4 מימושיה האורתוגרפיים של התנועה o 20
	1.1.5 מימושיה האורתוגרפיים של הסופית -a 27
	1.1.6 מימושיה האורתוגרפיים של הסופית -aw 31
	1.1.7 אותיות מנצפ"ך הכפולות: מימושיה האורתוגרפיים של נו"ן 34
	1.2 מימושים אורתוגרפיים של מילים או צירופי מילים 36
	1.2.1 מימושים אורתוגרפיים המיוסדים על נוהגי כתיבה עתיקים 36
	1.2.2 מימושים אורתוגרפיים של המילה אשדת 39
	1.2.3 מימושים אורתוגרפיים של צירופי הלשון 'בא גד', 'מה זה' 42
	1.3 סיכום 44
45	פרק שני: ענייני צורות
	א. מורפולוגיה
	2.1 חילופים מורפולוגיים במערכת הפועל 45
	2.1.1 צורות כתיב וקרי המשקפות חילופי גזרות וחילופי בניינים 45
	2.1.2 חילופים בין צורות פועל בעבר בגוף שלישי 76
	2.2 חילופים מורפולוגיים במערכת השם 79
	2.2.1 חילופים מורפולוגיים בצורות שם 79
	2.2.2 חילופים מורפולוגיים בקטגוריית הריבוי 95
	2.2.3 חילופים מורפולוגיים בקטגוריית הכינויים 111
	2.3 חילופים מורפולוגיים במיליות (בין צורה קצרה לצורה ארוכה) 120

2.3.1	חילופים בתואר הפועל	120
2.3.2	חילופים במילות יחס	121
ב.	מורפו-פונולוגיה	
2.4	זוגות כתיב וקרי שמקורם המשוער במעתיקים לשוניים בתחום ההגה	126
2.4.1	בידול בין הגיים	126
2.4.2	המעתיק $\bar{o} < \bar{a}$	130
2.4.3	השמט הגיים	131
2.4.4	כיווץ דיפתונגים	133
2.4.5	שיכול עיצורים	135
2.5	זוגות כתיב וקרי בשמות פרטיים שמקורם המשוער בהבדלי מסורת הגייה	138
2.5.1	שמות פרטיים (או כינויים) ממוצא עברי-כנעני	138
2.5.2	שמות פרטיים (או כינויים) ממוצא זר	150
2.6	סיכום	156
158	פרק שלישי: ענייני תחביר	
3.1	התאם תחבירי	158
3.1.1	ההתאם התחבירי במין או במספר בין נשוא פועלי לנושא	158
3.1.2	ההתאם התחבירי בכינוי לסיתום	164
3.1.3	ההתאם התחבירי בין רכיבי הצירוף	168
3.1.4	ההתאם התחבירי בשם הקיבוצי	173
3.2	שימוש צורות ה'זמנים' של הפועל	181
3.2.1	חילופים במערכת החיווי	181
3.2.2	חילופים במערכת האיווי	188
3.3	שימוש צורת הבינוני	194
3.3.1	חילופים בין צורת בינוני לצורת שם	194
3.3.2	חילופים בין צורת בינוני פעול ובין שם עצם	196
3.3.3	חילופים בין צורת בינוני פעול ובין שם תואר	198
3.3.4	חילופים בין בינוני פעול (בהוראה אקטיבית) לצורת בינוני פועל	200
3.4	שימוש הצירוף השמני	202
3.4.1	השימוש בתבניות מקבילות בצירופי שם המספר	202
3.4.2	השימוש בצירופי לשון מטיפוס סמיכות תמורה לצד צירופי לשון סדירים	204
3.4.3	חילופים בין סינטגמה של תמורה לסינטגמה של לוואי	208
3.4.4	חילופים בין תבניות תחביריות שונות לציון ערך ההפלגה	212
3.5	שימוש הכינוי הפרולפטי באחת מצורות הכתיב והקרי	213
3.6	שימוש בדיבור ישיר או בדיבור עקיף	216
3.7	שימוש קדום ביחסות בשמות פרטיים	221

	3.8 שימוש המילים הדקדוקיות	225
	3.8.1 שימוש של מילות היחס	225
	3.8.2 שימוש של מילות הקישור	237
	3.8.3 שימוש של מילות הרימוז	243
	3.8.4 שימוש הצורן ה- (או אפס) כיסוד מיידע	246
	3.8.5 שימושם של צורנים אדורכיאליים	253
	3.9 סיכום	257
260	פרק רביעי: ענייני מילון וסגנון	
	4.1 התבטאות נקייה ומכובדת כלפי אלוהים ואדם	261
	4.1.1 חילופי סגנון על דרך ה'כינוי' מפני כבודו של אלוהים	261
	4.1.2 חילופי סגנון על דרך ה'כינוי' מפני כבודו של מלך (או נכבד)	262
	4.1.3 חילופי סגנון מטיפוס 'לשון נקייה' מפני כבודם של השומעים	264
	4.2 חילופי כתיב וקרי שהם פרי תהליך זיווג הצורות	271
	4.2.1 זיווג צורות על פי כללי הדקדוק (או על פי מסורת הלשון)	271
	4.2.2 זיווג צורות בחריגה לשונית	273
	4.3 חילופים בין וריאנטות מילוניות מקבילות	276
	4.3.1 חילופים במערכת הפועל	276
	4.3.2 חילופים במערכת השם	282
	4.4 סיכום	306
308	סיכום ומסקנות	
316	נספח סטטיסטי	
319	בסיס הנתונים של הבדיקה הסטטיסטית	
344	רשימת הקיצורים	
	קיצורים כלליים וסימנים	344
	קיצורים של שמות כתבי העת, הספרים והסדרות	345
	קיצורים ביבליוגרפיים	346
368	מפתחות	
	מפתח ערכי הכתיב והקרי	368
	מפתח הכתובים (בקורפוס הנחקר)	384

פתח דבר

החיבור שלפנינו הוא פרי מחקר חדשני מעמיק ומדוקדק, הבוחן בשיטתיות את אחת התופעות העלומות שבמקרא – תופעת חילופי הכתיב והקרי – ומלבן אותה מזווית הראייה של חקר הלשון. יש בו מבוא וארבעה פרקים על פי מוקדי הלשון השונים: במבוא מובאים הנימוקים לתיחום הנושא והקורפוס הנחקר ומוצגים הרקע הכללי של סוגיית הכתיב והקרי וההתמודדות עמה, והשאלות החשובות שמחקר זה נותן עליהן את הדעת. הפרק הראשון דן בענייני אורתוגרפיה. פרק שני עוסק במורפולוגיה ובמורפו-פונולוגיה. הפרק השלישי מתמקד בענייני סינטקס ומורפו-סינטקס, והפרק הרביעי בענייני מילון וסגנון. בסופו של כל פרק בא סיכום ביניים, ובסופו של החיבור סיכום כולל של הדיונים והמסקנות המתבקשות מהם. את הספר חותם נספח סטטיסטי, הממחיש את תקפות מסקנותיו של מחקר זה למקרא בכללו. כמו כן מובאים מפתחות מפורטים לערכי הכתיב והקרי ולפסוקי המקרא, המאפשרים לקורא להגיע בקלות לכל בירור ובירור שבחיבור.

המערכת המורכבת והסבוכה של חילופי הכתיב והקרי שבמקרא מוצגת בחיבור זה בבהירות רבה. דומה שלשונות הכתיב והקרי, המתפרסות על פני ספרי המקרא השונים, מצטרפות כאן יחד כאבני פסיפס זעירות לתמונה שלמה אחת המעמידה מערכת כוללת, הבנויה קטגוריות קטגוריות של לשון על פי מוקדי הלשון השונים. כל היקרות של כתיב וקרי מייצגת למעשה פרט אחד, אבן פסיפס אחת, מתוך אותה מערכת כוללת ומובנית. המחקר מושתת על עדויות של כתבי היד המשובחים ביותר של המקרא, 'הכתר' וכ"י לנינגרד B19A (להשלמת החלקים החסרים ב'כתר'), תוך התחשבות בנוסח השומרוני של התורה, במגילות המקראיות ממדבר יהודה ובתרגומי המקרא השונים.

ערכו של החיבור אינו רק בחקירת יחסי כתיב-קרי ובבירור דרכיהם של חכמי המסורה; הוא ניכר אף בבירור סוגיות נוספות רבות בלשון המקרא הן כנתינתה הן במעמדה בתקופת בעלי המסורה. גם מי שאין עניינו בחילופי הכתיב והקרי או בשאלות נוסח, אלא במהותם של קווים חשובים בלשון המקרא בכללותה, ילמד הרבה מן העיון בחיבור זה. בהיותו משיק לשני תחומים אלה, מקרא ולשון, ציבור קוראים רחב ומגוון ימצא בו עניין: בראש ובראשונה ימצאו בו עניין רב חוקרי מקרא וחוקרי לשון וסטודנטים בשני ענפי מדע אלו. כמו כן עשוי חיבור זה לעניין

קהל משכילים רחב, שוחרי מקרא ומלומדים הקרובים לנושאי מסורה, לענייני נוסח המקרא ולפרשנות המקרא.

שמח אני להודות לכל מי שסייע בידי במלאכת הספר: לכל-לראש מודה אני בכל לבבי למורי ורבי פרופ' שמחה קוגוט – איש מופת וחוקר מובהק בלשון עברית ובמקרא – שזכיתי לכתוב בהדרכתו את עבודת הדוקטור שהחיבור הזה מבוסס עליה. הדרכתו המועילה-המעולה המשיכה ללוותני גם בכתיבת חיבור זה. בלב חפץ ניאות פרופ' קוגוט להקדיש לי מזמנו היקר ולהעניק לי מחכמתו, והכול ברוב נועם וחיבה, האופייניים לו כל כך. יישר חילו. מעומקא דלבא מודה אני לידידי ורעי פרופ' אהרן ממך, שעמד לימיני בעצה ובעידוד והיה לי לעיניים בנתיבתי בכל צעדיי. כן נתונה תודתי הנאמנה לפרופ' משה בר-אשר, שהיה לי למליץ טוב ועודדני לפרסם את חיבורי בהוצאת מאגנס. להוקרה רבה ראוייה הגב' אריאלה דיהי, שסייעה לי בעיבודים הסטטיסטיים מאירי העיניים.

הכנתו והוצאתו לאור של הספר נסתייעו בתמיכה של גופים ומוסדות אחדים. לאלה חב אני תודה והוקרה. בשורה הראשונה מודה אני לחברי הנהלת קרן פרי לחקר המקרא של האוניברסיטה העברית ולמזכירה הנאמן מר שלמה בירנבוים, שניאותו לקבל על עצמם לפרסם את ספרי באכסנייתם הנכבדה. מלוא ההערכה למנכ"ל הוצאת מאגנס, מר חי צבר, שזירז את מלאכת ההפקה של ספר זה והביאה לגמרה. כן יבואו על הברכה אנשי הצוות המסורים ובייחוד ד"ר אילנה שמיר, מרכזת המערכת, ומר רם גולדברג, מנהל ההפקה. תודה מיוחדת לעורך הלשון והמגיה, אברהם בן-אמתי, שביצע מלאכתו במיומנות רבה, בהבנה ובדייקנות מופתית. ברכת נתונה לגב' ליזה מוהר, שהקלידה את התיקונים במקצועיות רבה.

כן יאתה התודה לוועדת פרס אלוני, שזיכתה מחקר זה כבר בשלביו המוקדמים בפרס ע"ש נחמיה אלוני ז"ל לשנת התשנ"ח. זר ברכות ותודה מיוחדת להנהלת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בבאר שבע על העידוד הרב ועל התמיכה הנדיבה. כמו כן נתונה תודתי להנהלת קרן קייב שבניו-יורק על המענק הנדיב שהעניקה להוצאת ספר זה.

לכולם נאווה תהילה.

ואחרונים אחרונים חביבים בני ביתי היקרים: טובה מרובה מחזיק אני לרעייתי טובה ולשלושת ילדינו חן, יעל ומשה, שאפשרו לי בנפש חפצה וברוח אוהבת להתמסר לכתיבת הספר. להם שלמי תודה מלוא החופן.

מימון כהן

נשלם בסייעתא דשמיא, באר שבע, התשס"ז (2007)

מבוא

בנוסח המקרא קריאת המילה היא בדרך כלל על פי כתיבה, היינו הכתיב והקרי באים כאחד, וישנה התאמה מלאה בין הצורה שהמילה נכתבת בה (כתיב) ובין הצורה שהיא נקראת בה (קרי). אולם במקומות לא מועטים במקרא אין התאמה כזאת, היינו כתיב לעצמו וקרי לעצמו. בהיקריות כאלה מופיעה הערת קרי (ק') של המסורה בשולי הגיליון,¹ ועל פיה נקראת הצורה הכתובה בנוסח הפנים של המקרא (כ'). תופעה זו מוכרת בכינויה כתיב וקרי.

מה פשר תופעת הכתיב והקרי שבנוסח המקרא? בשאלה זו עדיין לא הכריעו החוקרים. חיבור זה, המבוסס על ניתוח לשוני פרטני של עדי הנוסח שבצורות הכתיב והקרי, מבקש להציע דרך להארת תופעה זו על פי הבוחן הלשוני.

במוקד חיבור זה עומדת השאלה, מה טיבן של צורות הכתיב והקרי שבנוסח המקרא. הנחת היסוד שיצאתי להוכיח היא, שהצורות המיוצגות כאן בכתיב ובקרי משקפות חלופות לשוניות, מימושים מקבילים של שתי מסורות לשון המיוסדים על מציאות לשונית בת תקופתן. ובלשונו של בעל המסורה אהרן בן אשר בהתייחסותו לתופעת הכתיב והקרי: 'לא נמצא אחד מהם סותר את דברי חברו, אלא כדברי זה כן דברי זה'.²

בספר נבדקו הערות כתיב וקרי (=כו"ק) אך ורק בכ"י ארם? צובה (א), ואך ורק בלשוניות שהערת כו"ק נקראת עליהן מפורשות במערכת המסורה של כתב יד זה. ולפיכך חיבור זה אינו מכיל תופעות של מסורה הקרובות לתופעת הכו"ק, כגון 'כתיב ולא קרי', 'קרי ולא כתיב', 'קרי תמיד', 'יתרות וחסרות', 'סבירין (ומטעין)'. תיחום הקורפוס הנבדק הוא בעיקרו פועל יוצא מהיקפה של תופעת הכו"ק שבמקרא. היקריות רבות של כו"ק מצויות בספרי המקרא השונים,³ והיריעה רחבה

1 סימני הניקוד וכן פיסוק הטעמים מכוונים מלכתחילה לקריאה נהגית, ולכן אך טבעי הוא ששני אלה יוצמדו לצורת הקרי דווקא, ואילו הצורה שבכתיב, שאינה נקראת בניגון, תבוא בלא סימני ניקוד וטעמים; ואכן דרך זו נוקט מחקר זה. וראה בעניין זה קוגוט, טעמים, עמ' 183.

2 לוינגר, דקה"ט, עמ' 9.

3 הממעיט מונה כ-800 היקריות, והמרכה כ-1,500. ראה ייבין, קרי וכתיב, עמ' 262–263. על פי טוב מניין בין 848 ל-1,566; ראה טוב, ביקורת, עמ' 46. ונראה כי הסיבה לכך נעוצה בהבדלים בין האסכולות השונות של בעלי המסורה, שפעלו בזמנים שונים ובמקומות שונים. ראה לעניין זה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 45.

מלהכילן בחיבור אחר. כדי להימנע מדחיקת היער מפני ריבוי העצים החלטתי מראש לצמצם את היקף הקורפוס הנבדק לספרי התורה ולספרי נביאים ראשונים.⁴ עם זאת נזקקתי בחיבור זה גם להיקרויות כו"ק המופיעות מחוץ לקורפוס הנבדק. המונח כתיב משמש בספר זה בשתי הוראות נבדלות: מכאן כתיב במובן הרחב של המילה, המציין ענייני אורתוגרפיה;⁵ ומכאן כתיב במובן הצר, מונח טכני המכוון לנוסח המילה שכתוב במקרא גופו, נוסח הפנים, בניגוד לקרי. ואשר למונח קרי, בניגוד לתפיסה הרווחת, כי הוראתו 'קרא';⁶ היינו צורת פועל בהוראה אקטיבית, נראה כי הצורה קרי, וכמוה אחותה כתיב, שימשו בידי בעלי המסורה בהוראה הזו המופיעה בארמית המקראית שבעזרא (ה' 7; ו' 2 כתיב; ד' 18, 23 קרי). וכשם שהצורה כתיב משמשת בארמית בהוראה פסיבית המקבילה לבינוני פעול שבעברית, היינו כתוב (כך נכתב על פי המסורת), כך גם אחותה קרי משמשת בארמית בהוראה פסיבית המקבילה לבינוני הפעול העברי, היינו קרוי (כך נקרא על פי המסורת).⁷

הוראה זו של המונח קרי (=קרוי) – כך נקרא ונמסר – מסתייעת גם מהכרת מפעלם של חכמי המסורה, שלא ראו עצמם מדקדקים נורמטיביים הבאים כביכול להעמיד חוקים ולתת לקורא המקרא הוראות – קרא כך (ולא אחרת) ! – אלא ביקשו לשמר את המקרא ככתבו (כתיב = כך כתוב) וכקריאתו המסורה במסורת שבעל פה מדורי דורות (קרי = כך נקרא הכתוב).

סוגיית הכתיב והקרי בפרשנות ובמחקר

דעות הפרשנים וכן דעות החוקרים חלוקות באשר לתופעת הכתיב והקרי שבמקרא, ועד שאבוא להידרש לתופעה גופה, מן הראוי שאנסה תחילה לתאר בקווים כלליים את תולדות הפרשנות המסורתית ולסכם את מצב המחקר המודרני בסוגיה זו.

4 מבחינה לשונית ספרי התורה וספרי נביאים ראשונים נחשבים שני מגבשים השייכים לאותה יחידה ספרותית קדם-גלויתית, אשר בראייה כוללת לשונה היא אחידה (כמובן, מבלי להתעלם מייחודי סגנון ולשון של ספרים שונים): העברית המקראית הקלסית, מרביתה פרוזה סיפורית קלסית ומיעוטה שירה.

5 למשל, ההבדל בין וישתחו שבכתיב ובין וישתחו שבקרי הוא עניין לאורתוגרפיה; ראה להלן סעיף 1.1.3.2.

6 אפשר שתפיסה זו של המונח, המבוססת על הניקוד קרי (ראה למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 65–66), מושפעת מצורת ההגייה של תופעה אחרת, השאולה מעולם המדרש של חז"ל, המכונה אל תקרי על פי הנוסחה 'אל תקרי... אלא...'. השווה למשל 'אל תקרי בניך אלא בוניך' (כבלי, ברכות סד ע"א).

7 ראה לוין, הקרי, עמ' 67. מן הראוי לציין כאן, כי על פי רשימת מונחים קראית עתיקה שנמצאה בקטעי הגניזה כתב יד אוקספורד, נהגה מונח המסורה הנדון כתיב [ו]קרי. ראה אלוני, רשימת מונחים, עמ' 341. תודתי נתונה למר רפאל זר, שהסב את תשומת לבי לכך.

עיון בתולדות הפרשנות המסורתית הקלסית מגלה, כי בסוגיה שלפנינו מסתמנות שתי מגמות ברורות. מצד אחד יש מגמה פרשנית שאינה נוטה להעדיף אחת מלשונות הכו"ק על פני חברתה. פרשנים מאסכולה זו מפרשים את הכתובים הרלוונטיים הן על פי הכתיב הן על פי הקרי. מצד אחר יש מגמה ברורה להעדפת לשון הקרי על פני לשון הכתיב. פרשנים מאסכולה זו מפרשים את הכתובים על פי רוב לפי לשון הקרי.

נציגה הנאמנים של האסכולה הראשונה הם ר' סעדיה גאון (882–942) ור' דוד קמחי (1160–1235). רס"ג ראה בתופעת הכו"ק תופעה לשונית המביעה במקרים רבים משנה הוראה, ומתברר שהונחה בפירושו למקרא על ידי הכלל 'יש אם למסורת ויש אם למקרא' (משנה, מכות ז, ב; בבלי, פסחים פו ע"ב), ולאורו של עיקרון זה פירש את הכתובים הן על פי הכתיב הן על פי הקרי,⁸ שכן לשיטתו שתי הגרסאות כשרות. גישה זו מיושמת בדבקות ובשיטתיות בפירושו של רד"ק. לדעתו של רד"ק לשונות הכתיב והקרי אינן אלא גרסאות חלופיות⁹ המשקפות שלב של אי-ודאות טקסטואלית אשר לנוסח המקרא.¹⁰ חילופי הגרסאות שלא הוכרעו על ידי חכמי המסורה נשתמרו, לדעת רד"ק, בצורת כתיב וקרי. סביר להניח כי גישתו של רד"ק בעניין שורשה ההיסטורי של התופעה מחד גיסא ונאמנותו הגדולה כלפי מפעלם של חכמי המסורה מאידך גיסא הן אשר הנחו אותו לייחס משקל שווה לשתי הגרסאות המיוצגות בכתיב ובקרי, ואפשר שמכאן נבעה מחויבותו לשיטת הביאור הכפול של לשונות הכו"ק.

נציגה הנאמנים של האסכולה השנייה הם ר' אברהם אבן עזרא (1089–1164) ור' (דון) יצחק אברבנאל (1437–1508). ברוב המקרים שראב"ע נדרש למציאותם של כתיב וקרי העדיף הוא לפרש לפי לשון הקרי תוך התעלמות גמורה מלשון הכתיב.¹¹ הוא ראה בלשון הקרי את קריאת המסורת המשקפת את כוונת הכתוב ואת משמעו. עקיבותו של ראב"ע בקו זה בולטת במיוחד במקומות שגרסת הכתיב וגרסת הקרי 'מצטלבות', היינו גרסה מסוימת באה במקום אחד ככתיב ובמקום אחר כקרי. גם

8 השווה למשל פירוש רס"ג לשמות כא 8 ולתהלים ק 3. וראה ראב"ע בפירושו הארוך לפסוקים אלו.

9 ראה סימון, ראב"ע ורד"ק, עמ' 195–197.

10 רד"ק מייחס שלב זה לתקופת גלות בבל, כאשר הפורענויות שיכשו את רציפותה של המסורת: 'ונראה כי המלות האלה נמצאו כן, לפי שבגלות הראשונה אבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי המקרא מתו, ואנשי כנסת הגדולה החזירו התורה לישנה, מצאו מחלקת בספרים והלכו בהם אחר הרוכ לפי דעתם; ובמקום שלא השיגה דעתם על הכירור [...] כתבו בדרך אחד מבפנים ובדרך אחר מבחוץ' (הקדמת רד"ק לפירושו לספר יהושע; ראה כהן, כתר, ספר יהושע, עמ' יד).

11 ראה למשל פירוש ראב"ע לתהלים נא 4: 'הרכה (ק': הִרְכָּה) ככסני מעוני'. בעניין זה ראה סימון, ראב"ע ורד"ק, בייחוד עמ' 195–203. והשווה אל חרל"פ, קרי וכתיב, בייחוד עמ' 244–249.

במקרים מעין אלה, יש לומר, נשאר ראב"ע תמיד נאמן לגרסת הקרי.¹² מתברר כי תפס את הקרי כמעין הוראה של בעלי המסורה כיצד יש להבין צורה נדירה, בלתי נורמטיבית, באמצעות זיהויה הסמנטי עם הצורה הרגילה, הנורמטיבית.¹³ נציג מובהק נוסף של אסכולה זו הוא אברבנאל. בהקדמתו לפירושו לספר ירמיהו אברבנאל מעלה שתי אפשרויות עיקריות להסבר מקור תופעת הכתיב והקרי שבמקרא, ובכל אחת מהן ניכרת שיטתו העקרונית בהעדפת לשון הקרי. הסברו הראשון מכוון בעיקרו ללשונות הכתיב והקרי שבתורה: לדעתו מצאו עזרא ואנשי כנסת הגדולה את ספרי התורה 'בשלמותם ותמותם', אלא שנמצאו בהם לעתים זריות שיש בהן סודות נסתרים, מסתרי תורה, ולכן הניחום בכתב מבפנים כמו שנכתב, ובקרי שמבחוץ פירשו זריות אלה 'כפי טבע הלשון ופשיטות הענין'.

בהמשך דבריו מוסיף אברבנאל הסבר אחר המכוון בעיקרו ללשונות הכתיב והקרי שבספרי הנביאים והכתובים. לדעתו הזריות שבספרים אלה מקורן ב'חסרון המדבר': 'להיות האומר אותם בלתי מדקדק כראוי אם בקצור ידיעת הלשון עברית ואם בקצור ידיעת דקדוק הכתיבה בסדרה וישרה, והיה זה מהנביא או המדבר ברוח הקדש כשגגה יוצאת מלפני השליט, ולכן הוצרך [עזרא] לפרש אמתת המלה ההיא כפי הספור, והוא ענין הקרי אשר שם מבחוץ'. אם כך ואם כך לשון הקרי, על פי שיטתו של אברבנאל, עדיפה על פני חברתה שבכתיב בשל היותה פירוש מוסמך של עזרא והסופרים על פי טבע הלשון ופשיטות הענין.

עד כאן באשר לפרשנות המסורתית הקלסית. ואשר למחקר המודרני בסוגיה זו, מתברר כי בחקרי לשון המקרא לא זכתה תופעת הכו"ק לתיאור וניתוח מספקים. אף שתופעה זו נפוצה דייה במקרא, מעטים הם ביחס הניסיונות שנעשו לבירורה, ואותם ניסיונות שנעשו בספרות המחקר כוללניים ברובם, אינם מקיפים ואינם ממצים.¹⁴

הניסיון הראשון לתאר בצורה מקיפה ובשיטה מדעית את סוגיית הכו"ק במקרא נעשה על ידי רוברט גורדיס.¹⁵ לבד ממחקריו של גורדיס לא נעשה אל נכון ניסיון שיטתי לטפל בסוגיה זו טיפול מעמיק, ובפרט מהיבטיה הלשוניים. בחיבורו של גורדיס ניכרות מעלות אחדות: בולטת ביותר עובדת היותו עבודת מחקר חלוצית ועבודת תשתית בנושא הכו"ק, וכמו כן מצטיין חיבור זה בהרצאתו הסדורה ובאופיו המכנס, המקיף והממייץ. לצד מעלות אלה נמצא כמה נקודות תורפה. עקרון המיון אינו אחיד: היקרויות רבות, על פי מיונו, הן וריאנטים מתוך כתבי יד. במקצתן בא

12 למשל, וילינו/וילינו (שמ' טז 2), וילינו/וילינו (כמ' יד 36) – בשני המקרים ראב"ע מפרש על פי צורת הקרי.

13 עם זאת יש לציין כי על אף דבקותו בלשון הקרי לא נמנע ראב"ע לחלוטין מפירוש על פי גרסת הכתיב, וזאת במקרים נדירים שבהם סבר כי צורת הכתיב עדיפה בהחלט מבחינה פרשנית. על עניין זה ראה בהרחבה חרל"פ, קרי וכתיב, עמ' 252–254.

14 למשל אורלינסקי, כתיב–קרי, עמ' 184–192; שפרבר, דקדוק היסטורי, עמ' 493–503. והשווה גרינץ, מבואי מקרא, עמ' 60–82.

15 ראה גורדיס, כתיב–קרי; הנ"ל, קדמות המסורה.

הקרי להדריך את הקורא כנגד אפשרות של קריאה שיש בה משום חילול ה' או ניבול פה או כנגד קשיי קריאה המתעוררים בעקבות הכתיב העיצורי,¹⁶ וחלק נכבד מהן (עשרות רבות של כו"ק) אינן מסווגות כלל.¹⁷

מלבד פגם זה הנוגע למיון יש לבקר את עצם הגישה שנקט גורדים להעמיד, דרך שיטה, את לשון הכתיב מול לשון הקרי ולהעדיף את האחת על פני חברתה. פעמים מוצא גורדים כי צורת הכתיב עדיפה,¹⁸ ופעמים כי צורת הקרי עדיפה;¹⁹ יש ששתי הצורות שבכתיב ושבקרי שוות ערך בעיניו,²⁰ ויש ששתי הצורות אינן משביעות רצון.²¹ פעמים לא מעטות ניתוחיו אינם מניחים את הדעת,²² והסבריו אינם תמיד מכוונים,²³ ובעיקר אין במחקרו של גורדים דיון פרטני ממצה על כל היקרות והיקרות לעצמה, אלא דיון קטגורי המלווה באופן חלקי בהערות קצרות. וכך נותרים סתומות וספקות לא מעטים בצורות כו"ק רבות שעדיין לא נתבררו. עם זאת יצוין כי בסוגיות אחדות נמצא שתיאוריו קרובים להניח את הדעת. במקומות כאלה, כאשר הבירור מראה שתיאוריו אכן מכוונים,²⁴ יש הפניה אליו.

מאז פורסם מחקרו זה של גורדים על סוגיית הכו"ק חלפו כבר למעלה מיובל שנים. הגילויים האפיגרפיים והארכאולוגיים נתרצבו; נשתכללו כלי המחקר; המחקר הבלשני המשווה נתפתח ונתעצם, ועמו חקר לשון המקרא. דומה כי עתה גמלו התנאים להתבוננות מחודשת בסוגיה ולדיון מעודכן. יצוין כי אמנם ספרות המחקר המקראי שדנה בלשונות הכו"ק עצמן היא דלה ובלתי ממצה, אך לא כך הדבר בכל הנוגע לספרות הדנה בשאלת מקור התופעה של הכו"ק ורקעה.

אנסה כאן לפרוס את היריעה ולהביא את ארבע התפיסות העיקריות שהוצעו עד כה בספרות המחקר להסבר מקור התופעה ורקעה.

ראשית, תפיסה המניחה כי הקרי הוא הצעת תיקון לנוסח הכתוב בגוף המקרא, בבחינת ניסיון, שאמנם נעשה על ידי בעלי המסורה, להנחיה, לקריאה נכונה ומתוקנת של הכתיב, אם על פי שיקול דעת ואם על פי גרסה מן הגרסאות שנמצאה באחד מכתבי היד של המקרא. כך למשל יהושע מאיר גרינץ, שלדידו 'קודם כל, מציין

16 ראה גורדים, כתיב-קרי, עמ' 85.

17 ראה קטגוריה H שכותרתה 'Unclassified KQ', שם, עמ' 148–158.

18 למשל רשימה 80, שם, עמ' 148–150.

19 למשל רשימה 82, שם, עמ' 152–154.

20 רשימה 81, שם, עמ' 150–152.

21 רשימה 83, שם, עמ' 155.

22 למשל, והימשני כתיב והמישני קרי (שופ' טז 26), הבאים במחקרו כשיכול עיצורים (ראה גורדים, כתיב-קרי, עמ' 116). וכן ראה שנאי כתיב שנא קרי (מש' כח 16), הבאים תחת קורת גג אחת עם צורות דיאלקטיות כגון הלכתי/הלכת, יושבתי/יושבת (עיי' רשימה 17, שם, עמ' 104).

23 ראה למשל הסבריו באשר לתקעו כתיב תקעי קרי (יהו' ו 9), הברו כתיב הכרי קרי (יש' מז 13; רשימה 55, שם, עמ' 133). וראה להלן סעיף 2.2.2.2.

24 למשל דיונו בצורות הפועל לנסתרות בעבר פעלה, פעלו (רשימה 18, עמ' 105–106).

הקרי מקומות שטעונים תיקון בקריאה מחמת הלשון הזרה בכתיב כפי שהוא.²⁵ וכן גוטהלף ברגשטרסר, הנוקט גישה זו במקומות רבים בדקדוקו. לדעת ברגשטרסר 'התוצאה היחידה של פעילות ביקורתית כלשהי בתוך המסורה הן גרסאות השוליים, קרי (בניגוד לכתוב בטקסט, כתיב), דהיינו תיקוני טקסט, שנרשמו בשולי העמוד'.²⁶ תפיסה זו נתקלת בקשיים אחדים: עצם התפיסה המייחסת לבעלי המסורה 'תיקונים' בנוסח המקרא מנוגדת לרוח חכמי המסורה, שביקשו כידוע למסור נאמנה את נוסח המקרא. קושי אחר הוא שלעיתים דווקא נוסח הכתיב מובן יותר מנוסח הקרי; למשל, הוצא/היצא²⁷ (בר' ח 17) או וכפר העמוני/וכפר העמנה (יהו' יח 24) או מבואך/מובאך (שמ"ב ג 25). קושי נוסף – אותה מילה עצמה, באותה משמעות, משמשת במקום אחד קרי ובמקום אחר כתיב; למשל, וילינו/וילונו (שמ' טז 2) – וילונו/וילינו (במ' יד 36), או שבות/שבית (תה' פה 2) – שבות (איוב מב 10). במקרים מעין אלה אין ניתן לומר שהקרי בא לתקן את הכתיב.

שנית, תפיסה המניחה כי הכתיב והקרי יסודם בשינויי גרסאות טקסטואליות שנמצאו במקורות עתיקים.²⁸ ליד תיבת הכתיב נרשמה תיבת הקרי כהבדל גרסה. הנחה זו אפשר לתמכה בתרגומים עתיקים שאמנם מופיעות בהם צורות קרי מסוימות בתורת גרסאות. למשל, יהו' טו 47 כ' הגבול, ולצדו ק' הגדול (תה"ש, הפשיטתא, הוולגטה, ת"י); וי' יא 21 כ' לא, ולצדו ק' לו (תה"ש, הפשיטתא, הוולגטה, ת"א, ת"י).

גם תפיסה זו נתקלת בקשיים. הקושי העיקרי הוא שקיימת תיבת קרי אחת בלבד למילה שבכתיב, והרי אין זה סביר שבכל מקרה ומקרה נמצא רק הבדל גרסה אחד. שלישית, תפיסה הנקטת למשל על ידי גורדים,²⁹ והיא מציגה גישת ביניים. גורדים סבור כי הסופרים הראשונים רשמו, תחילה בהערות שוליים, שינויים אמתיים של הנוסח הכתוב; כמו למשל שינויים מסוג 'לשון נקייה', דוגמת ישגלנה/ישכבנה, ובעפלים/ובטחרים. בזמן מאוחר יותר השתמשו בשיטת רישום זו גם כדי לציין הבדלי גרסה, ואלה הפכו בתקופה מאוחרת יותר להיות מחייבים. על פי ההנחה נבחרו הגרסאות של הכתיב והקרי בברכה מכוונת מראש, המיוסדת על השוואת נוסחים של שלושה כתבי יד מופתיים שהיו מונחים במקדש.³⁰ נוסח הטופס הנבחר (האיכותי

25 ראה גרינץ, מבואי מקרא, עמ' 61.

26 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 29.

27 הוצא כתיב, היצא קרי. מכאן ואילך יצינו היקרויות הכו"ק בחיבור זה כך: הצורה הראשונה מייצגת כתיב, הצורה השנייה מייצגת קרי, וכיניהן לוכסן.

28 למשל אורלינסקי, כתיב-קרי, עמ' 184–192.

29 ראה גורדים, קדמות המסורה, עמ' 449.

30 העדות 'שלושה ספרים נמצאו (מצאו) בעזרה' מובאת בארבעה מקורות בניסוחים נבדלים זה מזה: מסכת סופרים ו, ד; ירושלמי, תענית ד, ב (הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א, טור 728); אבות דרבי נתן נו"ב מו (מהדורת שכטר, עמ' 129); ספרי לדברים לג 27, פסקה שנו (מהדורת פינקלשטיין, ניו יורק וירושלים³ תשנ"ג, עמ' 423).

מכולם) או נוסח הרוב הוכנס לפנים, ואילו נוסח הטפסים האחרים (האיכותיים פחות) או נוסח המיעוט נרשם בשולי הגיליון.³¹

הקושי הבולט שבתפיסה זו נעוץ בעצם ההנחה שביסודה, שהרי בעלי המסורה הכריעו במחלוקות רבות שמצאו בין כתבי היד שבידיהם בלא להשאיר שום עקבות במקרא, ומה ראו דווקא במקומות אלה של כו"ק להביא את שני הנוסחים בלא הכרעה, וכך למעשה נמצאו מנציחים כאן את המחלוקות?!

רביעית, אזכיר את תפיסת המסורות המקבילות, שבניגוד לקודמותיה אינה תולה את לשונות הכתיב והקרי במקורות כתובים. העובדה שמסורת הקרי מוגבלת תמיד למילה אחת בלבד מצביעה, ככל הנראה, על מסורת קריאה אחידה.³²

לפי תפיסה זו הכתיב והקרי משקפים שתי מסורות מקבילות: מכאן המסורת שבכתב, מסורת הסופרים, המשתקפת בנוסח הכתיב, ומכאן מסורת הקריאה שבעל פה, שהוקראה מפי בעלי קריאה מומחים (לפי שאול לוי³³) או שנקראה בפי קוראים שונים ועברה במסורת 'מאב לבנו, מרב לתלמידו, מן הזקן המשמיע בפיו אל הצעיר השומע באוזניו' (לפי מרדכי ברויאר³⁴), מסורת שעמדה בבסיס הצורות שבקרי. עיקר הקושי בתפיסה זו הוא בשאלה, כיצד תיתכן קריאה שאינה תואמת את הכתיב במדויק. דומה כי עדיין לא נפלה הכרעה³⁵ בין כל התפיסות להסבר מקור התופעה ורקעה, ונמצא שהנושא טעון בירור וחקירה שיטתית הן בכללותו הן בפרטיו.

עקרונות הבחינה והערות מתודולוגיות

אבהיר כמה עקרונות ששימשו אותי בדרך הבחינה. אפתח באפיונו של כתב היד שנבחר לשמש בסיס למחקר זה. כאמור, החקירה כאן מושתתת על נוסח המקרא בכ"י א, המכונה 'כתר חלב' או 'כתר ארם צובה'.

כ"י א משקף את האסכולה הטברנית בכללותה תוך הצגת גוון מסוים שלה. אחת משיטותיה היא שיטתו של בעל המסורה המוסמך ביותר, אהרן בן אשר. כתב יד זה נוקד והוטעם וכן מוסר בידי אהרן בן אשר עצמו, על פי עדות הקולופון שלו.³⁶ דברים מפורשים בעניין סמכותו העליונה והמובהקת של כתב יד טברני זה אומר הרמב"ם בספר 'משנה תורה' שלו: 'הספר הידוע שהיה במצרים והוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים ועליו היו הכל

31 ראה גורדיס, כתיב-קרי, עמ' 456, 465.

32 ראה למשל באר, כלשונות משוה, עמ' 217–218.

33 ראה לוי, הקרי.

34 ראה ברויאר, כתיב וקרי, בייחוד עמ' 9.

35 השווה דרך משל ניסוחו של ייבין 'ואין להכריע' (י' ייבין, קרי וכתיב, א"מ, ז, טור 264).

36 ראה ייבין, כתר, עמ' יא. והשווה אל הנ"ל, מבוא למסורה, עמ' 15.

סומכין לפי שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו' (משנה תורה, הלכות ספר תורה ח, ד). מלבד היותו של כ"י א טבוע בחותמו האישי של גדול בעלי המסורה³⁷ הבדיקה האובייקטיבית של החומר מעידה כי בכתב יד זה קיימת ההתאמה המושלמת ביותר בין הטקסט ובין המסורה שלו, שכן גם המסורה הגדולה וגם המסורה הקטנה שלו נקיות מהשפעות, המעידות על תקופה יותר מאוחרת.³⁸

כ"י א אינו שלם. נשתמרו ממנו 294 דפים מתוך כ-380 שהיו בכל הספר, והם מחזיקים את רוב המקרא.³⁹ יש לציין כי מן הקורפוס הנחקר נשתמרו כל ספרי נביאים ראשונים (חוץ ממל"ב יד 21 – יח 13), ומן התורה נשתמרו, בתצלום בלבד, בר' כו 34 – כז 30; דב' ד 38 – ו 3, ובמקור דב' כח 17 – סוף הספר,⁴⁰ ובסך הכול חסרות מכלל היקרויות הכו"ק שבקורפוס הנחקר 68 היקרויות (מהן 58 מספרי התורה ועוד 10 מנביאים ראשונים). הרוב המכריע של היקרויות הכו"ק (מעל ל-80%) שרדו אפוא בכ"י א, והחלקים החסרים אין בהם כדי לשנות משמעותית את התמונה בכללותה. להשלמת חסר זה⁴¹ נבחר כ"י ל (כ"י לנינגרד B19A שביסוד הביבלייה הבראיקה), הנחשב קרוב ביותר לכ"י א.⁴² יצוין כי בשל ההתאמה הגדולה שבין שני כתבי יד אלה (א, ל) כמעט אין לחשוש מבעיה של חוסר אחידות הטקסט.

שיטת החקירה משלבת את הגישה הדוקטיבית עם הגישה האינדוקטיבית: החיבור יוצא מהנחת יסוד כוללת, התובעת הוכחה שהצורות המיוצגות בכתב ובקרי משקפות חלופות לשוניות, ומן הכלל אל הפרטים: לאורך כל הדרך נבדקת דרך שיטה כל היקרות והיקרות של כו"ק שמופיעה בקורפוס הנחקר תוך עימות בין שני רכיבי הזוג, כתיב כנגד קרי. מן הניתוח הלשוני של הנתונים לפרטיהם שב החיבור אל ההכללה (בסיכום הכולל ובמסקנות), היינו חזרה אל מה שהיה צריך להוכיח, בבחינת כלל ופרט וכלל.

מאחר שמדובר בניתוחה של לשון עתיקת יומין, ברור שיש להזדקק לכל הכלים המדעיים שמעמיד כיום מחקר לשון המקרא לרשותו של החוקר טקסט עתיק, כגון מסורת פרשנית על פי כתבי יד עתיקים במהדורות מדעיות; תרגומים עתיקים; מחקר

37 ראה גושן-גוטשטיין, אותנטיות, עמ' לו.

38 ראה לוינגר, כ"י חלב, עמ' סד.

39 ראה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 15.

40 יצוין כאן כי העדות החדשה לנוסח התורה בכתר ארם צובה, שנתגלתה באחרונה ב'עותק הסמינר', אין בה כדי לסייע במחקר זה, משום שהמגיה (עמאדי שי) לא מצא לנכון להעיר בעותק דפוסו על חילופי כתיב וקרי, להוציא שתי היקרויות בלבד. עיין בעניין זה פנקובר, נוסח התורה, עמ' 99 הערה 2.

41 לרשימת החלקים החסרים מכ"י א ראה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 15; פנקובר, נוסח התורה, עמ' 23.

42 לפי עדות הקולופון שלו, כ"י ל הוא 'מן הספרים המוגהים והמבוארים אשר עשה המלומד אהרן בן משה בן אשר'. ראה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 16–17.

השפות השמיות; ספרויות שונות שיש בהן הקבלות וממצאים אפיגרפיים שונים מתקופת המקרא ומן התקופה הסמוכה לה. אך יודגש כאן, שעם כל החשיבות הנודעת לכלים אלה במחקר טקסט עתיק אין אלה בסופו של דבר אלא נתונים מסייעים בלבד, והם בעלי ערך תנייני ביחס להתבוננותו של החוקר בטקסט המקראי עצמו.⁴³

חקירה המבוססת על הבנת הכתובים לאשורם היא הערובה הטובה ביותר לניתוח לשוני מכוון. חקירה מסוג זה נזקקת בדרך כלל גם לסיוע מצד ההקשר של הכתוב. חיוני הדבר לא להסתפק בבחינת הפרט הבודד הנתון בכתיב או בקרי, אלא לנסות לבחון פרט זה תוך התחשבות בהקשרו הענייני (המדי והרחב).⁴⁴ מעלתה הבולטת של חקירה זו היא שמהותה של התופעה הנבדקת עולה בסופה של הדרך מתוך נתוניה היא.

הקו המנחה בחיבור זה הוא התפיסה שאת סוגיית הכו"ק אין לבחון אלא מתוך ראייה כוללת; אין טעם בגישה 'אטומיסטית', המציעה פתרון נפרד לכל פרט ופרט של כו"ק, כפי שנעשה במידה רבה עד כה. מכריעה בעניין זה התפיסה הכוללת של התופעה, היינו הסבר כולל אחיד שיש בכוחו לתת מענה הולם לכל פרט ופרט במערכת. החיבור מציע בוחן אחיד, בבחינת 'מכנה משותף', לקביעת טיבן של היקרויות הכתיב והקרי, הוא הבוחן הלשוני. קשה לחלוק על כך כי פתרון אחד כולל, היוצא ידי חובת כל הפרטים, עדיף מפתרונות הרבה המנסים כל אחד ליישב קושי אחר.⁴⁵ יתרונה של שיטה זו בפשטותה, שכן היא מבקשת להעמיד את הבוחן הלשוני כבוחן אחיד ההולם את כלל היקרויות הכו"ק, ובשל היותו של בוחן הלשון בחקירת טקסט מקראי בוחן אובייקטיבי ביחס עשוי הוא לשמש כלי מהימן בבדיקת תופעת הכו"ק.

נראה כי שיטת החקירה בעלת מרב הסיכויים להגיע לחקר האמת בכל הנוגע לטיבה של תופעת הכו"ק היא קטגוריזציה הולמת של הנתונים (ר"ל היקרויות הכו"ק) המוכתבת על ידי החוקיות הפנימית של החומר הנבדק עצמו ובדיקה שיטתית של צורות הלשון הפרטיות אחת לאחת בכל קטגוריה בנפרד. ובכך נמצאת התופעה מתבררת מתוך עצמה. עם זאת נעשה ניסיון להקביל את לשונות הכו"ק הנבדקות כאן עם לשונות כו"ק אחרות המופיעות בספרי המקרא שמחוץ לקורפוס הנחקר; בכך, דומה, מקבל מחקר זה יתר תוקף.

יצוין כי החקירה נעשתה על פי הגישה הפילולוגית, גישה המקבלת את הנוסח ככתבו, כמות שהוא נתון לפנינו כיום, ומנסה לבארו בעזרת כלים פילולוגיים, ולא על פי הגישה הטקסטואלית, הפועלת על סמך ההנחה כי הנוסח השתבש;⁴⁶ שכן

43 ראה בן-שם, מחקרים, עמ' ז.

44 על עיקרון זה ראה למשל דברי אפשטיין, הגיוני לשון, עמ' 248.

45 ראה הורביץ, בין לשון ללשון, עמ' 107.

46 להבחנה בין שתי הגישות ראה באר, כלשנות משווה, עמ' 5–11.

אף אם נקבל שנוסח המסורה שבידנו אינו נקי מכל שיבוש, לא כל מקום שהוא מוקשה בעינינו הוא שיבוש ודאי. ורק אזכיר כאן כי המאמצים את גישת התיקונים במקרים של מילים או צורות 'חריגות' מתעלמים הם על פי רוב מן הכלל הידוע *lectio defficiat melior*, שעל פיו דווקא הקריאה המוקשת היא העדיפה. ומן המפורסמות הוא, כי רבים מן ה'שיבושים' וה'חריגים' שבנוסח המקרא ובמסורת הנקדנים, שחכמים מן הדורות הקודמים התקשו בהם, הובנו בינתיים והוכרו בחקר לשון המקרא כאותנטיים וכמיוסדים.⁴⁷ אי לכך מחקר זה נוקט משנה זהירות בטיפולו בכל צורת כתיב או קרי הנראית חריגה או חשודה כשיבוש.⁴⁸

ויפים דבריו של משה בר-אשר בעניין זה: 'ואתה תמה ביותר על חוקרים לא מעטים העוסקים בטקסטים עתיקים, שעדיין מקלים את מלאכתם: כל אימת שהם נתקלים בצורות זרות ומשונות הם גוזרים עליהן גזרת עקירה ותיקון ואינך יודע לאיזה טקסט הם מכוונים פניהם – לטקסט העתיק או לטקסט "שלהם"'.⁴⁹ ומכל מקום, אין הכרח לגרוס במקום מסוים שמופיעה בו צורה חריגה שיבוש בכתיב שבא על תיקונו בקרי, כשאפשר לבאר כתיב זה בצורה מניחה את הדעת כפרי תהליך לשוני מובהק.

ראוי להוסיף כאן דברים אחדים באשר לחשיבות ההיצמדות לנוסח המסורה (חיבורי נצמד, כאמור לעיל, לנוה"מ הנתון בכ"י א). יש להניח כי גם הספרות המקראית, כמו כל ספרות בעולם העתיק, איננה נקייה מכל ליקוי או פגם שנפל בה בתהליך הממושך של המסירה,⁵⁰ תהליך שבו עבר הנוסח ידיים רבות של סופרים-מעתיקים ועורכים-מעבדים. עם זאת נראה כי בדיקה לשונית של טקסט אינה יכולה להתבסס על טקסט היפותטי משוחזר, שהשמא מרובה בו על הברי, אלא חייבת היא להיות מיוסדת על טקסט ממשי הקיים בעין, על נתונים עובדתיים, על אף אי-השלמות שתיתכן בהם בשל תהליך מסירתם במשך דורות רבים. היצמדות זו לנוסח המסורה מחויבת מכוח העקרונות של המתודה הפילולוגית, שמחקר זה כפוף לה,⁵¹ ולא ממניעים אפולוגטיים או מדעה קדומה.⁵²

47 למשל, הכתוב המפורסם 'וכרמל בצקלנו' (מל"ב ד 42): הבי"ת שבתיבה בצקלנו נתפסה כאות שימוש, אך מאוחר יותר, בעקבות האוגריתית, הוכנה כבי"ת שורשית. וראה בעניין זה למשל 'בצקלן', ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, ב, עמ' 136.

48 מן הראוי לציין כאן כי גושן-גוטשטיין נקט גישה פילולוגית זו, ונמנע בשל כך מלכתחילה מלכלול באפרטים הצעות לתיקוני טקסט. ראה גושן-גוטשטיין, ישעיהו, עמ' 7.

49 ראה בר-אשר, נשכחות, עמ' 104 הערה 120.

50 ראה כהן, האידאה, עמ' 42 ואילך.

51 ראה בן-שם, מחקרים, עמ' ז-ט. לדיון בכעיות המתודולוגיות של סוגיה זו מנקודת המבט של ביקורת הנוסח ראה טוב, עיונים, וכן הנ"ל, הערכות טקסטואליות.

52 ראה באר, כלשונות משוה, עמ' 111. והשווה אל הורביץ, שקיעי חכמה, עמ' 32–34.

ביקשתי אם כן לתת את הדעת על השאלות הבאות: ראשית, מהו שורשה ההיסטורי של תופעת הכתיב והקרי. משאלה ראשית זו נגזרות שאלות משנה אחדות: האם לשונות הכתיב והקרי באו לעולם מלכתחילה או נתהוו בדיעבד? אם מלכתחילה, כיצד נוצרו זוגות אלה של הכתיב והקרי? ואם בדיעבד נתהוו, האם הם פרי תהליך של ניסיון לקריאה נכונה ומתוקנת של הכתוב או פרי תהליך של ברירה בין גרסאות טקסטואליות שונות?

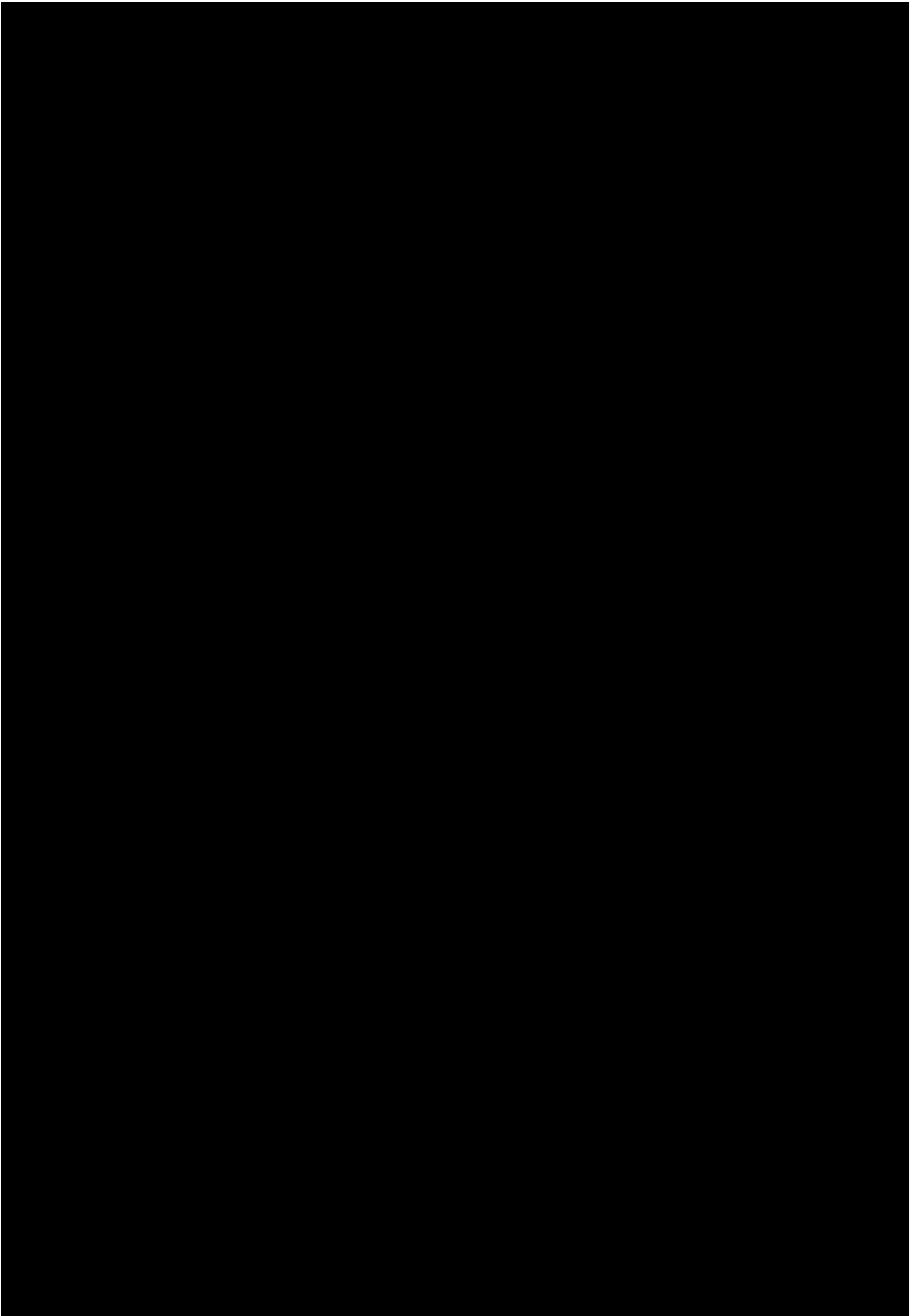
שאלה זו על נגזרותיה קשורה לשאלה כיצד ניתן להסביר את אי־העקיבות המתגלה בהיקרויות הכתיב והקרי – מילה מסוימת מופיעה במקום אחד כתיב וקרי כאחד, במקום אחר בתורת קרי בלבד, ובמקום שלישי אתה מוצא אותה בתורת כתיב בלבד? שאלה אחרת היא שאלת הזיקה בין הכתיב לקרי: מה טיב היחס בין צורת הלשון המיוצגת בכתיב ובין זו המיוצגת בקרי, והאם יש חוקיות ביחס זה?

ועוד נשאל האם קיים יחס של מוקדם ומאוחר בין הצורות שבכתיב ושבקרי? היש יחס של תלות בין הצורות, או שמא כל אחת מהן עצמאית? ואם קיים יחס של תלות בין שתי הצורות, האם ניתן להצביע על יחס גנטי של אב ותולדה או יחס של ראשוני לעומת משני או על יחס אחר?

ומניין שאב הקרי את סמכותו המחייבת? שכן צורת הקרי בלבד היא הנקראת בקריאה הליטורגית ובלימוד המקרא ותוך התעלמות מן הכתיב, אף שזה האחרון הוא המופיע בנוסח הפנים של המקרא.

בעקבות דרישה וחקירה במכלול שאלות אלה, אני מצפה שלקורא תתברר התמונה הכוללת ושאלת פשר תופעת הכו"ק תבוא לפניו על פתרונה המניח את הדעת.

אולם האם יהיה נכון להסיק ממחקר זה, המוגבל בהיקפו, על תופעת הכו"ק שבמקרא בכללותו? מענה סביר לשאלה זו עשוי אולי להינתן רק לאחר שיהיו מונחות לפנינו תוצאות של בדיקה סטטיסטית שתעמוד על מובהקות ההבדל בין היקרויות הכו"ק שבקורפוס הנחקר לבין מדגם מייצג של היקרויות כו"ק ביתר ספרי המקרא לחטיבותיהם הספרותיות השונות. בדיקה סטטיסטית זו ותוצאותיה מובאים בנספח.

פרק ראשון

ענייני כתיב

פרק זה דן בענייני כתיב, היינו במימושים אורתוגרפיים במילים ובצירופי מילים. אפתח את הדיון בענייני אורתוגרפיה הקשורים למילה, ואחתום במימושים אורתוגרפיים של צירופי מילים. המונח כתיב שבכותרת הפרק משמש כאן לציון ענייני אורתוגרפיה בכלל.

1.1 מימושים אורתוגרפיים של הגיים במילה

נראה שהכתב העברי בראשיתו היה כתב עיצורי טהור, כפי שהיה הכתב הפניקי זמן רב, ולפניו הכתב הפרוטו-כנעני.¹ הקשיים בקריאת הכתב העיצורי הביאו כנראה במרוצת הדורות לשימוש הולך וגובר בגרפמות עיצוריות לציון ערכים תנועתיים, וכך נולדו אמות הקריאה אהו"י.

בכתיב המקראי כפי שהוא נתון לפנינו כיום בנוה"מ המקובל שוררת כידוע אי-אחידות רבה.² נראה כי שורשיו של מצב זה נעוצים בעיקר במציאות כתיבית שהייתה נתונה בתהליך התפתחות מתמשך במגמה של מילוי,³ היינו מכתיב עיצורי חסר שבחסר אל כתיב ההולך ומתמלא באמות קריאה.⁴

1 ראה צרפתי, אמות קריאה, עמ' 13.

2 ניתן למצוא במקרא מילים מסוימות הבאות בכתיב חסר דחסר לצד כתיב מלא דמלא, ולעתים יופיעו מילים אלה בכתיב מלא באופן חלקי בלבד; כך למשל: תלדת (כר' כה 12), תולדות (שם ב 4), תולדת (שם ה 1), תלדות (שם לו 9); והנשאם (שם' לה 27), הנשיאים (כמ' י 4), הנשיאם (שם ז 10), הנשאים (שם 3); גבלת (דב' לב 8), גבולות (תה' עד 17), גבולת (יש' י 13), גבולות (איוב כד 2). ויש שיבואו מילים במגוון כתיבי בהקשר עניינים אחד ואף בפסוק אחד, למשל 'ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים [...] והיו למאורת' (כר' א 14–15); 'שמו אותם אתות' (תה' עד 4). והוא הדין בצירופי לשון; ראה למשל באר, כתיב, עמ' 182–185.

3 מגמה זו של מילוי, שמקורה כנראה ברצון להקל על הקוראים להתמודד עם כעיות הכתיב הדר-משמעי (ולעתים הרב-משמעי), באה לסיומה רק בשלב מאוחר יותר של הלשון, עם הנהגת סימני הניקוד, דבר שהביא לחיסולה הכמעט סופי של הבעיה.

4 כיוון זה, יש לומר, משתקף לא רק בכתיב שבמקרא גופו, אלא אף בעדויות אפיגרפיות מאותה

מציאות לשונית דינמית זו יצרה מצב של מגוון צורות בכתיב המקראי בטרם נתקבע הנוסח לאותיותיו. משנתקדשו ספרי המקרא בעם, ולא הותר עוד להכניס בהם שינויים, נעצר באחת אותו תהליך ארוך, אטי ומדורג של מילוי הכתיב ונעמד על עומדו. מכאן ואילך לא נעשה כל ניסיון להכניס אחידות בכתיב. כך למעשה הונצח הכתיב המקראי לפרטיו – על היעדר האחידות השולט בו – עוד לפני גמר תהליך מילוי, בטרם יגיע לשלב הסופי שלו.

צורות הכתיב השונות נמסרו מאותה עת מדור לדור כמסורות כתיב. בתקופה מאוחרת יותר בתולדות הלשון, כשבאו נקדני טבריה לנקד את הטקסט המקראי, היה עליהם להתמודד עם טקסט במצב אורתוגרפי נתון שכתיבו היה במצב של מעבר מ'חסר' ל'מלא' ומאופיין באי-אחידות.

בשל קדושתו של הטקסט לא הותרו שינויים בו, ולפיכך נאלצו נקדני טבריה להרכיב את סימני הניקוד על שלד העיצורים של הטקסט הנתון לפנייהם, על אמות הקריאה שבו, מה שהוליד טקסט המנוקד בניקוד בלתי עקיב:

מצד אחד, תנועות ארוכות מיסודן עשויות להיות מיוצגות גם על ידי תנועות קצרות ('כתיב חסר') – למשל יָקם (בר' כז 31), וְאָשֶׁם (דב' י 5), לָדַשׁ (מל"ב יג 7). מן הצד האחר, תנועות קצרות עשויות להיות מיוצגות גם על ידי תנועות ארוכות ('כתיב מלא') – למשל עֲרוּמִים (בר' ב 25), מְשׁוּכְתּוֹ (יש' ה 5), הוֹכָה (תה' קב 5). על רקע זה ניתן אולי להבין את העובדה שהניקוד הטברני מבחין למעשה בין איכויות של תנועות ולא בין כמויות, אולם הבחנה זו נעשתה בלית ברירה: השלד העיצורי, שכבר היה מקובע בטקסט המקראי, הוא אשר הכתיב לנקדני טבריה כיצד תנוקד המילה הנתונה לפנייהם – יהוֹשֻׁעַ או יהוֹשׁוּעַ, חָק או חוֹק, צִידָה או צִידָה – והם היו מנועים מציון הבדלי אורך של תנועות בסימני הניקוד שלהם. לפיכך הסתפקו בציון ההבדלים שבין איכויות התנועות בלבד.

סביר להניח כי הן הסופר-המעתיק הן בעל הקריאה המומחה, שהיה אמון בקריאה על פי מסורת הקריאה, הכירו בכך, שהמבטא המונח ביסודה של הצורה שבכתיב (written form) וזה שביסוד הצורה שבקרי (pronounced form) הם למעשה מבטא אחד. אלא שהסופר-המעתיק ראה עצמו מחויב בנאמנות מלאה למסורת הספרותית,

תקופה. יעידו על כך הכתיבים המצויים בכתובות העבריות מתקופת המקרא: כלוח גזר, מן המאה העשירית לפסה"נ (תקופת שלמה), הכתיב הוא עדיין כתיב עיצורי טהור; למשל 'ירח קצר שערם' (= ירח קציר שעורים), שורה 4. בכתובת השילוח, מסוף המאה השמינית (תקופת חזקיהו), כבר נמצא התחלה של כתיב מלא בסופי התיבות. מאוחר יותר התמלא הכתיב גם באמצעי התיבות. ובחרסי לכיש, מתחילת המאה השישית לפסה"נ, נמצא כבר כתיבים מלאים כגון איש, מאומה (חרס 3, שו' 9–13), העירה (חרס 4, שו' 7), כזאת (שם, שו' 10). ולמעשה, עוד בטרם הושלם תהליך מילוי הכתיב כבר נתקדשו ספרי המקרא ונתקבע נוסחם. הכתיב התמלא ממש והגיע לדרגה של 'מלא דמלא' רק בתקופה הכתר-מקראית, במגילות ממדבר יהודה, למן המאות האחרונות שלפסה"נ.

ולא היה חופשי לשנות מן הכתיב שנמסר לו במסורת הסופרים שבכתב (והכתיב, כידוע, שמרני מטבעו); ואילו בעל הקריאה המומחה היה מחויב למסור את הקריאה על פרטיה ודקדוקיה בדיוק נמרץ כפי שקיבל אותה במסורת הקריאה, שנמסרה לו על-פה.

נוצרו למעשה שתי מסורות מקבילות – שתי וריאציות של אותה המילה – שהצביעו בעיקרן על הגייה אחת, ובזכות מפעלם של בעלי המסורה שתי מסורות אלה מונחות כיום לפנינו זו לצד זו בדמותם של כתיב וקרי, שאינם אלא חלופות אורתוגרפיות חופשיות.

אבוא לבחון עתה את המימושים האורתוגרפיים השונים בקבוצות הכו"ק שבקטגוריה שלפנינו.

1.1.1 מימושיה האורתוגרפיים של התוכית –yi–

א. צביים/צבויים (בר' יד 2, 8)

ב. גיים/גויים (בר' כה 23)

עיון בדרכי הכתיב שבמקרא מגלה כי סופרי המקרא נטו על פי רוב להימנע משימוש בשתי אמות קריאה (וי"ו או יו"ד) באותה המילה, ובייחוד בשתי הברות תוכפות.⁵ במקרים מעין אלה העדיפו סופרי המקרא כתיבים חסרים למחצה, כגון קלות (שמ' ט 29) או קולת (שם כ 14) במקום קולות, וכן יהושע (שמ' יז 9), נבאים (שמ"א י 10), מצאהו (מל"ב ב 17), צדקים (שם י 9), ועוד. יתרה מזו, בנטותם לכיוון הכתיב החסר נהגו סופרי המקרא הקדמונים להימנע אף מהכפלת וי"ו או יו"ד באותה הברה במקומות שאפשרו זאת, כמובן.⁶ ונראה כי נוהג סופרים קדום זה הוא המשתקף מבעד להיקרויות הכו"ק שלפנינו. להלן הפירוט:

צורות הכתיב כגון צביים, גיים (ביו"ד כפולה באותה ההברה) ייצגו למעשה צורות שהלכו ונתמעטו. כנגדן ניצבו מעתה צורות כתיב ביו"ד אחת, צבויים, גויים, ההולמות את המגמה החדשה של הסופרים, שיש המכנים אותה 'מגמה אסתטית'.⁷ שמה של העיר צבויים מוזכר במקרא בסך הכול חמש פעמים. כל אימת שכתוב המילה בא ביו"ד כפולה (צביים), נצמדת לו צורת קרי (צבויים) המעמידה כנגדו צורה ביו"ד אחת. בשתי ההיקרויות האחרות באה מילה זו, כתיב וקרי כאחד, ביו"ד אחת בלבד: וצבים (בר' י 19), כצבאים (הו' יא 8).

והוא הדין באשר לתיבה גויים. מאות פעמים מופיעה מילה זו בתבנית גויים, ביו"ד אחת, ובשני המקומות היחידים שצורת הכתיב בהם באה ביו"ד כפולה, גיים,⁸ נמצא

5 ראה למשל ילין, דקדוק, עמ' 46–47.

6 ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 47.

7 ראה צרפתי, אמות קריאה, עמ' 23.

8 מקום אחד נדון לפנינו כאן. המקום האחר נמצא מחוץ לקורפוס הנחקר: תה' עט 10.

לצדה צורת קרי גוֹיִם, ביו"ד אחת. ואכן מגמה זו, המשתקפת כאן בצורת הכתיב והקרי, נשמרת במידה ניכרת במקרא גופו (בייחוד באמצע התיבה).⁹ להלן דוגמות אחדות העשויות לאושש טענה זו:

בתוכית -yi-:

התיבה לויִם מופיעה במקרא פעמים רבות. בכל היקרויותיה במקרא (248x) תבניתה היא לויִם (ביו"ד אחת), למשל הלויִם (שמ' ו 25; במ' א 51). התיבה עברים מופיעה במקרא 17 פעמים. ב־16 מהן היא מופיעה בתבנית עֲבָרִים (ביו"ד אחת), למשל 'אלהי הָעֲבָרִים נקרא עלינו' (שמ' ה 3), ופעם אחת ויחידה היא מופיעה בתבנית עֲבָרִיִּים (ביו"ד כפולה): 'אלהי הָעֲבָרִיִּים נקרה עלינו' (שם ג 18). התיבה פתאים מופיעה במקרא בסך הכול 11 פעמים. בשבע מהן תבניתה היא פְּתָאִים (ראה מש' ח 5), ביו"ד אחת; בשני מקומות נוספים תבניתה היא פְּתִיִּים (שם א 22, 32), ביו"ד אחת; ורק בשני מקומות היא באה ביו"ד כפולה: פְּתִיִּים (תה' קיט 130; משלי כב 3).

וכך בתוכיות אחרות, כגון -ye-. למשל חֲלִינוּ (יש' נג 4), ביו"ד אחת; לוֹיִנוּ (נחמ' י 1) גם היא ביו"ד אחת.

והוא הדין בתוכית -wo-, למשל מצוות: ברוב המכריע של ההיקרויות (מעל 100) מילה זו מופיעה במקרא בוי"ו אחת, מְצוֹת (ראה למשל וי' ד 22), ורק בהיקרות אחת ויחידה תבניתה מְצוֹת בוי"ו כפולה:¹⁰ ומצוות (נחמ' ט 14). מתברר אפוא שלצד צורות הכתיב המלא, שהלכו והתמעטו, הצורות שבקרי משקפות מגמה ברורה, הניכרת בגוף המקרא עצמו, ולפיה נטו סופרי המקרא על פי רוב להימנע מהכפלת יו"ד או וי"ו באותה ההברה שבמילה.

1.1.2 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת -i

בנת/בנתי (מל"א ח 48)

סביר להניח שהצורה המיוצגת כאן בכתיב, שכינוי הגוף החבור למדבר בה מסומן בצורן אפס, משקפת שלב קדום בתהליך התפתחות הכתיב – שלב שהסופית -i עדיין לא סומנה בו בכתיב באמצעות יו"ד. כתיב מעין זה שרד במקרא שלוש פעמים נוספות לצד צורת קרי: ועשית/ועשיתי (יח' טז 59); ידעת/ידעתי (איוב מב 2; תה' קמ 13).

שרידים של כתיב קדום זה ניתן למצוא בכמה תעודות אפיגרפיות מתקופת המקרא. כך למשל במכתב ממצד חשביהו (המאה השביעית לפסה"נ): 'כאשר כלת

9 בסוף התיבה מצויה מגמה זו במידה פחותה ביחס, למשל וקוֹי ה' (יש' מ 31); כלוֹי (יר' לח 11); גוי (צפ' ב 9).

10 ועל זו הדרך ראה גם קצוות, המופיעה במקרא בוי"ו אחת כלכד: הקצוות (שמ' לח 5); קצוות (תה' סה 9).

את קצרי זה ימם' (שו' 8–9) = כאשר כיליתי את קצירי זה ימים.¹¹ ובתכיפות גבוהה יותר נמצא צורן אפס מעין זה בכתובות כנעניות קדומות, למשל בכתובת כלמו מלך יאדי (המאה התשיעית לפסה"נ):

'מאש פעלת' (שו' 4) = מה אשר פעלתי
'ישבת על כסא אבי' (שו' 9) = ישבתי על כסא אבי
'ואנכ תמכת' (שו' 13) = ואנכי תמכתי

וכן נמצא בכתובת תבנת מלך צידון (המאה החמישית לפסה"נ):

'(ואל) תרגזנ' (שו' 4, 6, 7) = ואל תרגיזני

וכן בכתובת אשמנעזר, אף היא מן המאה החמישית לפסה"נ:

'נגזלת' (שו' 2) = נגזלתי
'במקמ אש בנת' (שו' 4) = במקום אשר בניתי
'ואל יעמסנ' (שו' 5–6, 21) = ואל יעמיסני¹²

הצורה המיוצגת בקרי, בְּנִיתִי, מצביעה ככל הנראה על הצורה המבוטאת של התיבה הנתונה בכתיב, והיא הנחתה את בעל הקריאה המומחה לקרוא את צורת הכתיב בנת בהתאם למסורת הקריאה שנמסרה מדור לדור, היינו בְּנִיתִי. שתי הצורות, זו שבכתיב וזו שבקרי, משקפות אפוא שתי מסורות מקבילות, מכאן מסורת הסופרים ומכאן מסורת הקריאה, ושתי הצורות מכוונות למבטא אחד של התיבה: baniti.

1.1.3 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת u – היקרויות הכתיב והקרי שבקורפוס הנחקר מזמנות לפנינו שלוש קבוצות שונות של מילים בסיומת זו:

1.1.3.1 סיומת u – לציון כינוי המושא

(א) ויעלה/ויעלהו (שמ"א ז 9)
(ב) ויתנה/ויתנהו (מל"ב כב 5)

אף בקבוצה זו נראה שהצורות המיוצגות בכתיב, ויעלה, ויתנה, משקפות שלב קדום בהתפתחות הכתיב, שלב שבו הסופית u (לציון כינוי המושא) עדיין מסומנת בצורן אפס. היקרות נוספת של כו"ק מעין זה נמצא ביחזקאל: וחללוה/וחללוהו (יח' ז 21). שלב קדום זה מתועד היטב בכתובות כנעניות עתיקות מתקופת המקרא. ראה

11 צורה זו, כלת (= כלתי), באה בכתובת זו לצד הצורה נקתי (שו' 11) [=נקתי].

12 וכן ראה בכתובת זו יעמסנ (שו' 7) [=יעמיסני], נגזלת (שו' 12) [=נגזלתי].

למשל כתובת אחרם מגבל (המאה האחת עשרה לפסה"נ), שבה נמצא שְתָה (שו' 1) [satahu בהוראת שם אותו].¹³ כן ראה כתובת מישע (מהמאה התשיעית לפסה"נ), שבה נמצא ואסחבה (שו' 12) [וְאַסְחָבָה]; ויגרשה (שו' 19) [וַיִּגְרְשָׁה]; ואשאה (שו' 20) [וְאַשְׂאָה].

הצורות המיוצגות לפנינו בקרי – ויעלהו, ויתנהו – מתועדות היטב במקרא¹⁴ ומצביעות ככל הנראה על המבטא של ויעלה, ויתנה כפי שנמסר במסורת הקריאה מדור לדור בפי בעלי קריאה מומחים.

אף כאן נראה אפוא שצורות הכתיב והקרי מצביעות על מסורות מקבילות: מסורת סופרים המיוצגת בכתיב ולצדה מסורת הקריאה המיוצגת בקרי.

1.1.3.2 סיומת u – לציון גוף הנסתרים בפועל

- (א) וישתחו/ו(נ)ישתחו (בר' כז 29; מג 28; מל"א ט 9)
- (ב) ויצו/ויצו (שופ' כא 20)
- (ג) ויאמר/ויאמרו (שמ"א יב 10)
- (ד) וידבר/וידברו (מל"א יב 7)

מסורת הקריאה המשתקפת מצורות הקרי הבאות בכתיב מלא – וישתחו, ויצו, ויאמרו, וידברו – אינה מותירה מקום לספק שפעלים אלה, המסתיימים בסיומת u, מכוונים לגוף הנסתרים בפועל, וכך אמנם מאשר ההקשר בכל היקרות והיקרות. לעומת זאת הצורות המיוצגות בכתיב אינן חד־משמעיות כשלעצמן. הן עשויות לשקף הן צורות יחיד (וישתחו, ויצו, ויאמר, וידבר) הן צורות רבים (בכתיב חסר): וישתחו, ויצו, ויאמר, וידבר.

סביר להניח כי הן הסופרים־המעתיקים הן בעלי הקריאה המומחים הכירו שיש לפנייהם כאן צורות בלשון רבים, סברה הנתמכת כאמור על ידי הקשר העניינים המסוים בכל מקום ומקום, אלא שהסופרים, נאמנים לדרכם, מסרו את הצורות בדיוק כפי שהיו כנראה מונחות לפנייהם במסורת הספרות הכתובה, היינו בכתיב חסר: וישתחו, ויצו, ויאמר, וידבר;¹⁵ ובעלי הקריאה, נאמנים לדרכם, אף הם ביטאו את הצורות הנתונות לפנייהם בכתובים אלה בדיוק נמרץ, כפי שקיבלו אותן במסורת הקריאה, שנמסרה להם על פה.

צורות הכתיב והקרי שלפנינו הן אפוא מימושים אורתוגרפיים שונים שנתקבלו משתי מסורות מקבילות: מכאן מסורת הסופרים ומכאן מסורת בעלי הקריאה. המשתמע מכך הוא, שהכתיב והקרי הם למעשה שניים המכוונים לאחד.

13 ראה גאר, גאוגרפיה דיאלקטית, עמ' 110.

14 ראה למשל וַיִּכְהוּ (כמ' כא 24), וַיִּשְׁחָטוּהוּ (שופ' יב 6), וַיִּאֲסְרוּהוּ (שם טז 21).

15 כתיב חסר מעין זה מאפיין, ככל הנראה, שלב קדום בתהליך התפתחות הכתיב.

1.1.3.3 סיומת ו- במילת התנאי lu

ולא (כ')

(א) ויאמר האיש אל יואב אנכי שקל על כפי אלף כסף לא אשלח ידי' (שמ"ב
ולו (ק')¹⁶

(יח 12)

לא (כ')

(ב) כי אבשלום חי וכלנו היום מתים כי אז ישר בעיניך' (שם יט 7)
לו (ק')

אשר לצורת הכתיב (ו)לא: בדיקת הכתובים במקרא מראה כי הסופית התנועית ו- עשויה להתממש בלשון המקרא בכתיבים שונים, שעיקרם -ו, -א, -וא, -או. בפועלי ל"א נמצא למשל לצד הכתיב כלוא (כגון יר' לב 2) גם כתיבים אחרים;¹⁷ ראה כלל (תה' פח 9), כלו (שמ"א ו 10).

נראה כי הסופית התנועית ו- המקוימת בכתיבים אלה בפועלי ל"א עברה לשמש בדרך האנלוגיה גם בפעלים אחרים שאינם שייכים לגזרה זו, כמו ההלכוא (יהו' י 24), ויראו (שמ"ב יא 24), אבוא (יש' כח 12), יהוא (קה' יא 3). בהיקריות אלה ובדומות להן באה הסופית ו- באופן ברור ביותר באם קריאה אל"ף שאינה אטימולוגית,¹⁸ ולא מן הנמנע כי כך הם פני הדברים גם במילת התנאי lu הנידונה לפנינו.

לצד הכתיב הרגיל במקרא של מילת התנאי lu, לו (בוי"ו) – כמו 'לו יש חרב בידי' (במ' כב 29), 'לו חכמו' (דב' לב 29), 'לו חפץ' (שופ' יג 23) – קיימות גם צורות כתיב מטיפוס – וא, כמו 'לוא אכל אכל' (שמ"א יד 30), 'לוא הקשבת' (יש' מח 18), 'לוא קרעת' (שם סג 19). ואפשר שלצד טיפוס זה של לוא, הבא בכתיב מלא דמלא, התקיים טיפוס דומה אך חסר ביחס, היינו לא, וזה שרד במקרא בשתי צורות הכתיב הנידונות כאן לפנינו, וסביר להניח שכתיבים אלה בעלי סופית ו- באם קריאה אל"ף (לוא, לא) הם פרי היקש מצורות שהאל"ף שבהן היא אל"ף אטימולוגית, כמובא לעיל בצורות כלוא, כלל.

נמצא אפוא, שהצורות המיוצגות לפנינו בכתיב ובקרי משקפות חלק מן המגוון הכתיבי ששימש לפנינו בלשון המקרא לציון הסופית ו-, וסביר להניח שהצורה הנתונה לפנינו פעמיים בכתיב, (ו)לא (שקריאתה אינה חד-ערכית), שימשה במסורת הספרותית ועברה במסורת הסופרים מדור לדור, ואילו חברתה המיוצגת בקרי, (ו)לו (שקריאתה ברורה, חד-משמעית), ציינה את דרך מבטאה של מילת התנאי כפי

16 כך בכ"י א, ולא כפי שמובא בטעות כתנ"ך המוגה על פי הכתר בידי ברויאר; שם נמצא בשמואל ב יח 12 הקרי ולוא, ושם יט 7 נמצא הקרי לוא.

17 וכן ראה 'ונשא פנים' (מל"ב ה 1), 'ונשא פנים' (יש' ט 14).

18 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 75.

שנמסרה מדור לדור במסורת הקריאה. שתי צורות אפוא לפנינו בכתיב ובקרי, אך דרך מבטא אחת.

1.1.4 מימושיה האורתוגרפיים של התנועה o בקורפוס הנחקר ניתן להצביע על ארבע קבוצות שונות של מילים המכילות את התנועה o. אדון בהן להלן אחת לאחת. תחילה אבחן את מימושיה האורתוגרפיים של o כתוכית, ולאחר מכן את מימושיה כסופית.

1.1.4.1 מימושיה האורתוגרפיים של התוכית o – בצורות פועל שונות

הירד (כ')

'כי כחלק במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו' (שמ"א ל 24)
היורד (ק')¹⁹

הכתיב של צורת הבינוני בבניין קל במקרא אינו אחיד: לעתים הוא חסר וי"ו ולעתים הוא מלא.²⁰

פעמים רבות נוקט המקרא בצורת פועל מסוימת דרך של גיוון בצורת הכתיב – חסר לצד מלא – בהקשר עניינים אחד ואף באותו הפסוק עצמו. למשל: 'אשר אנכי יושב בקרבו' (בר' כד 3) וכנגדו 'אשר אנכי יושב בארצו' (שם 37); 'יוצר אור ובורא חשך' (יש' מה 7) ולעומתו 'יצר הארץ ועשה הוא כוננה' (שם 18). ובאותו הפסוק עצמו: 'ומה הארץ אשר הוא יושב בה [...] ומה הערים אשר הוא יושב בהנה' (במ' יג 19).

נראה שהכתיב והקרי שלפנינו אינם אלא וריאציות אורתוגרפיות חופשיות, שמקורן במסורות לשוניות מקבילות: מכאן צורת הכתיב, הצורה שנמסרה במסורת הסופרים-המעתיקים, ומכאן צורת הקרי, הצורה שנמסרה מדור לדור במסורת הקריאה, ושתי הלשונות מכוונות למבטא אחד.

1.1.4.2 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת o – בכינוי הקניין הצמוד לגוף הנסתר²¹

(א) אהלה/אָהלו (בר' יג 3)	(ד) כסותה/כסותו (שמ' כב 26)
(ב) עירה/עירו (שם מט 11)	(ה) קצה/קצו (מל"ב יט 23)
(ג) סותה/סותו (שם)	(ו) נכתה/נכתו (שם כ 13)

19 על פי כ"י א יש כאן כתיב וקרי. יצוין כי במהדורת ברויאר אין מופיע כאן הירד/היורד כתיב וקרי, אלא הצורה הירד באה כתיב וקרי כאחד.

20 לפרטים בעניין זה ראה באחרונה באר, כתיב, עמ' 64 ואילך.

21 אף כי בכ"י א מצוינים מקומות אלה ככו"ק, התנ"ך במהדורת ברויאר אינו מציין כאן כתיב וקרי.

כינוי הקניין הצמוד לגוף הנסתר מסומן במקרא על פי רוב באם קריאה וי"ו המציינת תנועת o, כמו במילים ארצו (שמ' יח 27), ביתו (במ' כב 18), וחכמתו (מל"א יא 41). לצד מימוש אורתוגרפי זה נמצא במקרא מימוש אורתוגרפי אחר של צורן סופי זה – שאמנם מצוי במיעוט בלשון המקרא – המסומן על ידי אם קריאה ה"א; למשל אֱהִלָּהָה (בר' יב 8), וְנִסְכָּה (וי' כג 13), לַחֶה (דב' לד 7). נראה כי כתיב זה בה"א הוא כתיב ארכאי, שריד אורתוגרפי, המשקף שלב קדום בתהליך התפתחות הלשון.²²

בטקסט המקראי גופו נמצא לעתים שימוש בשני טיפוסים כתיב אלה לכינוי החבור באותה המילה עצמה, למשל שְׁלֹשָׁה (מל"ב ט 25) לצד שְׁלִישׁוֹ (שם טו 25), תְּבוּאָתָה (יר' ב 3) לצד תְּבוּאָתוֹ (וי' וי' יט 25), בְּסֻכָּה (תה' כז 5) לצד סוּכּוֹ (שם עו 3). ונראה כי לעתים השתמשו סופרי המקרא בשני טיפוסים אלה של הכינוי החבור כווריאציות אורתוגרפיות חופשיות, כנראה לשם גיוון ספרותי. כך עולה מכתובים כגון אלה:

‘אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתנו
כבס ביין לבשו ובדם ענבים סותה’ (בר' מט 11)

וכן ראה:

‘לא כהתה עינו ולא נס לַחֶה’ (דב' לד 7)

וכן עולה מכתובים מקבילים במקרא, למשל:

שמ' כט 41: ‘ואת הכבש השני [...] כמנחת הבקר ופְּנִסָּה תעשה’
במ' כח 8: ‘ואת הכבש השני [...] כמנחת הבקר ופְּנִסָּכוֹ תעשה’

22 התהליך המשוער של התפתחות זו מתואר כך:

*susahu >	*susa-u >	*susaw >	suso = סוסו
↓	↓	↓	↓
הה"א העיצורית	שימוט ה"א	הנסיבות הפונטיות	כיווץ דיפתונג
כשלב ההיסטורי	בין-תנועתית	יצרו כאן דיפתונג	(aw > o)
הקדום מכוונת		aw (הניגוד בין	
לגוף הנסתר הוא.		aw ל-au אפסי)	

על פי תיאור זה נראה כי בכתיב מטיפוס אהלה באה הה"א רק בתור זכר לתקופה היסטורית שהייתה מבוטאת בה (ראה לעניין זה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 97). עדות לקיומה של הה"א ההגויה ניתן למצוא כתעודות שמיות שונות. למשל באוגריתית $ks^{\text{p}}ih$ = כסאה, בהוראת כיסאו (ראה KTU 1.2 IV, 12); bdh = בדה, בהוראת בִּידוֹ (ראה KTU 1.3 I, 10). וכך בפניקית הקדומה, כגון בכתובת אחרים מלך גבל (המאה האחת עשרה לפסה"נ), נמצא משפטה = משפטה, בהוראת משפטו (ראה אחרים, שו' 3); ספרה = ספרה, בהוראת ספרו (ראה שם שו' 4; וראה סלושץ, אוצר, עמ' 2–3).

מל"ב יט 23: 'ואבואה מלון קצה'

יש' לז 24: 'ואבוא מרום קצו'

יר' ו 13: 'כלו בוצע בצע'

שם ח 10: 'כלה בצע בצע'.

וכמו שנראה כאן בעליל ששני טיפוסים כתיב אלה (אהלה/אהלו) שימשו בידי סופרי המקרא כווריאציות חופשיות בטקסט המקראי גופו, ייתכן כי גם החילוף בין שני טיפוסים אלה בכתיב ובקרי שלפנינו אינו אלא חילוף בין וריאציות אורתוגרפיות חופשיות, ולא מן הנמנע שמוצאן ממסורות לשון מקבילות ששימשו בתקופת המקרא.

1.1.4.3 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת o – בשם הפרטי ש(י)לה

שילה (כ')

'עד כי יבא ולו יקהת עמים' (בר' מט 10)

שילו (ק')²³

נראה כי גם חילוף זה בין הכתיב לקרי – שילה/שילו – אינו אלא חילוף בין וריאנטות אורתוגרפיות של אותו שם פרטי. על פי רוב הסיומת התנועית o – בשם פרטי זה מסומנת על ידי וי"ו. הכתיב בה"א, סביר להניח, הוא אנלוגי לכתיב ההיסטורי-האטימולוגי בכינוי הקניין החבור לנסתר מטיפוס אהלה (ראה בסעיף הקודם).

לתופעה אורתוגרפית זו של גיוון בחיתום שמות פרטיים שמסתיימים ב־o – כפי שהיא משתקפת כאן לנגד עינינו ניתן למצוא מקבילות במקרא. כך למשל בשם הגאוגרפי שוכה/שוכו: לעומת ספרי נביאים ראשונים, שבהם שם זה מופיע בסופית ה"א, ש(ו)כה,²⁴ בספר דברי הימים הוא מופיע בסופית וי"ו. להלן טבלת ההתפלגות של שם פרטי זה:

ש(ו)כה – בסך הכול 5 פעמים:

מל"א	שמ"א	יהו'
1	2	2

שוכו – בסך הכול 3 פעמים:

דה"א	דה"ב
1	2

וראה השם הגאוגרפי יריחו: לצד הכתיב הרגיל בספרי המקרא השונים בחיתום וי"ו,

23 אף כאן אין מופיע מקום זה בכתיב וקרי בתנ"ך המוגה על פי הכתר, מהדורת ברויאר.

24 וכן השווה בחותמת 'למלך' מימי בית ראשון: 'למלך שוכה' (ראה אחיטוב, אסופת כתובות, עמ' 140).

יִרְחוֹ (ובשמואל ב י 5 יִרְחוֹ) או יִרְחוֹ, נמצא במקרא פעם אחת כתיב בה"א; ראה יִרְיָחָה (מל"א טז 34).

והוא הדין בשמות פרטיים של אנשים; ראה למשל הכתיב הכפול בשם הפרטי נָכָה/נָכוּ:

דגם א – נָכָה: מל"ב כג 29, 33, 34, 35

דגם ב – נָכוּ: יר' מז 2; דה"ב לה 20, 22; לו 4

שני דגמי כתיב אלה עשויים להופיע גם בכתובים מקבילים במקרא, עובדה המחזקת את ההנחה שיש כאן למעשה וריאציות חופשיות של כתיב.

מל"ב כג 29: 'עלה פרעה נָכָה מלך מצרים'

דה"ב לה 20: 'עלה נָכוּ מלך מצרים'

בשם הפרטי שילה הנדון לפנינו כאן ההתפלגות בין שני הדגמים היא כזאת:

דגם א, ש(י)לָה – בסך הכול 23 פעמים:

בר'	יהו'	שופ'	שמ"א	מל"א	יר'	תה'
1(כ')	9	2	7	3	1	—

דגם ב, ש(י)לו – בסך הכול 11 פעמים:

1(ק')	—	2	3	—	4	1
-------	---	---	---	---	---	---

לעתים עשויות שתי צורות אלה לבוא במקרא בהקשר אחד. למשל, 'ונתתי את הבית הזה כְּשִׁלָּה' (יר' כו 6); 'מדוע נבית בשם ה' לאמר כְּשִׁלּוֹ יִהְיֶה' (שם 9). ואף נמצא שתי צורות אלה באותו הפסוק עצמו. למשל, 'ויסף ה' להראה כְּשִׁלָּה כי נגלה ה' אל שמואל כְּשִׁלּוֹ' (שמ"א ג 21).

קרוב לוודאי אפוא שאין מדובר כאן בכו"ק הנידון לפנינו אלא בחילופים בין וריאנטות חופשיות של כתיב, שאפשר שמקורן במסורות לשון מקבילות.

1.1.4.4 מימושיה האורתוגרפיים של הסיומת -o במילות: לא, לו

המשותף לשיטות השונות שהוצעו עד כה לפתרון חילופי הכו"ק מן הטיפוס לא/לו הוא התפיסה, שיש הבדל בין גרסת הכתיב לגרסת הקרי. תפיסה זו חייבה כמובן להציע לכל אחת מן הגרסאות (הכתיב והקרי) פירוש שונה ההולם אותה.

נראה שהסבר במישור הלשוני (כפי שיוצע להלן) המבוסס על ההנחה שאין הכרח לראות בכתיב ובקרי גרסאות נבדלות במהותן עשוי להביא לפשר תופעת חילופי הכו"ק מטיפוס זה. תחילה אדון כאן עקרונית בצד הלשוני, ולאחר מכן אתייחס לכל היקרות והיקרות לגופה ואדון בה מתוך הקשרה.

אפתח במיון ההיקריות השונות לשני סוגים: חילופי לא/לו וחילופי לו/לא.²⁵

25 מלבד היקריות אלה של כו"ק מטיפוס לא/לו בקורפוס הנחקר נמצא בשאר ספרי המקרא עוד

כתיב לא, קרי לו: שמ' כא 8; וי' יא 21; כה 30; שמ"א ב 3; שמ"ב טז 18; מל"ב ח 10.

כתיב לו, קרי לא: שמ"א ב 16; כ 2.

סביר להניח שמלבד היות המילים לו, לא זוג הומופונים היו הן גם זוג הומוגרפים בלשון המקרא, ומכאן כנראה נובעים החילופים הכפולים שביניהן, היינו צורה המשמשת כתיב במקום אחד הייתה עשויה לשמש קרי במקום אחר.

העיון בנוהגי הכתיב המשתקפים במקרא אכן מראה כי הסיומת התנועית 0- הייתה עשויה להתממש בכתיב המקראי בדרכים חלופיות שונות. לצד הסיומת 0- (בוי"ו) הרגילה במקרא נמצא לעתים גם סיומות באל"ף: א, –וא. כך למשל בקטגוריית המילות שאנו דנים בה כאן: לצד הכתיב של מילת החיזוק אפו (אפו) בוי"ו, מי יתן אפו ויכתבון מלי' (איוב יט 23), נמצא גם כתיב מטיפוס מקביל באל"ף, אפוא: מי אפוא הוא הצד ציד' (בר' כז 33). וכן אשר למילת תואר הפועל פה: לצד הכתיב הרגיל במקרא פה, כגון 'שבו לכם פה עם החמור' (בר' כב 5), נמצא לא מעט היקרויות בכתיב וי"ו, פו, כמו 'אחד מפו ואחד מפו' (יח' מ 26), וכן בכתיב באל"ף, פא, כמו 'ופא ישית בגאון גליך' (איוב לח 11).

כתיבים שונים אלה עשויים לבוא לעתים זה בצד זה בהקשר עניינים אחד, ואף באותו הפסוק עצמו, מה שמוכיח כי אמנם צורות חלופיות לפנינו כאן, בנות הוראה אחת. ראה למשל 'אם לא אפוא מי הוא' (איוב ט 24) לצד 'ואם לא אפו מי יכזיבני' (שם כד 25). כן ראה: 'ויאמר עד פה תבוא [...] ופא' (איוב לח 11); 'ומדה אחת [...] מפה ומפו' (יח' מ 10).

בקטגוריית הפועל נמצא כתיבים כמו ויבו/ויבוא בכתובים מקבילים במקרא: מל"א יב 12 'ויבו ירבעם' (כתיב וקרי כאחד) וכנגדו דה"ב י 12 'ויבא ירבעם'. וכן ראה: 'מחטו לי' (בר' כ 6) כנגד 'מחטא לה' (שמ"א יב 23) וכנגד 'מחטוא' (תה' לט 2). והוא הדין בקטגוריית השמות. השם רבו(א) עשוי לבוא בוי"ו או באל"ף; למשל, 'הרבה משתים עשרה רבו' (יונה ד 11) לצד 'ארבע רבוא אלפים' (עז' ב 64). כן ראה השמות הפרטיים שלהלן: יפו (יהו' יט 46) לצד יפוא (עז' ג 7); עדו (זכ' א 1) לצד עדוא (שם 7). הדוגמה המאלפת ביותר לענייננו היא הכתיב של שם העיר הקרובה למחניים: לצד שמה לו דבר (שמ"ב ט 4, 5) נמצאת גם הצורה לא דבר (שמ"ב יז 27).

לנוכח האמור כאן מתברר אפוא כי שתי הפונמות לא, לו עשויות לציין לא רק הומופון אלא גם הומוגרף בלשון המקרא. הצורה לא עשויה לציין בלשון המקרא הן את הפונמה לא הן את הפונמה לו, והוא הדין באשר לצורה לו, העשויה לייצג גם

11 זוגות מטיפוס זה: יש' ט 2; מט 5; סג 9; תה' ק 3; קלט 16; איוב יג 15; מא 4; משלי יט 7; כו 2; עז' ד 2; דה"א יא 20.

לו וגם לא. שתי הצורות שבכתיב ושבקרי מתבארות אפוא בהוראה אחת המתממשת בצורות כתיב שונות.

יצוין כאן, כי בשל ההומופניה הקיימת בין שתי הלשונות לא, לו מחויב בעל הקריאה, המבקש להוציא את ציבור שומעיו ידי חובתם, לכוון קריאתו על פי תוכנה של המילה המופיעה בקרי. ההבחנה בין שני מרכיבי הזוג לא, לו אינה נקלטת אלא בעין הרואה את הטקסט ובהכרתו של הקורא המבחין בשעת קריאתו בשוני שבין הערכים הלקסיקליים.²⁶

עתה אדון בהיקריות הכתיב והקרי המופיעות בקורפוס הנחקר: לא/לו.

לא (כ')

(א) 'אם רעה בעיני אדניה אשר יעדה והפדה' (שמ' כא 8)
לו (ק')

מתברר כי לא זו בלבד שמסורת הקריאה לו (ק') תואמת את מסורת הסופרים לא (כ') מהבחינה הפונטית (lo), אלא יש ביניהן גם זהות סמנטית. לשתי הצורות שבכתיב ושבקרי יש הוראה אחת, לו = מילת גוף המורכבת משני רכיבים (ל' היחס + כינוי הנסתר). כתוב זה מתבאר בפשטות כך: אם הבת לא תמצא חן בעיני אדוניה, שקודם לכן יעד אותה לו, לעצמו, לאישה – מחויב האדון לסייע עמה בפדיונה. צורת הקרי מכריעה כאן לעניין תוכן המילה, אלא שהמילה באה כאן בשני מימושים אורתוגרפיים שונים.

לא (כ')

(ב) 'אך את זה תאכלו מכל שרץ העוף [...] אשר כרעים ממעל לרגליו' (וי' יא 21)
לו (ק')

שרץ העוף המותר לאכילה הוא זה שיש לו כרעיים וגו'. הוראה אחת אפוא יש לכתיב ולקרי, אלא שבאים הם בשתי צורות כתיב חלופיות.

לא (כ')

(ג) 'ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה [...] וקם הבית אשר בעיר אשר חמה לצמיתת לקונה אתו' (וי' כה 30)

לו (ק')

בית הנמצא בעיר מושב המוקפת חומה (אשר לה חומה)²⁷ אם לא יגאל על ידי המוכר אותו תוך שנה מיום המכירה, לא יוכל עוד לצאת לצמיתות מרשות הקונה או יורשו, היינו אין לו דין של אחוזת נחלה החוזרת לבעליה בשנת היובל.

²⁶ ראה בעניין זה קוגוט, טעמים, עמ' 152 הערה 54.

²⁷ במקרא באה לו תחת לה (לעיר), כנראה בשל גררה בעקבות המילה הסמוכה, 'הבית': 'וקם הבית [...] אשר לו'.

ולא (כ')

ד) אֶל־תִּרְבוּ תִּדְבְּרוּ גְבֻהָה גְבֻהָה יֵצֵא עֲתָק מִפִּיכֶם כִּי אֵל דְּעוֹת יְהוָה נִתְכַּנּוּ וְלוֹ (ק')

עֲלִילוֹת (שמ"א ב 3)

פשוטו של מקרא מתיישב דווקא, כפי שהרגיש בכך רש"י, עם מסורת הקרי, ולו, בניגוד למסורת הטעמים,²⁸ היינו: ולו משמשת כאן משלים לנשוא (נתכנו), והיא מופרדת מן הנשוא והנשוא המקושרים ביניהם כיחידה אחת (נתכנו עלילות). תמונת הפיסוק העולה מן הקרי היא אפוא זו: 'ולו נתכנו עלילות'. פיסוק טעמים זה עשוי להתבאר בפשטות.

ראה למשל רד"ק על אתר: 'ולו (קרי) נתכנו עלילות [...] כי לו לבדו נתכנו העלילות, לא לבן אדם, כי הוא עושה כאשר ירצה, ובן אדם אמר ולא יעשה'.

לא (כ')

ה) 'ויאמר חושי אל אבשלם לא כי אשר בחר ה' והעם [...] אהיה ואתו אשב' (שמ"ב טז 18)

לו (ק')

פשט הכתוב עולה יפה עם לשון הקרי 'לו אהיה', החוזרת בווריאציה קרובה בהמשך הכתוב 'ואתו אשב'. ולשיטתנו נראה כי הן מסורת הכתיב הן מסורת הקרי מכוונות להוראה זו, שאמנם באה בצורות כתיב שונות.

לא (כ')

ו) 'ויאמר אליו אלישע לך אמר חיה תחיה והראני ה' כי מות ימות' (מל"ב ח לו (ק'))

(10)

מסורת הקרי 'לך אמר-לו חיה תחיה' הולמת כאן היטב את מסורת בעלי הטעמים, ולשיטתנו אף כאן הן הכתיב הן הקרי אינם אלא צורות כתיב וריאנטיות המכוונות להוראה אחת, זו העולה מן הקרי, וכפי שנוכחנו כאן שהכתיב לא מייצג בלשון המקרא כל אחת משתי הפונמות – לא, לו – כך ניווכח מעתה כי גם הכתיב לו עשוי לייצג בלשון המקרא כל אחת משתי פונמות אלה. הקורפוס הנחקר מזמן לפנינו שתי היקרויות מסוג זה. נדון בהן להלן:

28 נראה שהטעמים מסכימים עם גרסת הכתיב (לא), שכן על פי פיסוק הטעמים התמונה היא זו: 'ולא נתכנו עלילות'. לדיון מפורט בפסוק זה בכלל ובתמונות הפיסוק העולות מלשון הכתיב ומלשון הקרי בפרט ראה קוגוט, טעמים, עמ' 151–153.

לו (כ')

וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאִישׁ קָטָר וְקָטִירוֹן כִּי־יִסְתִּיר אֶת־לִבּוֹ וְקָטָלָהּ כַּאֲשֶׁר תֵּאָוֶה נַפְשָׁךְ וְאָמַר |
כִּי עָתָה תִּתֵּן (שמ"א ב 16)

לא (ק')

על פי התפיסה המקובלת, הרואה ניגוד לא/לו, נראה כי בעלי הטעמים נטו להכריע כאן לצד מסורת הקרי (לא), שעל פיה תשובתו של נער הכוהן לזובח הייתה החלטית: לא! ולפי שיטתנו גם הכתיב וגם הקרי עשויים להתבאר כך, שכן לפי נוהגי הכתיב המקראי, כאמור לעיל, לא עשויה להיות מיוצגת גם על ידי צורת הכתיב החלופית לו.

לו עשה (כ')

(ב) וַיֹּאמֶר לוֹ חֲלִילָה לֹא תָמוּת הִנֵּה אָבִי דָּבָר גָּדוֹל אוֹ דָּבָר קָטָן וְלֹא יִגָּלֶה אֶת־אָזְנִי
לֹא־יַעֲשֶׂה (ק')

וּמִדּוֹעַ יִסְתִּיר אָבִי מִמֶּנִּי אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה אֵין זֹאת (שם כ 2)

לשיטתנו, הגורסת כי לא, לו הן שתי פונמות המצינות הומוגרף בלשון המקרא, מתברר שהן לשון הכתיב הן לשון הקרי מכוונות לקריאה לא (כמילת שלילה), ולפנינו חילופים בין שני מבנים תחביריים מקבילים, 'לא יעשה' (ק') כנגד 'לו (=לא) עשה', המצביעים למעשה על הוראה אחת.²⁹

1.1.5 מימושיה האורתוגרפיים של הסופית a –
נדון כאן בסופית a – שבמילה נער(ה) ושבכינוי את(ה).

1.1.5.1 בצורת השם נַעַר(ה)

הנער (כ')

הנער (כ')

וּלְקַח אֲבִי וְאָמָה וְהוֹצִיאוּ אֶת בְּתוּלִי [...] (דב' כב 15 [2x], 16, 20, 21, 23,

הַנַּעֲרָה (ק')

הַנַּעֲרָה (ק')

24, 25, 26 [2x], 27, 28, 29)

בראש דיוננו נציין כי בכל מקום שמופיע שם זה בתורה (21x, להוציא דב' כב 19) כתיבו נער (ללא ה"א בסופו) וקריאתו נַעַר. ביתר ספרי המקרא מופיעה אך ורק הצורה נַעֲרָה.

השערה רווחת תולה כו"ק זה והדומים לו במישור המורפו-סינטקטי:³⁰ השם נַעַר שימש בראשית דרכו, על פי ההשערה, שם בלתי מסומן מבחינת המין הדקדוקי שלו

29 ראה דיון מפורט על כך להלן, סעיף 3.2.1.2.

30 ראה למשל גזניוס, מילון, 'נער I', עמ' 510–511; בן-יהודה, מילון, ח, עמ' 3714; שטיינברג, מילון, עמ' 563.

וציין הן זכר הן נקבה,³¹ ורק בתקופה מאוחרת יותר בתולדות הלשון, משביקשו לייחד לכל מין צורה משלו כדי למנוע בלבול בין שני המינים, נולד הניגוד נער ≠ נערה. הכתיב והקרי מייצגים על פי תפיסה זו שתי צורות חלופיות, המשמשות כאן לציון מין נקבה. ברם אפשר שהפתרון הוא במישור האורתוגרפי. ייתכן שצורות אלה שבכתיב ושבקרי משקפות שתי וריאציות אורתוגרפיות³² חלופיות הנגזרות משלבים שונים בהתפתחות הכתיב של המילה נערה. להלן שחזור תהליך ההתפתחות המשוער:

נַעֲרָה	נֶעֶר	*נערה	*נערת	*נערת
\bar{a}	$-a >$	$*-ah >$	$*-at^h >$	$*-atu >$

אסביר תהליך זה על חמשת שלביו:

השלב הצורה ההסבר

א. $*na^c aratu$: צורתו הקדומה של השם כפי שהסתיים בתקופה שעדיין נהגו סיומות היחסה בעברית. שריד לצורה קדומה זו אפשר שנמצא באוגריתית.³³

ב. $*na^c arast^h$: הצורה שנתקבלה לאחר נשילת התנועות הקצרות בסוף המילה, שככל הנראה נסתיימה בעיצור t מנושף.³⁴ הכתיב מטיפוס נערת בסיומת $-at$ לציון צורת הנקבה מתועד היטב בשפות השמיות השונות, ובמידה מסוימת גם בעברית המקראית.³⁵

ג. $*na^c arah$: הצורה שנתקבלה עם נשילת התי"ו הסופית המנושפת של צורת הנקבה הסתיימה, ככל הנראה, בה"א עיצורית.³⁶

31 במקרא ניתן למצוא שמות נוספים מסוג זה, כגון מחנה, דרך, רוח, שמש, וכן בשמות שמציינים מין טבעי: הן בעלי חיים (כגון ארנבת, גמל, דב, זאב, כלב, נחש) הן אדם (כגון ילד, עולל, יונק, גמול). ראה למשל 'בעטף עולל ויונק' (איכה ב 11).

32 גוררים מעלה אפשרות זו לצד האפשרות האחרת כי נער הוא שם בעל מין דקדוקי משותף; ראה גוררים, כתיב-קרי, עמ' 120–121. והשווה גם ילין, תולדות, עמ' 117.

33 השווה $na^c it$ אצל גורדון, דקדוק, טקסטים 119: 17.

34 השווה רייט, דקדוק משווה, עמ' 133–134.

35 כך באוגריתית, כגון $qryt =$ עיר (ראה KTU 1.14 II, 28); כך בפניקית, כגון אשת = אישה (ראה כתובת אזור, שו' 5); כך במואבית, כגון הבמת = הבמה (ראה כתובת מישע, שו' 3); וכן בעברית המקרא, כגון זמרת (שמ' טו 2), שפעת (מל"ב ט 17).

36 ראה רייט, שם.

- ד. $na^c ara$: ה"א בסוף תיבה חדלה להיות עיצורית מסיבות פונטיות, נאלמה, ובסופו של דבר נשלה מן התיבה.
- ה. $na^c ara$: בשלב האחרון של התפתחות הכתיב של המילה חוזרת ה"א לחתום את התיבה, והפעם כאם קריאה לציון a .³⁷

סביר להניח שהכתיב והקרי שלפנינו משקפים את שני השלבים האחרונים בהתפתחות זו: הצורה המיוצגת בכתיב נער משקפת, ככל הנראה, את שלב ד: $na^c ara$. אפשר שלפנינו שריד אורתוגרפי מן הכתיב העברי הקדום שעדיין לא השתמשו בו באותיות אהו"י כאמות קריאה (גם לא בסוף תיבה בהברה פתוחה).

בשל היעדר הניגוד בין המינים, שנוצר כאמור בשל נשילת התי"ו הסופית (נער ז' = נער נ'), לא הייתה צורה זו המיוצגת בכתיב נער (נ') יכולה להמשיך להתקיים לאורך זמן אף על פי שנהגתה על פי מסורת הקריאה נַעַר. נולד אפוא צורך לשוני להבחין בין שני המינים, לפיכך נוספה אם קריאה ה"א לסוף התיבה בתהליך מילוי הכתיב, וצורת הנקבה הייתה מאז נַעֲרָה. זוהי הצורה הנתונה לפנינו בקרי. הניגוד בין שני המינים שב להתקיים, ומכאן נער (ז') = נערה (נ').

לצורת הכתיב שלפנינו, נער, שקריאתה כאמור נַעַר, ניתן למצוא מקבילות אחדות במקרא. כך למשל בהיקרויות הכתיב והקרי את/אתָה³⁸ (שמ"א כד 18; תה' ו 4 ועוד), עת/עֲתָה (יח' כג 43), ואפשר שהצורה פשת שבלוח גזר (שו' 3) (=פִּשְׁתָן) היא עניין לכאן.

ייתכן שהכתיב והקרי שלפנינו משקפים מצב שהתקיימו בו שתי הצורות זו לצד זו במסורות מקבילות: מכאן הצורה נער (שמבטאה נַעַר), המיוצגת בכתיב, שהתקיימה כנראה במסורת הסופרים המעתיקים, והמשיכה לקיים את הצורה העתיקה ה'שמרנית' ביחס כפי שנמסרה לידיהם במסורת הספרותית, ומכאן הצורה נערה (המיוצגת בקרי), שהתקיימה כנראה במסורת הקריאה והלמה באופן חד-משמעי את קריאתה של הצורה נער שבטקסט הספרותי.

בזכות מפעלם של בעלי המסורה בשימור שתי המסורות המקבילות הללו – זו של הסופרים וזו שבקריאה על פה – עומדות כיום לפנינו שתי צורות מקבילות בדמותם של הכתיב והקרי, שאינן אלא חלופות אורתוגרפיות של אותה המילה.

37 ראה בלאו, סיומת הנקבה, עמ' 18.

38 וראה להלן סעיף 2.2.3.1.1 דיון נרחב בכו"ק זה מן הבחינה המורפולוגית.

1.1.5.2 בצורת כינוי הגוף העצמאי לנוכח אַת/אַתְּ(ה)

ואת (כ')

הגדת היום את אשר עשיתה אתי טובה' (שמ"א כד 18)

ואתָה (ק')

ייתכן שהכתיב והקרי משקפים כאן שתי וריאציות אורתוגרפיות³⁹ חלופיות הנגזרות משלבים שונים של התפתחות הצורה אתה. לצורך הוכחת טענה זו אתאר את מהלך ההתפתחות המשוער של הכינוי לנוכח עד לשלבו הסופי, הרגיל בלשון המקרא – אַתָּה:⁴⁰

השלב הכינוי לזכר	הכינוי לנקבה	ההסבר
א. $\neq \text{anta}^* < \text{אַתְּ}$	$\text{anti}^* < \text{אַתְּ}$:	כפי שנראה, הצורות כאן מורכבות משני יסודות רומזים $\text{an} + \text{t}$ ומתנועה סופית $\text{a} \neq \text{i}$ – לציון הניגוד בין המינים.
ב. $\text{ant}^* < \text{אַתְּ} = \text{ant}^* < \text{אַתְּ}$:		בעקבות נשילת התנועות הסופיות התחסל הניגוד בין המינים, וכן חלה הידמות של הנו"ן לעיצור התוכף.
ג. $\neq \text{atta} \supset \text{אַתְּ}$	$\text{att} \supset \text{אַתְּ}$:	בשל החשש שאיים למוטט את מערכת כינויי הגוף (בעקבות חיסול הניגוד בין המינים) בחרה העברית לשמר את הסיומת המקורית של צורת הזכר. כך חזר הניגוד בין המינים, והפעם בצורת $\text{a} \neq \text{o}$.
ד. $\neq \text{atta} \text{ (הַתְּה)} \supset \text{אַתְּ}$:	$\text{att} \supset \text{אַתְּ}$:	בשלב האחרון של התפתחות צורת הכינוי נוספה ה"א (אם קריאה) בסוף הכינוי, כנראה לשם הבחנה ברורה בין צורת הזכר לצורת הנקבה גם בכתיב.

מתברר מן הכתובים במקרא כי לצד הצורה הרגילה של הכינוי לנוכח, אַתָּה, מצויות שלוש היקרויות של הצורה אַתְּ (כתיב וקרי כאחד), למשל 'ואם ככה אַתְּ עֲשֵׂה לִי' (במ' יא 15 ; וכן ראה דב' ה 23 ; יח' כח 14), וכן נמצא במקרא חמש היקרויות של כו"ק את/אַתָּה.⁴¹

39 על אפשרות שיש כאן שני אלומורפים חלופיים ראה להלן סעיף 2.2.3.1.1.

40 לצורך הבהרת התמונה יעומת כאן הכינוי לנוכח עם הכינוי לנוכחת.

41 לבד מן ההיקרות הנידונה לפנינו ראה שמ"א כד 18 ; תה' ו 4 ; איוב א 10 ; קה' ז 22 ; נחמ' ט 6.

צורת הכתיב את הנידונה לפנינו אפשר שהיא מכוונת לצורה אַתָּ, ואפשר שלצורה אַתָּ. נדון כאן באפשרות הראשונה,⁴² שלפנינו כאן בכתיב ובקרי שני כתיבים חלופיים של צורה אחת, היינו אַתָּ לצד אַתָּה. אין כל מניעה להניח הנחה זו, שכן כך הוא הנוהג העולה מן הכתיבים השונים שבמקרא: צורות בעלות תנועה סופית a – עשויות להופיע הן בסיומת ה"א (אם קריאה) הן בסיומת צורן אפס. כך נוהג המקרא בצורות פועליות ובצורות שאינן פועליות, כפי שיפורט להלן.

אשר לצורות פועליות ראה למשל סיומת הנוכח בזמן עבר, ובעיקר בפעלים מן הגזרות העלולות. כאן נוכל למצוא במקרא צורת פִּעֲלָתָּ לצד פִּעֲלָתָהּ, כמו צוֹתָ (9x) לצד צוֹתָהּ (4x).⁴³ ואשר לצורות שאינן פועליות ראה למשל תמונת המילה עת(ה): לצד כו"ק עת/עתה (תה' עד 6) נמצא צורת עֲתָה כתיב וקרי כאחד, למשל 'כי עֲתָה הזנית אפרים' (הו' ה 3).

אי-אחידות אורתוגרפית מעין זו הייתה אופיינית לכתיב בימי בית ראשון. עדויות לכך ניתן למצוא בכתובות עבריות שונות מתקופה זו. כך למשל עולה ממכתבי לכיש: לצד הביטוי 'עת כים' (חרס 2 שו' 3 [2x] וכן חרס 4 שו' 1) נמצא בכתיב מלא 'אתה עתה זה' (חרס 6 שו' 2), '[ו]עתה אדני' (שם שו' 8).

אפשר שהכתיב והקרי שלפנינו משקפים מצב היסטורי נתון שהתקיימו בו שתי צורות הכתיב את, אתה זו לצד זו במסורות מקבילות: מכאן הצורה את (שבכתיב), שהתקיימה כנראה במסורת הסופרים-המעתיקים, והיא משקפת שלב קדום בהתפתחות צורת הכינוי לנוכח (שלב ג), ובוטאה בפי כול אַתָּ;⁴⁴ ומכאן הצורה אתה (שבקרי), שהתקיימה במסורת הקריאה, והיא נוצרה ככל הנראה בשלב מאוחר יותר מחברתה (שלב ד) בעקבות מילוי הכתיב את באם הקריאה ה"א. צורה זו הלמה היטב את מסורת הקריאה בהיותה חד-משמעית באופן קריאתה. מתברר אפוא ששתי המסורות המקבילות הללו, המשתקפות בכתיב ובקרי שלפנינו, אינן אלא חלופות אורתוגרפיות של אותה המילה עצמה.

1.1.6 מימושיה האורתוגרפיים של הסופית aw –

1.1.6.1 בכינוי הקניין הצמוד לשם בצורת הרבים

א) ועמדו/ועמדו (שם' כז 11)	ג) (מ)ידו/(מ)ידיו (שם' לב 19);
	ויק' ט 22; טז (21)
ב) מטבעתו/מטבעתיו (שם' כח 28)	ד) קצוותו/קצותיו (שם' לו 8; לט 4)

42 על האפשרות השנייה ראה בהרחבה להלן סעיף 2.2.3.1.1.

43 וכן חֲכִיתָ (14x) לצד חֲכִיתָהּ (3x), רֵאִיתָ (22x) לצד רֵאִיתָהּ (6x), עָשִׂיתָ (156x) לצד עָשִׂיתָהּ (8x), ועוד.

44 השווה לכאן צורת הכינוי לנוכח באוגריתית Pat-ta , שקריאתה על פי התיעוד ההברתי Pat-ta , היינו בתנועה סופית a –; ראה סיון, אוגרית, עמ' 35.

- (ה) בריחו/בְּרִיחִיו (שם לט 33)
 (ו) בנו/בְּנִיו (דב' ב 33; לג 9)
 (ז) מצותו/מְצֻתָּיו (שם ז 9; ח 2)
 (ח) תצאתו/תְּצֵאתֶיךָ (יהו' טז 3)
 (ט) מריבו/מְרִיבָיו (שמ"א ב 10)
 (י) (ב/ו) עינו/עֵינָיו (שמ"א ג 2, 18; יט) ברכו/בְּרַכְיוֹ (שם יח 42)
 שמ"ב יג 34; יט 19)
 (יא) למשפחתו/לְמִשְׁפַּחְתּוֹ (שמ"א י 21) (כ) בסוסו/בְּסוּסָיו (מל"ב ה 9)
 (יב) באלפו/בְּאַלְפֵּיו (שמ"א יח 7; כא 12) (כא) מזבחַתו/מִזְבַּחַתּוֹ (שם יא 18)
 (יג) דרכו/דְּרַכְיוֹ (שם יח 14)

מבחינה היסטורית הטיפוס סוסי (מל"ב ה 9) לציון כינוי השם ברבים (המיוצג בקביעות בצורת הקרי) משקף צורה קדומה יותר מהטיפוס סוסו (המיוצג בצורת הכתיב, אף הוא בקביעות), שכן הטיפוס סוסי מקיים את היו"ד האטימולוגית של הרבים, בעוד שהטיפוס סוסו משיל יו"ד מקורית זו. ההנחה היא שצורות הרבים הושפעו מצורות הזוגי.⁴⁵ בדומה להתפתחות בצורת הזוגי, כגון *yadaw > yadau > yadayu > yadayhu*, כך התפתחו גם הצורות ברבים. להלן התפתחות משוערת של כינוי השם בצורת הרבים:

השלב הצורה ההסבר

- א. **susayhu*: כאמור לעיל, צורת הזוגי היא ששימשה נקודת מוצא להתהוות צורה זו.
 ב. **susay-u*: הה"א שבין התנועות נשלה (בין התנועה u לעיצור התנועתי y).
 ג. **susau*: אף היו"ד במעמד בין-תנועתי נושלת. עתה נוצרו התנאים הנוחים להתהוות דיפתונג בהגייה.
 ד. *susaw*: הגבול בין התנועה u לעיצור התנועתי w הוא אפסי. כך נוצר בסוף התיבה הדיפתונג aw.

אף ששלב האותיות של המילים מטיפוס סוסו שיקף בעיקרו כתיב פונטי (היינו *susaw*), הוא הסתיר למעשה את מבטאה המדויק של המילה; ויתרה מזו, הצורה סוסו, המכוונת לכינוי שם ברבים (סוסו), נזדהתה עם הכתיב של הצורה סוסו, המכוונת לכינוי שם בצורת היחיד (סוסו).⁴⁶

45 ראה בלאו, עיונים, עמ' 351.

46 הזדהות מעין זו של צורות הכינוי החבור ליחיד ולרבים בסופית –ו מצויה גם בכתיבים שבמגילות מדבר יהודה, אלא ששם מעידה תופעה זו כנראה על הגייה דיאלקטית (היינו כיווץ

נולד אפוא צורך מעשי להבחין בין שתי צורות כינוי אלה ליחיד ולרבים, וכך יוחדה צורת סוסיו לציון הרבים, והצורה סוסו נותרה לציון כינוי השם ביחיד (לעתים לצד אחותה החתומה באם קריאה ה"א, מטיפוס אהלה).

על אף הנטייה להפריד בין שתי צורות כינוי אלה ליחיד ולרבים (סוסו ≠ סוסיו) נותרו במקרא לצד הדגם השכיח לציון הרבים (סוסיו) לא מעט צורות בכתיב חסר מטיפוס סוסו המציננות צורות רבים, כמו לֹא־הָלוּ (שמ"ב יח 17; מל"ב יד 12), חֲסָדוֹ (תה' קו 45) ועוד רבות אחרות. חלק ממקומות אלה באים בכתיב וקרי על ידי בעלי המסורה, ואחרים לא.

על קדמות הצורה המיוצגת בכתיב מטיפוס סוסו (susaw) ניתן ללמוד מעדויות חוץ-מקראיות. כך למשל בכתיב שבכתובות פניקיות עתיקות, כגון 'ותארך ימו ושנתו' (=ותאריך ימיו ושנותיו) בכתובת יחמלך (המאה האחת עשרה לפסה"נ) שו' 9; 47⁴⁷ וכן השווה 'ושנתו עלי גבל' (=ושנותיו עלי גבל) בכתובת אל בעל (המאה העשירית לפסה"נ) שו' 3.48⁴⁸ ולפי זה נצטרך לומר כי הצורות המיוצגות בכתיב מטיפוס סוסו (susaw) הן אמנם צורות די קדומות, אלא שהצורות המיוצגות בקרי, המקיימות את היו"ד כשריד אטימולוגי, קדומות מהן.

נראה אפוא כי שתי הצורות המיוצגות כאן בכתיב ובקרי משקפות שתי מסורות מקבילות: מכאן הצורה הנתונה בכתיב מטיפוס סוסו, המשקפת ככל הנראה את הצורה כפי שנהגה במסורת הסופרים-המעתיקים (צורה זו הותירה – בשל כתיבה החסר – פתח לקריאות שונות), ומכאן הצורה שבקרי, המשקפת נאמנה את מסורת הקריאה כפי שנהגה בפיהם של בעלי הקריאה המומחים (צורה זו ביו"ד הרבים כיוונה בצורה חד-משמעית את דרך הקריאה). ומכל מקום, אין בחילופי הכתיב והקרי שלפנינו אלא וריאנטות אורתוגרפיות של אותה צורת כינוי לרבים החתומה בסופית -aw.

2.1.1.6 במילות יחס הנוטות על דרך שם ברבים

(א) בינו/ביניו (יהו' ח 11)	(ג) סביבתו/סביבתיו (שמ"א כו 5, 7)
(ב) (ו)עלו/(ו)עליו (שמ"א ב 10; שמ"ב	(ד) מראשתו/מראשתיו (שם שם 7, 11,
כ 8)	(16)

של הדיפתונג aw ל-ō כהגייתו של כותב המגילה, כמו בשומרונית), ולא על תופעה אורתוגרפית כפי שהדבר משתקף בעברית המקראית. לסוגיה זו עיין למשל בן-חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 170; ילון, מגילות, עמ' 72; קוטשר, מגי"א, עמ' 38, 353; מורג, מחקרים, עמ' 108.

47 ראה סלושץ, אוצר, עמ' 8–10.

48 ראה שם, עמ' 8–9.

(ה) תחתו/תחתיו (שמ"ב ב 23) (ו) ואחרו/ואחריו (שם כג 9)

נראה כי במילות היחס, שלא כבשמות, הייתה ההתפתחות של צורת הכינוי עצמאית, ולא הושפעה מצורת הזוגי. נראה כי ממילות יחס בעלות יו"ד אטימולוגית, כמו עלי, אלי, עברה הצורה בדרך האנלוגיה למילות יחס אחרות בלא יו"ד אטימולוגית, כמו מראשות, מרגלות, סביבות. להלן ניסיון לשחזור דרך התפתחותה של צורת הכינוי – יו במילות היחס:

השלב הצורה ההסבר

- א. *^calayhu : היו"ד כאן היא כאמור יו"ד אטימולוגית (השווה בערבית على).
- ב. *^calay-u : הה"א הבינ-תנועתית נושלת מסיבות פונטיות.
- ג. *^calau : היו"ד הבינ-תנועתית נושלת אף היא מסיבות פונטיות.
- ד. ^calaw : בשלב זה נוצרו התנאים הנוחים להגיית דיפתונג aw בסוף התיבה.

ובדרך האנלוגיה למילות יחס כמו עליו, אליו נוצרו צורות כגון מראשותיו, סביבותיו. על קדמות הצורה המיוצגת בכתוב מילות היחס מטיפוס עלו, אחרו נוכל ללמוד מהופעתה של אלו (=אליו) בכתובת עברית מתקופת הבית הראשון, מן המאה השביעית לפסה"נ: '[ותתן] אלו רח[מם]' (=ותתן אלו רחמם, מצד חשביהו, שו' 13–14).⁴⁹

אף במילות היחס, כמו בשמות בצורת הרבים, נראה כי הכתיב והקרי משקפים וריאנטות אורתוגרפיות של אותה המילה, וריאנטות המעידות ככל הנראה על מסורות מקבילות.

1.1.7 אותיות מנצפ"ך הכפולות: מימושיה האורתוגרפיים של נו"ן

מבנימין (כ')

ויהי איש ושמו קיש' (שמ"א ט 1)

מבנימין (ק')

העיון המדויק בק"י א מגלה כי צורת הכתיב היא מבנימין, בתיבה אחת בשתי נו"נים פשוטות, ולא כמקובל ברוב מהדורות המקרא, מבן ימין, בשתי תיבות רווחות, שלעתיים יש ביניהן מקף מקשר.

נראה כי יש בתולדות הכתיב העברי להורות לפנינו את הדרך לפתרון עניין השוני

49 ראה אחיטוב, אסופת כתובות, עמ' 98–99.

שבין הכתיב בן ימין לצורת הקרי בנימין. הכוונה כאן לפרשת מנצפ"ך, שהשפעתה במקרא ניכרת.

בכתיבה הקורסיבית הועדפו כידוע אותיות נצפ"ך הכפופות בתחילת התיבות ובאמצען, והפשוטות נותרו במתכונתן המקורית הקדומה ויוחדו אך ורק לסופי התיבות. אלא שכלל חדש זה, שבא להכניס סדר וקביעות בשימוש נצפ"ך, לא השתלט בכתיב העברי בבת אחת, כי אם לאט לאט ובהדרגה. חרסי למדים כי עדיין אין סדירות בתקופתם (סוף ימי הבית הראשון) בהבחנה בין נ"ן פשוטה לנ"ן כפופה, אלא נראה שהשימוש היה לפי נטייתו של כל סופר וסופר. למשל, בחרס 1 הנו"ן כתובה בכל מקום (בין באמצע התיבה ובין בסופה) בצורה ארוכה, פשוטה, כגון 'מתניהו בן נריהו' (=מתניהו בן נריהו, חרס 1, שו' 5); ואילו בחרסים 2 ו-6 השתמשו כותבי התעודות האלה בנ"ן כפופה, כגון 'אל אדני' (חרס 2, שו' 1, וכנ"ל חרס 6, שו' 1).⁵⁰

דומה כי הצורות המיוצגות לפנינו בכתיב ובקרי, בן ימין/בנימין, מקורן בתקופת מעבר בין השלב שנו"ן פשוטה שימשה בו בכל המצבים לשלב שכבר יש בו קביעות וסדירות באותיות מנצפ"ך (היינו פשוטה בסוף תיבה וכפופה בראש תיבה או באמצעה), ובתקופת מעבר זו השתמשו כנראה הסופרים בצורת הכתיב בן ימין (כפי שמוצג בכתיב שלפנינו) לצד צורת הכתיב בנימין⁵¹ (כפי שמוצג בקרי).

אשר לצורת השם הפרטי שלפנינו נראה כי צדק לוריא בסברתו, שהשם בנימין אינו אלא השם העברי המקביל לשם הארמי בן אוני.⁵² ונראה שיעקב, בתתו שם זה לבנו, בא לתקן מה שנראה בעיניו כפגם: הוא העדיף שם עברי לבנו על פני השם הארמי שניתן לו על ידי אמו רחל (כנראה בהשפעת לשון האם הרגילה בפיה).⁵³ צורת השם המקורית הייתה מורכבת כנראה משני רכיבי מבנה: בן + ימין. לימים נעשתה צורתו של שם זה להרכב מילים ונכתבה בן ימין (תיבה אחת) בנ"ן פשוטה באמצע תיבה כמתכונתה המקורית הקדומה, ורק בתקופה מאוחרת יותר נכתבה

50 ראה לעניין זה נ"ה טור סיני, 'לכיש: חרסי לכיש', א"מ, ד, טור 518.

51 לעניין זה של חוסר העקיבות בשימוש באותיות מנצפ"ך הכפולות נוגעת כנראה המסורת של 'שלשה ספרים מצאו בעזרה'. אחד מספרים אלה נקרא 'ספר מעונה', כנראה על פי אחת התכונות הבולטות שציינו אותו, היינו היעדר סימונה של הנו"ן הסופית בתיבה: מעון נכתבה מעונה, וכמוה נכתבו כנראה גם מילים אחרות מסוגה. כן מסיק גם ילון מצורות מנצפ"ך שבמגילת ישעיהו ממדבר יהודה, שבתקופת כתיבתה עדיין לא הייתה קביעות בשימוש אותיות מנצפ"ך הכפולות; ראה ילון, מגילות, עמ' 12-14.

52 ראה לוריא, קדמות העברים, עמ' 19 הערה 3.

53 על ימין בהוראת און, כוח (כהשאלה) ראה למשל 'הושיעה לו ימינו // וזרוע קדשו' (תה' צח 1). ואמנם התרגום הירושלמי לכתוב 'ותקרא (רחל) שמו בן אוני ואביו קרא לו בנימין' (בר' לה 18) גורס 'ואביו הוה קרי ליה כלשן בית קודשא בנימין'. על דבקתו של יעקב כלשון העברית ניתן ללמוד גם מפרשת הגלעד, שבה מעיד עליו הכתוב מפורשות: 'ויקרא לו לבן יגר שהדותא ויעקב [וי"ו הניגוד] קרא לו גלעד' (בר' לא 47).

הצורה בנימין בנו"ן כפופה. ההשתלשלות המשווערת של שם זה היא אפוא *בן ימין⁵⁴ (במקביל לבן אוני) < בן ימין < בנימין. מן האמור כאן מסתבר, שצורות הכתיב והקרי שלפנינו משקפות שתי מסורות אורתוגרפיות מקבילות ששימשו זו לצד זו בזמן מסוים. הן מסורת הקריאה (המיוצגת ככל הנראה בצורת הקרי) הן מסורת הסופרים (המיוצגת בצורת הכתיב) משקפות למעשה מבטא אחד של השם הפרטי בנימין, הבא לידי מימוש אורתוגרפי כפול: מכאן בן ימין (כתיב) ומכאן בְּנִימִין (קרי).

1.2 מימושים אורתוגרפיים של מילים או צירופי מילים

1.2.1 מימושים אורתוגרפיים המיוסדים על נוהגי כתיבה עתיקים נראה שהקורפוס הנחקר מזמן לפנינו כאן שתי היקרויות של מימושים אורתוגרפיים המיוסדים על נוהגי כתיבה עתיקים:⁵⁵

מוציא (כ')

א) הַיִּיתָּה וְהִמְבִּי אֶת יִשְׂרָאֵל (שמ"ב ה 2)

הַמוֹצִיא (ק')

ביסודו היה כנראה מקרא הכתוב בתבנית זו:

* הייתה | המוציא | והמבי | את | ישראל (א)

הסופר שהכיר ככל הנראה את הקריאה היסודית הזו נהג על פי כללי הסופרים שבימיו ורשם כתוב זה בשיטות חסכוניות מקובלות (ב'כתיבה דבקה' ועל פי מידת 'עולה ויורד')⁵⁶ באופן זה:

54 נראה שההגייה בתנועת i כאן היא מקורית. השווה לה שמות פרטיים אחרים, כגון בן נון (שמ' לג 11), בן יקה (משלי ל 1). וכן ראה צירופים דומים, כגון בן הכות (רב' כה 2), בן לילה (יונה ד 10).

55 מן הראוי לציין כי נוהגי הכתיבה עצמם אמנם חורגים הם ממסגרת הדיון הלשוני שבבסיס חיבור זה, אך נראה כי יש מקום לדון כאן במימושים האורתוגרפיים (שנתקבלו בעקבות נוהגי כתיבה אלה) כפי שהם נתונים לפנינו כאן בצורת הכתיב והקרי.

56 ראה ההערה הבאה.

(ב)

הייתהמוציאהמביאתישראל

*

ואילו הסופר בתקופה מאוחרת יותר, שביקש לכתוב את הנוסח לתיבותיו, אמנם ידע, כמסתבר, את דרך הקריאה ההולמת של כתוב זה, היינו:

(1ג)

הִיִּיתָ הַמוֹצִיא וְהַמְבִּי [א] אֶת יִשְׂרָאֵל

אלא שבשל יחסו המיוחד לטקסט המקודש שלפניו לא העז להכניס בו כל שינוי והעתיק במדויק, כשהוא מפריד את התיבות שהיו לנגד עיניו [= (ב)], כך:

(2ג)

הייתה מוציא והמבי את ישראל

התמונה המתקבלת מההשתלשלות המשוערת של הכתוב שלפנינו היא אפוא זו:

א

ב

2ג

1ג

כתיב

קרי

התבנית האורתוגרפית המסומנת ג2 נמסרה, ככל הנראה, בכתב מדור לדור במסורת הסופרים ומשמשת כאן בתורת כתיב. לצדה של תבנית זו באה התבנית המסומנת כאן ג1. תבנית זו מייצגת את דרך הקריאה שנתלוותה לטקסט הכתוב ונמסרה מדור לדור על ידי בעלי קריאה מומחים. זו משמשת כאן בתורת קרי.

מתברר אפוא כי שתי הלשונות – '(הייתה) מוציא'/'(היית) המוציא' – אינן אלא שתי מסורות אורתוגרפיות מקבילות ששימשו זו לצד זו לאורך הדורות והן באות לפנינו בשימוש אורתוגרפי כפול בדמות כתיב וקרי.⁵⁷

57 שיטת 'הכתיבה הדבקה' (scriptio continua), שלפיה כתבו הסופרים הקדמונים כתיבה רציפה

גברים (כ')

(ב) 'ואחרו אלעזר בן דדי (כ') בן אחי בשלשה עם דוד' (שמ"ב כג 9)

הגבורים (ק')

העיון בהיקרות הכו"ק שלפנינו עשוי לתמוך בהנחה, כי הסופרים העבריים הראשונים אכן נהגו לכתוב בשיטות כתיבה חסכוניות:

הטקסט המקראי היסודי שנתלווה למסורת הקריאה 'בשלשה הגבורים' היה כמסתבר בתבנית בשלושהגבורים על פי שיטת 'הכתיבה הדבקה', או בתבנית חסכונית יותר: בשלושהגבורים – ה"א אחת, הנמשכת לפניה ולאחריה, על פי מידת 'עולה ויורד', כפי שהיה נהוג בחוג הסופרים הקדמונים.

סופרים-מעתיקים שבאו בעקבות הסופרים הראשונים ידעו כמסתבר את הקריאה של הכתוב שלפניהם בדרך החסכונית, אלא שבבואם לכתוב את הטקסט הנתון לפניהם לתיבותיו כתבו תחילה את התיבה בשלשה ולא ההינו (כנראה מפאת יחסם המיוחד לטקסט המקודש שלפניהם) להוסיף על הנוסח (כפי שהיה נתון לפניהם) עוד ה"א בראש התיבה התוכפת, לפיכך הסתפקו בכתיבת גבורים (ולא הגבורים), וכך נתקבלה הצורה שבכתיב שלפנינו: בשלושה גבורים. משעה זו נתקדשה בעם אף הצורה הנתונה בטקסט הכתוב, ושוב לא היה אפשר להכניס בה כל שינוי. נתקבלו אפוא שתי תבניות אורתוגרפיות: זו המיוצגת בכתיב שלפנינו, המשקפת כמסתבר את מסורת הסופרים, ולצדה זו המיוצגת בקרי, המשקפת כנראה את מסורת הקריאה. שתי התבניות האורתוגרפיות האלה הוסיפו להתקיים לאורך הדורות זו לצד

ללא כל סימני הפסק בין התיבות, מתועדת היטב בכתובות עבריות ובלשונו שונות. אסתפק כאן בדוגמות אחדות בלבד. לכתובות עבריות ראה למשל בכתובות ערד (המאה השביעית לפסה"נ) 'עדה/שמנהעשרלחדש' (=עד ה / שמנה עשר לחדש), כתובת 8, שו' 3–4) וכתובות לכיש (מן התקופה הסמוכה לחורבן בית ראשון) 'אתהעתהזה שלם' (=אתה עתה זה שלם, חרס 6, שו' 2; ראה טור-סיני, תעודות לכיש, עמ' 138, 171). והוא הדין בלשונו שמיית אחרות. למשל בספרות האוגריתית נמצא 'בקרבהכלה' (=בקרוב היכליו, בעל א, טור ה, שו' 99; ראה גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 33); 'רכבערפת' (=רוכב בערכות, בעל ב, טור ב, שו' 7; ראה שם, עמ' 49). וכן נמצא בכתובת העמונית ממצודת רבת עמון (המאה התשיעית לפסה"נ): 'ככל.מסבכ.לך.מתימתן' (=כי כל מסובכ לך מות ימותון; ראה אחיטוב, אסופת כתובות, עמ' 219).

ואשר למידת 'עולה ויורד': שיטה זו, שלפיה כתבו הסופרים-המעתיקים אחת משתי אותיות זהות שנזדמנו בגבולות שבין שתי תיבות סמוכות, מתועדת בכתובות עבריות מתקופת הבית הראשון, ובעקיפין גם במקרא. כך למשל בתעודות לכיש: 'וכיאמר אדני' (=וכי יאמר אדני, חרס 3, שו' 8). וכן השווה 'חיהוה' (=חי יהוה, חרס 3, שו' 9). והשווה ביטוי זה בצורתו זו גם בכתובות ערד, למשל ערד 21, שו' 5 (ראה אחיטוב, אסופת כתובות, עמ' 76–77). ובעקיפין בכתובים רבים במקרא. השווה למשל 'הנני מבי אליך רעה' (מל"א כא 21); 'אשר החטי את ישראל' (מל"ב יג 6); 'מבי אל העיר' (יר' יט 15). על פי שיטת כתיבה זו מפרש שד"ל כמה וכמה כתובים במקרא. ראה פירושו לבראשית כז 46.

זו כשתי מסורות מקבילות, המכוונות למעשה לקריאה אחת, זו המשתקפת בקרי שלפנינו.

1.2.2 מימושים אורתוגרפיים של המילה 'אשדת'

אשדת/אש דת (דב' לג 2)

לפני דיון בטיבו של כו"ק זה מן הראוי לעמוד על הוראתה של המילה הסתומה אשדת.⁵⁸

מהשוואת הלשונות, ובעיקר מן ההקשר של הכתובים, ניתן ללמוד כי אשדת היא תיבה אחת, והוראתה מְגִלּוֹת. מן ההקשר המידי העולה מפתיחת ברכת משה לשבטי ישראל מתברר כי משה פותח ברכתו בדברי שבח לה', שהתגלה לעמו בהר סיני והעניק לו חסותו, ומנגד גם ישראל יצאו לקראתו לקבל תורתו. עיון בבית הראשון מעלה שלפנינו חרוז חמש-צלעי, שארבע צלעותיו הראשונות הן במקצב שירי מקביל (ביחס של נרדפות), והצלע החמישית, החותמת את הבית, במקצב משלים. להלן הבית הראשון על מקצבו:

ה' מסיני בא	//	וזרח משעיר למו
הופיע מהר פארן	//	ואתה מן=ל[רבבת ⁵⁹ קדש

מימינו אשדת (ק' אש דת) למו

נראה שהביטויים שבצלע החותמת את הבית הראשון שלפנינו, 'מימינו אשדת (כ') למו', מכוונים כלפי ישראל ומצביעים על מיקומו המדויק בשעת מתן תורה במעמד סיני. ביטויים אלה מעוגנים היטב בכתובים המתארים את מעמד ההתגלות בשמות יט 2–3: הביטוי מימינו במשמעות ממולו – אל מול ההר – מכוון לכתוב 'ויחן שם

58 ראה למשל ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, 'כ' אשדת, ק' אש דת, עמ' 294.

59 במקרא נמצא שימוש של מן, מ-, בהוראת 'ל-' וכן להפך. מן, מ-. בהוראת 'ל-': 'הלכו משד' (הו' ט 6, = הלכו לשוד). במקביל לכך נמצא בפניקית 'וכל מנם משד' (=וכל כלים לשוד, תכנת, שו' 4–5; עיין סלושץ, אוצר, עמ' 17). כן ראה 'הישא מכם פנים' (מל' א 9, = הישא פנים לכם) במקביל לכתוב כברכת הכוהנים: 'ישא ה' פניו אליך' (במ' ו 26). וראה רדי ורכין, מילון, 'מן, מ-, מ-', מכם: הוראה 3, עמ' 307. וכן נמצא במקרא (כמו באוגריתית) ל- בהוראת 'מ-'. למשל, (א) 'הבאים למלחמה' (במ' לא 21, = מן המלחמה), ביטוי המקביל לכתוב לפני כן: 'הבאים מצבא המלחמה' (שם 14); (ב) 'משפט לאלהי יעקב' (תה' פא 5, = מאלהי יעקב; וראה מלמד, מחקרים, עמ' 152 הערה 90); (ג) 'ויבא שלמה לבמה אשר כגבעון ירושלים' (דה"ב א 13, = ויבא שלמה מהבמה שבגבעון לירושלים). הביטוי רבבת קדש הוא כינוי לעם ישראל; ראה 'שוכה ה' רבבות אלפי ישראל' (במ' י 36), וראה מלמד, שם. ולא מן הנמנע שביטוי זה בא לרמוז גם על קדש ככינוי רביעי המכוון למקומות ההתגלות, נוסף על סיני, שעיר ופארן; ראה למשל רופא, האמונה במלאכים, עמ' 94 הערה 22 ועמ' 96.

ישראל נגד ההר' (שמ' יט 2): נגד באה כאן בהוראת מול (או מצד)⁶⁰ ההר, כמו למשל 'שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט' (תה' טז 8); והביטוי אשדת למו מכוון לכתוב 'ויתיצבו בתחתית ההר' (שמ' יט 17), היינו למרגלותיו. ונראה שבצלע החמישית כאן שני מבעים המשקפים שני דגמים חלופיים של כינוי הקניין: מכאן מימינו, המשקף את הדגם הרגיל בלשון המקרא (בעלת האופי הסינדרטי) לכינוי חבור, ומכאן אשדת למו,⁶¹ מבע המשקף דגם קדום של כינוי הקניין, שאינו משמש כאן ככל הנראה ככינוי עצמאי אלא ככינוי חבור,⁶² היינו אשדת למו = אשדתו,⁶³ כמו המבע 'נגע למו' (יש' נג 8, = נגעו). ובאים כאן שני הדגמים החלופיים של כינוי הקניין – מימינו, אשדת למו – זה לצד זה כפי שנמצא במקרא, למשל ביחזקאל 'וַיִּגְבְּהוּ וַיִּרְאוּ אֶת הַהֵם' (יח' א 18),⁶⁴ או בתהלים: 'ידיהם [...] רגליהם' לצד 'פה להם [...] עינים להם [...] אזנים להם [...] אף להם' (תה' קטו 5–7).⁶⁵

השוואת הלשונות עשויה לסייע כאן בדינו בהבנת משמעותה של מילה סתומה זו, אשדת: מתברר שלפנינו צורה ארכאית ששרדה מן התקופה ששימשה בה עדיין סופית תי"ו לסימון צורת הנקבה, והיא באה כאן בצורת היחיד הנפרד של אשדות – צורה המופיעה פעמים אחדות במקרא, כגון 'אשדות הפסגה' (יהו' יב 3).⁶⁶ צורה זו מקבילה לצורה וַבַּעֲלָת (יהו' יט 44) = וַבַּעֲלָה (שם טו 29), המציינת צורת יחיד קדומה של וַבַּעֲלוֹת (שם טו 24). באוגריתית באה אשד במקביל אל פען בהוראת רגל; ראה $p^{cnk}/isdk =$ פעמך//רגלך.⁶⁷ וכן נמצא באכדית isdu בהוראת רגל, ירך או בסיס של עצם כלשהו.⁶⁸

מתברר אפוא, שלצד הביטוי מימינו (= לנגד ההר, ממולו) בא הביטוי אשדת למו

- 60 השווה 'פל מצדך אלף ורכבה מימינך' (תה' צא 7).
- 61 למו עשויה להיות מכוונת לצורת הרכים (כפי שנמצא בדרך כלל במקרא) בהוראת 'להם'; ראה למשל 'וחרשים ואזנים למו' (יש' מג 8). וכן היא עשויה להיות מכוונת לצורת היחיד בהוראת 'לו' (ואינה מוסכת דווקא לבני אדם); ראה למשל 'עשהו פסל ויסגד למו' (יש' מד 15), וראה רדי ורכין, מילון, 'למו', עמ' 263.
- 62 התופעה שכינוי חבור עשוי לעתים להיכתב בנפרד משם העצם או מהפועל ידועה גם משפות אחרות, כגון האוגריתית; ראה סיון, דקדוק, עמ' 83. וכן נמצא במואבית 'ואסחב הם' (מישע, שו' 18) בהוראת ואסחבם.
- 63 על משמעות המילה ראה בהמשך הדברים.
- 64 ראה על כך בהרחבה קוגוט, שימושים, עמ' 409.
- 65 ראה שם, עמ' 405.
- 66 מתברר, ש'הפסגה' בלשון המקרא (שלא כבלשון העברית בת ימינו) באה כשם פרטי של הר; ראה למשל רופא, האמונה במלאכים, עמ' 95 הערה 25, ועוד ראה קיל בפירושו ליהושע יב 3.
- 67 ראה $KTU 1.3 III, 19-20$, והשווה גורדון, דקדוק, גלוסר, עמ' 367–368 (סימן 394); רין ורין, עלילות, עמ' 125, 135.
- 68 ראה למשל דליטש, הלשון העברית, עמ' 30–31, והשווה גורדון, דקדוק, גלוסר, עמ' 368; ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, 'אשד', עמ' 249.

כתמורה מפרשת, המבהירה ביתר דיוק את מיקומו של עם ישראל בשעת מתן תורה, שהתייצב אל מול הר סיני, בתחתית ההר, היינו למרגלותיו.

ואבוא לדון עתה בצורות הכתיב והקרי אשד/אש דת: צורת הכתיב אשדת משקפת, כפי שהובהר כאן, את הצורה היסודית=האותנטית של המילה, ואף על פי שבעיקרה אשדת היא תיבה אחת, במסורת הקריאה באה כנראה צורה זו לידי ביטוי בשתי יחידות קול נבדלות, ולא מן הנמנע שסיבת הדבר נעוצה דווקא במקצב (ריתמוס) של קריאת השירה על פה,⁶⁹ דבר שזירז כנראה את תהליך הפיצול הגרפי של המילה אשדת לשתי תיבות נפרדות כפי שהן מופיעות לפנינו בצורת הקרי אש דת. שתי תיבות אלה, הנתונות בטקסט כקרי, 'הזמינו' בנפרד טעמים וניקוד⁷⁰ – כל תיבה וטעמה שלה, על פי מסורת הקריאה, וכל תיבה וניקודה שלה. וכך נתקבלה הצורה שלפנינו בקרי:⁷¹ אש דת.⁷²

צורת קרי זו פתחה כנראה ברבות הימים פתח לדרשנים לבוא ולדרוש דרשות המבוססות על התפיסה שיש כאן כביכול שתי מילים נבדלות, אש + דת. כך למשל ת"א 'מגו אישתא אוריתא' (=מתוך האש). וראה פירוש רש"י על אתר: 'שנתנה [התורה] להם מתוך האש'. דרשה זו מאוחרת, והיא אינה יכולה להיות מוקדמת מן התקופה הפרסית, שכן מחזור כיום לכול שדת היא מילה פרסית, שחדרה לעברית בתקופת בית שני,⁷³ ולפיכך לא יכירנה מקומה בשירה קדומה כברכת משה בדברים לג.

כתיב וקרי זה אינו היחיד מסוגו במקרא, ונראה שיש כאן תופעה המשתקפת הן בהיקריות שונות של כתיב וקרי – כגון מאשתם/מאש תם (יר' ו 29);⁷⁴ חלכאים/חל כאים (תה' י 10); לגאיונים/לגאי יונים (שם קכג 4) – הן במילים שונות הבאות כתיב וקרי כאחד כשתי יחידות נבדלות שנתפצלו לשתי תיבות מצורת אם מקורית.⁷⁵ השווה לכאן יש' ב 20 לחפר פרות (>לחפרפרות); שם סא 1 פקח קוח (>פקחקוח); יר' מו 20 יפה-פיה (>יפהפיה).

סוף דבר, נראה שהצורות שבכתיב ושבקרי שלפנינו אינן אלא שני מימושים

- 69 על הזיקה שבין המקצב לקריאה ראה למשל מורג, מחקרים, עמ' 261–262.
- 70 לעניין קדמותם של סימני הטעמים ביחס לסימני הניקוד ראה למשל רותן, מערכת הטעמים, עמ' 355–356, והשווה מורג, מחקרים, עמ' 238.
- 71 הן פיסוק הטעמים הן סימני הניקוד נצמדו מלכתחילה לנוסח הקרי דווקא, שכן זוהי הצורה המייצגת את הקריאה הנהגית והמנוגנת. לעניין זה ראה קוגוט, טעמים, עמ' 183.
- 72 הניקוד אש בצירי (במקום סגול בצורת היחיד המשוערת *אשדת על דרך אפרת [בר' מח 7]) אינו צריך להתמיה, שכן הנקדנים הרכיבו את סימני הניקוד על התיבה כפי שהייתה מונחת בטקסט שלפניהם על פי מה ששמעו במסורת הקריאה.
- 73 ואמנם נמצא מילה זו אך ורק בספרי המקרא המאוחרים: אסתר, עזרא ודניאל.
- 74 לדין מפורט בכו"ק זה ראה קוגוט, טעמים, עמ' 183–184, 232.
- 75 ראה בעניין זה דברי ריב"ג: 'המלה נחלקת לשני חלקים במכתב והיא בעיקר אחת' (אכן ג'נאח, הרקמה, א, עמ' קמב; ההדגשה שלי, מ"כ).

אורתוגרפיים שונים של מילה אחת, ששימשו זה לצד זה כנראה בשתי מסורות לשון מקבילות: מכאן אשדת, המיוצגת בכתיב ומשקפת ככל הנראה את הצורה האותנטית של המילה שנהגתה כמשוער * esdat^{P} ; ומכאן אֶשְׁדַּת, המיוצגת בקרי ומשקפת ככל הנראה את דרך הקריאה שנהגה בפי הקוראים המומחים, שהקפידו לקרוא צורה זו בדיוק נמרץ כפי שנמסרה להם על פה במסורת הקריאה, המושפעת כנראה משיקולים של ריתמוס השירה.

1.2.3 מימושים אורתוגרפיים של צירופי הלשון 'בא גד', 'מה זה'

(א) בגד/בֶּא גֶד (בר' ל 11)

(ב) מזה/מֶה זֶה (שמ' ד 2)

נראה שצורות כתיב וקרי אלה משקפות שלבים שונים בתהליך התפתחות הלשון. אנסה לשחזר להלן את תהליכי ההתפתחות המשוערים האלה, ואפתח בהיקרות הראשונה מבין השתיים:

בגד (כ')

(א) 'ותאמר לאה ותקרא את שמו גד' (בר' ל 11)

בֶּא גֶד (ק')

להלן הצעת השחזור של תהליך ההתפתחות המשוער של הצירוף בֶּא גֶד:

השלב הצורה	ההסבר
א. *בֶּא גֶד:	מעיקרה הייתה האל"ף בפועלי ל"א הגויה.
ב. *בֶּאֶגֶד < *בֶּאֶגֶד:	על פי נוהג 'הכתיבה הרבקה' נכתב הצירוף בֶּא גֶד בצורת בֶּאֶגֶד. בשל הנסיבות הפונטיות חל כאן המעקב $\text{ba}^{\text{P}} > \text{ba}^{\text{P}}$ ⁷⁶ האל"ף (בתיבה בא) נאלמה, והתנועה הקודמת לה התארכה.
ג. *בֶּגֶד:	האל"ף האטימולוגית, שלא נהגתה כעיצור בצורה בֶּאֶגֶד, הורגשה כנראה מיותרת, לפיכך נשלה ברבות הימים.
ד. *בֶּ גֶד:	בעקבות תהליך הפרדת הטקסט לתיבותיו נתקבלה צורה זו.
ה. בֶּא גֶד:	בעקבות מילוי הכתיב באמות קריאה נתקבלה הצורה הסופית, הנתונה לפנינו כיום בצורתה זו.

76 השווה $\text{masa} > \text{masa}^{\text{P}} > \text{mas}^{\text{P}}\text{a}$. וראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 50, 176.

על פי הצעת שחזור זו מסתבר שהכתיב והקרי אינם אלא מימושים אורתוגרפיים מקבילים, שמקורם בשלבי התפתחות שונים של הלשון: מכאן הכתיב, המשקף שלב קדום (שלב ג), ומכאן הקרי, המשקף שלב מאוחר ביחס (שלב ה). ומן הצירוף בא גר לצירוף האחר שלפנינו:

מזה (כ')

(ב) 'ויאמר אליו ה' בידך ויאמר מטה' (שמ' ד 2)

מה זה (ק')

להלן תיאור מהלך ההתפתחות המשוער של הצירוף מה זה לשלבו:

השלב הצורה	ההסבר
א. *מה זה:	הה"א בתיבה מה מופקת. נראה שבשלב הקדום הייתה ה"א זו עיצורית, כפי שמוכח מן הספרות האוגריתית. ⁷⁷
ב. *מהזה < *מה:	כך נראה הצירוף בכתיבה הדבקה. מסתבר שהה"א העיצורית של התיבה הזעירה מה נידממה לעיצור שאחריה (העומד בראש התיבה התוכפת לה), ואפשר שזוהי הסיבה לקיומו של דגש בעיצור הפותח את התיבה התוכפת למילה מה; השווה למשל 'מה שמו' (שמ' ג 13); 'מה לי' (מל"ב ג 13). ובנסיבות פונטיות אחרות: 'מה אדיר שמך' (תה' ח 2, 10); 'על מה אשא' (איוב יג 14). ושמא יש להקביל לכאן גם 'מתלאה' (מל' א 13); ראה ראב"ע בפירושו על אתר. ⁷⁸
ג. *מה:	זו תמונת הצירוף הנידון לאחר שהטקסט הועמד על תיבותיו בתקופה מאוחרת יותר במטרה להקל את קריאתו.
ד. מה זה:	התחנה האחרונה בהתפתחות משוערת זו היא, ככל הנראה, שלב מילוי הכתיב מ באם הקריאה ה"א.

מכל האמור כאן מסתבר שלפנינו בכתיב ובקרי צירוף לשוני אחד, הבא לידי מימוש אורתוגרפי כפול, המעיד על שלבים שונים בהתפתחותה של הלשון.

77 השווה למשל $w^n.bn.ilm.mh.t^{\text{arsn}}$ = וענה בן אלים מות: מה תבקשי (14–13, II 1.6 KTU).

78 עדויות חוץ-מקראיות לקדמותה של תופעה זו ניתן למצוא למשל באוגריתית: m^{pat} = מה אתה?, במשמעות 'מה לך?' (KTU I.14 I, 38); וראה סיון, דקדוק, עמ' 24. וראה כתובת כלמו היאודית (המאה התשיעית לפסה"נ): 'מאש פעלת' = מה אשר פעלתי (כתובת כלמו, שו' 4–5); וראה אבישור, כתובות פניקיות, ב, עמ' 208–209.

1.3 סיכום

מן הדיונים בפרק זה עולה, שצורות הכתיב והקרי כאן הן למעשה מימושים אורתוגרפיים שונים שנתקבלו משני מעגלי מסירה מקבילים: מצד אחד מן המסורת הספרותית שבכתב, המשתקפת בצורות הכתיב, שהסופר-המעתיק היה מחויב להן; מן הצד האחר ממסורת הקריאה, שנמסרה על פה על פרטיה ודקדוקיה מדור לדור דרך בעלי קריאה מומחים.

הן הסופר-המעתיק הן בעל הקריאה המומחה הכירו כמסתבר, שהמבטא המונח ביסודה של הצורה שבכתיב (written form) וביסודה של הצורה שבקרי (pronounced form) מבטא אחד הוא, וכל צד פעל בנאמנות לפי המתחייב מן המסורת שבידו (זו שבכתב או זו שבעל פה).

כך נוצרו שתי וריאציות כתיב של אותה מילה, שהצביעו בעיקרן על הגייה אחת, ובזכות מפעלם של בעלי המסורה שתי מסורות לשון אלה מונחות כיום לפנינו במקרא זו לצד זו בדמותם של כתיב וקרי, שאינם אלא חלופות אורתוגרפיות חופשיות.

פרק שני

ענייני צורות

בפרק זה יידונו כל היקרויות הכתיב והקרי שבקורפוס הנחקר שיש להן נגיעה לענייני מורפולוגיה ומורפו-פונולוגיה. במסגרת המורפולוגיה ייבחנו חילופי כו"ק שונים הקשורים למערכת הפועל, למערכת השם ולמיליות, ובמסגרת המורפו-פונולוגיה ייבחנו חילופי כו"ק שמקורם במעתיקים לשוניים בתחום ההגה או בחילופי מסורת הגייה.

א. מורפולוגיה

2.1 חילופים מורפולוגיים במערכת הפועל

2.1.1 צורות כתיב וקרי המשקפות חילופי גזרות וחילופי בניינים ניצניה של הנטייה לחילופים מורפולוגיים בפועל בין הגזרות השונות, ולעתים בתוך אותה הגזרה עצמה בין בניינים שונים, נראים כבר בספרות המקרא,¹ והולכים הם ומתפתחים בספרות שלאחר המקרא.² בולטים במיוחד החילופים שבין הגזרות העלולות, כגון בין ל"א לל"י, למשל למלאות (שמ' לא 5) מן מל"א, הנוטה על דרך ל"י, כמו לגלות; או בין עי"ו לפי"ו, למשל הבישו (יר' ב 26) מן בו"ש, הנוטה על דרך פ"י, כמו הושיבו. סבורים כי מקורם של חילופים אלה על פי רוב הוא באנלוגיה בין גזרות הפועל לבין עצמן, היינו נטייתה של גזרה אחת מהגזרות העלולות הושפעה כנראה מנטייתה של גזרה אחרת מהגזרות העלולות.³ כך נוהגים להסביר למשל את הצורות הוקם, יוקם של גזרת עי"ו בבניין הופעל כצורות אנלוגיות לגזרת פי"ו,

1 ראה למשל בנדויר, לשון מקרא, ב, עמ' 479–482.

2 על חילופי גזרות כלשון חכמים ובלשון הפיוט ראה למשל ייבין, חילופי גזרות.

3 ראה למשל ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 622; בן-חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 162–166.

שקיימות בה בבניין הופעל צורות כמו הורד, יורד שצמחו באופן טבעי מכיוון הדיפתונג $u > \bar{u}$.⁴

לעתים האנלוגיה מוסברת בדמיון הפונטי שבין הצורות השונות: למשל, בגזרות ל"א-ל"י קיים דמיון פונטי ברור בין צורות כגון קרא-קנה, נקרא-נקנה, מלא-קנה; ולעתים מוסברת האנלוגיה בקרבה הסמנטית שבין הצורות: היינו, במקום שיש קרבת משמעות בין השורשים בגזרות השונות תיתכן אנלוגיה בין צורות שונות, פעמים יינטו הפעלים בגזרה זו ופעמים בגזרה אחרת.⁵ לצד הסברים לשוניים אלה ייתכנו לעתים גם הסברים שאינם לשוניים, כפי שניזכר בהמשך הדברים.

יש להודות כי בחילופי הגזרות בלשון המקרא לא תמיד ברור מהי הצורה המקורית ומהי תולדתה (כך למשל טו"ב/יט"ב), וכאן נכנס הדקדוק המשווה של הלשונות השמיות האחיות ללשון המקרא, ותרומתו בעניין זה חשובה ביותר ולעתים אף מכרעת.

להלן ייבחנו החילופים המורפולוגיים בין הגזרות השונות כפי שהם עולים לפנינו בצורות הכתיב והקרי שבספרי התורה ונביאים ראשונים.

2.1.1.1 חילופים בגזרת השלמים

2.1.1.1.1 בבניין קל

לעזיר/לעזור

לעזיר (כ')

יועתי טוב כי תהיה לנו מעיר (שמ"ב יח 3)

לעזור (ק')

צורת הקרי לעזור מבוררת היטב: זוהי הצורה הרגילה במקרא בבניין קל, במקור נטוי.⁶ אשר לצורה לעזיר, המשתקפת בכתיב, מקובל לחשוב כי צורה זו משקפת

4 ראה למשל הנ"ל, שם, עמ' 162.

5 כך למשל בין השורשים מו"ש/מש"ש או נו"ד/נד"ד. ראה גוניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 77; ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 31.

6 ונראה כי צורת מקור נטוי זו באה כאן בהוראת שם עצם מופשט, עזרה, עזר, תופעה הידועה מלשון המקרא. ראה למשל 'הנה שמע מזבח טוב // להקשיב מחלב אילים' (שמ"א טו 22) – כתוב ששיעורו: השמיעה (בקול ה') עדיפה מקרבן הנובח, וכן הציות לה'. וראה הצורות כגון לצכות, לנפיל בכתוב 'לצכות בטן ולנפיל ירך' (במ' ה' 22), שמשמע לצביית בטן ולנפילת ירך; ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 51. לעניין האטימולוגי של עזר ראה למשל באר, בלשונות משווה, עמ' 139. ולא מן הנמנע שבפסוק הנדון לפנינו באה צורת לעזיר/לעזור בדרך משנה ההוראה, והיא מכוונת לשתי הוראות כאחת: (א) עזר – מתן עזרה – שורש עז"ר המקביל ל- בערבית; (ב) עזר – מתן מחסה ומפלט, הצלה – שורש עז"ר המקביל ל- בערבית.

צורת מקור בהפעיל בהשמטת הה"א;⁷ אלא שהצעה זו נתקלת בקושי, שכן לא נמצא במקרא בניין הפעיל משורש זה.⁸ נראה לקבל כאן את דעתו של בירת, הסבור כי הצורה לעזיר המצויה בכתיב – כמוה כצורת לעשר (דב' כו 12) או בעשר (נחמ' י 39) – משקפת שריד של מקור קל קדום במשקל פעל (בתנועת i).⁹ כך סבור גם ברוקלמן (בעקבות בירת), והוא מזכיר בצד לעזיר צורות נוספות, כגון נפלו (שמ"ב א 10).¹⁰ באואר, לאנדר ובלאו סבורים שאף שמשקל פעל נשתמר בעיקר בפעלים עלולים (כגון לתת, לצאת, לשיר) לא מן הנמנע ששרד הוא גם בגזרת השלמים.¹¹

ילון דן בהרחבה בסוגיה שלפנינו במסגרת דיונו על קל-הפעיל, ומצביע בבירור על שרידיו של משקל פעל במקרא בצורות פועל שונות ומגזרות שונות. לצד לעזיר ילון מונה צורות רבות כגון לנפל (במ' ה 22), לעשר (דב' כו 12), לחלק (יר' לו 12), שהוא רואה בהן רמז לשימוש הבניין הקל שנהג לפניו בלשון המקרא ונדחה מאוחר יותר מפני בניין הפעיל.¹² ילון משער כי צורת הכתיב לעזיר באה על דרך זיווג הצורה לצורת המילה הקודמת לה, 'מעיר לעזיר'; ומטעים ילון כי אין בצורה זו משום סטייה מחוקי הדקדוק, אלא משום 'חיזור' אחרי צורות שבכוחן להוסיף למליצה יופי בריתמוס ובצלצול.¹³

מן האמור כאן עולה כי אין בצורת הכתיב לעזיר אלא מה שיש בצורת הקרי לעזור, ושתי הלשונות הן צורות מקבילות של מקור הבניין הקל, והחילוף ביניהן אינו אלא חילוף פנימי בין צורות וריאנטיות של מקור, כמקובל לעתים בלשון המקרא, המשתמשת בפועל אחד בדרכים מקבילות.

2.1.1.1.2 קל/הופעל

הפקדים/המפקדים

הפקדים (כ')

'ונתנו את הכסף המתכן על יד (ק' ידי) עשי המלאכה בית ה" (מל"ב יב 12)

המפקדים (ק')

7 ראה למשל רד"ק, מכלול, עמ' סה-סו; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 148; ברגשטרסר,

דקדוק, עמ' 450; בד"ב, מילון, 'עזר', עמ' 740; גורדון, כתיב-קרי, עמ' 186 הערה 311.

8 מכלל 81 ההיקרויות של פעלים מן השורש עז"ר במקרא נמצאו רק הבניינים קל ונפעל. הצורה מעזרים (דה"ב כח 23) אינה ככל הנראה צורת הפעיל; ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 46.

9 ראה בירת, השם, עמ' 117.

10 ראה ברוקלמן, דקדוק משווה, א, עמ' 338.

11 ראה באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 468; בלאו, הגה וצורות, עמ' 134.

12 ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 43 ואילך.

13 ראה שם, עמ' 359.

לשון הקרי המפקדים מייצגת צורת בינוני בבניין הופעל, וכנגדה לשון הכתיב הפקדים מייצגת, ככל הנראה, את צורת הבינוני של בניין קל במשקל פעול (*פקדים).¹⁴

שתי צורות אלה שלפנינו – *הפקדים, המפקדים – שייכות אפוא לאותה קטגוריה דקדוקית של הסביל, והוראה אחת להן,¹⁵ ואפשר שאין לפנינו כאן בכתיב ובקרי אלא חילוף בין שתי וריאנטות מורפולוגיות של אותו פועל משורש פק"ד, המשמשות באותה ההוראה בתוך אותה קטגוריה דקדוקית. ואמנם הגמישות הקיימת בתוך מערכת הבנינים במקרא מוכיחה בעליל, כי בבוא סופרי המקרא להשתמש בצורות הפועל הם נטו לעבור מבניין אחד למשנהו בתוך קטגוריה דקדוקית אחת.

ומתברר כי אין חילוף זה שלפנינו בכו"ק מקרה יחיד. מצטרפים אליו חילופים דומים לו בלשון המקרא המצביעים על קיומו של קו לשוני די ברור: שתי צורות מבנינים שונים בתוך קטגוריית הסביל עשויות לשמש – ללא הבחנה סמנטית ביניהן – בשורש אחד, זה במקום זה או זה בצד זה. כך ניתן למצוא בקטגוריה הרחבה של הסביל במקרא חילופים בין פועל להופעל,¹⁶ או בין נפעל לסביל הפנימי של קל.¹⁷ וכך נמצא גם חילופים בין בינוני הופעל לבינוני פעול (של קל) בכתובים שונים במקרא, כגון: (א) מאַחֲזִים (דה"ב ט 18) לצד אַחֲזִים (יח' מא 6) בהוראה של מוצמדים, תפוסים ומחוברים; (ב) מוֹצֵק (מל"א ז 23 = דה"ב ד 2) לצד יִצוֹק (מל"א ז 24, 30) בהוראה של מותך ביציקה (גם בהשאלה).

ולעתים ניתן למצוא צורה אחת המשמשת תמורת חברתה המקבילה לה ללא הבחנה סמנטית ביניהן, למשל בצורת בינוני הופעל בהוראת בינוני פעול של קל, מְשַׁזֵּר (שמ' לט 24) הבאה במקרא בהוראת שְׁזַר, קלוע. ומנגד צורת בינוני פעול בהוראת בינוני הופעל, צָפֹן (מש' יג 22) או צָפוֹנָה (הו' יג 12), הבאים בהוראת מוצפן, טמון ומוסתר,¹⁸ וסביר להניח שאף חילוף הצורות שבכתיב ובקרי שלפנינו שייך לכאן.

ניתן לשער שבמציאות הלשונית של התקופה שימשו זו לצד זו שתי צורות וריאנטיות של מילה אחת: מכאן הצורה *הפקדים המיוצגת בכתיב ומכאן הצורה המפקדים המיוצגת בקרי – כפל צורה שמשקף, ככל הנראה, שתי מסורות לשון מקבילות.

14 צורת היחיד *פקור איננה מופיעה במקרא.

15 היינו אנשים שנתמנו לתפקידם על ידי הרשות ומופקדים על דבר מה. במקומנו מכוונים הדברים לממונים על אוצרות המקדש.

16 ראה להלן סעיף 2.1.1.6.5.

17 ראה להלן סעיף 2.1.1.3.4.

18 וראה עוד לעניין זה סעיף 2.1.1.6.3.

2.1.1.2 חילופים בגזרת פ"א

2.1.1.2.1 בבניין קל

וייחר/וייחר

וייחר (כ')

וילך עמשא להזעיק את יהודה מן המועד אשר יעדו' (שמ"ב כ 5)

וייחר (ק')

במקרא יש פעלים בגזרת פ"א הנוטים בשתי דרכי נטייה חלופיות, הן על דרך נחי פ"א הן על דרך השלמים.¹⁹ למשל, מן השורש אח"ז אפשר שיופיע פועל בצורת ויאחז (כגון שמ"ב ו 6), הנטוי על דרך נחי פ"א (כמו ויאמר); ואפשר שיופיע פועל בצורת ויאחז (כגון שופ' טז 3), הנטוי על דרך השלמים (כמו ויכתב). וכך גם בשורש אה"ב: מכאן צורות כגון ואהב (למשל מל' א 2) על דרך פ"א (כמו ואמר), ומכאן צורות כגון ויאהב (בר' כה 28) על דרך השלמים (כמו ויחרד).

נראה שזוהי התופעה המשתקפת מבעד לכתיב ולקרי שלפנינו כאן: מצד אחד צורת הקרי וייחר נוטה על דרך פ"א, כמו ויאחז, ויאמר, ומצד אחר הצורה המשתקפת בכתיב וייחר נוטה על דרך השלמים בעתיד קל במשקל אפעל, וכמוה ויאשם (הו' יג 1) על דרך וילבש, וישמח.

יש להניח כי היחלשות הסותם הסדקי (א) בהגייה מאפיינת כאן את שתי הצורות שלפנינו בכתיב ובקרי:²⁰ מכאן וייחר (המיוצגת בכתיב), שנהגתה ככל הנראה בתנועת e (יו"ד בצירי) *וייחר, כצורה מכווצת מן *ויאחר, ביו"ד תחת האל"ף,²¹ או באנלוגיה לצורה ואחר (> *ואחר, בר' לב 5) שבגוף ראשון.²² ומכאן הצורה וייחר (המיוצגת בקרי) שהכתיב האטימולוגי שלה היה, ככל הנראה, *ויאחר, בשימור האל"ף השורשית על דרך ויאמר.

ההתנאה הפונטית שפעלה בשתי הצורות שלפנינו בכתיב ובקרי הייתה, ככל הנראה, הבלעת העיצור הסדקי אל"ף בין שתי תנועות. ראה פועלי פ"א אחרים במקרא, כגון: ויָרַב בנחל' (שמ"א טו 5) מן אר"ב; ויתִּפְהו' (שם כח 24) מן אפ"י; ויתחזו' (שמ"ב כ 9) מן אח"ז; ויהל' (יש' יג 20) מן אה"ל. וסביר להניח כי לפני נשילתה הסופית של האל"ף מן הכתיב הייתה תקופת מעבר שאמנם כתבו בה אל"ף בתיבה אך לא הגו אותה (ונרשמה היא בתיבה כשריד אטימולוגי בלבד), ומאחר

19 ראה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 160.

20 וקרוך לוודאי שהפועל אחר שלפנינו – הבא כאן כהוראת התעכב, התמהמה – מופיע כאן גם בכתיב וגם בקרי בכתיבים פונטיים שאינם משמרים את האל"ף השורשית של הכתיב ההיסטורי-אטימולוגי.

21 ראה למשל באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 371. וראה גם הערה 23 להלן.

22 ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 50.

שלא נהגתה אין לתמוה, שלעתיים באה היא לידי מימוש בכתיב ולעתיים לא. כך נמצא במקרא לצד יִאֲתָה (מש' א 27) גם תִּאֲתָה (מי' ד 8, באל"ף נחה) וכן וַיֵּתֵא (דב' לג 21, בשימוט האל"ף השורשית). בעקבות זאת ניתן אולי להתחקות אחר התפתחות הצורות שלפנינו בכתיב ובקרי.

להלן השלבים המשווערים של הצורה שבכתיב וייחר:

א. *וַיֵּאֲחָר: צורת עתיד קל בפועלי פ"א, נוטה על דרך השלמים במשקל אפעל. בהארכת התנועה שנפתחה. בשלב זה עדיין הוסיפו לכתוב את האל"ף האטימולוגית.

ב. *וַיֵּאֲחָר: אך לא הגו אותה. ההגייה הייתה אפוא *yehar.

ג. וַיֵּיחָר: בשלב מאוחר זה, המשתקף ככל הנראה בצורה שבכתיב, האל"ף האטימולוגית – שלא נהגתה – נשלה מן הכתיב ותמורתה באה יו"ד.²³

ומנגד, ההתפתחות המשווערת של הצורה שבקרי וַיִּיחָד:

א. *וַיֵּאֲחָר: בדומה לצורה הנפוצה בגזרת פ"א, כמו וַיֵּאֲמַר.

ב. וַיִּיחָד: בהשמטת האל"ף השורשית, שכנראה כבר לא נהגתה בשפה החיה.

מקבילות מקראיות להתנהגות זו ניתן למצוא בפועלי פ"א אחרים. כך למשל בשורש אח"ז, וַתֵּאֲחָז (רות ג 15) כנגד וַתִּחַז (שמ"ב כ 9); בשורש אמ"ר, תֵּאֲמַר (בר' לד 11) כנגד תִּמְרוּ (שמ"ב יט 14).

מן האמור עולה שהכתיב והקרי שלפנינו הם ככל הנראה צורות חלופיות של פועל אחד, שבבסיסהן שתי דרכי נטייה מקבילות, שאפשר שמשקפות הן מסורות לשון מקבילות שנהגו בתקופת יצירת הטקסט הנתון.

2.1.1.3 חילופים בגזרת פי"ו

2.1.1.3.1 קל/הפעיל

ויירש/וִיֹרֶשׁ

ויירש (כ')

וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה לְרַגְלֵי אֶת יַעֲזָר וְיִלְכָּדוּ בְנֵי־הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר שָׁם (במ' כא 32)

וִיֹרֶשׁ (ק')

²³ תהליך מעין זה התרחש גם בארמית. ראה כאואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 371; קימרון, דקדוק הארמית, עמ' 44. והשווה לכאן הצורות המוכרות מן ההגדה של פסח: 'כל דכפין יייתי וייכול'.

בצד הכתוב הנדון לפנינו, המציג שתי צורות, ויירש/ויורש, נמצא כתוב המקביל לו בתוכנו, ובו מופיעה ויורש כתיב וקרי כאחד. ראה 'ויורש את האמרי' (במ' לב 39). נראה כי לשון ויורש מייצגת צורת הפעיל בפועל פ"י כמו ויורד, ויושע, ובאה כאן וכן בעשרות כתובים אחרים במקרא כפעולה שהוראתה גרימה: השמיד, גירש, ובלשונו של ליכט 'שסילקו אותו וישבו תחתיו'.²⁴ כן ראה 'ואפרים לא הוריש את הכנעני היושב בגזר וישב הכנעני בקרבו בגזר' (שופ' א 29).

כנגד צורה זו שבקרי נראית צורת הכתיב ויירש כמייצגת צורה בבניין קל של גזרת פ"י, דוגמת ייטב, יינק.²⁵ הוראתה השכיחה של צורת יירש היא ההוראה הפשוטה של הקל – נחל – אלא שיקשה להלום הוראה זו להקשר שבפסוק הנדון לפנינו, ונראה שהצורה יירש הנידונה כאן מציינת בניין קל הבא בהוראת גרימה של הפעיל: הכרית, השמיד, גירש – כפי שנמצא במקומות אחרים במקרא. ראה למשל 'ובני עשו יירשום וישמידום' (דב' ב 12); 'לבוא לרשת גוים גדולים' (שם ט 1).²⁶

ואמנם ניתן למצוא במקרא לא מעט לשונות המוכיחות כי צורות הקל (המציינות על פי רוב פעולה פשוטה) עשויות לשמש לעתים בהוראה של פעולה גורמת שאינה שונה מהוראת ההפעיל. כך למשל ילד (בר' ד 18) הבא בהוראת הוליד, וכך תבוא (דב' לא 7) המשמש בהוראה של תביא, וכך שבר (בר' מא 56) הבא בהוראת השביר, ולעתים אף נמצא במקרא שימוש בפועל ירש בבניין קל בהוראת גרימה לצד צורת הפעיל באותה ההוראה. כך למשל (א) 'הוא ישמיד [...] מלפניך וירשתם' (דב' לא 3) לצד 'הוא יכניעם לפניך והורשתם והאבדתם' (שם ט 3); (ב) 'וירשתם אותה וישבתם בה' (דב' יא 31), המקביל לכתוב 'והורשתם [...] הארץ וישבתם בה' (במ' לג 53); (ג) 'וזרעך גוים יירש' (יש' נד 3), המקביל לכתוב 'וזרעו יורשנה' (במ' יד 24).

נראה שלפנינו תופעה לשונית רחבה: קל והפעיל העשויים לשמש בשורש אחד זה במקום זה או זה בצד זה ללא הבחנה סמנטית ביניהם.²⁷ דומה אפוא, כי הצורות שלפנינו כאן בכתיב ובקרי אינן אלא שני פנים של פועל אחד המשמש בדרכי תצורה שונות בהוראה אחת של פעולת גרימה.

24 ראה ליכט, במדבר, פירושו על כא 32.

25 ראה ליכט, שם.

26 ראה הופמן, דברים, עמ' קכ: 'לרשת גוים כלומר, לגרש את הגויים ממורשתם'.

27 תופעה לשונית זו, הניכרת גם בלשון חז"ל, נסקרה כאן בהרחבה. ראה להלן סעיף 2.1.1.6.2, ושם הובאה רשימת ספרות מגוונת.

2.3.1.1.2 נפעל/הפעיל

וייחל/וייחל

וייחל (כ')

שבעת ימים למועד אשר שמואל ולא בא שמואל הגלגל ויפץ העם מעליו'

וייחל (ק')

(שמ"א יג 8)

לשון וייחל, המיוצגת כאן בקרי, משקפת ככל הנראה את צורת ההפעיל של פועלי פ"י הבאה במקרא בהוראת המתין, ציפה וקיווה. למשל דברי איוב 'והוחלתי כי לא ידברו' (איוב לב 16), ונמצא לשון זו באותו הקשר ענייני בצורה תוחל, 'שבעת ימים תוחל עד בואי אליך' (שמ"א י 8), ובכתוב הנידון לפנינו יש מעין ביצוע של הוראה זו: 'וייחל (ק') שבעת ימים' (שם יג 8). ומנגד, לשון וייחל המיוצגת בכתוב עשויה להיות מכוונת הן לצורת הקל *וייחל, האופיינית לפועלי פ"י, כמו ייטב (בר' יב 16), יינק (איוב כ 16) במשקל יפעל, הן לצורת הנפעל ייחל, כמו יירה (שמ' יט 13).²⁸ אם אמנם מכוונת לשון הכתיב לצורת הקל *וייחל, הרי שלפנינו בכתוב ובקרי חילופי צורות קל-הפעיל, חילופים המצויים במקרא,²⁹ אלא כיוון שלא נזדמן כלל במקרא שורש יח"ל בבניין קל, מוטב לראות כאן בצורת הכתיב שלפנינו (וייחל) צורה המשקפת דווקא את בניין נפעל, ותהי צורתו *וייחל. צורה אחרונה זו אמנם מופיעה במקרא, ויתרה מכך, באה היא ממש באותה ההוראה המשמשת בכתוב הנידון לפנינו – המתנה בת שבעה ימים: 'וייחל עוד שבעת ימים' (בר' ח 12). ואפשר שהצורות הנתונות לפנינו בכתוב ובקרי הן אך אחד מגילוייה של תופעה רחבה יותר בלשון המקרא: חילופי צורות נפעל/הפעיל. ומאחר שבניינים אלה באים במקרא לעתים באותה ההוראה, עשויים פעלים מבניינים אלה לבוא זה תמורת זה. כך למשל נמצא 'הרגיעה' [...] ומצאה מנוח' (יש' לד 14) בהוראת 'נרגעה' (היינו הפעיל בהוראת נפעל), ומנגד נמצא 'ונבט לארץ והנה חשך' (יש' ה 30) בהוראת הביט (היינו נפעל בהוראת הפעיל).

לא מן הנמנע אפוא שלשונות הכתיב והקרי שלפנינו, וייחל/וייחל, אינם אלא השתקפות של מציאות לשונית שקיימה צורות כפולות זו לצד זו באותה ההוראה, וייתכן שצורה אחת שימשה במסורת שבכתב, וחברתה במסורת שבעל פה.

28 ולאמתו של דבר הקל והנפעל בניינים קרובים הם; ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 136.

29 כך למשל בסעיף הקודם, וכך להלן סעיפים 2.1.1.5.2, 2.1.1.6.2.

2.1.1.3.3 כבניין הפעיל

הוצא/היצא

הוצא (כ')

(א) 'כל החיה אשר אתך מכל בשר בעוף ובבהמה ובכל הרמש הרמש על הארץ אתך'
היצא (ק')

(בר' ח 17)

נראה כי שתי הלשונות שלפנינו בכתוב ובקרי מייצגות הן שתי צורות דקדוקיות של ציווי בבניין הפעיל בגזרת פ"ו.

הצורה המיוצגת בכתוב הוצא בנויה ככל הנראה על פי פועלי פ"ו, וחברתה המיוצגת בקרי היצא בנויה על פי פועלי פ"י, על דרך השלמים (השווה הפקד). בעקבות פעולת ההיקש הרחבה בין שתי הגזרות ההיסטוריות פ"ו ופ"י ניטשטשו ההבדלים בין שתי גזרות אלה: מצד אחד, פועלי פ"ו מקוריים נהפכו בצורות רבות לפועלי פ"י; למשל, הפועל ילד נוצר משורש ול"ד מקורי (השווה למקבילה בערבית (בעקבות המעתק השמי הצפוני-מערבי: $w \rightarrow y$).³⁰ מן הצד האחר היו פועלי פ"י מקוריים שהזדהו בנטייתם עם צורות פ"ו; למשל, פעלים משורש יב"ש שמופיעים בדרך כלל ביו"ד מקורית, כגון יבש (יש' מ 7) (והשווה למקבילה הערבית (נוטים לעתים על דרך פ"ו, למשל 'הוביש ה' את ים סוף' (יהו' ב 10). פעולת ההיקש הרחבה לא נעצרה בהעתקת וי"ו מקורית ליו"ד בתחילת התיבה בלבד;³¹ אפילו וי"ו מקורית המופיעה באמצע מילה³² הפכה לעתים ליו"ד, למשל ויתילדו (> ולד, במ' א 18).

מן ההקבלה של השורש הנידון לפנינו, יצ"א, בשפות השמיות השונות עולה עובדה מעניינת: בשפות השמיות המשתייכות לענף הצפוני-מערבי, כגון אוגריתית, פניקית וארמית, נמצא שורש פ"י (יצ"א); לא כן הדבר כשמדובר בשפות שמיות שאינן משתייכות לענף זה, כגון באתיופית 'wadpa' ובערבית דרומית עתיקה בלהגיה השונים wd³ או wz³³. דומה כי ממצא זה מאשש את ההנחה, שהצורה המשתקפת מבעד לכתוב הוצא היא אכן הצורה המקורית המשמרת את הוי"ו השורשית הקדומה, וסביר להניח שצורת הכתיב הארכאית שלפנינו נהגתה *הוצא, ורק לימים, משחל המעתק $aw < o$, נהגתה הוצא כנהוג במקרא בצורות ציווי מקבילות.

אשר לצורה המיוצגת בקרי, היצא, נראה כי צורה יחידאית זו נולדה בדרך האנלוגיה לפועלי פ"י, למשל יישירו (מש' ד 25) או מימינים (דה"א יב 2), ואפשר

30 על מעתק זה ראה מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 46, 164; כרגשטרסר, דקדוק, עמ' 170.

31 על ההתפשטות האנלוגית של המעתק השמי הצפוני-מערבי $y < w$ בפועלי פ"ו/פ"י עיין בלאו, הגה וצורות, עמ' 30, 169.

32 ראה למשל אתודע (כמ' יב 6), יתופח (מיכה ו 2).

33 ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'יצא', עמ' 425 טור שמאל.

שהיא באה כאן במטרה מכוונת מראש לזווגה לצורות הפועל האחרות המופיעות בהקשר המידי, היינו הִיצָא (בר' ח 17) ביו"ד הגויה, על דרך 'וַיֵּצֵא נח' (שם 18), 'וַיֵּצֵאוּ מן התבה' (שם 19).

סוף דבר, הכתיב והקרי שלפנינו משקפים ככל הנראה מציאות לשונית של כפלי צורה שהזינה שתי מסורות לשון מקבילות, שכל אחת מהן נהגה בדרכה שלה: מכאן דרך הנטייה הקדומה לפ"י/פ"ו, שנשמרה בכתיב הארכאי *הִיצָא ושמורה מדור לדור במסורת הסופרים המעתיקים, ומכאן דרך הנטייה האנלוגית לגזרת פ"י, הִיצָא, הבנויה על דרך השלמים, ושמורה מדור לדור במסורת שבעל פה על ידי בעלי קריאה מומחים.

והוצתיה (כ')³⁴

(ב) 'וַיֹּאמֶר [אבשלום] אֶל-עֲבָדָיו רְאוּ חֵלְקֶת יוֹאָב [...] לָכוּ בָאֵשׁ וַיִּצְתּוּ וְהִצִּיתוּהָ (ק')

(שמ"ב יד 30)

הצורה וְהִצִּיתוּהָ שבקרי (וכמוה הצורה וַיִּצְתּוּ, הבאה בהמשך הכתוב כתיב וקרי כאחד) נראית משקפת שורש מגזרת פ"י (יצ"ת), כמו וְהִצִּיגוּ (עמ' ה 15) מן יצ"ג. וכך אמנם מובא במילוני המקרא השונים.³⁵ לעומתה והוצתיה שבכתיב נראית משקפת פועל מפועלי פ"ו (וצ"ת), כמו וְהוֹרִדְתִּיךָ, וְהוֹשַׁבְתִּיךָ (יח' כו 20). אלא שאין כל ודאות שאמנם צורת הִצִּיתוּהָ מייצגת בהכרח פ"י מקורית, או שצורת הוצתיה מייצגת בהכרח פ"ו מקורית, שכן בעקבות פעולת ההיקש הרחבה בין פועלי פ"ו/פ"י הזדהו רבים מפועלי פ"ו המקוריים עם צורות מפועלי פ"י, וכן להפך, פועלי פ"י מקוריים הזדהו לעתים עם צורות מפועלי פ"ו.³⁶ נראה כי בסוגיה זו תרומת הדקדוק המשווה של השפות השמיות עשויה להיות מכרעת.

בעקבות קיומו של השורש וצ"ת (בהוראה של שרפה והבערה) באחד מלהגיה של הערבית הדרומית העתיקה (הלהג השבאי)³⁷ דומה כי שורש התיבה הנידונה לפנינו היה מעיקרו פ"ו, ואפשר שהצורה שבכתיב והוצתיה משקפת צורה קדומה המבוססת על פועל מגזרת פ"ו המקורית כפי שהתקיימה בפרוטושמית (בשורש וצ"ת). ומנגד, הצורה וְהִצִּיתוּהָ שבקרי – הנוהגת על פי הנטייה הרגילה של פועלי פ"י – משקפת ככל הנראה, צורת נטייה אנלוגית לפועלי פ"י.

הכתיב והקרי שלפנינו משקפים, כמסתבר, שתי מסורות לשון מקבילות המייצגות שתי דרכי נטייה חלופיות לפועל אחד: מכאן דרך הנטייה הקדומה, המשתקפת

34 על ההתאם התחבירי המשתקף בכתיב ובקרי בין פועל הפתיחה לכו ובין הפועל הראשי והוצתיה/וְהִצִּיתוּהָ במבנה התחבירי 'לכו והוצתיה/וְהִצִּיתוּהָ' ראה להלן סעיף 3.1.3.2.2.

35 ראה למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'יצת', עמ' 429 טור ימין.

36 ראה דבריי לעיל בסעיף זה לעניין הוצא/הִיצָא.

37 ראה גזניוס ובוהל, מילון, 'יצת', עמ' 313, טור שמאל. והשווה ביילה, מילון, עמ' 142.

בצורת הכתיב, שהצביעה ככל הנראה על ההגייה *וְהוֹצִיתָ (>*וְהוֹצִיתָ), הבנויה בדרכם של פועלי פ"ו מקוריים (משורש וצ"ת), לפי דוגמת הפעלים הנחים (פ"ו); ומכאן דרך הנטייה האנלוגית וְהוֹצִיתָ (>*וְהוֹצִיתָ), הבנויה בדרכם של פועלי פ"י (יצ"ת), לפי דוגמת הפעלים החסרים (פי"צ). ושתי הצורות הוראה אחת להן.

מיצקת (כ')

ג) 'וּבֹאֵת וְסִגְרָת הַדֶּלֶת [...] וְיִצְקָת [...] וְתִלְךְ מֵאֲתוֹ וְתִסְגֵּר הַדֶּלֶת [...] וְהִיא מוֹצֶקֶת (ק')

(מל"ב ד 4–5)

ניתן לשער שבכתיב ובקרי שלפנינו משתקפות שתי צורות נטייה של פועל אחד מגזרת פ"ו המורחבת: מכאן צורת הכתיב מיצקת, המשקפת ככל הנראה צורת בינוני מגזרת פ"י,³⁸ צורה העשויה להיות מכוונת או לבניין הפעיל, היינו *מִיִּצְקָת (>*מִיִּצְקָת) כמו מִיִּנְקָת (בר' לה 8; שמ' ב 7), או לבניין פיעל,³⁹ היינו *מִיִּצְקָת כמו מִיִּחְלִים (תה' קמז 11), מִיִּרְאִים (נחמ' ו 14); ומכאן צורת הקרי מוֹצֶקֶת, המשקפת כנראה אף היא צורת בינוני של בניין הפעיל.⁴⁰

כל עוד אין בידנו עדות מוצקה על קיומו של שורש וצ"ק (מגזרת פ"ו) באחת מן השפות השמיות,⁴¹ ניתן רק לשער כי צורת ההפעיל הנידונה לפנינו, מוצקת (בקיום וי"ו בפה"פ) – וכמוה צורות הופעל משורש זה, כגון יוֹצֵק (וי' כא 10), מוֹצֵק (מל"א ז 23) – היא צורה אנלוגית בלבד לפועלי פ"ו, ואינה מצביעה על צורת פ"ו מקורית.⁴²

שתי הלשונות שבכתיב ושבקרי שלפנינו מצביעות, כמסתבר, על וריאנטות

38 למשל באוגריתית 'ysq šmn' = יצק שמן (KTU 1.16 III, 1). ואולי גם בפניקית; ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'יצק', עמ' 428 טור שמאל.

39 בניין פיעל עשוי להלום היטב את צורת הכתיב מיצקת, בעיקר בשל היותו מציין פעולה אינטנסיבית (ראה למשל ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 470); וכך אמנם עולה מתיאור מעשה האלמנה, היוצקת עוד ועוד שמן אל הכלים הרבים ששאלה משכנותיה.

40 אמנם לא נמצא במקרא שימוש בבניין הפעיל בשורש יצ"ק, אך ניתן לשער את קיומו של בניין פעיל זה על סמך קיומה של צורת הופעל, המקבילה הסבילה של בניין הפעיל; ראה למשל הוצק (תה' מה 3).

41 כך מתברר, מכל מקום, מבדיקת מילוני המקרא העיקריים, כגון קהלר ובאומגרטנר; גזניוס ובוהל; בד"ב.

42 מסתבר שצורת מוֹצֶקֶת היא עדות נוספת לאותה פעולת היקש רחבה שטשטשה את ההבדל בין פועלי פ"ו מקוריים לפועלי פ"י מקוריים, וכמוה נמצא במקרא צורות פועל נוספות, כגון מוֹדִיעֵם (יר' טז 21), מפועלי פ"י מקוריים, הנוטה על פי פ"ו בדרך האנלוגיה (ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 542); וכן נמצא הוֹכִישׁ (יהו' ב 10) מפועלי פ"י מקוריים, הנוטה על דרך פ"ו (ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'יכש', עמ' 384 טור שמאל).

מורפולוגיות ששימשו לפנים בדיאלקטים עבריים מקבילים⁴³ או במסורות לשון קרובות אחרות: וריאנטה מורפולוגית אחת (זו המיוצגת בכתיב מיצקת) משמרת את היו"ד השורשית המקורית של הפועל יצק, והווריאנטה המורפולוגית האחרת (זו המיוצגת בקרי מוצקת) נוטה על פי פועלי פ"ו בדרך האנלוגיה, ושתי הווריאנטות הוראה אחת להן.

2.1.1.3.4 סביל פנימי של קל / בניין נפעל

וילדו/וילדו

וילדו (כ')

לדוד בנים בחברון' (שמ"ב ג 2)

וילדו (ק')

הקרי וילדו משקף בבירור את בניין נפעל, ולעומתו הכתיב וילדו משקף, קרוב לוודאי, את צורת הסביל הפנימי של בניין קל.⁴⁴ צורת סביל זו, המשתקפת בכתיב שלפנינו, מצויה במקרא, כתיב וקרי כאחד, במספר מקומות לא מועט,⁴⁵ ואף באותו הקשר עניינים הנידון כאן; למשל, 'אלה ילדו לדוד בחברון' (שמ"ב ג 5).

מה טיבו של חילוף זה שבין הכתיב לקרי? התחקות אחר תולדות הבניינים שצורות אלה נוטות בהם מלמדת שהסביל הפנימי של הקל (קטל), שהיה חי בעברית עוד בתקופת אל-עמרנה,⁴⁶ הלך ונדחק מפניו של הנפעל (בהוראתו הסבילה), ונחשב מיושן כבר בתקופתו של הכרוניסט, בעל ספר דברי הימים.⁴⁷ בספרות המקראית המאוחרת שוב אין למצוא בניין זה בשימוש חי בפרוזה,⁴⁸ וכך אף בלשון המגילות,

43 ההקשר של הכתוב אמנם מאפשר טענה ממין זה, שכן מדובר כאן בפרשה המתרחשת באזור צפוני של הארץ, שבו דיברו כנראה בדיאלקט שונה מהדיאלקט הרשמי של יהודה, והכתיב והקרי הנדונים כאן אינם אלא דוגמה אחת מתוך סדרה של לשונות כתיב וקרי המרוכזות בפרשה שלפנינו, שכל רקעה צפונית. להלן פירוט צורות הכו"ק המצביעות, ככל הנראה, על שימוש בדיאלקט צפוני בפרשה הנדונה לפנינו: לכי/לך (מל"ב ד 2); שכנכי/שכניך (שם 3); מיצקת/מוצקת (שם 5, והיא ההיקרות הנדונה כאן); נשיכי/נשיך (שם 7); בניכי/ובניך (שם); אתי/את (שם 16, 23); הלכתי/הלכת (שם 23).

44 השווה למשל סגל, ספרי שמואל, בפירושו על אתר, עמ' רמו.

45 ראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 148–149; ז'ואון, דקדוק, עמ' 166–168; ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 457–462.

46 ראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 149; ז'ואון, דקדוק, עמ' 126 הערה 3; ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 458.

47 ראה גינזברג, מבעד למסורת, עמ' 234–235.

48 בספר דניאל למשל לא נמצא (בחלקו העברי) צורת סביל פנימי של קל, ולעומת זאת מצויה בו צורת הנפעל (בהוראתו הסבילה). וכך הם פני הדברים גם באסתר.

בחומש השומרוני ובלשון חז"ל.⁴⁹ יתרה מזו, במקומות אחדים ניתן לראות כיצד השתמש הכרוניסט בבניין נפעל במקום צורות הסביל הפנימי של הקל שהיו במקור שלנגד עיניו. כך למשל:

שמ"ב ג 5 :	ילדו	שמ"ב כא 20 :	ילד
דה"א ג 4 :	נולד	דה"א כ 6 :	נולד

והוא הדין בנוגע לכתוב הנידון לפנינו כאן:

שמ"ב ג 5 :	וילדו (כ')/וילדו (ק')
דה"א ג 1 :	נולד – כתיב וקרי כאחד.

נראה כאן בבירור כיצד העדיף הכרוניסט לנקוט לשון אחת – זו הקרובה ללשון תקופתו, נולד שבבניין נפעל בהוראתו הסבילה – מבין שתי הלשונות שהיו לנגד עיניו.

יותר ויותר מתחוויר שצורות הכתיב והקרי שלפנינו אינן אלא מקרה פרטי בלבד בתוך תהליך רחב היקף שהתחולל בעברית המקראית ובשפות שמיות שונות בכלל:⁵⁰ הנפעל (בהוראתו הסבילה) הולך ויורש את מקומו של הסביל הפנימי של הקל, ששימושו נדחק והצטמצם ביותר. קרוב לוודאי שתהליך זה, שהחל כבר בתקופה קדומה, נתמשך לאורך זמן והיה אטי ומדורג, ואפשר שקרוב לסיומו הייתה מעין תקופת מעבר, ששימשו בה במציאות הלשונית שתי הצורות זו לצד זו.

לא מן הנמנע שצורות הכתיב והקרי הנידונות כאן משקפות מציאות לשונית מורפולוגית מעין זו של לשון בשלב מעבר משימוש בצורות סביל פנימי של קל (קטל) לשימוש בצורות נפעל בהוראה סבילה, ובשלב זה שימשו בה בעת שתי הצורות זו לצד זו כשתי צורות חלופיות, אפשר במסורות לשון מקבילות.

49 אשר ללשון המגילות ראה למשל קוטשר, מגי"א, עמ' 278. ללשון החומש השומרוני ראה שפרבר, מקבילות, עמ' 153–249. וכן ראה בן-חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 130, 136. למצב בלשון חז"ל ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 257. וראה לעניין זה ניסוחו של מ' בר-אשר: 'היעלמות הסביל הפנימי של בניין הקל (פִּעֵל/יִפְעֵל) ושל בניין פִּעַל (פִּעַל) זימנה לנִפְעַל ולנִתְפַּעַל את השימוש הסביל כשימוש עיקרי בלשון חכמים' (בר-אשר, נשכחות, עמ' 92). לעניין התערערותה של מערכת הסביל הפנימי במסורת השומרונית ובלשון חז"ל ראה גם מ' פלורנטיין, 'התערערות מערכת הסביל הפנימי ומעמד הנפעל והנתפעל במסורת השומרונית ובלשון חכמים', לשוננו נו (תשנ"ב), עמ' 201–211.

50 ראה למשל י' בלאו, 'דקדוק משווה חדש של הלשונות השמיות' (מאמר ביקורת), לשוננו ל (תשכ"ו), עמ' 152; הנ"ל, ערבית יהודית, עמ' 72, 78; בקר, דקדוק ערבי, עמ' 89.

2.1.1.4 חילופים בגזרת פ"נ

2.1.1.4.1 בבניין קל

תתן/תת

תתן (כ')

'כד הקמח [...] וצפחת השמן לא תחסר עד יום ה' גשם על פני האדמה'

תת (ק')

(מל"א יז 14)⁵¹

אציע שתי דרכי פתרון לקושי הלשוני העולה מן הצורה תתן הנתונה בכתיב.⁵²
 (א) ניתן לקרוא כאן 'עד תתן' (=תתנו) בהוראת תת לנו] ה' גשם על פני האדמה'.
 אבהיר הצעה זו: בתקופה קדומה בתולדות הלשון העברית – עוד לפני מילוי הכתיב העיצורי באותיות אהו"י לציון תנועות – בשלב שעדיין שימשו אותיות מנצפ"ך פשוטות בלבד, ונו"ן הייתה פשוטה בין בסופה של התיבה ובין באמצעה, אפשר שקריאתה של צורה כגון תתן הייתה כאמור תתן (=tittenu), כפי שאכן היא מופיעה בתקופה מאוחרת ביחס ולתתנו (עז' ט 8).⁵³ צורות פועליות צמודות כינוי מעין זו (תתנו) מצויות לרוב בספרות המקראית ומצביעות על יחסות שונות. ראה למשל: 'כי ארץ הנגב נתתני' (יהו' טו 19 = נתת לי); 'ויתתנו בכף מדין' (שופ' ו 13 = נתן אותנו); 'חזקתני ותוכל' (יר' כ 7 = חזקת ממני).
 אין זה מן הנמנע אפוא שגם צורת הכתיב הסתומה שלפנינו, תתן, הייתה מכוונת במקורה להביע צורת פועל צמודת כינוי מושא (היינו *לתתנו בהוראת לתת לנו), אלא שככל הנראה צורת הכתיב הקדומה תתן (בנו"ן פשוטה וללא אהו"י) הסוותה קריאה מקורית זו של התיבה ויצרה את הקושי הלשוני לכאורה.
 כתיבים ראשוניים דומים המצביעים על שלב קדום בהתפתחות הכתיב אפשר ששרדו במקרא עצמו בצורות כגון ותאמן (שמ' ב 19), שהנו"ן בהן נשארה בצורת

51 שימוש מקביל בצירוף נתן גשם מופיע בויקרא כו 4: 'ונתתי גשמיכם כעתם'. והשווה יר' י 13: 'לקול תתו המון מים בשמים'.

52 גישות שונות הוצעו להתגבר על קושי זה. אביא כאן בקצרה אחדות מהן: (א) תתן אינה אלא פרי שיבוש (ראה באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 368; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 175); (ב) תתן – שיכול עיצורים של *תתנ באנלוגיה לצורות כגון גשת, שכת (ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 526–527); (ג) תתן – צורת מקור נטוי המורכבת מבסיס תת בצירוף סיומת –ן, כגון אבדן (אס' ח 6) (ראה אבן ג'נאח, ספר הרקמה, א, עמ' צא, קפ; רד"ק, שורשים, 'נתן', עמ' 231 וכן בפירושו למלכים א ו 19).

53 'להשאיר לנו פליטה ולתת לנו יתד [...] ולתתנו מחיה' (עז' ט 8): כאן מקיים המקרא את שתי הצורות – אסינדיטית וסינדיטית – זו לצד זו, כנראה לשם גיוון לשוני.

הכתיב המקורית, נו"ן פשוטה,⁵⁴ אף שקריאתה הצביעה על עיצור המונע בתנועה. להלן מקראות לדוגמה: 'ותראן המילדת' [...] ותחיינן את הילדים [...] ותחיינן [...] ותאמרן המילדת' (שמ' א 17–19); 'יתן ה' לכם ומצאן מנוחה' [...] לכן כי זקנתי מהיות לאיש' (רות א 9–12). תנא דמסייע בכיוון זה עשויים אנו למצוא בכתיבים הקדומים בשפות שמיות שונות. כך למשל באוגריתית Patn [אתן] שמכוון לאתנו, אתן לו. ראה: Patn bty lh [Patinu bētiya lehū/u=] בהוראת אתן לו את ביתי⁵⁵ – צורה המקבילה ללשון הכתיב שלפנינו. כן ראה $\text{yiqra}^{\text{uni}}$ (= $\text{yiqra}^{\text{uni}}$) בהוראת הוא קורא לי.⁵⁶ ובפניקית: 'רבתי המלכת' המכוון ל'רבתי' [=רבתינו] המלכה' (אשמנעזר, שו' 15). וכן ראה 'ואל יעמסן' [=ואל יעמסן] בהוראת ואל יעמיסני (ישאני) (אשמנעזר, שו' 5–6). וכך גם בטקסטים מדיר עלא: תשנאן, תכסן המכוונים לתשנאן (=תשנאנו), תכסן (=תכסנו) (דיר עלא II, 10).⁵⁷

(ב) אלא שאפשר לבאר את צורת הכתיב גם באופן אחר: על פי הצורה לתתן (מל"א ו 19), הבאה כתיב וקרי כאחד בהוראת מקור נטוי, המקביל לצורת לתת שבקרי, המקור הנטוי הרווח במקרא (תת, לתת).⁵⁸

סוף דבר, מסתבר שלפנינו בכתיב ובקרי שימוש בשתי דרכים חלופיות במקור הנטוי של הקל, שמצביע ככל הנראה על מסורות לשון מקבילות.

2.1.1.4.2 סביל פנימי של קל / בניין נפעל

ינתן/יתן

ינתן (כ')

לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום לה' (שמ"ב כא 6)

יתן (ק')

הכתיב ינתן צורתו מכוונת, קרוב לוודאי, לבניין נפעל. לעומתו הקרי יתן נראה כי משקף הוא את צורת הסביל הפנימי של הקל. צורה זו שבקרי, יתן, נמצאת במקרא עוד שבע פעמים כתיב וקרי כאחד; למשל, 'וכי יתן מים על זרע' (וי' יא 38).⁵⁹

מה טיבו של חילוף זה שבכתיב ובקרי, ינתן/יתן? נראה שלפנינו מקרה פרטי

54 למשל שפרבר, דקדוק היסטורי, עמ' 238. וכן נמצא במקרא שרידים של כתיב ככ"ף פשוטה כהברה החותמת תיבה בתנועה. ראה 'לף ונקרבה כאחד המקומות' (שופ' יט 13, =לכה).

55 ראה סיון, דקדוק, עמ' 37.

56 ראה הנ"ל שם.

57 ראה גאר, גאוגרפיה דיאלקטית, עמ' 111.

58 על פי סגל, לתתן אינה אלא פרי קונטמינציה בין שתי צורות המקור הנטוי: לתת + ליתן. וכך סבור הוא בעניין הכתיב הנידון לפנינו: תתן > תן (=ליתן) + תת (ראה סגל, דקדוק, עמ' 141 הערה 2).

59 ההיקריות הנוספות הן: במ' כו 54; לב 5; שמ"ב יח 9; מל"א כ 21; מל"ב ה 17; איוב כח 15.

נוסף של התופעה שעמדתי עליה בהרחבה בסעיף 2.1.1.3.4 בדיונו בחילופי הכתיב והקרי וילדו/ויולדו (שמ"ב ג 2), לאמור: הנפעל בהוראתו הסבילה הלך ודחק מן השימוש את הסביל הפנימי של הקל עד שירש את מקומו, ולפנינו כאן אפוא חילוף הסביל הפנימי בחיצוני.

ראויה לתשומת לב העובדה שבמקרה הנידון צורת הסביל הפנימי לקל יתן באה דווקא בקרי (כנגד צורת הנפעל שבכתיב), בניגוד למקרה הקודם (וילדו/ויולדו), שבו צורת הסביל הפנימי לקל מיוצגת בכתיב וצורת הנפעל היא המיוצגת בקרי. ללמדך שצורות הקרי שבמקרא אינן בהכרח הצורות המאוחרות יותר, וצורות הכתיב שבמקרא אינן בהכרח הצורות העתיקות יותר.

סביר להניח אף כאן (בדומה לחילופי וילדו/ויולדו), שזימון של צורות ינתן (בנפעל בהוראתו הסבילה) ויתן זו לצד זו מצביע על תקופת מעבר ששתי הלשונות הללו התקיימו בה כשתי צורות חלופיות ששימשו, כנראה, בה בעת במסורות מקבילות, ונראה שבמקרה זה הושפעה הלשון הספרותית של המקרא מן הלשון החיה כבר בתקופה קדומה.

2.1.1.5 חילופים בין הגזרות פי"ו/עי"ו

2.1.1.5.1 בבניין הפעיל

והימשני / והמישני

והימשני (כ')

וַיֹּאמֶר שֶׁמֶשׁוֹן אֶל הַנַּעַר [...] הַנִּיחָה אוֹתִי אֶת הָעַמּוּדִים [...] וְאַשְׁעֵן עֲלֵיהֶם' וְהַמִּשְׁנִי (ק')

(שופ' טז 26)

יש הסבורים כי חילוף זה בין הכתיב לקרי יסודו בשיכול עיצורים,⁶⁰ אלא נראה שמוצא זה נוח מדיי. סביר יותר שלפנינו כאן אחד מגילוייה של תופעה מורפולוגית רחבת היקף שהתרחשה בלשון המקרא – פעולת ההיקש הרחבה שפעלה בין הגזרות השונות וגרמה לשוויון בצורות מסוימות.

דוגמות לא מעטות מן המקרא מוכיחות שצורות מגזרת עי"ו מתנהגות לעתים כמו פי"ו, ולהפך. למשל, השורש טו"ב מגזרת עי"ו (השווה למקבילה הערבית طيب) מתנהג לעתים כאילו הוא נגזר מהשורש יט"ב שבגזרת פ"י. למשל, להיטיב (וי' ה 4) בהקבלה לצורת הפועל מגזרת פ"י להיניק (מל"א ג 21), וכן ותיטב (אס' ב 9) בהקבלה לצורת פ"י ותישר (שופ' יד 7).

גם צורות ההופעל של פועלי עי"ו, כמו הוקם (שמ' מ 17), אינן יכולות להיות

60 ראה למשל גורדיס, כתיב-קרי, רשימה 33, עמ' 116.

מוסברות לפי צורת היסוד של בניין הפעל, אלא כאנלוגיה לפועלי פי"ו, אשר ההברה הפותחת בהם הו- היא פרי מעתק $uw < \bar{u}$, כגון *הוֹרֵד (על דרך הלבש) < הוֹרֵד. וכן בכיוון הנגדי: פועלי פי"ו ניטים לעתים על דרך עי"ו. למשל, השורש יק"ץ מגזרת פ"י מקורית (השווה למקבילה הערבית **يَقُط**) מתנהג לעתים כאילו נגזר מהשורש קו"ץ מגזרת עי"ו: קצתי (בר' כז 46) על דרך קמתי (שה"ש ה' 5); ויקץ (במ' כד 3) מתנהג כדרך ויקם (בר' כג 3).⁶¹ כן ראה השורש יב"ש מגזרת פ"י מקורית הניטה לעתים כמו השורש בו"ש מגזרת עי"ו, למשל ייבוש מקורו // ויחרב מעינו' (הו' יג 15).⁶² תופעה לשונית זו, המצביעה על מעבר בין הגזרות עי"ו ופי"ו, מתגלה במקרא וממשיכה לגלות חיות בתקופה הבתר-מקראית, וביתר שאת בלשון חז"ל.⁶³ בעקבות הדברים שנאמרו כאן סביר להניח כי והמישני שבקרי משקפת אולי את הצורה המקורית של הפועל, ובנויה היא על פי הנטייה העיקרית (הרגילה) של גזרת ע"ו בבניין הפעיל: והמישני כמו והקימני (תה' מא 11).⁶⁴ לצד צורה זו שבקרי עומדת הצורה שבכתיב והימשני בעלת התחילית he- (>hay*), שמשקפת כנראה צורה אנלוגית לפועלי פ"י כדרך 'היליכי את הילד [...] והיניקהו לי' (שמ' ב 9) או כדרך 'והיטיבו דרכיכם' (יר' יח 11).

מתברר אפוא כי אין בכתיב ובקרי שלפנינו אלא שתי צורות חלופיות ששימשו כנראה בתקופת המקרא במסורות לשון מקבילות: מכאן הצורה העיקרית שמיוצגת בקרי והמישני, הבנויה על פי נטיית ע"ו (מו"ש), ומכאן הצורה האנלוגית לפועלי פ"י, המיוצגת על ידי הכתיב והימשני – ושתי הצורות משמע אחד להן.

2.1.1.5.2 הפעיל/קל

ישיב/ישוב

ישיב (כ')

'כי נדר נדר עבדך בשבתי בגשור בארם לאמר אם ישיבני ה' ירושלים'

ישוב (ק')

(שמ"ב טו 8)

61 ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'יקץ', עמ' 431.

62 ראה שם, מילון, 'יבש', עמ' 384.

63 כך למשל כמגילת ישעיהו ממדבר יהודה נמצא 'להוכיח פסל' (מ 20), ובלשון חז"ל נמצא משורש בי"ן 'אני אוביך' (משנה, עבודה זרה ג, ה), ומשורש רי"ק 'היו שני דדיה מוריקים חלב' (פסיקתא רבתי קפ ע"א). ראה על כך בהרחבה ילון, פרקי לשון, עמ' 142; וכן ראה הנ"ל, מבוא, עמ' 165–170. וראה באחרונה ייבין, חילופי גזרות, ובייחוד 168, 172–173.

64 כך למשל 'גשה נא ואמשך בני' (בר' כז 21), וכך 'ידיהם ולא ימישון' (תה' קטו 7).

פרשנים התקשו בפירוש פסוק זה.⁶⁵ אנסה לעמוד כאן על הקשיים העיקריים ולהציע דרך ליישבם.

על פי הצורה המיוצגת בכתיב, ישיב, מתקבלת התבנית אם ישיב ישיבני, וקשה להלום תבנית זו לתחביר לשון המקרא. גם הצורה המיוצגת בקרי, ישוב, מעוררת קושי לשוני: בהיותה צורת מקור מוחלט מהשורש ישב⁶⁶ קשה להלמה מבחינת שימוש הלשון במקרא לרכיב השני שבתבנית ישוב ישיבני, המצביע על השורש שו"ב, שכן דרכו של מקרא בצירופים מעין אלה, הבאים לחיזוק הפעולה, היא לצרף על פי רוב שתי צורות פועל משורש אחד,⁶⁷ ואילו לכל אחת מהצורות שבצירוף המתקבל על פי הקרי שלפנינו שורש אחר מגזרות שונות זו מזו: ישב (פ"י), שו"ב (ע"ו).

נראה שניתן להתגבר על קשיים אלה אם נסתייע בתופעת חילופי הגזרות הקיימת בלשון המקרא. כידוע, יש במקרא חילופים רבים בין גזרות הפועל השונות.⁶⁸ במסגרת תופעה מורפולוגית מקיפה זו ניתן להצביע על מספר לא מבוטל של חילופים בין הגזרות עי"ו ופי"ו במקרא. למשל, בו"ש/יב"ש; גו"ר/יג"ר; חו"ל/יח"ל; טו"ב/יט"ב; עו"ף/יע"ף; עו"ץ/יע"ץ; צו"ר/יצ"ר; קו"ץ/יק"ץ.

במסגרת תופעה זו של חילופי עי"ו ופי"ו נמצא במקרא לעתים שימוש בצורות שו"ב בהוראת ישב וכן להפך. הנה דוגמות אחדות לתופעה זו: שו"ב בהוראת ישב – 'אם שוב [=ישוב] תשבו בארץ הזאת' (יר' מב 10); 'ושבתי בבית ה' [=וישבתי] (תה' כג 6).⁶⁹ ישב בהוראת שו"ב (=חזר למקומו או למצבו הקודם) – 'והושבתי [=והשבתי] אתכם כקדמותיכם' (יח' לו 11) (השווה: 'השיבנו ה' [...] חדש ימינו כקדם' [איכה ה 21]); 'מושיב [=משיב] יחידים ביתה // מוציא אסירים' (תה' סח 7).

דומה שנשללה עתה הדרך ליישוב הקושי המתגלה בלשון הקרי 'אם ישוב ישיבני'. מסתבר, שהכפלת צורת הפועל על פי הקרי מכוונת להוראה אחת, הוראת השיבה למולדת. כשם שלשון ישיבני מתייחסת לעניין השיבה (החזרה מגשור לירושלים), נראה שכן גם לשון ישוב. אמנם צורת ישוב היא צורת מקור קל מהשורש ישב (פ"י), אך משמשת היא כאן בהוראת שו"ב (ע"ו), בהתאם לחילופי עי"ו ופי"ו, כדוגמת 'והושבתי [=והשבתי, החזרתי] אתכם כקדמותיכם' (יח' לו 11), ובניין קל בא כאן כמסתבר בהוראת הפעיל כפי שמצוי בלשון המקרא,⁷⁰ למשל 'ושב ה' את שבותך' (דב' ל 3) [=והשיב]; 'ועירד ילד את מחויאל' (בר' כה 19) [=הוליד].

65 ראה למשל דרייזר, שמואל, בפירושו על אתר, עמ' 311.

66 ראה 'ישב אשב עם המלך לאכול' (שמ"א כ 5).

67 ראה למשל 'מות ימות' (בר' כו 11); 'שלם ישלם' (שמ' כא 36); 'המצא תמצא' (שם כב 3).

68 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 621 ואילך. על תופעה זו של חילופי גזרות בעברית שלאחר המקרא וגם במקרא ראה בן-חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 162 ואילך; ייבין, חילופי גזרות.

69 וראה לעניין זה אהוביה, ישב-שוב, עמ' 21–26.

70 על תופעה זו ראה בהרחבה להלן סעיף 2.1.1.6.2.

הצעה זו מתיישבת היטב גם עם ההקשר הענייני. ברישה של הכתוב נאמר 'כי נדר נדר עבדך בְּשִׁבְתִּי בגשור בארם', ובהמשך הכתוב נאמר 'אם ישוב יְשִׁיבֵנִי ה' ירושלים'. כלומר, יש כאן עימות בין הישיבה בגלות ('בשבתי בגשור') ובין השאיפה לשיבה למולדת ('ישוב ישיבני'), ושאיפה זו באה לידי ביטוי גם בלשון הכתוב בעצם השימוש בצורת המקור, הבא לחיזוק הפעולה.

ואשר ללשון הכתיב, נראה כי התבנית העולה מלשון הכתיב ישיב, ישיב ישיבני, תמורת התבנית *יְשִׁיבֵנִי המתבקשת במקרים מעין אלה (בבניין הפעיל),⁷¹ אינה אלא פרי גרירה לשונית, המצביעה על זיווג הצלילים או זיווג הצורות, האופייני לסגנון המקראי.⁷²

מתברר אפוא שהכתוב שלפנינו מכוון לרעיון אחד בלבד, רעיון השיבה אל המולדת, הן על פי לשון הכתיב ישיב ישיבני הן על פי לשון הקרי ישוב ישיבני. ושוב נמצאנו למדים, שאין בלשון הכתיב אלא מה שיש בלשון הקרי.

2.1.1.5.3 בבניין הופעל

ויישם / וישם

ויישם (כ')

לפניו לאכל' (בר' כד 33)

ויישם (ק')

סביר להניח שהגיית הצורה ויישם שבכתיב הייתה ויישם. השווה בר' נ 26 'ויחנטו אתו ויישם בארון במצרים'; כאן הצורה ויישם מופיעה באופן חד-פעמי כתיב וקרי כאחד.

צורה זו משקפת, ככל הנראה, צורה עתיקה של בניין הופעל מהשורש שי"ם, ששרדה במקרא, ואשר עיקר ייחודה בתצורתה האנלוגית לפועלי פ"י מקוריים. כדרך פועלי פ"י אמתיים שנוצרו לפי המצתק הקדום $\bar{u} < uy$ כן התנהגה כנראה צורת פועלי ע"י, אשר שמרה על מצתק קדום זה,⁷³ שהדיפתונג uy (המאפיין את בניין הופעל הפסיבי) נתכווץ בו לתנועת \bar{i} : (ויישם⁷⁴) $wayyuysem > wayyisem$. יש לציין כי צורה עתיקה זו, ויישם, לא נתקיימה בלשון לאורך זמן,⁷⁵ והפכה וישם כנראה פרי היקש לפועלי הרוב בגזרתה (ע"ו) ועל פי בניין הופעל ביתר הגזרות (בניין המבוסס על מערך התנועות $u-a$, כמו יומת, יורד).

71 למשל 'השיב תשיבנו' (שמ' כג 4).

72 ראה למשל ילין, חקרי מקרא, עמ' 269–288 ובייחוד 275–277.

73 ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 191.

74 ונראה כי ויישם מייצגת כאן צורת עתיד כמשקל יפעל (i) על דרך יתן.

75 כנראה, בשל חריגותה המורפולוגית במערך הופעל.

נראה שהצורות הנתונות לפנינו בכתב ובקרי משקפות אחד מפועלי ע"י בבניין הופעל על שתי צורותיו, ⁷⁶ הנבדלות זו מזו בדרכי תצורתן: ⁷⁷ מכאן הצורה המיוצגת בכתב וי"שם, המשקפת כנראה צורה עתיקה, הבנויה על פי מתכונת פ"י המקוריים; ומכאן הצורה המיוצגת בקרי וי"שם, המשקפת צורה מאוחרת ביחס, המבוססת על אנלוגיה לפועלי ע"ו, ⁷⁸ והיא צורת הרוב הרגילה בעתיד הופעל בגזרה זו, דוגמת וי"ומת, וי"ושב.

לסיכום, לפנינו בכתב ובקרי, כמסתבר, צורות חלופיות המצביעות על דרכי תצורה שונות של אותו הפועל, וברקען הזיקה שבין הגזרות פ"ו/ע"ו, שאפשר ששימשו במסורות לשון מקבילות.

2.1.1.6 חילופים בין הגזרות ע"ו/ע"י

רגילים כיום לציין שתי גזרות אלה, ע"ו וע"י, כגזרה מורחבת אחת, גזרת ע"ו; אך מבחינה היסטורית אלו שתי גזרות נפרדות – גזרת ע"ו מקורית וגזרת ע"י מקורית. נראה שההבדלים שהיו קיימים בין שתי הגזרות הללו הלכו וניטשו במרוצת הדורות בשל פעולת היקש רחבה. אפשר שנקודת המוצא של פעולת היקש זו הייתה בזהות הקיימת בין שתי הגזרות הללו בין צורת עתיד קל כגון ישים לבין צורת עתיד הפעיל כגון יקים. הזהות בין הצורות הללו הביאה כנראה לידי כך שצורות קל מפועלי ע"י (כגון ישים) נתפסו לעתים כהפעיל של ע"ו (כגון יקים) והועברו לקטגוריה זו של ע"ו, ⁷⁹ וכך הלכו ופחתו צורות ע"י בלשון לטובת הקטגוריה של ע"ו. ⁸⁰

76 גזניוס וברגשטרסר רואים בצורה יושם צורת סביל פנימי של קל, כמו יושר (יש' כו 1), יורש (שם כה 27). ראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 148, 204; ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 459. קשה לקבל טענה זו, ונראה שמדקדקים אלה נגדרו אחר סכרת הסביל הפנימי לקל בשל הנחתם כי הצורה וי"שם אינה יכולה להיות בבניין הופעל, שכן אין לה צורה מקבילה פעילה בבניין הפעיל. אלא שהעיון במקראות מעלה, שאמנם השורש ש"ם נטה בבניין הפעיל, למשל והשימותיהו (יח' יד 8); השימי (שם כא 21); משים (איוב ד 20) – צורות הבאות כאנלוגיה לצורת הפעיל מגזרת ע"ו, כמו והקימתי (בר' ו 18); הקימו (יר' נא 12); מקים (זכ' יא 16). לעומת גזניוס וברגשטרסר חלק ממילוני המקרא רואים בצורות הכו"ק וי"שם/יושם צורת הופעל. ראה למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'שים, שום', עמ' 1326, טור שמאל; בד"ב, מילון, 'שים, שום', עמ' 964. וראה גם רד"ק, ספר השורשים, 'שום', עמ' 376. והשווה עוד פרידמאן, עמק שווה, עמ' 105.

77 ראה לעניין זה בלאו, אפופוניה, עמ' 68.

78 על פי פועלי פ"ו שהשורוק בהם הוא מקורי, היינו *הושב < הושב (ע"ו) כדרך *הורד < הורד (פ"ו).

79 כאמור, זהות זו שבין שתי הצורות (בעתיד קל) היא שהביאה, על פי המשוער, לצורות האנלוגיות (כבינוני ובעבר). למשל, משורש ש"ם השייך לע"י צמחו כבר במקרא צורות כגון משים (איוב

רק מיעוטם של פועלי ע"י נשתמרו במקרא בטהרתם, כגון פעלים מן השורשים די"ן וני"ר,⁸¹ אך ברובם (בעקבות המגעים בין שתי הגזרות) חל המעבר לגזרת ע"ו,⁸² וסביר להניח שהתפשטותה של פעולת האנלוגיה בין שתי גזרות אלה נתמכה לא מעט בכוחה של גזרת הרוב (ע"ו) כנגד גזרת המיעוט (ע"י). שורשים מגזרת המיעוט עברו ביתר קלות לגזרת הרוב,⁸³ כגון שי"ש < שו"ש: 'כי ישוב ה' לשוב עליך' (דב' ל 9). ואף כי התהליך מראה שבדרך כלל פועלי ע"י באו תחת כנפי ע"ו, ניתן למצוא במקרא דוגמות גם לאנלוגיה בכיוון הנגדי. נטייה זו למעבר ע"ו < ע"י התבטאה בעברית הקלסית בשמות מסוימים מגזרת ע"ו שבאים ביו"ד עיצורית, כגון דִּישׁ (> דו"ש, וי' כו 5), צִיד (> צו"ד, דב' כז 5); שֵׁיט (> שו"ט, יש' לג 21). בעברית מתקופת בית שני התגברה תופעה זו, ואפשר למצוא בה פעלים מגזרת ע"ו הבאים ביו"ד עיצורית.⁸⁴ כך למשל קִימו (> קו"ם, אס' ט 31), וְחִיבְתָם (> חו"ב, דנ' א 10). ובלשון חז"ל התפשטה התופעה יותר ויותר.⁸⁵

בעטייה של פעולת ההיקש הרחבה בין שתי הגזרות, שפעלה כאמור בשני הכיוונים והביאה להזדהות צורות רבות בגזרות אלה, קשה כעת לקבוע בוודאות על פי צורת הפועל בלבד, איזו גזרה מקורית עומדת בבסיסה של צורה נתונה, ולפיכך ההכרעה נופלת על פי האטימולוגיה של המילה בסיועו של הדקדוק המשווה של השפות השמיות.

עתה, משנידון רקען של שתי גזרות אלה, מן הראוי שתיבחן התנהגות הצורות באותן לשונות הכתיב והקרי המופיעות בקורפוס הנבדק כאן, ונראה מן ההיקריות שנזדמנו לפנינו כי האנלוגיה שבין שתי הגזרות הללו לא הצטמצמה בפעולתה רק בין הבניינים השונים, אלא פעלה אף במסגרת צורות שונות של בניין מסוים זה או אחר.

ד 20, בהוראת שם); כן ראה בלשון חז"ל: 'אין אדם משים עצמו רשע' (בבלי, סנהדרין ט ע"ב) על דרך מקים מע"ו. משורש רי"ב צמחו צורות כגון מְרִיב בהוראת רב: 'ועמך כמְרִיבֵי כהן' (הו' ד 4). ומשורש בי"ן נמצא צורות הִבִּין (מיכה ד 12) לצד בְּנִתָה (תה' קלט 2). וכן נמצא משורש זי"ד הִזִּידו במובן זרו (נחמ' ט 10, 16, 29).

80 ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 190.

81 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 585–586.

82 ראה שם, עמ' 584 ואילך.

83 ראה שם, עמ' 585 ואילך.

84 ראה דקדוקי המקרא השונים כגון באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 394–395.

85 ראה למשל מורשת, לקסיקון, עמ' 50–51.

2.1.1.6.1. חילופים פנימיים בבניין קל

במסגרת בניין קל נמצאו חילופים פנימיים בלשונות הכתיב והקרי הן בצורת המקור הן בצורת העתיד המהופך.

(1) בצורות מקור

להלן ההיקריות שנזדמנו בקורפוס הנחקר:

(א)	לרוב/לְרִיב	(שופ' כא 22)
(ב)	לשור/לְשִׁיר	(שמ"א יח 6)
(ג)	שום/שִׁים	(שמ"ב יד 7)

נראה כי שלוש היקריות אלה של כו"ק מצביעות על מעבר מגזרת ע"י מקורית לגזרת הרוב, גזרת ע"ו.

לרוב (כ')

(א) 'והיה כי יבאו אבותם או אחיהם אלינו' (שופ' כא 22)
לְרִיב (ק')

צורת הקרי לְרִיב משקפת, ככל הנראה, את צורת המקור הקדומה של השורש רי"ב מגזרת ע"י מקורית. כך עולה מן ההקבלה אל שפות כמו ארמית עתיקה וערבית.⁸⁶ לפי זה נראה כי הצורה המיוצגת בכתיב, לרוב, הבנויה על פי תצורת ע"ו, נוצרה בעקבות פעולת היקש של פועלי ע"י לפועלי ע"ו. פעולת היקש זו היא שיצרה כנראה גם את הצורה מְרִיב על דרך מְקִים; למשל מְרִיבִיו (שמ"א ב 10), יְרִב (הו' ד 4). וכן נמצא בצורת קרי 'אל תְרִיב (כ' תרוב) עם אדם חנם' (מש' ג 30). בכתוב זה, בניגוד לכו"ק הנידון לפנינו, דווקא הצורה שבקרי היא המייצגת את הצורה המקורית, ואילו הצורה שבכתיב מייצגת את הצורה האנלוגית, עובדה העשויה לתמוך בהנחה כי שתי הצורות שבכתיב ושבקרי שלפנינו אינן אלא חלופות מורפולוגיות. פעולת היקש זו פעלה כנראה גם בשורש שי"ר, כפי שהדבר מתבטא בחילופי הכו"ק שבהיקרות הזאת:

לשור (כ')

(ב) 'ותצאנה הנשים מכל ערי ישראל והמחלות [...] ותענינה' (שמ"א יח 6–7)
לְשִׁיר (ק')

אף כאן נראה כי צורת הקרי לְשִׁיר משקפת את הצורה הקדומה מגזרת ע"י מקורית

86 ראה למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'ריב', עמ' 1224, טור שמאל; בד"ב, 'ריב', עמ' 936.

(שי"ר),⁸⁷ ולעומתה צורת הכתיב לשור היא כנראה צורה אנלוגית, שנוצרה על פי הדגם של פועלי ע"ו.

והוא הדין גם בצורת המקור הזאת:

שום (כ')

ג) 'לבלתי לאישי שם ושארית' (שמ"ב יד 7)

שים (ק')

הצורה שבקרי משקפת ככל הנראה את הצורה המקורית, כפי שנמצא בכמה שפות שמיות כגון ערבית דרומית עתיקה;⁸⁸ ונראה כי רוב צורות המקור במקרא מפועל זה מצביעות על הצורה האנלוגית שום (למשל דב' י 15) או שום (למשל חגי ב 15), הבנויה על דרך פועלי ע"ו, ואילו הצורה שים המקורית נותרה במיעוט, כגון 'מני שים אדם' (איוב כ 4). צורות העתיד כמו ישום (שמ' ד 11) אף הן מצביעות על האנלוגיה הנידונה, וכן צורת הבינוני משים (איוב ד 20), שנבנתה בדרך האנלוגיה לע"ו על דרך מקים (> קו"ם).⁸⁹

לסיכום, נראה כי שלוש היקרויות אלה של כו"ק מעידות על פעולת האנלוגיה של פועלי ע"י מקוריים לפועלי ע"ו, שהייתה לגזרת הרוב, ונראה שהצורה שבכתיב והצורה שבקרי בכל אחת מהיקרויות אלה לא היו בתקופתן אלא וריאנטות מורפולוגיות חלופיות ששימשו זו בצד זו כמסורות לשון מקבילות.

וכמו בצורות המקור כך הם פני הדברים, ככל הנראה, גם בצורות העתיד:

(2) בצורות עתיד מהופך

ויניסו / וַיְנִסּוּ

ויניסו (כ')

'וירץ כל המחנה' (שופ' ז 21)

וַיְנִסּוּ (ק')

אמנם יש הנוטים לראות בלשונות הכו"ק שתי צורות בעלות הוראות שונות המתייחסות לבניינים שונים – ויניסו מבניין הפעיל, ויניסו מבניין קל;⁹⁰ אך סביר יותר להניח כי ויניסו, ויניסו הן צורות שונות של עתיד קל.

על פי ההקבלה לערבית (نوس) ⁹¹ נראה שהשורש המקורי של הפועל הנידון כאן הוא נו"ס (ע"ו), והצורה ויניסו שבכתיב שלפנינו היא, ככל הנראה, צורה אנלוגית

87 למשל ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 586.

88 ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'שום – שים I', עמ' 1321–1322; בד"ב, מילון, 'שום–שים', עמ' 962.

89 ראה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 190.

90 ראה למשל גורדיס, כתיב–קרי, עמ' 134.

91 ראה למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'נוס', עמ' 643; בד"ב, מילון, 'נוס', עמ' 630.

לפועלי ע"י על דרך וישימו (שאף היא צורת עתיד קל). ונראה שצורת ויניסו נתפסה, שלא כדין, כצורת הפעיל בעקבות הזדהות הצורות של עתיד קל ועתיד הפעיל בגזרת ע"י;⁹² וראה גם יִדִּין (בר' מט 16), יִמִּישׁ (שמ' יג 22), יֵאִיץ (ויאיצו המלאכים בלוט' [בר' יט 15]).

מן האמור עולה אפוא ששתי הלשונות, זו המיוצגת בכתיב ויניסו וזו המיוצגת בקרי ויניסו, אינן אלא חלופות מורפולוגיות של אותה המילה, ושתייהן צורתן עתיד קל מן השורש נו"ס.

2.1.1.6.2 חילופי בניינים: קל/הפעיל

תנאון (כ')

(א) 'ולמה את לב בני ישראל מעבר את הארץ' (במ' לב 7)
תניאון (ק')

אנועך (כ')

(ב) 'תמל בואך והיום עמנו ללכת' (שמ"ב טו 20)
אניעך (ק')

הצורות הפועליות המיוצגות בקרי בשתי ההיקריות שלפנינו – תניאון, אניעך – בנויות על פי תצורת הפעיל, ונראות הולמות היטב את הכתובים.

בהיקרות הראשונה פונה משה לבני גד ולבני ראובן ושואל 'למה תניאון את לב בני ישראל מעבר את הארץ', כלומר למה תגרמו במעשיכם לעיכוב בני ישראל ולמניעתם מעבור את הירדן לבוא אל הארץ (אל עבר הירדן המערבי)? הוראה זו של גרימה אכן הולמת את בניין הפעיל.⁹³ אף בהיקרות ב שלפנינו נראית צורת הקרי אניעך הולמת את הקשרה. כאן פונה דוד אל אתי הגתי בתמיהה: 'תמול בואך, והיום אניעך (ק') עמנו ללכת', היינו: זה מקרוב באת אלינו, האם אגרם לך לנוע עמנו ולהיטלטל בדרך? אף במקרה זה הוראת הגרימה הולמת את בניין הפעיל.

לעומת צורות קרי אלה, הבנויות על פי תצורת הפעיל, נראות צורות הכתיב תנאון, אנועך מוקשות. דומה כי עיקר הקושי נובע דווקא מההנחה המוקדמת, שהצורות תנאון ואנועך משמשות בצורת קל בהוראה של פעולה פשוטה; אך אם יעלה בידנו להוכיח כי לעתים צורת הקל במקרא עשויה לבוא בהוראה של הפעיל, במשמעות גורמת, סביר להניח שיותר הקושי העומד כאן לפנינו.

עיון בבנייני הפועל במקרא מגלה ברורות כי בלשון המקרא התחולל תהליך דו-סטרי: מצד אחד חל מעבר של משמעות מן הקל אל ההפעיל, ומצד אחר מעבר

92 ראה דיון בסוגיה זו אצל ילון, פרקי לשון, עמ' 43–47.

93 ונראה שהשורש נו"א שלפנינו מופיע בכל היקרויותיו במקרא בבניין הפעיל כלכד, למשל 'ה' הפיר [...] הניא מחשבות עמים' (תה' לג 10).

של משמעות מן ההפעיל אל הקל. לפיכך קל והפעיל עשויים לשמש במקרא זה במקום זה, או זה בצד זה (ולעתים אפילו באותו השורש עצמו), ללא כל הבדל סמנטי ביניהם.

להלן דוגמות המוכיחות תופעה לשונית רחבה זו. ותחילה צורות הפעיל (המציינות לרוב פעולה גורמת) העשויות לשמש בהוראה של פעולה פשוטה של קל.⁹⁴

א. בשורש קר"ב: לא אחת מופיע שורש זה במקרא בבניין הפעיל (הקריב) אך בהוראה של פעולה פשוטה האופיינית לקל, למשל 'כאשר הקריב לבוא מצרימה' (בר' יב 11), שהוראתו כאשר קרב; 'הרה תקריב ללדת' (יש' כו 17), שהוראתו תקרב. ב. בשורש רש"ע: הפועל הרשיע (בבניין הפעיל) בא לעתים במקרא בהוראת קל (לציון פעולה פשוטה). למשל, 'חטאנו [...] העוינו הרשענו' (תה' קו 6, וכן דה"ב ו 37); ובמקום אחר 'חטאנו והעוינו רשענו' (מל"א ח 47).

ג. בשורש פר"ח: לעתים נמצא בסמיכות מקום באותו הקשר ענייני את שתי הצורות, זו של ההפעיל בהוראה של הקל (פעולה פשוטה), ובסמוך לה, כנראה לשם גיוון סגנוני, זו של הקל, למשל 'צדיק כתמר יפרח [...] בחצרות אלהינו יפריחו' (תה' צב 13–14).

ומנגד, צורות קל (שמציינות לרוב פעולה פשוטה) עשויות לבוא בהוראה של פעולה גורמת שאינה שונה מהוראת הפעיל.

א. בשורש יל"ד: ראה למשל 'ועירד ילד את מחויאל' (בר' ד 18): מחויאל 'ילד' כאן במשמעות הוליד כפי שמוכר מן הדגם הרגיל במקרא, 'אברהם הוליד את יצחק' (בר' כה 19).

ב. בשורש בו"א: לצד צורת ההפעיל הרגילה במקרא תביא בהוראת גרימה נמצא לעתים צורת פועל בבניין קל תבוא, שאף היא באה בהוראת גרימה; למשל 'ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו [...] כי אתה תבוא [=תביא] את העם הזה אל הארץ' (דב' לא 7). ואמנם בהמשך העניין נוקט הכתוב לשון תביא בתצורת הפעיל הרגילה: 'ויצו יהושע [...] כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ' (שם 23).

ג. בשורש צפ"ן: לעתים מביא המקרא לשם גיוון סגנוני קל // הפעיל בהוראת פעולת גרימה, למשל 'ותצפנהו שלשה ירחים. ולא יכלה עוד הצפינו' (שמ' ב 2–3). ממצאים אלה מעידים באופן ברור על התהליך הדו-סטרי שחל בלשון המקרא:⁹⁵ מצד אחד מעבר של משמעות קל < הפעיל, ומצד אחר מעבר משמעות הפעיל < קל. נראה כי תהליך דו סטרי זה קל ↔ הפעיל משתקף לעתים בצורה מלאה בשורש אחד. למשל, בשורש שו"ב: מכאן שוב (קל, במעמד של פועל יוצא) בהוראת השיב, היינו קל בהוראה של פעולה גורמת, למשל 'ושב ה' את שבותך' (דב' ל 3,

94 ראה דוגמות אצל שפרבר, דקדוק היסטורי, עמ' 7–10.

95 תהליך זה של מעבר מן הקל אל ההפעיל ולהפך ראשיתו אמנם בלשון המקרא, אך הוא נמשך, וביתר שאת, בלשון חז"ל; ראה מורשת, הפעיל, עמ' 249–281.

=והשיב);⁹⁶ ומכאן השיב בהוראת שב של קל (פועל עומד) המציין פעולה פשוטה, כגון 'והשיבו וחיו' (יח' יח 32 = ושובו וחיו).⁹⁷ והוא הדין בשורש יר"ש: מכאן ירש קל בהוראת הפעיל (פעולה גורמת) – הוריש (=להכריז, להשמיד, לגרש), כגון דב' לא 3 // שם ט 3; ומכאן הוריש הפעיל בהוראת קל, ירש (פעולה פשוטה – נחל), כגון במ' לג 53 // דב' יא 31. אפשר כי הצורות שבכתיב ושבקרי שלפנינו אינן אלא גילויים פרטיים של תופעה לשונית כוללת ורחבה זו.

נראה שצורות הכתיב תנאון, אנועך (שנראו בראשית הדרך צורות מוקשות) עשויות להתבאר עתה ללא קושי לאור התופעה הלשונית שנתבררה כאן. נראה שצורות הכתיב הללו לא באו כאן בבניין קל בהוראתו הרגילה (המציינת פעולה פשוטה), אלא לפנינו קל בהוראה של פעולה גורמת, האופיינית לבניין הפעיל, הבניין הגורם.

בכל אחת מההיקריות של הכתיב והקרי שלפנינו נמצא אפוא פועל המשמש בהוראה אחת בשתי דרכי תצורה מקבילות, ורשות ניתנת לשער שההבדל בין שתי הצורות שבכתיב ושבקרי התקיים במציאות הלשונית בשתי מסורות לשון מקבילות.

2.1.1.6.3 חילופי בניינים: קל/הופעל

וְאֵת בְּנֵי הַמַּכִּים לֹא הָמִית כְּכָתוּב בַּסֵּפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה [...] לֵאמֹר לֹא יוֹמְתוּ אֲבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים לֹא

ימות (כ')

יוֹמְתוּ עַל אֲבוֹת כִּי אִם אִישׁ בַּחֲטָאוֹ (מל"ב יד 6)

יומת (ק')

הגמישות הקיימת בתוך מערכת הבניינים שבמקרא אפשרה לעתים לסופרי המקרא מעבר מבניין לבניין באותה קטגוריה של משמעות,⁹⁸ בעיקר כדי להשיג אפקט של גיוון סגנוני כסממן ספרותי-אמנותי.⁹⁹ וכפי שנוכחנו לראות בסעיף הקודם בכמה וכמה צורות הפעיל ששימשו בצד

⁹⁶ וכן ראה תה' קכו 4; נח' ב 3.

⁹⁷ בדומה למצוי בלשונו של יחזקאל 'בשוב רשע מדרכו וחיה שוכו שוכו מדרכיכם [...] ולמה תמותו' (יח' לג 11).

⁹⁸ כך למשל בקטגוריה של הבניינים הפעילים, כגון בין פיעל להפעיל, 'הם קנאוני [...] כעסוני [...] // ואני אקניאם [...] אכעיסם' (דב' לב 21); ובין קל להפעיל, 'ותלד רחל ותקש כלדתה, ויהי בהקשתה כלדתה' (בר' לה 16–17). וכך גם בקטגוריה של הבניינים בעלי הוראה של פעולה חוזרת (רפלקסיביים): בין נפעל להתפעל, 'ויקבצו המצפתה [...] וישמעו פלשתים כי התקבצו בני ישראל המצפתה' (שמ"א ז 6–7). וכך נוכחנו גם בקטגוריה של הבניינים הפסיביים, בין סביל פנימי של קל לנפעל (ראה לעיל, סעיפים 2.1.1.4.2, 2.1.1.3.4).

⁹⁹ ראה למשל בנודיד, לשון מקרא, א, עמ' 26 ואילך.

הקל (בלא כל הבדל משמעות ביניהן), לא מן הנמנע שכך הם פני הדברים (בהקבלה ניגודית) גם בקטגוריה של הסביל, היינו צורות הופעל (סביל פנימי של הפעיל) עשויות לשמש בצד צורות הקל ללא כל הבדל משמעות ביניהן. ואכן כך עולה מן הכתובים במקרא. להלן כמה דוגמות לתופעה לשונית זו:

א. בשורש אח"ז: 'והצלעות [...] לא יהיו אחוזים בקיר הבית' (יח' מא 6); 'ושש מעלות [...] מאחזים' (דה"ב ט 18).

ב. בשורש אר"ר: 'ועתה לכה ארה לי [...] כי ידעתי [...] ואת אשר תאר יואר' (במ' כב 6).

ג. בשורש דב"ק: 'ולשוני מדבק מלקוחי' (תה' כב 16); 'תדבק לשוני לחכי' (שם קלז 6).

ד. בשורש שכ"ב: 'רדה והשפכה את ערלים [...] // ירדו שקבו הערלים' (יח' לב 19–21).

נוסף על שימוש העיקרי של בניין הופעל כסביל פנימי של הפעיל שימש הופעל, ככל הנראה, גם כצורה סבילה המקבילה לבניין קל (ללא כל הבדל הוראה ביניהם), ובמעמד זה חזקה עליו שיחליף לעתים בשימוש את הקל או יבוא לצדו לצורך גיוון סגנוני.

נראה שצורות הכתיב והקרי הנידונות לפנינו כאן, ימות/יומת, משקפות תופעה לשונית רחבה המצביעה על מעבר צורות פועל שונות (בעלות משמעות אחת) מבניין אחד למשנהו. תופעה זו אינה מצטמצמת לגבולות המקרא בלבד. היא עולה גם מבעד לחילופים שבין נוסח המסורה (נוה"מ) הטברני ובין הנוסח השומרוני (נו"ש). להלן כמה דוגמות הממחישות את חילופי הבניינים קל/הופעל בשורשים מו"ת ובו"א. מצד אחד נמצא בנוה"מ קל, לעומתו בנו"ש הופעל: במ' י 28 נוה"מ 'כל הקרב [...] ימות', נו"ש 'כל הקרב [...] יומת'; במ' לה 12 נוה"מ 'ולא ימות הרצח', נו"ש 'ולא יומת הרצח'. ומן הצד האחר נמצא בנוה"מ הופעל, ולעומתו בנו"ש קל: וי' ו 23 נוה"מ 'אשר יובא מדמה', נו"ש 'ואשר יבוא מדמה'; וי' יא 32 נוה"מ 'במים יובא', נו"ש 'במים יבוא'. ואפשר שתופעה לשונית זו עולה גם מן החילופים שבין נוסח המקרא הטברני לנוסח המשתקף בניקוד הבבלי.¹⁰⁰

כללו של דבר, חילופי הכתיב והקרי שלפנינו, בעיקרם, אינם אלא ביטוי לאותה תופעה לשונית המצביעה על מעבר בין הבניינים קל/הופעל, שאין ביניהם הבחנה סמנטית מהותית, וסביר להניח שצורות הכתיב והקרי שלפנינו בספר מלכים שימשו וריאנטות מורפולוגיות חלופיות של מסורות מקבילות. ומכאן גם יובנו השינויים שהכניס בעל ספר דברי הימים לעומת המקור שבתורה.

דב' כד 16	מל"ב יד 6	דה"ב כה 4
'לא יִמָּתוּ אבות על בנים ובנים	'ואת בני המכים לא המים	'ואת בניהם לא המית כי ככתוב
לא יִמָּתוּ על אבות איש בחטאו	ככתוב בספר תורת משה אשר	כתורה בספר משה אשר צוה ה'
יִמָּתוּ.	צוה ה' לאמר לא יִמָּתוּ אבות	לאמר לא יִמָּתוּ אבות על בנים
	על בנים ובנים לא יִמָּתוּ על	ובנים לא יִמָּתוּ על אבות כי
	אבות	איש בחטאו יִמָּתוּ.
		ימות (כ')
	כי אם איש בחטאו	
		יִמָּת (ק')

2.1.1.6.4 חילופי בניינים : הפעיל/נפעל

- (א) וילינו / וילִינו (שמ' טז 2)
 (ב) וילִינו / וילינו (במ' יד 36)
 (ג) תלִינו / תלִינו (שמ' טז 7 ; במ' טז 11)

נראה כי הצורה וילִינו המופיעה כאן הן בתורת קרי (שמ' טז 2) הן בתורת כתיב (במ' יד 36), ובמקומות אחרים במקרא נמצאה בצורת וילִנו כתיב וקרי כאחד (שמ' טו 24 ; במ' יד 2 ; יהו' ט 18), מייצגת צורת עתיד (מהופך) משורש לו"ן בבניין נפעל¹⁰¹ בהוראת התאונן, רטן. וראה צורות דומות, כגון ימול (בר' י 12), ימוט (יש' מ 20). בצורות אלה מתקיימת הוי"ו המקורית של פועלי ע"ו, ואפשר שהכפלת פה"פ בצורות עתיד אלה באה מכוח היבלעות הנו"ן של בניין נפעל.¹⁰²

ונראה כי הצורה שלצדה, וילִינו, המופיעה אף היא בתורת קרי (במ' יד 36) ובתורת כתיב (שמ' טז 2), ונמצא כיוצא בה פעמים אחדות במקרא כתיב וקרי כאחד (כגון מלינם שמ' טז 8), מייצגת צורת הפעיל¹⁰³ משורש לו"ן באותה ההוראה של חברתה וילִינו. וראה צורות כגון ילִיזו (מש' ד 21) משורש לו"ן,¹⁰⁴ והדגש בפה"פ הוא כנראה על דרך פועלי ע"ע.¹⁰⁵

העובדה שכל אחת מן הצורות המופיעות כאן, כתיב או קרי, מופיעה במקום אחר כתיב וקרי כאחד, וכן העובדה שצורות הכתיב והקרי באות כאן בהקבלה כיאסטית, היינו צורה המשמשת במקום אחד כתיב עשויה לשמש במקום אחר קרי, וכן להפך –

101 ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'לון I', עמ' 524.

102 ראה בן-חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 84.

103 ראה קהלר ובאומגרטנר, שם.

104 ראה למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 202.

105 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 583.

עובדות אלה עשויות לשמש עדות נאמנה שלפנינו בכתוב ובקרי אלומורפים חופשיים של אותה המילה.

חילוף הבניינים הפעיל/נפעל המשתקף מחילוף הכתיב והקרי שלפנינו מצביע על זהות אפשרית בהוראת שני הבניינים הללו, עובדה שניתן לאששה בעזרת כתובים שונים במקרא. כך למשל נמצא השורש רג"ע, הבא לעתים בבניין הפעיל בהוראה מקבילה להוראת נפעל, כמו 'ובגוים ההם לא תִּרְגֵּעַ' (דב' כח 65) בהוראת 'לא תירגע', או 'שם הִרְגִּיעָה לילית' (יש' לד 14) בהוראת 'שם נרגעה'. וכן להפך: יש שיבוא פועל בבניין נפעל בהוראה מקבילה להוראת הפעיל, כך למשל צורת נפעל 'וַיִּנְבֹּט לַאֲרֶץ וְהָנָה חֶשֶׁךְ' (יש' ה 30) בהוראת הִבִּיט, הפנה מבט (בהפעיל). ניתן לומר אפוא במידה רבה של סבירות, שבארבע ההיקריות שלפנינו הכתיב והקרי משמשים וריאנטות מורפולוגיות של אותה מילה המצביעות, ככל הנראה, על מציאות לשונית שנתקיימו בה מסורות מקבילות.

2.1.1.6.5 חילופי בניינים: פועל/הופעל

הממותים (כ')

יִתְגַּבֵּב אֶתְּךָ מִתּוֹךְ בְּנֵי הַמֶּלֶךְ [...] וְלֹא הוֹמַתְּ (מל"ב יא 2)

המוממים (ק')

אפשר שהחילופים שבין הצורה המיוצגת בכתוב הממותים מבניין פועל (פולל)¹⁰⁶ ובין הצורה המוממים המיוצגת בקרי בבניין הופעל הם חילופים וריאנטיים בין שתי צורות פועל מאותה קטגוריה דקדוקית של בניינים סבילים. חילוף זה שאנו עדים לו כאן בין פועל להופעל אינו יחיד במקרא. ייתכן שהוא אך מקרה אחד בשורה של חילופים נוספים מסוגו שאפשר שמצביעים הם על קו לשוני יציב במקרא: שני בניינים מקטגוריית הסביל המשמשים בהוראה אחת.

להלן כמה דוגמות מן המקרא העשויות לאשש קו לשוני זה:

- א. השורש בק"ע בהוראה הסבילה הובקע, נפרץ בא לעתים במקרא בבניין פועל; למשל, 'עִיר מִבְּקָעָה' (יח' כו 10), היינו עיר שנפרצו חומותיה. ובאותה ההוראה בא שורש זה לעתים גם בבניין הופעל, כגון 'הִבְקָעָה הָעִיר' (יר' לט 2).
- ב. השורש יס"ד בהוראה הסבילה נוסד, הונחו יסודותיו עשוי לבוא במקרא לעתים בבניין פועל, למשל 'יִסַּד בֵּית ה'' (מל"א ו 37), ולעתים יבוא שורש זה באותה ההוראה גם בבניין הופעל, למשל 'הוֹסֵד' [...] לבנות את בית האלהים' (דה"ב ג 3).
- ג. השורש כו"ן בהוראה הסבילה יוסד, חוּזַק בא במקרא לעתים בבניין פועל, כמו כוֹנֵנוּ (תה' לז 23; יח' כח 13), ובאותה ההוראה בא שורש זה בבניין הופעל, למשל וְהוֹכֵן (יש' טז 5).

¹⁰⁶ פולל הוא כידוע אלומורף של בניין פועל בפועלי ע"ו וע"ע, והוא משמש תחליף לבניין פועל שבגזרות האחרות.

ד. והוא הדין בשורש רד"ף, העשוי לבוא במקרא לעתים בבניין פועל ולעתים בבניין הופעל באותה ההוראה: נרדף, נדחף, למשל ורדף (יש' י 13) לצד מרדף (שם יד 6).

וכן סביר להניח שגם החילוף שבין צורת הכתיב לצורת הקרי שבשורש יד"ע בישיעיהו יב 5 – מידעת/מודעת¹⁰⁷ – מצביע על קו לשוני זה, והוא מצטרף לדוגמות שהובאו כאן.

יצוין כי תפוצת החילוף שלפנינו שבין בינוני פועל לבינוני הופעל איננה מצטמצמת כנראה אך ורק למקרא שבנוה"מ. תופעה זו עולה גם כשמעמידים צורות שבנוה"מ בהקבלה לקריאתן על פי הנוסח השומרוני של התורה. על כך כבר העמידנו בר-אשר במחקרו.¹⁰⁸ ראה למשל שורש שז"ר: כנגד מְשָׁזַר (שמ' כו 1) שבנוה"מ (בניין הופעל) נמצא לפי קריאת השומרונים מְשָׁזַר.¹⁰⁹ וכך משורש אד"ם: כנגד מְאָדְמִים (שמ' כה 5) שבנוה"מ נמצא בקריאתם של השומרונים מְאָדְמִים,¹¹⁰ ותופעה זו נמשכת אף מעבר לתקופת המקרא, אל לשון חז"ל.¹¹¹

לסיכום, סביר להניח כי הצורות המשתקפות לפנינו בכתיב ובקרי מצביעות על חילוף בין וריאנטות מורפולוגיות בפועל במסגרת אותה קטגוריה דקדוקית של הסבילים הפנימיים (פועל והופעל).

2.1.1.7 חילופים בין הגזרות ל"ו/ל"י

2.1.1.7.1 בבניין קל

עשוות (כ')

ותמהר אבוגיל (כ') ותיקח [...] וחמש צאן (שמ"א כה 18)

עשויות (ק')

דומה כי החילוף שלפנינו הוא חילוף בין שתי וריאנטות מורפולוגיות: מכאן צורת עשוות, המיוצגת בכתיב, הגזורה משורשי ל"ו (עש"ו), ומכאן צורת עשויות, המיוצגת בקרי, המשקפת צורה של פועל מגזרת ל"י (עש"י).¹¹² וריאנטות מורפולוגיות אלה נתהוו כנראה בעקבות פעולת היקש רחבה שפעלה בין גזרות ל"ו/ל"י.¹¹³

¹⁰⁷ ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 539. והשווה בפירושו של עמוס חכם לספר ישעיה (בסדרת 'רעת מקרא') על אתר, עמ' קלד וכיחוד שם הערה 49.

¹⁰⁸ ראה בר-אשר, פרקים, עמ' 31 הערה 191.

¹⁰⁹ על פי בן-חיים, עואנ"ש, ג, עמ' 43.

¹¹⁰ ראה בן-חיים, שם, עמ' 40.

¹¹¹ על חילופי פועל/הופעל כלשון חז"ל ראה למשל הנמן, תורת הצורות, עמ' 197–199.

¹¹² ראה למשל ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 171, 616–617.

¹¹³ הואיל וצורות המוצא המשוערות מעין *banaya (לשון בנייה) ו-salawa* (לשון שלוה) הולידו תולדה שווה: כָּנָה, שָׁלָה (ובנסיכות אחרות כְּנָה, שָׁלוּ), נתקרכו פועלי ל"ו ההיסטוריים לפועלי

בעברית, כמו בשאר הלשונות השמיות הצפונית-מערביות, הפכו רוב פועלי ל"ו לפועלי ל"י¹¹⁴ כבר בשלב קדום. בעברית המקראית שרדו צורות מעטות המשמרות את הוי"ו המקורית של פועלי ל"ו, כמו העָשׂו (איוב מא 25),¹¹⁵ נטוּת (כתיב, יש' ג 16), וצפּו (כתיב, איוב טו 22), וכן צורות אחרות של ל"ו הנוטות על דרך השלמים, כגון שָׁלוּתִי (שם ג 26), שָׁלוּ (יח' כג 42). פעולת האנלוגיה נעשתה, ככל הנראה, בתקופה קדומה ביותר בתולדות העברית, ובעברית המקראית לא נותרו אלא שרידים בלבד מן המצב הקדום המקיים וי"ו מקורית בפועלי ל"ו היסטוריים.

הכתיב והקרי שלפנינו, מסתבר, משקפים תמונת מצב קדומה שלפיה שימשו כנראה שתי הצורות זו לצד זו כווריאנטות מורפולוגיות במסורות לשון מקבילות – מכאן הצורה המקיימת את הוי"ו המקורית (כפי שהיא משתקפת בצורת הכתיב) ומכאן הצורה האנלוגית לפועלי ל"י (המשתקפת בצורת הקרי).

2.1.1.8 חילופים בין הגזרות ל"י/ל"א

2.1.1.8.1 בבניין קל

תלום (כ')

'וילך דוד ויקח את עצמות שאול [...] אשר שם הפלשתים (כ')' (שמ"ב כא 12)

תלאום (ק')

ל"י בדרך של היקש. רוב צורות ל"ו נבלעו כנראה בפועלי ל"י; ראה על כך בן-חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 117. הסבר אחר הועלה על ידי קימרון. בדבריו על צורת נטוּת ממגילת ישעיהו ג 16 (המקבילה לצורת הכתיב עשוּת שנידונה לפנינו) מסביר קימרון כי הוי"ו בצורה זו היא סימן של הגה מעבר. לדעתו יש כאן פועל משורש ל"י (נט"י), שבו הוי"ו המקורית הייתה במעמד בין-תנועתית. הנסיבות הפונטיות הולידו בסופו של דבר את הצורה נטוּת. התהליך המשוחזר שביסוד החילוף נטוּת/נטוּת הוא לדעת קימרון: $*N^{\partial}tu - ot > N^{\partial}tuyot$. נשילת הוי"ו הבין-תנועתית מן הצורה המקורית ($N^{\partial}tuyot$) יצרה פעירה (היאטוס) – רצף שתי תנועות תוכפות uo . בנסיבות הפונטיות הנתונות צמח הגה מעבר w בהשפעת התנועות הקרובות o , u ; ראה קימרון, דיפתונגים, עמ' 262–265. על פי הסבר זה של קימרון מסתבר אפוא שהוי"ו שבצורה עשוּת שבכתיב שלפנינו, כמו הוי"ו שבצורה נטוּת שבכתיב שבישעיהו ג 16 או כמגי"א (כתיב וקרי כאחד), אינה מקורית, אלא צמחה כהגה מעבר, ושתי הצורות – עשוּת ועשויות (ובמקביל נטוּת ונטויות) – מקורן אחד: עש"י/נט"י (משורשי ל"י).

¹¹⁴ ראה מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 166. באוגריתית למשל שרדו רק שני שורשים ודאיים של ל"ו מקורית ($slw \rightarrow tw$); ראה סיון, דקדוק, עמ' 108. ובמאבית שרדו רק שתי צורות משורש ענ"ו בבניין פיעל (יענו, אענו בכתובת מישע שו' 5, 6). ראה ז'ואון, דקדוק, עמ' 204. והשווה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 617.

¹¹⁵ נראה שצורות מעין אלה מקורן בכיווץ דיפתונג הומוגני ($asu > asu, uw > u$), ובמקום שלא התקיים דיפתונג הומוגני לא חל כיווץ על פי חוקי ההגה; למשל שלו, זו. וראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 82.

מילוני המקרא מלמדים, כי בלשונות שמיות שונות שימשו בהוראה משותפת אחת שני שורשים מקבילים: תל"א מגזרת ל"א, ולצדו תל"י מגזרת לי"ו.¹¹⁶ סביר להניח שכל לשון ולשון בחרה לה לשימושה מתוך השמית הקדומה אחד מן השורשים האלה. כך למשל האתיופית והערבית הדרומית הקדומה בחרו לשימושן את השורש תל"י/תל"ו, ומנגד בחרו הארמית והיאודית בשורש תל"א. בעברית המקראית נמצא מצד אחד שימוש רווח בפועל תלה (משורש לי"ו), כגון תלוי (דב' כא 23), תלינו (תה' קלז 2), ובסך הכול 28 פעמים; ומצד אחר שימוש בצורות פועל כגון תלאים (דב' כח 66), תלואים (הו' יא 7), העשוי להצביע על קיום עצמאי של הפועל תלא (מגזרת ל"א) בעברית המקרא.

סביר מאוד להניח, שקיומן של צורות תלא לצד צורות תלי/תלו אינו מעיד בהכרח על אנלוגיה בין הגזרות ל"א/ל"י.¹¹⁷ אפשר שהעברית בחרה מלכתחילה בדרך עצמאית משלה, היינו שימוש בשני השורשים השמיים כאחד, ואפשר שקיומן של שתי הצורות, תלום (> תל"י) לצד תלאום (> תל"א), בצורות הכתיב והקרי שלפנינו משקף מציאות לשונית כפולה ששתי הצורות שימשו בה זו לצד זו כחלופות מורפולוגיות שוות מעמד. ולא מן הנמנע ששתי הלשונות שימשו במציאות הלשונית בה בעת (בתקופת יצירת הטקסט ולאחריו) בשתי מסורות מקבילות.

2.1.2 חילופים בין צורות פועל בעבר בגוף שלישי

2.1.2.1 בצורת הנסתרת בעבר

והית (כ')¹¹⁸

נבלת איזבל כדמן על פני השדה' (מל"ב ט 37)

והיתה (ק')

הכתיב והקרי שלפנינו מייצגים שני טיפוסים של צורת הנסתרת בעבר: הכתיב הית מייצג את צורת הנסתרת ששימשה לפנים בעברית הקדומה,¹¹⁹ כמו בשפות שמיות שונות,¹²⁰ שהייתה ככל הנראה חתומה בסיומת ת- (*banayat, *katabat). שרידים

¹¹⁶ ראה למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'תלא', עמ' 1599; 'תלה', עמ' 1601. וכן ראה גזניוס ובוהל, מילון, 'תלא', 'תלה', עמ' 879.

¹¹⁷ כך למשל סבורים מדקדקים שונים המצביעים על צורת תלי כצורה מקורית ועל תלא כצורה אנלוגית לפועלי ל"י; ראה למשל ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 617–618; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 216–217. וראה גורדיס (כתיב-קרי, עמ' 127), ההולך בעקבות גזניוס.

¹¹⁸ לדיון בצורה זו מן ההיבט הסגנוני ראה להלן סעיף 4.2.1.

¹¹⁹ צורות מעין הית שבלשון חז"ל הן סוגיה לעצמה. ראה על כך בנדויד, לשון מקרא, עמ' 133; קוטשר, ערכי, א, עמ' 30; הנמן, תורת הצורות, עמ' 342–351; בלאו, עיונים עמ' 250–255; וראה באחרונה כר-אשר, הנסתרת בעבר, עמ' 14–18.

¹²⁰ ראה למשל גאר, גאוגרפיה דיאלקטית, עמ' 61; מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 138–139. למצב

מטיפוס זה נשתמרו במקרא בשירה הקדומה או בלשון הפרוזה הקדומה. למשל, 'ועשת את התבואה' (וי' כה 21); 'והרצת את שבתתיה' (שם כו 34); 'אזלת יד' (דב' לב 36). צורה פועלית זו, הית, נמצאה אף בכתובת השילוח (מסוף המאה השמינית לפסה"נ): 'כי. הית. זדה. בצר.' (שילוח, שו' 3). יצוין שתי"ו זו נשמרה באופן סדיר גם לפני כינויים חבורים המיתוספים על צורת הנסתרת בעבר, למשל גִּנְבָתָם (בר' לא 32), סִמְכָתָהוּ (יש' נט 16), יִלְדָתוּ (רות ד 15).

לעומת זאת צורת הקרי הִיתָה מייצגת את הצורה הסדירה במקרא לנסתרת בעבר, צורה נפוצה מאוד במקרא – למשל 'הִיתָה תהו ובהו' (בר' א 2); 'הִיתָה אם כל חי' (שם ג 20) – על דרך שמרה בגזרת השלמים.

ייתכן שבמציאותן של שתי הצורות זו לצד זו בכתוב ובקרי שלפנינו יש עדות נאמנה למציאות חיה שקיימה כפל לשונות ששימשו במעגלי מסירה מקבילים.

2.1.2.2 בצורת הנסתרות בעבר

(א) והיה/והיו (ת(ו)צאת(יו))	(במ' לד 4; יהו' טו 4; יח' 12, 14, 19)
(ב) שפכה/שפכו (ידינו)	(דב' כא 7)
(ג) נשברה/נשברו (אניות)	(מל"א כב 49)

מה פשר חילופים אלה בין הכתיב לקרי? רד"ק מנסה לפרש בפירושו למלכים א כב 49 כי 'נשברה' – כל אחת ואחת לבדה, אלא שהתייחסות מעין זו לצורה הפועלית שלפנינו דרשנית היא, ולא לשונית. ברגשטרסר וכן גזניוס (שניהם בעקבות נלדקה) מטילים ספק במהימנותן של צורות כתיב מעין אלה בסיומת ה־ה לרבות, ורואים בהן שיבושים.¹²¹ קוטשר לעומתם סבור כי אין כל סיבה לפקפק במקורותן של צורות כתיב אלה ודומותיהן במקרא בהסתמכו על צורת הנסתרות מטיפוס זה המצויה בשפות שמיות שונות.¹²²

נראה שבעברית הקדומה, כמו בשפות שמיות שונות,¹²³ הבדילו בין הצורן הסופי לנסתרים –ו לצורן הסופי לנסתרות ה־ה, אלא שברבות הימים הלכה ונדחקה צורת הרבות מפני צורת הרבים, כפי שהיה הדבר גם בצורות 'תפעלנה' לנוכחות

בכנענית העתיקה ראה למשל הריס, התפתחות, עמ' 58. למצב באוגריתית ראה למשל גורדון, דקדוק, עמ' 70. לפניקית ראה הריס, דקדוק, עמ' 39. לארמית המקראית ראה למשל קימרון, דקדוק הארמית, עמ' 49, 80.

121 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 326; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 121–122.

122 ראה קוטשר, מגי"א, עמ' 144–145; הנ"ל, ההיסטוריה, עמ' 39–40.

123 ראה מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 139–140. מסתבר, שצורן סופי \bar{a} – נמצא באכדית (*parsā*), באתיופית, ואולי גם באוגריתית (סיון, דקדוק, עמ' 73), ונפוץ הוא בניכי הארמית השונים כגון בארמית המקרא, בארמית של קומראן ובאחד מניכי הארמית הממלכתית (ראה קימרון, דקדוק הארמית, עמ' 36) וכן בארמית התרגומית ובארמית התלמודית. וראה מוסקטי, שם, עמ' 140.

ולנסתרות,¹²⁴ וניתן להניח שתהליך דחיקת צורת 'פעלה' לנסתרות נבע מן הרצון להתרחק מן הכפילות הלשונית שנתהוותה, ככל הנראה, בעקבות נשילת התי"ו הסופית מצורות הנקבה (*כתבת < כתבה).¹²⁵

בדיקת הכתובים במקרא מלמדת כי הצורך הסופי – ה לציון גוף שלישי רבות מופיע בעברית המקראית פעמים רבות, לעתים בתורת כתיב בלבד ולעתים בתורת כתיב וקרי כאחד.¹²⁶ להלן מקראות שנמצא בהן 'פעלה' בתורת כתיב, מלבד הכתובים הנידונים כאן – 'והיה', 'לא שפכה', 'נשברה': נצתה (ערו, יר' ב 15); לא נושבה (ערים, שם כב 6); שפכה (אשרי, תה' עג 2); חמרמרה (פני, איוב טז 16). ולציון 'פעלה' כתיב וקרי כאחד, למשל: צעדה (בנות) (בר' מט 22); הכתובה (אלות הברית, מצותיו, חקתיו) (דב' כט 20; שם ל 10); קמה (עיניו, מחשבות) (שמ"א ד 15; יר' נא 29); נלכדה (הקריות) (יר' מח 41); נתפשה (המצדות) (שם); חתתה (קשתותם) (שם נא 56); ונגלה (ערו, זנותיך וזמתך ותזנותיך) (יח' כג 29); אנושה (מכותיה) (מי' א 9); באה (מכותיה) (שם); לא עשה (שדמות) (חב' ג 17); חכמה (צר וצידון) (זכ' ט 2); נחפה (כנפי יונה) (תה' סח 14); לא נתנה (מניות) (נחמ' יג 10).

יש שיבוא אותו הפועל במקום אחד כתיב בלבד, ובמקום אחר כתיב וקרי כאחד. כך למשל נשברה אניות (מל"א כב 49) כתיב, ומנגד נמצא נשברה דלתות (יח' כו 2) כתיב וקרי כאחד. ואף כשמדובר באותו הקשר, כגון בעניין התניית גבולות הארץ: מכאן 'והיה תצאתי' (יהו' יח 12, 14, 19) כתיב, ומכאן 'והיה לך תצאתי' (שם יז 18) כתיב וקרי כאחד. ויש שהמקרא משתמש במטבע לשון אחד בשתי צורותיו, למשל במטבע הלשון 'קום + עיניים': בצורתה העתיקה 'ועיניו קמה' (שמ"א ב 15), ובצורת המאוחרת יותר 'קמו עיניו' (מל"א יד 4).¹²⁷

לאור עדויות אלה מן הכתובים המקראיים ולאור תמונת המצב העולה מן השפות השמיות שברקע העברית המקראית, יש להניח כי לשונות הכתיב והקרי מן הטיפוס הנידון כאן לפנינו אינן אלא השתקפות של שתי תבניות חלופיות של צורת הנסתרות בעבר: מכאן התבנית הקדומה בסיומת –ה (המשתקפת בכתיב) ומכאן התבנית המאוחרת יותר, האנלוגית, בסיומת –ו (המשתקפת בקרי). וסביר להניח ששתי תבניות אלה שימשו בלשון העברית בתקופה מסוימת (תקופת מעבר?) זו לצד זו,

124 למשל 'השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תמצאו את דודי מה תגידו לו' (שה"ש ה 8).

125 כדי להימנע ממצב לשוני כלתי רצוי זה שצורה אחת 'קטלה' משמשת בו בשתי פונקציות שונות זו מזו – מכאן לציון צורת היחידה (כגון כתבה) ומכאן לציון צורת הרבות (כגון צעדה) – עברו לציין את צורת הרבות בסיומת –ו (קטלו).

126 יש להבחין כאן בין צורות עתיקות כגון צעדה (בר' מט 22) ואחיותיה, שהתצורה הארכאית משתקפת בהן בסיומת –ה, שנהגה בעברית המקראית הקדומה, ובין צורות מאוחרות יותר מעין אלה המופיעות בספרי המקרא המאוחרים, כגון ונגלה (יח' כג 29), חכמה (זכ' ט 2), לא נתנה (נחמ' יג 10), שככל הנראה מתגלה בהן השפעת הארמית.

127 מטבע לשון זה מופיע בשני מקומות אלה בלבד.

עובדה שאפשרה כנראה לסופרי המקרא גמישות מה בבחירת הצורה הרצויה להם, דוגמת השימוש במטבע הלשון 'קום + עיניים', שהוזכר לעיל.

2.2 חילופים מורפולוגיים במערכת השם

אדון עתה בחילופים שונים בצורות שם (כללי ופרטי), בחילופים בקטגוריית הריבוי ובחילופים מורפולוגיים בכינויים.

2.2.1 חילופים מורפולוגיים בצורות שם

2.2.1.1 בשמות כלליים

(א) צידה / ציד

צידה (כ')

'ועתה שא־נָא בְּלִיךְ תִּלְיֶךְ וְקִשְׁתְּךָ וְצֵא הַשָּׂדֶה וְצוּדָה לִי' (בר' כז 3)
ציד (ק')

הצורה שבכתיב משקפת את הקריאה צידה (צדה),¹²⁸ המופיעה תשע פעמים במקרא בכתיב ובקרי כאחד. לצדה באה הצורה שבקרי ציד (ציד), המופיעה במקרא 18 פעמים בנטיית שונות, אף היא באה כתיב וקרי כאחד. רק פעם אחת (בהיקרות הנדונה כאן לפנינו) מופיעות תיבות אלה זו לצד זו – כתיב או קרי. מה פשר תופעה זו?

עיון בכתובים מלמד כי התיבה ציד משמשת במקרא בשלוש הוראות עיקריות:
א. בהוראה של שם פעולה – מעשה הציד, הרדיפה אחר בעלי חיים ותפיסתם: 'הוא היה גבור ציד [...] כנמרד גבור ציד' (בר' י 9); 'ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה' (שם כה 27).

ב. בהוראה של שם עצם (במובן מצומצם) – פרי הפעולה של הציד, היינו החיה או העוף שניצודו לצורך אכילה: 'מי אפוא הוא הצד ציד' (בר' כז 33); 'אשר יצוד ציד חיה או עוף' (וי' י 13).

ג. בהוראה של שם עצם (במובן רחב) – מזון בכלל, כל מאכל: 'ויקחו האנשים מצידם' (יהו' ט 14); 'ואעיד ביום מכרם ציד' (נחמ' יג 15).

ואשר להוראת צידה (צדה), העיון בכתובים מראה כי גם תיבה זו יש במקרא

¹²⁸ ראה באר, כתיב, עמ' 145 ואילך.

משמעות בסיסית של מזון בכלל, ובעיקר מזון לדרך: 'לקחת צדה לעם' (שופ' ב 10); 'צידה שלח להם לשבע' (תה' עח 25).

מן ההקשר של הכתובים עולה, כי שתי התיבות שלפנינו כאן בכתוב ובקרי הוראה אחת להן, היינו חיה או עוף שניצודו לצורך אכילה (הוראה ב). ואמנם בהמשך הכתובים בפרשה הנידונה כאן מופיעה הצורה ציד בלבד עוד כמה פעמים: 'וילך עשו השדה לצוד ציד להביא' (שם 5); 'הביאה לי ציד ועשה לי מטעמים' (שם 7); 'שבה ואכלה מציד' (שם 19); ועוד.

מסתבר כי התיבות ציד וצידה נתפסו במקרא כשמות נרדפים ללחם בהוראת מזון בכלל, ונוכל למצוא אותן במקרא בצירוף אחד בסמיכות הנרדפים 'וכל לחם צידם יבש' (יהו' ט 5).¹²⁹ בצלעות מקבילות נפגוש הן את זוג המילים צידה ולחם הן את הזוג ציד ולחם, למשל: 'לחם אבירים אכל איש // צידה שלח להם לשבע' (תה' עח 25); 'צידה' ¹³⁰ ברך אברך // אביוניה אשביע לחם' (שם קלב 15). סביר אפוא להניח שלפנינו בכתוב ובקרי דובלטה מורפולוגית, היינו צורות שונות של אותה המילה: צורה קצרה מכאן (זו המופיעה בקרי, ציד), ולצדה צורה ארוכה (זו המופיעה בכתוב, צידה). וראה שמות כפילים מסוג זה במשקל המלעיליים: עול/עולה בהוראת רשע – 'אם עול פעלתי' (איוב לד 32); 'ומי אמר פעלת עולה' (שם לו 23). שבי (שבי) / שביה בהוראה של אדם המוחזק על ידי אויביו השוברים – 'וישב ממנו שבי' (במ' כא 1); 'שביה בת ציון' (יש' נב 2). ועוד זוגות כיוצא באלה.¹³¹

סוף דבר, סביר להניח כי אין בין הצורה שבכתוב לצורה שבקרי שלפנינו אלא הבדל שבין אלומורפים חופשיים.

(ב) (איש) מדין/(איש) מדון

מדין (כ')

'ויהי איש ואצבעות ידיו ואצבעות רגליו שש ושש [...] וגם הוא ילד להרפה'

מדון (ק')

(שמ"ב כא 20)

הצירוף המיוצג בקרי שלפנינו, איש מדון (במובן של איש תככים, איש ריב), מופיע במקרא פעם נוספת בכתוב ובקרי כאחד: 'איש ריב ואיש מדון' (יר' טו 10). ונמצא גם בתבנית המקבילה איש מדונים, 'ואיש מדונים (כ') לחרחר ריב' (מש' כו 21),

¹²⁹ ראה אבישור, סמיכות הנרדפים, עמ' 85; טוב, ביקורת, עמ' 208; בן-יהודה, מילון, 'צידה', עמ' 5463.

¹³⁰ נראה שאבישור לא הכחין כאן כמפיק אשר בה"א שכתובה צידה, המורה על צורת היסוד ציד (ולא צידה כפי שטען); ראה אבישור, שם, הערה 148.

¹³¹ ראה למשל *דע/דעה בהוראה משותפת של ידיעה: 'אחזה דעי' (איוב לב 10, 17) כנגד 'את מי יורה דעה' (יש' כח 9). וכן זוג המילים *שיב/שיבה בהוראה של זקנה מופלגת: 'כי קמו עיניו משיבו' (מל"א יד 4) כנגד 'עד זקנה ושיבה' (תה' עא 18).

ובתבנית מקבילה נוספת, אשת מדונים, שלוש פעמים בתורת כתיב.¹³² ומנגד, הצירוף העולה מן הכתיב איש מדין מצביע, ככל הנראה, על הקריאה *איש מדין,¹³³ זאת על סמך צורת הקרי של התבנית המקבילה 'ואיש מדינים לחרחר ריב' (מש' כו 21), צורה הנתמכת גם על ידי הצירוף שבצורת הנקבה אשת מדינים, המופיע במקרא כתיב וקרי כאחד: 'מאשת מדינים ובית חבר' (מש' כא 9).¹³⁴

מן הממצאים האלה מסתבר כי הן הצורה המשתקפת בקרי, איש מדון, הן הצורה העולה מבעד למסורת הכתיב, איש מדין (= איש מדין), אינן אלא שתי וריאציות מורפולוגיות של צירוף אחד; ונראה כי וריאציות אלה מיוסדות על שתי צורות יסוד של שם אחד (מדון ומדין) השקול בשני משקלים, מקטל ומקטל.¹³⁵ על כך שאין כאן למעשה בכתיב ובקרי כל הבדל בין שני הצירופים – איש מדון, איש מדין – עשויה להעיד גם העובדה, שמה שמופיע כאן בתורת כתיב מופיע במקום אחר בתורת קרי וכן להפך. השווה בין הכתיב הנידון לפנינו בשמואל לבין צורות מקבילות אחרות:

שם"ב כא 20	מש' כו 21	מש' כא 19
איש מדין (כ')	איש מדונים (כ')	מאשת מדונים (כ')
איש מדון (ק')	איש מדינים (ק')	מאשת מדינים (ק')

תופעה זו, המתגלה כאן ובכו"ק אחרים שבמקרא,¹³⁶ מצביעה למעשה על קיומן של לשונות מקבילות.

¹³² ראה מש' כא 19; כה 24; כז 15.

¹³³ אמנם לא נמצא במקרא צורת יחיד מדין בהוראת ריב או תגרה, קטטה, ולעומת זאת נמצא מדין 59 פעמים כשם פרטי (לאדם, עם או ארץ). אלא שהיא הנותנת, אפשר שדווקא השימוש הרווח של מדין כשם פרטי הוא שעיקב בעד השימוש בצירוף כגון איש מדין (בהוראת איש ריב), שמא יתפרש ביטוי זה שלא כהלכה, על דרך צירופים מסוגו כגון איש ישראל, איש יהודה ודומיהם, הרווחים במקרא.

¹³⁴ וכן ראה מש' כא 19; כה 24; כז 15 – שם מופיע צירוף זה בתורת קרי.

¹³⁵ צורות אלה (מדון, מדין) משמשות במערכת הנטייה של לשון המקרא זו לצד זו בשורשים משלימים (סופלטיביים): מכאן מדון לפי שורשי ע"ו (דו"ן), כמו מעון (>עו"ן), ומכאן מדין לפי שורשי ע"י (די"ן), כמו מעין (>עי"ן). ועיין בעניין זה ביתר הרחבה בספרי הדקדוק השונים למקרא, כגון באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 489–491; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 236–237; ז'ואון, דקדוק, עמ' 256–258. יצוין כאן כי במקבילה לכתוב הנידון כאן לפנינו המופיעה בדברי הימים א כ 6 גרסה שונה: איש מידה (כתיב וקרי כאחד), על דרך אנשי מדות (כמ' יג 32) (בהוראת אנשים גבוהים ביותר). וסביר להניח שמדובר כאן במסורות השונות זו מזו אך אינן סותרות בהכרח, שכן על פי לשון הכתוב 'וגם הוא ילד להרפה' (שם"ב כא 20) אפשר שיהיה האיש גם בעל קומה גבוהה וגם מחרחר ריב ומדון.

¹³⁶ השווה למשל חילופי וילינו/נילוננו (סעיף 2.1.1.6.4), האסידים/האסורים (סעיף 3.3.2), קריאי/קרואי (שם).

בראייה כוללת של הדברים נראה שלפנינו כאן בכתיב ובקרי אחד מגילוייה של תופעה רחבה העולה לעתים בשפות שמיות שונות: שם מסוים עשוי להישקל במשקלים שונים בשפות שמיות אחדות, ולעתים תתגלה תופעה זו במסגרת לשון שמית אחת. דוגמות לכך ניתן להביא מן העברית המקראית עצמה: בור (באר)/בִּיר/בֵּאר – משקלים שונים של אותו שם בהוראת מקור מים; מוֹסֵד/מוֹסְדָה/מִסֵּד – בהוראת יסוד. במקרים מעין אלה צפוי מאבק הישרדות בין הצורות השונות של המילה, שבסופו יוכרע איזו מן הצורות המקבילות תתקיים בלשון ואיזו תחדל מלהתקיים או תצטמצם בתפוצתה, וייתכן שצורות הכתיב והקרי שלפנינו כאן הן עדות נאמנה מתקופה (תקופת מעבר?) ששתי הצורות שימשו בה בלשון בה בעת זו לצד זו, ואפשר במסורות מקבילות.

(ג) האריה / האַרִי¹³⁷

האריה (כ')

'והוא ירד והכה את בתוך הבאר ביום השלג' (שמ"ב כג 20)

האַרִי (ק')

במקרא נמצא שתי צורות יחיד, ארי לצד אריה (הנפוצה יותר), וכן שתי צורות רבים, אריים לצד אריות (הנפוצה יותר).¹³⁸

מהי הזיקה שבין שתי צורות היחיד המופיעות כאן בחילופי כתיב וקרי? ניתן להניח שהזיקה שבין צורות היחיד מקבילה לזיקה שבין צורות הרבים; היינו, כשם שאריים ואריות משקפות כנראה וריאנטות מורפולוגיות חלופיות,¹³⁹ כן גם שתי הצורות של היחיד, ארי / אריה. להלן אנסה לבסס הנחה זו, ותחילה מן הראוי לבדוק אם מבחינת המסורת הספרותית הייתה הבחנה ברורה בין צורת ארי לצורת אריה. מן העדויות הנתונות לפנינו במקרא עולה, כי סופרי המקרא השתמשו במטבעות לשון מסוימים הנוגעים לארי ולאריה במידה שווה. להלן כמה דוגמות הממחישות זאת:

¹³⁷ היקרות נוספת זהה לזאת נמצא באיכה ג 10.

¹³⁸ יצוין כי הסימטריה הכפולה ארי–אריים, אריה–אריות אינה מחויבת כלל, על פי הכרתנו את דרכי הריבוי שבלשון המקרא. כמו כן יצוין כאן כי הדעה שצורת הרבים אריים מיוחדת ל'כרוכי אריות' (ולא לאריות של ממש) אין לה על מה שתסמוך. המקום היחיד שנמצא בו את צורת אריים הוא בתיאור הכיסא המלכותי של שלמה בספר מלכים, ודווקא שם נמצא ליד אריים את הצורה המקבילה אריות (כאותה ההוראה): 'ושנים אריות עמדים אצל הידות' (מל"א י 19), 'ושנים עשר אריים עמדים שם' (שם 20). ללמדך שצורות הרבים אריים/אריות לא נבדלו ביניהן מבחינה סמנטית, ונראה שסופרי המקרא השתמשו בהן בווריאציות מורפולוגיות חלופיות. כך עולה גם מן המקבילה שבדברי הימים ב ט 19: אריות (תחת אריים שבמלכים).

¹³⁹ ראה הערה קודמת.

מטבע הלשון	אריה	ארי
א. כרע [...] כארי/כאריה מי יקימנו	'כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו' (בר' מט 9)	'כרע רבץ כארי (כלביא מי יקימנו' (במ' כד 9)
ב. ארי/אריה השואג לטרף	'הישאג אריה ביער וטרף אין לו' (עמ' ג 4; תה' כב 14)	'כארי שואג טרף טרף' (יח' כב 25)
ג. ארי/אריה משבר עצמות	'ויתנהו ה' לאריה וישפירהו' (מל"א יג 26)	'כארי כן ישפר כל עצמותי' (יש' לח 13)
ד. להושיע/להציל מפי הארי/האריה	'הושיעני מפי אריה' (תה' כב 22)	'כאשר יציל הרועה מפי הארי' (עמ' ג 12)

זאת ועוד, הן ארי הן אריה משמשים גם בלשון הפיוטית-מליצית שבמקרא וגם בלשון הסיפורת. כך למשל בלשון הסיפורת נמצא 'וגם את הארי גם את הדב הכה עבדך' (שמ"א י 36) ולצדו 'הנך הולך מאתי והכך אריה' (מל"א כ 36).¹⁴⁰ והוא הדין בלשון המליצית: לצד 'כלביא יקום וכארי יתנשא' (במ' כג 24) נמצא את 'פן יטרף כאריה נפשי' (תה' ז 3). נראה אפוא שמבחינת המסורת הספרותית לא נהגה הבחנה ברורה וחדה בין צורות היחיד ארי, אריה. מבחינה אטימולוגית ההנחה היא ששתי הצורות מקורן אחד, *aryiy (ובסיומת היחסה הקדומה *aryiyu), אלא שבעקבות תהליכי גזירה שונים נפרדו דרכיהן.¹⁴¹

מתברר אפוא כי ארי, אריה בעברית המקראית הם משקלים שונים לשם אחד,¹⁴² ועוד מתברר כי תופעה זו של חילופי ארי / אריה איננה ייחודית לטקסט המקראי בלבד. ניתן למצוא חילופים דומים גם בין הנוסחאות השונות של המקרא.¹⁴³ לאור

140 מן הראוי לציין כאן שמתוך שתי הלשונות המשמשות בכו"ק הנידונים לפנינו בחר לו בעל דברי הימים – שהכיר כנראה את שתי המסורות הללו – דווקא בלשון ארי, שנראית לכאורה מליצית; אולם נראה כי הכתוב 'והוא ירד והכה את הארי בתוך הכור' (דה"א יא 22) מלמד שאין לשון ארי מליצית בהכרח.

141 מצד אחד, מן הסופית iy – נוצרה צורת ארי בתהליך של כיווץ דיפתונג: iy > ī (ארי *aryiy >); השווה פי – *piy. ומן הצד האחר נוצרה צורת אריה (בצירי מלא), אף היא בתהליך של כיווץ ē < iyu: (אריה = *arye > *aryiy(u); השווה שמונה *samanīy(u) >. ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 57; גאר, גאוגרפיה דיאלקטית, עמ' 46, 68 הערה 100. נציין כאן כי אמנם צירי מלא מתהווה בדרך כלל מכיווץ ay גם בהברה פתוחה המוטעמת בטעם ראשי, כגון בצורת הציווי רֵאָה (>*רֵאָה; וראה בעניין זה בלאו, הגה וצורות, עמ' 57), אך לעתים הצירי המלא עשוי להתהוות מכיווץ של iy בדרך ההיקש ל-ay (בעניין זה ראה בלאו, שם, עמ' 222 הערה 8).
142 רשימה נבחרת של זוגות מילים הנשקלות כמשקלים שונים במקרא ניתן למצוא אצל שפרכר, דקדוק היסטורי, עמ' 21–31.

143 כך למשל בין נוה"מ לישעיהו יא 7 'ואריה כבקר יאכל תבן' ובין הנוסח שבמגילת 'וארי'. וכך גם בין נוה"מ לבמדבר כג 24 'הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא' ובין הנוסח השומרוני 'וכאריה'.

האמור כאן נראה כי ארי ואריה היו בעברית המקראית דובלטה מורפולוגית: מכאן צורה קצרה ארי (המיוצגת בקרי שלפנינו) ומכאן צורה ארוכה אריה (המיוצגת בכתיב), וכשם ששימשו ברבים שתי צורות חלופיות כך שימשו ביחיד שתי צורות חלופיות, ואפשר שהכתיב והקרי שלפנינו משקפים מצב לשוני שהיה קיים בתקופת יצירת הטקסט המקראי הנתון, מצב ששתי לשונות חלופיות (ארי, אריה) שימשו בו בשתי מסורות לשון המקבילות זו לזו.

(ד) (ה) יצוע / (ה) יציע (מל"א ו 5, 6, 10)

יצוע (כ')

'ויבן על קיר הבית סביב [...] להיכל ולדביר ויעש צלעות סביב' (מל"א ו 5)
יציע (ק')

המונח יצוע (או יציע), בהוראת מבנה מיוחד הבנוי חדרים חדרים (תאים) שנצמד למקדש משלושת צדדיו (להוציא החזית), נזכר במקרא רק כאן בהקשר של בניית מקדש שלמה (מל"א ו 5, 6, 10), ותמיד בא שם זה כתיב לצד קרי. שם זה אינו חוזר עוד במקרא במקומות שהיה צפוי שיוזכר בהם, כגון בתיאור המקביל שבדברי הימים ב ג 1–4 או בתיאור בית המקדש העתידי בחזיונו של יחזקאל (יח' מא 5–9). כבר במלכים נוקט המקרא לשון צלעות לצד יצוע. כך למשל בפסוק ההולך ונידון כאן. נראה כי סופו של הפסוק, 'ויעש צלעות סביב', בא בכוונה להבהיר את הכתוב שבראשו, 'ויבן על קיר הבית יצוע (ק' יציע) סביב', ויחזקאל, בתקופה מאוחרת יותר, מכנה מבנה זה בית צלעות (יח' מא 9).¹⁴⁴ היש בממצאים אלה כדי להעיד על כך, שהמונח יצוע כבר היה בתהליך של נסיגה בלשון העברית?

מאחר שמדובר כאן במבנה מיוחד שתוכנן ונבנה בסיוע אדריכלים וטכנאים פניקיים, שנשכרו על ידי שלמה לבניית המקדש, ושהיו רגילים מן הסתם בבניית מקדשים, סביר להניח שיצוע הוא מונח טכני-אדריכלי שנשאל לעברית מן הלשון הפניקית לצד מונחים נוספים בתחום הבנייה והאדריכלות.¹⁴⁵

כאמור, יש להניח כי *יצוע היא צורת המילה בלשון הפניקית, ומשם חדר מונח ארכיטקטוני זה לעברית בעקבות השימוש בו בבניית המקדש, אלא שצורה זו שונתה כנראה בלשון העברית ל*יציע, אולי בעקבות אילוצים פנים-עבריים, שכן יצוע הייתה 'תפוסה' זה כבר להוראת ערש, משכב, מיטה,¹⁴⁶ וכדי להימנע מעומס יתר על יצוע נוצרה בדרך הבידול הבחנה פנים-עברית בין *יצוע (= ערש, משכב, מיטה)

144 על ההבחנה בין צלעות בהוראת לוחות עץ ובין צלעות בהוראת מכנה (= יציע) ראה ייבין, הערות בלשניות, עמ' 8.

145 ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, *יציע, עמ' 428. והשווה ייבין, שם.

146 ראה דרך משל 'כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עליה' (כר' מט 4), או 'אם אעלה על ערש יצועי' (תה' קלב 3).

ובין יִצִיעַ (=חדר, תא, צלע). אלא שככל הנראה אף שינוי זה של המונח המקצועי מצורתו המקורית בפניקית (יצוע) לצורתו החדשה בעברית (יציע) לא היה בכוחו כדי להמשיך ולקיים מונח זה בשימוש החי של השפה העברית (וכנראה הכריע כאן העומס הסמנטי שהיה מוטל כאמור על יצוע), ובסופו של דבר נאלצה העברית לעקוף מילה זו על שתי צורותיה והמירה אותה במונח המקביל צלעות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי כבר במקרא עצמו.¹⁴⁷

סוף דבר, שתי הלשונות המופיעות לפנינו בכתבי ובקרי משקפות ככל הנראה שתי צורות דיאלקטיות שהיו למונח טכני-מקצועי זה, השאול מתחום אדריכלות הבניין הפניקית: מכאן הצורה המקורית בלהג הפניקי *יִצִיעַ (המיוצגת בכתב), ומכאן הצורה העברית-ישראלית יִצִיעַ (המיוצגת בקרי). שתי צורות אלה נדחקו, ככל הנראה, מן הלשון העברית לטובת צלעות. ומכל מקום, עניין לנו כאן בכתבי ובקרי בווריאנטות מורפולוגיות המכוונות למונח ארכיטקטוני אחד, ואין בכתב אלא מה שיש בקרי.

ה) וקוה / וְקו

וקוה (כ')

ויעש את הים שלשים באמה יסב אתו סביב' (מל"א ז 23)

וְקו (ק')

הצורה קו (קו-) מצויה 12 פעמים במקרא¹⁴⁸ בהוראה של מונח טכני: חבל מידה, חוט למדידה,¹⁴⁹ הוראה ההולמת גם את הכתוב הנידון כאן. הצורה קוה, המכוונת לקריאה *קוה,¹⁵⁰ מופיעה שלוש פעמים במקרא בתורת כתיב בלבד.¹⁵¹ נראה כי זו היא הצורה הארוכה המקבילה לאחותה קו, ומסתבר שלפנינו כאן בכתבי ובקרי השתקפות של תופעה לשונית יציבה במקרא: וריאנטות מורפולוגיות שונות לאותה מילה המופיעות צורה קצרה לצד צורה ארוכה החתומה

147 גרסת השבעים היא 'הצלע' (מל"א ו 6), ומצינו בספרות חז"ל 'שלוש שמות יש לו: יציע, צלע, תא' (כבא בתרא סא ע"א). ועיין בפירוש התוספות על אתר, ד"ה 'והצלעות': 'שמע מיניה דצלע ויציע חד הוא'.

148 ראה אבן שושן, קונקורדנציה, 'קו', עמ' 1875.

149 במקביל לניסוח שלפנינו 'וְקו (ק') שלשים באמה יסב אתו' מופיע הכתוב 'וחוט שתיים עשרה אמה יסב את העמוד' (מל"א ז 15).

150 כך סבור למשל גזניוס בהסתמכו על המקבילה בערבית באותה הוראה של חוט, חבל; ראה גזניוס, מילון (לייפציג 1828), '*קוה', עמ' 731. והשווה גם גזניוס, מילון, 'קו, קו (קוה)', עמ' 927, הוראה 1. כן ראה גורדיס, כתיב-קרי, עמ' 124.

151 נוסף להיקרות הנידונה כאן ראה יר' לא 38; זכ' א 16.

בסיומת ה. ¹⁵² למשל: דג, דגה באותה ההוראה – דג גדול: 'ויהי יונה במעי הדג [...] ויתפלל יונה במעי הדגה' (יונה ב 1–2). ¹⁵³ רע (רע), רעה ¹⁵⁴ באותה ההוראה – צרה, אסון או מעשה שלילי, רשעה: 'כי רעה גמלוך' (בר' נ' 17); 'גמלתהו טוב ולא רע' (מש' לא 12). ¹⁵⁵

וליתר דיוק, נראה כי הכתיב והקרי וקוה/וקו הנדונים כאן אינם אלא שתיים מתוך שלוש צורות נרדפות שיש למילה זו במקרא: קו, קוה, תקוה. ¹⁵⁶ מסתבר אפוא שאין בכתיב אלא מה שיש בקרי, היינו אלומורפים חופשיים של אותה המילה. ¹⁵⁷

(ו) מיסך (השבת) / מוסך (השבת)

מיסך (כ')

'וְאֶת־ מוֹסֵף הַשַּׁבָּת אֲשֶׁר־בָּנוּ בְּבֵית יְהוָה מִבּוֹא הַמֶּלֶךְ הַחִיצוֹנָה הֵסֵב בֵּית יְהוָה

מוֹסֵף (ק')

מִפְּנֵי מֶלֶךְ אֲשׁוּר (מל"ב טז 18)

כדי להבין את הלשון הסתומה שבצירוף היחידאי מוסך השבת (או מיסך השבת) מן הראוי לעמוד תחילה על הקשר הכתוב: 'ויקצץ המלך אחז [...] ויסר [...] הריד [...] ואת מיסך (כ') השבת [...] הֵסֵב בית ה' מפני מלך אשור' (מל"ב טז 17–18). ההקשר המדי מצביע כאן על הסרה וסילוק של מתקנים ואביזרים שונים השייכים למקדש על ידי אחז המלך. הלשון 'הֵסֵב בית ה'' מתפרשת, ככל הנראה, כמו יתר

¹⁵² ראה על כך בהרחבה שפרכר, דקרוק היסטורי, עמ' 22–29; והשווה הנ"ל, מקבילות, עמ' 246–247.

¹⁵³ ונבדלת צורה זו מן המילה דגה בהוראה הקיבוצית של כל הדגים, כגון 'והדגה אשר ביאר מתה' (שמ' ז 21).

¹⁵⁴ גם לזוג זה, (ה)רעה/(ה)רע, הזדמנו במקרא שתי היקרויות של כתיב וקרי: יר' יח 10; מיכה ג 2. ¹⁵⁵ וכן 'לבער רע' (דב' י 12) // 'לבער רעה' (שופ' כ 13); 'לשלם רע' (מש' כ 22) // 'לשלם רעה' (יר' נא 24); 'אנשי רע' (מש' כח 5) // 'אנשי רעה' (מש' כד 4).

¹⁵⁶ השווה 'תקנת חוט השני' (יהו' ב 18), ביטוי הבא בצורת סמיכות הנרדפים, ולמעשה המקרא כאן מפרש את עצמו: תקוה=חוט. וראה לעניין זה קריב, עמודי התנ"ך, עמ' 239–264 וכיחוד עמ' 250.

¹⁵⁷ ואמנם במקבילה שבדברי הימים נקט הסופר צורה אחת מתוך שתי הצורות שהיו מונחות לפניו ככל הנראה: 'וקו שלשים כאמה יסב אתו' (דה"ב ד 2). הייתה זו כנראה הצורה שהייתה מוכנת יותר לבני דורו, שהיא צורת הרוכ במקרא.

פועלי ההסרה שברצף הפסוק: הסיר וסילק¹⁵⁸ מבית ה'.¹⁵⁹ והסיבה לפעולה זו של אחז מוסברת בו במקום: 'מפני מלך אשור', כנראה במטרה לרצותו. אשר למבנה היחידות המרכיבות את הפסוק הנידון, 'ואת מיסך (כ') השבת אשר בנו בבית ואת מבוא המלך החיצונה הסב בית יהוה מפני מלך אשור': על פי המבנה התחבירי המשתקף בפסוק זה, והנתמך בסימני הטעמים, הצלע הראשונה מורכבת משלוש צלעיות, ונראה כי הצלעית השלישית 'הסב בית ה' מתייחסת לשתי קודמותיה, ושתי הצלעיות הראשונות שבפסוק מתייחסות זו לזו כשני אגפים זהים במשוואה אחת.

סביר להניח כי הוי"ו הפותחת את הצלעית השנייה היא וי"ו הביאור,¹⁶⁰ ולא באה הצלעית הזו אלא לבאר ולפרש את קודמתה, היינו 'ואת מיסך (כ') השבת' = 'את מבוא המלך החיצונה'. נראה אפוא שהמקרא נוקט כאן אחת מן המידות המקובלות לביאור מקראות הנראים סתומים ומוקשים: המקרא 'מפרש עצמו' בפירוש פנים-מקראי.¹⁶¹ זאת באמצעות וי"ו הביאור.

לשון הכתוב 'אשר בנו בבית' – לשון שלכאורה נראית מיותרת – מכוונת כנראה לעובדה שלא שלמה (בונה המקדש) בנה את מיסך השבת (=מבוא המלך, כנזכר לעיל), אלא היה זה שער חדש. שער מבוא זה נקרא 'שער בית ה' החדש',¹⁶² ובקיצור כונה הוא גם 'שער ה' החדש',¹⁶³ ובהיותו נוסף על שני קודמיו שמימי שלמה¹⁶⁴ זכה שער זה גם לכינוי 'מבוא השלישי'.¹⁶⁵ מבוא זה, שחיבר את ארמון המלך עם בית המקדש,¹⁶⁶ שימש ככל הנראה את המלך בכבודו ובעצמו, שנכנס דרכו ישירות

158 השווה לכאן 'ויסב את עמשא מן המסלה' (שמ"ב כ 12–13), וכן השווה לכאן מל"א יח 37. וראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'סבכ', הפעיל, עמ' 740, טור שמאל; גזניוס, מילון, 'סבכ', הפעיל, הוראה 1. 'Eingang Verlegen', היינו לעקור, להעתיק (את המבוא). עמ' 534, טור ימין. 159 'ואת מיסך (כ') השבת [...] הסב בית ה' מפני מלך אשור'. ייתכן כי מ' השימוש שפותחת את התיבה מפני משמשת לפניה ולאחריה, היינו 'הסב [מ]בית ה' מפני מלך אשור'. למבנה זה של אותיות שימוש המשמשות הן את המילה שלפניהן הן את זאת שאחריהן ראה 'ומראה ולא בחידות' (כמ' יב 8), שמכוון ל: 'ונב[מראה ולא בחידות]; 'מגדיל (כ') ישועות מלכו ועשה חסד למשיחו' (שמ"ב כב 51), שמשמע: מגדיל ישועות למלכו ועושה חסד למשיחו.

160 על וי"ו הביאור ראה למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 484; קדרי, פרשיות בתחביר, עמ' 70–71 הערה 36; אפשטיין, נוסח, עמ' 1076–1077, וכיחוד הערה 1.

161 ראה קריב, עמודי התנ"ך, עמ' 239–264.

162 ראה יר' לו 10.

163 ראה שם כו 10.

164 ר"ל השער הראשי, ששימש מבוא ראשי לחצר הפנימית, וכן 'שער סור' (מל"ב יא 6), המכונה גם 'שער היסוד' (דה"ב כג 5). ראה ש' ייבין, 'מקדש, בתי מקדש בישראל', א"מ, ה, טור 341.

165 ראה 'מבוא השלישי אשר בבית ה' (יר' לח 14). ותן דעתך על ניסוח זה, המזכיר במידה רבה את הניסוח שבפסוק הנידון לפנינו, 'מיסך (כ') השבת אשר בנו בבית ה' ואת מבוא המלך', אם כי המבנה כיאסטי.

166 ראה בעניין זה ייבין, שם.

מביתו לבית המקדש ביום השבת,¹⁶⁷ עת היה מלווה במשמר כבוד מלכותי 'הַכָּרִי וְהָרָצִים' (מל"א יא 19), וקרוב לוודאי שמכאן נובע כינויו הנוסף של שער זה, 'שער הרצים'.¹⁶⁸ ומאחר שהזכות המיוחדת להיכנס ולצאת דרך שער זה הייתה שמורה למלך בלבד, היה נאה לו גם הכינוי 'מבוא המלך', כפי שמוזכר בפסוקנו.

אשר לזיקה שבין המונחים הארכיטקטוניים מיסך / מוסך ומבוא נראה להסביר כאן (שלא כמקובל בקרב מילונאים ומפרשים) כי המונח מיסך (או מוסך) מקביל למונח אחר המוכר יותר, המֶסֶךְ, המורה על חיץ או מחיצה (שכיסתה על פי רוב את חלל הפתח, שנפתח ונסגר לצורכי כניסה ויציאה דרכו).

נראה כי במרוצת הזמנים חלו התפתחויות סמנטיות בכל המונחים הארכיטקטוניים שהצביעו על מסך, דלת, שער ומבוא, כפי שניתן ללמוד מעדויות הכתובים המקראיים עצמם.¹⁶⁹ אחת מן ההתפתחויות האלה היא המעתק הסמנטי שחל בין המונחים דלת ושער. על פי עשרות הכתובים שבמקרא נראה שהמונח שער (שציין בראשיתו פתח רחב לכניסה) עבר לציין דלת,¹⁷⁰ וכך המונח מבוא (שציין כל כניסה) עבר לציין בעברית המקראית פתח או שער,¹⁷¹ עד כי נדמה שהמונחים האלה – מבוא, פתח, שער – משמשים במקרא כנרדפים.¹⁷²

ההנחה שהונחה כאן בדבר משמעותה של הוי"ו המקשרת בין שתי הצלצוליות הראשונות בפסוק הנידון לפנינו, 'ואת מיסך (כ') השבת [...] ואת מבוא המלך', כוי"ו הביאור, מתחווה עתה כמאוששת: המיסך (המוסך) אינו אלא המבוא, היינו שני המונחים 'מיסך השבת' (או מסך השבת) ו'מבוא המלך' חד הם. מתברר אפוא, שלשער הנידון היו לא פחות משבעה כינויים במקרא: שער הרצים (מל"ב יא 19); מבוא המלך (שם טז 18); מיסך השבת (שם כתיב); מוסך השבת (שם קרי); שער ה' החדש (יר' כו 10); שער בית ה' החדש (שם לו 10); מבוא השלישי (שם לח 14).

167 דמיון מה לכניסתו זו של המלך בימי שבת דרך השער המיוחד הזה ניתן לראות, אולי, בתיאור המשתקף בחזיונו של יחזקאל הנביא; ראה יח' מו 2–3.

168 ראה מל"ב יא 19.

169 המסך, שנועד מראשיתו (עוד בתקופת האוהל) לכסות בעד הפתח, פינה מקומו כשלב מאוחר יותר (משנשתנו הנסיבות) לדלת, היציבה והאיתנה יותר, שנקבעה בפתח השער הבנוי. אף המסכים שהיו תלויים במשכן זה כנגד זה על פני שלוש הכניסות של המשכן – שער החצר (שם' כז 16), פתח האהל (שם' כו 36) ופתח קדש הקדשים (שם' כו 33) – הוחלפו בבית המקדש הבנוי בדלתות להיכל (מל"א ו 33–34) ובדביר (שם' 31); ראה בעניין זה מ' הרן, 'מסך', א"מ, ה, טורים 163–164. ומעניין לציין בהקשר זה את לשון הכתוב 'ויסך בדלתים ים' (איוב לח 8), המשלב דלת עם השורש סכ"ך ('ויסך'), שממנו מֶסֶךְ.

170 ראה למשל 'אשר נשען על ידו על השער' (מל"ב ז 17).

171 ראה למשל 'מבוא פתחים תרנה' (מש' ח 3).

172 ראה אשל, מחקר סמנטי, עמ' 276. עובדה זו באה לידי ביטוי מוחשי גם בתרגום הארמי למקרא. כך למשל מעלנא הארמי (המציין בדרך כלל דרך כניסה) עשוי להיות תרגום של כל אחד ואחד משלושת המונחים העבריים הללו: 'מבוא' 'פתח' וכן 'שער'; ראה שם, עמ' 106.

ריבוי כינויים זה לשער אחד אפשר שמקורו בעובדה ששער זה היה חדש יחסית, ושם אחד, קבוע ומוסכם טרם נתגבש רשמית בתודעת העם.

משנתבררה במידת מה הראליה סביב המונח הנידון לפנינו – מיסך / מוסך השבת – הוא יידון עתה מן ההיבט הלשוני שלו.

הצורה מיסך שבכתיב בנויה, ככל הנראה, על פי פועלי פי"ו (יס"ך) כמו מיטב, מישע/מישע, מישרים, מיתר וכדומה. מנגד הצורה מוסך, הצורה שבקרי, עשויה להיות בנויה: (א) משורשי ע"ע (סכ"ך), כמו הצורה השמנית מוסב- (> סב"ב, יח' מא 7); (ב) משורשי פי"ו (יס"ך), כמו הצורה השמנית מוסר- (> יס"ר, יש' נג 5). האפשרות הראשונה, המשייכת את מוסך לשורש סכ"ך, נראית הולמת יותר, מכיוון שהיא עולה בקנה אחד עם משמעות המונח מוסך כפי שנתבררה לעיל, היינו מוסך=שער=מבוא. יצוין גם שכל המילים מהשורש סכ"ך שבמקרא באות בהקשר אחד: עניין כיסוי, סיכוך או חציצה.

מצד אחד ניתן לומר אפוא ששתי הצורות השונות שלפנינו בכתיב ובקרי שורש אחד להן, יס"ך (מפועלי פי"ו), והן מכוונות למונח אחד, אלא ששקולות הן במשקלים שונים: מכאן *מיסך ומכאן מוסך. מן הצד האחר ניתן לטעון, ששתי הצורות המופיעות לפנינו בכתיב ובקרי ומכוונות להוראה אחת באות הן בתפוצה משלימה של שורשים: מכאן *מיסך משורש יס"ך (> פי"ו) ומכאן מוסך משורש סכ"ך (> ע"ע). הזיקה שבין שורשי פי"ו וע"ע אמנם מתגלה במקרא כמה פעמים, למשל יז"ם/זמ"ם: לצד 'לא יבצר [...] כל אשר יזמו לעשות' (בר' יא 6, פי"ו) נמצא 'ולא יבצר [...] מזמה' (איוב מב 2, ע"ע) ועוד כיו"ב.¹⁷³

לפי זה נראה שלפנינו כאן בכתיב ובקרי שתי צורות חלופיות הנשקלות במשקלים שונים: מכאן וריאנטה מורפולוגית המיוצגת בכתיב מיסך (משורשי פי"ו), שככל הנראה נהגתה *מיסך, מיסך (ואפשר שנהגתה גם מיסך),¹⁷⁴ ומכאן וריאנטה מורפולוגית מקבילה המיוצגת בקרי *מוסך, מוסך- (משורשי ע"ע) – בתפוצה משלימה של שורשים, כאמור לעיל. וסביר להניח ששתי וריאנטות מורפולוגיות אלה הן אחיות לווריאנטה האחרת, מסך, וכולן מצביעות על מונח אחד¹⁷⁵ – הוא מוסך. הוא מיסך הוא מסך.

173 ראה גם יע"ז/עז"ז: 'עם נועז' (יש' לג 19) לצד 'העזה פניה' (מש' ז 13); יר"ק/רק"ק: 'יִרְקָה בפניו' (רב' כה 9) לצד 'וכי ירק הזב' (וי' טו 8).

174 הכול לפי משקלה המקורי: מקטל (< מסך-) או מקטל (< מיסך-).

175 לצד הסבר מורפולוגי זה אין לשלול הסבר כמישור הפונטי: לא מן הנמנע כי הצורה מיסך המיוצגת בכתיב משקפת את המערכת הפונטית הקדום $uy > \bar{u}$; ראה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 191. על פי הסבר זה צורת הקרי *musak נתפתחה בעקבות המערכת $\bar{u} < uy$ לצורה שמשקפת בכתיב misak. כף למשל נמצא במערכת הפועל *wayyuysem < ויישם (בר' נ 26), וכף נראה היה גם במערכת השם: מוסך- על יד *מיסך-.

ז) אולי (הארץ) / אילי (הארץ)

אולי (כ')

ויגל את יהויכין בבלה ואת אם המלך ואת נשי המלך ואת סריסיו ואת הארץ
אילי (ק')

הולך גולה מירושלים בבלה' (מל"ב כד 15)

לשון הקרי – אילי (הארץ) – משקפת, ככל הנראה, הנראיה מטפורית שהתפתחה מצורת היסוד איל, שהוא הזכר בכבשים, בעל קרניים, הפורץ והולך בראש העדר.¹⁷⁶ הצירוף אילי הארץ, הבא בהשאלה¹⁷⁷ במקום נוסף במקרא באותו הקשר, כתיב וקרי כאחד,¹⁷⁸ עשוי להצביע על ה'חזקים' שבעם:¹⁷⁹ אותם התקיפים, שליטי הצבא ומפקדיו, שהיו בבחינת 'אלי גבורים' (יח' לב 21); שליטי העם או שועי הארץ, בעלי ההון. לשון הכתיב, אולי הארץ, באה כנראה בהוראת ראשי העם, משורש או"ל, המצוי בכמה לשונות שמיות כגון אכדית וערבית בהוראת ראש וראשון, מנהיג.¹⁸⁰ עיקר הביטוי אולי הארץ¹⁸¹ הצביע, ככל הנראה, על הראשים שבעם בתחומי חיים שונים: בתחום המדיני – מנהיג בעם, נשיאי העדה; בתחום החברתי – המכובדים בעם, העומדים בראש הסולם החברתי, כפי שבאכדית awēlum היה איש הנמנה עם המעמד העליון;¹⁸² ובתחום הכלכלי-ראשי המשק, אותם ה'שמנים' וה'בריאים'¹⁸³ במובן הכלכלי, כמו בביטוי 'דשני הארץ' (תה' כב 30).

לא מן הנמנע שהתיבה איל בהוראת איש נכבד או מושל (או בהוראה קרובה

176 ראה למשל שטיינברג, מילון, 'איל', עמ' 33.

177 ראה למשל צרפתי, סמנטיקה, עמ' 184.

178 השווה 'ויקח מזרע המלוכה [...] ואת אילי הארץ לקח' (יה' י 13).

179 ראה למשל רדי ורבין, מילון, 'איל', עמ' 17.

180 ראה למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'איל II', עמ' 21. באיגרות עמרנה נמצא למשל 'איל עכו' בהוראת איש/מושל עכו (ראה גרינץ, מוצאי דורות, עמ' 300–301); באיגרות ממארי בתקופת ככל העתיקה נמצא למשל 'איל לרסה', 'איל קטנה' וכדומה בהוראת שליט או מושל (ראה מלמט, מארי וישראל, עמ' 18); בארמית יהודית נמצא אול, אוול, אוולא בהוראת ראש וראשון (ראה יסטרוב, מילון, 'אול', 'אול', 'אילא', עמ' 25; והשווה ערוך השלם, א, 'אול', עמ' 44). וכן נמצא בערבית ובטיגרית באותה ההוראה: ראש וראשון, מנהיג.

181 ניתן לקרוא צורה זו: (א) *אולי הארץ, על דרך האכדית awlmlu (ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'איל II', עמ' 21), ונמצא במקרא איל מרדך (מל"ב כה 27, שם פרטי); (ב) *אולי הארץ (בתנועת u), צורה שנתהוותה ככל הנראה מכיוון דיפתונג u < aw (השווה לו או לוח).

182 ראה למשל מורג, מחקרים, עמ' 291–292; ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, 'אול', עמ' 50. אף בלשון המקרא נמצא פעמים רבות איש בלשון גדולה וחשיבות, למשל 'ויהי כימי שפט השפטים [...] וילך איש מבית לחם יהודה לגור בשדה מואב' (רות א 1), והכוונה כאן כידוע לאלים, אחד משועי העם באותה התקופה. וכן תרגם התרגום הארמי במקום 'גברא רבא'. וכן ראה גם בני אדם גם בני איש יחד עשיר ואביון' (תה' מט 1).

183 ראה רדי ורבין, מילון, 'אולי', עמ' 10.

אחרת) נדחקה מלשון המקרא כמעט כליל לא במעט בשל קיומה של המילה ההומופוניית אֵיל בהוראת כסיל, בור, כמו 'גם אויל מחריש חכם יחשב' (מש' י 28). את מקומה של אֵיל בהוראת איש, מושל ירשה, ככל הנראה, התיבה אֵיל בהוראתה המטפורית, שאף היא משורשי עי"ו.

העולה מדברינו אלה הוא, שהצירופים הלשוניים המשתקפים מן הכתיב ומן הקרי שלפנינו אינם אלא חלופות מורפולוגיות משורשי עי"ו המכוונות לאותו המונח: מכאן לשון הכתיב *אֵילי (אולי) הארץ, שעיקרה ראשי העם ומכובדיו (מן השורש או"ל), ומכאן לשון הקרי 'אֵילי הארץ', שעיקרה ה'חזקים' שבעם והמובילים, בבחינת בעלי המאה ובעלי הדעה.

2.2.1.2 בשמות פרטיים

בין היקרויות הכתיב והקרי שבמערכת השם נמצא לעתים חילופים מורפולוגיים גם בשמות פרטיים (אנשים או מקומות). אדון להלן בהיקרויות שנמצאו בקורפוס הנחקר.

2.2.1.2.1 חילופים מורפולוגיים בשמות פרטיים של אנשים

עמיהוד / עמיהוד

עמיהוד (כ')

'ואבשלום ברח וילך אל תלמי בן מלך גשור' (שמ"ב יג 37)

עמיהוד (ק')

השם עמיהוד, בצורת הקרי שלפנינו, מופיע במקרא עשר פעמים ומציין חמישה אנשים שונים,¹⁸⁴ לעומתו השם עמיהוד מופיע במקרא רק כאן, ובצורת כתיב בלבד. נראה כי גם עמיהוד וגם עמיהוד הם שמות תאופוריים, המורכבים משני רכיבים שכל אחד ואחד מהם משמש, ככל הנראה, יסוד תאופורי: מכאן חור, הוד הם יסודות תאופוריים מובהקים, שמות אלים בפנתאון השמי,¹⁸⁵ ומכאן היסוד המשותף שבשני השמות, ע, הוראתו הראשונית היא 'קרוב', 'בן משפחה' (עֶם בערבית בהוראת דוד מצד האב), המשמש בשמות שונים ככינוי המכוון כלפי האל.¹⁸⁶ עמיהוד ועמיהוד ניתנים להתפרש על פי השמית כשמות תאופוריים באופן זה: על פי הקרי עמיהוד משמעו האל הוד הוא עמי, היינו קרובי (דודי); ועל פי הכתיב עמיהוד משמעו האל חור הוא עמי, היינו בן משפחתי (דודי).

184 רובם היו ישראלים; ראה במ' א 10; לד 20, 28; דה"א ט 4.

185 אפשר שחור נגזר מלשון חורין ובהוראה כללית זו שימש לראשונה כשם האל; ראה 'חור', א"מ, ג, טור 56. ייתכן שהוד הוא יסוד הנכתב באוגריתית לרוב הד לצד הצורות הוד או אוד, והוא האל הראשי בפנתאון השמי; ראה 'הוד', א"מ, ב, טור 789.

186 ראה גרינץ, מחקרים, עמ' 62, 66–67.

נראה כי שמות אלה מצטרפים עם דומיהם, כגון עמישדי (האל שדי הוא קרובי), עמיאל, לצד כינויי קרבה אחרים, כגון אב, אח, חם – המכוונים כלפי האל – לקטגוריית שמות שכיחה בספרות המזרח הקדום שצינה את המשמעות הכוללת: האל הוא בן משפחתי או האל הוא קרובי. קריאת שמות מעין אלה נבעה כנראה מן האמונה העממית שעצם הקריאה עושה את היילוד לשארו הקרוב של האל, ומעתה האל נחשב במסגרת השבטית לאבי השבט, לאחי השבט וכיו"ב, וכך מובטחת, על פי תפיסה זו, הגנתו ושמירתו של האל.¹⁸⁷

שמות תאופוריים מעין אלה היו נתונים לעתים לשינויים מורפולוגיים שונים. שם פרטי היה עשוי לבוא בשתי צורות או יותר: יש שהיסודות המרכיבים את השם היו מתחלפים ביניהם. למשל עמיאל/אליעם (שמ"ב יא 3; דה"א ג 5); יהויכין/יכניהו, יכניה (מלך יהודה, מל"ב כד 8; יר' כד 1; שם כח 4) – שהיו למעשה צורות שונות של אותו השם. ויש שהנושא – שהיה המרכיב התאופורי שבצירוף – או הנושא היו מתחלפים ביסוד מקביל להם. לחילוף הנושא ראה למשל אלידע (שמ"ב ה 16) = בעלידע (דה"א יד 7), בנו של דוד;¹⁸⁸ וכן הדורם (דה"א יח 10) הוא יורם (שמ"ב ח 10). ולחילוף הנושא ראה למשל עזיה = עזריה (מלך יהודה, דה"ב כו 1; מל"ב יד 21); עזיאל = עזראל (בן הימן המשורר, דה"א כה 4; שם 18).

נראה שהיסודות חור והוד, כמוהם כמרכיבים אחרים, כגון יה, בעל, מלך, היו רווחים במרחב השמי זה על יד זה במשמעותם התאופורית המקבילה.¹⁸⁹ כך למשל ניתן ללמוד מן השמות השונים שקרא שאול לבניו: יהונתן (שמ"א יח 1) [או יונתן (שמ"א יג 3)], אשבעל (דה"א ח 33), מלכישוע (שמ"א לא 2).¹⁹⁰ ומסתבר כי הכו"ק שלפנינו מייצגים כאן תופעה די שכיחה במקרא: שם פרטי אחד יכול להופיע בצורות וריאנטיות שונות.¹⁹¹

ואפשר שצורות אלה, עמיחור/עמיהוד, היו וריאנטות מקובלות של אותו שם בפי הדוברים (באותה התקופה) במקומות שונים. רמז לכך נמצא אולי בשמו של אחד מגיבורי דוד המופיע בשינוי צורה בטקסטים מקבילים: הדי מנחלי געש (שמ"ב כג 31) // חורי מנחלי געש (דה"א יא 32). נראה כאן בבירור שהיסוד התאופורי הוד היה עשוי להתחלף בחופשיות עם היסוד התאופורי חור, כנראה בשל ההקבלה

187 ראה פורטן, שמות, עמ' 49.

188 מדובר כאן בתקופה קדומה ביחס, שבעל עדיין ציין בה מושג ניטרלי, שם כללי בהוראת אדון, ונהג בשימוש הן בעמים והן בישראל (ראה למשל קויפמן, תולדות האמונה, כ, עמ' 131–132). והוא הדין במקרא: בעל ברית = אל ברית (ראה 'בעל ברית', א"מ, כ, טור 268). וכן נמצא גם מחוץ לישראל. כך למשל בכתבי אוגרית נמצא בהקבלה בעל//הד. ראה קאסוטו, ספרות מקראית, א, עמ' 254–255: 'אב בעל//שנא הד'. וטוען שם קאסוטו, ששמו העיקרי של בעל הוא הד, הדד.

189 ראה אברמסקי, מלכות, עמ' 376.

190 והשווה לכאן אחימלך/אחיה (שמ"א יד 13; שם כא 2).

191 ראה ר' צדוק, שם, שמות עצם פרטיים בישראל, א"מ, ח, טור 51 ואילך.

שהייתה ביניהם. ומכאן אתה למד שאין לפנינו בכתב ובקרי עמיחור/עמיהוד אלא וריאנטות מורפולוגיות¹⁹² של אותו השם.

2.2.1.2.2 חילופים מורפולוגיים בשמות פרטיים של מקומות

תמר / תדמר

תמר (כ')

ויבן¹⁹³ שלמה את גזר ואת [...] ואת בעלת ואת במדבר בארץ' (מל"א ט

תדמר (ק')

(18–17)

מעדויות היסטוריות שונות¹⁹⁴ מתברר כי השם תדמר,¹⁹⁵ המופיע כאן בתורת קרי ובמקבילה שבדברי הימים ב ח 4 כתיב וקרי כאחד, הוא שם פרוטושמי קדום של העיר ששכנה במדבר סוריה בצומת דרכים חשוב באמצע הדרך בין דמשק למסופוטמיה.

יש לשער כי השם תמר, המופיע כאן בתורת כתיב, הוא שמה העברי של תדמור, שנולד בדרך של תרגום שאילה בפי הישראלים בתקופת שלמה. להשערה זו תימוכין: (א) בראליה של המקום: עיר זו שכנה בנווה מדבר בקרבת מקורות מים, שהצמיחו עצי תמר לרוב, ומכאן, כנראה, בא שמה תדמור, תמר;¹⁹⁶ (ב) בספרות הקלסית

192 בדבר אפשרות שיש כאן חילוף גרפי – ח/ה, ד/ד – עיין בהצעתו של טוב, ביקורת, עמ' 198.
193 הפועל ויבן, המוסב כאן על ערים שונות, אין פירושו בהכרח בנייה כמשמעות הרגילה של המילה. לעתים הוא מכוון למשמעויות שיקום, חיזוק וביצור. כך למשל עולה כאשר לבניין גזר: 'פרעה מלך מצרים עלה וילכד את גזר וישרפה באש [...] ויתנה שלחים לכתו אשת שלמה. ויבן שלמה את גזר' (מל"א ט 16–18); כך גם כאשר לערים אשר נתן חירם לשלמה (דה"ב ח 2). וכך, כנראה, גם בנוגע לתדמור, שהיא נושא דיונונו כאן: אין מדובר כאן בבניית העיר ממש אלא בחיזוקה ובביצורה, כדי שתוכשר לשמש בסיס צבאי ומסחרי (כלכלי). ראה לוריא, תדמור, עמ' 140–141; פ' ארצי, 'תדמר', א"מ, ח, טור 433; ל' רוט-גרסון, 'תדמור', א"ע, לב, טורים 509–510.

194 כך עולה למשל מתעודות מהתקופה הבבלית הקדומה מראשית האלף השני לפסה"נ, שנתגלו בכנש שבקפדוקיה (באסיה הקטנה היא קנה); ראה מזר, כנען וישראל, עמ' 15. וכן עולה מתעודות ממארי מן המאה השמונה עשרה לפסה"נ, ומתעודות אשוריות מתקופת פלאסר הראשון מהמאה השתים עשרה לפסה"נ; ראה סג"ל, תדמור, עמ' 3–6, והשווה א"ע, שם, טור 509.

195 על מהימנותה של המסורת בדבר חיזוקה וביצורה של תדמור ראה במיוחד לוריא, תדמור, עמ' 138 ואילך. כן ראה אהרונ, ארץ ישראל, עמ' 260. וכן ראה מלמט, ישראל בתקופת המקרא, עמ' 206–207.

196 ראה פלביוס, קדמוניות, ב, ספר שמיני, עמ' 282–283. כן ראה וולניי, מסע, עמ' 215. וראה עוד לוריא, היהודים בסוריה, עמ' 201. יש לציין שמקומות יישוב רבים נקראו על שם הדבר המאפיין את המקום – אם מעולם הצומח (כגון אלון, רימון, תפוח, וכן במקרה דנן תמר); אם

(במקורות יווניים ורומיים, ומכאן גם בלשונות אירופה השונות) מכונה עיר זו Palmyra (מלשון Palm = תמר, דקל),¹⁹⁷ ונראה שאף כינוי זה אינו אלא תרגום שאילה של השם המקורי הקדום.¹⁹⁸

כאן יש לשאול, האם השם Palmyra שבמקורות הקלסיים מושפע מן הגרסה העברית תמר (שעברה כנראה בתחילה לעולם ההלניסטי דרך תרגום השבעים למקרא). מתוך בחינת עדות היסטורית עקיפה (מן הכיוון הנגדי) מתקופה מאוחרת יותר תישלל אפשרות זו. הערבים המוסלמים, שהשתלטו בימי הביניים על ספרד (הכוללת את קבוצת האיים הבלאריים שבקרבתה), מצאו לנכון לכנות את העיר Palma, הידועה בעצי התמר הגדלים בה, דווקא בשם تَمِيرَة (Tadmir, תדמור).¹⁹⁹ דומה שעובדה זו של נתינת השם תדמיר ל-Palma בימי הביניים (מעין בבואה) מוכיחה שבערבית נתפס השם תדמיר במשמעות תמר (היינו, קיימת זיקה ישירה בין שם המקום לעצי התמר הגדלים בו).²⁰⁰ תוספת הלוואי המגדיר 'במדבר בארץ'²⁰¹ לשם העברי תמר (כ') נועדה, קרוב לוודאי, להבחין את 'תמר' זו מ'תמר' אחרת, כגון זו הנמצאת בגבול הדרומי של יהודה, מדרום לים המלח, הנזכרת ביחזקאל מז 19.²⁰² תופעה זו של תוספת ציון עזר מגדיר לשם מקום מסוים כדי להבחינו מחברו הנושא אותו השם מצויה במקרא לא מעט.²⁰³

- מעולם החי (כגון בית חגלה, בית לבאות, בית נמרה, ליש, שעלבים וכדומה) ואם מעולם הדומם (כגון בארות, אֶפֶק/אכזיב) וכן על שם תכונה טופוגרפית כולטת במקום (כגון רמה, גבעה, סלע וכיו"ב). ראה 'שם, שמות מקומות', א"מ, ח, טורים 15–16.
- 197 למשל פלביוס, שם, עמ' 283. ועיין הערה 218.
- 198 ראה פ' ארצי, 'שם, שמות מקומות', א"מ, ח, טורים 15–16.
- 199 שם זה היה, קרוב לוודאי, מוכר למוסלמים ממסורת ערבית קדומה מן המאות הראשונות לספירה, עת התיישבו שכטים ערביים נוודים למחצה בתדמור שבמדבר סוריה ואימצו את שמה המקורי של העיר (תדמור) מפי תושביה המקומיים, כפי שאימצו גם את הלהג המקומי וסיגלו לעצמם את התרבות היוונית. ראה 'תדמור', א"ע, לב, טור 510.
- 200 וראה גזניוס, מילון, 'תדמר', עמ' 1107. ועוד ראה שטיינברג, מילון, 'תדמר', עמ' 879.
- 201 הציון 'בארץ' מכוון, ככל הנראה, לממלכה המורחבת של שלמה. תימוכין להשערה זו נוכל למצוא בהמשכו של כתוב זה, החותם את תיאור מפעלי הבנייה והביצור של שלמה במילים 'ואת חשק שלמה אשר חשק לבנות בירושלים ובלבנון ובכל ארץ ממשלתו' (מל"א ט 19). וכן המקבילה שבדברי הימים ב ח 6. ואפשר שהתכוון הכתוב לציין כאן שתדמור היא בארץ מדבר; ראה 'ימצאהו בארץ מדבר' (דב' לב 10). וכן ראה מש' כא 19.
- 202 ואין להתפלא על כך ששלמה קרא למקום תמר אף שידע על קיומה של עיר בשם זה בתחום שלטונו, שכן תופעה נפוצה היא בתקופת המקרא לקרוא שם אחד ליישובים שונים. למשל אכזיב בשפלת יהודה (יהו' טו 44) ואכזיב כנחלת אשר (שם יט 29); אֶפֶק כשרון (שם יב 18) ואֶפֶק כנחלת אשר (שם יט 30); בית שמש ביהודה (שם כג 16, מל"ב יד 11), בית שמש כנפתלי (יהו' יט 38), בית שמש כיששכר (שם 22); חצור 'ראש הממלכות' כנפתלי (שם 36), חצור חרתה כנגב יהודה (יהו' טו 25), חצור בבנימין (נחמ' יא 33).
- 203 ראה קדש נפתלי (שופ' ד 6) להבחינה מקדש (יהו' טו 23), השוכנת כנגב; בית לחם יהודה

מן האמור כאן מסתבר, כי הן הישראלים הן היוונים והרומיים, שאלה גם אלה באו בקשרים הדוקים עם האוכלוסייה המקומית של תדמור, אימצו את השם תדמור במשמעו, עם עם בלשונו שלו, וכך נתקבלו כנראה שני תרגומי שאילה מקבילים לשם מקום אחד: תמר בפי הישראלים בתקופת שלמה ו-Palmyra בפי היוונים והרומיים בתקופה הקלסית.

על צורות וריאנטיות של שם מקום אחד בפי עמים שונים מעיד המקרא מפורשות במקרה של הר חרמון: 'צדנים יקראו לחרמון שרין והאמרי יקראו לו שניר' (דב' ג 9); ומקורות חיצוניים אכן מאשרים נתון זה.²⁰⁴ מסתבר אפוא, שאף במקרה הנידון לפנינו בכו"ק – תדמר (ק') ותמר (כ') (ולימים גם Palmyra) – השמות הנדונים אינם אלא וריאנטות מורפולוגיות לאותו שם מקום שנהגו בפי עמים שונים.

2.2.2 חילופים מורפולוגיים בקטגוריית הריבוי
בקטגוריה זו נבחין בין שני סוגים: צורות ריבוי וצורני ריבוי. להלן הדיונים המפורטים:

2.2.2.1 חילופים בין צורות ריבוי שונות

(א) אחותי / אחיותי

אחותי (כ')

'והחיתם את אבי ואת אבי ואת אמי ואת אחי ואת' (יהו' ב 13)

אחיותי (ק')

לשון הכתוב מצביעה כאן על הקבלה בין שתי צורות יחיד, אבי/אמי, ובין שתי צורות רבים, אחי/אחותי (קרי אחיותי).

(שופ' יט 1) להבחינה מבית לחם הגלילית שבנחלת זבולון (יהו' יט 15); גבע בנימין (שמ"א יג 16) להבחינה מגבע (מל"ב כג 8). כן ראה מקומות שונים בשם אַבִּל: אבל מחולה (שופ' ז 22), אבל כרמים (שם יא 33), אבל השטים (במ' לג 49), אבל בית מעכה (מל"א טו 20), וכן אבל מצרים (בר' נ' 11).

204 השם שניר נזכר בתעודות אשוריות, למשל בתיאור מסעו של תגלת פלאסר השלישי, שעלה על דמשק (ראה 'הרמון', א"מ, ג, טור 295). והשם שרין נזכר בכתבי אוגרית במקביל ללכנון (כפי שנמצא במקרא: 'לכנון ושריון' (תה' כט 6).

בשכתוב: יתהלך ללכנון ועציו
לשריון מחמד ארזיו

ראה: 'יתלכ ללכנו ועצה
ל[ש]רין מחמד ארזה'

המתפרש: ילך ללכנון ועציו/לשריון מחמד ארזיו: KTU 1.4 VI, 18–19, וראה רין ורין, עלילות, עמ' 240.

צורת ריבוי גרודה לאחתות לא נזדמנה במקרא, אך נראה שניתן לגזרה מצורות הרבים המופיעות במקרא בנטייה. מלבד המקום הנידון לפנינו כאן נמצא את צורת הרבים הנטויה בשמונה מקומות. עיון במקומות אלה מגלה, כי לשון המקרא מכירה למעשה שתי צורות ריבוי לאחתות, *אַחֲיוֹת²⁰⁵ ו*אַחֲתוֹת, שככל הנראה נוצרו בדרכי תצורה שונות.²⁰⁶ להלן הכתובים המעידים על כך:

*אַחֲיוֹת: אַחֲיוֹתְךָ (יח' טז 52), אַחֲתֵיהֶם (איוב א 4), אַחֲתֵי (שם מב 11), וַאֲחֵתֵיהֶם (דה"א ב 16).

*אַחֲתוֹת: אַחֲתוֹתְךָ (קרי, יח' טז 51), וַאֲחֲתוֹתְךָ (שם 55), אַחֲתוֹתְךָ (שם 61), 'אִמְרוּ לְאַחֲיֵכֶם עִמִּי // וְלְאַחֲתֵיכֶם רְחֻמָּה' (הו' ב 3).

על פי מציאותן של שתי הצורות במקרא נראה כי לפנינו שימוש בעברית בה בעת שתי צורות הרבים הנ"ל זו לצד זו, ואמנם נמצא את שתי הצורות בהקשר אחד (באות כתיב וקרי כאחד) אצל יחזקאל, 'וְגַם אֶת בּוֹשֵׁי וּשְׂאֵי כְלִימָתְךָ בְּצִדְקָתְךָ אַחֲיוֹתְךָ' (יח' טז 52),²⁰⁷ ובהמשך הדברים נמצא 'וַאֲחֲתוֹתֶיךָ סֶדֶם וּבְנוֹתֶיהָ' (שם 55),²⁰⁸ אלא שברבות הימים נדחקה כנראה הצורה *אַחֲתוֹת מפני חברתה *אַחֲיוֹת.²⁰⁹ סביר להניח

205 וכבר הוכיח בלאו, על יסוד הדקדוק המשווה, שהראיות לקיום ח קמוצה כתיבה *אַחֲיוֹת בעברית המקראית מכריעות את הראיות ל־ח שוואית (*אַחֲתוֹת); ראה דבריו בלשוננו מא (תשל"ז), עמ' 304, שנאמרו כנגד דברי בן-דוד. וראה בר-אשר, פרקים, עמ' 121–125.

206 מכאן *אַחֲיוֹת:

ʔahawāt ↓	$>*\text{ʔahawot}$ ↓	$>*\text{ʔahayot}$ ↓
הצורה השמית הקדומה על פי המקבילה הערבית (ראה למשל גזניוס ובוהל, מילון, 'אחות', עמ' 23)	בעקבות המצתק הכנעני שחל בעברית הקדומה: ($\bar{a} > \bar{o}$)	כנראה בדרך הכידול: $*-\text{awot} > \text{ayot}$

ומכאן *אַחֲתוֹת:

$*\text{ʔahawāt}$ ↓	$>*\text{ʔahāt}$ ↓	$>*\text{ʔahoft}$ ↓
הצורה המקורית שנהגה כנראה בעברית הקדומה	בעקבות מצתק ההגאים $\text{awa} > \bar{a}$ (הוי"ו שהייתה במעמד בין-תנועתי נשלה)	בעקבות המצתק הכנעני שחל בעברית הקדומה ($\bar{a} > \bar{o}$)

207 נראה כי חל כאן כיווץ $\bar{e} < \text{ay}$ (*תִּיף < תִּיף).

208 וראה בעניין זה במילוני המקרא השונים: קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'אחות', עמ' 31; גזניוס ובוהל, מילון, 'אחות', עמ' 23–24. וכן ראה באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 616.

209 דחייתה של צורת הרבים *אַחֲתוֹת אפשר שנבעה מן הרצון להימנע מקיומן של שתי צורות הומונימיות בלשון למילה אחת: מכאן הצורה אַחֲתוֹת לצורת היחיד, ומכאן הצורה *אַחֲתוֹת לצורת הרבים.

שהצורות שנזדמנו לפנינו כאן בכתיב ובקרי משקפות מציאות לשונית ששימשו בה בעברית שתי צורות הריבוי הללו זו לצד זו כשני אלומורפים מתחרים.²¹⁰

(ב) הגיאות / הגיאות²¹¹

הגיאות (כ')

וְיִשְׁלָכֶהוּ בָאֶחָד הַהָרִים או באחת ' (מל"ב ב 16)

הגיאות (ק')

התיבה גִּיָּא שמקבוצת השמות המלעיליים נזכרת במקרא בצורות שונות 30 פעם, מתוכן שמונה פעמים בצורת הרבים. צורת הרבים המבוררת לתיבה זו היא גִּיָּאוֹת; כך היא מופיעה ברוב ההיקריות.²¹² יש להניח שצורת רבים זו המיוצגת בקרי שלפנינו, הִיָּאוֹת,²¹³ נגזרה מצורת היחיד *גִּיָּאָה²¹⁴ בחיתום הצורך הסופי לריבוי – יות, הבא בצורות הגזורות מפועלי ל"י כמו מְנִיּוֹת (נחמ' יב 47), כְּלִיּוֹת (יר' יא 20). לצד צורת הרוב הזו שימשה במקרא צורת רבים אחרת שהייתה במיעוט, גִּיָּאוֹת, החתומה בצורך הריבוי הרגיל במקרא: –ות. צורת ריבוי זו היא, ככל הנראה, הצורה המשתקפת לפנינו מבעד לכתיב הנידון. סביר להניח שצורה זו נהגתה *גִּיָּאוֹת.²¹⁵ קריאה זו נתמכת באופן חד-משמעי בכתוב עצמו; ראה 'גְּבֻעוֹתֶיךָ וְגִיָּאוֹתֶיךָ וְכָל אֲפִיקֶיךָ' (יח' לה 8). אפשר שהיא נגזרה מן גִּיָּא (זכ' יד 4) או מן גִּיָּא (יש' מ 4). והשווה לִיל, לִילוֹת.

מן האמור לעיל נראה, כי בכתיב ובקרי שלפנינו משמשות זו לצד זו שתי וריאנטות מורפולוגיות מקבילות של צורת הרבים של גִּיָּא: מכאן הצורה המשתקפת מן הכתיב *גִּיָּאוֹת (הבאה בצורך הריבוי –ות), המצויה במיעוט, ומכאן צורת הרוב, המשתקפת מן הקרי גִּיָּאוֹת (החתומה בצורך הריבוי –ות). נמצא אפוא, שאין בכתיב אלא מה שיש בקרי.

210 ולא מן הנמנע שהימצאותה של הצורה אחותי בתורת כתיב (=אחותי) בטקסט זה כפיה של רחב, שלא הייתה ישראלית, מעידה כאן על שימוש דיאלקטי במילה זו.

211 כתיב וקרי זהה לזה נמצא ביחזקאל ו 3.

212 ראה למשל יח' ז 16; לא 12.

213 הצירי שבצורה זו מקוים גם בצורת הרבים (ולא נחטף בעקבות ריחוקו מהטעם), כנראה כשל מוצאו מדיפתונג ay (גִּיָּא), שנתכווץ ל-ē. ראה את צורת הריבוי היכלות (הו' ח 14) מן היכל (> *היכל, במקביל למצוי בערבית).

214 ההשערה היא שהעיצור יו"ד שבסיומת הרבים – יות (גיָּאוֹת) נוצר כהגה מעבר דיסימילטורי, שבא 'להחליק' את ההגייה ברצף התנועות ao, שנתהווה בדרך ליצירת צורת הרבים: *ge²ayot > ge²aot.

215 השערה אחרת שהועלתה בכמה ספרי דקדוק ללשון המקרא מצביעה על ההגייה *גִּיָּאוֹת, ותהא גִּיָּא, גִּיָּאוֹת כמו עֵין, עֵינֹת. כך למשל כרגשטרסר, דקדוק, עמ' 182; גוניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 268–269.

ג) המאיות / המאות

המאיות (כ')

וַיֵּצֵאוּ יְהוֹדָע הַכֹּהֵן אֶת שְׂרֵי פְקָדֵי הַחֵיל' (מל"ב יא 15)

המאות (ק')

חילוף זה שבין הכתיב לקרי, המאיות/המאות, חוזר בפרשת המלכת יואש ארבע פעמים בפרק אחד (מל"ב יא 4, 9, 10, 15). ונראה, כי מזומנות כאן לפנינו שתי צורות הריבוי שהיו בשימוש הלשון לצורה מאה: מכאן צורת הקרי המאות,²¹⁶ החתומה בצורן הריבוי הרגיל במקרא –ות, ומכאן צורת הכתיב *המאיות,²¹⁷ החתומה בצורן הסופי –יות, המצוי במיעוט בלשון המקרא. וראה אַרְיֹות (שופ' יד 5), כְּלִיֹּות (יר' י 10). נראה שסיומת הרבים –יות, שהייתה נדירה בשכבת הספרות המקראית הקדומה, הלכה ונתגברה לקראת תקופת הבית השני, עד שכנראה נתייצבה לה בשימוש (לצד אחותה –ות) בספרות חז"ל.²¹⁸

סוף דבר, מסתבר שהתיבה מאה שייכת לקבוצת השמות המקראיים שהיו כפולי צורה בריבוי, והצורות המופיעות לפנינו בכתיב ובקרי, המאיות לצד המאות, אינן אלא שתי וריאנטות לשם אחד, כמו מְנוֹת (שמ"א א 4) ומְנִיֹּות (נחמ' יג 10) – שתי צורות המשקפות שני טיפוסים מקבילים של צורני ריבוי בלשון המקרא.

ד–ה) חילופים בין צורות ריבוי וריאנטיות של נוה:

ד) נוות / ניות

מנוות (כ')

וַיִּבְרַח דָּוִד בְּרֹמַח' (שמ"א כ 1)

מְנִיֹּות (ק')

ה) נוית / ניות (שמ"א יט 18, 19, 22, 23 [2x])

216 סביר להניח, כי צורת רבים זו בסיומת –ות היא פרי המעתק הכנעני $\bar{o} < \bar{a}$; ואמנם כערכית, שלא חל בה מעתק זה, הצורה המקבילה היא $(mi^2at=)$. ראה למשל קהלר וכאומגרטר, מילון, 'מאה I', עמ' 538. ונראה כי תנועת i הפריטונית הקצרה הפכה כעברית לצירי: ראה לעניין זה באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 450.

217 נראה כי היו"ד בצורת ריבוי זו, –יות, צמחה כהגה מעבר דיסימילטורי, שבא לבקוע את רצף התנועות ao $(*me^2a-ot)$, המנוע על פי רוב כעברית. לקריאה מאיות ראה למשל באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 627; ז'ואון, דקדוק, עמ' 326.

218 ראה למשל שפיות (ריבוי של שפה, משנה, כלים ד, ד); מרחציות (משנה, תענית א, ו); ראיות (משנה, סנהדרין ג, ח). דוגמות נוספות ראה למשל אצל בר-אשר, משנה, עמ' 173.

נראה כי למונח *נֹוּה* (נֹוּה בלשון זכר)²¹⁹ יש כמה צורות של ריבוי בלשון המקרא, וכולן, כפי שנידון להלן, יוצאות מצורת היסוד *נֹוּה* (> **nawot*).

צורות הריבוי המופיעות במקרא הן חמש במספר: *נֹוּת*, **נֹוּת*, **נֹוּת*, **נֹוּת*, **נֹוּת*. אנסה לעמוד כאן על שורשי צורות ריבוי אלה, ושמא בעקבות בירור זה יתאפשר להצביע על היחס שבין הצורות השונות ולעמוד על טיבם של החילופים שבין הכתיב ובין הקרי שלפנינו. ואפתח בתהליך המשוער של התפתחות הצורה שבקרי *נֹוּת*. הקרי העקיב במקרא (6x) *נֹוּת* מעיד על האותנטיות של צורה זו, שאפשר שנתפתחה בכמה שלבים, כפי שיתואר להלן:

שלב א: עם הופעת הצורן הסופי לריבוי מתקבלת הצורה *nawa* + (> **nawat*) *-ot* > **nawaot*.

שלב ב: בעקבות המצתק *a < awa*²²⁰ מתקבלת הצורה **naot* (> **nawaot*). שלב ג, **naot* > *nawot*²²¹: כדי להימנע מן הפעירה (היאטוס) שנוצרה עקב רצף התנועות *ao* נולד בלשון הגה מעבר. הגה המעבר שהתבקש בשל הנסיבות הפונטיות הספציפיות כאן היה *w*.

שלב ד, *nawot* > **nawot* = *nayot*: סביר להניח שהיו"ד שבצורה *נֹוּת* היא יו"ד דיסימילטורית בין שני ההגיים הקרובים (*w* ו-*o*).

לתצורת הריבוי הזו *נֹוּת*²²² השווה למשל רעות (דב' לא 17), מנות (שמ"א א 4), קצות (> **nawot*, שמ' לט 17).

ומכאן לתהליך המשוער של התפתחות הצורות שבכתיב – *נוות*, *נוית*. אקדים ואומר כאן כי הכתיב העקיב (5x) *נוית* שבסמיכות מקום ובעניין אחד עשוי להעיד שאין מדובר כאן בשיבוש מקרי, אלא ייתכן שיש בסיס לצורה זו. להלן תיאור התהליך המשוער בפרוטרוט:

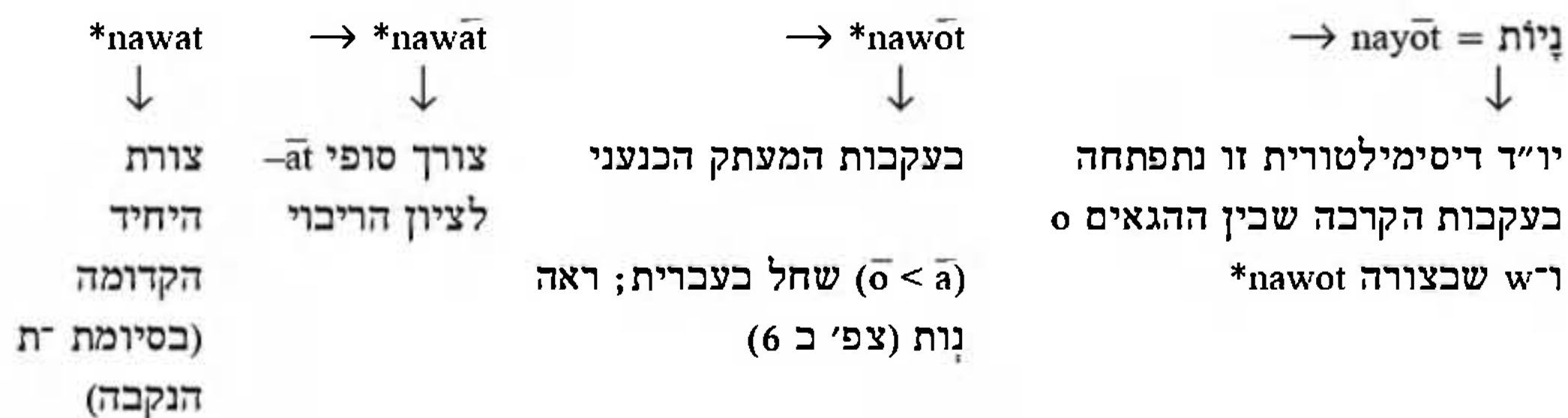
שלב א: *nawa* + (> **nawaot*) *-ot* > **nawaot*

219 מונח זה מתועד היטב בשפות שמיות שונות, כגון באכדית, בסורית וכתעודות ממארי; ראה למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'נֹוּה', **נֹוּה*, 'נֹוּת', עמ' 678–679. והשווה 'נֹוּה', א"מ, ה, טורים 791–792.

220 על מצתק הגיים זה ראה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 57; סיון, הצורות הפועליות, עמ' 70.

221 אפשר שהצורה שבסמיכות נאות (כגון יר' יג 10) מוצאה בצורת הרכים הזו.

222 ניתן להציע השתלשלות אחרת לצורת הקרי היוצאת מן הצורה החתומה כתי"ו לציון הנקבה – **nawat*:

225 במקביל לצורת היחיד נוה, נוה. ראה הסעיף הקודם.

כאחד: 'בארבע הקצות' (שמ' לח 5); 'ישבי קצות' (תה' סה 9). אף צורת הרבים מן הטיפוס *קצות²²⁶ דומה שנגזרה (כמו חברתה) מצורת היסוד קצה, ואף כי לא נמצא במקרא את צורת הנפרד הגרודה מטיפוס זה, מופיעה היא פעמים רבות בנסמך ובנטייה, למשל 'שני קצותיו' (שמ' כח 7); 'קצות הארץ' (יש' מא 5). והשווה לה צורת נות' (צפ' ב 6).

אנסה להתחקות אחר התהליכים המשוערים שהולידו את צורות הרבים הנדונות כאן, ואפתח בצורת הרבים מטיפוס *קצות.

נראה כי צורה זו התפתחה מצורת היסוד המקורית ('*Qasat' (*קצת), החתומה בתי"ו לציון הצורה הקדומה של הנקבה.²²⁷ צורת היחיד הזו נשתנתה בריבוי ל-'Qasat'²²⁸, ובעברית נשתנתה בעקבות המעתק הכנעני ($\bar{o} < \bar{a}$) ל-*קצות. צורת רבים זו היא למעשה הצורה המופיעה לפנינו כאן בנטייה בתורת קרי קצותיו, והיא מופיעה במקרא, כאמור לעיל, פעמים רבות, כתיב וקרי כאחד.

ואשר לצורת הרבים מטיפוס קצות, דומה כי צורה זו נתפתחה מצורת היחיד Qasa, (קצה), שהשילה את התי"ו הסופית של צורת הנקבה הקדומה.

שלב א: עם הוספת צורן הריבוי בעברית – ות מתקבלת הצורה Qasa + -ot > *Qasaot.

שלב ב: מתפתח הגה מעבר w ברצף התנועות ao, ומתקבלת הצורה Qasaot > Qasawot.

שלב ג: בעקבות ריחוק הטעם מן התנועה הראשונה במילה מתקבלת הצורה Qasawot > Q^osawot; וצורה זו היא למעשה הנתונה לפנינו בצורת הכתיב קצוותו (=קצוותיו).

מסתבר אפוא גם כאן שצורות הרבים המיוצגות בכתיב ובקרי משקפות וריאנטות מורפולוגיות חלופיות של אותו שם, קצה, שנתקיימו כנראה בתקופת המקרא במסורות לשון מקבילות.

226 יצוין כי צורת הרבים הזו משמשת בלשון המקרא הן לצורת הזכר קצה הן לצורת הנקבה קצה, למשל 'ואת שתי קצות שתי העבתת [...] ושמת אתם על שני קצות החשן' (שמ' כה 25–26).

227 שנת בלשון האוגריתית, כגון glm. dt. snt (=עגלים בני שנה; KTU 1.1 IV, 31). צורה זו נמצאת במקרא בצורת הנסמך ובנטייה. ראה למשל 'כבש בן שנתו לעלה' (וי' יב 6). ובלשון רבים נמצא במקרא לצד הטיפוס שנים (143x) גם שנות (19x) בנסמך ובנטייה; ראה קהלר ובאומגרטנר, 'שנה', עמ' 1600.

228 השווה לצורת הרבות באוגריתית -ātu (כאשר שם העצם במעמד נושא כמשפט) לעומת -atu בסיומת היחיד. כך למשל [sanātu] snt = שנה (ליחיד) לעומת [snātu] snt = שנות (לרבים); [mi²tu] ni²it = מאה (ליחיד) לעומת [mi²ātu] ni²at = מאות (לרבים). ראה סיון, דקדוק, עמ' 46–44.

(ז) ורעיתי/ ורעותי

ורעיתי (כ')

וַתֹּאמֶר [בת יפתח] אֶל־אָבִיהָ [...] וְאָבָהּ עַל־בְּתוּלִי אָנֹכִי (שופ' יא 37)

ורעותי (ק')

כדי לעמוד על פשר החילוף שבין הכתיב לקרי שלפנינו מן הראוי לבדוק תחילה כל לשון לעצמה.

לשון הקרי ורעותי מבוררת דייה; היא מצביעה על צורת הרבים של רעה, המזדמנת במקרא שלוש פעמים בצורת הריבוי הנצמד: פעמיים היא מופיעה בהקשר הנידון לפנינו (פרשת בת יפתח) – פעם אחת (כאן) בתורת קרי, ובסמוך כתיב וקרי כאחד: 'ותלך היא ורעותיה ותבך על בתוליה' (שופ' יא 38). בפעם השלישית תיבה זו מופיעה בטקסט פיוטי 'לרקמות תובל למלך / בתולות אחריה רעותיה מובאות לך' (תה' מה 15). מהקשר הכתובים, הן בשופטים הן בתהלים, ובייחוד מן הזיקה ל'בתולות' ול'בתולים', נראה כי הרעות הן חברותיה הצעירות הבתולות, בנות לווייתה, שבחברתן נהגה להתרועע טרם נישואיה.²²⁹

ואשר ללשון הכתיב ורעיתי, גזניוס מציע במילונו לקרוא כאן ורעיתי על פי צורת היחיד הנטויה המצויה בשיר השירים (9x) רעיתי.²³⁰ אף כאן עולה מהקשר הכתובים שהכוונה במונח רעיה היא – שלא כבעברית החדשה²³¹ – אהובה, ידידה וחברה קרובה, שעמה נהג הדוד להתרועע בתקופת הרווקות, טרם הנישואים.²³² ראה למשל 'אחתי רעיתי יונתי תמתי' (שה"ש ה 2): רעיתי כאן אינה אלא אחד מן הכינויים שהדוד מכנה בהם את אהובתו, כמו אחתי הסמוך לו.

מכינויי החיבה ההדדיים שהדוד והרעיה מרעיפים זה על זה בשיר השירים עולה, כי רעיה ורע אינם אלא צורות מקבילות בהקבלה ניגודית: הדוד מכנה את חברתו-אהובתו רעיתי,²³³ ומנגד האהובה מכנה את דודה רעי, למשל 'זה דודי וזה

229 קריב מיטיב לעמוד כאן על הוראת רעותיה על פי המידה הפרשנית הפנים-מקראית; המקרא מפרש עצמו. ובהסתייעו בכללי המשקל הוא מבהיר כי רעותיה נועדה כאן לבאר מי היו אותן בתולות שהתלוו לצעירה בדרכה למלך (בכחינת שושכינות); ראה קריב, עמודי התנ"ך, עמ' 255.

230 ראה גזניוס ובוהל, מילון, 'רעיה', עמ' 767. והשווה גורדיס, כתיב-קרי, עמ' 124. וכן קויפמן, שופטים על אתר.

231 נראה שבעברית בת ימינו נוצלו הכדלים מורפולוגיים אלה (רעה/רעיה) כדי לייצג הכדל סמנטי: רעה = חברה; רעיה = אשת איש. על תופעה סמנטית זו ראה צרפתי, סמנטיקה, עמ' 178.

232 כך עולה מכתובים כגון 'גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום' (שה"ש ד 12) או 'אחזתיו ולא ארפנו עד שהביאתיו אל בית אמי' (שם ג 4).

233 כך תשע פעמים בשיר השירים: א 9, 15; ב 2, 10, 13; ד 1, 7; ה 2; ו 4.

רעי'. וכן עולה ממטבעות הלשון 'אחותי רעיתי' (שה"ש ה 2) כנגד 'אחי ורעי' (תה' קכב 8).²³⁴

אף כאן נראה אפוא, כמו בהיקריות הקודמות, שצורות הרבים המיוצגות בכתיב ובקרי משקפות למעשה וריאנטות מורפולוגיות חלופיות: מכאן *וְרַעֲיָתִי שבכתיב, המשקפת את צורת הריבוי *רַעֲיָתִי בעלת הצורן הסופי מן הטיפוס -יָת, ומכאן וְרַעֲיָתִי שבקרי, המשקפת את צורת הריבוי *רַעֲיָתִי בעלת הצורן הסופי מטיפוס -ות. ואין בכתיב אלא מה שיש בקרי.

2.2.2.2 חילופים בין צורני ריבוי מטיפוסים שונים

'בשפות השמיות', כותב רבין, 'יש הרבה צורות לתצורת הרבים, וכל שפה ושפה בחרה לעצמה מתוכן צורותיה העיקריות, אך שמרה על שרידים של צורות אחרות'.²³⁵ מן ההקבלה לשפות השמיות השונות²³⁶ עולה שצורת הריבוי המקובלת בעברית כגון סוסים עברה למעשה כמה גלגולים: בשלב הקדום היה סוס *sūs* ברבים *sūsū* ביחסה הישרה, יחסת הנושא, או *sūsi* ביחסה העקיפה, לקניין או למושא. בשלב שאחריו נוסף התמיים, ונתקבלו צורות כגון *sūsīm*, *sūsūm* (בהתאם ליחסה). ורק בשלב מאוחר יותר, משניטשטשו ההבדלים בין היחסות השונות ונוטרלו בשימוש, נוצרה הצורה שהפכה להיות מקובלת בכל הנסיבות: *sūsīm*.²³⁷

ואמנם בעברית המקראית נמצא שהיחסה העקיפה דחקה בדרך כלל את היחסה הישרה, ובריבוי לזכר נמצא על פי רוב סיומת -ים (כגון דגים), שמקורה ב-*im(a)*, ולריבוי נקבה נמצא בדרך כלל הן בצורת הנפרד הן בצורת הנסמך סיומת -ot (*-at*), כגון מַלְכוּת. ²³⁸ אלא שסיומות אלה לא היו הדרכים היחידות להבעת הריבוי בעברית המקראית. למורפמה המצינת ריבוי ניתן למצוא במקרא כמה וכמה שרידים של אלומורפים מלבד שני האלומורפים השכיחים הללו -ים, -ות.²³⁹

אם נצרף עובדה זו לעובדה האחרת, שקטגוריית הרבים בלשון המקרא הייתה קטגוריה פקולטטיבית רצונית,²⁴⁰ ניתן יהיה אולי להסביר את הגיוון הרב בשימוש בצורני הריבוי הסופיים במקרא.

תופעה זו, המתגלה במקרא עצמו, משתקפת כמסתבר גם בחילופים שבין מסורות הכתיב למסורות הקרי. להלן אדון בחילופים בין צורני ריבוי שונים על פי מה שמזמן

234 וכן ראה יש' יט 2; תה' לה 14.

235 ראה רבין, משמעויותיהן, עמ' 74.

236 ראה למשל מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 87–88.

237 צורה זו נשתלטה כנראה בשל השכיחות הרבה בשימוש ביחסת הנושא או הקניין. כך למדתי מפי פרופ' ש' מורג בקורס 'העברית ולשונות כנען', האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ן.

238 לעניין זה ראה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 77.

239 ראה למשל שפרבר, דקדוק היסטורי, עמ' 39–40. והשווה רבין, משמעויותיהן, עמ' 74 ואילך.

240 ראה למשל רבין, שם, עמ' 77.

לפנינו הקורפוס הנחקר. ואמין חילופים אלה לסוגיהם: חילופים בצורני הריבוי הנפרד וחילופים כאלה בצורת הנסמך.

2.2.2.2.1 חילופים בין צורנים סופיים לציון הריבוי הנפרד בקטגוריה זו נמצא ארבעה סוגים של חילופים. אדון בהם כאן אחד לאחד.

2.2.2.2.1.1 החילוף י-/ים

החצי / החצים

החצי (כ')

וילקט נער יהונתן את ויבא אל אדניו (שמ"א כ 38)

החצים (ק')

הצורה חצי מופיעה במקרא כצורת משנה לצד הצורה הרגילה בלשון יחיד חץ; למשל, 'ויצא החצי מלבו' (מל"ב ט 24). אלא שלעתים (אמנם נדירות) הצורה החצי עשויה כנראה לציין בלשון המקרא גם צורת רבים (החצים). הנחה זו נתמכת כאן בבירור בהקשר הכתובים המספרים על ההסכם שנחתם בין יהונתן לבין דוד, ובייחוד מהלשונות המקבילות בין מה שסוכם בהסכם למה שהתרחש למעשה בשטח. להלן עדות הכתובים בעניין זה (שמ"א כ 18–38):

אחרי ההסכם

בעת ההסכם

18: 'ויאמר לו יהונתן מחר חדרש ונפקדת'

20: 'ואני שלשת החצים צדה אורה' 36: 'ויאמר לנערו רץ מצא נא את החצים אשר

אני מורה הנער רץ והוא ירה החצי להעבירו'

21: 'והנה אשלח את הנער לך מצא את 37: 'ויבא הנער עד מקום החצי אשר ירה יהונתן

החצים' ויקרא יהונתן הלא החצי ממך והלאה'

22: 'ואם כה אמר לעלם הנה החצים 38: 'וילקט נער יהונתן את החצי' (כ')

ממך והלאה'

הצורה החצי המופיעה לפנינו בכתוב כנגד הצורה החצים שבקרי מופיעה בהקשר זה עוד שלוש פעמים בתורת כתיב וקרי כאחד (שמ"א כ 36, 37 [2x]). נראה שהצורה החצי, המופיעה כאן בתורת כתיב, מייצגת צורה קדומה שהתקיימה בעברית לציון צורת הרבים באמצעות צורן סופי י-. אף הכתוב עצמו, הנוקט בסוף הפעולה לשון 'וילקט את החצי' (על פי גרסת הכתיב), אינו מותיר מקום לספק שאין מדובר כאן אלא בחצים (לשון רבים), שהרי לא ייתכן לייחס לשון ליקוט לחץ בודד. ואמנם ניתן

למצוא צורן זה - י לציון הרבים²⁴¹ במקרא כמה וכמה פעמים, למשל 'הרודד עמי'²⁴² תחת' (תה' קמד 2). כאן באה התיבה עמי בהוראת עמים, גויים, כפי שנמצא בפסוק 'לִרְדּוֹ לַפְּנִיּוֹ גוֹיִם' (יש' מה 1). וכן ראה 'אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו' (יש' ה' 1) בהוראת שירת דודים, שירת אהבה. ועוד ראה 'דודי נסע ונגלה מני כאהל רעי' (שם לח 12) בהוראת 'כאוהל רועים' (נודדים). ובכתובים נוספים כיוצא בזה.²⁴³ מסתבר אפוא, כי שני הצורנים המשתקפים לפנינו מבעד לתיבות החצי, החצים (-י, -ים) אינם אלא אלומורפים שונים של אותה מורפמה לציון הריבוי, ואפשר ששימשו בעברית במסורות לשון מקבילות.

2.2.2.2.1.2 החילוף -ו/-י

נביאו / נביאי

נביאו (כ')

'ויעד ה' בישראל וביהודה וביד כל כל חזה לאמר [...] ואשר שלחתי אליכם

נביאי (ק')

ביד עבדי הנביאים' (מל"ב י 13)

נראה כי הצורות שלפנינו בכתוב ובקרי – נביאו, נביאי – מכוונות ללשון רבים, כפי שאכן הולך הפסוק ומבאר: 'ואשר שלחתי אליכם ביד עבדי הנביאים'.²⁴⁴ המבנה 'כל נביאו כל חזה' מעמיד את רכיביו ביחס של תמורה, היינו 'כל חזה' לא בא אלא לפרש את קודמו 'כל נביאו'.²⁴⁵ למבנה אפוזיציונלי זה, מסוג תמורה מפורשת, ראה

241 ראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי; באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 517. והשווה אכן ג'נאה, הרקמה, עמ' רפא.

242 וכן נמצא בשמואל ב כב 44 'עמי//גוים', וכן במיכה ו 16. והשווה לכאן הגרסה בשבעים וכוולגטה 'עמי'.

243 ראה עוד 'אשר הכרית את האבות ואת הידעני [=הידעונים] מן הארץ' (שמ"א כה 9); 'שמה נסיכי צפון כלם וכל צדני [=צידונים] אשר ירדו' (יח' לב 30); 'וחכך כייין הטוב הולך לדודי [=לדודים] למישרים' (שה"ש ז 10 – אלה הם דברי הדוד, ולא ייתכן שיאמר על עצמו דודי); 'אשקך מעסיס רמני [=רימונים]' (לפנינו כאן מבנה סמיכות, שם ח 2); 'מני [=מנים] שמחוך?' (תה' מה 9, וראה 'הללוהו במנים ועגב' שם קנ 4).

244 ראה מקומות המקבילים לכתוב שלפנינו, המעידים על שימוש בצורת הרכים בהקשר דומה: 'ואת נביאיך הרגו אשר העידו בם להשיכם אליך [...] ותעד בם כרוחך בידי נביאיך ולא האזינו' (נחמ' ט 26–30); 'וישלח בהם נביאים להשיכם אל ה' ויעידו בם ולא האזינו' (דה"ב כד 19).

245 ואמנם נביא ה' במקרא הוא 'חוזה'; ראה I' חוזה, חזה', ליונשטאם, בלאו וקדרי, אוצר, ג, עמ' 105. וראה עוד 'גד הנביא חזה דוד' (שמ"ב כד 11). וראה דברי הכתוב על עמוס הנביא: 'אשר חזה על ישראל' (עמ' א 1), וכן 'חזה לך ברח לך [...] ושם תנבא' (שם ז 12). אשר לשימוש בתווית היידוע אפס בצורת הרכים שאחרי כל, 'כל נביאו' = 'כל נביאים', ראה 'כל מלכים שלשים ואחד' (יהו' יב 24); 'כל ערים עשרים ותשעה וחצריהן' (שם טו 32; כא 26); 'כל שלחנות מלאו קיא' (יש' כח 8); 'כל יתר עמים' (חב' ב 8).

למשל 'כל צפור כל כנף' (בר' ז 14; יח' י 23); 'כל נגע כל מחלה' (מל"א ח 37); 'כל תפלה כל תחנה' (שם 38). ואשר לצורות המשתקפות לפנינו בכתוב נביאו ובקרי נביאי, נראה כי לשון הקרי נביאי משקפת צורת ריבוי קדומה החתומה בצורן הסופי יי לריבוי, במעמד נפרד.²⁴⁶

צורן סופי זה e – לריבוי נהג בכמה לשונות שמיות, כמו באכדית ובכמה מניבי הארמית.²⁴⁷ כך למשל מתרגם אונקלוס ב'נשמתא דחיי' את הצירוף המקראי 'נשמת חיים' (בר' א 10). וכך נוסח התפילה המיוחדת בערב יום הכיפורים 'כל נדרי ואסרי וקונמי', שתרגומה כל נדרים ואסרים ושבועות וגו', כלומר ריבוי נפרד. וכך נהגה, כמסתבר, גם העברית הקדומה. שרידים לתופעה זו נותרו בלשון המקרא בתורת כתיב וקרי כאחד. למשל: 'ויעש לבית חלוני שקפים אטמים' (מל"א ו 4) – בהוראת חלונות שקופים; 'לקדושים [...] ואדרי' (תה' טז 3) – בהוראת אדירים; 'משלחת מלאכי רעים' (שם עז 49) – בהוראת מלאכים רעים.

נראה שאף לשון הכתיב נביאו משקפת צורת ריבוי קדומה. על פי עדות לשונות שמיות שונות נהגה ככל הנראה בשמית הקדומה סיומת ריבוי זכר החתומה בתנועת \bar{u} , $\bar{u}in(a)$ בשמות, ורק בתקופה מאוחרת ביחס נדחקה סיומת זו מפני הסיומת $\bar{im}(a)$, שנשתלטה בלשון. בכנענית הקדומה של אל-עמרנה עדיין יש צורות ביחסה הישרה, יחסת הנושא בסיומת $\bar{u}in(a)$ – (כמו באכדית, באוגריתית ובערבית). למשל $asir\bar{u}ma$ (=אסירים), $sam\bar{u}ma$ (=שמים, בצורת הרבים!).²⁴⁸ לאחר נשילת סימן התמיים בחלק מן השפות השמיות צוינו צורות רבים בסיומת –ו, אם במעמד נפרד ואם במעמד נסמך. כך למשל נמצא בשמאלית (הארמית העתיקה שנתגלתה בכתובות פנמו והדד, שנמצאו בסנג'רלי) מלכו (=מלכים, פנמו שו' 17), אלהו (=אלהים, הדד שו' 2).²⁴⁹

נראה שבמקרא שרדה סיומת זו (בצד שימושה בצורות הפועל) גם בצורות שם בנפרד. כך למשל בכתוב של שם העיר שחצום, ושחצומה (יהו' יט 22), המורה ככל הנראה על צורת הרבים של שחץ, במקביל לערים אחרות כגון לבאות (יהו' טו 32) או הכפירה (שם ט 17), שכולן נקראו ככל הנראה על שם בעל החיים שאפיין את סביבתן.

מתברר אפוא ששתי הצורות שבכתוב ובקרי משקפות צורות ארכאיות המייצגות אלומורפים חלופיים לציון ריבוי זכר בנפרד, שנהג ככל הנראה לפנינו בלשון המקרא: מכאן נביאו הנתונה בכתוב, החתומה בצורן הסופי \bar{u} – ומכאן נביאי, הנתונה בקרי, המושתת על הצורן הסופי e –. אין אפוא בכתוב אלא מה שיש בקרי.

246 ראה רין, 'סיומת יי', עמ' 17–19.

247 ראה למשל רבין, משמעויותיהן, עמ' 75; וראה רין, שם, עמ' 19.

248 ראה רבין, משמעויותיהן, עמ' 76.

249 ראה גאר, גאוגרפיה דיאלקטית, עמ' 62, 91.

2.2.2.2.1.3 החילוף ה-ה/ם או -ות

(א) שנה/שנים

שנה (כ')

'בן שלשים ושתים שנה היה במלכו ושמנה מלך בירושלים' (מל"ב ח 17)
שנים (ק')

(ב) אמה/אמות

אמה (כ')

'שמנה עשרה אמה קומת העמוד האחד [...] וקומת הכתרת שלש' (שם כה 17)
אמות (ק')

לכאורה יש לפנינו בשתי היקרויות אלה חילופים בין צורת היחיד שנה, אמה לצורת הרבים שנים, אמות; אלא שטענה זו אינה עולה בקנה אחד עם התחביר הנוהג במקרא.

הכלל הסדיר הנוהג בעברית המקראית מצביע על כך, שהשם הספור יבוא אחרי המספרים הקטנים שאינם עולים על עשר (להוציא המספר 1) בלשון רבים.²⁵⁰ כך נמצא למשל 'שש שנים יעבד' (שמ' כא 2); 'שלש ערים תבדיל לך' (דב' יט 2). סביר להניח אפוא שהצורות שלפנינו שנה, אמה, המופיעות בתורת כתיב, אינן מצביעות על צורת היחיד, ואפשר שצורות ממין זה מצביעות על שימוש בצורן סופי – ה לציון הרבים שנהג לפנים בתקופת המקרא. אנסה להוכיח טענה זו. המילים המופיעות כאן בחילופי כתיב וקרי עשויות להופיע בכתובים המקבילים שבמקרא כמסורות מתחלפות בתורת כתיב וקרי כאחד. למשל, 'בן שמנה שנה יאשיהו במלכו' (מל"ב כב 1) – וכנגדו 'בן שמונה שנים יאשיהו במלכו' (דה"ב לד 1). בגוף המקרא עצמו נמצא את הצורות שבחילופי הכו"ק שלפנינו משמשות זו לצד זו באותו ההקשר – כתיב וקרי כאחד. כך באשר לאמה: 'וימד משער אל שער מאה אמה [...] וימד משער אל השער [...] מאה אמות' (יח' מ 23–27). והוא הדין באשר לשנה: בציון שנות שלטונו של דוד נוקט הכתוב פעם 'ובירושלים מלך שלשים ושלש שנה' (שמ"ב ה 5), ופעם 'ובירושלים מלך שלשים ושלש שנים' (מל"ב ב 11). ללמדך ששתי הצורות שנה, שנים צורות רבים חלופיות הן, ואין ביניהן כנראה אלא הבדל סגנוני בלבד.

עדויות ששרדו בכתובים לא מעטים במקרא עשויות לאשש קביעה זו. נסתייע כאן בעדותם של שמות פרטיים ושל שמות כלליים במקרא. בשמות פרטיים, הנוטים על פי טבעם, כידוע, לשמר קווים לשוניים קדומים, נמצא לעתים שם מסוים מופיע במקומות שונים במקרא בצורות חלופיות, פעם בסיומת -ים ופעם בסיומת -ה. כך

250 ראה למשל אכן ג'נאח, הרקמה, עמ' שצה; ז'ואון, דקדוק, עמ' 256–257.

למשל: 'שער הפנים' (זכ' יד 10) = 'שער הפנה' (דה"ב כו 9);²⁵¹ 'חצר סוֹסָה' (יהו' יט 5) = 'חצר סוֹסִים' (דה"א ד 31). שני שמות פרטיים אלה עשויים ללמד אפוא שמדובר כאן בצורנים סופיים מקבילים: מכאן הצורך הרגיל לרבים - ים ומכאן הצורך - ה, שאף הוא כמסתבר מציין צורת ריבוי. והוא הדין בשמות כלליים: מילים מסוימות במקרא מופיעות בסיומת - ה, ועל פי הקשרן עולה שמכוונות הן לצורת הרבים במקרא. למשל, מִלְחָמָה: 'אתה יודע את דוד אבי כי לא יכל לבנות בית לשם ה' אלהיו מפני המלחמה אשר סִבְּהוּ [...] ועתה הניח ה' אלהי לי מסביב' (מל"א ה 17-18);²⁵² מְכֻנָּה: 'ויעש את המכנות [...] וזה מעשה המְכֻנָּה מסגרות להם' (מל"א ז 27-28); מוֹטָה: 'אחרי שבור חנניה הנביא את המוֹטָה [...] מוטת עץ שברת ועשית תחתיהן מֹטוֹת ברזל' (יר' כח 12-13).

אף כתובים מקבילים במקרא מאששים טענה זו: 'וארון האלהים ישב בתוך היריעה' (שמ"ב ז 2) // 'וארון ברית ה' תחת יריעות' (דה"א י 1); 'אז הכה [...] את [...] אשר בילדי הרפה' (שמ"ב כא 18) // 'אז הכה [...] את [...] מילידי הרפאים' (דה"א כ 4); 'ויקם מזבחת לבעל ויעש אשרה' (מל"ב כא 3) // 'ויקם מזבחות לבעלים ויעש אשרות' (דה"ב לג 3).

ונמצא צורך סופי זה - ה לציון הרבות מקוים גם בשפות שמיות אחדות, כמו כמה מניבי הארמית²⁵³ וכמה ניבים של נוודים ערביים במדבר הסורי.²⁵⁴ ניתן לשער אפוא שצורך סופי זה לריבוי - ה²⁵⁵ נדחק מן העברית בסופו של דבר בשל הזהות בינו לבין הצורך הסופי המציין יחידה.

סוף דבר, דומה שאין בכתוב ובקרי שבהיקריות שלפנינו שְנָה/שָׁנִים, אִמָּה/אִמּוֹת – אלא השתקפויות של שתי צורות חלופיות לציון הצורך הסופי של הריבוי בעברית המקראית, מכאן הטיפוס השכיח בלשון המקרא - ים/-ות ומכאן הטיפוס הארכאי - ה;²⁵⁶ וסביר להניח ששני טיפוסים אלה של ריבוי נהגו בזמן מן הזמנים בתקופת המקרא כמסורות לשון מקבילות,²⁵⁷ ומכאן גם יובן השימוש המגוון בכתובים הנידונים עצמם.

251 ראה ב' מזר, 'ירושלים', א"מ, ג, טור 818.

252 וכן ראה 'כי תקראנה מלחמה' (שמ' א 10); 'ללמדם מלחמה רק אשר לפנים לא ידעום' (שופ' ג 1-2).

253 ואפשר ששרדה סופית זו גם בארמית המקראית שבדניאל; השווה נְכֻזְכָּה//מִתְנָן (דנ' ב 6). וכן מבארה רש"י במקום כלשון ריבוי: 'דורונות'; וראה לעניין זה למשל רבין, שפות שמיות, עמ' 92.

254 ראה רבין, שפות שמיות, עמ' 92. כן ראה רבין, ערבית מערבית, עמ' 206.

255 ההשערה היא שסופית זו נולדה בעקבות נשילת התי"ו הסופית בזמן קדום כההליך מעין זה: אִמָּה = *amma > *ammah > *ammat^h > *ammatu.

256 ראה בעניין זה בלאו, הערות, עמ' 57-58.

257 ולא מן הנמנע שגם הצורות כְּעָלָה (מל"א ט 18), כְּעָלָה (יהו' טו 29), כְּעָלוֹת (שם 24) מצביעות למעשה על שם הבא בצורת הרבות באלומורפים שונים (-ה, -ת, -ות).

2.2.2.1.4 החילוף י-/יָה

העמני (כ')

'וכפר והעפני וגבע ערים שתים עשרה וחצריהן' (יהו' יח 24)

העמנה (ק')

העיון בלשון המקרא מלמד על נטייה להשתמש בצורני ריבוי מטיפוסים שונים בהקשר אחד; אפשר לשם גיוון סגנוני. פעמים לא מעטות ניתן למצוא במקרא גופו מילה אחת המשמשת לחלופין בצורני ריבוי מקבילים, כגון עמים (בר' יז 16) לצד עמי (תה' קמד 2) או מנים (תה' קנ 4) לצד מני (שם מה 9). תופעה זו מתגלה לעתים, כפי שראינו בסעיף הקודם, גם בין הכתובים המקבילים במקרא כגון שנה//שנים (מל"ב כב 1, דה"ב לד 1). יש להניח שתופעה זו נהגה גם בשמות פרטיים. למשל, בְּרִיתִי (שמ"ב ח 8) = בְּרוּתָה (יח' מז 16); ²⁵⁸גְּדָרוֹת (יהו' טו 41) = גְּדָרָה (דה"א ד 23); ²⁵⁹חֲצַר סוּסִים (דה"א ד 31) = חֲצַר סוּסָה (יהו' יט 5).

סביר להניח שאף הכתיב והקרי הנידונים לפנינו משקפים חילופים בין מסורות לשון מקבילות שרווחו בתקופת המקרא: מכאן הצורה הארכאית שבכתיב, כפר העמני, שממנה משתקפת מסורת לשון המציינת את הריבוי שבצורן הסופי י-; ומכאן הצורה שבקרי, כפר העמנה, המשקפת כנראה את מסורת הלשון הקדומה, המציינת את הריבוי באמצעות הצורן הסופי יָה.

ונראה ששתי הצורות מכוונות לאותו היישוב עצמו, כפר העמונים (על דרך 'מעלה אֲדָמִים' [יהו' יח 17]), הבא בווריאציות חלופיות כפי שנוהג המקרא לעתים בשמות מקומות הנושאים צורות מקבילות.

2.2.2.2 חילופים בין צורנים סופיים לציון הריבוי הנסמך

בקטגוריה זו מזמן לפנינו הקורפוס הנחקר סוג אחד של חילוף, ו-/י-י, הבא בשלושה מקומות שונים:

- (א) תקעו (השופרות) / תקעִי (השופרות) (יהו' ו 9)
- (ב) שנאו (נפש דוד) / שְׁנוֹאִי (נפש דוד) (שמ"ב ה' 8)
- (ג) וקדשו (בית ה') / וקדְשִׁי (בית ה') (מל"א טו 15)

נראה שלשלוש ההיקריות הללו יש מכנה משותף: הכתיב והקרי משקפים צורות שונות של תצורת הרבים במעמד הנסמך שנהגו לפניו בלשון המקרא. לצד הצורה הרגילה בלשון המקרא כצורה עיקרית לציון הריבוי בצורות שמניות בלשון זכר במעמד נסמך, י-י, כמו 'אֶהְיֶה' (תה' צז 10) או 'עֲבַדִּי דוד' (שמ"ב י 2), נראה כי העברית המקראית ידעה בשימוש חי צורה נוספת מקבילה לה מטיפוס ו-, ששרידיה

258 ראה למשל 'ברותה, בְּרִיתִי, א"מ, ב, טור 341.

259 ראה '1. גְּדָרָה', '1. גְּדָרוֹת', א"מ, ב, טור 447.

מתגלים זעיר שם זעיר שם במקרא גופו (כתיב וקרי כאחד), ובעיקר בצורות כתיב קדומות.

לפני שאתייחס לנתונים במקרא, אומר שצורן סופי לציון ריבוי בלשון זכר במעמד נסמך אמנם מקוים בכמה שפות שמיות, כגון האכדית, האוגריתית והשמאלית.²⁶⁰ אשר לעדויות הפנים-מקראיות, בגוף המקרא עצמו ניתן להסתייע בשם הפרטי פנואל/פניאל. שם זה מופיע בספר דברי הימים בשתי צורותיו אלה, קרי לצד כתיב, למשל בדברי הימים א ח 25. בספר בראשית נמצא שם זה באותו ההקשר עצמו – פעם פנואל (בר' לב 32) ופעם פניאל (שם 31) – כתיב וקרי כאחד. מן הזהות בין שתי צורותיו ניתן ללמוד כי כשם שהצורה פניאל נוצרה מהמילה פנים (שם המצוי בצורת הרבים בלבד [Pluralis Tantum]). כך, קרוב לוודאי, גם הצורה פנואל גזורה מצורת רבים. נמצא שצורן הריבוי -י בשם פניאל זהה לצורן -ו בשם פנואל. לפנינו אפוא שם אחד הבא בשתי דרכי גזירה מקבילות: פני + אל מכאן, פנו + אל מכאן. צורות ריבוי מטיפוס -ו שרדו במקרא בייחוד בצורות כתיב. מלבד ההיקריות הנידונות כאן לפנינו נמצא צורן זה בתורת כתיב במקומות שלהלן: יש' מז 13 הברו (ק' הבר') שמים; יח' א 8 וידו (ק' ויד') אדם; הוש' ח 12 רבו (ק' רב') תורתי; איוב ט 30 במו (ק' במי) שלג; תה' קיט 79 יראיך וידעו (ק' וידעי) עדתיך; דה"א ב 55 ישבו (ק' ישבי) יעבץ.

עדות חוץ-מקראית לשימוש בצורן הארכאי -ו לציון הרבים ניתן למצוא, כמסתבר, בלוח גזר מן המאה העשירית לפסה"נ. כאן נמצא ארבע פעמים צירוף סמיכות מטיפוס 'ירחו X' במובן חודשי X.²⁶¹ צירופים אלה מצביעים כנראה על הצורן הסופי הארכאי -ו – לריבוי זכר (ולאו דווקא לצורת הזוגי)²⁶² כפי שסבור גרביני.²⁶³

מן האמור לעיל סביר להניח, שהצורות שבכתיב מטיפוס 'תקעו השופרות' (יהו' ו 9) ציינו בלשון המקרא ריבוי ארכאי לזכר במעמד הנסמך, כפי שצינו זאת הצורות שבקרי מן הטיפוס הרגיל במקרא 'תקעי השופרות' (שם). ונראה שצורות הכתיב

260 באוגריתית ראה למשל sn²u hd (KTU 1.4 VII, 36), שקריאתה על פי התיעוד ההברתי sāni²u hadda/i – צורה המקבילה לצורה שבכתיב שלפנינו 'שנאו נפש דוד' (= שונאי נפש דוד), היינו אויביו בנפש, אויביו המושבעים; ראה סיון, דקדוק, עמ' 45. וראה שם דוגמות נוספות להקבלה שונאים//אויבים, 'יצילני מאיבי עז משנאי כי אמצו ממני' (שמ"ב כב 18 = תה' יה 18). וראה אבישור, צמדי המילים, עמ' 547. ללשון השמאלית ראה גאר, גאוגרפיה דיאלקטית, עמ' 91. לעניין בכללותו ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 207.

261 ראה 'ירחו אסף' (גזר, שו' 1); 'ירחו זרע' (שם, שו' 1–2); 'ירחו לקש' (שם, שו' 2); 'ירחו זמר' (שם, שו' 6).

262 וכפי שמשמש הצורן -ים בלשון המקרא הן לצורת הזוגי (כגון ידים) הן לציון הרבים (כמו 'שש כנפים לאחד', יש' ו 2; 'שבעה עתים', זכ' ג 9), כך ייתכן שגם הצורן -ו שימש לציון הרבים (כצד שימוש גם לציון הזוגי).

263 ראה גרביני, לוח גזר, עמ' 123–130.

והקרי שלפנינו אינן אלא צורות חלופיות ששימשו לפנים בתקופת המקרא²⁶⁴ זו לצד זו, כנראה במסורות לשון מקבילות.

2.2.3 חילופים מורפולוגיים בקטגוריית הכינויים
קטגוריה לעצמה במערכת השם היא הקטגוריה של צורות הכינוי. כאן נמצא חילופים מורפולוגיים בין הכתיב לקרי בצורות הכינוי הפרוד ובצורות הכינוי החבור. להלן אדון בהיקריות הכו"ק השונות על פי מה שזימן לפנינו הקורפוס הנחקר.

2.2.3.1 חילופים בין צורות הכינוי הפרוד

2.2.3.1.1 הכינוי לנוכח

ואת/ואתה

ואת (כ')

הגדת היום את אשר עשית אתי טובה' (שמ"א כד 18)

ואתה (ק')

מלבד הפתרון במישור האורתוגרפי שהוצע לעיל²⁶⁵ לחילוף זה אציע כאן פתרון חלופי במישור המורפולוגי.

אם אמנם הכתיב את משקף כאן את הצורה את²⁶⁶ לגוף הנוכח, כי אז ייתכן ששתי הצורות המופיעות בכתיב ובקרי שלפנינו מייצגות שני אלומורפים שונים של אותה המילה – אתה (המשתקפת מן הקרי) לצד *את (העולה מן הכתיב). נראה כי שני אלומורפים אלה התקיימו זה לצד זה בעברית כדובלטה מורפולוגית, ואמנם בקטגוריית הכינויים מצויות כמה דובלטות מסוג זה: לגוף ראשון – אנכי (בר' ז 4) לצד אני (שם ט 12), אנחנו (שם יט 13) לצד נחנו (במ' לב 32); לגוף שני – אתנה (יח' יג 20) לצד אתן (שם לד 31); ולגוף שלישי – המה (שמ' יט 13) לצד הם (בר' ג 7). בכל הצורות הללו התקיימה צורה קצרה לצד צורה ארוכה ביחס, וייתכן שזהו המצב בכינוי הנוכח המשתקף לפנינו בשתי צורותיו, *את לצד אתה.

מבדיקת הכתובים במקרא נראה שאמנם הצורה הקצרה את לנוכח הייתה מקוימת בתקופת המקרא, אלא שרק שרידים מעטים בטוחים נותרו במקרא: 'ואם ככה את עשה לי הרגני נא הרג' (במ' יא 15); 'ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה'' (דב' ה' 23); 'את כרוב ממשח הסוכך ונתתיך' (יח' כח 14).

רק בתקופה מאוחרת יותר בחיי הלשון, בתקופת חז"ל, שבה צורה זו ועלתה בשימוש לצד אחותה אתה, וכך התקיימו שתי הצורות את לצד אתה כשני אלומורפים

264 בתקופה שכבר נוטרלו בה ההבדלים שהיו קיימים בין היחסות השונות.

265 בסעיף 1.1.5.2.

266 ראה שלב ב בהתפתחות המשוערת שתוארה לעיל בסעיף הנ"ל.

גם בספרות חז"ל.²⁶⁷ ורשות נתונה כאן לשער, שניצני תחייתה של הצורה את לנכח בעברית של חז"ל נעוצים כבר בעברית המקראית.²⁶⁸

נראה אפוא שהמצב שבו שימשו בתקופת חז"ל שתי צורות אלטרנטיביות לכינוי הנוכח, את/אתה, זו לצד זו הוא בעצם חזרה לאותו מצב קדום ששרר בלשון כבר בתקופת המקרא, מעין Fata Morgana לשונית.²⁶⁹ בכתיב ובקרי שלפנינו אפשר אפוא שמשקפות שתי מסורות לשון מקבילות: מכאן הצורה את (=את) המיוצגת בכתיב, שהתקיימה ככל הנראה במסורת הסופרים-המעתיקים, שהמשיכו לקיים בספרות הכתובה צורה זו (אף שקריאתה הייתה עלולה להטעות את הקורא הבלתי מיומן), ומכאן הצורה אתה המיוצגת בקרי, שהתקיימה במסורת הקריאה והלמה באופן חד-משמעי את הקריאה של הצורה את שבטקסט הכתוב. העולה מכאן הוא שצורות הכתיב והקרי את, אתה אינן אלא חלופות מורפולוגיות של אותה המילה, היינו לפנינו בכתיב ובקרי שני אלומורפים שונים של כינוי הנוכח.

2.2.3.1.2 הכינוי לנכח

ואת/ואת (שופ' יז 2; מל"א יד 2; מל"ב ד 16, 23; ח 1)

ואת (כ')

ויהי איש מהר אפרים ושמם מיכיהו. ויאמר לאמו [...] אלית וגם אמרת' (שופ')

ואת (ק')

יז 1-2)

נראה כי הצורה אתי שבכתיב היא צורה קדומה בהיותה משמרת את התנועה הסופית i- שאפיינה את צורת הנוכח בשפות שמיות שונות.²⁷⁰ הצורה את שבקרי מייצגת את צורת הכינוי לנכח לאחר שלב השלילת התנועה הסופית. משנשללה התנועה הסופית i- מן הכינוי לנכח, שוב לא צוינה ההבחנה בין המינים בגוף שני כבעבר על ידי ניגוד בין התנועות -ti ≠ -ta, אלא על ידי הניגוד בין תנועה מכאן, -ta. לאפס תנועה מכאן, -t.²⁷¹

267 ראה קוטשר, לשון חז"ל, עמ' פו-פו. כן ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 460-465. וכן סבור בר-אשר; ראה בר-אשר, קובץ, עמ' 172.

268 השערה זו עשויה לעלות בקנה אחד עם סברתו של בר-אשר כי אפשר שלשון חז"ל אינה משתלשלת בהכרח ישירות מלשון המקרא הקלסית, אלא משתלשלת היא מדיאלקט עברי שהיה משמש בתקופת המקרא בצדי הדרך ונתגבש כלשון כתובה שכאה לידי ביטוי בלשון חז"ל; ראה בעניין זה בר-אשר, לשון חכמים, עמ' 4.

269 ראה קוטשר, מגי"א, עמ' 20 ואילך.

270 כך למשל באכדית, בערבית הספרותית, באמהרית, בצורות הכתיב שבסורית ובארמית של יב. ראה מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 104; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 106. והשווה רבין, דקדוק משווה, עמ' 61.

271 ראה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 91-92 (וכן עמ' 32).

בדיקת תפוצת הכינוי לנוכחת במקרא מעלה, כי הכינוי של הגוף הפרוד לנוכחת מופיע 51 פעמים. ב-44 פעמים (=86%) צורתו היא אַת, ורק במיעוט מופעיו (7 פעמים) הצורה היא אתי (ובתורת כתיב בלבד). בחינתן של צורות נוכחת אלה מעלה כי על פי רוב הן מופיעות בהקשר בעל זיקה צפון-ישראלית.²⁷² הרקע הצפון-ישראלי של הפרשיות שחילופי הכו"ק המזומנים לפנינו כאן נתונים בהן (בספר שופטים ובספר מלכים) מקרב את ההנחה, שייתכן כי צורת אתי שבכתיב צורה דיאלקטית היא, שנהגה באפרים או במלכות ישראל הצפונית בכלל.²⁷³

מן האמור כאן מסתבר כי הבדלי הצורה של הכינוי הפרוד לנוכחת, הניבטים מבעד לצורות הכתיב והקרי, משקפים הבדלי מקום, מעין 'נרדפים גאוגרפיים', שהיו קיימים לפני בלשון במקומות שונים בישראל;²⁷⁴ ונראה כי בעוד הצורה אַת, הרגילה בלשון המקרא, משקפת את הניב הרשמי השליט ביהודה (לשון ירושלים), הצורה אתי אפשר שהיא שריד של קו דיאלקטי צפון-ישראלי ששימש בעברית בתקופת המקרא. דיאלקט זה צף ועולה מדי פעם בפעם מבעד ללשון הסטנדרטית של המקרא, ובעיקר בלשונם של נביאי ממלכת ישראל (כגון הושע) ובתיאורי מאורעות שעניינם שבט אפרים או מלכות ישראל שבצפון (כגון אלה שבסיפורי אלישע).

נמצא אפוא כי הכתיב והקרי שלפנינו הם עניין למסורות לשון שנתקיימו סימולטנית בתקופת המקרא, ונראה כי לצד מסורת הקריאה של צורת הנוכחת, השלטת בלשון המקרא הסטנדרטית, והמשתקפת מבעד לקרי אַת, משמר הכתיב שלפנינו את הצורה הדיאלקטית של גוף הנוכחת *אַתִּי, שהוסיפה להתקיים כנראה במקרא בלשון הספרות בלבד.

2.2.3.1.3 הכינוי לנסתרת

הוא/היא (וי' ו' 18, 22; יג 20)

הוא (כ')

'זאת תורת החטאת [...] קדש קדשים' (וי' ו' 18)

היא (ק')

272 בשלושה מקרים מתוך השבעה (מל"ב ד 16, 23; ח 1) מופיעה הצורה אתי בסיפור בעל רקע צפוני (על אודות אלישע הנביא והאישה משונם); בשני מקרים נוספים מדובר ברקע אפרתי (מיכה מהר אפרים [שופ' יז 2] ואשת ירבעם שהייתה משבט אפרים [מל"א יד 2]). שתי ההיקרויות הנותרות (יר' ד 30; יח' לו 13) אפשר שהן מושפעות מן הארמית.

273 ראה למשל באואר ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 249.

274 לראיות על קיומה של התפלגות דיאלקטית בתוך ארץ ישראל מראשית תקופת המקרא ועד למוצאי תקופת התנאים – בהיות הדיבור העברי קיים לצד העברית המקראית הכתובה – ראה בר-אשר, אחדות הלשון, עמ' 86 ואילך.

נראה, כי כפי שקיימה העברית המקראית דובלטות בכינויים כגון בגוף ראשון יחיד אנכי לצד אני, בגוף שני רבים אתנה לצד אתן, ובגוף שלישי רבים הם לצד המה – כך אפשר שקיימה בגוף הנסתרת דובלטה, שנרמזת כאן בצורות הכתיב והקרי שלפנינו, כפי שיובהר להלן.

מסורת הסופרים של המגילות ממדבר יהודה אכן מעידה על קיומה של דובלטה בגוף הנסתרת במסורת העברית. ליד הצורות הקצורת הרגילות בעברית הוא, היא משמשות במגילות צורות ארוכות של כינויי הגוף לנסתר ולנסתרת הוא, היא; וסביר להניח שקו לשוני זה אינו חידוש של העברית בתקופת בית שני, אלא יסוד עברי קדום שנשתלשל מלהג עברי מתקופת המקרא ונשתקע בלשונם של בני כת קומראן. לא מן הנמנע שכפל הצורות בכינוי לנסתרת שורשיו נעוצים בשלבים שונים של תהליך ההתפתחות של כיוון זה. להלן הצעת שחזור של תהליך זה, ובה מעומתת צורת הנסתרת עם צורת הנסתר:

השלב הצורה לזכר	לנקבה	ההסבר
א *hu ² a-ti/u	*hi ² a-tu	צורות ארוכות נתקיימו כנראה בשמית הקדומה, כפי שמעידות שפות שמיות שונות. ²⁷⁵
↓	↓	
ב *hu ² at	*hi ² at	על אף נשילת התנועות הסופיות המבחינות בין צורת הזכר לצורת הנקבה -i/i-u לא נתחסל הניגוד שבין המינים, שכן נותר עתה ניגוד מינימלי בתנועה שבהברה הפותחת -hu/hi.
↓	↓	
ג *hu ² a	*hi ² a	הסיומת -t נתאפסה כאן כפי שנתאפסה בשמות עצם ממין נקבה, דוגמת *malkat < מלכה. צורות אלה עולות בשלד העיצורי בכתובות כנעניות שונות בכתיב הא. ²⁷⁶
↓	↓	
ד *huwa	*hiwa	צורת הזכר עברה גלגול נוסף. נוצר כאן הגה מעבר בשל הנסיבות הפונטיות המיוחדות.

275 כך למשל באתיופית (hu²a-tu=) we²e-tū לזכר, לצד (hi²a-ti=) e-ti לנקבה. ראה כארת, הכינוי, עמ' 17; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 107. למצב באכדית ראה כארת, שם, עמ' 16. וכן השווה שם, עמ' 52. למצב באוגריתית ראה סיון, דקדוק, עמ' 36.

276 השווה למשל בכתובות הפניקיות שלהלן: 'אם אדם הא אש יפתח עלת' (אשמנעור, שו' 10); 'והא ימח ספרה' (אחרם, שו' 2); 'כי תעבת עשתרת הדבר הא' (תכנת, שו' 6). וראה הריס, דקדוק, עמ' 47.

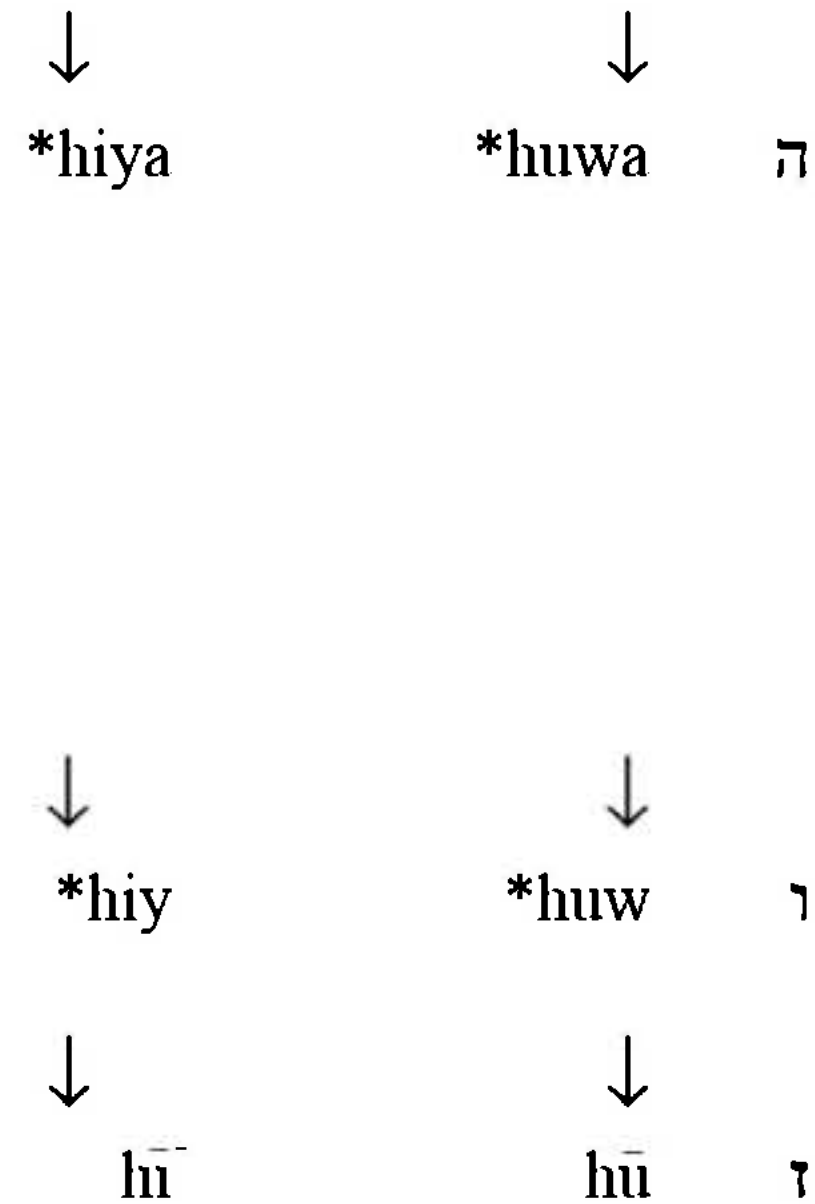
נתהווה רצף תנועות *ua*, וזה הצמיח *w* כהגה מעבר (סמוך לתנועה *u*); ועל פי היקש לצורת הזכר (**huwa*) יש להניח, שצורת הנקבה הפכה להיות *hiwa*. הכתיב הוא שבמקרא ציין אז הן את צורת הזכר (**huwa*) הן את צורת הנקבה, שנהגתה כאמור **hiwa*.

המצתק הפונטי **hiwa > *hiya* התאפשר מכוח השפעתה של תנועת *i*, שגררה יו"ד (הידמות העיצור *w* לתנועה *i*). נראה שצורה זו, **hiya*, היא המשתקפת בלשון המגילות מקומראן, אם בכתיב היאה (כגון מגי"א מז 10) ואם בכתיב היה (שם ל 33). והשווה לכאן את הכתיב ציאה (מגי"א מא 18) // ציה של נוסח המסורה.

צורות אלה לזכר ולנקבה התהוו בעקבות נשילת התנועות הסופיות הקצרות.

צורות אחרונות אלה של הכינויים לנסתר ולנסתרת, הוא והיא, נתהוו בעקבות כיוון הדיפתונגים $u > \bar{u}$; $iy > \bar{i}$, ונראה שהאל"ף בכינויי הגוף האלה המשיכה להיכתב בעברית כשריד אטימולוגי-היסטורי אף שלא הורגשה בהגייה.²⁷⁷

על פי השערה זו נראה שהכתיב והקרי שלפנינו – הוא/היא – אינם למעשה אלא צורות שונות של אותו כינוי לנסתרת המעידות על שלבים שונים של התפתחות בצורת כינוי זה (שלב ד **hiwa* [= *הוא] ושלב אחרון ז *hi* [= היא]), ולא מן הנמנע ששתי הצורות הללו, שהיו בבחינת דובלטה בעברית, שימשו בזמן קדום בשתי מסורות לשון מקבילות בה בעת.

277 כשל הסיכה הנ"ל הייתה אל"ף עשויה להישמט לעתים מן הכתיב העיצורי; ראה למשל הכתיבים *hw* ו-*hy* באוגריתית; ראה למשל סיון, דקדוק, עמ' 35.

2.2.3.1.4 הכינוי לנסתרים

והם/והמה

והם (כ')

'ויתנם ביד הגבענים ויקיעם [...] המתו בימי קציר' (שמ"ב כא 9)

והמה (ק')

בעברית מתקיימות שתי צורות לכינוי הנסתרים: הם והמה (בניקוד הבבלי פתח/סגול במקום צירי בשתי הצורות). במקרא נמצא את שתי הצורות מאות פעמים בכל סוג ספרותי²⁷⁸ ובתפוצה קרובה ביותר.²⁷⁹ נראה כי מצב זה הקיים בעברית המקראית משקף את המצב שהיה קיים בשמית הקדומה,²⁸⁰ היינו קיום שתי צורות לכינוי הנסתרים: מכאן צורת כינוי שנסתיימה ב־t (בעלת סופית עיצורית), והיא מקבילתה של המה העברית, ומכאן צורת כינוי בעלת תנועה סופית ū – (כפי שנתקיימה למשל בערבית הקלסית hūmū לפני שנתקצרה ל-hūm), צורה המקבילה כנראה להם העברית. ובדומה לעברית המקראית אף האוגריתית²⁸¹ מקיימת צורת hunt ליד הצורה hun, כפי שהיא נוהגת גם בכינויים אחרים: hwt ו־hyt לצד hw ו־hy: הצורות בעלות ה־t משמשות ככינויי מושא או קניין.

בדיקת הכתובים במקרא מראה כי שתי הצורות הללו עשויות לשמש זו לצד זו בהקשר עניינים אחד ללא כל הבדל משמעות ביניהן. כך למשל נמצא אותו הביטוי בפסוקים סמוכים, 'עינים להם לראות ולא ראו [...] כי בית מרי הם [...] וגלית ממקומך [...] לעיניהם אולי יראו כי בית מרי המה' (יח' יב 2–3), והוא הדין גם בכתובים מקבילים במקרא. שתי צורות הכינוי לנסתרים עשויות להתחלף ביניהן באופן חופשי. למשל: 'ועשית מזבח [...] לבתים לבדים ולשאת אתו בהמה' (שמ' ל 1–4); 'ויעש את המזבח [...] לבתים לבדים לשאת אתו בהם' (שם לז 25–27). וכן ראה: 'ומבני ישראל [...] כי הם אנשי המלחמה' (מל"א ט 22); 'ומן בני ישראל [...] כי המה אנשי מלחמה' (דה"ב ח 9).

278 כן־יהודה מדבר במילונו על השימוש של כל אחת מן השתיים, וכך הוא כותב: 'כמליצה הפשוטה השתמשו יותר בהמילה הקצרה הם וכיותר נשגבה יותר בהמילה המה, ובכלל השתמשו בהמילה המה יותר במקום שרצו להדגיש יותר את הגוף' (כן־יהודה, מילון, ב, 'המה', עמ' 1109, הערה 1). אלא שבדיקת הכתובים במקרא אינה מאשרת קביעה זו חד־משמעית: ניתן למצוא כתובים לא מעטים במקרא שהכינוי הם משמש בהם דווקא כמליצה נשגבה, למשל 'בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי' (יש' א 2) או 'כי לוית חן הם לראשך' (מש' א 9). ומנגד נמצא גם המה שמשמשת בפרוזה וללא כל כוונה של הדגשה, למשל 'ויעשו גם המה בערמה וילכו ויצטירו ויקחו שקים בלים לחמריהם' (יהו' ט 4) או 'ושאול והמה וכל איש ישראל בעמק האלה נלחמים' (שמ"א י 19).

279 ראה אבן־שושן, קונקורדנציה חדשה לתנ"ך, 'הם', עמ' 566–568; 'המה', עמ' 569–570.

280 ראה קוטשר, מגי"א, עמ' 344.

281 ראה למשל מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 103. והשווה סיון, דקדוק, עמ' 35–36.

מן האמור לעיל מתחוויר אפוא, שמדובר כאן למעשה בדובלטה פרוטושמית שנשתמרה בעברית ובאוגריתית בשתי צורות מקבילות, צורה ארוכה המה וצורה קצרה הם. ונראה ששתי הלשונות שבכתיב ושבקרי שלפנינו משקפות מצב ששתי צורות הכינוי לנסתרים שימשו בו בשתי מסורות לשון מקבילות שחיו בתקופת המקרא הקלסית.

2.2.3.2 חילופים בין צורני הכינוי החבור

2.2.3.2.1 בכינוי לנוכחת

(1) הכינוי החבור לפועל:	(2) הכינוי החבור לשם	(3) הכינוי החבור למילת
עצם:	יחס:	
(א) ותבאתי/ותבאת ²⁸²	(א) שכנכי/שכניך	לכי/לך (מל"ב ד 2)
(שמ"א כה 34)	(מל"ב ד 3)	
(ב) הלכתי/הלכת	(ב) נשיכי/נשיך (שם, 7)	
(מל"ב ד 23)		
	(ג) בניכי/ובניך (שם)	

כינוי הגוף החבור לנוכחת עשוי להצטרף בעברית המקראית כסופית לפעלים, לשמות עצם ולמילות יחס כפי שהדבר בא לידי ביטוי בהיקריות הכו"ק שלפנינו. התנועה הסופית לכינוי הנוכחת בעברית הקדומה הייתה כנראה i.²⁸³ כך על פי ההשערה היה המצב בפרוטושמית, כפי שנשתמר בשפות שמיות שונות.²⁸⁴ עם היעלמות הסופית i – בעברית – עובדה הקשורה ככל הנראה בתופעה הכללית של נשילת התנועות הסופיות הקצרות בשפות השמיות השונות – נתקבלה בעברית, לנוכחת,²⁸⁵ צורה מקוטפת תנועה סופית (ki – < –ך) דוגמת שמרת, לך. אף כי התנועה הסופית של הכינוי נשלה בצורת הנוכחת, נראה כי שרידים ממנה נשתמרו ברובד הקדום של לשון המקרא (בשירה ובפרוזה), והם עשויים להעיד

282 ההשערה היא כי יש כאן שורש תנייני כו"ת הנגזר מהשורש כו"א, והמופיע כאן וכדברים לג 16: תבואתה בכתיב היסטורי באל"ף; ראה בלאו, מחקרים, עמ' 298.

283 זאת לעומת התנועה הסופית בכינוי הנוכח, שהייתה a –. הסטרוקטורה של כינוי גוף שני בצורת עבר הייתה לפי המשוער לזכר אָתָה: שמרת, ולנקבה *אָתִי: שמרת.

284 כך למשל באוגריתית, בארמית ובערבית הספרותית. באוגריתית למשל נמצא (על פי הכתב ההברתי) סיומת –כי; ראה סיון, דקדוק, עמ' 37. וכך בערבית הספרותית, שם נמצא (בִּיתִּי), (עֲלִיכִי); ראה למשל ילין, דקדוק, עמ' 60.

285 לעומת זאת בצורת הנוכח לא נשללו התנועות הסופיות (למשל שמרת, לך), כנראה כדי לשמור על שלמות המערכת. לו נשללו התנועות הסופיות גם בצורת הנוכח, כי אז היה מתחלל הניגוד בין המינים, דבר שהיה ממוטט את המערכת וגורם להפרעות בתקשורת בין הדוברים; ראה בעניין זה רבין, משמעויותיהן, עמ' 32.

על המצב הלשוני ששרר בעברית הקדומה.²⁸⁶ דוגמות לשרידים אלה נמצא למשל בשירת דבורה, 'עד שקמתי דבורה' (שופ' ה 7), ובמגילת רות: 'ורחצת וסכת [...] וירדתי (כ') [...] ושכבתי (כ')' (רות ג 3–4). וכן ניתן לאתרם בצורות פועל המשמרות את תנועת i- כגון רמיתני (שמ"א יט 17), לבבתני (שה"ש ד 9).

קרוב לוודאי שצורות המיוצגות בכתיבים הנדונים לפנינו, המקיימות את התנועה הסופית i-, הן שרידים של רובד קדום בעברית, ואפשר שהן שרידים של קו דיאלקטי שמשלשל מן העברית הקדומה. השערה זו מקבלת יתר תוקף מן ההקשר שהצורות הנדונות לפנינו מופיעות בו, שכן הטקסט שצורות כתיב אלה מרוכזות בו הוא בעל רקע צפוני-ישראלי מובהק. לא מן הנמנע אפוא שהכתיבים בעלי הסופית i- הם עדות אותנטית לקו דיאלקטי שנהג לפניו בממלכת ישראל הצפונית.²⁸⁷

כללו של דבר, קרוב לוודאי שהחילופים שבין צורות כינויי הגוף החבור לנוכחת כפי שהם ניבטים מבעד ללשוניות הכתיב והקרי אינם אלא חילופים מורפולוגיים המשקפים מסורות לשון מקבילות. מסורות אלה מעוגנות היטב בלשון העברית הקדומה או בדיאלקטים אזוריים שהתקיימו בישראל בתקופת המקרא.

2.2.3.2.2 כינוי לנסתר

ויאהבו/ויאהבהו

ויאהבו (כ')

ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד יהונתן כנפשו' (שמ"א יח 1)

ויאהבהו (ק')

היו שניסו אף כאן לראות בקרי צורה שבאה לתקן את הכתיב המשובש;²⁸⁸ ובאמת

²⁸⁶ שונה המצב כשאנו פוגשים צורות המקיימות את התנועה הסופית i- בצורת הנקבה ברכדים המאוחרים של המקרא או בספרים מסוף תקופת בית ראשון, למשל נתתי (כ' יה' טז 18), שכחתי, נתקתי (יר' ב 20), למדתי (כ' שם ב 33) או רעתכי (שם יא 15). בספרים כגון ירמיהו ויחזקאל, שבתקופתם גאתה השפעת הארמית, סופית ki- חשודה כארמיזם; ראה למשל מורג, מחקרים, עמ' 300–301. והוא הדין בצורות מעין אלה המופיעות בלשון העברית בתקופה מאוחרת יותר, כגון במגילת ישעיהו מקומראן, למשל גואלכי (מגי"א מט 26), לכי (שם מ 9). צורות מעין אלה הושפעו מן הארמית, שרישומה במגילות מקומראן ניכר ביותר; ראה קוטשר, מגי"א, עמ' 20–22, 43.

²⁸⁷ כך סבור למשל קוטשר (מגי"א, עמ' 160). וכן ראה גורדיס, כתיב-קרי, עמ' 103. לקו צפוני זה יש לייחס, ככל הנראה, גם צורות שמופיעות בהושע, כגון 'אפרים עגלה מלמדה אהבתי לדוש' (הו' י 11), וכן הצורות המופיעות בשיר השירים כגון 'קומי לכי (כ') רעיתי' (שה"ש ב 13).

²⁸⁸ כך למשל סגל, ספרי שמואל, עמ' קמח: 'ויאהבו: כתיב גורס עם כינוי המושא של פעלי עבר, שלא כדין, והקרי מתקן'.

אין צורך בכך. נראה שאין בצורות הכתיב והקרי שלפנינו אלא השתקפות של שתי צורות של כינוי חבור לנסתר הרגילות להצטרף אל הפועל לציון המושא: מכאן צורת הכינוי הארוך $hu-$, המשמשת בשפות שמיות שונות²⁸⁹ והמיוצגת כאן במסורת הקרי וִיאֶהְבּוּ; ומכאן צורת הכינוי הקצר $o-$ (= $u-/o-$),²⁹⁰ המיוצגת לפנינו במסורת הכתיב וִיאֶהְבּוּ.²⁹¹

שני טיפוסים אלה, של הכינוי הארוך $hu-$ ושל הכינוי הקצר $o-$, עשויים לשמש במקרא זה לצד זה ואף באותו הקשר עניינים;²⁹² למשל וַתִּצְפְּנֵהוּ שלשה ירחים ולא יכלה עוד הַצִּפְנֵנוּ (שמ' ב 2–3) או תָּבוֹאָהוּ שואה לא ידע ורשת אשר טמן תִּלְכְּדוּ (תה' לה 8). ולעתים יבוא אחד משני טיפוסים אלה של כינוי חבור בצורת כינוי פרולפטי, למשל וַתִּפְתַּח וַתִּבְרָאָהוּ את הילד' (שמ' ב 6) ולעומתו עוֹנֵתוֹ יִלְכְּדוּ את הרשע' (מש' ה 22).

מבחינה היסטורית הטיפוס וִיאֶהְבּוּ (המיוצג בקרי שלפנינו) קדום לטיפוס וִיאֶהְבּוּ (המיוצג בכתיב), שכן משמר הוא את הה"א האטימולוגית של צורת הכינוי לנסתר (מה שאין כן בצורה וִיאֶהְבּוּ),²⁹³ שהשילה ה"א זו). בתקופת המקרא הקלסית היו מזומנות באוצר הלשון העברית צורות כינוי צמוד לנסתר משני טיפוסים, הכינוי הקצר והכינוי הארוך ביחס, וסביר להניח שהכתיב והקרי שלפנינו משקפים צורות מורפולוגיות חלופיות ששימשו בשתי מסורות לשון מקבילות, וִיאֶהְבּוּ לצד וִיאֶהְבּוּ. ואין אפוא כל צורך לגרוס, שהצורה שבקרי באה לתקן את הכתיב המשובש כביכול.

289 ראה למשל גאר, גאוגרפיה דיאלקטית, עמ' 110–111. לשימוש באוגריתית ראה סיון, דקדוק, עמ' 37–38; לפניקית ראה אבישור, כתובות פניקיות, ב, עמ' 160; לערבית הקלסית ראה מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 76.

290 לכתוב ארכאי זה, המכיל את הה"א שהייתה עיצורית במקורה, ראה 'כי פָּרַעַה אֶהְרֵן' (שמ' לב 25) או 'וְהִזְהִירָה' (מל"ב ו 10).

291 צורה פועלית זו, הנתונה לפנינו בכתיב וִיאֶהְבּוּ, עשויה לשקף שתי אפשרויות קריאה נבדלות: מכאן וִיאֶהְבּוּ (יֶאֱהָב) על דרך נטיית פ"א כגון יֶאֱמַן, יֶאֱנֶה וכדומה; ומכאן *וִיאֶהְבּוּ (יֶאֱהָב) על דרך נטיית פ"א, כגון יֶאֱמַר, יֶאֱכַל וכדומה. שתי דרכי קריאה אלה אמנם מצויות במקרא, למשל על דרך השלמים יֶאֱהָבֵנִי אישי' (בר' כט 32), וכנגדה על דרך פ"א יֶאֱהָב' (מל' א 2). וכן ראה יֶתְאֶהָב מִיכָל' (שמ"א יח 20) על דרך השלמים, כנגד יֶתְאֶהְבּוּ' (הו' יא 1) על דרך פ"א.

292 ראה המצב המשתקף בכתובות עבריות מתקופת המקרא, כגון 'וסמכיהו לקחה. שמעיהו ויעלהו' (לכיש, חרס 4, שו' 6–7; ראה טור-סיני, תעודות לכיש, עמ' 106). מצב דומה לזה קיים גם באתיופית: שם נמצא $hu-$ משמש לצד $o-$. ראה מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 106.

293 כבר בכתובת השילוח, מן המאה השמינית לפסה"נ, נמצא צורת כינוי מטיפוס זה: רעה [=רעו] (השילוח, שו' 2, 3, 4).

2.3 חילופים מורפולוגיים במיליות (בין צורה קצרה לצורה ארוכה)

2.3.1 חילופים בתואר הפועל

שם/ שָׁמָּה

שם (כ') הפלשתיים (כ')

'אשר תלום (כ') ' (שמ"ב כא 12)

שָׁמָּה (ק') פלשתיים (ק')

על פני הדברים נראה כי יש כאן עניין הקשור לאורתוגרפיה, כלומר צורות הכתיב והקרי משתלשלות מן הכתיבה הדבקה *שמהפלשתיים: צורת הקרי מצביעה על החלוקה שמה פלשתיים, וצורת הכתיב מצביעה על החלוקה *שמ²⁹⁴ הפלשתיים < שם הפלשתיים. אולם נראה כי ההסבר המורפולוגי שלהלן עדיף מהסבר זה.

מן העיון במקראות עולה על פי רוב, כי שם משמשת במקרא לתיאור מקום סטטי, למשל: 'שם הבדלח ואבן השהם' (בר' ב 12); 'כי שם נשבעו שניהם' (שם כא 31). אך לעתים משמשת שם לתיאור מקום דינמי (=תיאור הכיוון, לשם), למשל: 'אשר נסעו שם' (יש' כ 6); 'לא ישוב שם עוד' (יר' כב 11). כמו כן עולה מן העיון במקראות על פי רוב, כי שָׁמָּה משמשת במקרא לתיאור מקום דינמי, למשל: 'אמלטה נא שמה' (בר' יט 20); 'רק את בני לא תשב שמה' (שם כד 8). אך לעתים היא משמשת לתיאור מקום סטטי, למשל: 'ויבא החדרה ויבך שמה' (בר' מג 30); 'או כי שמה ישבו כסאות למשפט' (תה' קכב 5). נמצא אפוא, שגם המילה שמה שימשה במקרא בשני תפקידים.²⁹⁵

מצב זה, שכל אחת מן הצורות – שם, שמה – משמשת בו במקרא בשני תפקידים שונים, הן לתיאור מקום סטטי הן לתיאור מקום דינמי, הוליד לעתים חילוף חופשי בין צורות אלה. כך עולה מכתובים מקבילים במקרא. למשל, 'כי אם חי ה' אשר העלה [...] מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שמה' (יר' טז 15) וכנגדו 'כי אם חי ה' אשר העלה [...] מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתם שם' (שם כג 8); 'כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שם אך אתך לא אעשה כלה' (יר' ל 11) וכנגדו 'כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתך שמה ואתך לא אעשה כלה' (שם מו 28).

על פי ההקשר של הכתובים האלה נראה, שהחילוף כאן הוא בין הצורות שם ושמה המשמשות לתיאור מקום דינמי ובין הצורות שם ושמה המשמשות בתפקיד

294 אשר לנוהג הסופרים הראשונים לכתוב כתיבה דבקה ואשר להתפתחות מנצפ"ך ראה לעיל סעיף 1.1.7.

295 מן הבחינה הדיאכרונית שימושים שונים אלה של המילה שמה מקורם למעשה בצורות מוצא שונות: שמה בהוראה א (לשם) מייצגת *tm* (<שם) + ה הכיוון, ואילו שמה בהוראה ב (שם) מוצאה מ-*tmt* (<שמה); ראה בלאו, דקדוק חדש, עמ' 296.

של תיאור מקום סטטי. וסביר להניח כי מדובר כאן בדובלטה מורפולוגית עברית,²⁹⁶ היינו מילית המשמשת בשתי צורות (מילה כפולת צורה):²⁹⁷ מכאן הצורה הקצרה שם ומכאן הצורה הארוכה שמה, ואין אפוא בכתוב שם אלא מה שיש בקרי שמה.

2.3.2 חילופים במילות יחס

(א) מן המערה/מהמערה

מן המערה (כ')

ויצא ויקרא אחרי שאול' (שמ"א כד 8)

מהמערה (ק')

בדיקת השימוש במילות היחס מן, מ-, מ- במקרא מגלה עובדות אחדות:
א. צורות אלה עשויות להופיע במקרא זו לצד זו בהקשר עניינים אחד, ולעתים אף באותו הפסוק עצמו באותה ההוראה. למשל: 'ואד יעלה מן-הארץ [...] מן האדמה [...] מקדם [...] מן האדמה [...] מעדן [...] ומשם יפרד' (בר' ב 6–10); 'הכרת מנחה ונסך מבית ה' [...] מן-בני אדם [...] מבית אלהיכם' (יואל א 9–13). ובאותו הפסוק עצמו, למשל: 'משמן המשחה ומן-הדם' (וי' ח 30); 'ויהי איש אחד מן-הרמתיים צופים מהר אפרים' (שמ"א א 1); 'קול צעקה משער הדגים ויללה מן-המשנה ושבר גדול מהגבעות' (צפ' א 10).

ב. מן ו- מ-/מ- משמשות בחופשיות רבה בין הכתובים המקבילים שבמקרא. למשל: 'ומאיבי אושע' (שמ"ב כב 4) – 'ומן-איבי אושע' (תה' יח 4); 'וירדו [...] מהשלשים ראש' (שמ"ב כג 13) – 'וירדו [...] מן-השלשים ראש' (דה"א יא 15); 'ומבני ישראל לא נתן' (מל"א ט 22) – 'ומן-בני ישראל אשר לא נתן' (דה"ב ח 6); 'וישלח [...] מן-לכיש אל המלך' (מל"ב יח 17) – 'וישלח [...] מלכיש [...] אל המלך' (יש' לו 2).

ג. מטבעות לשון לא מעטים במקרא עשויים לבוא פעם עם מילת היחס מן ופעם עם מילת היחס מ-/מ-. למשל, מקטן ועד גדול: 'למקטנם ועד גדולם' (יר' לא 33) – 'למן קטן ועד גדול' (דה"א יא 15); 'ויעש הרע בעיני ה' ולא סר מחטאות ירבעם' (מל"ב טו 24) – 'ויעש הרע בעיני ה' לא סר מן חטאות ירבעם' (שם שם 28).

ד. מן ו- מ-/מ- עשויות לבוא גם בשירה המקראית (מאוחרת כמוקדמת) במעמד זהה בצלעות המקבילות למשל:

296 ההקבלה ללשון אוגרית מלמדת, כי בלשון זו התקיימו וריאנטות מורפולוגיות שונות למילית הנדונה לפנינו: tmm, tmt, tmm, tmm; ראה סיון, דקדוק, עמ' 120.

297 דובלטות אחרות מעין שם-שמה מצויות במקרא בתוארי הפועל איך ואיכה, אן ואנה, עד אן ועד אנה, ובכינויים אני ואנכי, אתן ואתנה, הם והמה.

'מִן אֶרֶם יִנְחֲנִי בֶלֶק // מִהֲרָרִי קֶדֶם' (במ' כג 7)
 'מִן שָׁמַיִם נִלְחָמוּ // הַכּוֹכָבִים מִמְּסֻלֹתָם נִלְחָמוּ' (שופ' ה 20)
 'כִּצְפוּר נִוֹדֶדֶת מִן קִנָּה // בֶּן אִישׁ נִוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ' (מש' כז 8)
 'מִפְּלִטִי מֵאֵיכָּי // אֵף מִן קָמִי תְרוֹמֵמִנִי // מֵאִישׁ חֲמִסִּים תְּצִילֵנִי' (תה' יח 49)

ונראה כי תופעה זו אינה מצטמצמת לגבולות המקרא (על פי נוה"מ) בלבד; לעתים נמצא חילופי מן ו-מ/-מ- גם בין נוסחי מקרא מקבילים, למשל בין נוסח המסורה של ישעיהו למגילת ישעיהו א מקומראן: יש' כ 5: 'ומן מצרים תפארתם' (נוה"מ) – 'וממצרים תפארתם' (מגי"א); יש' לד 4: 'מגפן [...] מתאנה' (נוה"מ) – 'מגפן [...] ומן תאנה' (מגי"א); יש' סג 15: 'הבט משמים' (נוה"מ) – 'הבט מן השמים' (מגי"א).

וכן הם פני הדברים גם בין נוה"מ לנוסח השומרוני של התורה (=נו"ש): שמ' ט 18: 'למן היום הוסדה' (נוה"מ) – 'למיום היסדה' (נו"ש); ויק' א 14: 'מן התרים או מן בני היונה' (נוה"מ) – 'מן התרים או מבני היונה' (נו"ש); במ' כג 7: 'מן ארם ינחני' (נוה"מ) – 'מארם ינחני' (נו"ש).

מכל האמור כאן עולה מסקנה אחת ברורה: אין המקרא רואה במן ו-מ/-מ- מילות יחס נבדלות. השימוש בצורות אלה בסוגי הספרות השונים במקרא מלמד, כי חלופות מורפולוגיות חופשיות לפנינו. סופרי המקרא נהגו להשתמש בצורות אלה שימוש חופשי, ובעיקר לשם גיוון סגנוני, ונראה כי מה שנכון לגבי גופו של מקרא נכון גם לגבי חילופים מסוג זה המופיעים בכתבי ובקרי שלפנינו ובאיכה א 6. אין אפוא בכתוב אלא מה שיש בקרי.

(ב) מעל-/מעלי-²⁹⁸

מעל- (כ')

'וימהר ויסר את האפר עיניו ויכר אתו' (מל"א כ 41)

מעלי (ק')

כדי לעמוד על טיבו של החילוף שבין מעל למעלי בכתוב שלפנינו מן הראוי לברר תחילה את התצורה של כל אחת ממילות אלה. נראה שכל אחת מהצורות האלה מייצגת הרכב של שני יסודות: מעל הבנויה מצירוף מילות היחס מ- + על; מעלי הבנויה מצירוף מילות היחס מ- + עלי. סביר להניח, כי כשם שלא היה הבדל סמנטי בין הצורה הקצרה לצורה הארוכה בכל אחד מן הזוגות על/עלי,²⁹⁹ אל/אלי, עד/עדי

²⁹⁸ כו"ק מעין זה נמצא גם באיוב ז 1: על ארץ/עלי ארץ.

²⁹⁹ ראה למשל צורות על ועלי המופיעות בחלופות חופשיות בצלעות מקבילות כגון 'הינהק פרא עלי דשא//אם יגעה שור על בליל' (איוב ו 5); 'כנפל תרדמה על אנשים//בתנומות עלי משכב' (שם לג 15); 'על אדום אשליך נעלי//עלי פלשת אתרועע' (תה' קח 10). וכן ראה הופעותיהן של צורות אלה זו לצד זו בהקשר עניינים אחד, ללא כל הבדל במשמעות: 'על פני המים [...]

כך היה הדבר גם בזוג הנידון לפנינו, מעל/מעלי, המייצג אף הוא מילת יחס אחת על שתי צורותיה, הקצרה והארוכה. ונראה כי הצורה הארוכה היא הצורה המקורית, המשקפת את השלב הארכאי של מילת היחס הנידונה,³⁰⁰ וממנה התפתחה בתקופה מאוחרת יותר הצורה הקצרה, כפי הנראה בדרך של גזירה לאחור.³⁰¹ בדיקת המקראות מעלה כי בעוד הצורות הקצרות הגרודות (על, אל, עד וכדומה) שכיחות מאוד בפרוזה המקראית, הצורות הארוכות הגרודות (כגון עלי, אלי, עדי) נשתמרו בלשון השירה (כולל בפרוזה השקולה), ובייחוד בשירה הקדומה, שמשקפת רובד לשון ארכאי.³⁰² עם זאת צורות נטויות (כגון עליך, עליהם, אליך, אליכם) המופיעות במספר רב במקרא על כל רבדיו עדיין משמרות את היו"ד השורשית המקורית, והוא הדין גם באשר לצורה מעלי הנידונה כאן לפנינו, שניתן למצאה בצורות נטייה שונות (ביו"ד שורשית), כגון מעליו, מעליך, מעליהם עשרות פעמים במקרא. לא מן הנמנע שצורה יחידאית זו, מעלי, המשמרת את היו"ד השורשית בצורה הגרודה, נשתמרה כאן בקרי שלפנינו כשריד לשוני אותנטי מתקופה קדומה, שהשתמשו בה בצורות ממין זה גם בפרוזה. ומסתבר שלשונות הכתיב והקרי שלפנינו אינן אלא חלופות מורפולוגיות חופשיות ששימשו בתקופה קדומה במסורות לשון מקבילות.

(ג) על-יד-/על-ידי-

על-יד- (כ')

ונתנו את הכסף המתכן עשי המלאכה [...] בית ה' (מל"ב יב 12)

על-ידי (ק')

עלי אור' (יש' יח 2-4); 'עלי זבח [...] לא על זבחיך' (תה' נ 5-8); 'יפץ קדים עלי ארץ [...] להמטיר על ארץ' (איוב לח 24).

300 ההקבלה לשפות שמיות אחרות כגון פניקית וערבית אמנם מלמדת על שימור היו"ד השורשית המקורית במילות יחס מקבילות: עלי- העברית מקבילה כמסתבר ל-עלי הערבית, וכן אלי- העברית מקבילה ל-إلى הערבית. שתיהן באות בערבית כיו"ד נחה (אליף מקצורה) לעומת הצורות הנטויות כגון *إلى* כיו"ד נהגית; ראה רייט, דקדוק ערבי, א, עמ' 280-281, סעיף 358. כן נמצא שימוש בצורה עלי (כיו"ד שורשית מקורית) בכתובות הפניקיות הקדומות מגבל, למשל 'ותמא מחנה עלי גבל' (גבל 1, שו' 2 = ופקד מחנות על גבל). ראה סלושץ, אוצר, עמ' 3-2.

301 היו"ד השורשית בצורות נטויות כגון עליך, אליך נתפסה כיו"ד שמייצגת צורת רבים, ומכאן נוצרו בדרך של גזירה לאחור צורות יחיד כגון על, אל; ראה בעניין זה בלאו, בעיות בהיסטוריה, עמ' 19 הערה 5. וראה הנ"ל, הגה וצורות, עמ' 216. בניגוד להסברו זה של בלאו סבור ברגשטרסר שהצורות הקצרות של מילות היחס כגון על, אל מתבארות כצורות קטופות סיומת תנועית שנוצרו בכך בשלב הפרוטושמי, שלב שהתנועות הארוכות קוצרו בו בסופי המילים, וכן קוצרו הדיפתונגים הסופיים, ואף התאפסו; ראה בעניין זה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 204.

302 ראה למשל הורביץ, ניתוח בלשני, עמ' 1.

נראה שבמקביל לזוגות מילות היחס על/עלי, מעל/מעלי, אל/אלי, עד/עדי, המייצגים למעשה מילת יחס אחת הבאה בשתי דרכי גזירה שונות, אף הצורות שלפנינו בכתוב ובקרי מייצגות מילת יחס אחת הבאה בשתי דרכי גזירה: מכאן הצורה הארוכה על-ידי-, הבנויה משני רכיבים על + יְדִי- (> ידיים), היא צורת הרבים בנסמך; ומכאן הצורה הקצרה על-יד-, הבנויה משני רכיבים על + יד- (> יד), היא צורת היחיד בנסמך. צורות אלה – על-יד-, על-ידי- – משמשות במקרא בכמה הוראות משותפות, והעיקריות שבהן הן אלה: אצל (=סמוך, בקרבת מקום) – למשל 'ומלאך בא אל-איוב ויאמר הבקר היו חרשות והאתנות רעות על-ידיהם' (איוב א 14); וכן 'ויער ה' על-יהורם את רוח הפלשתים והערבים אשר על-יד כושים' (דה"ב כא 16); באמצעות (=בעזרת) – למשל 'ען היות לך איבת עולם ותגר את-בני-ישראל על-ידי-חרב [...] ' (יח' לה 5); וכן 'ויוציאם כורש מלך פרס על-יד מתרדת הגזבר ויספרם לשבצר הנשיא ליהודה' (עז' א 8); אל (=ל-), והיא הרלוונטית לכתוב הנידון.³⁰³ כך עולה מלשון הכתוב בפרשה הנידונה כאן לפנינו, שבה הלשון 'לתת (כסף) על-יד (פלוגי)' מתחלפת לסירוגין עם מקבילתה 'לתת (כסף) ל (פלוגי)': 'ונתנו את הכסף המתכן על-יד (ק' על-ידי) עשי המלאכה [...] כי לעשי המלאכה יתנהו [...] אשר יתנו [...] על-ידם לתת לעשי המלאכה' (מל"ב יב 12–16).

ואמנם המקבילה שבדברי הימים, הבאה על דרך הביאור של הכתוב שבמלכים, מאשרת טענה זו: 'ונתנו את הכסף המתכן על-יד (ק' על-ידי) עשי המלאכה [...] בית ה' (מל"ב יב 12) // 'ויתנהו המלך ויהוידע אל-עושה מלאכת עבודת בית ה' (דה"ב כד 12).

ולא זו אף זו, טענתנו מקבלת יתר תוקף מהשוואת הכתובים שבפרשתנו (פרשת בדק הבית שבתקופת יהואש) לפרשה המקבילה של בדק הבית שבתקופת יאשיהו, על שתי נוסחאותיה שבמלכים ובדברי הימים. להלן טבלה הממחישה זאת:

303 ונראה שלשונות אלה, 'לתת על-ידי(י)' או 'לתת ל-', מורות על מסירה והפקדה לשם השגחה צמודה. כך למשל בן-יהודה במילונו, ד, 'יד', עמ' 1962. כך עולה גם מכתובים אחרים במקרא, למשל דברי ראובן ליעקב אביו 'תנה אתו על-ידי ואני אשיבנו אליך' (בר' מב 37); או בעניין הפקדת המגנים: 'והפקיד על-יד שרי הרצים' (מל"א יד 27). ולצד צורת היחיד אתה מוצא במקרים מעין אלה גם שימוש בצורת הרבים (על ידי), למשל בתקבולת הכיאסטית 'סגירני אל אל עויל ועל ידי רשעים ירטני' (איוב טז 11).

בדק הבית שבתקופת יהואש (מל"ב יב 16–12)		בדק הבית שבתקופת יאשיהו (כנוסחת מל"ב כב 5–7) (כנוסחה המקבילה, דה"ב לד 10–17)	
על-ידי (כ')			
12 : ונתנו [...]	5 : ויתנה (כ') על-ידי	10 : ויתנו על-ידי עשה	
על ידי (ק')		המלאכה [...]	
עשי המלאכה [...]		עשי המלאכה [...]	
ויוציאהו ל[...] ול[...]		ויתנו אתו ל[...]	
13 : ול[...] ול[...]	6 : ל[...] ול[...] ול[...]	11 : ויתנו ל[...] ול[...]	
15 : כי לעשי המלאכה יתנהו		17 : [...] ויתנוהו על-ידי	
16 : יתנו [...] על ידם לתת		המפקדים ועל-ידי עושי	
לעשי המלאכה		המלאכה	

נראה בבירור שבעל דברי הימים מעמיד כאן כנגד הלשון לתת ל- (מל"ב יב 16) את הלשון לתת על-ידי (דה"ב לד 17), ואותו הסופר השתמש קודם לכן (כפי שהזכרנו לעיל) בפרשת בדק הבית שבתקופת יהואש, בנסיבות דומות, בלשון לתת אל (דה"ב כד 12). ללמדך, שסופר זה לא הבחין בין לתת על-ידי ובין לתת ל-, והשתמש בביטויים אלה כביטויים חלופיים במקומות מקבילים.

מכל האמור לעיל נמצא אפוא, ששתי הלשונות שבכתיב ושבקרי על-ידי, על-ידי אינן אלא חלופות מורפולוגיות המשמשות באותה ההוראה גם בגוף המקרא עצמו, ונראה שהופעתן כאן בכתיב ובקרי מעידה על שימושן של לשונות חלופיות אלה במסורות לשון מקבילות בתקופת המקרא.³⁰⁴

304 ורשות נתונה כאן לשער כי המעתק הסמנטי על יד < אל- (ל) לא התרחש בלשון בשלב אחד בלבד כפעם אחת, אלא ייתכן שכדרך גלגולו ההדרגתי שזר חוליה נוספת מעין 'על-ידי' – 'אל-ידי' – אל (ל). ביסוס להשערה זו נמצא במקרא עצמו, למשל 'ועמד על-ידי דרך השער' (שמ"ב טו 2); 'ויעמד [...] אל-ידי השער' (שם יח 4). והוא הדין בעניין הפקדה לצורך פיקוח והשגחה צמודה (כמו בפרשה הנידונה לפנינו): לצד 'והפקיד על-ידי [...] השמרים פתח בית המלך' (מל"א יד 27) אתה מוצא 'ותלקח אסתר בית המלך אל-ידי שמר הנשים' (אס' ב 8).

ב. מורפו-פונולוגיה

מן החילופים המעוגנים במורפולוגיה של הלשון אעבור לדון בחילופי כו"ק שיסודם ככל הנראה בתהליכים מורפו-פונולוגיים. ההיקריות בקטגוריה זו חלקן משקפות מעתקים לשוניים שונים בתחום ההגה, וחלקן משקפות וריאנטות הגייה שונות בשמות פרטיים (אנשים ומקומות).

2.4 זוגות כתיב וקרי שמקורם המשוער במעתקים לשוניים בתחום ההגה

נראה כי צורות שונות של כתיב וקרי הן תוצאה של מעתקים לשוניים בתחום ההגה. הקורפוס הנחקר מזמן לפנינו כמה מעתקים מסוג זה: בידול בין הגיים (עיצורים ותנועות); המעתק הכנעני $\bar{o} < a$ שימוט הגיים; כיווץ דיפתונגים; שיכול עיצורים. אדון במעתקים אלה אחד לאחד.

2.4.1 בידול בין הגיים (דיסימילציה)

כאן מזמנות לפנינו היקריות הכתיב והקרי שבקורפוס הנחקר שלושה סוגים: בידול בין עיצורים, בידול בין עיצור לתנועה ובידול בין תנועה לתנועה.

2.4.1.1 בידול בין עיצורים דומים: ii-iii

אבנה/אַמְנָה

אבנה (כ')

ויקצף נעמן [...] ויאמר [...] הלא טוב ופרפר נהרות דמשק מכל מימי ישראל'

אַמְנָה (ק')

(מל"ב ה 11–12)

סביר להניח כי שמו המקורי של הנהר המוזכר כאן בפיו של נעמן הארמי הוא אַמְנָה. זאת ניתן ללמוד מעדות עקיפה. שם זה הולם מבחינה טופוגרפית: מקורותיו של נהר זה נמצאים בשיפוליו של אחד מהרי הלבנון הנושא את השם אַמְנָה (ונזכר כנראה בשיר השירים ד 8).³⁰⁵ בתעודות אשוריות מאוחר שם זה בתעתיקים שונים המשמרים את ההגה [u], למשל Amimūn, Amimanānu, Am[in]ana, כל הצורות הללו מצביעות על הר אַמְנָה, המזוהה כיום עם רכס מול הלבנון.³⁰⁶ לעומת אמנה המשתקפת בקרי הצורה המשתקפת מבעד לכתיב היא *אַבְנָה. ייתכן

305 ראה מזר, ערים וגלילות, עמ' 173 הערה 35.

306 ראה שם, וכן ראה הנ"ל, 'הר אַמְנָה', א"מ, א, טור 436.

שיש כאן הגייה דיאלקטית של אותו השם, הגייה שצמחה כנראה כדרך של מעתק ההגיים $b-n > u-u$. מעתק דיסימילטורי מעין זה, בין שני ההגיים האפיים u, u , מתועד בכמה שמות פרטיים של מקומות או אנשים:

דימון/דיבון: שתי צורות אלה מופיעות במקרא (ראה יש' טו 2, 9), והן מוסבות ככל הנראה על אותו המקום;³⁰⁷ וכן קיימת זהות בין דימונה (יהו' טו 22) ובין דיבן (נחמ' יא 25).³⁰⁸

תִּמְנָה (יהו' טו 57) – כיום חרבת אֶת־בְּאֵנָה.³⁰⁹

שונמית/שולמית: השם או הכינוי שולמית (שה"ש ז 1) אפשר שאף הוא צמח על רקע מעתק דיסימילטורי מסוג זה,³¹⁰ היינו שולמית הוא שמה או כינויה של האישה משונם.³¹¹

לאור האמור כאן לא מן הנמנע שהצורות המיוצגות בכתיב ובקרי אמנה/אבנה משקפות וריאנטות מורפו־פונולוגיות של אותו שם שנהגו לפנים בדיאלקטים אזוריים שונים, והדיו של אחד מהם מגיעים אלינו מפיו של נעמן, שהיה ממוצא ארמי.

2.4.1.2 בידול בין עיצור לתנועה

דויג/דואג (שמ"א כב 18, [2x], 22)

לדויג (כ)

וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ סב אתה ופגע בכהנים' (שמ"א כב 18)

לדואג (ק')

בסך הכול מוזכר שם זה במקרא שש פעמים. מחציתן באל"ף כתיב וקרי כאחד (שמ"א כא 8; כב 9; תה' נב 2), ומחציתן דואג קרי בלבד, ולצדו הכתיב דויג, כמצוין לעיל.

כדי לעמוד על טיבו של החילוף דויג/דואג נראה שיש לעמוד תחילה על משמעות השורש שבבסיס שם זה. השורש דא"ג מגזרת השלמים קשה להלמו לשם פרטי זה, שכן שורש זה משמש במקרא בהוראה של חשש,³¹² למשל 'לכה ונשובה פן יחדל אבי מן האתנות ודאג לנו' (שמ"א ט 5), ששיעורו יתחיל לחשוש לגורלנו; וכן

307 ראה למשל קוטשר, מגי"א, עמ' 76–77.

308 יש המשערים כי שם זה נשתמר בחרבת אס־דמנה שבנגב, בקרבת דימונה של ימינו. ראה למשל קיל, יהושע, עמ' קלח; זר־כבוד, עזרא ונחמיה, עמ' קכט.

309 ראה אבי־יונה, גאוגרפיה היסטורית, עמ' 37, 113. והשווה אהרונ, ארץ ישראל, עמ' 101–102.

310 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 197.

311 תמיכה להשערה זו ניתן אולי למצוא בזיהויה של שונם עם התל הסמוך לכפר הערבי סולם שלמרגלות גבעת המורה (כך כבר באונומסטיקון לאבזביוס: Σουλῆμ; ראה מלמד, אונומסטיקון, ערכים 856, 876, עמ' 78, 79. והשווה 'שונם', א"מ, ז, טורים 567–568. וכן נמצא בכמה כתיבים של השבעים Σουλῆμ; ראה 'שולמית', א"מ, שם, טורים 535–536.

312 ראה למשל ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, ב, 'דאג', עמ' 257; קוטשר, מחקרים, עמ' נו.

'אדאג מחטאתי' (תה' לח 19), ששיעורו אחשוש מחטאי. ואמנם היסוד דאג אינו ידוע כמרכיב בשמות פרטיים.

לעומת זאת השורשים מגזרת עי"ו – די"ג או דו"ג – עשויים להלום היטב את השם דויג, ובעיקר בהוראתו המטפורית של השורש: השם דיג בהוראתו היסודית הוא ציד דגים,³¹³ ובא במקביל למשליך חכה ולפורס מכמורת (ראה יש' יט 8). ובא שם זה בהוראה מטפורית בפיו של ירמיהו: 'הנני שלח לדוגים (ק' לדוגים) רבים ודיגום' (יר' טז 16). האויב משול כאן לדיג השולה טרפו מן המים ולצייד הצד את מבוקשו ביבשה, ואין נמלט מידיו.

נראה שתפקיד זה היה יאה לדואג האדומי, ששימש גם כמוסר ועושה דברו של המלך, המגלה לאדוניו מבוקשים ואף מסגירים לידיו, כאותו דייג האורב לדגים ללכדם ומסגירים ברשתו. תפקיד זה של מלשין ומוסר אפשר שנרמז בכתוב 'ויאמר דוד לאביתר ידעתי [...] כי שם דויג (ק' דואג) האדמי כי הגד יגיד לשאול' (שמ"א כב 22). ולשון הגדה זו חוזרת ונשנית גם במזמור המתייחס למעשה דואג: 'בבוא דואג האדמי ויגד לשאול ויאמר לו' (תה' נב 2). ייתכן אפוא שדויג לא היה כלל שמו של אביר הרועים אשר לשאול, אלא כינויו שנתכנה בו בעקבות תפקידו המיוחד.³¹⁴ מנקודת מבט זו ניתן עתה להסביר את הצורות המיוצגות בכתיב ובקרי שלפנינו – דויג/דואג. מצד אחד ניתן לטעון, ששתי הצורות שבכתיב ושבקרי התפתחו זו מזו: א. בהנחה שהשורש הוא די"ג (ביו"ד שורשית), המעתק המשוער הוא **doyeg* – *do²eg*. נראה שהאל"ף שבצורה דואג היא פרי בידול, ואמנם נמצא בעברית המקרא שיו"ד בשכנות e (או i) הופכת לאל"ף. כך למשל 'בלואי הסחבות' (יר' לח 12)³¹⁵ וכך 'תלואים' (הו' יא 7).³¹⁶ תופעה זו בולטת במיוחד בלשון המגילות ממדבר יהודה.³¹⁷

ב. ובהנחה שהשורש הוא דו"ג (בוי"ו שורשית)³¹⁸ התהליך המשוער הוא **doyeg > *doweg > do²eg*. חלק ראשון של התהליך **doyeg > *doweg* ניתן להסבירו כפרי בידול *oy > ow*. למשל 'וקי ה' (יש' מ' 31), צורה הבאה במקרא לצד הצורה המקורית בוי"ו שורשית, כמו 'וקי ה' (תה' לז 9), 'קויך' (שם כה 3). המשכו של התהליך המשוער **doyeg > do²eg* כבר הוסבר לעיל.

מן הצד האחר ניתן לטעון, כי שתי הצורות המיוצגות בכתיב ובקרי אינן תלויות

313 ראה ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, ב, 'דיג', עמ' 299.

314 ואפשר שנמצאת מקבילה לתפקיד זה גם בספרות אוגרית – 'I dgy. attr' (KTU 1.3 VI, 10). על פי צ' רין 'הוי דיג אשרה' לשון פנייה לדייגה של אשרה ועושה דברה; ראה רין ורין, עלילות, עמ' 160–163.

315 לצד הצורה ה'טבעית' שבסמוך 'בלוי הסחבות (כ')' (יר' לח 11).

316 לצד תלויים (יהו' י 26).

317 ראה למשל קוטשר, מגי"א, עמ' 404–407.

318 משורש זה נולד כנראה השם *דוג/דיג, המצוי במקרא בצורת הרכים דוגים (יח' מג 10). וכן ראה הכתיב לדוגים (יר' טז 16) לצד הקרי לדוגים. וכן נמצא דוגה (עמ' ד 2).

זו בזו כלל, וכל אחת מהן משקפת מלכתחילה הגייה עצמאית שנהגה בדיאלקט מקומי.³¹⁹

אם כך ואם כך, שתי הצורות שבכתיב ושבקרי נמצאו מקוימות בעברית המקראית כחלופות מורפו-פונולוגיות של אותו השם או הכינוי.

2.4.1.3 בידול בין תנועות דומות

ברתיקות/פרתיקות

ברתיקות (כ)

'ויעבר זהב לפני הדביר ויצפהו זהב' (מל"א ו 21)

פרתיקות (ק')

נראה שיש לפנינו כאן חלופות מורפו-פונולוגיות שהתפתחו זו מזו. אפשר שצורת היסוד של המילה שבבסיס הכתיב והקרי היא במשקל קטול, היינו *רתוק, כמו אלון (ה' ד 13). מילה זו מופיעה במקרא בהוראת כָּבֵל, שלשלת או שרשרת, למשל 'עשה הרתוק' (יח' ז 23), וראה 'רתקו בזיקים' (נח' ג 10). צורת הרבים של מילה זו עשויה להיות רתוקות (כפי שמופיעה לפנינו בקרי), או רתוקות.³²⁰ סביר להניח שצורת הכתיב ברתיקות היא פרי בידול בין תנועות דומות. התהליך המשוער כאן הוא $i-o > u/o-o$, היינו ברתיקות $< *$ ברתיקות. תופעה זו, שהתחילה כנראה בפי הדוברים שיצרו הבדל בין הגיים דומים או שווים, נמצאת במקרא במילים כגון ראשון (שמ' יב 2, $> \text{ראש} + \text{ון}$), תיכונה (שופ' ז 19), תיכונות (יח' מב 5), חיצונה (דה"ב לג 14 $> \text{חוץ} + \text{ון}$),³²¹ והיא נמשכת בלשון חז"ל.³²² ונמצא במקרא היקרויות נוספות של כו"ק מסוג זה גם מחוץ לקורפוס הנחקר, למשל: עתידתיהם/עתודתיהם (יש' י 13), שרוקות/שריקות (יר' יח 16), תולון/תילון (דה"א ד 20). נראה כי בכל ההיקרויות האלה כמו זו שנדונה צורות הכתיב והקרי אינן אלא וריאנטות מורפו-פונולוגיות של אותה מילה שצמחו זו מזו בדרך הבידול.

319 על קיומן של הגיות דיאלקטיות בתקופת המקרא ראה למשל בר-אשר, אחדות הלשון, עמ' 87.

320 חילופי o/u מצויים לרוב בעברית המקראית; ראה למשל כלמות (יש' נ 6) = כלמות (יר' כג 40). ראה לעניין זה רבין, דקדוק משווה, עמ' 37; ז'ואון, דקדוק, עמ' 98–99.

321 ראה שם, עמ' 101–102; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 92. וכן השווה קוטשר, מגי"א, עמ' 39, 358.

322 השווה לכאן במיוחד סיומת הריבוי מטיפוס *-iyyot* בכתיב יד מהימנים כגון בכ"י קאופמן, כגון פורעניות (אבות ה, ח) ($>$ פורעניות). לדוגמות רבות ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קח–קט.

2.4.2 המעתק $\bar{o} < \bar{a}$

גלון/גולן (יהו' כ 8 ; כא 27)

קודם שנחרוץ משפט לגבי הכתיב והקרי שלפנינו, מן הראוי שנבדוק את הנתונים המופיעים במקורות השונים המזכירים שם זה.

(א) בכתבי יוסף בן מתתיהו (פלביוס) נזכר השם גולן פעמים הרבה ובצורות שונות.³²³ כשם יישוב מופיע הוא בצורה Γαυλαναυ או Γαυλανα, וכשם מחוז – Γαυλανιτις.³²⁴

(ב) בספרות חז"ל נזכר שם זה בגרסה נוספת, גבלן³²⁵ – עובדה העשויה לתמוך בהגייה גולן (gawlān), העולה מכתבי יוסף בן מתתיהו.

(ג) אבזביוס בספר האונומסטיקון שלו מזכיר כפר גדול מאוד בשם Γαυλων (גולון). לצד צורה זו מופיעה גם הצורה Γωλων.³²⁶ שמא יש בכפילות זו עדות להגיות נבדלות של שם זה בפי הדוברים השונים.

(ד) הערבים קראו לגולן כבר בימי הביניים (ג'ולאן). כך למשל נזכר שם זה בשנת 638 בספרות הערבית בתיאור הכיבוש של הארץ בידי המוסלמים.³²⁷ לאור הנתונים הללו אנסה להתחקות אחר התפתחותו של שם זה.

השלב	הצורה	ההסבר
א.	*gawlān	זו הייתה כנראה ההגייה המקורית של שם זה כפי שהדבר משתקף בכתבי יוספוס (Γαυλανιτις), וכן עולה מספרות חז"ל (גבלן) ומן ההגייה הערבית (ג'ולאן). צורה זו מקבילה לשם אזור קרוב נוסף, חורן ³²⁸ (ראה למשל יח' מז 16, 18).
ב.	*gawlon	צורה זו, המשתקפת אצל אבזביוס בצורה Γαυλων, היא ככל הנראה פרי המעתק הכנעני $\bar{o} < \bar{a}$. ³²⁹

323 ראה למשל פלביוס, קדמוניות, א, פרק רביעי, הערות, עמ' פב. וראה לעניין זה אורמן, גולן, עמ' 7–12.

324 ראה אבי-יונה, גאוגרפיה היסטורית, עמ' 29, 152–153.

325 ראה למשל 'והגליל יחרב והגבלן ישום ואנשי הגבול יסוכבו מעיר לעיר' (משנה, סוטה ט, טו) וכן בבלי, סנהדרין צו ע"א.

326 ראה מלמד, אונומסטיקון, עמ' 30.

327 ראה וילנאי, אריאל, ב, 'גולן', עמ' 1244 ואילך.

328 צורה זו מופיעה בשבעים כתעתיק Αυραυιτις; ראה ב' מזר, 'חורן', א"מ, ג, טור 63. ובספרות חז"ל נמצא חכרן (ראה למשל משנה, ראש השנה ב, ד [לפי מהדורת לון]), ובהגייה הערבית (חוראן).

329 על מעתק קדום זה ראה למשל מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 48. וכן ראה בלאו, עיונים, עמ' 25–30, 42–46.

- ג. $*g\bar{o}l\bar{o}n$: צורה זו אפשר שהיא פרי כיווץ הדיפתונג $aw < \bar{o}$.
 ד. $g\bar{o}l\bar{a}n$: נראה שרצף התנועות שנוצר בשלב ג, $o-o$, הוליד צורה זו, שהיא כמסתבר פרי בידול בין תנועות זהות:
 $o-o > o-a$.

על פי התפתחות משוערת זו נראה שצורת הכתיב גלון משקפת אולי את שלב ג $(*g\bar{o}l\bar{o}n)$, ואילו הצורה שבקרי גולן משקפת את שלב ההתפתחות המאוחר יותר ד $(g\bar{o}l\bar{a}n)$.

נמצאנו למדים ששתי הצורות המופיעות כאן בכתיב ובקרי אינן אלא וריאנטות מורפו-פונולוגיות שהיה להן בסיס במציאות הלשונית המתפתחת במרחב הגאוגרפי של סוריה וארץ ישראל, וייתכן שהגיות וריאנטיות אומצו במקומות שונים במרחב, הכול על פי הלהג המקומי של הדוברים. בכתיב ובקרי נשתמרו שניים מאלה, אפשר במסורות לשון מקבילות.

2.4.3 השמט הגיים (elision)

השמט החוכך הסדקי [h]

(א) בהשדה/בשדה (מל"ב ז 12)

(ב) לגיד/להגיד (שם ט 15)

התופעה הלשונית שלפנינו, הנקראת אליזיה או סינקופה, שכיחה בלשון העברית לתקופותיה. מדובר כאן בתהליך טבעי, המתרחש בדרך כלל בלשון חיה, תהליך הגורע יסוד פונטי ממבנה נתון במעבר ממבנה מקורי (קדום) למבנה חדש ביחס. תופעה זו של השמט באה לידי ביטוי בעברית המקראית בהשמטת ההגיים הסדקיים א, ה במילה, ומאחר שמדובר כאן ביסודו של דבר בקו פונולוגי שתולדות לו במערכת המורפולוגית של הלשון (היינו שינוי בצורת המילה), הרי שלפנינו תופעה בתחום המורפו-פונולוגיה. נתייחס כאן לשתי ההיקריות שמזמן לפנינו הקורפוס הנחקר בעניין זה:

בהשדה (כ)

(א) 'ויצאו מן המחנה להחבא' (מל"ב ז 12)

בשדה (ק')

לגיד (כ)

(ב) 'ויאמר יהוא [...] אל יצא פליט מן העיר ללכת' ביזרעאל' (שם ט 15)

להגיד (ק')

בשתי היקרויות אלה מדובר בעיצור גרוני-סדקי, ה"א מצעית במעמד בין-תנועתי.³³⁰ בהיקרות א מדובר בה"א היידוע בצורה שמנית. הצורה המיוצגת בכתב בהשדה נראית ראשונית ומקורית ביחס לחברתה שבקרי בשדה. ככלל, תווית היידוע ה"א נשמטת במקרא אחרי המיליות ב-/כ-/ל-. כגון *בהבקר < בבקר (בר' כב 3). רק שרידים מעטים שנותרו במקרא משמרים את המצב המקורי הקדום שקיים לפני את ה"א היידוע במילה גם בבואה אחרי אחת ממיליות בכ"ל. הנה כמה דוגמות לכך: כהיום³³¹ (בר' לט 11); ולהקדמים (שמ"א יג 21); בהדרך (נחמ' ט 19); להגדוד (דה"ב כה 10). ונראה כי גם הכתיב בהשדה הנידון לפנינו משתייך לקטגוריה זו.³³²

בהיקרות ב מדובר בהשמט בצורה פועלית (ה"א המשמשת תחילית בבניין הפעיל). כאן הצורה המיוצגת בקרי להגיד נראית ראשונית ומקורית ביחס לחברתה שבכתיב לגיד (שהשמיטה את הה"א). ככלל, ה"א נשמטת בעברית המקרא בבניין הפעיל בצורות עתיד,³³³ כגון *יהכרית < יכרית (דב' יב 29), ובצורות בינוני, כגון *מהמטיר < ממטיר (בר' ז 4); ופעמים גם בשם הפועל, ובעיקר כשהוא בא בלמ"ד, למשל לנחתם (שמ' יג 21), לראתכם (דב' א 33), לעביר (שמ"ב יט 19), לשמר (יש' כג 11). ולעתים רחוקות יש שהה"א נשמטת גם אחרי מילות היחס ב-, כ-, למשל כגלותך (>*כהגלותך, יש' לג 1) או בגלותו (>*בהגלותו, יר' כז 20). ונראה כי הצורה שבכתיב לגיד, הנידונה לפנינו, שייכת לקטגוריה זו. קוטשר הראה כי תופעה זו של השמט ה"א בשם הפועל בבניין הפעיל נמשכת גם בספרות הבתר-מקראית.³³⁴ מן האמור כאן עולה אפוא כי הצורות המיוצגות בכתב ובקרי שלפנינו משקפות ביסודו של דבר חילוף בין וריאנטות מורפו-פונולוגיות מותנות שנתקיימו, ככל הנראה, בעברית במסורות לשון מקבילות.

330 *l'haggid > laggid; *b^ohasade > bassade*; ראה שם, עמ' 17, 350; ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 166.

331 מורג מצביע על כך בדיונו על הצרף כהיום הזה כי כלשון המקרא נוהגים שני הטיפוסים זה לצד זה, הן בקיומה של תווית היידוע, 'כהיום הזה' (ראה למשל בר' לט 11; דב' ו 24), הן בהשמטתה (כגון בר' נ 20; דב' ב 30). מסקנתו של מורג היא שאין בין שני הצרפים האלה הבדל של משמעות, אלא הבדל סגנוני בלבד; וראה על כך מורג, דניאל, עמ' 19–20, 57.

332 ההיקרויות שבקטגוריה זו חלקן מצויות בפרוזה המקראית המשתקפת בחלק הסיפורי של התורה ובנ"ר, ורובן מצויות בעברית המקראית המאוחרת המשתקפת בעיקר בספרות מתקופת הבית השני. האם ריבוי השימוש בטיפוס להגדוד (דה"ב כה 10) בספרים המאוחרים דווקא יש בו כדי להעיד על תופעת ה'מחזוריות', דהיינו צורות הכלות מן הלשון חזרות אליה בתקופה מאוחרת יותר בזכות השפעתה של לשון אחרת (ארמית)? על קיומה של תופעה זו ראה קוטשר, מגי"א, עמ' 20. מן הראוי לציין כאן כי מה שנמצא במקרא עצמו בטקסטים מקבילים, כגון מל"א יב 7 לעם הזה, דה"ב י 7 להעם הזה, נמצא גם בין נוה"מ לנו"ש, למשל: שמ' א 20 נוה"מ למילדות, נו"ש להמילדות; דב' כא 1 נוה"מ כְּאֶדְמָה, נו"ש בהאדמה.

333 רק לעתים רחוקות נשתמרה הה"א של הפעיל בעתיד מעין יהושיע (שמ"א יז 47), יהלילו (יש' נב 5), אהודנו (תה' כח 7), יהודה (נחמ' יא 17).

334 ראה קוטשר, מגי"א, עמ' 265.

2.4.4 כיווץ דיפתונגים

2.4.4.1 כיווץ הדיפתונג $\bar{o} < aw$

גלון/גולן (יהו' כ 8 ; כא 27)

כיווץ דיפתונג מסוג זה ($\bar{o} < aw$) חל כמסתבר באחד מגלגוליו של השם גולן. על כך ראה בהרחבה לעיל סעיף 2.4.2.

2.4.4.2 כיווץ הדיפתונג $\bar{a}/a < ay$

(א) לאביגל/לאַביגיל (שמ"ב ג 3)

(ב) מאן/מַאין (מל"ב ה 25)

היקרויות אלה שלפנינו משקפות, ככל הנראה, שני טיפוסים הגייה המתפצלים מהדיפתונג ay : מכאן הגייה בלתי מכווצת, המיוצגת בצורות הקרי לאַביגיל, מַאין, ולמעשה יש כאן התרחבות הדיפתונג לטריפתונג, היינו $ayi < ay$; ומכאן הגייה מכווצת, המשתקפת מבעד לצורות הכתיב לאביגל, מאן.

אנסה לבדוק כאן כיצד נהגו בעבר מילים אלה המיוצגות בצורות הכתיב. העיון בהתנהגותו של הדיפתונג ay בעברית המקרא מראה, כי דיפתונג זה היה עשוי להתכווץ באופנים שונים בנסיבות פונטיות משתנות. להלן שלושה מימושים של כיווץ ay במקרא:

i : עירה ($> *עיר$, בר' מט 11); (ב)דִישו ($> *דִיש$, דב' כה 4).

e : (מ)לִיל ($> *לִיל$, יש' כא 11); (חומות ו) חִיל ($> *חִיל$, יש' ay
כו 1).

\bar{a}/a : דִתֵן ($> *דִתֵן$, בר' לז 17).

אתייחס תחילה לצורת הכתיב אביגל:

לאביגל (כ)

וּמִשְׁנֵהוּ כְּלָאב אֶשֶׁת נָבֶל הַכְּרַמְלִי (שמ"ב ג 3)

לַאֲבִיגִיל (ק')

דומה כי הגייתה של צורה זו מוכרעת על פי עדותו של המקרא גופו, שכן צורה זו מופיעה במקרא בשני מקומות נוספים, כתיב וקרי כאחד, וניקודה מעיד חד־משמעית על ההגייה $\bar{a}b\bar{i}gal$: בפרשת דוד ונבל הכרמלי, לצד שמונה אזכורים של השם בצורה הרגילה אַבִיגִיל, באה פעם אחת הצורה אביגל: 'ויאמר דוד לאַבִיגִיל ברוך ה' (שמ"א כה 32). וגם אחות צרויה קרויה אביגל: 'אביגל בת־נחש אחות צרויה אם יואב' (שמ"ב יז 25). נראה אפוא שמדובר כאן בשתי הגיות שונות של שם אחד, ולא מן הנמנע שמדובר כאן גם בהגיות דיאלקטיות, כפי שיוסבר להלן.

מתברר כי תופעה זו של שינויים פונטיים בשמות פרטיים אינה נדירה במקרא; ראה למשל שובך/שופך, יצחק/ישחק, אֶלְיָאֶה/אֶלְיָהוּ, שְׁאֵלְתִּי אֶל/שְׁלִתִּי אֶל.³³⁵ וסביר להניח שצורת ההגייה אֶבְיָגֵל התפתחה במקביל לאחותה אֶבְיָגֵל בעקבות שינויים שחלו בהגיית הדיפתונג המקורי ay, היינו מן הצורה המקורית צמחו שתי הגיות:

אֶבְיָגֵל, בכיוון הדיפתונג a < ay

*²abigayl

אֶבְיָגֵל, בהתרחבות הדיפתונג ayi < ay

ואפשר שהצורה השכיחה במקרא (אֶבְיָגֵל) משקפת את הלשון של עיר הבירה ירושלים, שהייתה לימים הלשון הרשמית של המדינה, ולעומתה הצורה אֶבְיָגֵל (שמופיעה אך פעמים אחדות במקרא) משקפת, ככל הנראה, הגייה משנית, מקומית, שנהגה באזורים מסוימים בארץ ישראל,³³⁶ כגון באזור כרמל שבמחוז יהודה (ראה 'לאבִּיגֵל [כ'] אשת נבל הכרמלי' [שמ"ב ג 3]), ובעבר הירדן באזור רבת-עמון (ראה 'אבִּיגֵל בת נחש' [שמ"ב יז 25]).

אדון עתה בהיקרות השנייה שלפנינו, מאן/מֵאֵין:

מאן (כ)

וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֱלִישֶׁע גִּחְזִי וַיֹּאמֶר לֹא הֵלֵךְ עִבְדְּךָ אִנָּה וְאִנָּה (מל"ב ה 25)

מֵאֵין (ק')

התיבה המלעילית הנידונה לפנינו מוצאה קרוב לוודאי מהצורה *²ayn, והיא מתממשת בלשון המקרא בשתי דרכים עיקריות: מכאן בהתרחבות הדיפתונג ²ayin ayi < ay, *²ayn < ay, למשל אֵין (בר' ב 5), מֵאֵין (יר' ל 7).

²in/²en : אֵין, מֵאֵין לצד אֵין³³⁷

ומכאן בכיוון הדיפתונג ay > ē(i)/ā : *²ayn

²an : אָן (איוב ח 2), אָנָה (בר' ל 30)

לאיזה טיפוס ניתן לשייך את הגיית של מאן שבכתיב שלפנינו? נראה כי היעדר יו"ד בצורת הכתיב מאן מכאן, וקיומה של הצורה אָן (בהוראה של מילת שאלה) מכאן, מקרבים את הסברה, שצורת הכתיב הנידונה כאן מייצגת את ההגייה מֵאֵין. זאת ועוד, יש כאן לשון נופל על לשון (בשאלה ובמענה לשאלה): 'מאן גִּחְזִי וַיֹּאמֶר [...]

335 ראה על קטגוריה זו של שמות פרטיים א"מ, ח, טור 44.

336 ראה בעניין זה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'אֶבְיָגֵל', עמ' 4.

337 ראה 'וַאֲיִן יֵשׁ פֹּה תַּחַת יָדְךָ חֲנִית' (שמ"א כא 9). נראה שאֵין = אֵין, ולפנינו הצירוף אֵין יֵשׁ //

לא יש), המציין שלילה, כמו בארמית (לִיתָא) וכמו בערבית (لَيْسَ).

אנה ואנה' – אין ספק שהדו־שיח יהיה מרשים יותר אם נניח כי הנביא אלישע עצמו ביטא כאן מֶאֵן, ומענה גיחזי בו במקום היה אָנָה וְאָנָה.³³⁸ ונראה שהמעתק שלפנינו בצורה מאן הוא מהטיפוס $*\text{ayn} < \text{an}$. מעתק זה, שיסודו למעשה בתהליך של הידמות מלאה,³³⁹ מצוי בשפות שמיות שונות כגון בערבית ובארמית לניביה,³⁴⁰ ובעברית נשתמר מעתק זה בעיקר בשמות פרטיים (המאופיינים כידוע בשימור קווים לשוניים מקוריים). למשל, שם המקום דֶתֶן ($*\text{dēten}$): 'שמעתי אומרים נלכה דֶתֶנָה וילך יוסף [...] וימצאם בדֶתֶן' (בר' לו 17). וכן ראה שם אמו של אמציה מלך יהודה יהוֹעָדֶן ($*\text{yehō'adēn}$, דה"ב כה 1). המקבילה שבמלכים ב יד 2 מקיימת כאן כתיב וקרי יהוֹעָדֶן/יהוֹעָדֶן.

מלבד קיומו של מעתק זה ($\text{ā} < \text{ay}$) לפני ו סופית ($-\text{an} < -\text{ayn}$) נמצא מעתק זה כנראה גם לפני וו סופית; למשל בשם המקום עֵינָם ($*\text{eynām}$, יהו' טו 34):

$$*\text{ēnayim} < *\text{ēnayin} < *\text{ēnām}.$$
³⁴¹

למעתק $\text{a} < \text{ay}$ לפני 1 סופית ראה הצורה שנידונה לעיל בשם (ל)אֲבִיגַל (שמ"א כה 32), צורה הבאה לצד הצורה הרגילה במקרא, אֲבִיגַל (שמ"א כה 14, 36 ועוד). מן האמור כאן עולה כי שני טיפוסים הגייה משתקפים בחילופי הכו"ק שלפנינו: מכאן הגייה בלתי מכווצת שבבסיסה התרחבות הדיפתונג $\text{ayi} < \text{ay}$, המשתקפת בצורות הקרי לֶאֱבִיגַל, מֶאֵן; ומכאן הגייה מכווצת שבבסיסה המעתק $\text{ā/a} < \text{ay}$, המשתקפת מבעד לצורות שבכתיב לאביגל/מאן.

סביר להניח אפוא, שההבדל המורפולוגי שבין הצורות שבכתיב לצורות שבקרי שלפנינו הוא תולדה של שינויים פונולוגיים. עם זאת אין לשלול אפשרות שמדובר כאן בהגיות דיאלקטיות, שכן כיווץ של דיפתונגים היה עשוי לחול באזורים שונים בזמנים שונים, והנסיבות המיוחדות שברקע אמנם עשויות לתמוך באפשרות זו.

2.4.5 שיכול עיצורים (metathesis)

השיכול הוא חילוף בסדר העיצורים המקורי של המילה בנסיבות פונטיות מיוחדות. תופעה זו בולטת במיוחד במילים המכילות הגיים שוטפים או שורקים, והימצאותם

338 תופעה מקבילה לזאת ניתן לראות בדברי עמוס הנביא בביטויים קִיץ, קֶץ (עמ' ח 1–2; ראה על כך קוטשר, מילים, עמ' 34). ונראה שהניקוד בסגול אָנָה בדוגמה הנידונה בא כאן להתרחק מן הדמיון שברצף תנועות a-a , היינו חל כאן בידול בתנועות: $*\text{ānā} < \text{ānā}$ וְאָנָה.

339 ראה מורג, דו־תנועות, עמ' 338.

340 ראה למשל שם, עמ' 352–353 (בייחוד עיין הערה 73). על קיומו של המעתק $\text{a} < \text{ay}$ בארמית המקראית יעידו במיוחד היקרויות כו"ק מסוג עליך/עֶלֶךְ (דג' ד 22), קדמך/קדֶמֶךְ (שם ה 23), עבדיך/עבֶדֶךְ (עז' ד 11). על קיומו של מעתק זה בארמית הגלילית ראה למשל לואיס, ארמית גלילית, עמ' 315.

341 ונמצא במקרא שם מקום זה גם בהתרחבות הדיפתונג; ראה עֵינָם (בר' לח 14, 21). לעניין עינים/עינים סבור בר־אשר, כי 'אלו הן שתי צורות שונות של שם מקום אחד' (בר־אשר, לשון חכמים, עמ' 6 הערה 19).

של עיצורים גרוניים במילה – אף כי אינה תנאי הכרחי לשיכול – עשויה להשפיע בכיוון זה. סביר להניח שתופעה טבעית זו נולדה תחילה במבטאו החי של הדובר, ורק בשלב מאוחר יותר היא באה לידי ביטוי גם בכתיבה. מכל מקום אין לראות בתופעה זו תהליך סדיר שהתרחש בעברית, להוציא השיכול המתרחש דרך קבע בבניין התפעל בנסיבות פונטיות ידועות.

ניתן להבחין בין שני סוגים: מילים שמשמעותן איננה משתנה בעקבות השיכול, למשל סחיש (מל"ב יט 29) לצד שחיס (יש' לו 30) או יערף (דב' לב 2) לצד ירעפו (משלי ג 20); ומילים שהשיכול יוצר בהן גוונים שונים של משמעות, למשל אנקה (תה' יב 6) לצד נאקה (שמ' ו 5), הפז (שמ"ב ד 4) לצד פחז (יר' כג 32) או פזר (אס' ג 8) לצד פרז (שם ט 19). הקורפוס הנחקר מזמן חמש היקרויות של כו"ק המצביעות על שיכול: ותרַאנָה/וּתְאַרְנָה (שמ"א יד 27); והגרזי/וּהַגְזִירִי (שם כז 8); בעברות (המדבר) / בְּעֶרְבוֹת (המדבר) (שמ"ב טו 28); ויקלהו/וּיִקְהֵלוּ (שם כ 14); האורנה/הָאֲרֹנָה (שם כד 16).

אדון בהיקרויות אלה אחת לאחת.

ותרַאנָה (כ)

(א) 'וישב ידו אל פיו עיניו' (שמ"א יד 27)

וּתְאַרְנָה (ק')

על פי 'וּתְאַרְנָה (ק') עיניו' ניתן להבין שעניו, אשר חשכו מרוב עייפות ומחולשת רעב, שבו לאחר האכילה להאיר, ואילו על פי 'ותרַאנָה (כ') עיניו' (= ותרַאנָה, והשווה הַרְאָתָ [דב' ד 35]) מובן שכוח הראייה, כושר הראייה, שהיטשטש בעקבות הרעב והעייפות, חזר אליו. שיכול זה מצביע אפוא על גוונים שונים בהוראת המילה האחת: מאור עיניים (מאור פנים) מכאן וראיית העיניים מכאן.³⁴²

מן הבחינה הפונטית יש כאן מקרה מובהק של מילה בעלת פוטנציאל לשיכול עיצורים, שכן שתיים מאותיותיה (ר"ש ונו"ן) הן מאותיות למנ"ר השוטפות, וסמוכות הן לעיצור הגרוני אל"ף. בתנאים נוחים אלה (לשיכול) נוצרו הווריאציות שלפנינו בכתיב ובקרי: ותרַאנָה/וּתְאַרְנָה.

והגרזי (כ)

(ב) 'ויעל דוד ואנשיו ויפשטו אל הגשורי והעמלקי' (שמ"א כז 8)

וּהַגְזִירִי (ק')

בן־יהודה מציין במילונו שגֶרֶז הוראתו כמו גֶזֶר, ומוסיף (אמנם בלשון שמא) שמשורש

342 קרבת המשמעות שכן ראה לאור מנוצלת היטב בידי הסופר, והוא עושה בה שימוש סגנוני גם בדברים שאומר יהונתן: 'ראו נא כי ארו עיני, כי טעמתי מעט דבש הזה' (שמ"א יד 29).

זה (גר"ז) בא גם גרזן.³⁴³ אף כאן נראה שהיו תנאים פונטיים נוחים להיווצרות תופעת השיכול, שכן נמצא כאן אחת מאותיות למנ"ר (ר) וסמוך לה עיצור שורק (ז). במקרא נמצא שורש זה בא בשתי הווריאציות שלו גם בצורות פועליות, למשל 'ואני אמרתי בחפזי נגרזתי מנגד עיניך' (תה' לא 23), היינו נכרתי. ואותו ביטוי מופיע ביחזקאל: 'נגרזנו לנו' (יח' לז 11). שימוש מקביל זה אך מחזק את ההנחה שלפנינו אכן משמעות אחת, הבאה לידי ביטוי בווריאציות מקבילות תוך שיכול עיצורים. לאור זאת סביר אפוא להניח שגם בכתיב ובקרי הנידונים כאן אין גזרי אלא גרזי, היינו ישות אחת. ולפנינו שתי חלופות מורפו-פונולוגיות שנתהוו עקב שיכול עיצורים.

בעברות (כ)

(ג) 'ראו אנכי מתמהמה המדבר' (שמ"ב טו 28)

בערבות (ק')

נראה ש'ערבות המדבר' (הן ערבות יריחו) הסמוכות ל'מעברות הירדן' (הם המעברים בנהר הירדן) נקראו גם 'עברות המדבר' בזיווג הצלילים ערבות/עברות הנוצר תוך שיכול עיצורים. ואמנם מתקיימים כאן התנאים ההכרחיים להיווצרות תופעת השיכול, שכן במילה המקורית ערבות נמצאת רי"ש מאותיות למנ"ר השוטפות בסמיכות לעיצור הגרוני עי"ן. אף כאן סביר להניח, ששתי הצורות שבכתיב ושבקרי מצביעות על חילופים בין וריאנטות מורפו-פונולוגיות שמקורן בתופעת השיכול.

ויקלהו (כ)

(ד) 'ויעבר בכל שבטי ישראל [...] ויבאו אף אחריו' (שמ"ב כ 14)

ויקהלו (ק')

כבר רד"ק (בפירושו לפסוקנו) רואה בכתיב ובקרי הללו צורות שונות של מילה אחת שחל בה שיכול עיצורים. ואמנם השורש המקורי קה"ל נוח לשיכול עיצורים בהיותו כולל למ"ד מאותיות למנ"ר השוטפות הבאה בסמיכות לעיצור גרוני (ה"א) וכן בסמיכות להגה נחצי (קו"ף), שאף הוא קרוב בתכונתו לגרוניים. ואמנם שורש זה, קה"ל, ידוע במקרא כבעל נטייה לשכל עיצוריו, כפי שמתבטא בחילופי קהל/להק: קהלת – (דב' לג 4) וכנגדה להקת – (שמ"א יט 20).

ונראה שיש כאן שיכול עיצורים שיוצר גוונים שונים של משמעות יסודית אחת,³⁴⁴

³⁴³ ראה בן-יהודה, מילון, ב, 'גרז', עמ' 840. וכן ראה ליונשטם, בלאו וקררי, אוצר, 'גרזן', ב, עמ' 249–250.

³⁴⁴ בעוד ויקהלו מצביעה על התקהלות ספונטנית – למשל 'וישמעו בני ישראל ויקהלו כל עדת בני ישראל שלה לעלות עליהם לצבא' (יהו' כב 12); 'ויקהלו היהודים אשר בשושן' (אס' ט 15) – ויקלהו אפשר שמצביעה על התקהלות מאורגנת בעקבות יזמת גיוס ציבורית, כפי שהכתוב מעיד בראש הפסוק הנידון כאן: 'ויעבר בכל שבטי ישראל' (שמ"ב כ 14). ואמנם כן-שם רואה

ואין בכתב ובקרי שלפנינו אלא חילופים בין וריאנטות מורפו־פונולוגיות ששימשו, ככל הנראה, במסורות לשון מקבילות בעברית.

האורנה (כ)

(ה) 'ומלאך ה' היה עם גרן היבסי' (שמ"ב כד 16)

האורנה (ק')

דיון מפורט בשיכול עיצורים בשם זה ראה להלן בסעיף 2.5.2.1.1.

2.5 זוגות כתיב וקרי בשמות פרטיים שמקורם המשוער בהבדלי מסורת הגייה

זוגות לא מעטים של כתיב וקרי במקרא הם שמות פרטיים של אנשים ושל מקומות. על פי רוב חילופי הכתיב והקרי בקטגוריה זו מצביעים על הבדלי הגייה בין הצורה המיוצגת בכתיב לזו המיוצגת בקרי, היינו לפנינו כאן חילופים מורפו־פונולוגיים. השמות הפרטיים של מקומות ושל אנשים במקרא נודעת להם חשיבות רבה בחקר לשון המקרא. בהיותם מורשת הדורות בתחום המשפחה, במסגרת בית האב, השבט או המקום משמרים הם בעקשנות רבה לאורך השנים את ההגייה המסורתית האותנטית. משום כך חוקר לשון עשוי למצוא כאן כר נרחב לחקירותיו.³⁴⁵ מן העיון בהיקריות הכו"ק שהקורפוס הנחקר בקטגוריה זו מזמן לפנינו עולה כי רוב השמות הפרטיים הם ממוצא עברי־כנעני, ורק מיעוטם הם ממוצא שמי אחר או ממוצא זר ממש (כגון פלשתי או חורי). כמו כן מלמד העיון כי החילופים שבין צורת הכתיב לצורת הקרי עשויים לשקף גלגולי הגייה שונים שעבר שם פרטי מסוים, וריאנטים שונים של הגייה של אותו שם או לעתים הגיות דיאלקטיות שרווחו לשם אחד באזורים גאוגרפיים שונים. אפתח דיוננו בשמות פרטיים שמוצאם עברי־כנעני, ואמשיך בשמות פרטיים ממוצא זר.

2.5.1 שמות פרטיים (או כינויים) ממוצא עברי־כנעני

2.5.1.1 שמות פרטיים (או כינויים) של אנשים (הכתיב והקרי משקפים צורות הגייה שונות)

במקרא נמצא שמות דומים של אנשים הנבדלים זה מזה בדרך הנעתם, ולעתים אף

בפועל ויקלהו מונח לגיוס ציבורי, שעיקר הוראתו קריאה והזעקה להיחלצות למען העם; ראה בן־שם, מחקרים, עמ' רלג–רלה.

345 ראה למשל אשל, להגים והגיות, עמ' 252; רייני, שם, טורים 11–29. וכך ראה ח' תדמור ואחרים, שם, שמות פרטיים בישראל, א"מ, ח, טורים 29–67.

בתנועה אחת בלבד. להלן נבחן היקרויות שונות של כתיב וקרי שהקורפוס הנחקר מזמן לפנינו, ובהן חילופי שמות פרטיים מטיפוסים שונים.

2.5.1.1.1 חילופים מטיפוס i/u המשקפים הגיות דיאלקטיות
כבר הראה אשל במחקרו כי שמות רבים הבאים במקרא בכתיב ובקרי בחילופי i/u מעידים על הגיות דיאלקטיות; וברוב המקרים, לדעת אשל, צורת הקרי היא של הדיאלקט הירושלמי, ולעומתה צורת הכתיב היא צורת משנה השייכת לדיאלקט אחר.³⁴⁶ הקורפוס הנחקר מזמן לפנינו שלוש היקרויות שונות של כתיב וקרי מקטגוריה זו המייצגות שני טיפוסים מקבילים. להלן הפירוט:

2.5.1.1.1.1 חילופים מטיפוס קטול/קטיל

זבִּידָה (כ)

'בן [...] יהויקים במלכו [...] מלך בירושלים ושם אמו בת פדיה מן רומה'

זְבוּדָה (ק')

(מל"ב כג 36)

דומה כי בבסיס חילוף זה שלפנינו עומד חילוף מטיפוס קטול/קטיל. שמות ממשקל קטול נפוצים במקרא; למשל בְּרוּךְ (יר' לב 12), גְּמוּל (דה"א כד 17), רְפוּא (במ' יג 9), שְׂאוּל (שמ"א ט 2). במשקל זה נמצא גם את השם זְבוּד (מל"א ד 5), ונראה כי הצורה שבקרי הנידון כאן, זְבוּדָה, אינה אלא צורת הנקבה של שם זה שבמשקל קטול. ראה עֲזוּבָה (מל"א כב 42), צְרוּיָה (שמ"א כו 6), קְטוּרָה (בר' כה 1), רְאוּמָה (שם כב 24).

אף לצורת השם העולה מן הכתיב *זְבוּדָה (צורת הנקבה של קטיל) ניתן למצוא מקבילות במקרא, כגון יְדִידָה (מל"ב כב 1), יְמִימָה (איוב מב 14), קְצִיעָה (שם). לצורת השם בזכר ראה בְּרִיחַ (דה"א ג 22), חֲרִיף (נחמ' ז 24), יְמִין (בר' מו 10), עֲדִין (עז' ב 15), שְׁמִיר (ק' דה"א כד 24).³⁴⁷

על פי עדותו של המקרא עצמו בפסוק הנידון כאן מלך יהויקים בירושלים, ושמה של אמו, כמצוין מפורשות בכתוב, זבִּידָה כתיב (זְבוּדָה קרי) 'מן רומה'. עדות זו יש בה כדי לתמוך בטענתו של אשל, כי צורת הקרי זְבוּדָה מייצגת כנראה את ההגייה בלהג הירושלמי, לשון עיר הבירה, שמלך יהודה משל בה, ולצדה צורת הכתיב זבִּידָה משקפת כנראה את ההגייה בלהג הצפוני הגלילי של עיר מולדתה של אם המלך, היינו רומה.³⁴⁸

346 ראה אשל, שם, בייחוד עמ' 261–263.

347 שם זה מופיע בצורות כתיב וקרי – שמור/שְׁמִיר.

348 ראה אשל, להגים והגיות, עמ' 262.

2.5.1.1.1.2 חילופים מטיפוס קטול/קטיל

אפשר שעם טיפוס זה נמנות שתי ההיקרויות האחרות מקטגוריה זו של שמות בחילופי i/u:

יעיש (כ)

‘ואהליבמה ילדה את ואת יעלם [...] בני עשו [...] בארץ כנען’ (בר’ לו 5)
יעוש (ק’)

ובשגיב (כ)

‘בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה באבירם בכרו יסדה צעירו [...]’
ובשגיב (ק’)

(מל"א טז 34)

שמות ממשקל קטול על דרך צורות הקרי יעוש, שגיב מצויים במקרא, למשל סתור (במ' יג 13), רחום (עז' ד 8); וכן מצויים שמות ממשקל קטיל על דרך הצורה העולה מן הכתיב יעיש, שגיב – דרך משל אפיח (שמ"א ט 1), נציח (עז' ב 54).

נראה כי בחילופי הכתיב והקרי יעיש/יעוש צורת הכתיב משקפת את ההגייה בדיאלקט הדרומי, מקום מוצאו של עשו, אבי יעיש, שבו הגו את השם בתנועת i, יעיש. כנגד זאת בדיאלקט הירושלמי של עיר הבירה הגו, כפי הנראה, שם זה בתנועת u, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בצורת הקרי יעוש. ונראה כי אף בחילופי הכו"ק שגיב/שגיב צורת הקרי בתנועת u שגיב משקפת את הלהג הירושלמי של עיר הבירה. צורת הכתיב שגיב משקפת כנראה את הלהג המשני של בנימין, שהרי חיאל אבי שגיב איש בנימין היה, כעדות הכתוב 'בימיו בנה חיאל בית האלי' (מל"א טז 34), וראה יהו' יח 12–13.

נראה אפוא כי בשלוש ההיקרויות של הכו"ק שנידונו כאן – זבדה/זבודה, יעיש/יעוש, שגיב/שגיב – מדובר בצורות חלופיות של שמות שנבדלו זה מזה בתנועת u/i לפי הדיאלקט המקומי מזה ולפי הדיאלקט של עיר הבירה מזה.

2.5.1.1.3 חילופים מטיפוס אבו-/אבי-X

(א) אבוגיל³⁴⁹ / אביגיל (שמ"א כה 18)

349 הצורה אבוגיל מופיעה במקרא פעם אחת ויחידה בתורת כתיב בלבד כפי שהיא נתונה כאן כשמואל א כה 18. לעומתה הצורה אביגיל מופיעה במקרא 15 פעמים, מתוכן 13 פעמים כתיב וקרי כאחד, כגון שמ"א כה 3, ועוד פעמיים בתורת קרי בלבד (שמ"א כה 18; שמ"ב ג 3). לצד שתי וריאציות אלה מופיעה במקרא וריאציה נוספת לשם זה: אביגל. וריאציה זו מופיעה בסה"כ שלוש פעמים: פעמיים כתיב וקרי כאחד (שמ"א כה 32; שמ"ב יז 25) ופעם אחת בתורת כתיב בלבד (שמ"ב ג 3).

(ב) חמיטל³⁵⁰ / חמוטל (מל"ב כד 18)

שני שמות עבריים אלה תבניתם אחת, על כן מן הראוי לדון בהם כשהם כרוכים יחדיו.

לפנינו שמות תאופוריים מורכבים המופנים כלפי האל. כל אחד מן השמות האלה מציין את מהותו של האל ומביע אחת מתכונותיו. אביגיל מורכב משני יסודות שמניים: אב (כינוי לאלוהים) + גיל (=גיל, שמחה);³⁵¹ חמוטל אף הוא כקודמו מורכב מצירוף ש"ע + ש"ע: חם (כינוי לאלוהים) + טל (// מטר).³⁵² למעשה, כל אחד מן השמות התאופוריים האלה מציין משפט שמני בעל מבנה תחבירי מדגם נושא + נשוא. היסוד התחבירי הראשון, המשמש נושא במשפט השמני, מציין כאן מונח של קרבה – אב, חם (וכן אח, עם ועוד); ואילו היסוד השני מציין אחת מתכונותיו של האל כנשוא: גיל (=גיל, שמחה), היינו ה' הוא מקור השמחה, וכן טל (// מטר) לאמור ה' הוא מקור הברכה (וכן אביחיל, אביטל, אחיטוב, אחיעזר ועוד כיו"ב).

בכל אחד מן השמות שלפנינו מופיעה תנועה מצעית i, u ³⁵³ המתווכת בין שני היסודות המרכיבים את השם: $ham + i + tal, \text{ } ^\text{P}ab + i + gayil$ (וכן אבישי, אחיאסף, אחינעם); $ham + u + tal, \text{ } ^\text{P}ab + u + gayil$ (וכן חמואל, רעואל, שמואל). אפשר שתנועות מצעיות אלה שימשו ביסודן בדיבור החי מעין תנועות מעבר מחליקות בין רכיב אחד בשם למשנהו, כנראה במטרה להעניק לשם, המורכב משני יסודות נפרדים, תבנית מלוכדת של יחידה אחת.³⁵⁴

אשר למהות התנועות i ו- u בשמות אבוגיל, חמוטל לעומת אביגיל, חמיטל ודומיהם, נראה שאין לקבל את הטענה של חוקרים הסבורים שיש כאן תנועת יחסה,³⁵⁵ שכן מוכח מתוך מצאי השמות הפרטיים השמניים מסוג זה בלשונות השמיות הצפונית-מערביות, כי דווקא הרכיב השני בשם הפרטי המורכב הוא אשר מקבל את תנועת היחסה (שכן השמות המורכבים נתפסו יחידה אחת). לפיכך התנועות i, u (הבאות אחרי הרכיב הראשון) בשמות כגון אביגיל, חמוטל אין לראות בהן תנועות יחסה.³⁵⁶

350 השם חמיטל או חמוטל מופיע במקרא 3 פעמים בסך הכול: פעמיים חמיטל (כ') / חמוטל (ק') (מל"ב כד 18; יר' נב 1), ופעם אחת כתיב וקרי כאחד (מל"ב כג 31).

351 נראה כי רכיב זה, גיל, הוא פרי התרחבות הדיפתונג $ayi < ay$ (על דרך בית, עין).

352 נראה יותר להעדיף כאן טל במקביל למטר כסמל לברכה מאפשרות אחרת, כמו טל לציון אלוהות. התפיסה המקראית הרואה בטל לשון ברכה, סמל ברכה, משתקפת היטב במקרא, למשל 'אהיה בטל לישראל' (הו' יד 6). וחזיון לכך ניתן למצוא גם מן הכיוון הנגדי: מניעת טל נחשבת לקללה, למשל 'הרי בגלבע אל טל ואל מטר עליכם' (שמ"ב א 21).

353 ראה בעניין זה סיון, התנועות המצעיות, עמ' 187–196.

354 להשערות שונות באשר לתפקידן של i, u ראה שם, עמ' 188.

355 ראה למשל הופמן, שמות פרטיים, עמ' 117. וראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 251–252.

356 ראה סיון, התנועות המצעיות, עמ' 188–189. וראה הנ"ל, דקדוק וגלוסה, עמ' 116–117.

ואפילו נסכים עם הטענה שיש כאן תנועות יחסה, אין ללמוד כאן מן התנועות i, u דבר על יחסים תחביריים מסוימים, שכן עם היטשטש תודעת היחסות בעברית המקראית בשלביה המוקדמים³⁵⁷ כבר חדלו תנועות היחסה לשמש בשימוש חי בתפקידן התחבירי המבחין, ואין הן מותאמות עוד למבנה המשפט. על כן אם היו אלה אי פעם שרידי יחסה, הרי כבר בתקופת המקרא עצמה היו הן בבחינת מאובנים לשוניים, כלומר תנועות החסרות כל משמעות תחבירית.³⁵⁸ ונראה שיש לקבל בעניין זה את טענתו של אשל, הגורס שחילופי התנועות המצעיות u/i בשמות הפרטיים מסוג זה הנידון לפנינו משקפים כנראה הבדלי הגייה דיאלקטיים.³⁵⁹ ואמנם אשל מתייחס במאמרו לשני השמות הנידונים לפנינו.³⁶⁰

אשר לחמיטל/חמוטל (אמו של צדקיהו מלך יהודה) מציע אשל לראות בצורת הקרי חמוטל (שתנועתה המצעית –u–) צורה המשקפת את ההגייה שנהגה בלהג הירושלמי, לשון עיר הבירה, שלימים נעשתה ללשון הרשמית של המדינה, ואילו בצורה המיוצגת בכתיב (חמיטל בתנועת –i– מצעית) מציע אשל לראות צורה דיאלקטית משנית של הלהג המקומי של העיר לבנה, מקום מוצאה של אם המלך ('ושם אמו חמוטל בת ירמיהו מלכנה', מל"ב כג 31).

אשר לשם האחר, אף כאן מציע אשל לראות את הצורה המיוצגת בקרי, אביגיל (בתנועה מצעית –i–), צורה רשמית של השם. ואמנם ברוב ההיקריות של שם זה נמצא את הצורה אביגיל כתיב וקרי כאחד,³⁶¹ היינו הצורה שנהגה בלהג הירושלמי, הלהג העיקרי; לעומתה הצורה אבוגיל (בתנועת –u– מצעית), המופיעה במקרא רק כאן, משקפת לטענת אשל הגייה משנית שהיו לה מהלכים בלהג המקומי של היישוב כרמל, שהיה כנראה מקום מוצאה של אביגיל.

אם אכן תפיסה זו נכונה, הרי לפנינו בכל זוג (בכתיב ובקרי) צורות חלופיות של שם תאופורי אחד שמשקפות כמסתבר הבדלי הגייה דיאלקטיים שרווחו בתקופת המקרא, והחילוף u/i הוא לפי הלהגים השונים – מכאן הלהג הרשמי של עיר הבירה, ומכאן הלהג המשני, המקומי.

2.5.1.1.2 חילופי הסיומות –ay/–ō– המשקפים הגיות דיאלקטיות לצד הקטגוריה הקודמת של שמות פרטיים שנבדלו זה מזה בתנועות u/i מצעיות, נראה כי צורות הכו"ק משמרות קטגוריה נוספת של שמות פרטיים שנבדלו זה מזה בהנעת הסופית של השם. הקורפוס הנחקר מזמן לפנינו שתי היקריות של כו"ק

357 זאת בעקבות נשילת התנועות הסופיות הקצרות; ראה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 204.

358 ראה למשל רבין, משמעויותיהן, עמ' 78–79.

359 ראה אשל, להגים והגיות, עמ' 251 ואילך. רמז להשקפה זו נמצא אצל סמית, שמואל, עמ' 224; עיין שם, ד"ה 'אבוגיל'.

360 ראה אשל, שם, עמ' 262.

361 ראה לעיל הערה 349.

שבהן חילופי סיומות מטיפוס \bar{o}/ay : (א) דדי / דדו (שמ"ב כג 9) ; (ב) חצרו/חצרי (שמ"ב כג 35).³⁶²

אין זה מן הנמנע שלפנינו כאן חילופים גרפיים בין אותיות דומות בכתב האשורי, היינו חילופי ו/י, אלא שפתרון זה על פניו קל ונוח מדיי. ואמנם העיון המדויק בנוסח המסורה מלמד שחילופי ו/י שטעות סופר הם אינם כה שכיחים כפי שמקובל לחשוב.³⁶³

נראה להציע כאן פתרון לשוני בתחום המורפו-פונולוגיה. התופעה עצמה, שלפיה שם פרטי מסוים עשוי להופיע בסיומות שונות, מוכרת היטב בלשון המקרא. לעתים יבוא במקרא שם על שתי צורותיו באותו ההקשר עצמו (להלן כמהם/כמהן, שלמה/שלמון). הנה כמה דוגמות לתופעה זו:

חילופי \bar{o}/\bar{e} : כמהם (שמ"ב יט 39) = כמהן (שמ"ב יט 41)
 חילופי \bar{o}/\bar{e} : בלגה (נחמ' יב 18) = בלגי (נחמ' י 9) ; שרה = שרי (בר' יז 15)
 חילופי \bar{o}/\bar{e} : גרשון (דה"א ה 27) = גרשם (דה"א ו 1)
 חילופי \bar{o}/\bar{e} : שלמה (רות ד 20) = שלמון (רות ד 21)
 חילופי \bar{o}/\bar{e} : יתרו (שמ' יח 2) = יתר (שמ' ד 18)

שתי ההיקרויות הנידונות כאן משקפות, ככל הנראה, חילופים בסיומות מטיפוסים \bar{o}/ay שמקורם אולי בהבדלי הגייה דיאלקטיים.³⁶⁴

אשר להיקרות (א) דדי/דדו (שמ"ב כג 9), יש לומר כי הצורה שבקרי (בסיומת \bar{o}) מקוימת גם בכתוב המקביל שבדברי הימים, כתיב וקרי כאחד: 'ואחריו אלעזר בן דודו האחוחי' (דה"א יא 12). וכן מקוימת סיומת זו בציונם של אנשים שונים הנושאים אותו שם, כמו 'תולע בן פואה בן דודו' (שופ' י 1) ; 'אלחנן בן דודו בית לחם' (שמ"ב כג 24 = דה"א יא 26). ונראה כי צורה זו, דודו, הונחה גם ביסוד תרגום השבעים, הגורס בשמואל ב כג 9 'אחי אביו', היינו דודו. הצורה שבכתיב הנידון לפנינו, דדי, מכוונת כנראה לצורה *דדי בסיומת הדיפתונג ay . כך אפשר ללמוד מן הכתוב 'דודי האחוחי' (דה"א כז 4), וכן מקוימת קריאה זו בגרסאות שונות של השבעים: $\Delta\omega\delta\alpha\iota$ (= דודי).

אפשר שגרסאות השבעים המשמרות את הסיומת ay משקפות הגייה דיאלקטית שנהגה בשם זה, ולעומת זאת בצורה שבקרי, דדו, בסיומת \bar{o} , המקוימת כאמור גם

362 חילופים מסוג זה נמצא גם בעזרא י 43, ידו/ידי, ובדברי הימים ב ט 26: יעדי/יעדו.

363 ראה למשל קוטשר, מגי"א, עמ' 74. וראה מסקנתו של ילון בנוגע לחילופי ו/י במגילת ישעיהו א: 'נמצא מוכרר, שחילופי ויו"י ויו"דין שבמגילה רובם עניין של חילופי נוסחאות רבי חשיבות הם ולא ערכוביא סתם' (ילון, מגילה, עמ' 165).

364 על שינויי סיומות בלהגים עבריים ראה אשל, להגים והגיות, עמ' 265–267.

במקבילה שבדברי הימים, משתקפת ההגייה הרשמית של עיר הבירה, ההגייה של הלהג הירושלמי.

אשר לחילופים חצרו/חצרי:

חצרו (כ)

הכרמלי פְּעָרִי הארבי' (שמ"ב כג 35)

חצרי (ק')

הצורה שבכתיב, חצרו, מקוימת בכתוב המקביל שבדה"א יא 37: שם נמצא 'חצרו הכרמלי' כתיב וקרי כאחד. הצורה שבקרי, חצרי (בסיומת ay-), נתמכת בגרסאות שונות של השבעים. כך למשל בגרסאות השבעים AB לפסוק הנידון (שמ"ב כג 35) Ασπαρι, היינו חצרי.

ורשות נתונה כאן לשער שהצורה חצרו (בסיומת ay-) שבכתוב המקביל שבדברי הימים משקפת את הלהג של ירושלים: בעל דברי הימים (המאוחר) ראה לפניו כמסתבר את המקור שבשמואל ובחר את הצורה חצרו, שנהגה כנראה בדיאלקט של עיר הבירה. וכנגדה הצורה חצרי (בסיומת ay-) משקפת, ככל הנראה, את הדיאלקט המקומי, המשני, שנהג בכרמל, היישוב השוכן באזור נגב יהודה.

מן האמור כאן נראה אפוא, שבשתי היקרויות הכתיב והקרי – דדי/דדו; חצרו/חצרי – מדובר בחילופים המשקפים חלופות מורפו-פונולוגית בשמות פרטיים שנבדלו זה מזה בהברתם הסופית בהתאם לדיאלקט האזורי: הסופית ay- משקפת כנראה את הלהג של עיר הבירה ירושלים, ולעומתה הסופית ay- משקפת אולי את ההגייה המשנית שאפיינה את הלהג המקומי.

2.5.1.1.3 חילופים נוספים בין כתיב וקרי בשמות פרטיים המשקפים הגיות דיאלקטיות

(א) לאביגל / לאַבִּיגִיל (שמ"ב ג 3)

(ב) לדויג/לְדוּאָג (שמ"א כב 18 [2x]; 22)

סביר להניח, שהצורות השונות המיוצגות בכתיב ובקרי בשני השמות האלה משקפות הגיות דיאלקטיות שנהגו באזורים שונים במרחב הארץ-ישראלי. לדיון מפורט בכל אחת מהיקרויות אלה ראה לעיל סעיף 2.4.4.2, לאביגל/לאַבִּיגִיל, וסעיף 2.4.1.2, לדויג/לְדוּאָג.

2.5.1.1.4 חילופים בין צורות כינוי של אנשים המשקפים וריאנטים שונים של הגייה לצד היקרויות הכו"ק שנידונו עד כה וששיקפו הבדלי הגייה דיאלקטיים בשמות פרטיים קיימים חילופי כו"ק בין צורות כינוי של אנשים שאינם משקפים בהכרח הבדלי הגייה דיאלקטיים. אדון להלן בשתי היקרויות מסוג זה: (א) ושיא/וִשְׁאָא; שמעי/שְׁמַעָה.

ושיא (כ)

סִפֵּר וְצָדוֹק וְאַבִּיתָר כֹּהֲנִים' (שמ"ב כ 25)

וְשׂוֹא (ק')

שמו (או כינויו) של סופר המלך דוד, הידוע גם כאביהם של שני סופרים בימי שלמה (ראה מל"א ד 3), מופיע כאן בשתי צורות, בכתיב ובקרי, ובסך הכול בא שם זה בחמישה כתובים שונים במקרא: שמ"ב ח 17 שְׂרִיָּה; שמ"ב כ 25 שיא (כ'), שְׂוֹא (ק') // דה"א יח 16 שְׂוֹשָׂא; מל"א ד 3 שִׁישָׂא.

היש בריבוי צורות אלה משום עדות לפקפוקו של הסופר המקראי בדבר הגיית שמו של סופר המלך דוד, או שמא יש כאן סימן לשיבושים שנפלו בשמו המקורי? העיון בכתובים מגלה כי אין כאן לא פקפוק סופר ולא שיבוש. ומודה מזר, כי 'הדעה המקובלת, שיש לבחור רק בצורה אחת בלבד – שושא (או שישא) – וכל השאר אינן אלא שיבוש מעתיקים, נתקלת בקשיים, שאין להתגבר עליהם בשום פנים'.³⁶⁵ היו שביקשו לראות בשם זה שם שעבר תהליך הסגלה ישראלית משם שהיה חורי במקורו,³⁶⁶ והיו שסברו שיסודו של שם זה הוא מצרי (דוגמת השמות שש, ששי), וראו בו את התואר המצרי sh-nsw.t, הוא 'סופר האיגרות' (היינו הסופר הממונה על התכתובת הממלכתית);³⁶⁷ אך סברות אלה נראות רחוקות.

נראה כי שמו המקורי של סופר המלך דוד היה שְׂרִיָּה, כפי שמוזכר במקרא בפעם הראשונה: 'וצדוק בן אחיטוב ואחימלך בן אביתר כהנים ושְׂרִיָּה סופר' (שמ"ב ח 17). זהו קיצור השם שריהו, שהוא שם עברי טיפוסי (ראה יר' לו 26), שנגזר מלשון שררה ונסיכות, מהשורש שר"ר (והשווה לו השם שְׂרָה/שְׂרִי), או מלשון כוח וגבורה, מהשורש שר"י ('כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל', בר' לב 29 בהוראת היאבק), ולפי זה נראה כי יש כאן שם תאופורי שמשמעותו ה' הוא כוחי וגבורתי. ומצוי שם זה בישראל למן תקופת יציאת מצרים (ראה דה"א ד 13) ועד ימי שיבת ציון (ראה נחמ' יב 1); שכיחותו גבוהה במקרא (20 היקרויות), ואנשים שונים מישראל (תשעה במספר) נקראו בשם זה, כולל הכוהן הגדול האחרון של הבית הראשון (מל"ב כה 18 // יר' נב 24).³⁶⁸ אף התעתיק המופיע בתרגום השבעים מאשש צורת שם זו (ראה גרסת השבעים A לשמואל ב ח 17, Σαρραιας), וכן גורס כאן יוספוס פלביוס: 'ואת שריה מינה לסופר'.³⁶⁹

³⁶⁵ לדיון מפורט בנושא זה ראה מזר, כנען וישראל, עמ' 208–221, ובייחוד עמ' 212–218.

³⁶⁶ כך למשל מזר, הסובר כי השם החורי sewe-sarri או saw(a)-sarri היה יכול להתקצר ל- *sewe-sa או ל- *sewe; ראה שם, עמ' 217–218.

³⁶⁷ כך למשל שם, עמ' 208, 213. וכן ראה '2. שְׂוֹא, שיא...', א"מ, ז, טור 527; 'שריה, שריהו', שם, ח, טורים 392–394.

³⁶⁸ ראה אחיטוב, 'שריה', א"מ, ח, טורים 392–394. באחרונה נתגלה חותמו של שריה בן נריה, אחיו של כרוך בן נריה, סופרו של ירמיהו הנביא. בחותם זה (מסוף ימי בית ראשון) חקוק לשריהו/נריהו, היינו לשריהו (בן) נריהו; ראה תצלום החותם שם, טור 393.

³⁶⁹ פלביוס, קדמוניות, ב, ספר שביעי, עמ' 236.

ואשר לצורות האחרות, הצורה שישא (מל"א ד 3) מקוימת כאן גם בגרסת השבעים Σεισα, A. הצורה שושא (דה"א יח 16) מקוימת אף היא כאן גם בגרסת השבעים Σουσα, A. וכן נמצא אצל יוספוס לשמואל א כ 25 שושה, ואף בגרסת התרגום הלטיני (הוולגטה) Susa. נראה כי הצורה שוּא (שמ"ב כ 25 ק') מקוימת בגרסת השבעים B למל"א ד 3 Σαβα, וכן נזכר במקרא בשם זה אחד מצאצאי כלב בן יפונה 'שוּא אבי מכבנה' (דה"א ב 49). אשר לצורה שיא (שם כתיב), אפשר שגם צורה זו אינה אלא וריאנט נוסף של הגייה הקרוב ביותר לצורת שוּא שבקרי.

סקירת הצורות השונות מלמדת אפוא, שאין כל מקום לטעון כאן טענה גורפת לשיבושי צורה על ידי מעתיקים, ואפשר שלצד השם הרשמי של סופר המלך דוד, שריה, שהיה כאמור שמו העברי המקורי, נתלוו כינויים שונים שאפשר שהיו רווחים בקרב המקורבים לבית המלך (או אף בחוגים אחרים בציבור הרחב).³⁷⁰

היש יסוד לשוני לצורות כינוי אלה של השם שריה? האם הייתה להם בזמנם משמעות כלשהי? זאת קשה לדעת בוודאות כיום. ומכל מקום נראה, שצורות שם חלופיות היו לו לשריה סופר המלך דוד, וכולן משקפות כמסתבר וריאנטים שונים של הגייה, וכך שריה הוא שוּא הוא שיא הוא שוּשא והוא שישא. אבוא להידרש עתה להיקרות השנייה בקטגוריה זו:

שמעי (כ)

ויחרף את ישראל ויכהו יהונתן בן אחי דוד (שמ"ב כא 21)

שמעה (ק')

ובכתוב המקביל, דה"א כ 7, נמצא 'יהונתן בן שמעא'. נראה שלפנינו בכו"ק שם אחד הבא בחילוף סיומות $-i/\bar{a}$. העיון בכתובים מגלה, כי סיומות אלה אמנם היו רווחות בשמות פרטיים שבמקרא.³⁷¹ למשל, לסיומת $-a$ (ה-/א) המופיעה בווריאציות כתיב חלופיות כמו בהיקרות שלפנינו: מיכה/א (שופ' יז 5; שמ"ב ט 12), עזה/א (שמ"ב ו 7; דה"א יג 10), יעלה/א (עז' ב 56; נחמ' ז 58), עזרה/א (דה"א ד 17; עז' ז 6), עדנה/א (דה"ב יז 14; נחמ' יב 15). ולסיומת $-i$ ראה למשל: אורי (שמ' לא 2), גוני (בר' מו 24), זבדי (יהו' ז 1), זמרי (במ' כה 14), חפני (שמ"א א 3), כרמי (בר' מו 9), מחלי (במ' ג 20). נראה שחילופי הכו"ק שמעי/שמעה (ובכתוב המקביל שבדברי הימים א ב 7 שמעא) אינם אלא צורות שונות של אותו השם בחילוף הסיומות $-a/\bar{i}$. ואפשר שמלבד צורות אלה היה לאחי דוד כינוי נוסף, שמה; ראה 'ויעבר ישי שמה ויאמר גם בזה לא בחר ה' (שמ"א טז 9).

370 תופעה זו של שם אחד העשוי לבוא בצורות שונות אינה חריגה במקרא. ראה למשל יתרו=יתר=חוכב=רעואל; עזיה=עזיהו=עזריה=עזריהו; יכניה=יכניהו=כניהו=יהויכין=יוכיין. 371 לפי צדוק מצויים במקרא מעל 120 שמות כסיומת $-a$ ולפחות 90 שמות כסיומת $-i$; ראה ר' צדוק, שם, שמות פרטיים בישראל, א"מ, ח, טורים 57, 58.

נמצאנו למדים אפוא שלאחי דוד היו צורות כינוי חלופיות – הוא שמעי הוא שמעה הוא שמעא הוא שמה. כינויים אלה משקפים, ככל הנראה, וריאנטים שונים של הגייה של אותו השם.

2.5.1.2 שמות פרטיים של מקומות

2.5.1.2.1 חילופי צורה המשקפים הגיות דיאלקטיות

(א) ינים/ינום

(ב) וינים

בית תפוח ואפקה' (יהו' טו 53)

(ק') וינום

כמו שראינו לעיל בסעיף 2.5.1.1.1 ישנם חילופים מטיפוס קטול/קטיל בשמות פרטיים של אנשים. חילופים מסוג זה נתקיימו, כך נראה, גם בשמות של מקומות. ההיקרות המזומנת לפנינו כאן בקטגוריה זו היא שמה של העיר שבמחוז חברון: ינים/ינום.

הצורה שבקרי, ינום, בנויה על דרך קטול, משקל המשמש במקרא בשמות פרטיים של מקומות דוגמת אלוש (במ' לג 14), יגור (יהו' טו 21), כבול (שם יט 27). לעומתה הצורה שבכתיב, ינים, בנויה ככל הנראה על דרך קטיל. אף משקל זה משמש לציון שמות מקומות במקרא, כגון יפיע (יהו' יט 12), לכיש (שם י 3), ענים (שם טו 50), שמיר (שם 48), שפיר (מיכה א 11). שתי הצורות שלפנינו באות לידי ביטוי בתעתיקי השבעים: בגרסת השבעים A נמצא *Iavoum*, היינו ינום, ובגרסת השבעים B נמצא *Iaveim*, שביסודה מונחת, ככל הנראה, צורת הכתיב ינים.

נראה שהכתובים השונים שבתעתיקי השבעים תיעדו צורות הגייה שונות שעוד היו להן מהלכים במציאות הלשונית (המאוחרת ביחס) של תקופת השבעים (המאה השלישית לפסה"נ), וסביר להניח כי הגיות אלה שמשקפות בשבעים משתלשלות עד לתקופת המקרא, שבה נתקיימו בדיאלקטים אזוריים שונים. אפשר שהצורה ינום שבקרי משקפת את הדיאלקט העיקרי הירושלמי (בתנועת u),³⁷² ולעומתה הצורה ינים שבכתיב (בתנועת i) שומרת על צורת ההגייה שהייתה נהוגה כנראה בדיאלקט משני, הלהג של מחוז חברון שביהודה.

נראה אפוא שהצורות שבכתיב ובקרי שלפנינו אינן אלא צורות דיאלקטיות של שם פרטי אחד הנבדלות ביניהן בתנועות u, i.

372 ראה אשל, להגים והגיות, עמ' 261.

(ב) לוש/ליש (שמ"ב ג 15)

שתי הצורות המופיעות כאן בכתיב ובקרי מאוששות היטב במקורות חיצוניים שונים מתקופות שונות: בתעודה מארכיון מארי (שמספרה A.1270)³⁷³ מימי זמרי-לם (המאה השמונה עשרה לפסה"נ) נזכרת העיר ליש בסמיכות לעיר חצור. הכתיב האכדי של שם העיר הוא La-pi-Si-ian (בצירוף סיומת המיום),³⁷⁴ ומאחר שלסימן pi שבכתיב האכדי נועד בין השאר הערך הפונטי wi וגם yi, הרי שניתן להעתיק שם זה Lawisim או Layisim, בהקבלה מדויקת לשם העיר כפי שמופיע לפנינו כאן בשתי צורותיו שבכתיב ובקרי.

והוא הדין במקורות מצריים: בקבוצה המאוחרת של כתבי המארות מן המאה השמונה עשרה לפסה"נ נזכרת העיר ליש בתעתיק השם WSY. כ (E.59)³⁷⁵ צורה זו שבתעתיק השם במצרית מקבילה לצורת הכתיב הנדונה כאן לוש. נוסף על כך השם ליש מוזכר ברשימה הגאוגרפית של תחומים השלישי המצרי (מאמצע המאה התשע עשרה לפסה"נ) סמוך לחצור הגלילית ולכינרת. התעתיק המצרי כאן הוא R/LWS (מס' 31).³⁷⁶

ונראה כי כתיב זה בוי"ו ובשי"ן שמאלית משקף הגייה דיאלקטית: הסופר המצרי שמע כנראה את שם המקום על פי הגייתו בלהג האמורי, שבו נהגה השם לוש (בשי"ן שמאלית), לא כפי שנהגה בלהג העברי-כנעני, בשי"ן ימנית: ליש.³⁷⁷ יצוין כי הצורה המיוצגת בקרי ליש מאוששת גם על ידי תרגומי המקרא העתיקים כגון תרגום השבעים והוולגטה.

העולה מהעדויות שהובאו כאן הוא ששתי הצורות שלפנינו בכתיב ובקרי משקפות, ככל הנראה, שתי דרכי הגייה מקבילות ששימשו לפנים בדיאלקטים שונים. בעלי המסורה ביקשו לשמר, כדרכם, את שתי ההגיות האוטנטיות הללו לדורות יבואו, והעמידו צורה אחת לצד חברתה בכתיב ובקרי.

373 ראה מלמט, מארי וישראל, עמ' 92–93.

374 ראה לכאן המקבילה הקדומה של ליש, לשם (יהו' יט 47). ונראה כי לשם אינה אלא ליש בכיוון הדיפתונג $\bar{e} < ay$ ובצירוף המיום; ראה מ' ברושי, 'ליש, לשם', א"מ, ד, טור 502.

375 ראה מזר, כנען וישראל, עמ' 38. הסימן כ משמש בתעתיק השמות השמיים למצרית בתקופת הממלכה התיכונה הן לתעתיק הרי"ש הן לתעתיק הלמ"ד. ראה לעניין זה מזר, שם, עמ' 22 הערה 32. הצורה ליש מכוונת למושלה של העיר ליש; ראה שם.

376 ראה מלמט, מארי והמקרא, עמ' 29; מ' ברושי, 'ליש, לשם', א"מ, ד, טור 501.

377 ראה אשל, להגים והגיות, עמ' 245.

2.5.1.2.2 חילופי צורה שמקורם בגלגולי הגייה

(אילון) בצענים/(אילון) בצעננים

בצענים (כ)

ו'חבר הקיני נפרד מקין מבני חובב חתן משה ויט אהלו עד אילון³⁷⁸ אשר את

בצעננים (ק')

קדש' (שופ' ד 11)

אפתח דיוננו כאן בצורת הכתיב בצענים.³⁷⁹ נראה כי מבעד לצורת כתיב זו משתקפת ההגייה *בצענים על משקל ספָּרוֹים (מל"ב יח 34). בבסיס הצורה שורש בעל ארבעה עיצורים בצע"ן (כדוגמת אלמ"ן, רענ"ן, שאנ"ן, צאנ"ן) החתום בסיומת ayim- צורן סופי זה משמש כאן ככל הנראה יסוד לוקטיבי האופייני לשמות מקומות בארץ ישראל.³⁸⁰ אשר לצורת הקרי בצעננים יש לציין כי צורה זו מופיעה פעם נוספת במקרא בתורת כתיב וקרי כאחד, אֵלֹן בַּצְעָנִים (יהו' יט 33), ונראה שבשתי ההיקרויות הללו מדובר באותו המקום. וסביר להניח שהתבנית בצעננים מורכבת

378 נראה שאֵלֹן זה היה עץ מקודש סמוך לקדש, וסמוך לו נטה חבר הקיני את אוהלו. תופעה זו מוכרת היטב אצל אבות האומה, שקבעו מקום התיישבותם בסמיכות לעצים מקודשים וכנו שם מזבחות לה' והציבו מצבות, ובכך קידשו את המקום; ראה למשל ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אֵלֹן מוֹרָה [...] ויבן שם מזבח לה', הנראה אליו' (בר' יב 6–7). כן ראה מקומות מקבילים, כגון אֵלֹן מעוננים (שופ' ט 37) בקרבת שכם; אֵלֹן תבור (שמ"א י 3). יונתן בתרגומו ופרסיה למשכניה עד מִישַׁר אגניא דעם קדש' תפס את אילון לא בהוראתו הרגילה במקרא (עץ) אלא בהוראת מישור, ובעקבותיו רש"י, וכיאר מִישַׁר אגניא (ת"י), מקום מִישַׁר של בצעים "מרישק" [= marasq. marais ר"ל: בָּצָה] והוא "אגניה" – גִּבִּים, כמין גומות, שהמים נקבצים שם'. נראה אפוא שהן יונתן הן רש"י מסכימים שאילון בצעננים הוא למעשה מישור של ביצות (במקביל למצוי בארמית: בָּצָעָא); וראה לעניין זה לוי, מילון, א, עמ' 21–22. ואין הכרח שתהיה סתירה בין שני הפירושים הללו, שכן ייתכן שמדובר בעץ הגדל במישור; ראה בעניין זה פרס, המזהה את אילון בצעננים עם המישור הפורה והמגדל אלונים 'סהל אל אחמא', המשתרע מדרום-מערב לכינרת (י' פרס, 'אילון בצעננים', א"מ, א, טורים 327–328; הנ"ל, 'קדש נפתלי', שם, ז, טורים 187–192; אהרונ, ארץ ישראל, עמ' 191).

379 נראה שהבי"ת שבראש התיבה בצענים (או בצעננים) היא בי"ת שורשית; כך עולה למשל מתרגום השבעים, מתרגום יונתן על אתר ומפירוש רש"י. ראה י' פרס, 'אילון בצעננים', א"מ, א, טור 327. והקבל לכאן הבי"ת שבראש התיבה בצקלנו (מל"ב ד 42); ראה ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, ב, 'בצקלן', עמ' 136.

380 ראה ברוקלמן, דקדוק משווה, א, עמ' 393, סעיף 216; והשווה אשל, להגים והגיות, עמ' 273. על פני השטח נראה כי לפנינו כאן צורן הזוגי, אלא שבדיקת כלל שמות המקומות המסתיימים בצורן זה אינה תומכת בהנחה זו, ויוכיחו שמות מקומות כגון אֲרוֹרִים (דה"ב יא 9), *דתין (בר' לו 17, > דתִּינָה), צִמְרִים (יהו' יח 22), חֲפָרִים (שם יט 19) ואחרים, שאינם מצביעים כלל על צורת זוגי; ראה לעניין זה רייני, שם, שמות מקומות, א"מ, ח, טור 14.

מצורת יסוד בצען בצירוף שני צורנים סופיים: בצען + ךן < בצענן (או בצענן); בצענן + ים < בצעננים.³⁸¹

צורנים סופיים אלה עשויים להיות: (א) סיומות לציון הריבוי, על דרך מגדנת (בר' כד > 53 מגד + ךן + וות), בירניות (דה"ב יז > 12 בירה + ךן + וות), וכך ראה נצנים (שה"ש ב 12) וצורות נוספות כיו"ב.³⁸² (ב) סיומות לציון יחסת הלוקטיב.³⁸³ מכאן הצורן הסופי an- (ךן), הידוע כמציון יסוד לוקטיבי בעברית, כגון נערך (דה"א ז 28), קרתן (יהו' כא 32); ומכאן הצורן הסופי im- (-ים), שאף הוא שימש במקרא לציון יסוד לוקטיבי, כגון בחורים (שמ"ב טז 5), רגלים (שמ"ב יז 27), רפידים (שמ' יז 1).

אם אמנם נכונה השערתנו, הרי שלפנינו בצורות שבכתיב ושבקרי משתקפות למעשה שתי וריאנטות מורפו-פונולוגיות שונות, גיווני הגיות של אותו שם מקום, שאפשר שמקורם במסורות לשון מקבילות.

2.5.2 שמות פרטיים (או כינויים) ממוצא זר

בצד השמות הפרטיים העבריים-כנעניים שנידונו בסעיף הקודם מזמן לפנינו הקורפוס הנחקר שמות פרטיים שאינם מסוג זה; חלקם ממוצא שמי, וחלקם ממוצא זר ממש. בשמות הפרטיים המוחזקים כשמות שמיים ננהג כדרכנו בשמות העבריים-כנעניים ונדון בהם דיון לשוני מלא. לא כן ננהג ביחס לשמות הפרטיים שמוצאם זר ממש. שמות פרטיים מן הטיפוס האחרון שנשתקעו במקרא הם למעשה מחוץ למסגרת מחקרנו, העוסק בניתוח לשוני של צורות כו"ק, אלא שראיתי לנכון לכלול את ההיקריות המעטות מסוג זה במסגרת דיונו כאן, בעיקר מתוך כוונה לשמור על שלמות התמונה הכוללת של הדיון בכל היקריות הכו"ק שגזרנו בקורפוס הנחקר, תמונה המורכבת, כמו בפסיפס, מכל אחת ואחת מאבניו הזעירות ומכולן כאחד. עם זאת בשמות אלה אסתפק כאן, בדרך כלל, בהתייחסות לצורת ההגייה בלבד בלי להיכנס לניתוח לשוני של ממש.

במסגרת זו יידונו כאן שמות פרטיים של אנשים ושל מקומות.

381 הדגש הכפלן בנו"ן השנייה שבתיבה זו הוא כנראה 'דגש משמר', שנועד לשמור על תנועת a מקורית שהייתה בנו"ן הקודמת, לכל תתקצר בהגייה ותיכלע כההליך הלשוני (הפלולוגיה). דגש מסוג זה נמצא בצורות כגון רעננים, שאננים.

382 ראה רבין, משמעויותיהן, עמ' 75.

383 ואמנם נמצא במקרא שמות מקומות הבאים בשני צורני לוקטיב שונים (זה ליד זה), כגון עינים (בר' לח 14, 21) לצד עינים (יהו' טו 34), *דתין (>דתינה בר' לו 17) לצד דותן (שם שם), קריתים (דה"א ו 61) במקביל לקרתן (יהו' כא 32).

2.5.2.1 שמות פרטיים (או כינויים) של אנשים

חילופי צורה המשקפים וריאנטים של הגייה

2.5.2.1.1 כינוי שמוצאו חורי

א–ב) האורנה/הַאֲרֹנָה (שמ"ב כד 16)

ארניה/אַרְנִיָּה (שם 18)

מושל ירושלים היבוסי, שכלפיו מכוונים הכו"ק שלפנינו, מוזכר במקרא בארבע צורות שונות זו מזו: (ה) אַרְנִיָּה (9x) – זוהי הצורה הנפוצה ביותר בספר שמואל;³⁸⁴ האורנה (1x) – בצורת כתיב בלבד (ראה שמ"ב כד 16); ארניה (1x) – בצורת כתיב בלבד (ראה שם 18); אַרְנָן (12x) – צורה זו מופיעה בדברי הימים בלבד, כתיב וקרי כאחד.³⁸⁵ מילה זו, על גווניה השונים, כבר נתבררה כמילה זרה ממוצא חורי שאינה מציינת שם ממש, אלא תואר של שררה שהוראתו המושל, המלך או איש הראש.³⁸⁶ קביעה זו נתמכת ברמזים שונים במקרא: ראשית, השימוש בה"א הידיעה – האורנה/הַאֲרֹנָה (שמ"ב כד 16) – בניגוד למקובל בעברית המקרא בשמות פרטיים; שנית, התוספת המצורפת ל'ארונה', כלומר 'המלך', הבאה כגלוסה בכתוב: 'הכל נתן ארונה המלך למלך' (שמ"ב כד 23).³⁸⁷ נראה שהצורות השונות של תיבה זו (ארבע במספר) נובעות מניסיונותיו של הסופר למסור מילה זרה (שציינה, כאמור לעיל, את תוארו של המושל היבוסי של ירושלים) בתעתיק עברי.

אבוא עתה לברר את הצורות השונות של המילה הנידונה.

האורנה (שמ"ב כד 16 כתיב): מתברר כי זוהי הצורה העיקרית, שכן קרובה היא מיתר אחיותיה לצורה המקורית בלשון החורית ewame/ewrine, צורה המורכבת כמסתבר משני יסודות: ewar/ewri + הצורן הסופי -ne. המשמש תכופות בלשון

384 צורה זו באה 7 פעמים כתיב וקרי כאחד: שמ"ב כד 20 (2x), 21, 22, 23 (2x), 24; ועוד פעמיים בתורת קרי בלבד: שמ"ב כד 16, 18.

385 דה"א כא 15, 18, 20 (2x), 21 (2x), 22, 23, 24, 28; דה"ב ג 1; כא 25.

386 תארים שונים ממין זה מצויים במקרא, למשל סגן (=שליט בכבל וכפרס), סרן (=מושל כאחת מערי הפלשתים), תרתן (=שר ראשון במעלה באשור), התרשתא (=תוארו של פחה כפרס), רב־מג (=שר בכיר בכבל), פרעה (=הבית הגדול, תואר של מלכי מצרים). למשמעות של כל אחד מתארים אלה ראה מילוני המקרא השונים. כן ראה ח' רבין, 'מלים זרות', א"מ, ד, טורים 1070–1080.

387 התיבה ארונה מתבארת על ידי המילה הסמוכה לה, המלך. בדומה לכך מצינו, על פי התופעה 'המקרא מפרש את עצמו', דוגמת 'ראש אמות בית אב במדין הוא' (במ' כה 15); 'לא תטע אשרה כל עץ' (דב' טז 21); 'קבעת כוס התרעלה' (יש' נא 17). ראה קריב, עמודי התנ"ך, עמ' 239–264.

החורית לציון היידוע.³⁸⁸ המילה עצמה, האורנה, משמשת כאן בהוראת תואר שררה מעין האדון, המושל, המלך.

הַאֲרֹנָה: נראה כי צורה זו, הנפוצה ביותר בספר שמואל, היא למעשה אותה המילה שבתבנית הקודמת, אך באה כאן בשיכול עיצורים. אפשר שלפנינו כאן וריאנט (דיאלקטי?) בעברית המקראית שיש לו מקבילה גם בתעודות נוזי: *erwi*.³⁸⁹ ארניה (שמ"ב כד 18 כתיב): צורה זו, בדומה לתבנית השנייה, מבוססת כנראה על הצורה המקורית, בשיכול עיצורים ובסיומת *-iya*,³⁹⁰ ונהגתה בעברית כנראה *אַרְנִיָּה.

אַרְנָן: צורה זו מופיעה בכל ההיקריות שבדברי הימים (12 במספר; למשל דה"א כא 15). אפשר שצורה זו משקפת הגייה וריאנטית בעברית המבוססת על הצורה המופיעה בשבעים, לרוב בתעתיק *Opva*, היינו אַרְנָה, ובתוספת הצורן הסופי העברי -ן,³⁹¹ ששימש לסגירת תיבה החתומה בתנועת *-a*.

מכל האמור כאן נראה, כי הצורות השונות המופיעות לפנינו בצורות הכתיב והקרי אינן אלא חלק ממגוון הווריאנטים המקבילים שרווחו לפנינו בפי הדוברים השונים (עבריים כנכריים) לכינויו של המושל היבوسی האחרון של ירושלים.

2.5.2.1.2 שם ממוצא פלשתי

וישבו (כ)

ותהי עוד מלחמה לפלשתים את ישראל [...] בנב אשר בילידי הרפה'

וישפי (ק')

(שמ"ב כא 15–16)

שמו של הגיבור הפלשתי מצאצאי הרפאים,³⁹² עם הענקים, מופיע כאן בשתי צורות

388 ראה מזר, כנען וישראל, עמ' 219–220; הנ"ל, ערים וגלילות, עמ' 26. וכן ראה ש' ייבין, 'ארונה', א"מ, א, טור 552.

389 ראה למשל מזר, ערים וגלילות, עמ' 26. כן השווה ש' ייבין, 'ארונה', א"מ, א, טור 552.

390 צורן סופי זה, *-iya*, שימש לא רק בשפות השמיות אלא גם בשמות פרטיים של אנשים בלשונות שאינן שמיות, כגון הורית וחתיית; השווה למשל *Huzzia; Ariya*. בנושא זה ראה אשל, הסופית –יה, עמ' 140. ועיין במסקנתו של אשל שם, עמ' 149: "יאמר כאן, כי טענה זו משמיטה את הקרקע מתחת לרגליהם של הטוענים, כי צורות כגון ארניה, אוריה, שריה, היו פרי הסגלה ישראלית של שמות נוכריים".

391 אפשר שהופעתה זו של הסופית -ן בספר דברי הימים היא ראשיתו של קו פונולוגי שצמח בלשון המקרא בתקופת בית שני והמשיך מאוחר יותר להתפתח ולהתרחב בלשון חז"ל בצד קיומו בכמה מניכי הארמית; ראה בעניין זה כר-אשר, קובץ, עמ' 171 סעיף ב. יצוין כי בלשון חז"ל נתרחה תופעה זו לא רק בשמות פרטיים (למשל יודן = יהודה) אלא גם בשמות ובמיליות, למשל למעלן, למטן, כאן, איכן/היכן, להלן ועוד. וראה עוד בעניין זה בנדויד, לשון מקרא, א, עמ' 215, 366; שם, ב, עמ' 441.

392 הכתיב כאן ובהמשך (שמ"ב כא 18, 20) הרפה, ובכתובים המקבילים הרפאים, הרפא (דה"א כ

המיוצגות בכתיב ובקרי: ישבו לצד יִשְׁבִי. יש להניח אף כאן שכפילות הצורה משקפת הבדלי הגייה (דיאלקטיים?) של שם אחד, וריאנטים שהיה להם בימיו של דוד קיום במציאות הלשונית החיה: מכאן צורת ההגייה ישבו (בסיומת -u/o) המיוצגת בכתיב, ומכאן צורת ההגייה יִשְׁבִי (בסיומת -i) המיוצגת בקרי, ומשתקפת גם בגרסת השבועים בנוסחתו הלוקיאנית Iεσβι. וכן עולה מת"י ומן הפשיטתא.

2.5.2.1.3 שם ממוצא לובי

שושק (כ)

ויהי בשנה החמשית למלך רחבעם עלה מלך מצרים על ירושלים' (מל"א שישק (ק'))

(יד 25)

מאחר שמוצאו של פרעה שישק זה (מייסד השושלת ה-22 במצרים – 'השושלת הלובית' – במאה העשירית לפסה"נ) היה, לפי המקובל במחקר, לובי,³⁹³ יש להניח כי גם מקור שמו הפרטי שישק היה לובי.³⁹⁴ משמעותו של השם שישק אינה ידועה, ומהופעותיו בצורות כתיב שונות ניתן לשער, כי שם זה נהגה בצורות שונות המשקפות מסורות הגייה נבדלות.³⁹⁵

תעתיק השם באורתוגרפיה המצרית (בסימנים הירוגליפיים) הוא בדרך כלל שא-שא-ג-ק (או בהבלעת הנו"ן: שא-שא-ק).³⁹⁶ כך למשל כתבו סופרי שישק באסטלה, שִשְׁבֵר ממנה נתגלה בחפירות הארכאולוגיות במגידו.³⁹⁷ שם מופיע שמו של שישק בתעתיק שא-שא-ג-ק,³⁹⁸ וסביר להניח כי ממצא זה מעיד על היגוי מצרי שנהג בימי השושלת ה-22.

במקרא נמצא שתי צורות אורתוגרפיות נוספות לשם זה: מכאן הצורה שושק

4, 6, 8). ונראה שהרפה/א הוא שם קיבוצי במשמע הרפאים, שהיו ענקים (ראה רב' ב 11, 20 21) אשר ישבו בארץ לפני הכיבוש הישראלי (ראה בר' טו 18–20; במ' יג 28). אחרי תקופת יהושע נותרו ענקים בעיקר בערי הפלשתים (ראה למשל יהו' יא 21–22). בכתוב הנידון כאן מדובר בגיבור פלשתי מצאצאי הרפאים שישבו בגת (ראה שמ"ב כא 20–21).
393 ראה 'שישק', א"ע, לא, טור 861; 'לוב', שם, כא, טור 280, וכן ראה מלמט, ישראל בתקופת המקרא, עמ' 186–187.

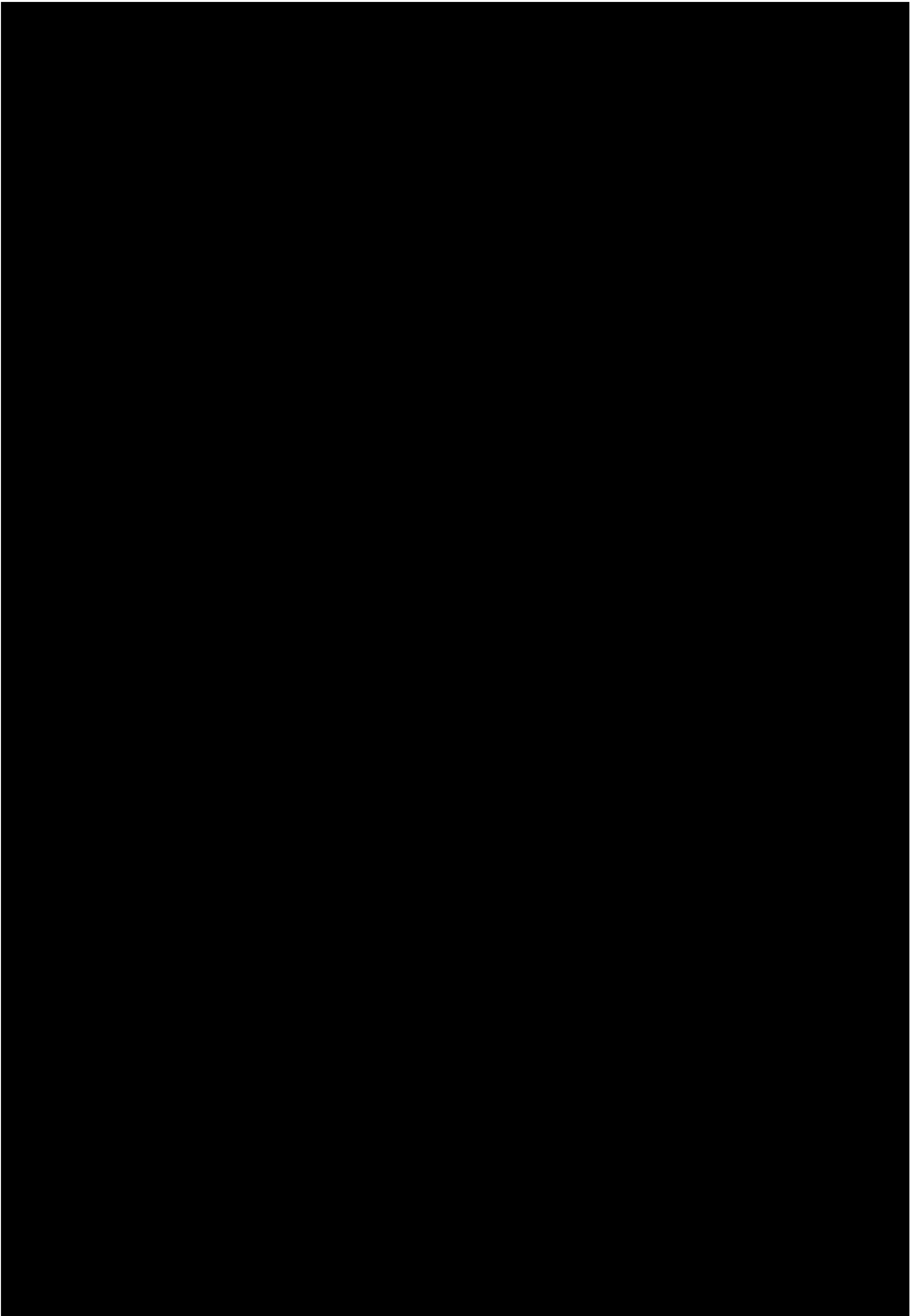
394 וראה א' רייני, 'שישק', שושק, א"מ, ז, טור 655.

395 ראה שם, טורים 655–656.

396 ראה שם, טור 655.

397 ממצא ארכאולוגי זה ממגידו מוצב כיום כמוזאון רוקפלר שכירושלים; ראה מחיאון ישראל, כתובות, עמ' 52–53.

398 ראה פקסימיליה והעתק השם בפירוש למלכים א בסדרת אנציקלופדיה עולם התנ"ך, תל אביב 1994, עמ' 150. כן ראה מזר, כנען וישראל, עמ' 239; קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'שישק', עמ' 1483.

(ג) 'והעוים עשו את נבחז [...] והספרוים שרפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך

ספרים (כ)

אלה ' (מל"ב יז 31)⁴⁰⁵

ספרוים (ק')

נראה שהכתיבים השונים של שם המקום המיוצגים בצורות הכתיב והקרי שלפנינו מכוונים לשם אחד שנהגה בהגיות שונות. ואבהיר דבריי. אפשר ששתי הצורות שבכתיב ושבקרי מצביעות על תבניות שונות המורכבות מהצורה הבסיסית של שם המקום בתוספת צורן סופי של הלוקטיב.

תבנית א: $-ayim + sipparu$ (צורן הלוקטיב) < ספרוים (=ספרוים);

תבנית ב: $-ayim + sippar$ (צורן הלוקטיב) < *ספרים.

תבנית א ספרוים מיוסדת, ככל הנראה, על הצורה $sipparu$, המשמרת את השם האכדי הקדום של העיר בסיומת יחסת הנומינטיב $-u$ ⁴⁰⁶. צורן הלוקטיב $-ayim$ ⁴⁰⁷ שנוסף לבסיס $sipparu$ יצר את התבנית הזו: $*sipparu < *sipparuayim < *sipparwayim$ ⁴⁰⁸ $+ ayim =$ ספרוים. ניתן לתמוך טענה זו בכמה מגרסאות השבעים. כך למשל

405 מלכר מקום זה מופיע השם ספרוים (ספרוים) עוד חמש פעמים כתיב וקרי כאחד: מל"ב יז 24; שם יח 34 // יש' לו 19; מל"ב יט 13 // יש' לו 13.

406 קוטשר ניסה להסביר את הצורה ספרוים כצורת הגייה שהורחבה מהצורה ספרים באמצעות וי"ו כדוגמת ארכו (כ') ארכוויא (ק') (=בני העיר ארך, עז' ד 9); $Gablāwi$ (=איש גבל); $Qatnawī$ (=איש קטנה) ועוד. אלא שמורה קוטשר כי דוגמות אלה מופיעות רק בצורן הייחוס (ולפנינו כאן שם עצם פרטי ולא צורת ייחוס), ובסופו של דבר מסכם קוטשר כי 'קשה לעמוד על מקור החילוף' (קוטשר, מגי"א, עמ' 85).

407 יש להודות כי הצורן הסופי $-ayim$ ידוע כצורן הזוגי, ואמנם בעקבות חשיפת שרידי $Sippar$ ההיסטורית (57 קילומטר מצפון לעיר בבל) מתברר עתה כי עיר המלוכה הכבלית ספרוים שכנה על שתי גדות הנהר מלכא, שעבר בין הפרת לחידקל. חלקה האחד של העיר $Sippar-sams$ היה מוקדש לאל השמש והמשפט, וחלקה האחר שמעבר לנהר, $Sippar-Anuni$, הוקדש לאלת המלחמה. אפשר אפוא שלפנינו צורת זוגי מן ספר (ראה אשל, יישובי היהודים, עמ' 201, 265; בד"ב, מילון, 'ספרוים', עמ' 709). אלא שאין הדבר חד-משמעי. אמנם סיומת $-ayim$ משמשת במקרא פעמים רבות לציון הזוגי (למשל ידים), אך אין סיומת זו מיוחדת דווקא לציון הזוגי: למשל צהרים, וכן שמות מקומות שאין בהם ממשעות הזוגי כלל, וצורתם כצורת הזוגי, כגון אורוים, צמרים, והסיומת בהם היא צורן הלוקטיב; ראה אשל, להגים והגיות, עמ' 273. ומכל מקום אפשר, שספרוים/ספרים מייצגת קבוצה נפרדת של שמות מקומות שצורת הלוקטיב בהם זהה לצורת הזוגי ($-ayim$). עם קבוצה זו נמנים מקומות כגון קרנים, מחנים. וכן, ראה שמות מקומות כמואכית בצורת הלוקטיב, כגון דבלתן (מישע, שו' 30), חורנן (שם, שו' 31) [=דכלתן, חורנן], שצורתם ממש כצורת שמות זוגיים כמו מאתן (מישע, שו' 20) [=מאתן]; וראה אחיטוב, אסופת כתובות, עמ' 251, 257.

408 נראה כי ההיאטוס שנגרם בשל רצף התנועות ua ($Sipparu-ayim$) הוא אשר הוליד בסופו של דבר הגה מעבר בוי"ו (wa), וממנו נתקבלה הצורה ספרוים ($Sippawayim$).

בשבעים A נמצא Σεφφαρουαυ, ובשבעים B Σεφφαρουαυ. נראה כי בגרסה המשתקפת בוולגטה Soffarvaim חלו המעתיקים $\phi\phi < \pi\phi < \phi\phi$.⁴⁰⁹ $v < \omega$. תבנית ב *ספריים אפשר שמיוסדת היא על צורת היסוד sippar, שמקורה כנראה בהגייה מאוחרת ביחס של דוברי הארמית במקום, שהגו שם זה ללא סיומת היחסה -u. צורת הלוקטיב ayim – שנוספה לבסיס זה יצרה את התבנית sipparayim, שנהגתה בעברית המקראית *s^ofarayim (=ספריים), על משקל צמרים (יהו' יח 22), חפריים (שם יט 19). ונראה כי הגייה זו, *ספריים, היא המשתקפת מבעד לגרסת השבעים בנוסח הלוקיאני Σεπφαρειμ (הסיומת εμ – היא, ככל הנראה, פרי כיווץ הדיפתונג ⁴¹⁰.($\langle \epsilon i \rangle \bar{e} \langle a y$

אף צורות הכתיב ביו"ד כפולה⁴¹¹ המופיעות במגילת ישעיהו ממדבר יהודה, ספריים (מגי"א לו 19 // נוה"מ ספריים וכן ביש' לז 13) עשויות לתמוך בהצעת הקריאה *ספריים המוצעת כאן.

נמצאנו למדים מן האמור כאן כי הצורות שלפנינו בקרי ובכתיב – ספריים, *ספריים – אינן אלא השתקפויות של הגיות שונות של אותו שם עצמו. ויותר מכול יעידו הכתובים השונים בתעתיקי השבעים, הרומזים במפורש על הבדלי ההגייה בשם מקום זה שהיו, קרוב לוודאי, רווחים בתקופתם. ושוב נוכחים אנו אף כאן שאין בכתיב אלא מה שיש בקרי.

2.6 סיכום

בבואי לסכם פרק זה הדן בענייני צורות ניתן לומר, שלשונות הכתיב והקרי המזומנות לפנינו כאן משקפות, ככל הנראה, מציאות לשונית של כפלי צורה, שהזינה שתי מסורות לשון מקבילות, שכל אחת מהן נהגה בדרכה שלה מתוך בחירה: מכאן לשונות שנשתמרו בכתיב ומוסרו בקפדנות מדור לדור במסורת ספרותית על ידי סופרים-מעתיקים, ומכאן לשונות שנשתמרו בקרי שמוסרו על-פה במסורת קריאה מדויקת שעברה מדור לדור דרך בעלי קריאה מומחים. שני מעגלי מסירה מקבילים אלה באו לידי ביטוי בפרק זה בחילופי כתיב וקרי משני סוגים: חילופים המעוגנים במורפולוגיה של הלשון וחילופים המשקפים תהליכים מורפו-פונולוגיים שונים. בחילופים מן הסוג הראשון (מורפולוגיה) נידונו כאן חילופי כו"ק הקשורים למערכות לשון שונות: מערכת הפועל, מערכת השם ומערכת המיליות. ובחילופים

409 ראה מלמד, אונומסטיקון, עמ' 79 (ערך 885), הערה.

410 ראה שמות המקומות במואב: דבלתן (מישע, שו' 30) = דבלתן // דבלתים (יר' מח 22); חורנן (מישע, שו' 31) = חורנן // חרננים (יר' מח 5).

411 ואכן ניתן למצוא כמה מקומות (אם כי לא רבים) שבהם יו"ד כפולה מציינת במגילות המקראיות מקומראן דיפתונג ay או טריפתונג ayi. כך למשל הייתה (מגי"א א 21; ו 13 ועוד), מיים (שם ל 14), חיים (שם לח 10).

מן הסוג השני (מורפו-פונולוגיה) עמדנו על חילופי כו"ק שמקורם במעלקי הגה שונים או בחילופי מסורת הגייה של שמות פרטיים שונים.
מן הדיונים כאן נתברר למעשה, שכל החילופים שבין הכתיב לבין הקרי אינם אלא חילופים בין לשונות מקבילות.

פרק שלישי

ענייני תחביר

בפרק זה יידונו ענייני סינטקס ומורפוס-סינטקס שנזדמנו בקורפוס הנחקר.

3.1 התאם תחבירי

בדרך כלל נמצא במקרא התאם תחבירי מלא בין חלקי המשפט השונים, וקיימת תלות תחבירית בין המילים שבמשפט בכל הנוגע למין, למספר ולגוף. עם זאת נמצא לעתים, כי התאם זה לא נשמר באופן מלא בעברית המקראית. ניתן להצביע על קבוצות אחדות שאפשר שלעתים תהיה בהן התאמה תחבירית ואפשר שלא תהיה בהן התאמה כזו. כך למשל כשמדובר בשם הקיבוצי, או כאשר הפועל מתייחס לנושא סתמי. להלן ייבחנו כמה מלשונות הכו"ק שנזדמנו בקורפוס הנחקר ואשר יוצרות קבוצות שונות הקשורות להתאם תחבירי מעין זה. בקטגוריה זו נוכל להבחין בארבע קבוצות ראשיות:

3.1.1 ההתאם התחבירי במין או במספר בין נשוא פועלי לנושא על פי כלל ההתאם הבסיסי במקרא הנשוא הפועלי מתאים לנושא בגוף, במין ובמספר. אלא שכלל בסיסי זה אינו נוהג תמיד, וניתן למצוא שתי קבוצות, לפחות, שכללי ההתאם עשויים להיות בהן שונים מהנוהג הרגיל בלשון המקרא.

3.1.1.1 ההתאם במשפט כשהנושא הוא נושא סתמי¹

1 בעברית המקרא, שלא כמו בעברית החדשה, הנושא הסתמי אינו מציין דווקא סתמיות, היינו

3.1.1.1.1 התאם במין הדקדוקי

ויקרא/ותקרא

ויקרא (כ')

וַיִּנָּחֵם דָּוִד אֶת בֵּת שֶׁבַע אֲשֶׁתוֹ וַיָּבֵא אֵלֶיהָ [...] וַתֵּלֶד בֶּן אֶת שְׁמוֹ שְׁלֹמֹה וְהָ

ותקרא (ק')

אֶהְיֶה (שִׁמ"ב יב 24)

הנושא שבצורת הפועל שבקרי, ותקרא, אף שאינו נזכר מפורשות ידוע הוא, וניתן להשלימו מתוך הקשרו: 'ותלד בן ותקרא את שמו שלמה'. הפועל ותקרא מכוון אל אמו יולדתו² של הוולד, הנזכרת קודם לכן בשמה המפורש בת־שבע. ומנגד, הנושא שבצורת הפועל שבכתיב, ויקרא, לא זו בלבד שאינו נזכר מפורשות בכתוב, הוא אף אינו ברור בוודאות, ולא ניתן לזהותו באופן חד־משמעי מן ההקשר: על פי ההקשר הנושא יכול להיות כאן האב המוליד,³ היינו דוד, והוא הקורא שם לבנו הנולד לו, אך באותה סבירות ניתן לומר שהנושא יכול להיות אחר.

אפשר שהנושא הוא ה',⁴ בכבודו ובעצמו, וכך אכן עולה מן הכתוב בדברי הימים המגלה לקורא את הנבואה שהייתה אל דוד עוד לפני הולדת בנו שלמה: 'ויהי עלי דבר ה' לאמר [...] הנה בן נולד לך, הוא יהיה איש מנוחה, והניחותי לו מכל אויביו מסביב, כי שלמה יהיה שמו, ושלוש ושקט אתן על ישראל בימיו' (דה"א כב 9). ואפשר אף שהנושא הוא שליח מטעם ה' (מלאך או נביא), וכך אמנם עולה מן ההקשר 'וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה, בעבור ה' (שִׁמ"ב יב 25). ומכל מקום, הנושא אינו נזכר מפורשות לא על פי הכתיב ולא על פי הקרי, וסביר להניח שהכתוב שלפנינו נוקט כאן במכוון נושא סתמי, ומבחינת ההתאם התחבירי, ויקרא⁵ או 'ותקרא', כל אחד מהם מכוון למי שקרא.

ואמנם נמצא כי דרך זו של הבעת נושא סתמי על ידי פועל בגוף שלישי שכיחה

מישהו שאיננו ידוע כלל. לעתים הנושא ידוע בהחלט לקורא (מתוך ההקשר), אלא שאיננו בא מפורשות במקומו; למשל, מל"א א 6 'ואתו ילדה אחרי אבשלום'. וראה בעניין זה רבין, תחביר, עמ' 41–42.

2 ואמנם נמצא במקרא פעמים רבות שאימהות נתנו שם לבניהן. למשל חוה (בר' ד 1), לאה (שם כט 32–33), חנה (שִׁמ"א א 20).

3 לעניין מתן השם לרך הנולד על ידי אביו ראה למשל אברהם (בר' טז 15).

4 ראה למשל יש' ח 3; הו' א 4, 6. ונראה כי כאשר השם של היילוד צפוי להיות סמל לאומי, השם מתבשר על ידי אלוהים; ראה בעניין זה ב' פורטן, 'שם, שמות עצם פרטיים בישראל', א"מ, ח, טור 37.

5 ואין זה משנה כלל כיצד ינוקד פועל זה בין ויקרא (בכניין קל) ובין ויקרא (בניין נפעל), שכן נמצא במקרא פעמים הרבה שימוש בדרך הסביל להבעת סתמיות. למשל, 'לזאת יקרא אשה' (בר' ב 23); 'ולא יקרא עוד את שמך אברהם' (שם יז 5); 'ויקרא לך גדר פרץ' (יש' נח 12).

במקרא. למשל, 'ויאמר ליוסף הנה אביך חלה [...] ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך' (בר' מח 1–2). וראה בעניין הקרוב לכתוב הנידון לפנינו: 'ותהר עוד ותלד בן ותאמר עתה הפעם ילוה אישי אלי כי ילדתי לו שלשה בנים על כן קרא שמו לוי' (שם כט 34). ויצוין כי לעתים ברור מן הנסיבות שהנושא הסתמי הוא אישה, אם כי אין הכתוב מזכיר את שמה מפורשות מסיבה כלשהי, ואז משמשת צורת הנסתרת; למשל, 'ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי אשר ילדה אתה ללוי במצרים' (במ' כו 59). נראה אפוא שחילופי הצורות שלפנינו כאן בין ויקרא (כ') ובין ותקרא (ק') מביעים שתי צורות מקבילות להבעת הנושא הסתמי, ואין בכתיב אלא מה שיש בקרי.

3.1.1.1.2 התאם במספר

אביא תחילה את המקראות הרלוונטיים לכאן.

ויאמרו (כ')

(א) ' אל העם עברו וסבו את העיר והחלוץ יעבר לפני ארון ה' (יהו' ו 7)

ויאמר (ק')

ויאמרו (כ')

(ב) 'ויאמר שמואל אל שאול הרף ואגידה לך את אשר דבר ה' אלי הלילה לו

ויאמר (ק')

דבר' (שמ"א טו 16)

ויבאו (כ')

(ג) ' רחבעם ירושלים⁶ ויקהל את כל בית יהודה ואת שבט בנימין [...] להלחם

ויבא (ק')

עם בית ישראל' (מל"א יב 21)

6 מן ההקשר עולה כי מדובר כאן בהתארגנות של שני מחנות זה כנגד זה (ישראל מול יהודה). פסוק זה, נראה, מתאר את התארגנותם של אנשי יהודה מאחורי רחבעם, ונראה שהמקרא משתמש כאן באחד הדגמים הנפוצים לציון המגמה, ר"ל בצורן אפס (ראה בהרחבה על כך בדיוננו להלן בסעיף 3.8.5.2). ולפי זה פסוק זה מתבאר כך: 'ויבאו (ק') ויבא (אל) רחבעם [ל]ירושלים ויקהל את כל בית יהודה'. נמצא כי המקרא מגוון כאן, כדרכו, בשימוש בנושא סתמי. על פי הכתיב הנושא הסתמי מובע פעם בלשון רבים (ויבאו) ופעם בלשון יחיד (ויקהל), ואילו על פי הקרי הנושא הסתמי מובע פעמיים בלשון יחיד (ויבא, ויקהל).

ויבאו (כ')

(ד) 'ואת אמציהו מלך יהודה [...] תפס יהואש מלך ישראל בבית שמש ירושלים

ויבא (ק')

ויפרץ בחומת ירושלים' (מל"ב יד 13)

יקח (כ')

(ה) 'ומבניך אשר יצאו ממך אשר תוליד והיו סריסים בהיכל מלך בבל'

יקחו (ק')

(שם כ 18)

נראה כי חמש היקרויות הכתיב והקרי שלפנינו מעמידות זו כנגד זו מבנים שונים המביעים אף הם סתמיות, אלא שהפעם ההבדל בין הכתיב ובין הקרי הוא במספר, היינו לשון יחיד כנגד לשון רבים.

בארבע ההיקרויות הראשונות הכתיב מייצג לשון רבים כנגד לשון יחיד שבקרי, ואילו בהיקרות החמישית המצב הפוך: הכתיב מייצג לשון יחיד, והקרי לשון רבים. עובדה זו, נראה, מצביעה על כך שחילופי הכתיב והקרי שלפנינו בהיקרויות השונות אינם הבדלים שבמהות או במשמעות אלא בתבנית בלבד. נראה שיש כאן מבנים תחביריים שונים בעלי תפקוד מקביל, בבחינת מבנים נרדפים, ונראה כי הניגוד בין הכתיב ובין הקרי כאן הוא ניגוד מדומה.⁷

פעמים רבות נמצא שימוש במבנים שונים להבעת מושג הסתמיות בגוף המקרא עצמו בהקשר עניינים אחד, ואף באותו פסוק עצמו. כך למשל:

(א) 'ואת פר החטאת [...] יוציא אל מחוץ למחנה ושרפו באש' (וי' טז 27).

(ב) 'וימת המלך ויבוא שמרון ויקברו את המלך בשמרון. וישטף את הרכב' (מל"א

כב 37–38)

(ג) 'ומתו גדלים וקטנים בארץ הזאת לא יקברו ולא יספרו להם ולא יתגדר ולא יקרח להם. לא יפרסו להם על אבל לנחמו על מת ולא ישקו אותם כוס תנחומים על אביו ועל אמו. ובית משתה לא תבוא' (יר' טז 6–8).

משזירת מבנים רבגוניים המביעים סתמיות זה אחר זה באותו ההקשר, ומן השימוש החופשי בלשונות יחיד ורבים זה לצד זה – ולא על פי חוקיות מסוימת – ניתן ללמוד, כי בכל הנוגע לנושא הסתמי אין הכרח בהתאם תחבירי במספר, ונראה כי חילופי הכתיב והקרי שכאן אינם אלא חילופים בין צורות לשון המקבילות מבחינת שימושן.

נראה אפוא שאין בלשונות הכתיב והקרי שנידונו כאן אלא מה שיש בגוף המקרא עצמו, היינו שימוש במבנים תחביריים אלטרנטיביים להבעת מושג הסתמיות.

לצד קבוצת המשנה הזו (3.1.1.1) נמצא במקרא קבוצת משנה אחרת (3.1.1.2),

7 ראה רבין, גיוון סגנוני, עמ' 256–268 ובייחוד 264.

שאף בה כללי ההתאם שונים מהנוהג הרגיל במקרא, היינו אין הכרח שתהיה התאמה תחבירית בין הנשוא ובין הנושא.

3.1.1.2 ההתאם כשהנשוא הוא נשוא פועלי שקודם לנושא

3.1.1.2.1 ההתאם במין הדקדוקי

הוא־היא (כ')

ותלך ותעשה כדבר אליהו ותאכל וביתה ימים' (מל"א יז 15)

היא־הוא (ק')

בלשון המקרא⁸ נפוצה התופעה הלשונית הזו: כאשר יקדם הנשוא הפועלי לנושאים אחדים במשפט כולל, יבוא הפועל־הנשוא על פי רוב בלשון יחיד, כשהוא מותאם במין ובמספר לנושא הראשון הסמוך לו.⁹ זוהי גרירה לשונית, היינו הנשוא הפועלי התאים עצמו לנושא הראשון הצמוד אליו. כך למשל כשהנשוא הראשון הוא בלשון זכר: 'ותחבא האדם ואשתו' (בר' ג 8); 'ולקח אבי הנער (כ') ואמה' (דב' כב 15). וכך כשהנשוא הראשון הוא בלשון נקבה: 'ותדבר מרים ואהרן' (במ' יב 1); 'ותשר דבורה וברק' (שופ' ה' 1). לשון הקרי שבכתוב הנידון כאן אמנם נוהגת על פי הכלל הזה, 'ותאכל היא־הוא וביתה' (מל"א יז 15); אך לא כך עולה מלשון הכתיב: על פי הכתיב 'ותאכל הוא־היא וביתה' הנושא הראשון בא בלשון זכר דווקא (הוא), והנשוא הקודם לו בא בלשון נקבה (ותאכל).

מבנה תחבירי זה העולה מן הכתיב שונה מן המקובל בלשון המקרא, ונראה כי הוא יחידאי בכל המקרא, ובו הנשוא־הפועל אינו מתאים במינו הדקדוקי לנושא הראשון.¹⁰ ונראה כי המבנה החריג העולה על פי הכתיב התחייב מן הנסיבות המיוחדות המתוארות בכתוב עצמו. על פי המקרא יש לפנינו כאן מעין צו וביצועו. תחילה הנביא מצווה את האישה: 'ויאמר אליה אליהו [...] אך עשי לי משם עגה קטנה בראשונה והוצאת לי ולך ולבנך תעשי באחרונה' (מל"א יז 13); ובהמשך מתאר הכתוב כיצד ביצעה האישה את הוראות הנביא בדיוקנות: 'ותלך ותעשה כדבר אליהו ותאכל הוא (כ') והיא וביתה ימים' (שם 15).

סביר להניח אפוא, שמבנה תחבירי מיוחד זה העולה מן הכתיב שלפנינו לא בא אלא לרמז על כך שהאישה האמינה בכל לבה בדברי הנביא שיתבצעו, ועל כן

8 וכן הדבר בלשון הערבית; ראה למשל רייט, דקדוק ערבי, ב, עמ' 294–295.

9 ראה למשל מורשת, הנשוא במקרא; הנ"ל, הנשוא בלשון חז"ל, עמ' 359–360.

10 ניתן אולי להסביר חריגה זו מן הכלל המקובל במקרא כפרי גרירה לשונית מסוג אחר: ותאכל [...] והיא וביתה, היינו הנושא השלישי במספר ('וביתה') הוא אשר גורר כנראה את הנושא שלפניו (השני במספר – 'והיא'), וכך התקבל מבנה מיוחד במינו החורג מן המקובל במקרא. אלא שאף הסבר זה אין בו כדי להסיר את הקושי בשלמותו, שכן הנושא הראשון (הוא) אינו מותאם במינו הדקדוקי לנשוא הפועלי הצמוד אליו ('ותאכל'), כמקובל בלשון המקרא.

הקפידה למלא בדיוק נמרץ אחר הוראותיו, שעל פיהן הוא (הנביא) יאכל ראשונה, ורק לאחר מכן יאכלו היא ובנה. ונראה כי מבנה חריג זה המשתקף בכתיב לא בא לקבוע עיקרון דקדוקי לעצמו, אלא כאמור הוא התחייב מכורח הנסיבות המיוחדות של המקרה המסוים הזה.

בעלי המסורה, ששתי מסורות הלשון האלה עמדו לנגד עיניהם, כינסו אותן במנגנון הכתיב והקרי: מכאן הצורה המקובלת על פי כללי התחביר המקראי (המיוצגת בקרי), ומכאן הצורה כפי שנתחייבה מכורח הנסיבות המיוחדות (בלשון הכתיב).

ואשר להתאם התחבירי מבחינת המספר, כאן נזדמנו שתי היקרויות בקורפוס הנחקר.

3.1.1.2.2 ההתאם במספר

ויבאו (כ')

(א) 'ירבעם וכל קהל ישראל וידברו אל רחבעם לאמר' (מל"א יב 3)
ויבא (ק')

עלה (כ')

(ב) 'בעת ההיא עבדי נבכדנאצר מלך בבל ירושלים ותבא העיר במצור' (מל"ב ע'לו (ק'))

(כד 10)

הכלל התחבירי השכיח בלשון המקרא במקומות שהנשוא הפועלי קודם לנושא הוא, שהפועל יבוא בצורת יחיד גם אם אין כל התאמה במין או במספר בינו ובין הנושא שבא אחריו.¹¹ כך למשל: 'ויפל מִיִּשְׂרָאֵל שְׁלֹשִׁים אֶלֶף רִגְלִי' (שמ"א ד 10); 'ויעבר הַרְנָה בַּמַּחֲנֶה' (מל"א כב 36); 'ויבא אלי אנשים' (יח' יד 1); 'וקבל היהודים' (אס' ט 23).

לעיתים שתי דרכי ההתאמה התחבירית משמשות במקרא זו לצד זו, ואף באותו ההקשר, למשל 'ובא עליך רעה' [...] ותפל עליך הַזֶּה [...] ותבא עליך פתאום שֶׁאֵה' (יש' מז 11). ובמיוחד אמורים הדברים כאשר הנושא הוא נושא כולל, הבנוי מרכיבים מקבילים אחדים.¹² למשל, 'ויתחבא האדם ואשתו' (בר' ג 8); 'ויקח שם ויפת' (שם ט 23); 'ויען לבן ובתואל' (שם כד 50); 'וילך משה ואהרן' (שמ' ד 29). וכן ראה שמ' טו 1; במ' ג 4; שופ' יד 5; שמ"א טו 9; אס' ב 21 ועוד הרבה.

11 ראה למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 462; ברוקלמן, דקדוק משוואה, ב, עמ' 177–178; שפרבר, דקדוק היסטורי, עמ' 79–80, וכן ולטקה ואו'קונור, תחביר, עמ' 109–110.

12 ראה למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 468. וראה מאמריו המאלפים של מורשת שהוזכרו לעיל בהערה 9.

לעתים נמצא שפעם יבוא הנשוא הפועלי בצורת היחיד ופעם בצורת הרבים. כך למשל 'ויבאו בני גד ובני ראובן' (במ' לב 2), והמשך הכתוב 'ויאמר בני גד ובני ראובן' (שם 25). וכן 'וינוסו זבח וצלמנע' (שופ' ח 12), והמשך הדברים 'ויאמר זבח וצלמנע' (שם 21). ועל זו הדרך בעניין סמיכת ידי הכוהנים על ראש הקרבן: לצד הכתוב 'וסמך אהרן ובניו את ידיהם על ראש הפר' (שמ' כט 10) נמצא 'וסמכו אהרן ובניו את ידיהם על ראש האיל' (שם 15). וכן ראה וי' ח 14, 22.

ניתן לשער, כי המקרא נוהג כאן כמו השמית הקדומה, שבה לא היה כל הכרח בהתאם תחבירי במין ובמספר בין הנשוא לנושא כאשר הנשוא הפועלי קדם לנושא,¹³ ונראה שברבות הימים נדחק נוהג לשוני קדום זה מפני כלל ההתאם התחבירי היסודי הקיים לרוב בין הנשוא לנושא.¹⁴

לשונות הכתיב והקרי הנקרים לפנינו משקפים, ככל הנראה, את הגיוון הסגנוני המאפיין את לשון המקרא: מכאן השימוש בכלל ההתאמה היסודי השולט בדרך כלל במקרא, ומכאן הנוהג הקדום שעל פיו יבוא הנשוא הפועלי ללא התאמה במין ובמספר לנושא שבא אחריו. הן הדוברים בלשון החיה הן הסופרים בלשון הספרותית השתמשו כנראה בשני המבנים זה לצד זה, ומכאן יובנו לשונות הכתיב והקרי הנוקטים את שני המבנים לסירוגין, פעם הכלל היסודי של ההתאמה בין הנשוא לנושא, ופעם זה שאין בו התאמה כזאת. וכך נמצא במקום אחד לצד 'עלו' (ק') עבדי נבכדנאצר 'עלה' (כ') עבדי נבכדנאצר' (מל"ב כד 10), ובמקום אחר נמצא לצד 'ויבא' (ק') ירבעם וכל קהל ישראל' 'ויבאו' (כ') ירבעם וכל קהל ישראל' (מל"א יב 3).

נמצא אפוא גם כאן שלשונות הכתיב והקרי משקפות, ככל הנראה, מבנים תחביריים חלופיים ששימשו בהקבלה בלשון המקרא.

קבוצה ראשית נוספת לצד הקבוצה שתוארה כאן ושעניינה אף הוא ההתאם התחבירי במשפט קשורה לכינוי המביע סתמיות בלשון המקרא.

3.1.2 ההתאם התחבירי בכינוי לסיתום

3.1.2.1 ההתאם במין הדקדוקי

שתי היקרויות נמצאו בקורפוס הנחקר בקבוצה זו. אדון כאן בכל היקרות לעצמה.

13 כך נוהגת הערבית. ראה למשל רייט, דקדוק ערבי, ב, עמ' 288–295 סעיפים 141, 143, 150; קדרי, היחס הפרדיקטיבי, עמ' 70–71. וכך נמצא גם בניבי הארמית, כגון בארמית המקראית; עיין מורשת, הנשוא בלשון חז"ל, עמ' 374. וכן בארמית של הזוהר; ראה קדרי, דקדוק הזוהר, עמ' 114–115.

14 ראה למשל קדרי, היחס הפרדיקטיבי, עמ' 69–71.

(א) 'ותלך מאתו אל בית אביה אל בית לחם יהודה [...] ויקם אישה וילך

להשיבו (כ')

אחריה לדבר על לבה ונערו עמו' (שופ' יט 2–3)

להשיבה (ק')

הצורה המיוצגת בקרי, להשיבה, מתבארת כנראה ללא קושי על פי הקשרה: האיש הלוי בא עד לבית חמיו, שבו שהתה אשתו שברחה, כדי לדבר על לבה, לשדלה בדברים, להשיבה אליו. כינוי המושא שבסוף התיבה שבקרי, להשיבה, מוסב כנראה אל האישה (היינו להשיב אותה).

לא מן הנמנע שעל דרך זו ניתן לבאר גם את הצורה המיוצגת בכתיב, להשיבו. וכך אמנם סבור קויפמן (שופטים, עמ' 283): 'והכתוב מובנו כנראה: לדבר על לבה, שהיא תשיב אותו אליה, שתתרצה, שיהיה לה שוב לבעל'. לפי הצעה זו כינוי המושא שבתיבה שבכתיב, להשיבו, מוסב אל הבעל (להשיבו, היינו להשיב אותו, שהיא תשיב את הבעל אליה). לפי זה מסתמנים כאן שני כיווני חשיבה באשר לכוונתו של כינוי המושא: צורת הקרי להשיבה מכוונת בפשטות אל האישה, ואילו צורת הכתיב להשיבו מכוונת אל הבעל. על פי תפיסה זו נראה ששתי ההוראות העולות מן הכתיב ומן הקרי שלפנינו משלימות זו את זו, ולמעשה מתאחדות. היטיב להביע רעיון זה רד"ק בפירושו על אתר בניסוחו האופייני, הקצר והקולע, ביחס לכתיב ולקרי שלפנינו: 'להשיבו אליה, והיא תשוב אליו'.

אלא שהצעה זו אינה היחידה העשויה ליישב את לשונות הכתיב והקרי. אעלה כאן הצעה אחרת, שלפיה כינוי המושא שבתיבת הכתיב להשיבו אינו מוסב בהכרח אל הבעל. ייתכן בהחלט שכינוי המושא שבתיבה להשיבו מוסב כאן דווקא אל 'הלב' (המוזכר בסמוך).

לפי הצעה זו הדברים מתבארים כך: 'לדבר על לבה להשיבו' היינו להשיב לבה אליו. בבסיס התיבה להשיבו מונח כנראה הניב המקראי 'להשיב לב X',¹⁵ כמו למשל 'והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם' (מל' ג 24), שעיקר כוונתו להשכין שלום בית בקרב המשפחות בישראל, כוונה העולה בקנה אחד עם סיפור המעשה הנדון כאן.

לפי הצעה זו בין הצורה שבכתיב (להשיבו) לצורה שבקרי (להשיבה) יש למעשה יחס של זהות סמנטית וזהות סגנונית: הן הכתיב הן הקרי מכוונים אל דמות אחת, אל האישה (ולא אל שתי דמויות כבהצעה הקודמת), ומשמעות אחת באה כאן לידי מימוש בשני ניסוחים סגנוניים מקבילים: מכאן להשיבו המיוצגת בכתיב, שבבסיסה

15 וסביר להניח כי בשל העובדה ששני הניבים ('לדבר על לב X' ו'להשיב לב X') המכילים את הרכיב לב באים סמוכים זה לזה בכתוב נקט הסופר מידה של 'לשון קצרה' והזכיר את התיבה לב אך פעם אחת, וכך נתקבל כמסתבר הניסוח 'לדבר על לבה להשיבו' (הכולל את שני הניבים).

עומד הניב 'להשיב לב X', ומכאן להשיבה המיוצגת בקרי, המתבארת כפשוטה (לא בלשון מליצית), היינו להשיב את אשתו אליו. העולה מהצעה זו הוא, שאין בין הכתיב לקרי אלא הבדל סגנוני בלבד: לשון אידיומטית-מליצית המשתקפת מלשון הכתיב להשיבו (=להשיב לבה אליו), וכנגדה לשון פשוטה המשתקפת מן הקרי להשיבה (=להשיב אותה אליו). ויש לומר שמלבד שתי הצעות אלה תיתכן כאן הצעה נוספת בעלת אופי לשוני מובהק, ונראית היא מכולן: אפשר שהכינויים החבורים שבצורות הכתיב והקרי – להשיבו/להשיבה – מצביעים על שימוש בכינוי סותם, כינוי גיטולי להבעת סתמיות במקרא,¹⁶ וכינוי מסוג זה אינו מותאם בהכרח למינוי הדקדוקי של השם המכונה.

16 מקראות לא מעטים מצביעים על קיומו של כינוי מסוג זה בלשון המקרא. להלן כמה דוגמות המוכיחות כי אכן ידעה לשון המקרא כינוי סותם המשמש כינוי גיטולי שיכול לבוא בלשון זכר או נקבה (ביחיד או ברכים) ולהלום שם מכל מין בלי להיות מותאם לו בהכרח כמין או במספר:

א. התאם מבחינת המין הדקדוקי:

1. לשון זכר מוסב על צורת נקבה:

(א) ביחיד: 'והיתה צעקה גדולה [...] אשר כמהו לא נהיתה וכמהו לא תסף' (שמ' יא 6)

→

'אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו' (שם כב 25)

→

וכן השווה שופ' יא 34.

(ב) ברכים: 'ויאחז בדלתות שער העיר [...] ויסיעם [...] ויעלם' (שופ' טז 3)

→ →

'ויקחו שתי פרות [...] ויאסרום [...] ואת בניהם' (שמ"א ו 10)

→ →

2. לשון נקבה מוסב על צורת זכר:

(א) ביחיד: 'ואת הים הוריד מעל הבקר [...] אשר תחתיה ויתן אתו' (מל"ב טז 17)

→

(ב) ברכים: 'והנה [כינוי זה מוסב על רכב ובענה, וכן תרגם יונתן] באו עד תוך הבית [...] ויבהו

→

אל החמש' (שמ"ב ד 6)

וכן השווה לכאן רות א 12–13.

ב. ההתאם מבחינת המספר:

1. ביחיד: לשון יחיד (זכר) מוסב על צורת רבים:

'ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו' (יהו' ה 4)

→

'ויקח [...] הספרים [...] ויקראהו [...] ויפרשהו' (יש' לו 14)

→ →

(היינו, לעתים אפשר שלא תהיה התאמה בין הכינוי לשם, ולעתים אפשר שתהיה התאמה כזו.)

ניתן לומר כאן בסבירות די גבוהה, כי בכתיב ובקרי שלפנינו משתקפות שתי חלופות לשוניות שוות מעמד תחבירי. בשתי החלופות הללו מופיעים כינויי גוף המשמשים ביטויים נייטרליים מקבילים להבעת סתמיות, וייתכן שלפנינו שני מימושים של מסורות לשון מקבילות: מכאן הכתיב להשיבו, הצורה כפי שנמסרה בכתב במסורת הסופרים; ומכאן הצורה להשיבה, כפי שיצאה מפי מחברה יוצרה ונמסרה מדור לדור במסורת שבעל-פה דרך בעלי הקריאה המומחים.

ומסתבר מכל האמור כאן, שאין בכתיב אלא מה שיש בקרי.

ואשר להיקרות השנייה, שאף היא כאמור עניינה התאם מבחינת המין הדקדוקי:

שמטהו (כ')

(ב) 'ויאמר מי אתי מי וישקיפו אליו שנים שלשה סריסים ויאמר וישמטהו'

שמטהו (ק')

(מל"ב ט 33)

הטענה שיש כאן שיכול עיצורים (—וה <—הו) נראית על פניה קלושה, שכן תופעת השיכול צומחת בנסיבות פונטיות מוגדרות, ונסיבות כאלה אינן מתקיימות כאן בצורות הכתיב והקרי.

סביר להניח שלפנינו גם כאן, כמו בהיקרות א, שימוש בכינוי לסיתום, היינו החילופים שבין הכתיב לקרי מצביעים כנראה על חלופות תחביריות מקבילות ושוות מעמד. ולפי שכינוי זה לסיתום אינו כבול, כאמור לעיל, לחוקי ההתאם התחבירי במין או במספר, ייתכן כאן הן שימוש בלשון זכר (כפי שהדבר משתקף בכתיב שמטהו) הן שימוש בלשון נקבה (כפי שהדבר משתקף בקרי שמטהו).

ואמנם השימוש בכינוי הסתמי נראה הולם כאן את הנסיבה המיוחדת המתוארת לפנינו. מפקד בשעת מבצע צבאי הבא ללכוד מבוקש קורא לעזרה דחופה בלשון צבאית קצרה וחותכת: מי אתי? מי? לשון זו מתאפיינת בסגנונה הקצר, החד והסתמי לכל מי שיוכל להגיע למקום היעד בדחיפות. וראה לסגנון זה הפקודה הצבאית

וכן נמצא לשון יחיד (נקבה) המוסב על צורת הרבים:

יחקתיו לא אסור ממנה' (שמ"ב כב 23)

→

רק בחטאות ירבעם [...] לא סר ממנה' (מל"ב ג 3)

→

2. ברכים: לשון רבים (זכר) מוסב על צורת יחיד:

'השמרים הם את דרך ה' ללכת כס' (שופ' ב 22)

→

הקצרה 'ויאמר אליה עמד' ¹⁷ (שופ' ד 20), שאף בה איש צבא מכוון פקודתו לעבר אישה ומשתמש בלשון סתמית.

מן האמור כאן נראה אפוא שהן לשון הכתיב שמטוהו הן לשון הקרי שמטוה אינם באים כאן להביע לשון זכר או נקבה, וכל אחד מהם נאמר כמסתבר כפקודה צבאית קצרה וחדה הבאה בכינוי סתמי שאינו מסומן מבחינת מינו הדקדוקי. מכאן נמצא, שלשונות הכתיב והקרי אינן אלא חלופות לשוניות מקבילות.

קבוצה ראשית שלישית שעניינה ההתאם התחבירי והעולה לפנינו מהיקריות הכתיב והקרי שבקורפוס הנחקר באה לידי ביטוי בצירופים לשוניים שונים הן בצירופים שמניים הן בצירופים פועליים.

3.1.3 ההתאם התחבירי בין רכיבי הצירוף

3.1.3.1 ההתאם בצירוף השמני

ההתאם במין בין הגרעין ובין הלוואי

(א) באחת/באחד (המקומות) (שמ"ב יז 12)

(ב) (בפעם) אחד/אחת (שם כג 8)

(ג) (רתם) אחת/אחד (מל"א יט 4)

אף כי התמונה הכוללת העולה מלשון המקרא היא ששם העצם נוהג באחד משני המינים, זכר או נקבה, ניתן למצוא במקרא עשרות שמות עצם המשמשים הן בלשון זכר הן בלשון נקבה. ¹⁸

שמות הרגילים לבוא במקרא בלשון נקבה ניתן למצוא אותם גם בלשון זכר, למשל: 'תדבק לשוני לחכי' (תה' קלז 6), אבל 'דבק לשון יונק אל חכו' (איכה ד 4); 'ותשא הארץ' (נחום א 5), ולעומתו 'ולא נשא אתם הארץ' (בר' יג 6). ¹⁹ וכן ההפך, שמות הרגילים לבוא במקרא בלשון זכר יבואו לעתים בלשון נקבה, למשל: 'ופניך הלכים בקרב' (שמ"ב יז 11) כנגד 'אנה פניך מעדות' (יח' כא 21). ²⁰

יתרה מזו, לעתים מופיעים במקרא שמות הן בלשון זכר הן בלשון נקבה בדיבור

17 השווה לפקודות הצבאיות החדות והקצרות בסגנון הצבאי הנהוג בעברית בת זמננו: עמוד דום! הקשב! הסתער! וכיו"ב. בכל אלה ננקטת לשון סתמית שאינה מבחינה בין זכר לנקבה, בין יחיד לרבים, היינו ביטויים נייטרליים, שאינם מסומנים מבחינת המין או המספר.

18 למעשה, להוציא קבוצת השמות המציינים את המין האנושי וחלק מבעלי החיים, שם המין הביולוגי הוא מוגדר ואף ניתן לחזותו מראש, יתר שמות העצם אינם מסומנים מבחינת מינם, והמין הדקדוקי אינו מהווה בהם קטגוריה בעלת משמעות חזויה מראש אלא תכונה מקרית; ראה לעניין זה למשל רבין, משמעויותיהן, עמ' 65–68.

19 וכמותם אש, שמש ועוד; ראה למשל ז'ואן, דקדוק, II, עמ' 495–496.

20 כמותם ארון, כבוד, כרם ועוד; ראה ילין, דקדוק, עמ' 168.

אחד: 'וילך בדרך אחר ולא שב בדרך אשר בא בה' (מל"א יג 10, וראה גם יר' לא 8); 'ויחץ [...] לשני מחנות [...] אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר' (בר' לב 8–9); 'והנה רוח גדולה באה [...] ויגע בארבע פנות בבית' (איוב א 19). ועל זו הדרך נמצא גם שמות כגון חצר (שמ' לה 17), יד (יח' ב 9) ועוד.²¹

סביר להניח אפוא ששלושת השמות – מקום, פעם ורתם – שנקרו כאן בדרך הכתיב והקרי בשני המינים, שייכים לאותה קטגוריה של שמות כפולי מין שהצגנו אותה כאן בהרחבה. ואמנם הנחה זו נתמכת בכתובים במקרא עצמו.²²

אשר לשם העצם מקום, לצד עשרות הפעמים ששימש שם זה במקרא בלשון זכר, כמו 'ולא יכירנו עוד מקומו' (איוב ז 10), ניתן למצוא שם זה משמש בלשון נקבה, למשל 'ולא עוד תשורנו מקומו' (איוב כ 9).

על זו הדרך המילה פעם, שמשמשת במקרא על פי רוב בלשון נקבה ומופיעה כמה וכמה פעמים בצירוף הפעם הזאת (למשל שמ' ט 14), עשויה לשמש במקרא גם בלשון זכר, ונמצאה גם בצירוף הפעם הזה, למשל 'זכרני נא וחזקני נא אך הפעם הזה' (שופ' טז 28).

אשר לתיבה השלישית שנקרתה אף היא בשני המינים גם יחד, גם כאן סביר להניח, ששם העצם רתם שייך לקבוצת השמות המשמשים במקרא כשמות כפולי מין, אלא שכנראה בדרך מקרה²³ נזדמנה תיבה זו עוד פעם אחת בלבד במקרא בלשון יחיד זכר (מל"א יט 5),²⁴ ובתפוצה כה מצומצמת קשה לצפות שתיבה זו תופיע בשני המינים כפי שהיא מופיעה לפנינו כאן בכתיב ובקרי.

לאור האמור נראה כי בכתיב ובקרי בשלוש ההיקריות שנידונו כאן אין לדבר על היעדר התאם במין דקדוקי בין השם ובין הלוואי, או על העדפה של גרסה אחת על פני חברתה. סביר יותר להניח, ששתי לשונות אלה שתי מסורות לשון מקבילות הן שהתקיימו במציאות הלשונית של תקופתן. נראה שכל אחד משמות עצם אלה נתפס כשם כפול מין, אשר יבוא לעתים בלשון זכר ולעתים בלשון נקבה. בעלי המסורה השכילו לשמר לפנינו גם כאן את שתי מסורות הלשון שהגיעו לידיהם בעזרת מנגנון הכתיב והקרי.

21 ראה בעניין זה שפרבר, דקדוק היסטורי, עמ' 80–81.

22 מן הראוי לציין כאן כי בעניין המין הדקדוקי של השמות ההקבלה לשפות שמיות אחיות או אף לרובד לשוני אחר בשפה העברית אין בה כדי ללמד דבר בעניין זה, שכן קטגוריה זו של המין הדקדוקי היא קטגוריה פקולטיבית, וכל לשון ולשון בחרה בדרכה שלה, או כל רובד היסטורי בתוך אותה הלשון בחר התייחסות עצמאית משלו; ראה רבין, משמעויותיהן, עמ' 68. אסתפק כאן בהזכרת שני שמות בלשון המקרא כנגד לשון חז"ל: מצד אחד שם העצם כוס בא במקרא בלשון נקבה, ואילו בלשון חז"ל בלשון זכר, ומן הצד האחר השם שדה בא במקרא בלשון זכר, ואילו בלשון חז"ל בלשון נקבה; ראה סגל, דקדוק, עמ' 87–89.

23 ראה למשל רבין, משמעויותיהן, עמ' 69.

24 בשתי היקריות נוספות תיבה זו מופיעה בלשון רבים, ומצורות אלה לא ניתן ללמוד דבר על המין הדקדוקי.

ומן ההתאם בצירוף השמני אעבור לדון בהתאם בצירוף הפועלי. במסגרת זו אגע בהתאם במין הדקדוקי, וכן בהתאם במספר.

3.1.3.2 ההתאם בצירוף הפועלי

3.1.3.2.1 ההתאם במין דקדוקי בצירוף הפרדיקטיבי

ותגעש (כ')

ותרעש הארץ מוסדות השמים ירגזו ויתגעשו כי חרה לו' (שמ"ב כב 8)
ויתגעש (ק')

נראה שלפנינו בצלעית הראשונה צירוף פרדיקטיבי שנושאו הוא הארץ (בא במקביל ל'מוסדות השמים' שבצלעית השנייה), וקודמים לו שני פעלים המשמשים נשוא כולל (געש, רעש).²⁵

ההתאם התחבירי בין הרכיבים בצירוף הפרדיקטיבי המתקבל על פי הקרי שלפנינו, ויתגעש ותרעש הארץ, אף כי נראה על פניו מוקשה מבחינה דקדוקית אין בו קושי דקדוקי של ממש, שכן השם ארץ אף שמשמש הוא במקרא בדרך כלל בלשון נקבה (כגון 'והארץ היתה תהו ובהו' [בר' א 2]) נמצא אותו לעתים משמש בלשון זכר (כגון 'ולא נשא אתם הארץ' [שם יג 6] או 'מארץ אחד יצאו שניהם' [יח' כא 24]).²⁶ גם התופעה שמתגלית כאן, שאותו שם עצם מופיע בהקשר אחד הן בלשון זכר הן בלשון נקבה, אינה חריגה במקרא.²⁷ למשל, 'אבל אמללה ארץ' (יש' לג 9). דוגמה זו מאלפת במיוחד, שכן מלבד היותה מוסבת על אותו נושא שנידון לפנינו, היינו ארץ, לשונות זכר ונקבה משמשים בה זה לצד זה (כפי שעולה משילוב לשון הקרי בטקסט המקרא). ובמקום אחר נמצא מקבילה מדויקת גם לדגם התחבירי המשתקף על פי הכתיב: 'אבלה אמללה הארץ' (יש' כד 4) – היינו לשון נקבה לצד לשון נקבה, על פי ההתאם התחבירי המקובל בלשון המקרא.

נראה אפוא שגם לשון הכתיב וגם לשון הקרי מתיישבים היטב עם כללי ההתאם: על פי הקרי ויתגעש ותרעש הארץ נקט המשורר לשון זכר בסמיכות ללשון נקבה, כנראה לשם גיוון סגנוני (כמקובל בסגנון המליצי), ועל פי הכתיב זיווג המשורר

25 ולא נראה שהפועל הראשון (ויתגעש [ק']) מוסב על ה', והפועל השני (ותרעש) מוסב על הארץ, שכן מן ההקשר עולה שמדובר כאן בארץ ובשמים הרועדים ומזדעזעים מחרון אף ה', ולשון הצלעית השלישית שבפסוק (המסכמת את קודמותיה) תוכיח: 'ויתגעשו כי חרה לו'. אף בדיקת הכתובים במקרא ככלל מעלה כי לשון געש מוסבת על פי רוב על זעזועים של איתני הטבע כגון גלי הים, למשל 'ויתגעשו [...] והמו' (יר' ה 22) או נהרות, למשל 'כנהרות יתגעשו מימיו' (שם מו 7). ובפסוקנו אמנם מדובר על 'הארץ' ו'מוסדות השמים' אשר ירגזו ויתגעשו.

26 וראה בעניין זה אבן ג'נאח, הרקמה, עמ' שפו.

27 וכבר עמדנו בפרק זה על תופעה זו; ראה לעיל סעיף 3.1.3.

את שני הפעלים בלשון נקבה זה לזה, 'ותגעש ותרעש הארץ', והכול במסגרת כללי ההתאם התחבירי הנהוגים בשמות כפולי מין מעין ארץ. נמצא שהכתיב והקרי הנתונים לפנינו כאן אינם אלא חילופים לגיטימיים בין מבנים תחביריים מקבילים, ואפשר ששורשיהם במסורות מקבילות שהיו להן מהלכים בתקופת המקרא. לצד ההתאם במין בצירוף פועלי מזמן לפנינו הקורפוס הנחקר היקרות אחת שעניינה התאם במספר:

3.1.3.2.2 ההתאם במספר בין פועל הפתיחה לבין הפועל הראשי במשפט

והוצתיה (כ')²⁸

ויאמר [אבשלום] אל עבדיו ראו חלקת יואב אל ידי ולו שם שערים לכו באש והציתוה (ק')

ויציתו עבדי אבשלום את החלקה באש' (שמ"ב יד 30)

המבנה התחבירי המשתקף מן הקרי 'לכו והציתוה'²⁹ היינו שני פעלים בלשון רבים הבאים זה אחר זה, הוא מבנה הרגיל בלשון המקרא; למשל, 'לכו הביאו שבר' (בר' מב 19) או 'לכו קחו לכם תבן' (שמ' ה 11). לעומתו המבנה המשתקף מבעד לכתיב 'לכו והוצתיה' נראה לכאורה מוקשה מבחינת כללי ההתאם התחבירי – מרכיבו הראשון בלשון רבים ולצדו לשון יחיד.

בדיקת הכתובים במקרא מעלה כי צירופים פועליים מעין אלה המופיעים לפנינו בלשון הכתיב והקרי, הבנויים למעשה מפועל הפתיחה ומפועל ראשי, מצויים במקרא לרוב. ונראה כי אין לפועלי הפתיחה כל חשיבות עצמאית משלהם, והם בדרך כלל רק פועלי עזר הנלווים לפועל הראשי בעיקר לצרכים סגנוניים-אמפטיים. פועלי פתיחה אלה באים להסב, ככל הנראה, את תשומת לבו של המאזין (או הקורא) ולהכינו לקראת עיקר הפעולה, שמובעת בפועל הראשי.

כפועלי עזר מסוג זה, שיש בהם גוון של אספקט,³⁰ משמשים מלבד השורש הל"ך (הנידון כאן) שורשים נוספים, כגון קו"ם, בו"א, עמ"ד, יצ"א, יה"ב, עב"ר וקר"ב. בדיקת התפוצה של מבנים מעין אלה, המביעים בעיקרם ציווי לזירוז,³¹ מגלה כי

28 על הפן המורפולוגי של תיבה זו ראה לעיל סעיף 2.1.1.3.3.

29 זוהי, קרוב לוודאי, הגרסה המופיעה בפנים, במגילת שמואל מקומראן; ראה טוב, שמואל, עמ' 170.

30 על פועלי אספקט, בכלל, ועל הדרך להבעת האספקט על ידי הרכבת פעלים יחדיו בפרט, ראה למשל רבין, תחביר, עמ' 27 ואילך; רובינשטיין, העברית שלנו, עמ' 70; קדרי, פרשיות בתחביר, עמ' 25.

31 כעניין זה ראה מן, פועלי זירוז, עמ' 3–12. וראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 307–308. לצורת הציווי בשורש הל"ך, המשמשת כמבנים שונים לזירוז, ראה ליונשטם, כלאו וקדרי, אוצר, 'הלך', עמ' 385–386.

ניתן להצביע על שלושה דגמים עיקריים, כפי שמוצג בטבלה שלהלן. לצורך המחשה נבחרו כאן שלושה פועלי עזר: קם, בא ועמד.

דגם א	דגם ב	דגם ג
ציווי + ופעל	ציווי + ואפעל(ה), ונפעל(ה)	ציווי + ופעל
קו"ם		
1. קומה והושיענו (יר' ב 25)	1. קומה ואשלחך (שמ"א ט 26)	1. קומי נא והשתנית (מל"א יד 2)
2. קומו ולכו (מי' ב 10)	2. קומו ונעלה (יר' ו 4)	2. קום וירדת (יר' יח 2)
כו"א		
1. באו ורשו (רב' א 8)	1. לך בא ואשלחה ספר (מל"ב ה 5)	1. בא [...] ואמרת (שמ' ז 26)
2. באו נא ושמעו (יח' לג 30)	2. באו ונבוא ירושלים (יר' לה 11)	2. באו ונלו ³² אל ה' (יר' נ 5)
עמ"ד		
1. עמד-נא [...] ומתתני (שמ"ב א 9)	1. עמד ואשמיעך (שמ"א ט 27)	1. עמד [...] וקראת (יר' ז 2)
2. עמד והתבונן (איוב לז 14)	2. עמד [...] ודברת (יר' כו 2)	

נראה כי בכו"ק שלפנינו משתקפים שני מבנים תחביריים חליפיים: מכאן המבנה ציווי + ופעל המשתקף בקרי 'לכו והציתוה', הבנוי על פי דגם א, ומכאן המבנה ציווי + ופעל המשתקף בכתיב 'לכו והוצתיה', הבנוי על פי דגם ג.

מתברר כי שני מבנים תחביריים אלה, המשתקפים מן הכתיב ומן הקרי שלפנינו, שימושם נפוץ במקרא. למשל הכתובים שלהלן: לדגם א ציווי + ופעל (הבנוי במבנה סינדרטי):³³ 'לכו נא [...] ועבדו את ה' (שמ' י 11); 'לכי ובאי אל המלך' (מל"א א 13) ועוד. ולדגם ג ציווי + ופעל השווה כתובים כגון 'לך ואספת' (שמ' ג 16), 'לכו והכיתם' (שופ' כא 10).

ונראה לומר כי במבנים תחביריים מעין אלה, המורכבים מפועל פתיחה + פועל

32 'באו ונלו אל ה' בהוראת כואו לציון והילוו אל ה' – השווה לכאן 'עתה ילן אישי אלי' (בר' כט 34); וראה על כך גזניס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 139.

33 למבנה א-סינדרטי ראה כתובים כגון 'לכו באו' (בר' מה 17); 'ולך אשלחך' (שמ"א טז 1). וכן ראה שמ' י 24; יהו' כ 1; שמ"א ט 10; מל"א א 12 ועוד. וראה בעניין זה ולטקה ואו'קונור, תחביר, עמ' 574–575.

ראשי, אין כל הכרח בהתאם תחבירי בלשון המקרא³⁴ לא בגוף, לא במין ולא במספר. על כך יעידו הדוגמות שלהלן:

'לכה נא אנסכה בשמחה' (קה' ב 1) – יש כאן היעדר התאם בגוף בין לכה לבין אנסכה.

'הבה נא אבוא אליך' (בר' לח 16) – כאן בולט היעדר התאם במין הדקדוקי בין פועל העזר (הבה), הבא במין זכר ומכוון למין נקבה (היינו לתמר כלתו).

'הבה נתכחמה לו' (שמ' א 10) – כאן יש היעדר התאם במספר בין פועל העזר (הבה) ובין הפועל הראשי (נתכחמה).

ויש שהיעדר ההתאמה יכול את שלוש הקטגוריות הדקדוקיות (גוף, מין ומספר). כך למשל 'לכה נשקה את אבינו יין' (בר' יט 32): פועל העזר מופיע כאן במין זכר בלשון יחיד, והוא מכוון לגוף ראשון במין נקבה בלשון רבות (נשקה).³⁵

מן האמור כאן עולה, כי אין לראות בהיעדר ההתאם שבצירוף המשתקף מבעד לכתיב 'לכו והוצתיה' משום מוזרות או חריגה מכללי התחביר המקראי.³⁶

למעשה גם הכתיב וגם הקרי אינם אלא מבנים תחביריים חליפיים הנהוגים בלשון המקרא, ואפשר שההבדל בין שני המבנים הללו הוא רק עניין של אמפטיה, היינו שניהם אמנם מרמזים על שיתוף פעולה מצד האדם המזרז,³⁷ אלא שלשון הכתיב 'לכו והוצתיה' אפשר שהיא אמפטית יותר מחברתה המיוצגת בלשון הקרי 'לכו והציתוה'.

קבוצה רביעית ואחרונה בקטגוריה לשונית זו קשורה לשמות הקיבוציים.

3.1.4 ההתאם התחבירי בשם הקיבוצי

3.1.4.1 ההתאם במספר

השם הקיבוצי מציין על פי רוב לפי תוכנו הסמנטי ריבוי של פרטים, אך מבחינה מורפולוגית משקלו הוא לרוב בצורת היחיד.³⁸ כך למשל השמות עם, קהל, עדה, צאן, בקר.

בשל אופיו המיוחד הזה ההתאם התחבירי בשם הקיבוצי אינו חד-ערכי: פעמים נתפס השם הקיבוצי במקרא כשם בלשון יחיד, כמתבקש בדרך כלל מצורתו המורפולוגית, כגון 'עד יעבר עם זו קנית' (שמ' טו 16) או 'והנה עם יצא ממצרים' (במ' כב 5), ופעמים נתפס הוא כשם בלשון רבים, כמתבקש בדרך כלל מתוכנו

34 וכבר עמד על תופעה זו בן-זאב, תלמוד לשון, עמ' 302 בדיונו על דרך הציווי.

35 ראה בעניין זה דייווידסון, תחביר, עמ' 162.

36 ואם קיימת תחושת זרות כלשהי במבנה זה, הרי היא נובעת מהתכונות של המעין בלשון המקרא במשקפיים של דובר עברית מודרנית.

37 וראה על כך מן, פועלי זירוז, עמ' 3–12. והשווה לכאן רד"ק בפירושו לצורת הכתיב הנדונה לפנינו 'לכו והוצתיה': 'רוצה לומר, שהוא עצמו ילך עמהם'.

38 להגדרה מדויקת לשם הקיבוצי ראה שורצולד וסוקולוף, מילון, עמ' 38.

הסמנטי, כגון 'העם ההולכים בחשך ראו אור גדול' (יש' ט 1), 'ועמי תללים לשובתי' (הו' יא 7).

אמביוולנטיות זו ביחס לשם הקיבוצי יש שתבוא במקרא בהקשר עניינים אחד, למשל 'הנה עם יורד (שופ' ט 36), ובסמוך לכך 'הנה עם יורדים' (שם 37); ולעתים אף באותו המשפט עצמו, בדיבור אחד, כגון 'וירב העם ויעצמו מאד' (שמ' א 20), 'ויען העם ויאמרו' (מל"א יח 24). אפשר שעל רקע זה יהיה ניתן להסביר את החילופים שבין צורת הכתיב לצורת הקרי בקבוצה זו.

גילויי היעדר ההתאמה התחבירית³⁹ במספר שנמצאו לכאורה בין צורות הכתיב לצורות הקרי אינם אלא עדות להתנהגותו ה'טבעית' הרגילה של השם הקיבוצי במקרא, שמעצם טיבו עשוי הוא כאמור להתאים הן ללשון יחיד הן ללשון רבים. נראה אפוא שלשונות הכתיב ולשונות הקרי בקטגוריה זו אינם אלא חלופות תחביריות מקבילות, ולמעשה אין בכתיב אלא מה שיש בקרי.

אדון עתה בהיקריות הפרטיות שנזדמנו לפנינו בקורפוס הנחקר, שמונה במספר:

ויאמרו (כ')

א' איש ישראל אל החוי אולי בקרבי אתה יושב' (יהו' ט 7)

ויאמר (ק')

תופעה נפוצה היא בלשון המקרא, שכאשר הנשוא הפועלי קודם לנושא במשפט עשוי הפועל להופיע או בלשון יחיד או בלשון רבים. די היה בכלל תחבירי זה כדי להצדיק את שתי הלשונות שבכתיב ושבקרי כשתי מסורות לשון מהימנות השוות בערכן; עם זאת נראה שניתן ליישב את הצורות שבכתיב ושבקרי באופן אחר.

המונח איש ישראל המופיע כאן ובעשרות מקומות אחרים במקרא נתפס כשם קיבוצי;⁴⁰ ראה למשל 'להכות חללים באיש ישראל' (שופ' כ 39). ומשום כך ההתאם התחבירי בין 'איש ישראל' לנושא במשפט ובין הנשוא הפועלי שלו אינו חד-ערכי, והוא עשוי לבוא בלשון יחיד או בלשון רבים כפי שהדבר מתגלה למעשה בכתיב ובקרי הנידונים כאן.

זהו הנוהג הרגיל למעשה בגוף המקרא עצמו. כך דרך משל נוכל למצוא במקרא מצד אחד כתובים כגון 'ואיש ישראל התפקדו' (שופ' כ 17) או 'ואיש ישראל ראו' (שמ"א יג 6), ומצד אחר נמצא 'ואיש ישראל הפך' (שופ' כ 41) או 'ואיש ישראל נשבע' (שם כא 1).

כשמדובר אפוא בשמות קיבוציים ההתאם התחבירי מבחינת המספר הוא גמיש,

39 לצורך העניין אין זה משנה כלל באיזה סוג של התאם תחבירי מדובר: בין הנושא למשלימיו, בין הנושא למשלימיו, או שמא בין מרכיבי השונים של הצירוף הלשוני.

40 ודומים לו הצירופים איש יהודה (שמ"ב יט 17 ועוד), איש בנימין (שופ' כ 41 ועוד). לצד הוראה זו ניתן למצוא במקרא, אם כי במידה פחותה יותר, צירוף זה במשמעות של פרט יחיד. למשל 'ושם איש ישראל המכה' (במ' כה 14). וראה ליונשטם, בלאו וקדרי, 'איש' (משמעות 4), אוצר, עמ' 100.

ויש לעתים שלשון יחיד ולשון רבים ישמשו זו לצד זו אף בדיבור אחד. כך למשל בכתוב 'ויצעק איש ישראל [...] וירדפו אחרי מדין' (שופ' ז 23), וראה גם 'וכל איש ישראל קמו ממקומו ויערכו' (שם כ 33).

יושב (כ')

(ב) 'ולא הוריש מנשה את [...] ואת דור ואת בנותיה ואת יושבי יבלעם [...]
יושבי (ק')

ואת יושבי מגדו' (שופ' א 27)

צורת הנסמך בלשון רבים מטיפוס יושבי- הבאה בצירוף עם ציון מקום בהוראה של אוכלוסים, אוכלוסייה שכיחה ביותר בעברית המקראית.⁴¹ צירופי סמיכות מסוג זה עשויים לכלול שם עצם כללי, למשל יושבי הארץ (שם' כג 31), יושבי העיר (דב' יג 1), יושבי ההר (יהו' יג 6); או שם עצם פרטי, למשל יושבי פלשת (שם' טו 14), יושבי כנען (שם 15), יושבי בבל (יר' נ 35). במיוחד מרובים צירופי סמיכות מעין אלה עם שם של עיר בהוראה של אוכלוסים; למשל יושבי העי (יהו' ח 26), יושבי גבעון (שם יא 19), יושבי צור (תה' פג 8).

לצד צירופי סמיכות אלה – יושבי X – הבאים בצורת הרבים נמצא במקרא צירופי סמיכות רבים אחרים (מטיפוס זה) הבאים בצורת היחיד, יושב X ובאותה הוראה. נראה שהצירופים שלפנינו, אם בלשון יחיד ואם בלשון רבים, משמשים בהוראה של שם עצם קיבוצי, והראיה לכך היא שימושם זה כנגד זה בביטויים מקבילים. כך למשל נמצא שהיבוס מכוונה פעם יושבי ירושלים, למשל 'ואת היבוס יושבי ירושלים' (יהו' טו 63), ופעם יושב ירושלים, למשל 'ואת היבוס יושב ירושלים' (שופ' א 21). ועל זו הדרך נמצא יושבי ההר (יהו' י 6) כנגד יושב ההר (שופ' א 9), וכן נמצא יושבי הארץ (במ' לב 17) כנגד יושב הארץ (יהו' כד 18), ועוד מקבילות כיו"ב.

מכל האמור כאן עולה כי חילופי הכתיב והקרי שלפנינו, יושב דור / יושבי דור, אינם אלא חלופות תחביריות מקבילות הרגילות בעברית המקראית שצירוף הסמיכות בלשון יחיד שווה בהן בהוראתו לצירוף הסמיכות בלשון רבים, כמקובל בשמות קיבוציים בלשון המקרא.

אמר (כ')

(ג) 'וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל כי פלשתים פן יעשו העברים חרב או
אמר (ק')

חנית' (שם"א יג 19)

אף כאן ניתן לראות בשם פלשתים שם קיבוצי שנשואו, הקודם לו במשפט, עשוי

41 ראה אשל, מחקר סמנטי, עמ' 26–28.

לבוא לפי כללי התחביר המקראי בלשון יחיד או בלשון רבים. ואמנם נמצא במקרא כי שמות פרטיים של עמים או שבטים אכן נתפסים פעמים רבות כשמות קיבוציים, שכן מעצם טיבם מציינים הם קיבוץ של אנשים רבים.

אביא עתה מבחר של שמות עמים שידגים תפיסה תחבירית זו: 'ויבא עמלק וילחם עם ישראל' (שמ"א יז 8), ומנגד – 'את כל אשר לקחו עמלק' (שמ"א ל 18); 'והנה מצרים נסע אחריהם' (שמ' יד 10), וכנגדו 'אשר מצרים לחצים אותם' (שמ' ג 9). ובכתובים מקבילים במקרא נמצא הקבלות מאלפות לגבי עמים שונים, למשל 'כי שכם בא כל ישראל' (מל"א יב 1) // 'כי שכם באו כל ישראל' (דה"ב י 1); 'ותהי מואב לדוד' (שמ"ב ח 2) // 'ויהיו מואב עבדים לדוד' (דה"א יח 2); 'וירא ארם כי נגף לפני ישראל' (שמ"ב י 15) // 'וירא ארם כי נגפו לפני ישראל' (דה"א יט 16). כשמדובר אפוא על עם מסוים, כמו פלשתים בהיקרות הנידונה לפנינו, שתי דרכי ההתאם התחבירי כשרות מבחינה לשונית,⁴² לפיכך הן הצורה המיוצגת בכתוב, 'אמר פלשתים', הן הצורה המיוצגת בקרי, 'אמרו פלשתים', מקוימות מבחינה לשונית, ואפשר שמשקפות הן מסורות לשוניות מקבילות ששימשו בלשון המקרא זו לצד זו.

נפצות (כ')

(ד) 'וְתִהְיֶה שֵׁם הַמְּלָחָמָה עַל־פְּנֵי כָּל־הָאָרֶץ' (שמ"ב יח 8)
נפוצת (ק')

נושא המשפט שלפנינו, מלחמה, מציין במקרא בדרך כלל שם עצם כללי, אך לעתים משמש שם זה כשם קיבוצי.⁴³ כך עולה למשל מן התיאור המסכם את מלחמות יהושע וכיבושיו בארץ: 'ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה' (יהו' יא 18). תפיסה זו מקבלת חיזוק מכתובים לא מעטים במקרא הבנויים על פי שיטת תקבולת הצלעות; למשל 'כלם אחזי חרב מלמדי מלחמה' (שה"ש ג 8), וכן 'נשאי מגן [...] ולמודי מלחמה' (דה"א ה 18).

הוכחה נוספת לכך שהמילה מלחמה נתפסת במקרא כשם קיבוצי ניתן לראות בהתאם התחבירי בכתובים אחדים הנוגעים לשם זה. כך למשל: 'והיה כי תקראנה מלחמה' (שמ' א 10) – כאן הנשוא הפועלי (תקראנה) בא בלשון רבים ומותאם לנושא (מלחמה), שבא בצורת יחיד; 'כי לא יכל לבנות בית לשם ה' אלהיו מפני המלחמה'⁴⁴ אשר סבבהו [...] ועתה הניח ה' אלהי מסביב' (מל"א ה 17–18) – אף כאן הפועל סבבהו בא בלשון רבים ומותאם ל'מלחמה' שבצורת יחיד. על פי מסורת הקרי 'וְתִהְיֶה שֵׁם הַמְּלָחָמָה נְפֻצָּת עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ' קיים התאם

42 ראה בעניין זה שפרבר, מקבילות, עמ' 221–222.

43 ראה למשל קניג, תחביר היסטורי, עמ' 456.

44 והשווה לנימוקו של דוד לבנו שלמה בדברי הימים א כב 8.

תחבירי במין ובמספר בין הנושא (מלחמה) ובין הנשוא הבא כאן במבנה מיוחד של זמן מורכב: פועל העוזר היה + בינוני: 'ותהי [...] נפוצת'.⁴⁵

מסורת הכתיב אף היא עשויה להלוו את כללי התחביר המקראי אם נראה במילה נפצות צורת רבים בנקבה, היינו *נפצות. על פי הצעה זו מתקבל המבנה *ותהי המלחמה נפצות.⁴⁶ ואמנם מבנה זה מתיישב על פי כללי ההתאם של השם הקיבוצי במקרא, העשוי כאמור להיות מותאם למספר רבים (וכן למספר יחיד), כגון 'ויהי העם כמתאננים' (במ' יא 1); 'הבקר היו חרשות' (איוב א 14).

נמצא שהן צורת הקרי נפוצת (בלשון יחיד) הן צורת הכתיב *נפצות (בלשון רבים) עשויות להיות מותאמות מבחינה תחבירית לנושא המשפט, מלחמה, במשמע קיבוצי, ואין צורך אפוא להזדקק לפתרונות קלים מעין הפתרון הרואה בצורת הכתיב נפצות משום שיבוש בטקסט שבא על תיקונו בצורת הקרי נפוצת.⁴⁷

לי (כ')

ה) 'ויאמרו לו הגבעונים אין כסף וזהב [...] ואין לנו איש להמית בישראל'

לנו (ק')

(שמ"ב כא 4)

נראה כי נושא המשפט, הגבעונים, נתפס כאן כשם קיבוצי,⁴⁸ ומכאן מובן החילוף הדקדוקי במספר: פעם לשון יחיד, לי (כמשתקף מן הכתיב), ופעם לשון רבים, לנו (כמשתקף מן הקרי). ניתן להסביר זאת בכך שמסורת הקרי שומרת על אחידות הטקסט מבחינה דקדוקית ('אין לנו [...] ואין לנו'), ואילו במסורת הכתיב ('אין לי [...] ואין לנו') בא לידי ביטוי גיוון סגנוני האופייני לעברית המקראית, וכמובן בגבולות חוקי התחביר הנהוגים בלשון המקרא.

חילופים אלה במספר בין לשון יחיד ללשון רבים אופייניים, כאמור לעיל,⁴⁹ בשמות עמים או שבטים הבאים במקרא כשמות קיבוציים. בעניין זה מן הראוי לשים לב לדברי הכתוב בפרשת הגבעונים, הנידונה לראשונה בספר יהושע: בראשית

45 מבנה זה, המביע אספקט של המשכיות הפעולה, מצוי לא מעט במקרא. למשל, 'ויהי מלך ישראל עבר על החמה' (מל"ב ו 26); 'ואהי עלה בנחל לילה ואהי שבר בחומה' (נחמ' ב 15); וכן ראה מל"א יג 24; יש' נט 15 ועוד. וראה בעניין זה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 360; ז'ואן, דקדוק, II, עמ' 410–411; רבין, תחביר, עמ' 33–34.

46 הצעה אחרת לפתרון: ניתן אולי לראות בצורה נפצות במבנה 'ותהי המלחמה נפצות' צורת פועל בבניין סביל, שכידוע אינו שומר תמיד על ההתאם במין ובמספר לשם הקשור אליו, למשל בכתובים 'כי שדמות חשכון אמלל' (יש' טז 8), 'העבודה הקשה אשר עבד כן' (שם יד 3).

47 כך למשל סבור סגל, הרואה בצורה נפצות 'שבוש של סרוס אותיות' (סגל, ספרי שמואל, עמ' שמג).

48 וראה קיל (שמואל, עמ' תקב) בביאורו לפסוק זה בספר שמואל. והשווה סגל, ספרי שמואל, עמ' שסז.

49 ראה דיונונו לעיל בסעיף 3.1.4.1 בעניין השם הקיבוצי פלשתים. והשווה לכאן שפרבר, מקבילות, עמ' 221–222.

הדברים מתייחס הכתוב לגבעונים בלשון יחיד, 'אולי בקרבי אתה יושב ואיך אכרות (כ') לך ברית' (יהו' ט 7), ובהמשך הפרשה מתייחס הכתוב אליהם בלשון רבים: 'ויאמרו אליו [...] באו עבדיך [...] כי שמענו' (שם 9). מעבר זה בלשון הכתוב מיחיד לרבים מבוסס, ככל הנראה, על התפיסה שגבעונים הוא שם קיבוצי, הנוהג לשמש הן בלשון יחיד הן בלשון רבים, ומכאן שהחילופים שבין הכתיב לבין הקרי שלפנינו – 'אין לי'/'אין לנו' – אינם חורגים מכללי ההתאם התחבירי הנהוגים בלשון המקרא.

נשאי (כ')

ו) 'צֶלֶק הַעֲמוֹנִי נַחֲרִי הַבְּאֲרָתִי כְּלִי יוֹאֵב בֶּן־צִרְיָה' (שמ"ב כג 37)
נשא (ק')

עיקר הקושי בפסוק זה הוא בשאלה, אם מדובר כאן בשני אנשים ששימשו נושאי כלים ליואב או שמא באדם אחד בלבד. לכאורה פיסוק הטעמים תומך בהנחה שמדובר כאן בנושא כלים אחד, היינו נחרי הבארתי, הנזכר בצלע השנייה של הפסוק בצמוד לתפקיד 'נושא כלים'. אלא שהעיון ברשימה הכוללת של גיבורי דוד שבפרקנו מגלה, כי אין בפיסוק הטעמים כאן תשובה חד-משמעית לשאלה אם מדובר בנושא כלים אחד או בשני אנשים שמילאו תפקיד זה, שכן רשימת גיבורי דוד שלפנינו ערוכה בשיטתיות זוגות-זוגות, כל פסוק מונה שני גיבורים, האחד נזכר בצלע הראשונה של הפסוק והשני בצלע השנייה. שיטתיות זו יש בה כדי למנוע מן הקורא לדעת אל נכון אם הביטוי נשא כלי יואב מוסב לשם הפרטי הסמוך אליו (נחרי הבארתי) או שמא מוסב הוא לשני השמות גם יחד (צלק העמוני ונחרי הבארתי) שקדמו לאזכור התפקיד 'נושא כלים'.

השאלה העומדת על הפרק עשויה לבוא לידי פתרונה אם נניח, שהצירוף נושא כלים אינו מציין בהכרח אדם אחד המשמש בתפקיד זה, אלא אפשר שמציין הוא שם קיבוצי. בדומה לנושא כלים נמצא במקרא צירופים אחרים ממין זה הבאים במשמעות קיבוצית. כך למשל הצירוף נושא סבל, שצורתו לשון יחיד, עשוי לבוא במקרא במשמעות קיבוצית; למשל 'שבעים אלף נשא סבל' (מל"א ה 29). וכן הצירוף נושא אפוד, שצורתו צורת יחיד, מצביע לעתים על אדם אחד, כגון 'ואחיה [...] נשא אפוד' (שמ"א יד 3), ולעתים עשוי הוא לבוא במשמעות קיבוצית, למשל 'שמנים [...] נושא אפוד בד' (שם כב 18). הנחה זו, שהצירוף נושא כלים משמש בפסוק הנידון לפנינו במשמעות קיבוצית,⁵⁰ יש לה תימוכין במקרא עצמו, המעיד מפורשות שלצדו של יואב שירתו כמה נושאי כלים, ככתוב 'עשרה נערים נשאי כלי יואב' (שמ"ב יח 15).

לאור האמור כאן נראה, ששני האישים המוזכרים בפסוק – צלק העמוני ונחרי הבארתי – שימשו באותו תפקיד, ולמעשה אין בלשון הכתיב 'נשאי כלים' אלא מה

50 נושא כלים = 'נושאי כלים', כפי שהוכח לעיל במבנים דומים שיושב ירושלים = 'יושבי ירושלים' וכן יושב הארץ = 'יושבי הארץ' וכיו"ב; ראה דיוננו לעיל בסעיף 3.1.4.1.

שיש בלשון הקרי 'נשא כלים', כמובן בהנחה שהמונח 'נשא כלים' בא כאן במשמעות קיבוצית.

ובחטאתיו (כ')

ז) 'וילך בכל דרך ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל להכעיס את ה' [...] ובחטאתו (ק')

בהבליהם' (מל"א טז 26)

עיון בכתובים מגלה שהמילה חטאת משמשת במקרא בהוראות שונות,⁵¹ ואפשר ששימוש רבגוני זה במילה אחת מעיד על תזוזות סמנטיות במילה. אנסה כאן להתחקות אחר גלגולי המשמעות העיקריים של מילה זו:

א. החטא עצמו, אשמה; למשל, 'ויען יעקב [...] מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי' (בר' לא 36).

ב. התוצאה המוחשית, מעשה החטא – האליל, העגל עצמו; למשל, 'ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל' (דב' ט 21).⁵²

ג. העונש על החטא; למשל, 'ואם לא תעשון כן הנה חטאתם לה' ודעו חטאתכם אשר תמצא אתכם' (במ' לב 23).

ד. הקרבן שמביא החוטא לכפר על החטא; למשל, 'זאת תורת החטאת במקום אשר תשחט העולה, תשחט החטאת' (וי' ו 18). ושם ניתן לצרף לכאן חטאת בהוראת מי נידה (המסירים חטא) – 'והיתה [...] למי נידה חטאת הוא' (במ' יט 9). ואפשר שלכל אחד מן הגלגולים הללו הייתה בעברית המקראית צורת יחיד, צורת רבים וגם צורת קיבוץ.⁵³

סביר להניח, שלשונות הכתיב והקרי שלפנינו משקפות צורות שונות של חוליה אחת משרשרת ההתפתחויות במשמעויות של חטאת. ואולי זו חוליה ב, היינו חטאת בהוראת התוצאה המוחשית של החטא, העגל עצמו. לפי הצעה זו מתבארות הצורות שבכתיב ושבקרי כך: לשון הכתיב ובחטאתיו, המייצגת את צורת הרבים, מכוונת כנראה לשני עגלי ירבעם שהוצבו בדרך ובבאר שבע, ואילו לשון הקרי ובחטאתו, המציגת את צורת הקיבוץ, מכוונת כנראה למעשה עבודה זרה בכלל,⁵⁴ כפי שנמצא למשל בנבואת הושע 'ונשמדו במות און חטאת ישראל' (הו' י 8).

אם אמנם נכונה השערה זו, כי אז יהיה ניתן לומר במידה רבה של סבירות, כי

51 רדי ורכין מציעים כאן 11 הוראות שונות; ראה רדי ורכין, מילון, עמ' 152.

52 ניתוח תחבירי מפורט של הפסוק הזה ראה אצל קוגוט, טעמים, עמ' 200–201.

53 כך למשל הדבר בא לידי ביטוי בהוראה א, היינו חטאת = חטא, אשמה: לצורת היחיד ראה למשל 'ויאמר אהרן אל משה אל נא תשת עלינו חטאת' (במ' יב 1); לצורת הרבים ראה למשל 'רכים פשעיתם ועצמים חטאתיכם' (עמ' ה 12); ולצורת הקיבוץ ראה למשל 'כסית כל חטאתם' (תה' פה 3).

54 ראה רופא, סיפורי הנביאים, עמ' 85–86.

חילופי הכתיב והקרי שלפנינו משקפים למעשה מסורות לשון חלופיות שנתקיימו בעברית המקראית ובאו כאן בכתיב ובקרי כלשוניות מקבילות.

ח) 'ויהיו עושים גוי גוי אלהיו [...] ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות עשו את נרגל [...] והעוים

אלה (כ')

עשו נבחו ואת תרתק והספרים שרפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך
אלהי (ק')

ספרים (כ') (מל"ב יז 29–31)

סביר להניח שהחילוף בין הכתיב אלה ובין הקרי אלהי משקף חילוף בין שם קיבוצי (שבא בצורת היחיד) ובין צורת הרבים של שם זה, כפי שכבר נוכחנו לראות לעיל בחילופי הכו"ק יושב דור / יושבי דור (שופ' א 27).⁵⁵

הצורה המשתקפת בקרי היא צורת הרבים בנסמך (אלהי > אלהים),⁵⁶ והיא מתכוונת כאן כמסתבר לשני האלים הנקובים בשמותיהם (אדרמלך וענמלך). ואילו הצורה המשתקפת בכתיב, אלה, היא כנראה צורת היחיד בנסמך (= *אלהי-) המשמשת כאן בהוראה של שם קיבוצי.⁵⁷ מן הסוג המכונה 'שם המין', שיש לו גם צורת רבים (מלבד צורת היחיד המצביעה על המין/הסוג).⁵⁸

נראה אפוא כי בעוד השמות הפרטיים של שני האלים (אדרמלך וענמלך) משכו לשון רבים, כמשתקף מן הקרי 'אלהי ספרים', המשמעות הקיבוצית הגלומה במושג האלוהות⁵⁹ בכלל, או האלוהות הלאומית של הספרים בפרט, משכה אליה לשון יחיד, כמשתקף מן הכתיב 'אלה ספרים'. חילוף זה בין הלשוניות – אלה/אלהי – המתגלה כאן בכתיב ובקרי, מתקיים למעשה בגוף המקרא עצמו. למשל, 'אלוה יעקב' (תה' קיד 7) כנגד 'אלהי יעקב' (מי' ד 2); 'יד אלוה' (איוב יט 21) כנגד 'יד

55 ראה דיונונו לעיל בסעיף 3.1.4.1.

56 לא מן הנמנע שלשון הריבוי כאן אינה אלא לשון ריבוי של אדנות, ריבוי של הוד מלכות (pluralis imagestatis), המכוונת לאלוהות. תופעה נפוצה היא במקרא ששם אדנות או אלוהות (אם כשם קודש אם כשם חולין) יבוא בלשון רבים. למשל לשון אדנות 'ויקה אדני יוסף' (בר' לט 20) או 'האיש אדני הארץ' (שם מב 30), וכך לשון אלוהות 'כאשר התעו אתי אלהים מבית אבי' (שם כ 13), ועל יעקב נאמר 'כי שם נגלו אליו האלהים כברחו מפני אחיו' (שם לה 7). וכן לגבי אלוהות של חולין: 'ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים' (שם' יב 12); 'וישתחו לעשתרת אלהי צדנין' (מל"א יא 33).

57 השווה לכאן כתובים כגון 'יזבחו לשדים לא אלה' (דב' לב 17), 'ועל כל אלוה לא יכין' (דג' יא 37). וכן השווה לדברי הימים ב לב 15 ועוד.

58 ראה למשל קדרי, פרקי תחביר וסמנטיקה, ובייחוד עמ' 102–103.

59 השם העברי אלוה הוא שם כללי מעיקרו כמו השמות המקבילים לו באוגריתית, בארמית ובערבית, ועם זאת הוא נושא משמעות קיבוצית כשם מין המצביע על מושג האלוהות; ראה על כך מ"ד קאסוטו, 'אלהים: שמות אלהים במקרא', א"מ, א, טור 305.

אלהים' (שמ"א ד 8). והוא הדין גם כשמדובר באלוהות בלשון חולין, למשל 'אלה נכר' (דנ' יא 39) כנגד 'אלהי נכר' (בר' לה 4).

ההשוואה לשפות שמיות שונות מעלה, כי התופעה הנידונה אינה ייחודית ללשון העברית. בארמית המקראית למשל נמצא אֱלֹהִין (דנ' ב 11), שאינו שונה במשמעו מן השם אֱלֹהִים⁶⁰ (שם 23), וכן בפניקית נמצא אל גבל הבא בהוראת אלי גבל, למשל בכתובת גבל 2 שו' 4.⁶¹ שוב נמצאנו למדים, כמו בהיקריות הקודמות מסוג זה, כי הכתיב והקרי אינם אלא לשונות מקבילות ששימשו לפנים בעברית המקראית כמסורות לשון חלופיות.

לצד קטגוריה זו של ההתאם התחבירי מזמן הקורפוס הנחקר היקריות רבות של כתיב וקרי השייכות למערכת הפועל (האינדיקטיבית או המודלית). אנסה כאן לבחון קטגוריה זו מן ההיבט של שימוש הצורות.

3.2 שימוש צורות ה'זמנים' של הפועל

נראה כי בפרוזה המקראית הקלסית, כמו בעברית המקראית בכלל, היה חופש בחירה מסוים בין צורות פועל חלופיות שהביעו 'זמנים'. מסתבר שכל אחת מצורות פועל אלה הייתה רב-ערכית, דהיינו לכל צורת פועל (יִפְעַל, פָּעַל וכדו') היו שימושים תחביריים אחדים.

בתוך מערכת ה'זמנים' נוכל להבחין בשלושה סוגים של חילופים פנימיים: בין צורות פועל המביעות זמן ראלי (אינדיקטיבי); בין צורות פועל המביעות אספקט (=אופן פעולה); בין צורות פועל המביעות מודוס.

נראה כי לפחות בפרוזה הסיפורית הקלסית של המקרא לא ניתן להצביע על מהויות מסוימות כ'זמנים' ועל מהויות אחרות כ'אספקטים', אלא על זמנים ואספקטים המשולבים זה בזה; לעתים בחינת הזמן בולטת יותר, ולעתים בחינת האספקט.⁶² גם הזמנים הראליים וגם האספקטים שייכים למערכת הפועל האינדיקטיבית, מערכת החיווי; לעומתם צורות הפועל המביעות מודוס שייכות למערכת האיווי. אפתח דיוננו בחילופי הכתיב והקרי שבמערכת החיווי.

3.2.1 חילופים במערכת החיווי

3.2.1.1 חילופים בין צורות פועל המציינות זמן ראלי בהקשר של עבר מסתבר שבמסגרת צורות הפועל המביעות זמן ראלי שימשו צורות הפועל הפשוטות

60 ראה קימרון, דקדוק הארמית, עמ' 59.

61 ראה סלושץ, אוצר, עמ' 4–5.

62 ראה רבין, משמעויותיהן, עמ' 20–21.

וצורות ו' זו לצד זו, והיה יחס של תפוצה משלימה בין הצורות הפשוטות (פֶּעַל, יִפְעַל) מכאן ובין צורות ה־ו (וִיפְעַל, וּפְעַל) מכאן.⁶³ צורות הפועל וִיפְעַל/פֶּעַל מסמנות עבר, ואילו וּפְעַל/יִפְעַל מסמנות עתיד (או לעתים הווה) – הכול לפי התנאה תחבירית מסוימת וברורה.⁶⁴

אבוא לבחון עתה את החילופים בין הכתיב לקרי שנזדמנו לפנינו בקורפוס הנחקר הנראים שייכים לקטגוריה זו.

3.2.1.1.1 חילופי וִיפְעַל/פֶּעַל (ופֶּעַל)

חילופי צורות הפועל וִיפְעַל/פֶּעַל בשתי ההיקריות שלהלן נראים כמציינים זמן אחד של עבר. אבאר דבריי:

ויהיו (ב')

(א) 'וְשָׁב הַגְּבוּל [...] וְשָׁב הַגְּבוּל' תצאתיו הימה' (יהו' יט 29)

וְהָיוּ (ק')

בידוע, הזמן של צורת הפועל בסיפורת הקלסית נקבע על פי ההקשר התחבירי. והנה ההקשר התחבירי בפסוק שלפנינו מצביע על זמן עבר.

צורת הכתיב ויהיו מכוונת קרוב לוודאי לצורת וִיפְעַל בהוראת עבר, לפיכך עולה היא בקנה אחד עם הזמן המתבקש מן ההקשר. אשר לצורת הקרי וְהָיוּ, נראה כי ההקשר התחבירי שצורת הפועל הזו נתונה בו מונע כל אפשרות שתהיה כאן צורת וּפְעַל המכוונת להוראת עתיד. מכאן שלא צורה מהופכת לפנינו אלא צורה מחוברת, דהיינו ה־ו במילה וְהָיוּ היא ו' החיבור. ולא מן הנמנע הוא שצורה מחוברת זו של וְהָיוּ בהוראת עבר (=היו) היא צורה שנגררה בעקבות הצורות שלפניה, כלומר וְשָׁב הַגְּבוּל [...] וְשָׁב הַגְּבוּל [...] וְהָיוּ תצאתיו הימה'.

נמצא שהכתיב ויהיו והקרי וְהָיוּ שתי צורות פועל מקבילות הן שהוראה אחת להן: זמן עבר. אין זה המקום היחיד במקרא שצורת וְהָיוּ משמשת בו להוראת עבר תחת וְהָיוּ (ויפֶּעַל). ראה גם: 'ושני קרשים עָשָׂה [...] וְהָיוּ תוֹאֲמָם מִלְמָטָה [...] כֵּן עָשָׂה [...] וְהָיוּ שִׁמְנֵה קִרְשִׁים' (שמ' לז 28–30); 'זֶה לַחֲמֹנֵי חָם [...] וְעַתָּה הִנֵּה יָבֵשׁ וְהָיוּ נִקְדִּים' (יהו' ט 12); 'וְהָיוּ כִנְגֵן הַמִּנְגֵּן וְתָהִי עֲלֵיו יַד ה'' (מל"ב ג 15); ועוד.

לעתים נוקט המקרא לשון וּפְעַל (ב־ו' החיבור) ברצף פעלים הבאים בהמשכו של עתיד מהופך (במשמעות עבר)⁶⁵ על פי הדגם 'ויפֶּעַל [...] וּפְעַל [...] וּפְעַל [...]'; למשל, 'ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה' (שמ"ב יב 16). חילופי וִיפְעַל/פֶּעַל בהקשר של עבר ניתן למצוא גם בכתובים המקבילים במקרא. למשל: מל"ב יח

63 ראה קימרון, לשימוש ה'זמנים', חלק ב, עמ' 3.

64 ראה בלאו, עיונים, עמ' 109–113.

65 ראה למשל קימרון, לשימוש ה'זמנים', חלק ב, עמ' 2; והשווה ליונשטם, בלאו וקררי, אוצר, 'ו־החיבור', עמ' 435.

36 'וְהַחֲרִישׁוּ הָעַם וְלֹא עָנוּ אֹתוֹ דְּבַר' (וּפָעַל) = הַחֲרִישׁוּ, ו' הַחֲרִישׁוּ – יֵשׁ לוֹ 21
'וַיַּחֲרִישׁוּ וְלֹא עָנוּ' (וַיִּפְעַל) = הַחֲרִישׁוּ, ו' הַרְצַף; מִל"ב יט 26 'וַיִּשְׁבִּיֶּהֶן קֶצֶרִי יַד חֲתוֹ
וַיִּבְשׁוּ' (וַיִּפְעַל) – יֵשׁ לוֹ 27 'חֲתוֹ וַיִּבְשׁוּ' (וּפָעַל). חִילּוּפִים מְסוּגִים זֶה נִיתֵן לְמִצּוֹא גַם
בֵּין נוֹה"מ לְנוֹ"שׁ. לְמִשְׁלָל: בֵּר' לוֹ 3 נוֹה"מ 'וַיִּשְׁרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף [...] וַעֲשֵׂה לוֹ כְּתָנֶת
פָּסִים' (פָּעַל, ו' הַחֲרִישׁוּ) – נוֹ"שׁ 'וַיִּשְׁרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף [...] וַיַּעַשׂ לוֹ כְּתָנֶת פָּסִים'
(וַיִּפְעַל, ו' הַרְצַף); בֵּר' מֵא 35 נוֹה"מ 'וַיַּצְבְּרוּ בָר [...] וַשְּׁמָרוּ' (פָּעַל, ו' הַחֲרִישׁוּ) –
נוֹ"שׁ 'וַיַּצְבְּרוּ בָר [...] וַיִּשְׁמָרוּ' (וַיִּפְעַל, ו' הַרְצַף).

מִתְבָּרָר אִפּוֹא מִן הָאִמּוֹר כֵּאֵן, כִּי צוּרוֹת הַכְּתִיב וְהַקְּרִי שֶׁלִּפְנֵינוּ מִשְׁקָפוֹת חִלּוּפוֹת
בֵּין צוּרוֹת פּוֹעֵל שְׁאֵמָנִם שׁוֹנוֹת מוֹרְפוֹלוֹגִית, אֵךְ שׁוֹת הֵן מִבְּחִינַת תְּפִקִּידָן הַתְּחִבִּירִי
וְהַסְמָנִי.

אִדְרֵשׁ עֵתָה לְהִיקָרוֹת הַשְּׁנִיָּה שֶׁמִּזְמָן לָנוּ הַקּוֹרְפוֹס הַנַּחֲקָר בַּעֲנִיָּין זֶה:

וַיַּעֲבְרוּ (כ')

(ב) 'וַיַּעֲבֹר הַמֶּלֶךְ הַגִּלְגָּלָה וְכַמְהֵן עָבַר עִמּוֹ וְכָל עַם יִהּוּדָה אֶת הַמֶּלֶךְ וְגַם חֲצִי

הָעָבְרוּ (ק')

עַם יִשְׂרָאֵל בָּאִים אֶל הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ [...] מִדּוֹעַ גִּבְעוֹן אֲחִינוּ וַיַּעֲבְרוּ⁶⁶ אֶת הַמֶּלֶךְ וְאֵת
בֵּיתוֹ אֶת הַיַּרְדֵּן' (שִׁמ"ב יט 41–42)

נִרְאָה שֶׁלִּשְׁנוֹת הַכְּתִיב וְהַקְּרִי מִצְבִּיעוֹת בִּיסוּדוֹ שֶׁל דְּבַר עַל שְׁתֵּי אִפְשָׁרוּיֹת תְּחִבִּירֹת
שֶׁהֵיוּ קִיּוּמוֹת בְּמִצִּיאוֹת הַלִּשׁוֹנִית שֶׁל הַתְּקוּפָה. בַּעֲלֵי הַטַּעֲמִים, שֶׁהֵנִיחוּ אֶת הַטַּעַם
הַמִּפְסִיק מִתַּחַת לְתִיבָה עִמּוֹ, כִּיּוֹנוֹ לְמַעֲשֵׂה לְאִפְשָׁרוֹת תְּחִבִּירִית אַחַת מִתּוֹךְ שְׁתֵּי, זֶה
זֶה הַמִּשְׁתַּקֶּפֶת בְּלִשׁוֹן הַקְּרִי: 'וְכָל עַם יִהּוּדָה הָעָבְרוּ אֶת הַמֶּלֶךְ'. אִפְשָׁרוֹת זֶה, הַנִּתְמַכֶּת
עַל יְדֵי הַמִּקְרָא גּוֹפּוֹ,⁶⁷ הַהוֹלֵךְ וּמִפְרֵשׁ אֶת עִצְמוֹ: 'וַיַּעֲבְרוּ אֶת הַמֶּלֶךְ' – יֵשׁ לָהּ
הַצְדָּקָה מִבְּחִינַת חוֹקִי הַתְּחִבִּיר הַמִּקְרָאִי, שֶׁכֵּן מִבְּנֵה זֶה מַעֲמִיד בְּרֹאשׁ הַמִּבְעֵ שֶׁם עִצֵּם
(נוֹשֵׂא),⁶⁸ דְּבַר הַמַּחֲיִיב שִׁימוֹשׁ בַּצּוֹרֶת פָּעַל.⁶⁹ הַשּׁוֹוֶה לְכֵאֵן הַמִּבְנֵה 'וְהָאָדָם יָדַע אֶת
חֹה אֲשֶׁתוֹ' (בֵּר' ד' 1).⁷⁰

הַכְּתִיב שֶׁנִּיקוּדוֹ וַיַּעֲבְרוּ מְבוֹסֵס עַל תְּפִיסָה תְּחִבִּירִית שׁוֹנָה מִקּוֹדֶמְתָּה. לְפִי תְּפִיסָה
תְּחִבִּירִית חִלּוּפִית זֶה, שֶׁאִף הִיא הוֹלֵמֶת אֶת חוֹקִי תְּחִבִּיר הַמִּקְרָא, הַפּוֹעֵל-הַנִּשְׁוֹא הוּא
הַפּוֹתַח אֶת הַמִּבְעֵ, וּמִשּׁוֹם כֵּךְ מִקְבֵּל הוּא ו' לְפָנָיו (וַיִּפְעַל): 'וַיַּעֲבְרוּ אֶת הַמֶּלֶךְ'.

66 צוּרָה זֶה, הַמִּכּוֹנֶת לְבִנְיָין הַפְּעִיל בְּכְתִיב חֶסֶד, שׁוֹלֵלֶת לְמַעֲשֵׂה אִפְשָׁרוֹת אַחֶרֶת שֶׁהֵיְתָה עֲשׂוּיָה
לְעֵלוֹת מִלִּשׁוֹן הַכְּתִיב, ר"ל *וַיַּעֲבְרוּ (בְּבִנְיָין קַל) אֶת הַמֶּלֶךְ (= עַם הַמֶּלֶךְ). שְׁלִילָה זֶה מִקִּיּוּמָה אֶל
נִכּוֹן אֶת הָאִפְשָׁרוֹת הָאֲחֵרוֹת, דִּהְיִינוּ וַיַּעֲבְרוּ = וַיַּעֲבְרוּ (אֶת הַמֶּלֶךְ).

67 רֹאה הַהֶעֱרָה הַקּוֹדֶמֶת.

68 עִצֵּם הַעֲמִידָה שֶׁם עִצֵּם (נוֹשֵׂא) בְּרֹאשׁ הַמִּשְׁפָּט עֲשׂוּיָה לְנִכּוּעַ מִן הַרְצוֹן, מִן הַבְּחִירָה, לְהַדְגִּישׁ שֶׁם
עִצֵּם זֶה. וְאִמָּנִם הַמִּשְׁךְ הַכְּתוּב (פְּסוּק 42) מֵאֲשֶׁר הַדְגִּישָׁה זֶה.

69 רֹאה רוֹבִינְשְׁטַיִין, הַעֲבָרִית שֶׁלָנוּ, עִמ' 23–24.

70 הַמִּסְפָּר, שֶׁבָּחַר לְהַעֲמִיד לְפָנָיו הַפּוֹעֵל-הַנִּשְׁוֹא שֶׁם עִצֵּם (נוֹשֵׂא), הִיָּה עֲלִיוֹ לְהַשְׁתַּמֵּשׁ דּוּקָא בַּצּוֹרֶת
פָּעַל (וְהָאָדָם יָדַע), וְלֹא בַּצּוֹרֶת וּפָעַל.

תפיסה תחבירית זו מניחה פיסוק טעמים שונה מזה הנתון לפנינו בפסוק הנידון: ויעבר המלך הגלגל וכמהן עבר עמו וכל עם יהודה ויעברו את המלך וגם חצי עם ישראל.⁷¹

נמצא שהכתיב והקרי משקפים למעשה חילופים בין שתי צורות פועל – ויעבר/פעל – המכוונות לזמן אחד (עבר), אלא שמשמשות הן בנסיבות שונות על פי התנאה תחבירית מסוימת וברורה: מכאן צורת ויעברו (בהוראת עבר, המשמשת בראש מבע (משתקפת בכתיב), ומכאן צורת פעל (העברו) בהוראת עבר, המשמשת בהמשכו של מבע (משתקפת בקרי).

נראה ששתי האפשרויות התחביריות היו מקוימות במציאות הלשונית של תקופתן במקביל, ובעלי המסורה שימרו לדורות את שתיהן כאחת בסיוע מנגנון הכתיב והקרי.

3.2.1.2 חילופים בין צורות פועל המצינות אספקט (אופן פעולה) בהקשר של עבר

3.2.1.2.1 חילופי יפעל/ו(פעל)

ההיקריות שיידונו במסגרת קבוצה זו⁷² הן כדלהלן:

(א) לא יוכלו / לא יכלו (יהו' טו 63)

(ב) יבאו / ובאו (שופ' ו 5)

(ג) לו עשה / לא יעשה (שמ"א כ 2)

(ד) ולא יוסף / ולא יסף (שם כז 4)

נראה לומר כי יש בחילופי יפעל/פעל בקטגוריה זו שתי צורות פועל השוות מבחינת 'המהות הזמנית' שהן מביעות – זמן ואספקט המשולבים זה בזה;⁷³ אלא שהאחת (יפעל) מבליטה יותר צד אחד של הפעולה, צד האספקט, המוסב לזמן מסוים (הוראת הזמן כאן אינה העיקר אלא משנית ונלווית לעיקר), והאחרת, המקבילה לה (פעל), מבליטה יותר צד אחר של הפעולה, צד הזמן (הוראת האספקט כאן אינה העיקר אלא נלווית ומובלעת, וניתן לעמוד על טיבה בעיקר מתוך ההקשר).

לעתים נמצא במקרא (הן בפרוזה הקלסית הן בשירה) צורות פועליות (יפעל, פעל) של אותו פועל או של פעלים שונים זו לצדה של זו ואפילו באותו הפסוק

71 יש כאן כנראה מקרא קצר: 'וגם חצי עם ישראל [העבירו את המלך]'. הביטוי האחרון נשמט בשל היותו מובן מתוך ההקשר השקוף.

72 מדובר כאן בצורת 'ופעל' שבעיקרה היא צורת המשך, כלומר תוכן 'ופעל' הוא המשך הגיוני של מה שקדם לו. מהו ממשיך, ובאיזה מובן (זמנים ואספקטים) – כל זה תלוי בהקשר. על האפשרויות השונות ראה קדרי, היחס הפרדיקטיבי, עמ' 57–60. השווה לכאן למשל 'אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם' (בר' ו 4). הוי"ו כאן אינה ו' מהפכת אלא ו' מחברת, והצורה הבאה בוי"ו היא למעשה צורת 'פעל'. ברגשטרסר מכנה צורה זו של 'פעל' ב'ו' החיבור 'עבר מחובר'; ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 380.

73 ראה רבין, משמעויותיהן, עמ' 20–21.

עצמו, ושתיהן מביעות אספקט ומוסבות לאותו הזמן, כפי שניתן ללמוד מן ההקשר. כך למשל בכתובים שלהלן:

'ועיני ישראל כבדו מזקן, לא יוכל לראות' (בר' מח 10) – אספקט המביע תהליך בהתפתחותו.

'מי שם פה לאדם, או מי ישום אלם או חרש' (שמ' ד 11) – אספקט המביע את תדירות הפעולה.

'וביום [...] כסה הענן את המשכן [...] הענן יכסנו' (במ' ט 15–16) – אספקט המביע את רציפות הפעולה לשעבר.

'וידם השמש וירח עמד עד יקם גוי איביו' (יהו' י 13) – אספקט המביע סיום תהליך.

'אך לא יעלו כהני הבמות אל מזבח ה' בירושלים כי אם אכלו מצות בתוך אחיהם' (מל"ב כג 9) – אספקט המביע אי הרשאה (שלא היו רשאים לעלות). ובולט ביותר נוהג ספרותי זה בלשון השירה המקראית,⁷⁴ וקדמותו של קו ארכאי זה מתאשרת על ידי מציאותו בספרות האוגריתית.⁷⁵

לעתים נמצא את 'יפעל'–'פעל' של אותו הפועל בכתובים המקבילים שבמקרא בצורות פועל הממירות זו את זו. למשל: שמ"ב ז 12 'כי ימלאו ימין' – דה"א יז 11 'כי מלאו ימין'; מל"ב יט 33 'בדרך אשר יבא בָּהּ ישוב' – יש' לז 34 'בדרך אשר בָּא בָּהּ ישוב'.

נראה אפוא כי צורות הפועל יפעל, פעל היו עשויות לשמש בלשון המקרא (בפרוזה כבשירה) בהוראה אחת כשהן מוסבות לאותו הזמן (לפי ההקשר התחבירי). בקטגוריה שלפנינו החילופים הם בין צורות יפעל המציינות בעיקר אספקט בעבר לצורות פעל המציינות מעין עבר מתמשך.

כפי שראינו לעיל היו צורות אלה עשויות לשמש ברצף פעלים אחד או כצורות מקבילות בין צלעות בפסוק או בין כתובים מקבילים במקרא, ומכאן מתבארות לשונות הכתיב והקרי המתחלפות ביניהן ולהלן הדיון המפורט בהיקריות השונות:

לא יוכלו (כ')

(א) 'ואת היבוס יושבי ירושלים בני יהודה להורישם וישב היבוס את בני

לא יכלו (ק')

יהודה בירושלים עד היום הזה' (יהו' טו 63)

נראה כי צורת יפעל המשתקפת בכתיב מוסבת לעבר, על פי הקשרה, והיא מבליטה

74 ראה למשל (א) 'קשת יהונתן לא נשג אחור וחרב שאול לא תשוב ריקם' (שמ"ב א 22) – לתדירות הפעולה; (ב) 'שנאו בשער מוכיח ודוכר תמים יתעבו' (עמ' ה 10) – לנוהג; (ג) 'למה רגשו גוים ולאמים יתגו ריק יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד' (תה' ב 1–2) – אספקט המביע התהוות מצב והתמשכותו.

75 ראה למשל בלאו, עיונים, עמ' 112.

יותר את צד האספקט – פעולה שלא נשלמה עם גוון נוסף של הרשות והזכאות.⁷⁶ ונראה כי צורת פֶּעַל המשתקפת בקרי מבליטה יותר את צד הזמן, ועם זאת נרמז בה צד האספקט, מעין עבר מתמשך ('עוד היום הזה'). גם הכתיב וגם הקרי מקבילים אפוא מבחינת 'המהות הזמנית' שהם מביעים: זמן ואספקט המשולבים זה בזה.

(ב) 'ויחננו עליהם וישחיתו את יבול הארץ [...] ולא ישאירו מחיה בישראל [...] כי הם ומקניהם יעלו

יבאו (כ')

ואהליהם כדי ארבה לרוב [...] ויבאו בארץ לשחתה' (שופ' ו 4–5)

ויבאו (ק')

נראה שהכתיב והקרי משקפים כאן שני מבנים תחביריים חלופיים שהתקיימו בעברית המקראית: מכאן (1) המבנה המשתקף מבעד לכתיב, ובו יפֶּעַל בראש מבע: 'הם ומקניהם יעלו [...] יבאו כדי ארבה לרוב'. ומכאן (2) המבנה המשתקף מן הקרי 'יפֶּעַל [...] ופעל [...]': 'הם ומקניהם יעלו [...] ויבאו'.⁷⁷ כדי ארבה לרוב'. מבנה זה מעמיד את ההיגד הנ"ל כהמשך טבעי ליפעל שלפניו. ויצוין כי פיסוק הטעמים עשוי לתמוך בשתי האפשרויות.

העיון במקראות מגלה, כי ספרות הפרוזה הקלסית השתדלה להימנע בדרך כלל מצורות פועל פשוטות בראש מבע (דגם 1),⁷⁸ ולעומת זאת מבנים דוגמת 'יפעל [...] ופעל' (דגם 2) המעמידים צורות פועל מקושרות ב"ו' כהמשך של מבע ראשי היו רווחים ביותר בספרות הפרוזה הקלסית. למשל, 'ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה' (בר' ב 6); 'אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם' (שם ו 4); 'כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים [...] ונאספו שמה כל העדרים' (שם כט 2–3). וכן ראה שמ"א ב 19; מל"א יד 28; מל"ב ד 8 ועוד. מבחינת התוכן שני המבנים זהים, ושניהם מביעים 'מהות זמנית' אחת, היינו אספקט של פעולה הרגלית, חוזרת ונשנית, המוסבת לעבר. ההפרש היחיד הוא מבחינת הצורה, כמצוין לעיל.

אם אמנם נכונה השערתו של בלאו כי בדיבור החי אפשר ששימשו צורות פשוטות בראש המבע, בעוד שהספרות הקלסית נמנעה בדרך כלל מלהשתמש בצורות פועל פשוטות בראש מבע,⁷⁹ הרי לפנינו כאן אחת הדוגמות שבהן המוסכמה הספרותית 'יפעל [...] ופעל' השפיעה על המקובל בלשון החיה. ומכאן נפתח פתח להבנת הצורה שבקרי הבנויה על פי דגם 2: 'הם ומקניהם יעלו [...] ויבאו כדי ארבה'.

76 ראה הביטוי המקראי לא תוכל ל- כמובן אינך רשאי, כגון 'שום תשים עליך מלך [...] מקרב אחיך [...] לא תוכל לתת עליך איש נכרי' (רב' יז 15). והשווה לענייננו כאן מאמר חז"ל, שיכולים היו אבל אינם רשאים (ספרי על דברים יב 17; ילקוט שמעוני לדברים שם, רמז תתפג).

77 על כך שיש לראות בצורה זו 'עבר מחובר', ולא עבר מהופך, ראה לעיל הערה 72.

78 ראה בלאו, עיונים, עמ' 110.

79 שם, עמ' 20.

לו עשה (כ')

ג) 'ויאמר לו חלילה לא תמות הנה אבי דבר גדול או דבר קטן ולא יגלה אזני

לא יעשה (ק')

ומדוע יסתיר אבי את הדבר הזה אין זאת' (שמ"א כ 2)

נראה כי הן צורת הקרי, לא יעשה, הן צורת הכתיב, לו [=לא]⁸⁰ עשה, עשה, מביעות כאן אותו זמן ואספקט המשולבים זה בזה, ועיקר ההבדל ביניהן הוא ההבלטה של צד אחד או משנהו. במה דברים אמורים? צורת הקרי לא יעשה משקפת למעשה צורת 'פעל' (בשלילה) המכוונת על פי ההקשר לעבר, אלא שהתוכן של הזמן בצורת פועל זו בא במשמעות משנית בלבד, ועיקר משמעה הוא בתחום האספקט המורה על פעולה הרגלית (בעבר), שהייתה חוזרת ונשנית.⁸¹

לפי הקרי 'הנה לא יעשה אבי דבר [...] ולא יגלה את אזני' הכתוב מתבאר כך: לא היה אבי רגיל לעשות דבר בלי ליידע אותי תחילה. גם צורת הכתיב לו [=לא] עשה, המצביעה על צורת פעל (בשלילה) המופנית לעבר, מורה על פעולה הרגלית, אלא שכאן צד האספקט בא כנראה במשמעות משנית הנלווית לצד הזמן, שהוא העיקר. לפי הכתיב 'הנה לו [=לא] עשה אבי דבר [...] ולא יגלה את אזני' הכתוב מתבאר כך: הנה בעבר נהג אבי ליידע אותי – והמשך הכתוב מפרש כוונתו – ומדוע יסתיר [עתה] אבי ממני את הדבר הזה, אין זאת.

נראה אפוא שהניגוד הצורני העולה מחילופי הכתיב והקרי יפעל/פעל לא בא לסמן כאן ניגוד של זמן דווקא (עתיד/עבר), אלא בא הוא להצביע על פעולה הרגלית שנעשתה בעבר ובאה לידי ביטוי בשני אופנים צורניים (יפעל, פעל). ראה גם 'ואיש ואשה לא יחיה דוד [...] כה עשה דוד וכה משפטו כל הימים אשר ישב בשדה פלשתים' (שמ"א כז 11).⁸² והכול כנראה מתוך כוונה להבליט (הבלטה סגנונית) צד זה או אחר של אותה פעולה. ומכל מקום, הכתיב והקרי משקפים חלופות תחביריות מקבילות שהיה להן קיום במציאות הלשונית שבתקופת המקרא.

יוסף (כ')

ד) 'ויגד לשאול כי ברח דוד גת ולא עוד לבקשו' (שמ"א כז 4)

יוסף (ק')

אף בהיקרות זו נראה שהניגוד הצורני כפי שהוא עולה מן החילוף בין הכתיב לקרי – יפעל/פעל – לא בא לסמן כאן ניגוד של זמן דווקא (עתיד/עבר), אלא בא לסמן כנראה גוונים של משמעות בשני אופנים צורניים: מכאן צורת יפעל (ולא יוסף),⁸³

80 על הכתיב לו בהוראת 'לא' ראה לעיל סעיף 1.1.4.4.

81 ראה, קדרי, היחס הפרדיקטיבי, עמ' 46.

82 בכתוב זה הנוהג שעל פיו פעל דוד (כעדות הכתוב עצמו 'וכה משפטו') בא לידי ביטוי הן בצורת 'פעל' (שלילי), 'לא יהיה', הן בצורת 'פעל': 'כה עשה'.

83 אין הכרח לראות כאן דווקא צורת פועל כתנועה סופית מקוצרת (דהיינו ולא יוסף), אלא תיתכן

שבה צד האספקט (הפסקת הפעולה, הימשכותה) מובלט במיוחד,⁸⁴ ומתלווה אליו גם הוראת הזמן (עבר); ומכאן צורת פעל (ולא יסף), שבה דווקא צד הזמן (עבר) הוא הבולט יותר (ואילו הוראת האספקט היא משנית ונלווית לעיקר).

שימוש זה בשני אופנים צורניים (יפעל, פעל) להבעת גוונים של משמעות בזמן מסוים מצוי אף בגוף המקרא, ולעתים באותו ההקשר ואף באותו הפסוק; למשל, 'וַיִּתְקַע יוֹאָב בַּשּׁוֹפָר וַיַּעֲמְדוּ כָל הָעָם וְלֹא יִרְדְּפוּ עוֹד אַחֲרֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִסְפוּ עוֹד לְהִלָּחֵם' (שמ"ב ב 28).

על רקע זמן עבר (וַיִּתְקַע, וַיַּעֲמְדוּ) משתמש כאן המקרא פעם בצורת יפעל (שלילי, וְלֹא יִרְדְּפוּ) ופעם בצורת פעל (שלילי, וְלֹא יִסְפוּ) כדי להביע אותו רעיון בגוונים שונים. ולמעשה, מה שבא בגוף המקרא מצוי כאן לפנינו בדרך של כתיב וקרי.

3.2.2 חילופים במערכת האיווי

3.2.2.1 חילופים בצורות פועל המשמשות להבעת מודליות מערכת הפועל בפרוזה המקראית הקלסית מלבד היותה מערכת אינדיקטיבית, המציינת זמנים ואספקטים השלובים זה בזה, ציינה היא ככל הנראה גם מערכת איווי המביעה תכנים מודליים, כגון רצון, משאלה, זירוז, פקודה או צורך. מן העיון במקרא נראה, כי להבעת מודליות שימשו צורות פועל חלופיות. מצב זה כמסתבר לא היה מקורי, אלא התפתח אולי בעקבות היחלשותה של המערכת המודלית, שהחלה כנראה בלשון הדיבור החי (משאבדה אצל הדוברים הרגישות לייחוד המודלי של צורת 'יפעל', והם העדיפו על פניה צורות פשוטות שהן מפורשות יותר), ומשם התפשטה ללשון הספרות הכתובה. אפשר אפוא להניח כי ברבות הימים שימשה בדיבור החי צורה פשוטה במקום הצורה המודלית (או לידה), ומכאן חדרה אט אט ובהדרגה גם ללשון הספרות, וייתכן שלשונות הכתיב והקרי בקטגוריה שלפנינו משקפות שלב מעבר זה, שעדיין לא הוכרע בו איזו משתי הצורות תשלוט בלשון – המודלית או הפשוטה.⁸⁵

על סמך עדויות מן המקרא ניתן להוכיח, כי שלב מעבר זה מצוי כבר בעברית

כאן גם הקריאה 'ולא יוסף' (בכתיב חסר); השווה למשל 'הנני יוסף על ימיך חמש עשרה שנה' (יש' לח 5); 'לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה' (יש' כט 14).

84 הפועל יסף נמנה כידוע עם שורה של פועלי אספקט מובהקים, כגון חדל, כלה, החל ואחרים; ראה לעניין זה רבין, תחביר, עמ' 115.

85 יש מקום להשערה שהכתיב והקרי בקטגוריה זו עשויים לשקף הבדל דיאלקטי בין להגים שונים שהתקיימו בתקופת המקרא, לפיכך אפשר שהצורות הפשוטות שהתקיימו לצד הצורות המקוצרות או המוארכות אינן פרי התפתחות היסטורית גרדא, אלא היו כרוכות בכניסתו של הניב האחר ללשון המקראית הספרותית; ראה בר-אשר, אחדות הלשון, עמ' 92.

המקראית הקלסית:⁸⁶ מחד גיסא נוכל למצוא בסיפורת הקלסית לצד צורות האיווי הרגילות צורות פשוטות המשמשות להבעת איווי.⁸⁷ נמצא שימוש זה באותו הקשר, ואף באותו הפסוק. למשל: 'ואקחה [צורת קוהורטיב – מודלית] פת לחם וסעדו [צורת ציווי – מודלית] לבכם אחר תַעֲבֹרוּ [=תהיו רשאים לעבור, צורה פשוטה בהוראה מודלית] ויאמרו כן תעשה [=כן תהיה רשאי לעשות – צורה פשוטה בהוראה מודלית] כאשר דיברת' (בר' יח 5); 'ויאמר ראובן [...] את שני בני תמית [=תהיה רשאי להמית – צורה פשוטה המביעה מודליות] אם לא אביאנו אליך, תָּנָה [צורת ציווי מוארך – מודלית] אתו על ידי ואני אשיבנו אליך' (בר' מב 37); 'ואני אמרתי אגלה אונן לאמר [...] אם תִּגָּאֵל [=אם תרצה לגאול – צורה פשוטה המביעה מודליות] גאל, ואם לא יגאל, הגידה לי [צורת ציווי מוארך – מודלית] ואדע (כ') / וְאִדְעָה (ק') [צורה פשוטה כנגד צורת קוהורטיב – מודלית בכתיב וקרי] כי אין זולתך לגאול' (רות ד 4).

מאידך גיסא, נוכל למצוא צורות מקוצרות (יוסיב) וצורות מוארכות (קוהורטיב) המשמשות לעתים קרובות למדיי בהוראת חיווי פשוט (אינדיקטיבית) – עובדה העשויה אולי לאשש את ההנחה כי אבד, לפחות באורח חלקי, החוש המבחין בין צורות מודליות לצורות פשוטות.⁸⁸

נפתח עיוננו במערכת האיווי בצורת 'יפעל הקצר' (היוסיב) המתחלף בכו"ק בצורות פועל פשוטות.

3.2.2.1.1 חילופים בין צורות 'יפעל פשוט' ו'יפעל קצר' (יוסיב) להבעת מודוס משחוסל הניגוד הצורני המקורי שבין צורת 'יפעל קצר' לצורת 'יפעל פשוט',⁸⁹ חוסל למעשה גם הניגוד הסמנטי שבין שתי צורות 'יפעל' אלה. כך הלכה ונחלשה מערכת האיווי, שהביעה מגוון משמעויות מודליות באמצעות צורות הפועל, וההבחנה בין צורות פועל מודליות לצורות פועל פשוטות הלכה וניטשת.

סימנים להתרופפות השימוש ביוסיב ניכרים כבר בפרוזה המקראית הקלסית. בכמה פסוקים במקרא באה צורת 'יפעל קצר' בלי לסמן כלל את המשמעות המודלית הנתלית בדרך כלל בצורה זו.⁹⁰ למשל, 'ויעל עשנו כעשן הכבשן' (שמ' יט 18); 'ויכס הענן את ההר' (שם כד 15). צורות הפועל ויעל, ויכס מוסבות כאן לעבר בלא כל

86 וכן ניתן למצוא תופעה זו בשירה: 'עַד יִשְׁקִיף וַיֵּרָא ה' מַשְׁמִים' (איכה ג 50); 'אֲגֹרָה כֹּאֵהֶלךְ עֹלָמִים אֲחֻסָּה בִּסְתֵר כִּנְפִיךָ סֵלָה [...] יָמִים עַל יָמֵי מֶלֶךְ תּוֹסִיף' (תה' סא 5–7).

87 ראה למשל ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 389. וראה גם רבין, משמעויותיהן, עמ' 26–27.

88 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 390.

89 בעקבות חוק ההגה שפעל בעברית הקדומה, נשילת תנועות קצרות סופיות, נשלה התנועה הסופית מצורות 'יפעל פשוט', ואלה הושוו למעשה לצורות 'יפעל קצר', שהיו מחוסרות תנועה במקורן.

90 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 389; רובינשטיין, העברית שלנו, עמ' 60. וכן ראה קוטשר, מגי"א, עמ' 252.

הוראה מודלית. לעתים קרובות למדי משמש היוסיב בסיפורת הקלסית כצורת חיווי פשוט לצד צורות פועל אינדיקטיביות באותו ההקשר ואף באותו הפסוק; למשל, 'וַיְהִי כְּבֹאֵךְ [...] וּפָגַעְתָּ' (שמ"א י 5). ולעתים אף באותו הפועל עצמו: למשל, 'וַתֵּרֶץ [...] וְהֵם יִרְצוּ' (וי' כו 43); 'וַיֹּאמְרוּ עֲבָדָיו אֵלָיו [...] בַּעֲבוּר הַיֶּלֶד חֵי צִמְתָּ וַתִּבְכֶּה [...] וַיֹּאמֶר בַּעֲוֹד הַיֶּלֶד חֵי צִמְתִּי וְאַבְכָּה כִּי אִמַּרְתִּי' (שמ"ב יב 21–22); 'אם תראה אתי לָקַח מֵאֵתְךָ יְהִי לְךָ כֵּן וְאִם אֵין לֹא יִהְיֶה' (מל"ב ב 10).

אפנה עתה לעיין בהיקריות שנזדמנו לפנינו בקטגוריה זו. כאן נמצא חילופי כו"ק בין צורות פועל פשוטות ובין 'יפעל קצר' (יוסיב) הן בגוף שלישי הן בגוף ראשון.⁹¹

3.2.2.1.1.1 בגוף שלישי

יהי (פ')

'כֹּאשֶׁר הִיָּה ה' עִם אֲדֹנֵי הַמֶּלֶךְ כֵּן עִם שְׁלֹמֹה' (מל"א א 37)

יִהְיֶה (ק')

חילופים מסוג זה, המצביעים כאמור על היחלשותה של המערכת המודלית, מתגלים גם בין הכתובים המקבילים במקרא. למשל בסיפורת המקראית: מל"א ח 20 'וַאֲקָם תַּחַת דֹּד אֲבִי' // דה"ב ו 10 'וַאֲקָם תַּחַת דֹּד אֲבִי'. וכן השווה בשירה: שמ"ב כב 24 'וַאֲהִיָּה' // תה' יח 24 'וַאֲהִי'.
וכך הם פני הדברים גם בגוף ראשון.

3.2.2.1.1.2 בגוף ראשון

ואראה (כ')

(א) 'חֲטַאתִי לֵה' [...] וּכְזָאת וּכְזָאת עֲשִׂיתִי בְּשַׁלַּל אֲדָרַת שְׁנַעַר [...] וּמֵאֲתִים

וַאֲרָא (ק')

שְׁקָלִים כֶּסֶף וְלִשׁוֹן זָהָב [...] וְאַחֲמַדֶּם וְאַקְחֶם' (יהו' ז 20–21)

צורת היוסיב (המודלית) וַאֲרָא, הבאה כאן בקרי וההולמת את ההקשר הענייני (המצביע על רצונו העז של עכן), מתחלפת עם צורת הפועל האינדיקטיבית וַאֲרָא, המוסבת לַעֲבֹר ובאה כצורת המשך לצורת הפועל הקודמת לה עֲשִׂיתִי, המוסבת אף היא לעבר.

91 היוסיב משמש כידוע במיוחד בגוף שלישי, ולעתים משמש הוא גם בגוף שני, ורק לעתים רחוקות נמצא אותו בגוף ראשון, למשל וַאֲרָא (יש' מא 28). ראה לעניין זה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 338.

וארב (פ')

(ב) 'ואקח את אביכם [...] ואולך אתו [...] את זרעו ואתן לו את יצחק' (יהו'

וארבה (ק')

(כד 3)

אף כאן הצורה המודלית וארב, הבאה הפעם כצורת כתיב, הולמת היטב את ההקשר הענייני המצביע על רצון עז מצד הדובר (ה'), ואותה הוראה מודלית עולה גם מצורת הפועל הסמוכה לה ואולך, הבאה ביוסיב; אלא שצורות יוסיב אלה באות כרוכות באותו פסוק עם צורות אינדיקטיביות (ואקח [...] ואתן) המשמשות בסיפור מעשה שהיה בעבר.

חילופים אלה בין הכתיב לקרי, העשויים להצביע כאמור על ההתרופפות שחלה בשימוש במערכת המודלית, מצויים גם כווריאנטות חופשיות בכתובים המקבילים שבמקרא. כך למשל מל"א כב 24 'ויגש צדקיהו [...] ויפה את מיכיהו' // דה"ב יח 23 'ויף את מיכיהו'; שמ"ב כג 15 'ויתאנה דוד ויאמר מי ישקני' // דה"א יא 17 'ויתאו דויד ויאמר'; מל"ב כה 21 'ויף אתם מלך בבל' // יר' נב 27 'ויפה אותם'; מל"א כב 35 'ותעלה המלחמה' // דה"ב יח 34 'ותעל המלחמה'.

לסיכום, אפשר לומר כי אף שבמקורן היו לשונות 'פעל קצר' מובחנות היטב מבחינה צורנית ומבחינה סמנטית מצורות הפועל הפשוטות של 'פעל', הצורות הנתונות לפנינו כיום בצורות הכתיב והקרי,⁹² בכתובים המקבילים ובפסוקים שונים במקרא נראות כווריאציות סגנוניות בלבד, לאחר שההבחנה הלכה והיטשטשה.

3.2.2.1.2 חילופים בין צורות 'פעל פשוט' לצורות 'פעל ארוך' (קוהורטיב) להבעת מודוס

ואבאה (פ')

אתכם אל ארץ האמרי היושב בעבר הירדן וילחמו אתכם ואתן אותם בידכם'

ואבא (ק')

(יהו' כד 8)

נראה שהחוש להבחנה בין צורות פועל מודליות לצורות פשוטות נתקפח לא רק בצורות היוסיב אלא אף בצורות הקוהורטיב. צורות 'אפעלה', שנועדו במקורן לשמש בהוראה מודלית,⁹³ משמשות במקרא בהוראה אינדיקטיבית של 'פעל

92 לצורות כתיב וקרי אלה, שנזדמנו לפנינו בקורפוס הנחקר, אפשר להוסיף עוד חילופים מסוגם המצויים בפרוזה המקראית הקלסית וכן בשירה. למשל: ונרא/ונראה (יש' מא 23); ותראה/ותרא (יר' ג 7); אל תעש/אל תעשה (יר' מ 16); וירא/ויראה (איוב מב 17); יעשה/יעש (רות א 8).

93 כגון משאלה, רצונו של הדובר לפעול ובעיקר התעוררות והזדרזות אישית לפעול או לזוז אחרים לפעול; ראה על כך למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 130.

פשוט'.⁹⁴ כך המצב בדרך כלל בספרי המקרא המאוחרים (מתקופת בית שני), כגון ספר נחמיה.

הנה כמה דוגמות לכך: 'ויהי כשמעי את הדברים האלה ישבתי וְאָבְכָה וְאֶתְאַבְּלָה ימים' (נחמ' א 4); 'ויהי בחדש ניסן [...] ואשא את היין וְאֶתְנָה לַמֶּלֶךְ' (שם ב 1); 'וְאֶצְאָה בַשַּׁעַר הַגִּיא לִילָה' (שם 13). צורות הפועל הארוכות – ואתאבלה, ואתנה, ואצאה – באות כאן בנסיבה סיפורית רגילה, סיפור מעשה שהיה (בעבר), והבעת משאלה או שאיפה אינה רלוונטית כלל לזמן זה.

השימוש המרובה בצורות 'יפעל ארוך' שלא בהוראתו המודלית המקורית בספר נחמיה ובספרים מאוחרים אחרים במקרא וכן בלשון המגילות,⁹⁵ והוא הדין גם בחומש השומרוני,⁹⁶ הוא כנראה תוצאה של שחיקה והתבלות סמנטית⁹⁷ שהביאה בסופו של דבר לאבדנה של צורה זו (אשר התרוקנה ממשמעותה המודלית המקורית) בלשון חז"ל.⁹⁸

תהליך זה של התערערות שימושן המודלי של צורות 'יפעל ארוך', שכאמור בא לסיומו המוחלט (כמעט) בלשון חז"ל, אפשר שניצניו מתגלים כבר בעברית המקראית הקלסית.⁹⁹ להלן כמה פסוקים המצביעים על כך:¹⁰⁰ 'ויהי לי שור וחמור [...] וְאֶשְׁלָחָה לַהֲגִיד לַאֲדָנִי' (בר' לב 6); 'וַיִּנְחַלְמָה חֲלוֹם בַּלִּילָה אֶחָד אֲנִי וְהוּא' (שם מא 11); 'ויהי כי באנו אל המלון וַנִּפְתָּחָה אֶת אֲמַתְחָתֵינוּ' (שם מג 21). וראה עוד, למשל, שופ' ו 9–10 וְאֶתְנָה, וְאֶמְרָה; שמ"ב ד 10 וְאֶחְזָה. כל אחת מצורות 'יפעל ארוך' כאן אינה באה בנסיבה מודלית המביעה שאיפה או זירון אלא בנסיבה סיפורית רגילה, בסיפור מעשה שהיה (בעבר).

עדות נוספת להתערערות זו ניתן אולי ללמוד מהשוואת כתובים מקבילים במקרא בפרוזה ובשירה: בפרוזה – שמ"ב ז 9 וְאֶכְרְתָה // דה"א יז 8 וְאֶכְרִית; שמ"ב כד 14 אֶפְלָהָה // דה"א כא 13 אָפַל; מל"ב יט 23 וְאֶבְאָה // יש' לז 24 וְאָבּוּא. ולעומת אלה ראה שמ"ב י 12 וַנִּתְחַזֵּק // דה"א יט 13 וַנִּתְחַזְּקָה. וכן בשירה: שמ"ב כב 38 אֶרְדָּפָה // תה' יח 38 אֶרְדֵּף. ולעומת זאת ראה שמ"ב כב 50 אֶזְמַר // תה' יח 50 אֶזְמְרָה.

94 ראה למשל ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 390.

95 ראה קימרון, דקדוק מגילות, עמ' 136. כן ראה מורג, מחקרים, עמ' 109.

96 על פי רוב החומש השומרוני ממיר את הצורה הפשוטה של 'יפעל' בצורה הארוכה 'אפעלה'. למשל שמ' ג 8: נוה"מ וְאֶרְדַּד, נו"ש וארדה; שם 17: נוה"מ וְאֶמַר, נו"ש ואמרה; וי' כו 13: נוה"מ וְאֶשְׁכַּר, נו"ש ואשכרה; דב' כ 26: נוה"מ וְאֶשְׁלַח, נו"ש ואשלחה. כן ראה שמ' ו 5; דב' ט 21 ועוד.

97 ראה למשל רובינשטיין, העברית שלנו, עמ' 62–63.

98 לדעת קוטשר, כיוון ש'אקטלה' נזדהתה עם 'אקטל', אחת משתי הצורות האלה הפכה להיות מיותרת, ובסופו של דבר ניצחה דווקא הצורה הקצרה יותר; ראה קוטשר, מגי"א, עמ' 30.

99 ראה קימרון, לשימוש ה'זמנים', חלק ב, עמ' 1.

100 הדוגמות שלהלן ואחרות על פי ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 341.

חילופים אלה בין צורות 'יפעל פשוט' לצורות 'יפעל ארוך' בכתובים המקבילים במקרא, ובפרט חוסר הסדירות בשימושיהן של צורות אלה, עשויים לתמוך בהנחה, שכבר בעברית המקראית הקלסית החל הניגוד אפעל/אפעלה להתרופף, והחילופים ביניהם היו חילופים בלתי מותנים.¹⁰¹ נראה שמכאן ניתן לגזור את חילופי הכתיב והקרי שלפנינו, ואבאה/ואבא (יהו' כד 8).

3.2.2.1.3 חילופים בין צורות פועל מודליות יפעל/ופעל – בהקשר של עתיד

יחנני (כ')

ויאמר [...] כי אמרתי מי יודע ה' וחי הילד' (שמ"ב יב 22)

וַחַנְנִי (ק')

מן הכתיב 'מי יודע יחנני ה' וחי הילד' משתקף הדגם התחבירי...יפעל...ופעל (להלן דגם א); ומן הקרי 'מי יודע וַחַנְנִי ה' וחי הילד' משתקף הדגם התחבירי...ופעל...ופעל (להלן דגם ב). הן בדגם א הן בדגם ב צורות הפועל מסמנות רישה וסיפה במשפטי תנאי, והן מופנות לעתיד.¹⁰² כל אחד מהדגמים האלה מביע למעשה תוכן מודלי הבולט במיוחד על רקע הביטוי המודלי 'מי יודע', העומד בראש המשפט.¹⁰³ פעמים רבות נמצא דגמים אלה משמשים בלשון המקרא. להלן דוגמות על פי דגם א: 'למען ייטב לי בעבורך וַחַיְתָּה נפשי בגללך' (בר' יב 13); 'אולי ימשיני אבי והייתי בעיניו כמתעתע וַהֲבֹאֲתִי עָלֶיךָ קללה' (שם כז 12); 'וכי יגף שור איש את שור רעהו ומת ומכרו את השור החי' (שמ' כא 35); 'אולי אוכל להלחם בו וַגִּרְשָׁתִיו' (במ' כב 11). וכן ראה דב' ו 15; שופ' ד 8; שמ"ב טז 12; מל"ב יט 4; יונה ג 9.¹⁰⁴ ודוגמאות לדגם ב: 'וַדִּפְקֹם יום אחד וַמָּתוּ כָּל הַצֹּאן' (בר' לג 13); 'וַקָּרָאָהוּ אֶסְוֹן [...] וַהֲוֹרְדָתָם אֶת שִׁיבְתִּי' (שם מב 38); 'וַרְאִיתִי אֶת הַדָּם וַפִּסַּחְתִּי עֲלֵיכֶם' (שמ' יב 13); 'וְהָיָה כָּל הַנֶּשֶׁךְ וַרְאָה אוֹתוֹ וַחַי' (במ' כא 8). ועוד ראה בר' מד 22; שמ' ד 14; במ' ה 27; דב' ד 29; שמ"א יט 3; מל"א ח 30.¹⁰⁵ נראה אפוא, שצורות הפועל שבכתיב ושבקרי משתלבות היטב בתוך שני מבנים תחביריים מקבילים הרגילים בלשון המקרא.

על פי ההקשר הנתון לפנינו בפסוק הנידון שני המבנים – מבנה א: '... יפעל... ופעל' ומבנה ב: '... ופעל ... ופעל' – מביעים תוכן אחד (במשפט תנאי)

101 ראה קימרון, לשימוש 'הזמנים', פרק ב, עמ' 1.

102 ראה למשל ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 374, 379. והשווה קדרי, היחס הפרדיקטיבי, עמ' 58–60.

103 צורת 'יפעל' מציינת כידוע מודליות לעתים מזומנות במקרא. אף צורת 'ופעל' עשויה להביע מודליות. ראה למשל קדרי, היחס הפרדיקטיבי, עמ' 59–60; קימרון, לשימוש 'הזמנים', עמ' 12–13.

104 ראה דרייזר, זמנים, עמ' 155–162.

105 ראה שם, עמ' 215–216.

המשלב בתוכו מודוס וזמן (עתיד), ומכאן עשויים הם להתחלף ביניהם כשתי תבניות אלטרנטיביות בצורות כתיב וקרי, כפי שהם לפנינו. היקרויות אחרות של כתיב וקרי בקורפוס הנחקר מצטרפות יחד ויוצרות קטגוריה שלישית שעניינה שימוש צורת הבינוני.

3.3 שימוש צורת הבינוני

בקטגוריה זו נבחין, על פי מה שמזמן לפנינו הקורפוס הנחקר, ארבעה סוגים של שימושן של צורות הבינוני:¹⁰⁶

3.3.1 חילופים בין צורת בינוני לצורת שם

מגדיל (כ')¹⁰⁷

ישועות מלכו ועשה חסד למשיחו' (שמ"ב כב 51)

מגדול (ק')

נראה כי לשון מגדיל המשתקפת בכתיב עולה בקנה אחד עם התיבה שמקבילה לה בפסוק, ועשה; שתיהן בצורת בינוני, וכל אחת מהצורות הללו מציינת אספקט של פעולה מתמשכת ובלתי מסתיימת. נראה שלפנינו תקבולת שלמה וסימטרית:

מגדיל ישועות מלכו

ועשה¹⁰⁸ חסד¹⁰⁹ למשיחו'¹¹⁰

¹⁰⁶ ידוע כי הבינוני כלשון המקרא אינו משתייך לקטגוריית זמני הפועל, ועיקר שימושו הוא שימוש שמני, אם כי יש לו לעתים משמע של פועל. הבינוני ברומית מכונה participium, דהיינו הנוטל חלק, וכשמו כן הוא: נוטל חלק בקטגוריית השם וגם בקטגוריית הפועל. אף כינויו העברי 'בינוני' נאה לו לפי שעומד הוא בין השם לבין הפועל, ופעמים נמצא בבינוני מסגולות הפועל ומסגולות השם גם יחד, כך למשל 'המוציאך' (דב' ח 14): ה"א הידיעה מצד אחד, ובינוני בהוראת פועל עם כינוי פעול מן הצד האחר. ראה בעניין זה רבין, משמעויותיהן, עמ' 7, 42–46; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 355 ואילך.

¹⁰⁷ צורה זו חוזרת ונשנית גם במקבילה שבתהלים, מגדל. כאן הצורה בכתיב חסר ובאה כתיב וקרי כאחד.

- לאחר שנוכחנו שצורת הכתיב מגדיל אכן הולמת את הכתוב, נבדוק את צורת הקרי. נראה שבלשון המקרא הן צורת הקרי מגדול הן התיבה ועשה שבצלע המקבילה לה משתייכות לאותה קטגוריה לשונית, קטגוריית הצורות השמניות. ומכאן שהאיזון שבין הצלעות בפסוק הנידון אינו מופר: 'מגדול ישועות מלכו // ועשה חסד למשיחו'. יתרה מזו, אמנם התקבולת הסטנדרטית במקרא היא בין פועל לפועל או בין שם לשם, אך לצד דגמים סטנדרטיים אלה נשתמרה לעתים במקרא מסורת לשונית שונה המעמידה בתקבולת פועל מול שם (בלא לייחס חשיבות לזמן הפועל, אם הווה או זמן אחר). למשל, 'להיות אלמנות שללם // ואת יתומים יבזו' (יש' י 2); 'כי ריב לה' בגוים // נשפט הוא לכל בשר' (יר' כה 13). כן ראה איוב ח 2 (תמלל // אמרי פוך), ועוד כיו"ב. נראה שדרך זו של הקבלה (פועל//שם) אינה אופיינית רק ללשון המקרא, אלא כך נהגו הסופרים בספרות המזרח הקדום בכלל.¹¹¹

מתברר כי התקבולת בין שתי הצלעות הנידונות כאן היא תקבולת שלמה גם מבחינה סמנטית, שכן הצירוף מגדול ישועות המתקבל על פי לשון הקרי, שהוא אמנם יחידאי במקרא, מקביל בהוראתו לצירופים כגון מגדל עז¹¹² או מעוז ישועות¹¹³ – צירופים המתארים בצורה מטפורית את ה' מצד תוקפו והגנתו. על פי הסבר זה מתקבלת בפסוק הנידון לפנינו תקבולת תלת-צלעית שבין שתי צלעותיה הראשונות בולטת הסימטריה: הצלע הפותחת מתארת את ה' כ'מגדול ישועות' למלכו (כלומר ה' הוא מעוז ומבצר למלכו), ואף מקבילתה, הצלע התיכונה שבפסוק, מתארת את ה' כ'עשה חסד', היינו מרבה עוז למשיחו, בבחינת 'חסדי ומצודתי משגבי' (תה' קמד 2).

108 מלבד ההקבלה הצורנית שיש כאן בין מגדיל לעשה (כינוני || כינוני) אפשר שיש כאן גם הקבלה סמנטית, שכן ניתן למצוא לעתים במקרא שהפועל עשה בא בהוראת 'גידול וריכוז'. כך למשל 'בכמתך ובתבונתך עשית לך חיל [...] ברכ חכמתך ברכלתך הרבית היליך' (יה' כה 4-5). וכן ראה לכאן בר' יב 2. וראה גם תרגום אונקלוס לכתוב 'ועשתה את צפרניה' (דב' כא 12) 'ותרבי ית טופרהא', וכן רש"י וכן רס"ג על אתר.

109 'חסד וישועה' מקבילים מבחינה סמנטית. ראה למשל ליונשטם, בלאו וקדרי, 'הסד', אוצר, עמ' 197-199. וראה מקראות כגון 'ואני בחסדך בטחתי / יגל לבי בישועתך' (תה' יג 6) וכן תה' קיט 41 ועוד.

110 ברוב היקרויותיה המילה משיח מופיעה בהוראת מלך (או כוהן) שנמשח בשמן הקודש לכהן, למשל 'ויתן עז למלכו / וירם קרן משיחו' (שמ"א ב 10). מעניין לציין כי גם בפסוק זה שבשירת חנה וגם בכתוב הנידון לפנינו כעבודה זו מילת היחס ל- מופיעה רק בצלע אחת (אם בדלת ואם בסוגר) בבחינת 'מושך עצמו ואחר עמו'. וכן תה' מז 7; שם עז 1. ולדגם המקביל שמילת היחס מופיעה בו בדלת ראה למשל תה' סח 5.

111 כך למשל נהוג בספרות האכדית וכך גם בספרות האוגריתית; ראה לעניין זה אבישור, צמדי המילים, עמ' 212 (לאכדית) ועמ' 268-269 (לאוגריתית).

112 צירוף זה מופיע במקרא שלוש פעמים אם במשמעות מוחשית ואם במשמעות מושאלת: מש' יח 10; וכן תה' סא 4 כנגד שופ' ט 51.

113 ראה 'ומעוז ישועות משיחו הוא' (תה' כח 8).

כך נמצאנו למדים כי גם על פי הקרי מגדול¹¹⁴ (כמו על פי הכתיב מגדיל) נשמרת תקבולת הצלעות הן מבחינת הצורה הן מבחינת המשמעות. מהישנות הצליל o בתדירות כה גבוהה באותו החרוז – 'מגדול' ישועות מלכו/ועשה חסד למשיחו/לדוד ולזרעו עד עולם' – ניתן לשער שהמשורר, שבתחילה אמר שירתו כמסתבר על פה, בחר מראש להשתמש בצירוף מגדול ישועות כדי לשמור על רצף צלילי o השולט בחרוז (מעין אסוננס).¹¹⁵ ומשהובאו דברי שירה אלה שהושמעו תחילה על פה לידי כתיבה, ראה כנראה הסופר-הכותב להתאים את הצורות שבצלעות המקבילות – מכאן מגדול (שם עצם) ומכאן ועשה (בינוני) – וכך נולדה התקבולת מגדיל (כ') // ועשה על דרך הדגם הנפוץ במקרא בתקבולת הצלעות, היינו פועל//פועל.¹¹⁶ נראה שהסופר-הכותב לא ראה בהמרה זו ממגדול למגדיל שום קושי, שכן שינוי זה בעיקרו הוא שינוי סגנוני (הדגם פועל//פועל תחת הדגם שם//פועל), ומה עוד שאין בשינוי זה כדי לגרוע במאומה מן הבחינה הצורנית או מן הבחינה הסמנטית. בעלי המסורה, כדרכם, שימרו לדורות את שתי המסורת שהגיעו לידיהם, זו שנאמרה על ידי מחברה דוד וזו שנכנסה לכתובים על ידי הסופר-הכותב בשינוי קל. נמצא שלשונות הכתיב והקרי כפי שהן מונחות כיום לפנינו אינן אלא השתקפות של שתי מסורות לשון חלופיות-מקבילות שהיה לכל אחת מהן קיום במציאות הלשונית שבתקופת המקרא. סוג נוסף בקטגוריה זו של שימוש צורת הבינוני עניינו הבינוני הפעול.

3.3.2 חילופים בין צורת בינוני פעול ובין שם עצם

אסורי (כ')

א) 'ויתנהו אל בית הסהר מקום אשר המלך אסורים' (בר' לט 20)

אסירי (ק')

114 מסתבר שמגדול ומגדל הן צורות וריאנטיות: ייתכן כי יש כאן וריאנטות מורפולוגיות – מקטל/מקטול – שני משקלי שם של אותה המילה, וייתכן שיש כאן וריאנטות פונטיות כפי שסבור רבין, הטוען שתנועת o במשקל מקטול היא התגונות של תנועת a המקורית בסביבה פונטית מוגדרת (ר"ל עיצורי למנ"ר), וכן מצינו בכפולות כגון מבחר/מבחר; מסתר/מסתור; משקל/משקול ועוד; ראה לעניין זה רבין, a שמית, בייחוד עמ' 107.

115 השערה אחרת: אפשר שיש כאן גרירה לשונית (אטרקציה): המשורר עצמו נגרר כנראה באופן טבעי בלשונו בהשפעת הצליל הדומיננטי o שבסביבה הלשונית, ותמורת 'מגדל' ישועות' (//מגדל עז) נגררה לשונו לומר 'מגדול' ישועות.

116 ראה מלמד, מחקרים, עמ' 56.

האסירים (כ')	האסירים (כ')
(שם 25) ' (ב) 'ויהי טוחן בבית	' (שופ' טז 21); 'ויקראו לשמשון מבית
האסורים (ק')	האסורים (ק')

מאחר שצורת הבינוני הפעול (אסור) עשויה לבוא במקרא בהוראה של שם עצם,¹¹⁷ כגון 'מתיר אסורים' (תה' קמו 7), אפשר שהצורות המשתקפות כאן בכתיב ובקרי שלפנינו מצביעות על שתי מסורות לשון שהיו מקבילות בהוראתן הכוללת: מכאן צורת אסורי או האסורים המכוונת לבינוני פעול בהוראת שם עצם (אסור), ומכאן צורת אסירי או האסירים המכוונת לצורת שם עצם (אסיר).¹¹⁸

היקריות נוספות מסוג זה של חילופי פעול/פעיל בכתיב ובקרי מצויות במקומות נוספים במקרא. למשל, 'ונצירי/ונצורי ישראל' (יש' מט 6); 'שלחו צעוריהם/צעיריהם' (יר' יד 3); 'הנתונים/הנתינים' (עז' ח 17). ונמצא חילופים מסוג זה גם בגוף המקרא (כתיב וקרי כאחד) באותה ההוראה.¹¹⁹ למשל, 'יליד בית' (יר' ב 14) – 'ילוד אשה' (איוב טו 14); 'והכהן המשיח' (וי' ו 5) – 'בני אהרן הכהנים המשיחים' (במ' ו 3); 'שכיר הוא' (שמ' כב 14) – 'שכור הוא' (נחמ' ו 13). ולעתים נמצא חילופים אלה באותו ההקשר ואף באותו הפסוק. כך למשל הכתוב 'כי תהיין לאיש שתי נשים [...]' והאחת שנואָה וילדו [...] האהובה והשנואָה והיה הבן הבכור לשנואָה' (דב' כא 15). נראה שנתון אחרון זה מעיד בבירור כי חילופי פעול/פעיל מסוג זה אין ביניהם כל הבדל הנושא משמעות, ואפשר שמשקלים אלה באים זה לצד זה לצרכים סגנוניים בעיקר.

מכאן יובן גם החילוף הדו-סטרי הקיים בזוגות הכתיב והקרי מסוג זה, דהיינו מה שמופיע במקום אחד בתורת כתיב יופיע במקום אחר בתורת קרי דווקא. סביר אפוא להניח שחילופי אסורי/אסירי או האסורים/האסורים משקפים חילופים בין תבניות מקבילות בלשון. והוא הדין בהיקריות נוספות מסוג זה הנקרות לפנינו בקורפוס הנחקר:

קריאי (כ')	קריאי (כ')
(ג) 'אלה העדה ¹²⁰ נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל הם' (במ' א 16)	
קריאי (ק')	

117 וכן השווה יש' מט 9; שם סא 1.

118 על עיקר ההבחנה בין בינוני פעול ובין שם עצם כבר עמד שטיינברג במילונו; ראה שטיינברג, מילון, 'אסיר', עמ' 60.

119 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 460–461.

120 המונח קריאי העדה (או קרואי מועד, במ' טז 2) הוא, ככל הנראה, מושג פניקי-כנעני קדום שהוראתו הנקראים למועצת העדה, ומקביל הוא כנראה לביטוי פחר מעד בכתיב אוגרית, שהוראתו אספת האלים או אספת מועצת האלים; ראה ליוור, חקרי מקרא, עמ' 22 הערה 29. אשר לשורש קר"א השווה בערבית قرى בהוראת אסף, קיבץ; ראה קאסוטו, האלה ענת, עמ' 64, 76.

קְרוּאִי (כ')

(ד) 'ובני אליאל העדה אשר הצו על משה ועל אהרן' (שם כו 9)

קְרִיאִי (ק')

אף כאן אנו עדים לתופעה שמה שמופיע במקום אחד בתורת כתיב מופיע במקום אחד בתורת קרי, היינו

קְרִיאִי (כ')

קְרוּאִי (ק') (במ' א 16)

קְרוּאִי (כ')

קְרִיאִי (ק') (שם כו 9)

עובדה זו די בה כדי להניח את הדעת שלפנינו כאן שתי מסורות לשון מקבילות ושוות במעמדן, אלא שנמצא חיזוק נוסף לכך: הצורה קְרִיאִי, המופיעה כאן פעם בתורת כתיב ופעם בתורת קרי, מופיעה במקום אחר במקרא כתיב וקרי כאחד: 'נשיאי עדה קְרִיאִי מועד' (במ' טז 2). ועל זו הדרך נמצא גם את הצורה קְרוּאִי המופיעה כאן פעם בכתיב ופעם בקרי, ובמקום אחר מופיעה היא כתיב וקרי כאחד: 'כלם שלשים וקְרוּאִים' (יח' כג 23).

נראה אפוא שלא זוגות של נוגדות עומדים לפנינו כאן מבחינת המשמעות, אלא תבניות לשוניות מקבילות בהוראתן העשויות להתחלף ביניהן בחופשיות.¹²¹ לצד החילופים בין צורת הבינוני הפעול לשם עצם נמצא גם חילופים אחרים הקרובים להם וקובעים סוג בפני עצמו.

3.3.3 חילופים בין צורת בינוני פעול ובין שם תואר

הגבול (כ')

'אשרוד [...] עזה [...] עד נחל מצרים והים וגבול¹²² (יהו' טו 47)

הגְדֹל (ק')

הלשון העולה מן הקרי 'והים הגדול וגבול' מובנת ואינה כרוכה בקשיים לשוניים.

¹²¹ יש שביקשו לראות כאן בחילופי קטול/קטיל מסוג זה חילופים נושאי משמעות. מורג חולק על גישה זו; ראה בעניין זה מורג, החשיבה הבלשנית, עמ' 41–50, ועיין בייחוד עמ' 43–44.

¹²² סביר להניח שהמונח וגבול כאן הוא מונח גאוגרפי טכני, ביטוי נוסחאי של כותבי הארץ ששרד במקרא כמאובן לשוני. ביטוי זה נצמד בתיאורי גבולות כשמדובר בסימון קו מים (כגון נהר, נחל, ים), למשל 'תוך הנחל וגבול' (דב' ג 16); 'והירדן וגבול' (שם ג 17); 'הים הגדול וגבול' (במ' לד 6). נראה שבמקורו הצביע מונח זה על הכללת רצועת המים הסמוכה לגבול המתואר. עוד מסתבר שהוי"ו בכיטוי זה, וגבול, היא וי"ו מכלילה. למשל, 'האשה וילדיה תהיה לאדוניה' (שמ' כא 4), שפירושו האשה – כולל ילדיה. כן ראה אס' ד 16. לפי האמור כאן מתבאר הפסוק הנידון כאן 'והים הגדול וגבול' כך: הים התיכון, וככלל זה רצועת המים הסמוכה לחוף, כלומר מרחב המים הטריטוריאליים ששימשו קרוב לוודאי לצורכי האוכלוסייה היושבת באזור הגבול בים.

כמו כן לשון זו מבוארת (כתיב וקרי כאחד) במקרא עצמו בפסוק החותם את קו המתאר הכללי של גבולות נחלת יהודה: 'וגבול ים'¹²³ הימה הגדול וגבול זה גבול בני יהודה סביב למשפחתם' (יהו' טו 12). נוסף על כך נתמכת הלשון שבקרי בלשון התורה בתיאור ארץ כנען לגבולותיה. בהתוויית הגבול המערבי של ארץ כנען נוקט הכתוב לשון המקבילה ללשון העולה לפנינו בקרי: 'וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה יהיה לכם גבול ים' (במ' לד 6). כנגד לשון הקרי המובנת הלשון המשתקפת בכתיב, 'והים הגבול וגבול', טעונה הבהרה. לכאורה ניתן לפתור את הלשון הקשה כאן בטענת דיטוגרפיה, לאמור תיבת הגבול שבלשון הכתיב נמשכה מן התיבה העוקבת וגבול; או בטענה שחל כאן חילוף גרפי בין שתי אותיות דומות ב/ד, שצורתן הייתה כידוע קרובה בכתב העברי הקדום.¹²⁴ אלא שניתן לקיים כאן את הנוסח ככתבו, ובמקום שאפשר לקיים את הנוסח הכתוב ככתבו וכלשונו עדיף לקיימו ככתבו תוך הסבר לשונו. נראה להציע כאן שהנוסח המשתקף מלשון הכתיב מכוון לקריאה 'והים הגבול [= הגובל] וגבול'. על פי הצעה זו לשון הכתיב, כמוה כלשון הקרי ('והים הגדול'), מצביעה על כינויו של הים התיכון הים הגבול.¹²⁵ הכינוי הים הגדול ניתן לו לים התיכון כנראה על פי אחת מתכונותיו הבולטות, היינו גודלו (לעומת הימים האחרים שבאזור), ולצד כינוי זה ניתן לו כנראה כינוי אחר, הים הגבול (= הים הגובל), על פי תכונה בולטת אחרת שהייתה לו – היותו גובל את הארץ לכל אורכה מצד מערב.¹²⁶

מסתבר שכשם שנקט הכתוב בגבולה המזרחי של הארץ – בהתוויית המתאר הכללי של גבול נחלת בנימין – לשון גבל בהקשר של תיחום גבולות על ידי קו מים,¹²⁷ 'והירדן יגבל אתו לפאת קדמה זאת נחלת בני בנימין לגבולותיה סביב למשפחתם' (יהו' יח 20), כך השתמש הכתוב בלשון זו של גבל גם בהתניית המתאר הכללי של גבול נחלת בני יהודה שממערב: 'וגבול ים הימה הגדול וגבול זה גבול בני יהודה סביב למשפחתם' (יהו' טו 12). וחזר הכתוב על לשון זו בסיום תיאור ערי המחוז של השבט כמבואר בפסוק הנידון שלפנינו: 'אשדוד [...] עזה [...] והים

123 נראה שבפסוק זה גם התיבה גבול וגם התיבה ים באות כדרך משנה הוראה, היינו: גבול = (א) הקו התוחם, קו הגבול, למשל 'ויצא הגבול [...] ותאר הגבול [...] ועבר [...] ויצא' (יהו' טו 11); (ב) האזור, השטח הנתחם על ידי קווי גבול, למשל 'כי יבוא בארצנו // וכי ידרך בגבולנו' (מי' ה 5). ים = (א) פאת מערב; (ב) מקווה מים גדול.

124 לדמיון אותיות אלה בכתיב העברי הקדום ראה נווה, האלפבית, עמ' 31.

125 סביר להניח שהכינוי הפעול גבול בא כאן כהוראת כינוי פועל גובל; השווה לכאן 'אחזי חרב' (שה' ש ג 8) כהורא אחזי חרכות, וראה על כך בהרחבה בסעיף התוכף הדן בחילופי כינוי פועל / כינוי פועל.

126 והוא הדין כמסתבר באשר לכינויי האחרים של הים התיכון במקרא. כך למשל כינויו הים האחרון המורה על מיקומו בצד האחורי (במערב), בניגוד לים שממזרח, 'הים הקדמוני'; וכך כינויו ים פלשתיים בשל היותו גובל בארץ פלשתיים.

127 ראה לעיל הערה 122.

הגבול (כ') וגבול' (יהו' טו 47). וכך הירדן גובל ממזרח (והירדן יגבל אתו לפאת קדמה') והים הגדול גובל ממערב, כפי שעולה מלשון הכתיב 'והים הגבול [=הגובל] וגבול'.

לאור האמור כאן דומה שאין לראות בלשונות הכתיב והקרי הגבול/הגדול חילוף גרפי מקרי, אלא כנראה השתקפות של שתי מסורות לשון חלופיות ששימשו לפנים בלשון המקרא זו לצד זו והצביעו על שניים מכינויו של הים התיכון, ושתי החלופות מצביעות כמסתבר על שני מבעים סינטגמטיים מקבילים, מכאן 'הים הגדול' ומכאן 'הים הגבול', וכל אחת מהן היא סינטגמה של לוואי הבנויה מגרעין + מגדיר (שם תואר).¹²⁸

ואסיים את הדיון בקטגוריה זו של שימוש הבינוני בסוג נוסף העולה מתוך היקרויות הכתיב והקרי שבקורפוס הנחקר.

3.3.4 חילופים בין בינוני פעול (בהוראה אקטיבית) לצורת בינוני פועל
שתי היקרויות נקרו לפנינו כאן. אדון בכל אחת מהן בנפרד.

עון (כ')

(א) 'ויהי שאול את דוד מהיום ההוא והלאה' (שמ"א יח 9)

עוין (ק')

ישנה אפשרות לראות בחילופי כו"ק אלה חילופים גרפיים של ו/י, השכיחים למשל בטקסטים של המגילות ממדבר יהודה; אלא שמוצא זה נראה לכאורה נוח וקל למדי, ופתרון קל ממנו הוא התעלמות מן הצורה המוקשית שבצורת הכתיב עון.¹²⁹ אפשרות הנראית סבירה ליישוב הקושי שבצורת הכתיב מועלית על ידי גורדים,¹³⁰ הסבור כי יש כאן בצורת הכתיב מימוש התופעה הלשונית הזאת: וי"ו בין-תנועתית נוטה להשתנות ליו"ד בנסיבות פונטיות מוגדרות. כך מוסברות צורות כו"ק כגון נטוות/נטויות (יש' ג 16), דוגים/דיגים (יר' טז 16) ועוד. על פי הסבר זה הצורה המיוצגת בקרי, עוין, אינה אלא תולדה של חברתה המשתקפת בצורת הכתיב עון. המעתק המשוער כאן הוא אפוא *cōyen *cōwen; היינו הצורה שבכתיב היא המקורית, *עון, וממנה התפתחה הצורה שבקרי עוין.

לצד הסבר זה נראה להציע כאן פתרון מורפוסנטקטי, שעל פיו הצורה המיוצגת בכתיב, עון, היא למעשה צורת בינוני פעול (מגזרת עי"ו), המשמש כאן בהוראה

¹²⁸ לתבנית זו שלפנינו ('הים הגבול'), שהבינוני משמש בה כשם תואר, ראה כתובים כגון 'סיר נפוח' (יר' א 13) בהוראת 'סיר נופח' או 'בת בבל השודדה' (תה' קלז 8) בהוראת 'בת בבל השודדת'. על צורת הבינוני בכלל המשמשת גם כשם תואר וכאה במידה נרחבת במקרא כלואי לשמות עיין רבין, תחביר, עמ' 5–7; הנ"ל, משמעויותיהן, עמ' 8, 43; ילין, דקדוק, עמ' 267.

¹²⁹ כך למשל נהג דרייור בפירושו לפסוקנו; ראה דרייור, שמואל, עמ' 151–152.

¹³⁰ ראה גורדים, כתיב-קרי, עמ' 113.

אקטיבית. לפי הסבר זה מסתבר שאין לנגד עינינו בכתוב ובקרי אלא שתי צורות חלופיות של בינוני המקבילות בהוראתן. ואבהיר דבריי: הצורה עון שבכתוב משקפת, ככל הנראה, פועל דנומינטיבי (שהתפתח מן השם עין) שצורתו בינוני פעול כמקובל בגזרת עי"ו, כגון מול (יר' ט 24), סוג (מש' יד 14) ואחרים.¹³¹

ההצעה לראות כאן בלשון הכתיב *עון בינוני פעול עשויה לבטא היטב את האספקט של פעולה נמשכת, וכך אנו נרמזים מן הכתוב עצמו: 'ויהי שאול עון (כ') את דוד מהיום ההוא והלאה'. יחסיהם הידרדרו אפוא בעקבות תקרית זו עד כדי מצב של איבה ועוינות מתמשכת, כפי שמתבאר והולך בפרק הנידון: 'ויהי שאול איב את דוד כל הימים' (שמ"א יח 29). טענה זו מקבלת חיזוק גם מצד התחביר, שכן המבנה התחבירי ויהי + בינוני מביע על פי רוב התחלה של פעולה והתמשכותה בעת ובעונה אחת, כמו שמצינו בכתובים 'ויהי בנה עיר' (בר' ד 17); 'ויהי טוחן' (שופ' טז 21) ועוד.¹³² הקריאה *עון נראית אפוא מיוסדת, ראשונית והולמת.

צורה זו של בינוני פעול ('פול' בגזרת עי"ו) אמנם הוראתה סבילה בדרך כלל, אך מלבד התוכן השכיח של סביל יש לצורה זו גם אספקט של התמדה (כמקובל בבינוני בכלל), ויכול הוא לשמש גם במשמעות אקטיבית. במקרים מעין אלה הצורה היא צורה סבילה (ותנועת u תוכיח), והתוכן הוא תוכן אקטיבי.¹³³

לאור האמור כאן מסתבר ששתי הצורות המופיעות כאן בכתוב ובקרי, עון/עוין, אף ששונות הן מבחינת צורתן מקבילות הן בהוראתן. בעלי המסורה כינסו כאן את שתי הצורות, ובכך הם הנציחו בסיוע מנגנון הכתיב והקרי שתי מסורות לשון אותנטיות שחיו, ככל הנראה, זו לצד זו בתקופת המקרא.

שנאו (כ')

(ב) 'ויאמר דוד [...] כל מכה יבסי [...] ואת הפסחים ואת העורים נפש דוד'

שנואי (ק')

(שמ"ב ה 8)

מן ההקשר מסתבר שאין לפנינו כאן בצורת הקרי 'שנואי' (נפש דוד) צורה פסיבית הרגילה לבוא במקרא בבינוני פעול. הוראה מעין זו – 'שנואי נפש דוד' = שאינם אהובים על ידי דוד – נראית רכה מדי ואינה הולמת את היחסים ששררו בין דוד ובין אויביו המושבעים בנפש. סביר יותר להניח שמדובר כאן בצורת בינוני פעול

131 מתברר שבינוני פעול בהוראה אקטיבית מצוי במקרא כתפוצה גדולה הרכה יותר ממה שרגילים לחשוב. נסתפק כאן בדוגמות אחדות: בגזרת עי"ו – 'ושים בסלע קנך' (במ' כד 21); 'מול בעולה' (יר' ט 24); 'שובי מלחמה' (מ"ב 8, בהוראת האנשים השבים מן המלחמה); 'סוג לב' (מש' יד 14). כנקה – 'סוגה בשושנים' (שה' ש ז 3); 'שורי' (תה' צב 12). ביתר הגזרות – 'עצור ועזוב' (דב' לב 36); 'ידוע חלי' (יש' נג 3); 'כת בבל השדודה' (תה' קלז 8) ועוד רבים. ראה בעניין זה בלאו, עיונים, עמ' 313–329.

132 ראה דרייזר, שמואל, עמ' 152.

133 ראה קדרי, היחס הפרדיקטיבי, עמ' 66.

הבא בהוראה אקטיבית, היינו 'שנאי נפש דוד = שנאי נפש דוד. ואמנם נמצא במקרא הביטוי שנא נפש בהוראה אקטיבית (ראה משלי כט 24). לצד צורת הקרי שְנֹאִי מופיעה בכתיב הצורה 'שנאו (נפש דוד). קשה להניח שצורה זו בהקשר הנתון לפנינו מכוונת לצורת פועל בזמן עבר, היינו *שנאו. סביר יותר להניח שהביטוי 'שנאו נפש דוד' משמש לוואי המתאר את השמות הסמוכים שלפניו, היינו הפיסחים והעיוורים. מוצע לראות בסופית -ו שבתיבה שנאו שבכתיב שריד של צורן סופי קדום ששימש לפנים בעברית המקראית לציון הריבוי הנסמך בשמות כפי שהיה נהוג בשפות שמיות שונות, כגון באכדית ובאוגריתית.¹³⁴ הצעה זו נתמכת על ידי עדות חיצונית למקרא, על ידי הלשון האוגריתית. בספרות האוגריתית נמצא תבנית מקבילה לתבנית הנדונה כאן לפנינו. כך למשל הביטוי *sn²u hd* שקראתו על פי התיעוד ההברתי היא *sani²u hadda/i*, ופירושו שֹנְאִי הַדּ; ראה *KTU 1.4 VII, 36*¹³⁵.

סביר להניח אפוא שהביטוי 'שנאו נפש דוד' המופיע בכתיב הנדון לפנינו משקף מטבע לשון עתיק בתבנית 'שנאו-X', החתום בצורת הריבוי העתיק *u-*, שהיה נהוג כמסתבר בעברית המקראית הקדומה כמו בשפות שמיות אחרות. נמצא שהכתיב והקרי מעמידים כאן לפנינו שתי תבניות תחביריות זו לצד זו: מכאן שְנֹאִי (כמשתקף מן הקרי), צורת בינוני פֶּעוּל בהוראה אקטיבית (היינו שֹנְאִי נפש דוד); ומכאן שנאו- (כמשתקף מן הכתיב), צורת בינוני פועל החתומה בצורן הסופי הקדום לציון הריבוי הנסמך (*-u*). ושתי התבניות הוראה אחת להן: שנאי נפש דוד. החילוף בין הכתיב ובין הקרי גם כאן, כמו בהיקרות הקודמת, אינו אלא חילוף בין תבניות תחביריות מקבילות, ששימשו בעברית המקראית בהוראה אחת. ומן הקטגוריה השלישית אל הקטגוריה הרביעית.

3.4 שימוש הצירוף השמני

על פי היקרויות הכתיב והקרי השייכות לכאן ניתן להבחין בקטגוריה זו בארבעה סוגים. להלן דיון מפורט בכל אחד מסוגים אלה.

3.4.1 השימוש בתבניות מקבילות בצירופי שם המספר

(א) שנים עגלים (כ') / שְנֵי עגלים (ק') (מל"ב יז 16)

(ב) עשרה אלפים (כ') / עֶשְׂרַת אלפים (ק') (מל"ב כד 24)

ממבט ראשון נראות התבניות שבכתיב – שנים עגלים, עשרה אלפים – בגדר זריות

¹³⁴ ראה לעיל סעיף 2.2.2.2.

¹³⁵ ראה: סיון, אוגרית, עמ' 45; רין ורין, עלילות, עמ' 250, 255.

לשוניות, מעין תבניות חריגות, אך לא זו התמונה העולה מן העיון בלשון המקרא. מתברר כי הצירופים השמניים מן הדגם שנים עגלים די נפוצים במקרא. למשל:

בלשון זכר	בלשון נקבה
שנים כרבים (שמ"כ 18)	שנים אריות (מל"א י 19)
שנים אנשים (יהו' ב 1)	שנים נשים (מל"א ג 16)
שנים חרשים (שופ' יא 37)	שנים דבים (מל"ב ב 24)
שנים עבדות (שם טו 13)	שנים רעות (יר' ב 13)
שנים נבלי יין (שמ"א כה 18)	שנים אמות (יח' מג 14)

נראה כי בלשון המקרא שימשו שתי תבניות מקבילות זו לצד זו בצירופי שם המספר: מכאן שימוש במספרים מוכרתים על פי הדגם שנים אנשים, דגם הבנוי במבנה של תמורה, ומכאן שימוש במספרים נסמכים על פי הדגם שני אנשים, הבנוי במבנה של סמיכות. ראה הצירופים שלהלן: שנים נשים (יח' כג 2) – שתי נשים (דה"א ד 5); שלשה ימים (שמ"א ל 12) – שלשת ימים (בר' ל 36); ששה חרשים (מל"ב טו 8) – ששת חרשים (מל"א יא 16); שבעה כבשים (במ' כח 27) – שבעת כבשים (וי' כג 18); עשרה אלפים¹³⁶ (שמ"ב יח 3) – עשרת אלפים (מל"א ה 28); מאה שנה (בר' כג 1) – מאת שנה (בר' כה 7). והוא הדין בצירופים מיוחדים, למשל: ולשנים האנשים (יהו' ו 22) – שני האנשים (שם ב 23); עשרה השבטים (מל"א יא 31) – עשרת השבטים (שם 35). וכן בשרשרת סמיכויות, כגון: שנים כרבים זהב (שמ' כב 18) – שני כרבים זהב (שמ' לז 7); שלשה בני צרויה (שמ"ב ב 18) – שלשת בני ישי (שמ"א יז 13).

ניתן לראות חילופים מעין אלה בין התבניות גם בין טקסטים מקראיים מקבילים. למשל: מל"א יב 5 'עד שלשה ימים' // דה"ב י 5 'עוד שלשת ימים'; מל"א ז 42 'שני טורים רמנים' // דה"ב ד 13 'שנים טורים רמונים'.¹³⁷ וכן בין מסורות נוסח המקבילות לנוסח המסורה, כגון הנוסח השומרוני.¹³⁸ יתרה מזו, נוכל לעתים למצוא במקרא שימוש בשתי התבניות האלה זו בצד זו באותו ההקשר ואף ברצף עניינים אחד.

באותו ההקשר – 'ועשית שנים כרבים זהב' (שמ' כה 18) וכנגדו 'ויעש שני כרבים זהב' (שם לז 7); 'על פי שנים עדים' (דב' יז 6) ולעומתו 'על פי שני עדים' (שם יט 15). וברצף עניינים אחד – 'שנים חדשים [...] שני חדשים [...] שנים חדשים' (שופ' יא 37–39); 'שלשת הגברים [...] שלשת הגברים [...] בשלשה הגברים' (שמ"ב כג

¹³⁶ שימוש זה המופיע בנוסח הפנים זהה אפוא לחלוטין לשימוש המופיע לפנינו בכו"ק.

¹³⁷ לדעת טוב יש בחילוף זה גרסאות שנוצרו על ידי המעתיקים; ראה טוב, ביקורת, עמ' 207.

¹³⁸ ראה למשל וי' כד 6 נוח"מ שנים מערכות, נוח"ש שתי מערכות; שם כז 7 נוח"מ עשרה שקלים, נוח"ש עשרת שקלים. וראה שפרבר, מקבילות, עמ' 209.

22–16); 'עשרה השבטים [...] עשרת השבטים [...] (מל"א יא 31–35); 'ושתיים דלתות [...] ושתיים דלתות [...] (יח' מא 23–24); 'ששה כבשים [...] וששת כבשים' (שם מו 4–6).

מן האמור כאן נראה, כי זוהי דרכו של מקרא: להשתמש בכל אחת משתי התבניות המורפוסנטקטיות הקיימות בלשון בלא כל התניה. ומסתבר מכאן, שהכתיב והקרי בצירופי שם המספר מן הסוג הנידון כאן אינם אלא חלופות תחביריות שהיו מעוגנות במסורות לשון מקבילות בתקופת המקרא.

3.4.2 השימוש בצירופי לשון מטיפוס סמיכות תמורה לצד צירופי לשון סדירים

- (א) תצאתיו הגבול/תצאות הגבול (יהו' יח 19)
- (ב) החנית המלך/חנית המלך (שמ"א כו 22)
- (ג) הכלים האהל/הכלים האלה (מל"א ז 45)
- (ד) ההמון ישראל/המון ישראל (מל"ב ז 13)

לצד צירופים שמניים סדירים הבאים בדרך כלל ביידוע הסומך בלבד, על פי הדגם הרווח 'אֲרוֹן הַבְּרִית' (יהו' ג 6), ידעה העברית המקראית כפי הנראה דגם של צירוף שמני מטיפוס הַבְּרִית (שם 14). בצירוף האחרון, המצוי במקרא, מתיידעים גם הנסמך וגם הסומך כפי שנמצא גם בשפות שמיות שונות, כגון הערבית והסורית.¹³⁹ הצירוף הארון הברית אינו בנוי על פי המבנה הרגיל של צירוף סמיכות או צירוף לוואי. יש כאן, ככל הנראה, מעין 'סמיכות תמורה'.¹⁴⁰ אסביר דבריי: דומה כי טיפוס זה, המשתקף בצורות הכתיב הנידונות כאן, הוא מקרה פרטי ייחודי של צירוף שמני שנוצר בעקבות הצמדת שני מרכיבים במבנה אפוזיציונלי (שאינן יחס שעבוד ביניהם). המרכיב השני בצירוף זה בא כמסתבר לפרש את כוונת המרכיב הראשון (הגרעין שלפניו), להגדירו הגדרה מדויקת יותר, ולמעשה לצמצמו.¹⁴¹ ואפשר שיש במבנה זה מטיפוס 'הארון הברית' צורת הבעה אליפטית המבוססת על מבנה תשתית מורכב יותר.¹⁴² קדרי מבקש לראות בצירופים מסוג זה מבנה עילי שבמבנה התשתית שלו ניתן להבחין בשני איברים המוצמדים יחדיו לכדי יחידה תחבירית אחת: איבר א שביחידה זו משמש גרעין, ואיבר ב שבה מורכב מסמיכות דו-איברית שהנסמך שלה שווה למעשה לגרעין שהוא כאמור איבר א של היחידה התחבירית הכוללת.¹⁴³ נסמך

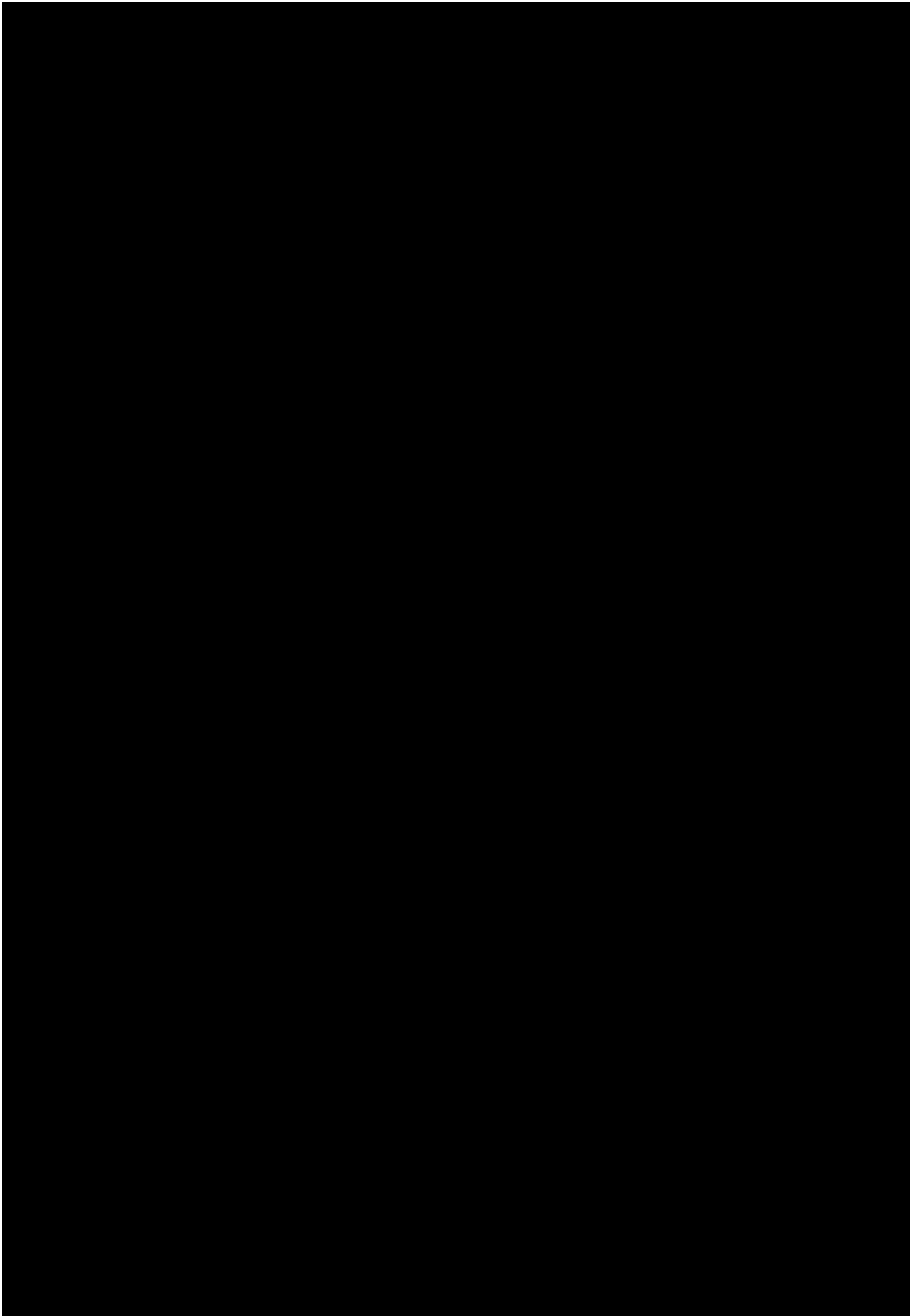
139 ראה ברוקלמן, דקדוק משווה, II, עמ' 216.

140 המונח סמיכות תמורה הוטבע לראשונה על ידי קוטשר, מגי"א, עמ' 340.

141 ואמנם יש הרואים במבנה זה 'תמורה מפרשת'. למשל רובינשטיין, 'צירוף-פועלי תמורת צירוף-פועלי במקרא: תיאור עולם והערכתו', תרכיץ נב (תשמ"ג), עמ' 539–546.

142 ראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 412.

143 ראה קדרי, פרשיות בתחביר, עמ' 36–37, ובמיוחד עיין במאמרו 'יידוע הנסמך בעברית – אימתי?', בית מקרא יא (תשכ"ו), עמ' 42–57.

על פי תפיסה זו מתבארות לשונות הכתיב הנידונות לפנינו כמבעים אליפטיים באופן זה:

תצאתיו הגבול → *תצאתיו [תצאות] הגבול
 החנית המלך *החנית [חנית] המלך¹⁴⁶
 הכלים האהל *הכלים [כלי] האהל¹⁴⁷
 המון ישראל *ההמון [המון] ישראל¹⁴⁸

הצירופים השמניים מטיפוס זה של 'סמיכות תמורה' מופיעים במידה ניכרת במקרא כתיב וקרי כאחד.¹⁴⁹
 אביא להלן רשימה חלקית הממוינת על פי שלושת הסוגים המצויים בהיקריות הכו"ק שנזדמנו בקורפוס הנחקר.

146 דרייזור (שמואל, עמ' 209) מעלה בפירושו לכתוב זה שתי השערות שונות: (א) ייתכן שחלה כאן דיטוגרפיה של הה"א: 'הנה החנית המלך' תחת 'הנה חנית המלך'; (ב) ייתכן שהקריאה הראויה כאן היא 'הנה החנית, המלך!', הווי אומר: הה"א שבתיבה המלך אין לראות בה ה"א היידוע, אלא היא ה"א הקריאה (לעניין זה ראה דרייזורסון, תחביר, עמ' 162; ילין, דקדוק, עמ' 140). ושאלה היא אפוא, אם אין לראות כאן בצירוף חנית המלך יחידה סמנטית אחת.

147 וכבר רלב"ג היטיב להבין כך: 'את כל הכלים האהל – כאילו אמר: את כל הכלים, כלי האהל וכמוהו רבים' (ראה פירוש רלב"ג המובא אצל כהן, מקראות, עמ' 59). סביר להניח כי האהל שבצירוף 'הכלים האהל' משמש כאן בהוראת 'בית', ולמעשה בית/אהל הם זוג נרדפים הבאים במקרא בצורה של איחוי (ראה דב' יא 6), כתקבולת הצלעות (ראה מש' יד 11) ובסמיכות הנרדפים (ראה תה' קלב 3); ראה אבישור, סמיכות הנרדפים, עמ' 13, 16. אפשר שלפנינו כאן שריד ארכאי מן התקופה שבה ה'אהל' שימש 'בית', ואמנם נמצא במקרא, ובייחוד בשירה, שימוש כמאובן לשוני זה המעיד על ארכאיות, למשל בביטוי איש לאהלו (כגון שופ' כ 8, וראה גם מל"א ח 66); ואף כשמדובר בבית המקדש, למשל 'ה' מי יגור באהלך' (תה' טו 1, ראה שם כז 4–5), וראה לעניין זה אשל, מחקר סמנטי, עמ' 151–152. כנגד הכתיב הכלים האהל, הבא כאמור על פי הדגם של 'סמיכות תמורה', הקרי בא על פי דגם שגיתי וסדיר במקרא של צירוף הלוואי: הכלים האלה. ואין הכרח לראות כאן שיכול אותיות האהל/האלה. התוספת של התיבה האלה בביטוי שלפנינו אפשר שבאה כאן להדגשת יתר. על כך יעידו כתובים מקבילים במקרא שנוסף בהם כינוי רומז מעין זה, למשל: שמ' כה 39 'את כל הכלים האלה' // שם לז 24 'ואת כל כליה'; מל"א ח 44 'העיר' // דה"ב ו 34 'העיר הזאת'; מל"א יב 10 'לעם הזה' // דה"ב י 10 'לעם'; מל"ב יח 35 'הארצות' // יש' לו 20 'הארצות האלה'. וראה שפרבר, דקדוק היסטורי, עמ' 273.

148 ראה רלב"ג בפירושו על אתר אצל כהן, מקראות, עמ' 191. והשווה שפרבר, שם, עמ' 260.

149 ראה למשל קניג, תחביר היסטורי, עמ' 298–302; שפרבר, שם, עמ' 618.

א. ללשונות הכתיב החנית המלך, הכלים האהל ראה:

העבתת הזהב (שמ' לט 17) המזבח הנחשת (מל"ב טז 14) העם הארץ (שם מה 16)
 הארון הברית (יהו' ג 14) המסגרות המכות (שם 17) הלעג השאננים (תה' קנג 4)
 העם המלחמה (שם ח 11) הבקר הנחשת (שם) הכהן הראש (דה"ב לא 10)
 הצבא הגברים (שמ"ב י 7) הספר המקנה (יר' לב 12)
 התועבות הגוים (מל"א יד 24) הפר החטאת (יח' מג 21)

ב. ללשון הכתיב ההמון ישראל, המעמיד באיבר ב שם פרטי, ראה:

הארץ כנען (במ' לד 2) המזבח בית אל (מל"ב כג 17)
 העם ישראל (יהו' ח 33) המלך בבל (שם כה 11)
 והארץ הגבלי (שם יג 5) המלך אשור (יש' לו 8)

ג. וללשון הכתיב תצאתיו הגבול, המעמיד באיבר א (הגרעין) כינוי, ראה:

אם יהיה נביאכם ה' (במ' יב 6) → אם יהיה נביאכם, [נביא] ה'
 כסאך אלהים (תה' מה 7) → כסאך, [כסא] אלהים

נראה כי בלשון המקרא שימשו זה בצד זה מבנים מורפוסיןטקטיים שונים. לצד שימוש בצירופי שם מן הטיפוס הסדיר (צירוף סמיכות או צירוף לוואי) נמצא לעתים שימוש במבנה הבנוי בדרך מיוחדת בעלת מבנה אפוזיציונלי – 'סמיכות תמורה'. לעתים מבנים אלה מקבילים ביניהם. זאת ניתן להוכיח מהופעתם זה כנגד זה בכתובים מקבילים במקרא. למשל, מל"ב יח 31 'כי כה אמר מלך אשור' // יש' לו 16 'כי כה אמר המלך אשור'; יר' נב 15 'הנפלים אשר נפלו על מלך בבל' // מל"ב כה 11 'הנפלים אשר נפלו על המלך בבל'.

וראיה נוספת, פעמים יופיעו שני המבנים השונים זה לצד זה באותו הקשר באותה ההוראה. למשל, 'שאו את ארון הברית ועברו לפני העם' (יהו' ג 6) – 'והכהנים נשאי הארון הברית לפני העם' (שם 14); 'ונתתה את שתי עבת הזהב על שתי הטבעת אל קצות החשן' (שמ' כח 24) – 'ויתנו שתי העבת הזהב על שתי הטבעת על קצות החשן' (שם לט 17). יתרה מזו, לעתים יבואו שני המבנים באותו הפסוק עצמו. כך למשל 'ואתן את הספר המקנה אל ברוך בן נריה [...] ולעיני העדים הכתבים בספר המקנה' (יר' לב 12).

לאור האמור כאן מתברר, שצורות הכתיב והקרי שנידונו כאן משקפות, ככל הנראה, חלופות מורפוסיןטקטיות שוות מעמד. אפשר שחלופות אלה שימשו במסורות לשון מקבילות, שנהגו לפנים בישראל.

3.4.3 חילופים בין סינטגמה של תמורה לסינטגמה של לוואי

(כ') וחץ

(א) ' חניתו כמנור ארגים ולהבת חניתו שש מאות שקלים ברזל' (שמ"א יז 7)
ועץ (ק')

יש המנסים לראות בכתיב ובקרי וחץ/ועץ חילוף שמקורו בתופעה פונטית של חילופי ח/ע.¹⁵⁰ אציע כאן פתרון שונה לחילוף שלפנינו. אציין תחילה שאין זה ראוי לדון כאן באופן אטומיסטי בתיבה עץ כנגד התיבה חץ, אלא יש לנסות להעמיד מבנים תחביריים: צירוף לשוני אחד, ועץ חניתו, כנגד משנהו, וחץ חניתו. ואדון כאן בשני מישורים שונים של הכו"ק: המישור התחבירי והמישור הסמנטי.

במישור התחבירי, הסינטגמה המשתקפת בקרי ועץ חנית אינה יחידה במקרא; היא מופיעה במקומות נוספים, למשל 'ויך אלחנן בן יערי [...] גלית הגתי ועץ חניתו כמנור ארגים' (שמ"ב כא 19) ובמקבילה 'ויך אחחנן בן יעור אחי גלית הגתי ועץ חניתו כמנור ארגים' (דה"א כ 5); וכן השווה 'ואיש [...] ימלא ברזל ועץ חנית' (שמ"ב כג 7). נראה שהצירוף המשתקף מן הקרי עץ חנית הוא סינטגמה של לוואי הבנויה משני איברים, ובה הסומך-הלוואי מגדיר את הנסמך-הגרעין מבחינת שייכותו, דהיינו עץ חנית (=העץ של יד החנית)¹⁵¹ – סמיכות המצינת שייכות.

לעומת זאת הסינטגמה המשתקפת מן הכתיב חץ חנית אינה כמסתבר סינטגמה של לוואי, שכן היחס בין שני רכיביה אינו יחס של שעבוד, ונראה כי שני הרכיבים מוצמדים זה לזה ביחס של גרעין ותמורה, ואם כך, הרי זוהי סינטגמה של תמורה מסוג מיוחד: הגרעין והתמורה הם שמות נרדפים. ושלא כמו בסינטגמה הקודמת, בסינטגמה זו היחס ההגיוני בין חנית (התמורה) ובין חץ (הגרעין) הוא יחס של איחוי א-סינדרטי. נראה שבצירוף המשתקף בכתיב שלפנינו, חץ חנית, הוצמדו כאמור שתי מילים נרדפות, תופעה לשונית-תחבירית מוכרת שרווחה בספרות המזרח הקדום והיא שכיחה אף בספרות המקראית (קרוב למאתיים היקרויות).¹⁵²

זוג מילים נרדפות עשוי לבוא כשהמילים מצומדות זו לזו בשלוש דרכים: איחוי, תקבולת הצלעות או סמיכות הנרדפים. כך למשל בזוג הנרדפים שמח/גיל המופיע במקרא: איחוי – 'ישמח ויגיל' (חב' א 15). תקבולת הצלעות – 'יגל יעקב // ישמח

150 כך למשל טוב, המציע לראות בחילוף זה בין הכתיב לקרי השתקפות של גרסאות שונות שנוצרו בגלל דמיון פונטי בין האותיות הגרוניות ח/ע; ראה טוב, ביקורת, עמ' 200. נגד הצעה זו ניתן לטעון כי הטקסט הנידון כאן אינו שייך לתקופה מאוחרת כתולדות העברית, שאמנם מתאפיינת בערעור הגיית העיצורים הגרוניים ע, ח.

151 זאת בניגוד לחומר אחר המרכיב את החנית, ה'ברזל' של הלהב, כמבואר בהמשך הפסוק 'ולהבת חניתו שש מאות שקלים ברזל' (שמ"א יז 7).

152 ראה אבישור, סמיכות הנרדפים, בייחוד עמ' 7, 21.

ישראל' (תה' יד 7; נג 7). סמיכות הנרדפים – 'ואבואה אל מזבח אלהים אֵל אֵל שמחת גילי' (תה' מג 4). ועוד עשרות דוגמות לשלושת הסוגים.¹⁵³ וכך, קרוב לוודאי, גם בזוג המילים הנידונות לפנינו בכתיב ובקרי חץ/חנית. נמצא אותן במקרא בצורת איחוי, 'שניהם חנית וחצים' (תה' נז 5), וכן בצורת תקבולת הצלעות, 'לאור חצץ יהלכו // לנגה ברק חניתך' (חב' ג 11). וכאן אנו עדים, כמסתבר מצורת הכתיב, לדרך השלישית של הצימוד – סמיכות הנרדפים: 'וחץ חניתו כמנור ארגים'.¹⁵⁴

במישור התחבירי נמצא אפוא שלפנינו כאן חילוף בין שתי תבניות לשון: מכאן תבנית הרגילה בצירופי סמיכות, ועץ חניתו, סינטגמה של לוואי; ומכאן תבנית של סמיכות הנרדפים, וחץ חניתו, סינטגמה של תמורה. וכבר הוכחנו באופן מפורט בסעיף הקודם, שבלשון המקרא שתי תבניות לשון אלה עשויות לבוא כתבניות חלופיות, ואפילו באותו הפסוק עצמו.

ומן המישור התחבירי אבוא עתה לדון במישור הסמנטי.

אפשר שלשונות הכתיב והקרי מרמזים על היבטים שונים של אותה חנית שזה מקרוב נכנסה לשימוש מבצעי בזירת הקרב בישראל ונראתה לישראל בבחינת חידוש. מתקבלת על הדעת השערתו של יגאל ידין,¹⁵⁵ כי 'תיאור כלי נשקו של הענק הפלשתי (והחנית בכללם) אינו דן בגודלם ובעצמתם בלבד, אלא מדגיש עם זה גם את התכונות הקשורות באיכותם, כפי שנראו לחייל המיליציה הישראלי, שזיונו היה עלוב למדי'.¹⁵⁶ לפי זה אפשר שלשון הקרי 'ועץ חניתו כמנור ארגים' מרמזת לצורתו החיצונית של כלי הנשק: במצב ניח המראה הבולט ביותר שמשך את עינו של הישראלי מן היישוב שעמד לנוכח החנית החדשה היה כנראה יד החנית, המוט בעל הלולאה,¹⁵⁷ שהזכיר לו מן הסתם את מוט הניר שבמערכת הנול המוכר לו היטב מחיי היום-יום, אשר תכונתו החיצונית הבולטת ביותר הייתה מערכת הלולאות והחבלים הכרוכים עליו.¹⁵⁸

לעומת זאת לשון הכתיב וחץ חניתו אפשר שהיא באה לרמז על תכונה אחרת של אותה חנית-לולאה, תכונה שבלטה לעין בשעת פעולתה המבצעית של החנית. הכוונה כנראה לתכונת המהירות, מהירות התנועה הגבוהה של החנית, שנבעה מאופן ההטלה הידנית באמצעות הלולאה. אפשר שמהירות זו הרשימה רושם עז במיוחד

153 ראה שם לאורך כל חיבורו.

154 ראה שם, עמ' 32–33. במקביל לצורת הבעה זו של סמיכות הנרדפים נוכל למצוא במקרא את צורת ההבעה הפשוטה יותר, למשל 'וביד המצרי חנית כמנור ארגים' (דה"א יא 23): כאן המילה חנית מופיעה לבדה, בלא אחותה הנרדפת לה בצדה.

155 ראה ידין, חניתו של גלית, עמ' 68–73.

156 ראה שם, עמ' 68. ולעניין זה ראוי להשוות לכתוב 'וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל כי אמרו הפלשתים פן יעשו העברים חרב או חנית' (שמ"א יג 19).

157 ראה ידין, שם, עמ' 71.

158 ראה שם, עמ' 73.

את הישראלי והזכירה לו את חץ הקנה במעופו המהיר שעה שהוא נורה מהקשת למרחקים, ומכאן הלשון וחץ חניתו.

מבחינה סמנטית נראה אפוא, כי לשונות הכתיב והקרי מכוונות לשני היבטים בולטים של אותו כלי נשק חדיש.

לסיכום הדברים ניתן לומר במידה רבה של סבירות, ששתי מסורות הלשון שבכתיב ושבקרי מזמנות לפני הקורא חלופות מורפוסיןטקטיות, המכוונות להוראה כללית אחת (ר"ל חנית ההטלה מטיפוס 'מנור האורגים') המשתמעת לשני היבטים המשלימים זה את זה.

(ב) 'וישמע דוד וישלח את יואב ואת כל הצבא הגברים [...] וירא יואב [...] ויבחר בישראל (כ')

מכל בחורי ויערך לקראת ארם. ואת יתר העם נתן ביד אבשי אחיו ויערך ישראל (ק')

לקראת בני עמון' (שמ"ב י 7–10)

מן הראוי לברר תחילה את המונח 'בחורי ישראל' או 'בחורים'.¹⁵⁹ דומה שהמונח שלפנינו מכוון אל יוצאי צבא אשר נבחרו מקרב בתי האב בישראל (כנראה על פי מכסות שהוטלו לפי מפקדים). אנשים אלה, שנבחרו לשרת בצבא, גויסו דרך קבע ושימשו ביחידות מבצעיות שונות. הם היו למעשה צבא קבע נבחר בתקופתו של דוד.¹⁶⁰

עתה אדרש לצד הלשוני של הכתיב והקרי: נראה כי מן הצורה המיוצגת בקרי, כל בחורי ישראל, משתקפת סינטגמה של לוואי, הרגילה בלשון המקרא. מן הניתוח התחבירי עולה שלפנינו כאן צירוף סמיכות:

לוואי גרעין

כל בחורי ישראל, ובו המגדיר (כל) מצטרף עם הגרעין (בחורי ישראל) לסינטגמה של שעבוד.¹⁶¹

לעומת זאת הצורה המיוצגת בכתיב, כל בחורי ישראל, אינה משקפת ככל הנראה סינטגמה של לוואי, אלא סינטגמה של תמורה. נראה שהצורן הסופי יי שבאיבר הראשון בחורי בתבנית בחורי ישראל אינו מצביע על צורת סמיכות ברבים,¹⁶²

159 נראה שלפנינו כאן צורת הרבים מן השם כחור (בינוני פעול. צורה זו מופיעה במקרא פעמים אחדות בלבד. מלבד הופעתה בקרי הנידון בחורי ישראל (שמ"ב י 9) היא מופיעה עוד פעמיים: 'משרת משה מבחוריו' (כמ' יא 28), וכן 'בחורי ישראל' (שמ"א כו 2) כתיב וקרי כאחד.

160 לעניין זה עיין בנדוד, בית האב, עמ' 48–49 וכן גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 50–51.

161 האיבר השני בסינטגמה 'בחורי ישראל' אף הוא בנוי כסינטגמה של לוואי בהוראת נבחר ישראל.

162 ראה למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 421 (a). וכן ראה ז'ואן, דקדוק, II, עמ' 470.

אלא משקף ככל הנראה סיומת קדומה של צורת ריבוי (נפרד) כמו בשפות שמיות אחרות, דוגמת הארמית.¹⁶³

על פי תפיסה זו יש בביטוי הנידון לפנינו שני איברים, לאמור:

גרעין תמורה

ויבחר מכל בְּחֹרֵי בִּישְׂרָאֵל

ההוראה העולה מניתוח תחבירי זה היא זו: ויבחר מכל¹⁶⁴ – יואב בחר לו חלק מכלל אנשי הצבא, שנשלחו אליו למערכה על ידי דוד, והולך המקרא ומפרש כוונתו: בחורי בישראל, היינו הנבחרים.

מסתבר שלפנינו בביטוי הנידון, בחורי בישראל, תמורה מפרשת לתיבה מכל (הגרעין). על פי לשון הקרי מתקבלת התמונה התחבירית הזו:

גרעין תמורה

ויבחר מכל בְּחֹרֵי בִּישְׂרָאֵל

התמורה בחורי ישראל מצטרפת עם הגרעין מכל לסינטגמה של איחוי. גם הכתיב וגם הקרי מכוונים אפוא לאותה הוראה כוללת: על פי הקרי, 'ויבחר מכל בחורי ישראל', הכוונה היא שיואב בחר לצורכי מלחמתו בארם מכל אותם לוחמים (בחורי ישראל) שנשלחו אליו על ידי דוד. ואילו על פי לשון הכתיב, 'ויבחר מכל בחורי בישראל', יואב בחר לו חלק מכלל הלוחמים שנשלחו אליו, וכל אלה שבחר היו הנבחרים (כפי שהכתוב מפרש עצמו בעזרת התמורה המפרשת). מסתבר אפוא שהכתיב והקרי אינם אלא חלופות מורפוסיןטקטיות: מכאן סינטגמה

163 תצורת ריבוי קדומה זו באה לידי ביטוי במקומות לא מעטים במקרא, ובעיקר כלשון השירה, לעתים בצירוף מילות יחס ולעתים בלעדיהן. להלן דוגמות אחדות: ללא תוספת מילת יחס – למשל 'מי המרים' (במ' ה 18), 'חלונִי שקפים אטמים' (מל"א ו 4), 'מלאכי רעים' (תה' עח 49); בצירוף ב היחס – למשל 'השכוני באהלים' (שופ' ח 11), 'הרי בגלכוע' (שמ"א א 21), 'עברי בעמק הבכא' (תה' פד 7); בצירוף מ היחס – למשל 'גמולי מחלב' (יש' כח 9), 'נביאי מלבם' (יח' יג 2); בצירוף ל – למשל 'שחרי לטרף' (איוב כד 5); בצירוף אל – למשל 'יורדי אל אבני בור' (יש' יד 19); בצירוף על – למשל 'ישבי על מדין והולכי על דרך' (שופ' ה 10); בצירוף את – למשל 'משרתי אתי' (יר' לג 22). ראה דין, סיומת י, עמ' 17–19.

164 נראה כי מ' היחס שבתיבה מכל באה בהוראת מ' החלק. השווה לכאן 'ויבא קין מפרי האדמה' (בר' ד 3). נראה שיואב בחר את הנבחרים, ואת יתר החיילים שלח למערכה שהתנהלה נגד עמון, ככתוב 'ואת יתר העם [=עם המלחמה] נתן בידי אבשי אחיו ויערך לקראת בני עמון' (שמ"ב י 10).

של תמורה, המיוצגת בכתיב, ומכאן סינטגמה של לוואי, המיוצגת בלשון הקרי. ואמנם דרכו של מקרא להמיר באופן חופשי צירוף של סמיכות בצירוף של תמורה.¹⁶⁵

3.4.4 חילופים בין תבניות תחביריות שונות לציון ערך ההפלגה

ברכב (כ')

'ביד מלאכיך חרפת ה' ותאמר רכבי אני עליתי מרום הרים' (מל"ב יט 23)

ברב (ק')

ראייה אטומיסטית המבקשת לראות בחילופי הכו"ק שלפנינו חילופים לקסיקליים גרדא בין שתי תיבות, ברכב/ברב, דומה שאין בה כדי להתיר את הקושי הלשוני שבמבע העולה מן הכתיב ברכב רכבי.

נראה שיש לדון כאן בלשונות הכתיב והקרי בראייה רחבה יותר המסתייעת בהקשר הספציפי שהכתוב שלפנינו נתון בו. מן הכתוב בהקשרו מצטיירת תמונה של מלך המתרברב ומדמה עצמו למלך עליון במדרגה אלוהית. מדובר במלך אשור סנחריב, המתפאר כי מרכבותיו מיטיבות לדהור אפילו בהרים הגבוהים, שאינם עבירים לרכב כלל: 'אני עליתי מרום הרים [...] ואכרת קומת ארזיו [...] ואבואה מלון קצה' (מל"ב יט 23–24).

הצירוף העולה מן הקרי, ברב רכבי, אינו מעלה קשיים לשוניים. אשר למבנה התחבירי שלו יש לומר: בלשון המקרא (שלא בלשון ימינו) קיימת אפשרות ששם התואר (המגדיר) יבוא גם לפני שם העצם (הגרעין).¹⁶⁶ כך למשל 'רבות בנות עשו חיל' (מש' לא 24). בצירוף זה יש, ככל הנראה, שימוש בכמת בלתי מדויק בעל טווח רחב ביותר, רוב,¹⁶⁷ שבא לציין דרגת הפלגה (superlative), וכמוהו רבים במקרא, למשל 'אין המלך נושע ברב־חיל גבור לא ינצל ברב־כח' (תה' לג 16) או 'אל ים ברב־חסדך ענני' (שם סט 14), ואחרים.¹⁶⁸

התיבה רב משמשת בצירופים מעין אלה במובן של שם תואר (רב). המשמעות המתקבלת מן הצירוף ברב רכבי שבקרי הוא אפוא 'ברכבי הרב', היינו 'במרכבותי הרבות'.¹⁶⁹ צירוף זה בא במדויק, כתיב וקרי כאחד, גם במקבילה שבישעיהו, 'ברב רכבי אני עליתי' (יש' לז 24), ודומה לו 'ויבטחו על רכב כי רב' (שם לא 1). ונראה כי

¹⁶⁵ כך ראינו בסעיף הקודם. ראה ניסוחו של רבין: 'הסמיכות מתחלפת באופן חפשי בתמורה' (רבין, תחביר, עמ' 73).

¹⁶⁶ ראה למשל שם, עמ' 69.

¹⁶⁷ ראה קדרי, תחביר וסמנטיקה, א, עמ' 335–336.

¹⁶⁸ וכן ראה יש' א 11; יר' ל 14; הו' י 13; תה' ה 8.

¹⁶⁹ רכב הוא שם קיבוצי. כך עולה ממקראות כגון 'ויעל עמו גם רכב גם פרשים' (בר' נ 9); 'כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו' (שמ' טו 19); 'כי תצא למלחמה [...] וראית סוס ורכב עם רב' (דב' כ 1). לתקבולת רכב//מרכבות ראה 'מדוע כשש רכבו לבוא // מדוע אחרו פעמי מרכבותיו' (שופ' ה 28).

גם הצירוף העולה מן הכתיב, ברכב רכבי, מכוון לאותה הוראה המשתקפת מן הקרי, ברב רכבי, אלא בדרך אחרת של הפלגה. המבנה המשתקף מן הכתיב הוא בעיקרו הכפלת שם במבנה של סמיכות.¹⁷⁰ יש המכנים מבנה זה 'סמיכות להפלגה'.¹⁷¹ יצוין ששימוש זה בדרך ההפלגה בכתוב שלפנינו נראה הולם היטב את לשון הכתוב, והוא עולה בקנה אחד עם רוח הדברים המתוארים בגוף המקרא, שכן, כנזכר לעיל, שופעת לשונו המתפארת-המתרברבת של סנחריב מלך אשור ביטויי הגזמה והפלגה שונים, כגון 'אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון [...] ואחרב בכף פעמי כל יאֲרִי מצור' (מל"ב יט 23–24).

לטיפול זה של הבעת הפלגה על ידי הכפלת השם יש במקרא וריאציות שונות.¹⁷² לצד הדגם הרגיל של הצירוף, המעמיד צורה דקדוקית של יחיד (אפשר שיש כאן שם קיבוצי) בסמיכות לצורת הרבים (כמו נצח נצחים [יש' לד 10], לדור דורים [שם נא 8]), נמצא לעתים במקרא צירופי לשון כגון קדשי הקדשים (וי' כא 22), שמי השמים (תה' קמח 4), היינו שני הרכיבים באים ברבים. ולצד דגם של צירוף חסר כינוי, כגון 'לִדְרֹר דֹר' (שמ' ג 15), 'כְּגֹב גֹבִי' (נחום ג 17),¹⁷³ יבוא לעתים דגם בצירוף כינוי כמו רעת רעתכם (הו' י 15),¹⁷⁴ הדומה לצורה העולה מן הכתיב הנידון כאן. מכל האמור כאן סביר להניח ששתי הלשונות – זו שבכתיב ('ברכב רכבי') וזו שבקרי ('ברב רכבי') – הן שתי דרכי הבעה שונות לציון דרגת ההפלגה בלשון המקראית, ולמעשה הן שתי חלופות מורפוסנטקטיות שמשקפות, ככל הנראה, מסורות לשון מקבילות שהיו להן מהלכים בתקופת המקרא.

3.5 שימוש הכינוי הפרולפטי באחת מצורות הכתיב והקרי

(א) ויצוהו/ויצוה (מל"ב טז 15)¹⁷⁵

(ב) יקרחה/יקרחו (וי' כא 5)

- 170 ראה קדר-קופשטיין, כפל גזירה, עמ' 392; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 431.
 171 כך למשל ילין, דקדוק, עמ' 191; וכך י' שטיינברג, מערכי לשון עבר, וילנא תרע"א, עמ' 116.
 172 מתברר שאין תופעה לשונית זו של הבעת דרגת ההפלגה ייחודית ללשון המקרא. תופעה זו מצויה גם בלשון חז"ל; ראה למשל סגל, דקדוק, עמ' 99, 194. וכן מצויה היא בשפות שמיות כמו אוגריתית; על כך ראה למשל רין ורין, עלילות, עמ' 87, 97, 391, 395.
 173 מסתבר שהשם גֹבִי בא כאן בהוראת שם קיבוצי, כמו בעמ' 10 'יוצר גֹבִי', וצורתו היא צורת היחיד בסיומת ay-. ראה גם שְדִי, כגון 'יעלו שְדִי וכל אשר בו' (תה' צו 12).
 174 ראה גם פירושו של כהנא על אתר: א' כהנא, מקרא מפורש, ס' תרי עשר, ירושלים תשכ"ט (קוב תרס"ג), עמ' 46. וכן ראה שי, תרי עשר, עמ' 36.
 175 דיון זה פותח בהיקרות זו (ולא בקודמתה שבספר ויקרא), כיוון שהיא מייצגת את המבנה הרגיל יותר בלשון המקרא.

ויצוהו (כ')

(א) ' המלך אחז את אוריה הכהן' (מל"ב טז 15)

ויצוהו (ק')

נראה שלשון הכתיב ויצוהו, המרמזת על הקריאה 'ויצוהו המלך אחז את אוריה הכהן', מכוונת לשימוש המקובל בעברית המקראית במבנה המכיל כינוי פרולפטי.¹⁷⁶ כך למשל 'זבדני אלהים אתי זבד טוב' (בר' ל 20), 'ויעדהו אנשי הבליעל את נבות נגד העם' (מל"א כא 13); וכך בהיקריות דומות אחרות, כגון 'וחגרת אתם אבנט אהרן ובניו' (שמ' כט 9), 'וירקידם כמו עגל לבנון ושריון' (תה' כט 6) – כל אלה מצביעים על אותו מבנה תחבירי: כינוי פרולפטי מושאי חבור לפועל, המנותק מן השם המכונה.¹⁷⁷

לצד לשון הכתיב, המשמשת במבנה של כינוי פרולפטי, לשון הקרי ויצוהו, המכוונת לקריאה 'ויצוהו המלך אחז את אוריה הכהן', אינה משתמשת במבנה זה. ונראה שעיקר ההבדל בין שני מבנים אלה שבכתיב ושבקרי אינו אלא הבדל של אמפזה בלבד, היינו שימוש בכינוי גוף המקדים לרמז על שם העומד אחריו כתמורה נתפס אולי כשימוש אמפטי יותר מחברו.¹⁷⁸

בעלי המסורה, כדרכם, תיעדו לדורות את שני המבנים התחביריים שהגיעו לידיהם: את האחד הכניסו לכתיב ואת האחר לקרי. ואפשר שהחילוף בין הכתיב לקרי מקורו בשתי מסורות לשון מקבילות שנהגו בתקופת המקרא. אדון בהיקרות האחרת:

176 וכבר הוכיח קוגוט בעשרות דוגמות בצורה הד־משמעת, שהשימוש בכינוי הפרולפטי לא היה נחלתן של הארמית, לשון חז"ל ושפות שמיות אחרות בלבד, אלא היה שכיח למדיי בלשון המקרא ונחשב אחד ממאפייני התחביר המקראי; ראה בעניין זה קוגוט, הכינוי היתר, בייחוד עמ' 15–26, 97–112.

177 לצד מבנה זה שכיח יותר במקרא מבנה מקביל לו, שאין בו כל חציצה בין הכינוי הפרולפטי המושאי ובין המכונה. למשל, 'ותפתח ותראהו את הילד' (שמ' ב 6); 'כאש תשרפנו את אשר בו הנגע' (וי' יג 57); 'כל נדיב לכו יביאה את תרומת ה'' (שם לה 5); 'הנני מאכילם את העם הזה' (יר' ט 14). ראה קוגוט, שם, עמ' 24–26.

178 אשר לדרך צמיחתו של המבנה האמפטי המכיל כינוי פרולפטי מסוג זה ניתן לשער, שהתערכה כאן מחשבת משנה (afterthought) והביאה בדיעבד את הכותב להוסיף ולפרש את שם העצם. כתחילה, יש לשער, חשב הכותב להסתפק בכינוי 'ויצוהו' בלבד, אך מאוחר יותר נראה ששימוש זה בכינוי אינו מבהיר דיו שמדובר באוריה, על כן הוסיף הכותב להבהרה 'את אוריה הכהן', וכך נולד המבנה שלפנינו בכתוב: 'ויצוהו המלך אחז את אוריה הכהן'. ומכל מקום, מבנה זה, המשתמש בכינוי הפרולפטי, משאיר רושם חזק יותר ביחס לחברו נעדר הכינוי הפרולפטי, דהיינו הוא אמפטי יותר.

יקרחה (כ')

(ב) 'לא־ קִרְחָה בְּרֹאשׁ [....] וּפָאֵת זָקָנָם לֹא יִגְלָחוּ' (וי' כא 5)
 יִקְרָחוּ (ק')

אקדים ואומר, כי השימוש באת ליחסת המושא לא היה בלעדי. במקביל לו שימשה ה־ל האקוזטיבית, למשל 'ואהבת לרעך כמוך' (וי' יט 18); 'הרגו לאבנר' (שמ"ב ג 30). וראה עוד וי' יט 34; יר' מ 2; איוב ה 2 ועוד. לעתים שימשו שתי הצורות האלטרנטיביות זו לצד זו, אף באותו פסוק, למשל 'ויקרא את כל אחיו [...] ולכל אנשי יהודה' (מל"א א 9); 'ברכו נא את ה' אלהיכם ויברכו כל הקהל לה' (דה"א כט 20). ונראה כי לצד את אקוזטיבית ו־ל אקוזטיבית שימשה במקרא גם ב— בשימוש אקוזטיבי. להלן כמה מן הכתובים המצביעים בבירור על שימוש מיוחד זה של הצורן הכבול ב— כציין מושא: 'וירם במטה ויך את המים' (שמ"ב ז 20); 'והכית בצור ויצאו ממנו מים' (שם יז 6); 'שמרו מי בנער באבשלום' (שמ"ב יח 12).

יתרה מזו, לעתים משמשים במקרא שני צייני המושא ב—, את זה בצד זה בחופשיות, כנראה לצורך גיוון סגנוני. כך למשל בכתובים האלה: 'ורגמו אתו כל העדה' (וי' כד 14) — 'רגם ירגמו בו כל העדה' (שם 16); 'אתם עברים בגבול אחיכם [...] אתה עבר היום את גבול מואב' (דב' ב 4, 18); 'העיר אשר בחרתי בה [...] למען דוד עבדי אשר בחרתי אותו' (מל"א יא 32, 34). ואף באותו הפסוק עצמו נמצא כן, למשל 'ויכו את מואב [...] ויכו בה והכות את מואב' (מל"ב ג 24).

לאור עובדה זו שהובהרה כאן יש מקום להניח, כי כפי שאת משמשת במקרא בכינוי הפרולפטי המושאי, וכן ל— אקוזטיבית (במידה פחותה יותר),¹⁷⁹ כך ניתן לצפות למצוא במקרא כינוי פרולפטי מושאי ב— המציינת מושא (ב— אקוזטיבית). נראה שצורת הכתיב הנידונה לפנינו מזמנת עדות (אמנם נדירה) לשימוש כזה. אבהיר דבריי: על פי לשון הכתיב 'לא־יקרחה קִרְחָה בְּרֹאשׁ וּפָאֵת זָקָנָם לֹא יִגְלָחוּ וּבִבְשָׁרָם לֹא יִשְׁרְטוּ שְׂרָטָת' (וי' כא 5)

מוטלים כאן על הכוהנים שלושה איסורים (לא יקרחה, לא יגלחו, לא ישרטו). איסורים אלה באים בפסוק זה בשלוש צלעיות (צלעית א כנגד צלעיות ב, ג) בתקבולת כיאסטית:

(א)	לא יקרחה קרחה	בראשם
(ב)	ואת פאת זקנם	לא יגלחו
(ג)	ובבשרם	לא ישרטו שרטת

בהנחה שהב— הפותחת את התיבה בראשם שבצלעית הראשונה משמשת כאן

179 ראה למשל שם, עמ' 97–98. והשווה לכאן כתובים כגון 'ויגלם לראוכני ולגדי ולחצי שבט מנשה' (דה"א ה 26); 'ויבדלם אמציהו להגדוד אשר בא אליו מאפרים' (דה"ב כה 10).

בשימוש אקוזטיבי (ובמקביל לה גם ה־ב – הפותחת את התיבה ובכשרם), ניתן לקרוא על פי הכתיב

קִרְחָה	בראשם'	לֹא יִקְרַחָה ¹⁸⁰
אותו	את ראשם',	בהוראת
לא יגלחו		ובמקביל לו כיאסטית
לא ישרטו שרטת'.		וב[=את] בשרם

על פי קריאה זו לפנינו בצלעית הראשונה שימוש מיוחד במבנה המכיל כינוי פרולפטי, שהאיבר הראשון שבו הוא כינוי מושא מקדים החבור לפועל יִקְרַחָה, ובינו לבין השם המכונה ראשם חוצצת התיבה קִרְחָה.

אף כאן, כמו בהיקרות הקודמת, נראה שלצד לשון הכתיב, הבאה במבנה של כינוי פרולפטי 'לא יקרחה (= יקרחה) קרחה בראשם', עומדת לשון הקרי המקבילה לה 'לא יקרחו קרחה בראשם', אשר נעדרת כינוי פרולפטי.

בעלי המסורה, שלנגד עיניהם ניצבו שני מבנים תחביריים מקבילים אלה, העמידו אותם זה לצד זה בכתיב ובקרי, ובכך הנציחו אותם לדורות.

3.6 שימוש בדיבור ישיר או בדיבור עקיף

קטגוריה תחבירית נוספת העולה מהיקריות הכתיב והקרי שבקורפוס הנחקר עניינה שימוש בדיבור ישיר או בדיבור עקיף. לפני שאדון בפרטיה של קטגוריה זו אתייחס למהותה.

תוכנו של דיבור אפשר שיימסר כלשונו בפי הדובר המקורי, היינו בדיבור ישיר,¹⁸¹ ואפשר שיימסר אגב שינויי צורה קלים (כגון בגוף, בזמן וכדומה בהתאם למתבקש

180 אשר לכתיב יקרחה (= יקרחה) יש לומר: כתיב עיצורי (מחוסר אמות קריאה) הוא כידוע סממן של קדמות, כפי שמעידות שפות שמיות שונות. כך למשל בכתובת אחרם הפניקית נמצא 'כשתה בעלמ' (אחרם, שו' 1) = כאשר שמהו (= שם אותו) בבית עולמו; ראה למשל אבישור, כתובות פניקיות, ב, עמ' 159–160. וכן הדבר במואבית, למשל 'ואסהבה לפני כמש' (מישע, שו' 12–13) = ואסחבה (= ואסחב אותו) לפני כמוש; ראה למשל אחיטוב, אסופת כתובות, עמ' 251. וכן רגיל באוגריתית; ראה למשל סיון, אוגרית, עמ' 37–38. וראה עוד גאר, גאוגרפיה דיאלקטית, עמ' 110–111. ובמקרא נראה ששרד כתיב עיצורי (חסר) מעין זה בכמה מקראות, למשל 'ויתנה (כ') על יד עשי המלאכה' (מל"ב כב 5) – כתיב ההולך ומתפרש בהמשך הפסוק: 'ויתנו אותו לעשי המלאכה'. ועוד ראה שימוש מגוון של כתיב באותו הפסוק עצמו: 'ויקה שמואל טלה [...] ויעלה (כ') [...] ויזעק שמואל אל ה' ויענהו ה' (שמ"א ז 9).

181 ראה למשל 'ויאמר אלהים יהי אור' (בר' א 3).

על פי התבנית המשבצת), היינו בדיבור עקיף.¹⁸² כך בלשון העברית לרביה, ובכלל זה בעברית המקראית.¹⁸³ ואמנם בכך נוכל להיווכח במקומות רבים במקרא, כאשר הכתוב נוקט חופש במעבר מסגנון אחד למשנהו: במקום אחד נאמרים הדברים ישירות מפי אומרם או בציטוט בדיבור ישיר, ובמקום אחר נאמרים הדברים (ובכלל 'אמירה' גם אמירה שבלב, היינו במחשבתו של אדם) בדיבור עקיף.¹⁸⁴ ויש לעתים שבעניין מסוים ינקוט המקרא באופן בלתי תלוי את שתי הדרכים: במקום אחד ינקוט דיבור ישיר, ובמקום אחר דיבור עקיף. כך למשל בעניין גילוי הזהות היהודית של גיבוריו: אצל יונה הנביא נוקט הכתוב דיבור ישיר באשר לחשיפת זהותו, 'ויאמר אליהם עברי אנכי' (יונה א 9), ואילו באותו מצב במגילת אסתר נוקט הכתוב דיבור עקיף בנוגע לגילוי זהותו של מרדכי: 'כי הגיד להם אשר הוא יהודי' (אס' ג 4). השוני הוא אפוא בין ניסוח דברים כפי שנאמרו ישירות מפי אומרם לניסוחם על ידי הכותב בדיבור עקיף. ובעניין זה קיים במקרא כפי שנזכר כאן בראש דברינו חופש רב עם נטייה לנקוט לעתים גיוון סגנוני.¹⁸⁵ אדון עתה בהיקריות הכתיב והקרי שנקרו לפנינו בעניין זה בקורפוס הנחקר:

מצותו (כ')

א) 'ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי' (דב' ה 9)

מצותי (ק')

בעשרת הדיברות שבספר שמות המקרא מביא את הדברים כפי שנאמרו לראשונה במקורם מפי ה', בדיבור ישיר: 'לאהבי ולשמרי מצותי' (שמ' כ 5). לעומת זאת כאן בדברים משתקפות שתי מסורות: מסורת הקרי, היינו מסורת הקריאה שנתלוותה לטקסט הכתוב, מקפידה לשמור על ניסוח הדברים במדויק כפי שיצאו לראשונה במקורם מפי ה' בסיני, ומשום כך נוקטת מסורת זו דיבור ישיר ('מצותי'); ומנגד מסורת הכתיב מביאה את הדברים כשם שנאמרו לעם ישראל על ידי משה, שליחו של ה': 'ולשמרי מצותו' – היינו בדיבור עקיף. נראה שהמעבר בספר דברים מגוף

182 ראה למשל 'אמרו מי יראה – למי' (תה' סד 6). ולמעשה הם אמרו: *מי יראה אותנו?

183 ראה רבין, תחביר, עמ' 109–112.

184 דוגמה לדיבור ישיר – יעקב מזכיר את הבטחותיו של ה' אליו כתפילתו: 'ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך' (בר' לב 13). ודוגמה לדיבור עקיף – הכתוב בספר יהושע מתייחס לצו שכתורה 'ובנית שם מזבח [...] מזבח אבנים לא תניף עליהם ברזל' (דב' כז 5) כזו הלשון: 'אז יבנה יהושע מזבח [...] כאשר צוה משה [...] מזבח אבנים [...] אשר לא הניף עליהן ברזל' (יהו' ח 30–31).

185 נטייה זו של המקרא לגוון את סגנונו כולטת במיוחד כשמעמתיים את נוה"מ עם הנוסח השומרוני של התורה. כך למשל בעניין ההתאם התחבירי במספר: שמ' י 17: נוה"מ 'שא [...] והעתירו' – נו"ש 'שאו'; שם יב 46: נוה"מ 'לא תוציא [...] לא תשכרו' – נו"ש 'לא תוציאו'. ראה בעניין זה שפרבר, מקבילות, עמ' 217–220.

ראשון לגוף שלישי הוא עניין תחבירי-סגנוני בלבד,¹⁸⁶ וכמוהו שינויים רבים אחרים העולים בקנה אחד עם אופיו המיוחד של ספר דברים, המנוסח כנאום גדול של משה לפני עם ישראל, והנחשב כמשנה תורה, שמתאפיין בחזרות רבות.¹⁸⁷

חילוף מעין זה בין שתי דרכים מקבילות – מכאן מבע בדיבור ישיר, ומכאן מבע בדיבור עקיף – נמצא לעתים בין כתובים מקבילים במקרא, דבר העשוי כשלעצמו לתמוך בטענה שיש כאן דרכי תחביר מקבילות. ראה למשל דברי רבשקה באוזני העם אשר על חומת ירושלים: מל"ב יח 29 'אל ישא לכם חזקיהו כי לא יוכל להציל אתכם מידו' // דה"ב לב 15 'אל ישא אתכם חזקיהו [...] כי לא יוכל כל אלוה [...] להציל עמו מידו'.

כללו של דבר, הכתיב והקרי משקפים שימוש בשתי חלופות תחביריות-סגנוניות: מסורת הקרי נוקטת דיבור ישיר ושומרת על אחדות סגנונית, 'לאהבי ושמרי מצותי', ואילו מסורת הכתיב נוקטת דיבור עקיף, ובכך נוטה לצד הגיוון הסגנוני 'לאהבי ולשמרי מצותי', ושתי הדרכים נוהגות כאמור במקרא באופן חופשי.

(ב) 'ויהי כשמע כל מלכי האמרי [...] את אשר הוביש ה' את מי הירדן מפני בני עברנו (כ')

ישראל עד

עברם (ק')

(יהו' ה 1)

יש חוקרי מקרא הנוטים לראות בהיקריות כתיב וקרי מעין אלה שיבושי כתיב שבאו על תיקונם בקרי. לטענתם הדמיון הגרפי שבין צמד האותיות נו ובין האות ם (בכתב האשורי) היה עשוי להוליד שיבושים גרפיים מסוג זה בתהליך המסירה של הטקסט המקראי.¹⁸⁸ לדעת ויס הכתיב עברנו נוצר מן התיבה שבקרי עברם עקב הדמיון הגרפי הנ"ל. גרסת הקרי נראית עדיפה לדעתו, והוא מוסיף ואומר: 'זוהי גם הגרסה המשתקפת בתרגומים'.¹⁸⁹ אמנם בדבריו אלה הסביר ויס בדרך ההשערה כיצד צמחה גרסת הכתיב עברנו מתוך גרסת הקרי עברם, אך בכך עדיין אין משום הוכחה לטענתו כי 'גרסת הקרי נראית עדיפה'. גם הסתמכותו על התרגומים אין בה ממש, שכן התרגומים מעצם טיבם נוהגים לאמץ דווקא את גרסת הקרי, ומשום כך

¹⁸⁶ ראה למשל פרץ, משפט הזיקה, עמ' 112 הערה 3.

¹⁸⁷ וכדרכה של חזרה כלשון המקרא יש נטייה לגוון בניסוח הדברים ולא לחזור עליהם בדיוק נמרץ. למשל 'כבוד את אביך ואת אמך' (שמ' ב 12) – 'איש אמו ואביו תיראו' (וי' יט 3); 'ונהרו אליו כל הגוים' (יש' ב 2) – 'ונהרו עליו עמים' (מי' ד 1); 'ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים' (יש' ב 4) – 'ושפט בין עמים והוכיח לגוים עצומים' (מי' ד 3). וכן ראה השינויים בין הצו ובין המעשה בבניית המשכן וכליו אצל חכם, שמות, ב, עמ' שסח; וייזר, דרך החזרה, עמ' 268–279.

¹⁸⁸ ראה למשל גרינץ, מבואי מקרא, עמ' 61; טוב, ביקורת, עמ' 199.

¹⁸⁹ ראה ויס, מחקרי מקרא, עמ' 6.

אין להסתמך עליהם כראיה להעדפת הקרי על פני הכתיב. ונראה שיש להבין את הכתיב והקרי שלפנינו מתוך ראיית ההקשר הרחב של הדברים. בפרק הקודם הובאו דברי יהושע לבני דורו, בניהם של דור המדבר, שעברו זה עתה את הירדן בדרכם לרשת את הארץ, וכה אמר יהושע: 'אשר הוביש ה' אלהיכם את מי הירדן מפניכם עד עברכם כאשר עשה ה' אלהיכם לים סוף אשר הוביש מפנינו עד עברנו'. הלשון עד עברכם נוגעת כאן למעבר הירדן (על ידי דור הבנים), ואילו הלשון עד עברנו נוגעת למעבר ים סוף (על ידי דור האבות, דור המדבר, שגם יהושע בכללו) – הניסוח של הדברים כאן הוא בדיבור ישיר, כמתחייב מן המצב המתואר. בכתוב הנידון לפנינו, יהו' ה' 1, משתקפות כנראה שתי מסורות לשון הבאות לידי ביטוי בכתיב ובקרי. לפי לשון הקרי עד עברם נראה, שהכותב מנסח את הדברים מנקודת מבט של היסטוריוגרף, הכותב דבריו לדורות בלשון היסטוריוגרפית, גיטרלית ונקייה ממעורבות אישית, היינו בדיבור עקיף. לשון הכתיב לעומתה – עד עברנו – מרמזת, ככל הנראה, שכותב הדברים, ואפשר שהוא כאן המחבר-היוצר עצמו (יהושע), היה בין העוברים את הירדן, לפיכך הוא מנסח את דבריו כדיבור ישיר. נראה אפוא, שהכתיב והקרי משקפים כאן מסורות לשון מקבילות שאחת מהן (זו שבקרי) מיוסדת על דיבור עקיף, עברם, והשנייה (זו שבכתיב) על דיבור ישיר, עברנו; ושתייהן מכוונות להוראה אחת בהבדל סגנוני בלבד.

ג) 'ותרא דלילה כי הגיד לה את כל לבו ותשלח ותקרא לסרני פלשתים לאמר עלו לה (כ')
הפעם כי הגיד את כל לבו' (שופ' טז 18)
לי (ק')

יש הנוטים להעדיף לשון אחת (זו שבכתיב או זו שבקרי) על פני חברתה,¹⁹⁰ ונראה כאן שניתן לקיים את שתי הלשונות כאחת. על פי לשון הקרי, לי, הזמנת דלילה לסרני פלשתים מכילה הנמקה, היינו דלילה קוראת לפלשתים ואומרת: 'עלו הפעם כי הגיד לי את כל לבו'. לעומת זאת על פי לשון הכתיב, לה, אין בהזמנת דלילה כל הנמקה. דלילה מסתפקת בקריאה הקצרה: 'עלו הפעם'. ההנמקה – 'כי הגיד לה את כל לבו' – אינה אלא תוספת מבארת מצד הסופר הכותב את הדברים.¹⁹¹

190 ראה למשל גורדיס (כתיב-קרי, עמ' 152), הנוטה להעדיף כאן את הקרי על פני הכתיב.
191 דרך זו של התערבות הסופר במהלך סיפור הדברים ידועה לכל המצוי באמנות הסיפור המקראי. ראה למשל בפרשת הבשורה על הולדת הבן לשרה: 'ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה ויאמר לא כי צחקת' (בר' יח 15). הנימוק להכחשתה של שרה אינו חלק מדברי שרה, אלא הערתו של הסופר המובלעת במעין מאמר מוסגר תוך כדי סיפור המעשה. וכן הדבר בסיפור המעשה של יונה הנביא: 'ויאמרו אליו מה זאת עשית כי ידעו האנשים כי מלפני ה' הוא בורח כי הגיד להם' (יונה א 10). המילים המודגשות אינן אלא מאמר מוסגר המשובץ בתוך מהלך הסיפור על ידי הכותב עצמו.

מסתבר מכאן ששתי מסורות לשון מקבילות משתקפות מבעד ללשוניות הכתיב והקרי:¹⁹² האחת (זו שבקרי) מיוסדת על דיבור ישיר, 'כי הגיד לי את כל לבו', והדברים יוצאים מפי אומרם (דלילה); והמסורת האחרת מיוסדת על דיבור עקיף, 'כי הגיד לה את כל לבו', וכאן הדברים מובאים בלשונו של הסופר, השוזר הערתו בתוך סיפור המעשה.

(ד) 'ויאמר המלך לרצים הנצבים עליו סבו והמיתו כהני ה' כי גם ידם עם דוד וכי

אזנו (כ')

ידעו כי ברח הוא ולא גלו את (שמ"א כב 17)

אֶזְנִי (ק')

אף כאן יש הנוטים להעדיף גרסה אחת על פני חברתה,¹⁹³ אך נראה שאין צורך בכך. בתחילת הפרק מוכיח שאול את אנשיו על אי-נאמנותם לו במילים 'שמעו נא [...] כי קשרתם כלכם עלי ואין גלה את אזני [...] ואין חלה מכם עלי וגלה את אזני' (שמ"א כב 7–8). נראה שלשון הקרי שלפנינו, אזני, מתייחסת לכתוב זה, היינו הן בלשון הקרי 'ולא גלו את אזני' (שם 17) הן בכתובים שלפניו 'ואין גלה את אזני [...] ואין חולה [...] וגלה את אזני' נמסרים הדברים ישירות כלשונם בפי הדובר המקורי (המלך שאול).

לא כן עולה מלשון הכתיב אזנו. מלשון הכתיב, 'ולא גלו את אזנו', מסתבר שלא דברי המלך שאול מצוטטים כאן, אלא הערתו של הכותב היא המשובצת בסיפור המעשה, בדיבור עקיף. נראה כי הוי"ו הפותחת את המשפט 'וכי ידעו כי ברח הוא ולא גלו את אזנו' אינה אלא ו' הביאור, הבאה להבהיר את הדברים שנאמרו קודם לכן בפסוק מפיו של שאול, 'כי גם ידם עם דוד'. הכותב חש בצורך לבאר את דברי שאול, והוסיף משלו דברי ביאור: 'ו' [=כלומר] כי ידעו כי ברח הוא ו' [=אף על פי כן, היינו ו' הוויתור] לא גלו את אזנו [של המלך]'.¹⁹⁴

סביר להניח אפוא גם כאן כמו בהיקריות הקודמות, כי הכתיב והקרי משקפים שתי מסורות לשון מקבילות: מכאן המסורת שבעל פה, המוסרת את הדברים כפי שיצאו מפי אומרם (שאול), בדיבור ישיר 'ולא גלו את אזני'; ומכאן מסורת הסופר המנוסחת בכתב, בדיבור עקיף: 'ולא גלו את אזנו'.

192 ויש לעתים ששתי מסורות הלשון המקבילות, זו שבדיבור ישיר וזו שבעקיף, מובאות בנוסח הפנים של המקרא, למשל 'ותקרא לנער אי כבוד לאמר גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון האלהים [...] ותאמר גלה כבוד מישראל כי נלקח ארון האלהים' (שמ"א ד 21–22). בפסוקים אלה הנימוק לכינויו של הנער אי כבוד מובא פעמיים: בתחילה על ידי הכותב בדיבור עקיף (כמסתבר מן התיבה לאמר), ולאחר מכן מפיה של אם היילוד (כמסתבר מן הניסוח ותאמר).

193 כך למשל גורדיס (כתיב-קרי, עמ' 52), המעדיף את גרסת הקרי. וכן סבור גרינץ, שגרסת הקרי היא המקורית, ואילו גרסת הכתיב, לטענתו, מקורה בחילוף גרפי בין האותיות ו'י; ראה גרינץ, מבואי מקרא, עמ' 61.

ויאמר (כ')

ה) 'ויאמר לי מי אתה אליו עמלקי אנכי' (שמ"ב א 8)

ואמר (ק')

אף כאן אין צורך להזדקק לטענת שיבוש הבא על תיקונו בקרי, ¹⁹⁴ שכן ניתן לקיים את שתי הלשונות זו לצד זו. ההקשר מלמד שמתנהל כאן דו-שיח בין דוד לנער העמלקי הנמלט ממחנה ישראל המובס במלחמה. לשון הקרי ואמר משתלבת היטב במהלך הדו-שיח שבין דוד לנער העמלקי: 'ויקרא אלי ואמר הנני. ויאמר לי מי אתה ואמר (ק') אליו עמלקי אנכי ויאמר אלי עמד נא עלי ומתתני [...] ואעמד עליו ואמתתהו' (שמ"ב א 7–10). הנוסחה 'ויאמר לי [...] ואמר אליו', העולה מלשון הקרי, היא נוסחה נפוצה בלשון המקרא והיא באה בווריאציות שונות. ¹⁹⁵ הדברים כאן יוצאים מפי עד הראייה עצמו ומצוטטים מפיו ישירות, היינו בדיבור ישיר. לעומת זאת לשון הכתיב 'ויאמר אליו' נראה שהיא משקפת את לשונו של הסופר, המנסח את הדברים ששמע בעצמו, או שנמסרו לו מפי אחרים, ושוזר במקום הראוי פועל פתיחה משלו, 'ויאמר', לפני מסירת הדברים כפי שיצאו מפי אומרם, 'עמלקי אנכי'. חילוף מעין זה בין הכתיב לקרי נמצא במקומות נוספים במקרא, ¹⁹⁶ וסביר להניח גם כאן שהכתיב והקרי משקפים למעשה מסורות לשון מקבילות הנבדלות זו מזו באופן מסירת הדברים, אם בדיבור ישיר מפי אומרם ואם בדיבור עקיף, כפי שהסופר משלבם בסיפור המעשה.

3.7 שימוש קדום ביחסות בשמות פרטיים

קטגוריה תחבירית בפני עצמה עניינה השימוש הקדום בתנועות היחסות. אנסה לבחון כאן, אם נשתמרו שרידים של יחסות בכמה מלשונות הכתיב והקרי שבמקרא. סביר להניח שהעברית כמו שפות שמיות אחרות כגון האכדית, האוגריתית והערבית הקלסית ידעה בעבר יחסות, ¹⁹⁷ וכי יחסות אלה חדלו לפעול בה כנראה בעקבות נשילת התנועות הסופיות הקצרות. ואכן שרידי תנועותיהן נראים בכמה מאובנים לשוניים במקרא. ¹⁹⁸ אלא שתפקידן נשכח ברבות הימים, ואפשר שחדלו

¹⁹⁴ ראה למשל סגל, ספרי שמואל, עמ' רלב.

¹⁹⁵ ראה למשל 'ויאמר אלי [...] ואמר' (יח' לו 3); 'ויאמר אלי [...] ואמר' (עמ' ז 8); 'ויאמר לי [...] ואמר' (נחמ' ב 4–5).

¹⁹⁶ ראה למשל 'ויאמר אלי מה אתה ראה ויאמר (כ')/ואמר (ק') ראיתי והנה מנורת זהב' (זכ' ד 2).

¹⁹⁷ ראה למשל מוסקטי, דקדוק משווה, עמ' 94–102. וראה גם גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 248.

¹⁹⁸ ראה למשל גזניוס וקאוטש, שם, עמ' 248 ואילך. וכן ראה באור ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 522 ואילך.

סימני היחסות להיות בעלי משמעות במקרא עוד לפני שמחברי הטקסטים המקראיים השתמשו בהם. כך למשל קרה באכדית: שם המשיכו הסופרים לכתוב תנועות יחסות הרבה דורות אחרי שחדלו להיות מותאמות למבנה המשפט.¹⁹⁹ אפשר אולי לנסות להתחקות אחרי עקבות של יחסות בטקסט המקראי בשמות פרטיים אחדים (של מקומות ושל אנשים). שמות פרטיים, כפי הנראה, קיימו יסודות ארכאיים של הלשון²⁰⁰ בשל היותם מעוגנים היטב במסגרת המשפחתית-השבטית, מסגרת המשמרת בהקפדה יתרה יסודות הכרוכים באספקט רגשי. אבחן כאן שתי לשונות כתיב וקרי של שני שמות גאוגרפיים, שאפשר שמצביעים על שימוש ביחסות בעברית הקדומה.

ושחצומה (כ')

(א) 'ופגע הגבול בתבור ובית שמש והיו תצאות גבולם הירדן' (יהו' יט 22)
ושחצומה (ק')

היו שהציעו לראות בשמו של יישוב זה, הנמצא בין התבור לירדן, שם שצורתו המקורית *שחצים (המתפרש כמקום נישא ורם, מלשון שחץ) עם סיומת -ים הרגילה בשמות של מקומות ובתוספת ה"א המגמה.²⁰¹ הצעה זו נתקלת בקשיים אחדים: ראשית, היא אינה מתיישבת לא עם ההגייה המשתקפת מן הקרי ושחצומה (בתנועת i) ולא עם ההגייה המשתקפת מן הכתיב ושחצומה (בתנועת u). כמו כן קשה לקבל הצעה זו בעיקר לאחר שהוכח (על פי האוגריתית) שה"א המגמה אינה נחה במקורה אלא עיצורית היא,²⁰² ובשם שלפנינו כאן הה"א הסופית אינה עיצורית. אחרים התבססו על ההנחה שהטקסט שלפנינו משובש והציעו לראות כאן (על סמך תרגום השבעים) שני יישובים נפרדים, שחץ וימה;²⁰³ אך ההצעה נראית מוקשית ורחוקה מאוד.²⁰⁴ גם ניסיונות זיהוי אחרים של שם המקום שלפנינו נשארים בגדר השערות בלבד.²⁰⁵

199 ראה למשל רבין, משמעויותיהן, עמ' 79.

200 כך למשל שם המקום אלתקא (יהו' כא 23) אפשר שמשמר הוא את בניין אפתעל, שנעלם מן העברית. וכן השווה שמות פרטיים כגון עמיאל, אליעם, שנתקיים בהם השם עם במשמעות דור כבערבית.

201 כך למשל י' אהרונ' 'שחצומה/שחצומה', א"מ, ז, טור 623.

202 ראה למשל סיון, אוגרית, עמ' 119; בלאו, הגה וצורות, עמ' 204–205.

203 אולברייט שיער, על סמך השבעים B, שהיה כתוב כאן 'ושחץ ונימה ובית שמש'. מרגוליס סבר, שתרגום השבעים מחייב את הקריאה 'שחץ ימה' (בשבעים A מתורגם הפסוק הנדון כאן 'שחצומה ימה'). לפירוט ההצעות השונות האלה ראה קלאי, נחלות, עמ' 166–167; י' אהרונ', 'שחצומה (כתיב), שחצומה (קרי)', א"מ, ז, טור 623.

204 ראה רעתו של קלאי, נחלות, עמ' 167.

205 היה ניסיון זיהוי של שם המקום עם אששחנ שכרשימת ערי ישראל של תחותמיס השלישי או עם ששח' מ שבמכתבי אל עמארנה, אך ניסיונות אלה אין להם ביסוס רב בנוסח הכתוב עצמו. ראה על כך א"מ, ז, שם.

סביר להניח, שיש כאן לפנינו בשם גאוגרפי זה אחד השרידים שנשתמרו בטקסט המקראי כעדות אותנטית לקיומן של תנועות היחסות בעברית הקדומה. קודם שאתייחס לצורתו המורפו-סינטקטית של השם שלפנינו ראוי שאתייחס להוראתו. שמות גאוגרפיים רבים במקרא הם שמות מציינים המתארים תכונה מסוימת או היבט מסוים של האתר.²⁰⁶ נראה שהשם הנידון כאן שייך לקטגוריה סמנטית זו; סביר להניח שהוא נקרא בשמו זה בשל זיקתו לעולם החי שבמקום.²⁰⁷ השם שחצים מכוון, ככל הנראה, לאריות (או לחיות גדולות בכלל) שאפיינו את המקום בתקופה המקראית הקדומה.²⁰⁸ אתייחס עתה לבחינה המורפו-סינטקטית של צורות השם שלפנינו בכתיב ובקרי. נראים הדברים שסיומות השם *-īma/-ūna* (שחצומה/שחצימה) משקפות את צורות הרבים של השם שחץ בהוראת אריה (ראה צורת הרבים של שם המקום לבאות [יהו' טו 32] ביחסת הנושא (nominativus) על דרך *malakūna* וביחסה המוצרכת (casus obliquus) על דרך *malakiina* ובתוספת התמיים, תוספת שהייתה שכיחה כידוע בשמות שמיים מערביים שמלפני אמצע האלף השני לפסה"נ.²⁰⁹ חיזוק מה לסברה זו ניתן אולי למצוא בכתיב Σασιμα (יהו' יט 22) בתעתיק היווני של אבסכיוס,²¹⁰ כתיב המשמר ככל הנראה את צורת הגנטיבוס ברבים של הטקסט המקורי שחצימה. אם אמנם תתברר הנחה זו כמיוסדת, נוכל לומר שאף הכתיב והקרי הנידונים כאן – ושחצומה/שחצימה – אינם אלא חלופות מורפוסנטקטיות של שם מקום אחד שנהגו לפניו בעברית המקראית.

206 ראה א' רייני, 'שם, שמות מקומות', א"מ, ח, טור 13.

207 ראה רייני, שם, טור 16.

208 קרכת המקום לירדן (כמסתבר מן הכתוב הנידון לפנינו, יהו' יט 22) עשויה לאשש סברה זו. השווה למשל 'כאריה יעלה מגאון הירדן' (יר' מט 19), וכן שם נ 44. על שחץ כאחד משמותיו של האריה ניתן ללמוד מן התקבולת 'לא הדריכוהו בני שחץ' // לא עדה עליו שחל' (איוב כח 8). השחל נזכר עם כינויים נוספים של האריה, למשל 'שאגת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו. ליש אבד מבלי טרף ובני לביא יתפרדו' (איוב ד 10–11). סיוע לסברה המזהה את השחץ עם האריה נוכל למצוא בלשון התרגומים למקרא. כך למשל בתרגום הארמי לאיוב כח 8 נמצא 'לא טיילו בה בני אַרְיִין' // לא זיאר עלו לִיתָא', וכך גם בתרגום הערבי של רס"ג לפסוק זה: 'חתי בני אלסבע לם יטוה' // ולא אלשכל מאל אליה'. ואמנם נמצא במקרא כמה שמות גאוגרפיים שנקראו על שם האריה: בית לבאות (יהו' יט 6), ליש (שופ' יח 14), כפירה (עז' ב 25) ועוד. מן הראוי לציין כאן גם, שבלשון חז"ל נתפס השחץ כאחד משמותיו של האריה (כנראה על פי הבנת הכתוב שבאיוב כח 8): 'אמר רבי יוחנן: ששה שמות יש לארי, ואלו הן: ארי, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחץ' (בבלי, סנהדרין צה ע"א).

209 השווה למשל לשם ירושלים הבא בכתיבי המאות; ראה ב' מזר, 'ירושלם, ירושלים', א"מ, ג, טור 791.

210 ראה ספר האונומסטיקון לאבסכיוס (בתרגומו של ע"צ מלמד), ערך 'שחצומה' (858), עמ' 78.

בני הנם (כ')

(ב) 'וטמא את התפת אשר בגי' (מל"ב כג 10)

בן הנם (ק')

המקום הגאוגרפי הנידון לפנינו בפסוק זה מוכר בשמות שונים:²¹¹

א. גי(א) הנם – שלוש היקרויות: יהו' טו 8; יח' 16; נחמ' יא 30.

ב. גי(א) בן הנם – עשר היקרויות: יהו' טו 8; יח' 16; יר' ז 31, 32; יט 2, 6; לב 35; דה"ב כח 3; לג 6. ובהיקרות בודדת אחת (זו הנידונה כאן, מל"ב כג 10) בצורת קרי.

ג. גי בני הנם – היקרות יחידה בצורת כתיב בלבד. זו הנידונה כאן לפנינו. לכאורה השמות השונים מתייחסים לבעלות על המקום: גי(א) הנם מכוון לגיא על שם האב, בעל הנחלה (הנם), ושני השמות האחרים – גי(א) בן הנם וכן גי בני הנם – מתייחסים, ככל הנראה, ליורש (בן-) או ליורשים (בני-) מבני המשפחה.²¹² ומכל מקום נראה, שהצורות שבכתיב ושבקרי מבוססות על הניגוד רבים/יחיד (היינו בני-/בן-). ונראה, שאין לשלול את האפשרות שמא יש כאן כתיב וקרי המשקפים חילופים בין שתי מסורות מקבילות שנהגו בפי העם המבוססות על ברירה פקולטטיבית מבין היסודות בן-/בני-²¹³.

אלא שנראית עדיפה ממנה הצעה שלפיה שתי הצורות שבכתיב ושבקרי יהיו מכוונות למילה לקסיקלית אחת, היינו 'גיא בן-הנם' (ביחיד). אפשרות זו תיתכן אם נראה בסיומת התנועית שבתובה בני (i-) שבצירוף 'גיא בני הנם' לא צורן של רבים בנסמך (היינו בני- כפי שמקובל לחשוב), אלא תנועת i- המציינת את יחסת הגנטיבוס ביחיד. על פי הצעה זו ניתן לראות בכתיב ובקרי שלפנינו שתי צורות תחביריות מקבילות, שוות ערך סמנטי: מכאן לשון הקרי גי בן-הנם, הבנויה כצירוף סמיכות סדיר במקרא, ומכאן לשון הכתיב גי בני-הנם, המציינת צירוף סמיכות בתבנית עתיקה, תבנית ששרדה במקרא כמאובן לשוני ומשמרת, ככל הנראה, את היסוד הלשוני הארכאי שבשם הקדום של המקום, היינו את יחסת הגנטיבוס i- בצורת היחיד.²¹⁴

בצירופי סמיכות מעין אלה שבתבנית 'גי בני-הנם' התיבה בני היא במעמד נסמך לתיבה שבאה אחריה (בני-הנם), אך גם במעמד סומך לתיבה הקודמת לה (גי בני הנם) ראה גם הצירוף המליצי 'ורצון שכני סנה' (דב' לג 16), שהוראתו כמסתבר היא 'הרצון של שוכן-סנה'. צירופים מעין אלה, המקיימים צורת נסמך ביחסת הקניין,

211 הובאו כאן שלושה שמות שונים, ואפשר שהמקום נקרא גם הגיא, בה"א היריעה; ראה למשל דברי ירמיהו 'ראי דרכך בגיא' (יר' כ 23). וראה שד"ל בפירושו על אתר.

212 ראה ש' ליונשטם, 'גי בן-הנם', א"מ, כ, טורים 476–477.

213 ראה א' רייני, 'שם, שמות מקומות', א"מ, ח, טור 15.

214 ראה באור ולאנדר, דקדוק היסטורי, עמ' 525–526; גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 253–254.

אמנם אינם נפוצים בלשון המקרא, אך מצויים הם בשפות שמיות שקיימו תנועות יחסה בצורות הנסמך של שמות העצם כגון בערבית ובאוגריתית.²¹⁵ העולה מכאן הוא, שהצורה המיוצגת בכתב בגי בני-הנח הוראתה 'בגי של בן-הנח', היינו בגי בן-הנח. נמצא אפוא שאין בכתב אלא מה שיש בקרי.

3.8 שימוש המילים הדקדוקיות

קטגוריה תחבירית אחרונה שנתייחס אליה במסגרת מחקר זה עניינה שימוש המילים הדקדוקיות (מילות התפקוד, function words). המילים הדקדוקיות כמו מילים רבות במקרא לא הגיעו לייחוד משמעות גמור, והן משמשות במשמעויות שונות ומגוונות.²¹⁶ נהוג לסווגן לקטגוריות אחדות על פי תפקידן התחבירי במשפט. במחקר זה אתייחס (על פי מה שזימנו לפנינו לשונות הכתיב והקרי בקורפוס הנחקר) לקטגוריות האלה: (1) מילות יחס; (2) מילות קישור; (3) מילות רימון; (4) צורן היידוע; (5) תואר הפועל.

3.8.1 שימוש של מילות היחס

תחילה אדון במילות יחס חד-עיצוריות, ולאחר מכן במילות יחס בנות תיבה אחת.

3.8.1.1 מילות יחס חד-עיצוריות

3.8.1.1.1 חילופי ב-כ-²¹⁷

(א) בעלות/כֶּעֱלוֹת (יהו' ד 18; שופ' יט 25)

(ב) בשמעכם/כְּשִׁמְעֵכֶם (יהו' ו 5)

(ג) בשמעו/כְּשִׁמְעוּ (שמ"א יא 6)

(ד) בחם/כֶּחֶם (שם יא 9)

(ה) בשמעך/כְּשִׁמְעֶךָ (שמ"ב ה 24)

חוקרי מקרא אחדים מציעים לראות בצורות כתיב מעין אלה שיבושים גרפיים שבאו על תיקונם בצורות הקרי.²¹⁸ לטענתם הדמיון החיצוני בין האותיות ב, כ בכתב האשורי המרובע²¹⁹ הוא שהביא לידי כך שהסופרים-המעתיקים לא תמיד הבחינו

²¹⁵ לצורות הנסמך ביחסת הקניין בלשון האוגריתית ראה סיון, לשאלת היחסות, עמ' 118–119.

²¹⁶ ראה למשל גושן-גוטשטיין, העברית והשמיות, עמ' 15.

²¹⁷ מספר חילופי הכו"ק מסוג זה בכל המקרא הוא שבע. שישה מהם נזדמנו בקורפוס הנחקר. המקום הנוסף הוא באמרם/כְּאִמְרָם (אס' ג 4).

²¹⁸ ראה למשל סגל, מבוא, עמ' 853; טוב, ביקורת, עמ' 198.

²¹⁹ דמיון שאמנם כולט במגילות קומראן רבות; ראה שם, עמ' 196, 197.

ביניהן, והצורות שבקרי באו לטענתם להעמיד את הכתוב על דיוקו. אף שאין לשלול על הסף פתרון גרפי מעין זה, נראה כי עדיף כאן פתרון העשוי לקיים את שתי הצורות שבכתיב ובקרי מן הבחינה הלשונית.

מילות היחס שייכות כנראה לאותה שכבת לשון קדומה שלמילות היו בה כמה וכמה משמעויות, ועדיין לא הייתה הבחנה קפדנית בין המשמעויות.²²⁰ ואמנם ניתן ללמוד מלשון המקרא, שמילות היחס השונות עדיין לא הגיעו לייחוד משמעות מוחלט בכל מילה ומילה. על מילות היחס במקרא היה מוטל עומס משמעות עד שלעתים נוצר טשטוש גבולות בין המשמעויות השונות של המילה.²²¹ במצב זה לא מן הנמנע שבמילות יחס מסוימות, בעלות משמעויות מגוונות, תצטלבנה אחדות ממשמעויות אלה ותהיינה משותפות. זהו המצב שמתקף כנראה במילות היחס ב—, כ—. מתוך המשמעויות השונות שהיו לכל אחת ממילות יחס אלה לפחות משמעות אחת הייתה משותפת להן — המשמעות האדורביאלית של הזמן.

היו חוקרים שביקשו לראות בחילופי צורנים כבולים אלה (ב—, כ—) שמצטרפים למקור הנטוי מעין חלופות מותנות. כך למשל בנדויד, הטוען שצורות כגון בצאת מכוונות לתקופת זמן שאין בה מן הדיוק, ולעומתן צורות כגון כחצות מכוונות לדיוק הרגע 'כחוט השערה'.²²² דומה שהעיון במקראות אינו מאשר טענה זו בדבר קיומה של הבחנה ב—/כ— בצורות מקור המכוונות לקרבת זמן כנגד דיוק בזמן. אמנם לעתים הצורן הכבול כ— המצורף למקור הנטוי משמש במקרא במשמעות אדורביאלית של זמן מדויק (ולא קרבת זמן), כגון 'ויהי כהוציאם אתם החוצה ויאמר המלט על נפשך' (בר' יט 17) או 'כשמע עשו [...] ויצעק צעקה גדולה ומרה' (שם כז 34), אך לא תמיד הדבר כן. קיימים כתובים שקשה לראות את הצורן כ— שבהם כמשמש לדיוק הרגע. למשל, 'והוא ישב פתח האהל כחם היום' (בר' יח 1), וכן שמ"ב ד 5; או 'בימים ההם כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו [...] בשנת שלוש למלכו (אס' א 2). יתרה מזו, לעתים אף הצורן הכבול שמנגד, ב—, עשוי לשמש במקרא לדיוק הרגע. למשל: 'ותלד רחל ותקש בלדתה' (בר' לה 16); 'ויהי בלדתה ויתן יד ותקח המילדת ותקשר על ידו שני' (שם לח 28); 'בעברו בירדן נכרתו מי הירדן' (יהו' ד 7). ונראה ששני הצורנים הכבולים, הן ב— הן כ—, באים במקור הנטוי להבעת התרחשות בזמן מסוים, אם לדיוק הרגע ואם לקרבה זמנית.²²³ כהוכחה לכך אביא כמה דוגמות.

220 כך למשל המצב באוגריתית; עיין סיון, אוגרית, עמ' 128–130. וראה רין ורין, עלילות, עמ' 17; אולירי, דקדוק משווה, עמ' 268.

221 ראה למשל מילוני המקרא השונים כגון קהלר ובאומגרטנר, 'כ—', עמ' 453–454 'ל—', עמ' 507–510.

222 ראה בנדויד, לשון מקרא, עמ' 586.

223 ראה לעניין זה מילוני המקרא השונים, למשל מילון קהלר ובאומגרטנר ערך 'כ—', עמ' 454, טור ב הוראה 7b; וכך ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, ב, עמ' 1 הוראה א3. וראה גם פרץ, תחביר, עמ' 48–50.

בעלות (כ')

'וישלחה' השחר' (שופ' יט 25)

בעלות (ק')

לצד השימוש בביטוי עלות השחר, המופיע לפנינו בכתוב וקרי נמצא במקרא שימוש בביטוי זה, כתיב וקרי כאחד, בצירוף כל אחד מן הצורנים הכבולים ב— וכ— ללא הבחנה במשמעות. כך למשל 'ויהי בעלות השחר ויקרא שמואל אל שאול' (שמ"א ט 26); 'וימן האלהים תולעת בעלות השחר למחרת' (יונה ד 7). וכן נמצא ביטוי דומה המופיע בצירוף ב— וכ— ללא כל הבחנה. למשל, 'בעלות המנחה ויגש אליהו' (מל"א יח 36) לצד 'ויהי בבקר בעלות המנחה' (מל"ב ג 20). ובפרשת דוד וגלית נמצא את שני השימושים זה לצד זה בנוסחה לשונית אחת: 'וכשוב דוד מהכות את הפלשתי' (שמ"א יז 57) לצד 'בשוב דוד מהכות את הפלשתי' (שם יח 6). והוא הדין בנוסחה 'במלאת X ימים/שנים', למשל לצד 'ובמלאת ימי טהרה' (וי' יב 6) נמצא 'ויהי כמלאת שבעים שנה' (יר' כה 12). ובהקשר עניינים אחד נמצא מעבר חופשי משימוש אחד למשנהו, למשל 'ובדברו עמי [...] ובדברו עמי [...] וכדברו עמי' (דנ' י 11–19).

מן האמור כאן עולה כי חלופות חופשיות לפנינו, ולא חלופות מותנות. ומכאן מסתבר שהכתיב והקרי שלפנינו אינם אלא מסורות מקבילות שנהגו לפנים בלשון המקרא.

3.8.1.1.2 חילופי ב—/מ—

(א) באדם (העיר)/מֵאָדָם (העיר) (יהו' ג 16)

(ב) מעבר (הירדן)/בְּעֶבֶר (הירדן) (שם כב 7)

(ג) בעבר (הנהר)/מֵעֶבֶר (הנהר) (שם כד 15)

(ד) בימין/מִיְמִין (מל"ב יב 10)

(ה) במלך/מִמֶּלֶךְ (שם כג 33)

היו חוקרים שביקשו להעדיף בכו"ק מעין אלה לשון אחת על פני חברתה.²²⁴ טוב מתלבט אם לראות כאן תופעה טקסטואלית-גרפית או תופעה פונטית,²²⁵ שכן מצד אחד עשוי חילוף מעין זה להיות נעוץ בדמיון שהיה קיים בין האותיות ב"ת ומ"ם בכתב האשורי (ואמנם במגילות הקומראניות נמצא שצורתן החיצונית של שתי האותיות הללו קרובה היא); ומן הצד האחר אפשר שחילופים מעין אלה מקורם בדמיון הפונטי בין העיצורים [ב] [מ], שבתוקף היותם עיצורים בני מוצא משותף

224 כך למשל בכו"ק באדם/מֵאָדָם (יהו' ג 16) סבור קויפמן 'והכתיב הוא הנכון' (קויפמן, שופטים, על אתר, עמ' 103). וכן סבור אחיטוב: 'הכתיב "באדם" עדיף על הקרי "מאדם"' (אחיטוב, יהושע, על אתר, עמ' 95).

225 ראה טוב, ביקורת, עמ' 196–198.

(שניהם שפתיים) היו עשויים להתחלף זה בזה.²²⁶ כך למשל בשם בראדך (מל"ב כ 12) //מרדך (יש' לט 1). ונראית כאן יותר דעתו של מורג, הסבור שיש לייחס חילוף זה לתהליך לשוני שחל בעברית בשימוש מילות היחס.²²⁷ התחקות אחר שפות שמיות שונות מלמדת שיש כאן כנראה איזוגלוסה לשונית מדורגת, כדלהלן: השלב הראשון הקדום מיוצג, ככל הנראה, בלשון האוגריתית.²²⁸ כאן מילות היחס משמשות כל אחת בכמה הוראות, וטרם נקבע לכל מילת יחס שימוש ייחודי משלה. בתקופה קדומה זו לא היה שימוש מבחין בין מילות היחס ב— ומ—, ושתייהן היו כאחת, כלומר ב— היחס שימשה מלבד הוראתה הרגילה גם בהוראת מ— היחס.²²⁹ (אין כידוע מ' השימוש בלשון האוגריתית);²³⁰ למשל, 'ב כס אשתינה' b ks ʔistynh = מן הכוס אשתה אותו (KTU 1.4 II, 16).

השלב השני בהתפתחות מיוצג כנראה בפניקית וכן בכנענית-הפונית. כאן יש המשך של המצב הלשוני האופייני לאוגריתית (לפחות עד המאה החמישית לפנה"ס). כך למשל נמצא בכתובת אחרם (הכתובת הפניקית מגבל):²³¹ 'ואל מלכ במלכמ וסכנ בס[כ]נמ' = ואם מלך ממלכים וסוכן מסוכנים (אחרם, שו' 3–4). הוראתה של מילת היחס ב— בצירופים 'מלך במלכים', 'סוכן בסוכנים' היא 'מן'.²³² וכן נמצא בכתובת הכנענית-הפונית המאוחרת ביחס: 'ואל יעמסנ במשכב ז עלת משכב שני' = ואל יעמיסני ממשכב זה על (=אל) משכב שני (אשמנעזר, שו' 5–6).²³³

השלב השלישי בהתפתחות מיוצג כנראה במקרא. מסתבר שבעברית המקראית קיים השימוש במילת היחס ב— בהוראת 'מן', אלא שממדיו מצומצמים ביחס למה שמצוי באוגריתית או בפניקית. המסלול הרגיל בעברית המקראית הוא מסלול של הבחנה ברורה; על פי רוב ב—, מ— הן שתי מילות יחס נפרדות הבאות לידי ביטוי בשימושים נפרדים בלשון המקרא; אלא שבניגוד למסלול הרגיל של הבחנה נותרו, ככל הנראה, מקראות לא מעטים שיש בהם כדי להעיד על המצב הקדום שבו שימשה ב— היחס בהוראת 'מן', כמו בכתוב 'לכו לחמו בלחמי' // ושתו ביין מסכתי' (מש' ט 5), המתפרש: לכו אכלו מלחמי // ושתו מיין מסכתי. ממש כפי שמופיע באוגריתית

226 ראה לעניין זה למשל מ"צ סגל, 'יסודי הפונטיקה העברית: חקירה בהכרון העברי ותולדותיו', ירושלים תרפ"ח, עמ' 35.

227 ראה מורג, ראשית העברית, עמ' 178–179.

228 ראה למשל סיון, אוגרית, עמ' 129. וראה רין ורין, עלילות, עמ' 17; גורדון, דקדוק א, עמ' 11.

229 כך למשל: 'קח כס בדי' / קבעת בימני' qh ks bdy / qb^{ct} bymny (=קחי כוס מידי / קובעת מימיני), ראה KTU 1.119 IV, 215–216; 'ויקח בהם אקהת' w yqh bhm ʔaqht (=והוא לקח מהם את אקהת), KTU 1.119 III, 39–40. וראה עוד דוגמאות אצל סיון, אוגרית, עמ' 129–130.

230 ראה למשל שם, עמ' 130.

231 על חילוקי דעות בין החוקרים באשר לתאריך המדויק של הכתובות ראה אבישור, כתובות פניקיות, ב, עמ' 158.

232 ראה למשל שם, עמ' 161.

233 ראה שם, עמ' 188.

'לחמ בלחמ אי // ושתי מחמר ינ אי' // wsty b lhm yn ay // lhm b lhm ay =
אכלו מלחם אי // ושתי מחמר יין אי (6, 1.23 KTU).

ונראה שניתן להוכיח מן המקרא²³⁴ קיומה של תופעה זו בדרכים אחדות:
א. על פי תקבולת הצלעות בלשון הפיוטית, למשל 'הללו את ה' מן השמים //
הללוהו במרומים' (תה' מח 1).
ב. על פי מציאותם של מטבעות לשון המופיעים בהצרכת ב- ובהצרכת מ-
בהוראה אחת, למשל:

לעמוד מ-/ב- (רחוק) – 'ויעמד העם מרחק' (שמ' כ 18, 21); 'למה תעמד ברחק'
(תה' י 1). דוגמה זו מאלפת במיוחד, שכן מקבילה היא להיקרות הכו"ק שנידונה
לפנינו: 'הרחק מאד באדם/מאדם העיר' (יהו' ג 16).

לשתות מ- (בכלי) – 'מפתו תאכל ומכסו תשתה' (שמ"ב יב 3); 'השתים במזרק'
יין' (עמ' ו 6).

נותר מ-/ב- (קרוב) – 'והנותר מבשר הזבח' (וי' ז 17); 'והנותר בבשר ובלחם'
(שם ח 32).

וכן ראה להציל מ-/ב- (צרה), למשל שמ"א כו 24 וכןגדו איוב ה 19; יצא
מ-/ב- (מקום), למשל מל"א כ 17 ולעומתו נחמ' ב 13.

ג. ובייחוד על פי טקסטים מקראיים מקבילים, למשל: שמ"ב כב 14 'ירעם מן
שמים' // תה' יח 41 'וירעם בשמים'; שמ"ב ה 13 'ויקח דוד עוד פלגשים ונשים
מירושלים' // דה"א יד 3 'ויקח דוד עוד נשים בירושלים'; מל"ב יד 13 'ויפרץ
בחומת ירושלים בשער אפרים' // דה"ב כה 23 'ויפרץ בחומת ירושלים משער
אפרים'. וכן ראה: 'בילדי הרפה' (שמ"ב כא 18) // 'מילידי הרפאים' (דה"א כ 4);
מפי (עז' א 1) // בפי (דה"ב לו 22).

לאור האמור כאן ניתן להניח שלשונות הכתיב 'באדם' (יהו' ג 16), 'בעבר' (שם
כד 15), 'בימין' (מל"ב יב 10), 'במלך' (שם כג 23) וכן לשון הקרי 'בעבר' (יהו' כב
7) משקפות מצב לשוני קדום שהתקיים בעברית, ובו שימשה ב- היחס גם בהוראת
'מן', ולעומתן הצורות ב-, מ- היחס משקפות מצב לשוני מאוחר יותר שבו כבר
שימשה מילת יחס מיוחדת מ- (מן) לעצמה, ולא היה עוד צורך במילת היחס ב-.

ומסתבר שצורות הכתיב והקרי שבקטגוריה הנידונה כאן הן אך מקרים פרטיים
של תופעה לשונית רחבה ומקיפה שאפיינה את העברית הקדומה. הימצאות שתי
הצורות שבכתיב ושבקרי מצביעה כנראה על שימושן בלשון המקרא זו לצד זו
כחלופות חופשיות בתקופה שתחומי השימוש שבין ב- למן אינם קבועים ומוגדרים
בה בצורה מוחלטת.

²³⁴ סרנה, הדן בתופעה זו בעברית המקראית (סרנה, מילות יחס, עמ' 310–316), אמנם נוהג בצדק
בהתייחסותו להיקריות שונות על פי שדות סמנטיים, אלא שיש להתייחס להצעותיו השונות
כמידת הזהירות ולבחון כל היקרות והיקרות שהוא מציע לגופה. והשווה לעניין זה זווית, מילות
יחס, עמ' 103–112.

3.8.1.1.3 חילופי מילת יחס / אפס דקדוקי

נראה כי אחת מתכונות לשון המקרא היא השימוש בצורן אפס בתחביר מילות היחס (במקביל לשימוש בצורן אפס בתורת הצורות). סימן אפס עשוי לייצג בלשון המקרא יסוד לשוני שאין לו קיום כלל מבחינה פונטית, או, לפי המינוח המסורתי, הוא היסוד החסר²³⁵ שצריך להשלימו.

סביר להניח כי רעיון זה הוא המונח בבסיס חילופי הכתיב והקרי הנידונים בקטגוריה שלפנינו. ניתן להבין מבנה תחבירי מסוג זה אם נשווה אותו למבנים אחרים בהקשרים שיש בהם לאותו היסוד (אפס) צורה פונטית מקבילה בעלת אותו תפקיד תחבירי. כך עולה למשל מהשוואת הכתובים שלהלן: שמ' כא 2 'כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשביעית יצא לחפשי חנם' – שם 5 'ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני [...] לא אצא חפשי'; במ' כ 17 'נעברה נא בארצך לא נעבר בשדה ובכרם [...] דרך המלך נלך' – שם כא 22 'אעברה בארצך לא נטה בשדה ובכרם [...] בדרך המלך נלך'. לעתים נראה שהסופר המקראי משתמש במכוון פעם בדרך אחת ופעם בדרך אחרת לשם גיוון סגנוני. כך למשל במשא ומתן המתנהל בין אברהם לעפרון: 'תנו לי אחזת קבר עמכם ואקברה מתי [...] קבר את מתך [...] מקבר מתך [...] לקבר את מתי [...] קבר מתך [...] ואקברה את מתי' (בר' כג 4–13). שתי היקרויות של כתיב וקרי מסוג זה נזדמנו לפנינו בקורפוס הנחקר, ושתייהן עניינן חילוף בין ב– היחס לאפס דקדוקי. נדון להלן בהיקרויות אלה.

תחלת (כ')

א) 'והם (כ') המתו בימי קציר בראשונים קציר שערים' (שמ"ב כא 9)

בתחלת (ק')

בבית (כ)

ב) 'עשי המלאכה המפקדים ה'' (מל"ב כב 5)

בית (ק')

לצד השימוש במילת היחס ב– משמש כאן צורן אפס, פעם בכתיב ופעם בקרי. נראה כי השימוש בצורן אפס תמורת ב– היחס נוהג בלשון המקרא במקומות רבים. למשל: חרב תאכלו (יש' א 20); יום אחד (בר' כב 41); ישכן חצריך (תה' סה 5); ירחצו מים (שמ' ל 20); פי קראתי (שם סו 17); והוא פסח שתי רגליו (שמ"ב ט 13). בייחוד בולט שימוש זה לפני המילה בית. למשל, בר' מה 16; במ' ל 11; דב' כב 21; מל"ב טז 8. והוא הדין לפני המילה פתח, כגון בר' יח 1; שמ' כט 11; שמ"ב יא 9.

בפרוזה השקולה ובלשון השירה נמצא לעתים בצלעות המקבילות שימוש במילת היחס ב– בצלע אחת וכנגדה שימוש בצורן אפס, למשל: 'ואראה אל אברהם [...]

²³⁵ ראה למשל ילין, חקרי מקרא, עמ' 251. והשווה אכן ג'נאח, הרקמה, שער כה, ובייחוד עמ' רפה.

באל שדי // ושמי ה' לא נודעתי להם' (שמ' ו 3); 'מדבר באפל יהלך // מקטב ישוד צהרים' (תה' צא 6). וכן להפך: 'כי ששת ימים עשה ה' [...] // וינח ביום השביעי' (שמ' כ 10). תופעה זו נפוצה בטקסטים מקראיים מקבילים, למשל: שמ"ב כג 14 'ומצב פלשתים אז בית לחם' // דה"א יא 16 'ונציב פלשתים אז בבית לחם'; מל"א י 17 'ויתנם המלך בית יער הלבנון' // דה"ב ט 16 'ויתנם המלך בבית יער הלבנון'; מל"ב יא 10 'ויתן הכהן [...] את החנית [...] אשר בבית ה' // דה"ב כג 9 'ויתן יהוידע הכהן [...] את החניתים [...] אשר בית האלהים'.

לעיתים נמצא במקרא בהקשר עניינים אחד שימוש בשתי הדרכים זו לצד זו, למשל: 'שכבו לארץ חוצות נער וזקן [...] הרגת ביום אפך [...] תקרא כיום מועד [...] ולא היה ביום אף ה' (איכה ב 21–22). ואף באותו הפסוק עצמו, למשל: 'פה אל פה אדבר בו ומראה [=ובמראה] ולא בחידות' (במ' יב 8); 'ולא נשאר איש בעיר ובית אל [=ובבית אל] (יהו' ח 17); 'עגלי הזהב אשר בית אל [=בבית אל] ואשר בדרך' (מל"ב י 29). כן ראה 'אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו' (בר' ט 4), וכן יש' נב 2 ואחרים.

מסתבר מן האמור כאן כי לשונות הכתיב והקרי כפי שהן באות לידי ביטוי בהיקריות הנידונות כאן ובהיקריות דומות במקרא²³⁶ עולות בקנה אחד עם הנהוג אצל סופרי המקרא השונים, העושים שימוש חופשי במילות יחס ובצורות אפס, ולעיתים משלבים את שתי הדרכים זו לצד זו.

נראה שעל אף ריבוי השימוש בצורן אפס בסמיכות לעיצורים שפתיים (כגון בית, פתח) אין לראות כאן בהכרח פרי אליפסה הפלולוגית²³⁷ המותנית בנסיבות פונטיות מסוימות, שכן כתובים רבים אחרים במקרא מקיימים שימוש בצורן אפס לאו דווקא בסמיכות לעיצורים שפתיים. סביר להניח שלפנינו תופעה תחבירית אופיינית ללשון המקרא, ונראים כאן דבריו של קוגוט, כי 'החסרון של מילת היחס אינו בלשון המקרא עצמה, אלא בהשתקפותה של שכבת לשון זו מבעד לעדשות התואמות שכבת לשון מאוחרת יותר'.²³⁸

236 ראה למשל

ובתרבות (כ')

'בנשף' (מש' כח 8)

ותרבות (ק')

וכן ראה

בבית (כ')

'ויתנהו הפקדת עד יום מותו' (יר' נב 11)

בית (ק')

237 ראה למשל בלאו, הגה וצורות, עמ' 35. והשווה ילין, חקרי מקרא, עמ' 78.

238 ראה קוגוט, טעמים, עמ' 202.

3.8.1.1.4 חילופי מילת יחס יחידה / כפל במילות יחס
חילוף מסוג זה מופיע לפנינו פעם אחת במסגרת הקורפוס הנחקר:

בירדן (כ')

וברזלי הגלעדי ירד מרגלים ויעבר את המלך הירדן לשלחו את

הירדן (ק')

(שמ"ב יט 32)

הנוסח המשתקף מלשון הקרי, 'לשלחו את הירדן', אינו מעורר קשיים לשוניים.²³⁹ לא כן הניסוח המשתקף מלשון הכתיב, 'לשלחו את בירדן', שקשה להלמו מבחינת לשוננו. אנסה כאן להתמודד עם לשון מוקשית זו.²⁴⁰ אתייחס לשתי מילות היחס המופיעות בנוסח הכתיב, ותחילה לב – היחס.

נוכל למצוא לעתים במקרא²⁴¹ את הצורך הכבול ב – משמש משלים אדוורביאלי לציון התנועה למקום, אל, כשלנגד עיני הדובר סיום התנועה במטרה.²⁴² הנה כמה פועלי תנועה מסוג זה המצריכים ב – בהוראת 'אל': 'באו בצל קרתי' (בר' יט 8); 'מדי עלתה בבית ה' (שמ"א א 7); 'האעלה באחת ערי יהודה' (שמ"ב ב 1); 'כבהמה בבקעה תרד' (יש' סג 14). ולא רק בפועלי תנועה נפגוש במקרא ב – בהוראת 'אל', אלא גם בצירופי לשון אחרים, כמו למשל פנים בפנים בהוראת 'פנים אל פנים'.²⁴³ הוא הדין באשר למילת היחס את הבאה בכתוב הנידון לפנינו, ככל הנראה, לא בשימושה הרגיל במקרא (כמשלים מושאי לציון המושא המיועד), אלא כמשלים

239 כך מסתבר גם מן ההמשך בפסוקים 37, 40; ועיין שם.

240 סמית בפירושו לשמואל קובע 'את בירדן cannot be right of course', ומציע לתקן את הנוסח על פי השבועים; ראה סמית, שמואל, עמ' 366. טלמון, לעומתו, מבקש להבחין כאן בשלוש גרסאות נרדפות שגשתלכו בתהליך המסירה בדרך הקונטמינציה על ידי עורך מאוחר או סופר-מעתיק. טלמון מציע לשחזר את הכתוב, לשיטתו, כך:

את הירדן

וברזלי הגלעדי ירד מרגלים ויעבר את המלך הירדן לשלחו בירדן

בירדן

לדעת טלמון יש כאן שילוב של נרדפות בגרסה מצולבת; ראה טלמון, כפלי גרסה, עמ' 58–59. יש לומר כי הסבר מעין זה, התולה את הקולר בתהליך המסירה של הטקסט, אמנם יש בו כדי להצביע על התהוות נוסח הכתוב המוקשה בעינינו, אך דומה שאין בו כדי ליישב את הקושי התחבירי הכולט לעין בנוסח הפנים של נוה"מ.

241 וכן בלשון חז"ל. ראה למשל אפשטיין, מבוא, עמ' 1119 ואילך; סגל, דקדוק, עמ' 165–166.

242 ראה ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, 'כ', ב, עמ' 1.

243 כך למשל 'פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר' (דב' ה 4), ובמקביל לכיטוי זה נמצא במקרא חמש פעמים פנים אל פנים באותה ההוראה (בר' לב 30; שמ' לג 11; דב' לד 10; שופ' ו 22; יח' כ 35).

אדוורביאלי²⁴⁴ לציון הכיוון. הנה כמה פועלי תנועה ממין זה המצריכים את בהוראת 'אל':

'בגשתם את קדש הקדשים' (=בגשתם אל, במ' ד 19)
 'ואת בית ה' אני הלך' (=אני הלך אל, שופ' יט 18)
 'ויגש שאול את שמואל בתוך השער' (=נגש אל שמואל, שמ"א ט 18)²⁴⁵
 'ויגש דוד את העם וישאל להם לשלום' (=ויגש אל העם, שם ל 21).

ולא רק בפועלי תנועה נמצא את בהוראת 'אל', אלא גם בפעלים אחרים, למשל:

'הגד את בית ישראל' (=הגד לבית ישראל, יח' מג 10)
 'את מי הגדת מליך' (=אל מי הגדת, איוב כו 4)

נמצאנו למדים אפוא, כי בעברית המקראית עשויות מילות היחס את, ב – לשמש באותה הוראה אדוורביאלית לציון הכיוון 'אל'. ממצא זה עשוי לקרב את המעיין להבנת הלשון המוקשית המשתקפת מצורת הכתיב שלפנינו – 'לשלחו את בירדן' – כמכוונת אל ההוראה 'לשלחו אל הירדן', היינו ללוותו לכיוון הירדן.

הקושי העיקרי שעדיין נותר הוא, כיצד ניתן ליישב את כפילות הלשון – את בהוראת 'אל' לצד ב – אף היא בהוראת 'אל' – הנראית לכאורה מיותרת. העיון בדרכי הסגנון המקראי מגלה שאמנם דרכו של מקרא היא להשתמש בכפלי לשון (בסוגי הספרות השונים) באופנים שונים²⁴⁶, ואפשר שלפנינו כאן אחד המימושים של תופעה לשונית-סגנונית רחבה שהייתה מקובלת בקרב סופרי המקרא (ירושלם מהמסורת הספרותית הכנענית הקדומה)²⁴⁷, שרשמו לפי דרכם מדעת (ובלי כוונה להבחין ביניהם) לשונות מקבילות זו לצד זו כנוהג ספרותי-סגנוני שנועד מעיקרו לצורך הגיוון הסגנוני.

בין הדרכים המגוונות הנהוגות במקרא בכפלי הלשון נמצא גם כפל לשון מסוג

244 להלן כתובים אחדים ששימוש את כמשלים אדוורביאלי לסוגיו ניכר בהם: (א) את לציון אקוזטיבוס של ההגבלה (או הבחינה), כגון 'חלה את רגליו' = ברגליו (מל"א טו 23); (ב) את לציון אקוזטיבוס של המקום, כגון 'ושפט את ישראל את כל המקומות האלה' = בכל המקומות (שמ"א ז 61); (ג) את לציון אקוזטיבוס של הכיוון, כגון 'בגשתם את קדש הקדשים' = אל קדש הקדשים (במ' ד 19); (ד) את לציון אקוזטיבוס של משך הזמן, כגון 'וזרעתם את השנה השמינית' = בשנה השמינית (וי' כה 22). יצוין כי השימוש במונח 'אקוזטיבוס' כאן בא לא בהוראתו העיקרית המורפולוגית, אלא במשמעו התחבירי כשהוא מכוון למבנים התחביריים המסומנים באקוזטיבוס בשפות שמיות שנשתמרו בהן היחסות; ראה בלאו, עיונים, עמ' 137 הערה 1.

245 וכבר ריכ"ג (ספר השרשים, 'את', עמ' 52) ראה אפשרות זו, אלא שחוקרים ומפרשי מקרא העדיפו לראות כאן שיבוש טקסטואלי והציעו לתקן את הנוסח ל-'אל'; ראה למשל סגל, ספרי שמואל, עמ' ע. וראה BH⁷ (1951): קיטל וקאהלה גורסים כאן 'אל' על פי השכעים.

246 ראה למשל בנדויד, לשון מקרא, עמ' 15 ואילך, וכיחוד פרק ח.

247 ראה קאסוטו, ספרות מקראית, א, עמ' 20–61.

זה המזדמן בכתוב הנידון לפנינו, היינו זוג הווריאנטים בא בצמידות, ושני מרכיביו באים באותה ההוראה, ומתברר שכך נוהג המקרא בכל חלקי הדיבור²⁴⁸ ולא רק במילת יחס; כך למשל במילות הקישור אף + גם, רק + אך, יען + (ו) ביען.²⁴⁹ וכך, ככל הנראה, הם פני הדברים במילות היחס את + ב-, העשויות לבוא באותה ההוראה, אם לציון המושא המיועד, כגון 'ואת פַּעֲשֶׁתָּהָ ואת מגרשיה ערים שתיים' (יהו' כא 27),²⁵⁰ ואם לציון אקוזטיבוס הכיוון כפי שהדבר בא לידי ביטוי בנוסח הכתיב הנידון כאן 'לשלחו את בירדן', שהוראתו לשלחו אל הירדן. וראה להלן כפלי לשון אחרים המצמידים מילות יחס זו לצד זו. אל + מול:²⁵¹ 'הבא את אוריה אל מול פני המלחמה' (שמ"ב יא 15); על + מעל:²⁵² 'על מעל הפתח' (יח' מא 17). קרוב לוודאי אפוא שבנוסח הנתון לפנינו בכתיב ובקרי משתקפת תופעה לשונית-סגנונית אופיינית ללשון המקרא, היינו שימוש ספרותי דרך שיטה בווריאציות סגנוניות חופשיות שמקורן ככל הנראה במסורות לשון מקבילות: מכאן שימוש שגרתי במילת יחס יחידה, ומכאן שימוש מיוחד בכפל לשון, בשתי מילות יחס הבאות באותה ההוראה. ונראה שלא באו כאן בכתיב שתי הצורות השונות אלא לצורך גיוון סגנוני בלבד.

מתברר אפוא, כי חלקו הראשון של הפסוק הנידון לפנינו (וברזלי הגלעדי ירד מרגלים ויעבר את המלך הירדן) מכוון להליכתו של ברזילי עם המלך כשמגמת פניהם אל הירדן, ובחלקו השני ('לשלחו את בירדן') הולך הכתוב ומבאר תכליתה של הצטרפות זו אל המלך, היינו הלך עמו במטרה ללוותו בדרכו אל הירדן ולהיפרד ממנו שם. והשווה לכאן 'ואברהם הלך עמם לשלחם' (בר' יח 16).²⁵³ נמצאנו למדים מכל האמור כאן, כי לשון הכתיב 'לשלחו את בירדן', שנראתה ממבט ראשון מוקשית, משקפת דפוס תחבירי-סגנוני של כפל לשון שנהג בלשון המקרא במקביל לדפוס הרגיל המיוצג בלשון הקרי 'לשלחו את הירדן', ואין למעשה בכתיב אלא מה שיש בקרי.

248 ראה גם בצורות השם. למשל, אנשי + בני בליעל (שופ' יט 22); אשת + בעלת האוב (שמ"א כה 7). והוא הדין בצורות פועליות, כגון כרע + רכץ כארי וכלביא (כר' מט 9); ושמואל עומד + ניצב עליהם (שמ"א יט 20).

249 לפירוט העניין ראה להלן סעיף 3.8.2.2.

250 והשווה לכאן הכתוב המקביל הנוקט כאן מילת יחס יחידה ולא כפל לשון: 'ואת עֲשֶׂתְרוֹת ואת מגרשיה' (דה"א ו 56). יש המבקשים לראות במילה בעשתרה צורה מקוצרת מ'בית עשתרה' כדוגמת הצורה המאוחרת בישן תמורת 'בית שאן', אלא שקשה לשער שקיצור מעין זה נהג כבר בתקופת המקרא. על כך עיין למשל ש' ליונשטם, 'בעשתרה', א"מ, ב, טור 304.

251 אל מופיעה לעתים במקרא בהוראת 'מול', 'נוכח', למשל 'ויצג את המקלות [...] לנכח הצאן [...] ויחמו הצאן אל המקלות' (כר' ל 38–39). וכך ראה 'וגליתי ערותך אליהם' (יח' טז 37).

252 על משמשת לעתים במקרא באותה ההוראה של מעל, למשל 'ואל תדבר [...] באזני העם אשר על החמה' (מל"ב יח 26//יש' לו 11); 'וחצי העם מעל להחומה' (נחמ' יב 38).

253 על תזוזת המשמעות שחלה בפועל שלח ראה בהרחבה רובינשטיין, שלח, עמ' 11–32.

3.8.1.2 מילות יחס בנות תיבה אחת

חילופי על/אֵל

על (כ')

ויהי החדש וישב המלך הלחם לאכול' (שמ"א כ 24)²⁵⁴

אֵל (ק')

עיון בכתובים בגוף המקרא מגלה בבירור, כי אֵל עשויה לשמש במקרא בהוראת על וכן ההפך.²⁵⁵ להלן דוגמאות המוכיחות זאת: אל בהוראת 'על': 'ותשמע את השמועה אל הלקח ארון האלהים' (שמ"א ד 19); 'ופלשתים עמדים אל ההר מזה וישראל עמדים אל ההר מזה והגיא ביניהם' (שם יז 3); 'ותצלח רוח אלהים רעה אל שאול' (שם יח 10);²⁵⁶ על בהוראת 'אל':²⁵⁷ 'ואפנה על ימין או על שמאל' (בר' כד 49); 'ויעל על גוזזי צאנו' (שם לח 12); 'ואדם על עפר ישוב' (איוב לד 15).²⁵⁸ ולעתים משמשות במקרא שתי מילות יחס אלה זו לצד זו באותה ההוראה. כך בקונטקסט אחד, למשל: 'ויאמר גדעון [...] יהי נא חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל ויעש אלהים כן [...] ויהי חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ היה טל' (שופ' ו 39–40); 'ולמה לא שמרת אל אדניך המלך [...] אשר לא שמרתם על אדניכם' (שמ"א כו 15–16); 'על גבול ישראל אשפוט אתכם [...] אל גבול ישראל אשפט אתכם' (יח' יא 10–11). וכן באותו הפסוק עצמו, למשל: 'ושמו אותם איש איש על עבדתו ואל משאו' (במ' ד 19); 'כי כלתה הרעה אל אדנינו ועל כל ביתו' (שמ"א כה 17); 'וימלכו אל הגלעד [...] ואל [...] ואל [...] ועל [...] ועל [...] ועל' (שמ"ב ב 9).

לעתים מילות היחס אל ועל משמשות באותם מטבעות לשון באופן חופשי למדיי, למשל: להתאבל על מת (שמ"ב יד 2) // להתאבל אל מת (שמ"א טו 35); לאכל על הדם (שמ"א יד 33) // לאכל אל הדם (שם 34); לבוא אל אשה (בר' לח 9) // לבוא על אשה (בר' יט 31); נפל על פניו (בר' יז 3) // נפל אל פניו (יהו' ה' 14); שמ"ב יד 22).

נראה כי הצרכת אל או על אינה קשורה בהכרח לרובד מקראי מוקדם או מאוחר.²⁵⁹

²⁵⁴ וכן ראה כו"ק על/אֵל בישעיהו סה 7.

²⁵⁵ ראה למשל ליונשטם, בלאו וקרדי, אוצר, 'אל', א, עמ' 128; וכן 'אל', בד"ב, מילון, עמ' 41; שם, 'על', עמ' 757.

²⁵⁶ וראה גם 'ותצלח רוח אלהים על שאול' (שמ"א יא 6).

²⁵⁷ ראה רד"ק, שורשים, עמ' 266, טור שמאלי.

²⁵⁸ וראה גם 'כי עפר אתה ואל עפר תשוב' (בר' ג 19).

²⁵⁹ בניגוד לדעתו של טלשיר; ראה למשל טלשיר, מעמדה של העברית, עמ' 161–172, ובייחוד עמ' 169, סעיף 5.

כך למשל בפועלי תנועה ניתן למצוא את מילות היחס על או אל מצטרפות אל הפועל באותה ההוראה הן בספרים מוקדמים הן בספרים המוחזקים כמאוחרים.²⁶⁰ שימוש זה בשתי מילות היחס אל ועל מוכח גם על פי טקסטים מקראיים מקבילים, למשל: מל"ב יח 25 'עלה על הארץ הזאת' // יש' לו 10 'עלה אל הארץ הזאת'; מל"ב יח 27 'העל אדניך ואלריך' // יש' לו 12 'האל אדניך ואלריך'; מל"ב יט 34 'וגנתי אל העיר הזאת' // יש' לז 35 'וגנתי על העיר הזאת'; יש' ב 2 'ונהרו אליו כל הגוים' // מי' ד 1 'ונהרו עליו עמים'.

בטקסטים מקבילים מסוג זה הספרים המוקדמים נוקטים לעתים אל ולעתים על. כך למשל שמ"ב י 2 'לנחמו אל אביו' // דה"א יט 2 'לנחמו על אביו'; מל"א כב 17 'נפוצים אל ההרים' // דה"ב יח 16 'נפוצים על ההרים' – ולעומת זאת מל"ב כב 8 'ויאמר [...] על שפן הספר' // דה"ב לד 15 'ויאמר אל שפן הסופר'; מל"ב כב 20 'אספך על אבתיך' // דה"ב לד 28 'אספך אל אבתיך'.

וכן ניתן להוכיח את השימוש הזה במילות היחס אל ועל על פי צלעות מקבילות, כשבאחת מהן מופיעה אל, ובצלע שמנגד על: 'כאיל תערג על אפיקי מים' // כן נפשי תערג אליך אלהים' (תה' מב 2); 'שפך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך' // ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו' (שם עט 6); 'יראה אל עבדיך פעלך' // והדרך על בניהם' (שם צ 16).

נראה אפוא כי אל ועל שוות הן פעמים רבות בעברית המקראית, ומתחלפות הן זו בזו ללא כל התנאה, כנראה לצורכי גיוון סגנוני. מגמה זו, העולה מנוסח הפנים של המקרא, משתקפת היטב גם כשמשווים את נוסח המסורה לנוסחי מקרא מקבילים. כך למשל עולה מן ההשוואה בין נוה"מ לנו"ש: מצד אחד נמצא נוה"מ אל // נר"ש על, למשל שמ' לב 34: נוה"מ 'נחה את העם אל אשר דברתי' // נר"ש 'נחה [...] על'; דב' ל 1: נוה"מ 'והשבת אל לבבך' // נר"ש: 'והשבת על'. ומן הצד האחר נמצא לעתים נוה"מ על // נר"ש אל, כך למשל בר' נ 21: נוה"מ 'וידבר על לבם' // נר"ש: 'וידבר אל'; וי' טז 14: נוה"מ 'והזה [...] על פני הכפרת' // נר"ש 'והזה [...] אל'.

והוא הדין בהקבלת נוה"מ לספר ישעיהו לנוסח המשתקף במגילת ישעיהו מקומראן. מצד אחד נוה"מ אל // מגי"א על, למשל: יש' ג 8: נוה"מ 'אל ה' // מגי"א 'על ה'''; יש' כב 5: 'אל ההר' // מגי"א 'על ההר'. ומן הצד האחר נמצא לעתים נוה"מ על // מגי"א אל, למשל: יש' לא 1: נוה"מ 'ולא שעו על קדוש ישראל' // מגי"א 'אל קדוש ישראל'; יש' נו 6: נוה"מ 'הנלוים על ה'' // מגי"א 'הנלוים אל ה''. מכל האמור כאן מתברר, כי הכתיב והקרי אינם אלא חלופות לשוניות שמשקפות, ככל הנראה, מסורות מקבילות שנהגו בלשון המקרא לרבדיה השונים.

260 כך למשל בעברית מקראית מאוחרת נמצא 'והבאותיך על ארצי' (יח' לח 16) כנגד 'והביאותים אל אדמתם' (שם לד 13); מנגד נמצא בספרים מוקדמים 'וילך אלקנה הרמתה על ביתו' (שמ"א ב 11), ובמקום אחר 'ותלך מאתו אל בית אביה' (שופ' יט 2).

3.8.2 שימוש של מילות הקישור

3.8.2.1 חילופי הצורן ו--/אפס דקדוקי

הצורן התחבירי ו-- עשוי לשמש בלשון המקרא קשר (לציון קשר של איחוי או של שעבוד) אשר המשפט שלם גם בלעדיו. היינו, כשם שהיחסים ההגיוניים בין חלקי המשפט (או בין האיברים במשפט) מובעים על ידי הצורן ו-- (המציין קשר סינדטי), כך עשויים יחסים הגיוניים אלה להיות מיוצגים על ידי סימן הקישור אפס (לציון קשר סינדטי).

נראה כי קיומן של שתי האפשרויות האלה יציב במקרא, ולעתים הן עשויות להתממש כחלופות תחביריות-סגנוניות שוות מעמד. כך מוכיחים פסוקים מקבילים רבים במקרא. למשל:

ו-- לציון תוצאה כנגד אפס דקדוקי: יר' ו 24 'שמענו את שִׁמְעו [Ø] רפו ידינו צרה החזקתנו חיל כיולדה' – שם נ 43 'שִׁמְע [Ø] את שִׁמְעֶכֶם ורפו ידיו צרה החזיקתהו חיל כיולדה'; תה' קז 19 'ויזעקו אל ה' בצר להם [Ø] ממצקותיהם יושיעם' – שם 28 'ויצעקו אל ה' בצר להם וממצקותיהם יוציאם'.

ו-- לציון ביאור (ו' הביאור) כנגד אפס דקדוקי: מל"ב כא 8 'רק אם ישמרו לעשות ככל אשר צויתים ולכל התורה אשר צוה אותם עבדי משה' – דה"ב לג 8 'את כל אשר צויתים [Ø] לכל התורה והחקים והמשפטים ביד משה'.

ו-- לציון תוספת כנגד אפס דקדוקי: במ' כח 19 'פרים בני בקר שנים ואיל אחד' – שם 27: 'פרים בני בקר שנים [Ø] איל אחד'; תה' נז 9 'לי גלעד ולי מנשה' – שם קח 9 'לי גלעד [Ø] לי מנשה'.

וכך מוכיחות מסורות ספרותיות המופיעות פעמיים במקרא, כשבמקום אחד משמש צורן ו-- ובמקום אחר צורן אפס. למשל: תה' נז 10 'אורך בעמים ה' [Ø] אומרך בלאמים' – שם קח 10 'אורך בעמים ה' ואומרך בלאומים'; תה' נז 21 'רומה על שמים אלהים [Ø] על כל הארץ כבודך' – שם קח 12 'רומה על שמים אלהים ועל כל הארץ כבודך'.

וכן עולה מהשוואת פרשיות מקבילות במקרא, למשל:

תה' יח (5–31)

שמ"ב כב (5–31)

5: כי אפפני משברי מות [Ø] נחלי בליעל יבעתני אפפוני חבלי מות ונחלי בליעל יבעתוני
8: ותגעש (כ') ותרעש הארץ [Ø] מוסדות השמים ותגעש ותרעש הארץ ומוסדי הרים ירגזו ירגזו

16: ויראו אפקי ים [Ø] יגלו מסדות תבל ויראו אפקי מים ויגלו מוסדות תבל
18: יצילני מאיבי עז [Ø] משנאי כי אמצו ממני יצילני מאיבי עז ומשנאי כי אמצו ממני
29: כי את נירי ה' וה' יגיה חשכי כי אתה תאיר נרי [Ø] ה' אלהי יגיה חשכי
30: כי בכה ארוץ גדוד [Ø] באלהי אדלג שור כי בך ארוץ גדוד ובאלהי אדלג שור
39: ואכלם ואמחצם ולא יקומו ויפלו תחת רגלי ואמחצם ולא יכלו קום [Ø] יפלו תחת רגלי

כפי שמוכח מן הכתובים שלעיל האסינדרה עשויה להימצא במסורת אחת או במקבילתה, ומסתבר כי ו— משמשת בלשון המקרא צורן תחבירי על פי בחירתו של הסופר המקראי, ומכאן שלשונות הכתיב והקרי מן הסוג הנידון לפנינו, ו— /אפס דקדוקי, אינם אלא חלופות תחביריות שמשקפות כנראה מסורות לשון מקבילות: מכאן צורה סינדרטית ומכאן צורה אסינדרטית, ושתי הצורות מכוונות לאותה הוראה. עתה, לאחר הדיון הכללי בחילופי ו— /אפס, אתמקד בסוגים המסוימים שזימן לפנינו הקורפוס הנחקר.

3.8.2.1.1 חילופי ו' הנשוא / אפס

וראתה (כ')

ו'עתליה אם אחזיהו כי מת בנה' (מל"ב יא 1)

ו'אתה (ק')

הצורן ו— עשוי לשמש קשר הפותח את הנשוא ההגיוני במשפט בעל מבנה של ייחוד, ובא אחרי הנשוא המבודד שבחלק הייחוד. ו— זו, המכונה בדרך כלל ו' הנשוא (או ו' הייחוד, waw apodosis), מצינת קו לשון שכיח למדיי בלשון המקרא.²⁶¹ להלן דוגמות אחדות לשימוש ב'ו' הנשוא במקרא: 'ופלגשו ושמה ראומה' (בר' כב 24); 'כל אכל מחמצת ונכרתה הנפש ההיא מישראל' (שמ' יב 15); 'וכל עבד איש [...] ומלתה אתו' (שם 44); 'וטפכם [...] והרגתי אתם' (במ' יד 31); 'ובני ישראל [...] וימלך עליהם רחבעם' (מל"א יב 17).

לצד דוגמות מעין אלה נמצא לעתים שימוש בצורן אפס, למשל: 'מי אשר חטא לי [Ø] אמחנו מספרי' (שמ' לב 33); 'ואתם [Ø] לא עמד איש בפניכם' (יהו' כג 9); 'וחקתיו [Ø] לא אסור ממנה' (שמ"ב כב 23); 'וכל הנשאר [Ø] ינשאוהו אנשי מקמו' (עז' א 4); 'והערים [...] [Ø] בנה שלמה אתם' (דה"ב ח 2).

לעתים מגוון המקרא בלשונו ומשתמש באותן נסיבות תחביריות פעם בצורן ו' הנשוא ופעם בצורן אפס זה לצד זה. כך למשל בתיאור מכת הברד במצרים: 'כל האדם והבהמה [...] וירד עליהם הברד [...] הירא את דבר ה' [...] הניס את עבדיו [...] ואשר לא שם לבו [...] ויעזב את עבדיו' (שמ' ט 19–21).

מסתבר שהשימוש ב'ו' הנשוא (כמו בצורן התחבירי ו— בכלל) היה בלשון המקרא נתון לבחירתו של הסופר המקראי.²⁶² על כך עשויים להעיד גם כתובים מקבילים במקרא, למשל: מל"א טו 13 'וגם את מעכה אמו וַיִּסְרָהּ מגבירה' // דה"ב טו 16 'וגם מעכה אם אסא המלך הִסְרָהּ מגבירה'.

שינויים מעין אלה בין כתובים מקבילים במקרא נותנים מקום להניח, שגם ההבדל

261 עיין למשל גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 458, 485; ולטקה ואו'קונור, תחביר, עמ' 529, 535–536; ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, ור', עמ' 435–436; ור', בד"ב, מילון, עמ' 254.

262 ראה דבריי בסעיף הקודם.

בין הכתיב ובין הקרי שלפנינו משקף, ככל הנראה, הבדל סגנוני בין שתי חלופות תחביריות שמקורן כמסתבר בשתי מסורות לשון מקבילות.

3.8.2.1.2 חילופי ו' הצירוף / אפס

אדון כאן בשתי היקרויות מסוג זה.

בניכי (כ')

(א) 'לכי מכרי את השמן [...] ואת תחיי בנותר' (מל"ב ד 7)

ובניך (ק')

בלשון המקרא שני שמות הממלאים אותו תפקיד תחבירי במשפט עשויים להיות מקושרים ביניהם בקשר סינדטי (כגון על ידי הצורן התחבירי ו-) או בקשר אסינדטי (על ידי צורן אפס). למשל, 'שמש ירח'²⁶³ עמד זבלה לאור חציך יהלכו' (חב' ג 11) וכנגדו הכתוב מתאר תופעה דומה לזו: 'שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון. וידם השמש וירח עמד' (יהו' י 12–13). וכן ראה 'כסוס עגור'²⁶⁴ כן אצפצף' (יש' לח 14), וכנגדו 'וסוס [ק' וסוס] ועגור שמרו את עת באנה' (יר' ח 7). דומה שמצב לשוני זה הוא המשתקף מבעד לחילוף שבין הכתיב לקרי שלפנינו: מכאן לשון הכתיב ואת בניכי, המצביעה על קשר אסינדטי בין שני השמות שמובעים בנושא הכולל; ומכאן לשון הקרי ואת ובניך, המצביעה על קשר סינדטי בין שני השמות הללו. סביר להניח כי הצורן ו- המשתקף בצורת הקרי בא בהוראת ו' הצירוף,²⁶⁵ היינו 'את עם בניך'. ראה למשל הכתובים: שמ' כא 4 'האשה וילדיה תהיה לאדוניה' (=האשה עם הילדים); אס' ד 16 'גם אני ונערותי אצום כן' (=אני עם נערותי).²⁶⁶

לעיתים ו' הצירוף באה באחד משני כתובים המקבילים ביניהם במקרא. כך למשל: שמ' כח 29 'כבר זהב טהר יעשה אתה את כל הכלים האלה' // שם לז 24 'כבר זהב טהור עשה אתה ואת כל כליה'; דב' ג 19 'רק נשיכם וטפכם ומקנכם [...] ישובו' // יהו' א 14 'נשיכם טפכם ומקנכם ישובו'. עובדה זו עשויה לתמוך בהנחה שסופרי המקרא ראו ב-ו' הצירוף צורן שהשימוש בו ניתן לבחירה, ואפשר שלפנינו בכתיב ובקרי שתי חלופות חופשיות שמוצאן במסורות לשון מקבילות.

263 ראה אבישור, שירת המזמורים, עמ' 124.

264 ראה י' השולמי, המקרא לאור תופעות הטבע, תל אביב תשנ"ו, עמ' 60.

265 לעניין המונח ו' הצירוף ראה מורג, מחקרים, עמ' 302–303.

266 ראה גם 'ויקח העבד עשרה גמלים [...] וילך וכל טוב אדניו בידו' = עם כל טוב אדוניו (בר' כד 10); 'כי היה ארון האלהים כיום ההוא ובני ישראל' = עם בני ישראל (שמ"א יד 18); 'ובניהו [...] והכרתי והפלתי' = עם הכרתי והפלתי (שמ"ב ח 18).

ואת (כ')

(ב) 'ויקצץ המלך אחז את המסגרת המכונות ויסר מעליהם הכיר ואת הים

את (ק')

הוריד מעל הבקר הנחשת אשר תחתיה ויתן אתו על מרצפת אבנים' (מל"ב טז 17)

מסתבר שאת משמשת כאן בשתי הוראות שונות: שלוש פעמים מציינת היא את יחסת המושא הרגילה במקרא ('את' המושא הישיר) – 'ויקצץ [...] את המסגרת'; 'ואת הים הוריד'; 'ויתן אתו' – ופעם אחת היא משמשת בהוראת צורן היחס עם,²⁶⁷ 'ואת (כ') הכיר'. ונראה שהפסוק בכללותו מתייחס לשני עניינים: מכאן הכיור,²⁶⁸ שהיה מוצב על הכן (המכונה) ומוקף מסגרת סביב, ומכאן הים, שהיה מוצב על הבקר.

הפועל ויסר מוסב כמסתבר הן על המסגרת,²⁶⁹ שהקיפו את המכונות (הכנים) שעליהן הוצבו הכיורות, הן על הכיר. וסביר להניח שהצורן ו– שבכתיב 'ואת הכיר' בא כאן בהוראת ו' הצירוף, הנצמדת לצורן היחס את (=עם). שיעור הכתוב הוא אפוא זה: המלך אחז קיצץ את המסגרות (של המכונות) והסיר אותן מעל המכונות, ועם זאת הסיר מעל המכונות גם את הכיורות.

שימוש ואת בהוראת 'עם' (יחד) מצוי למדיי במקרא.²⁷⁰ לעתים בא ביטוי זה בסמוך לשם העצם שאליו הוא מוסב, למשל 'ובא הארי ואת הדב' (שמ"א יז 34),²⁷¹ ולעתים יש חציצה בינו וביין השם שלפניו; כך למשל 'ואת גביעי [...] תשים בפי אמתחת הקטן ואת כסף שברו' (בר' מד 2), ששיעורו ואת גביעי [...] עם²⁷² כסף שברו. ונראה שבפסוק הנדון לפנינו 'ואת הכיר' בא לאחר חציצה ('ויסר מעליהם').²⁷³ יש להניח שהשימוש ב-'ו' הצירוף היה שימוש הנתון לבחירה בלשון המקרא. על

267 ראה למשל 'את יעקב איש וכיתו באו' = עם יעקב (שמ' א 1).

268 נראה שהמונח כיור המוזכר כאן בא בצורת שם קיבוצי, ומכוון לכיורות; ראה 'עשרה כיורות נחשת' (מל"א ז 38). לעניין מעשה הכיורות, המכונות והמסגרות ראה בפרוטרוט ש' ייבין, 'מקדש', א"מ, ה, טורים 343–344.

269 נראה שהכתוב הזכיר את המסגרות תחילה, היות שבלעדי הסרתן לא תיתכן הסרת הכיורות שהיו נתונים בתוך המסגרות. לעניין הכינוי החבור שכתובה מעליהם הבא כמ"ם ולא כנו"ן (שכן מוסב על הוא על המכונות – לשון נקבה) יש לומר שחילופי –ם/–ן מצויים לרוב במקרא. לענייננו ראה למשל 'וזה מעשה המכונה [=מכונות, שם קיבוצי] מסגרות להם [=להן]' (מל"א ז 28). וראה עוד אחריהם = אחריהן (בר' מא 23), עליהם = עליהן (דב' כז 5) ועוד.

270 ראה מורג, מחקרים, עמ' 302–303; בלאו, עיונים, עמ' 146–147.

271 כלומר הארי עם הדוב, וכך עולה גם מהמשך הכתוב: 'גם את הארי גם את הדב הכה עבדך' (שמ"א יז 36). וראה לעניין זה בלאו, שם, עמ' 147.

272 ראה ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, יר', עמ' 435.

273 להלן מקראות שבהם ואת הוראתו 'עם'. בסמוך לשם העצם – 'אשלח אתכם ואת טפכם' (שמ' י 10; ראה בן-יהודה, מילון, עמ' 1254); 'ושם תאכלו אתו ואת הלחם' (וי' ח 31, ואמנם רס"ג מתרגם כאן 'עם הלחם'). ואת אחרי חציצה, כפי שבא כמסתבר בכתוב הנידון לפנינו – 'אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם ואת דינה בתו' (בר' מו 15); 'וכל הערים אשר תתנו

כך יעידו כתובים מקבילים, למשל: שמ' כב 39 'כבר זהב טהור יעשה אתה את כל הכלים האלה' // שם לז 24 'כבר זהב טהור עשה אתה ואת כל כליה'.
 על פי כתובים אלה נראה, שבאותו ההקשר עשוי המקרא להשתמש פעם ב-'
 הצירוף ופעם בצורן אפס. ומכאן נראה שהחילוף הבא לידי ביטוי בכתיב ובקרי
 הנידונים לפנינו – 'ואת הכיר' / 'את הכיר' – אינו אלא השתקפות של שתי מסורות
 לשון חלופיות שהיו להן מהלכים במציאות הלשונית שבתקופת המקרא.
 סוג אחר של חילופי כתיב וקרי שעניינם מילות קישור הוא זה:

3.8.2.2 חילופי מילת קישור יחידה / כפל מילות קישור

וכי (כ')

'ויאמר המלך כי (ק' כה) יקלל ה' אמר לו קלל את דוד ומי יאמר מדוע עשיתה
 פי (ק')

כן' (שמ"ב טז 10)

מן העיון בכתובים עולה כי ו – הוא צורן תחבירי העשוי לשמש קשר לציון סיבה
 (ו' הסיבה), ולעתים עשוי הוא למלא את מקומו של הצורן כי, הרגיל לשמש קשר
 סיבה. כך למשל מוכיחים הכתובים שלהלן: 'הנך מת על האשה אשר לקחת והיא
 בעלת בעל' (בר' כ 3); 'אל תאחרו אתי וה' [=כי ה'] הצליח דרכי' (בר' כד 56);
 'הבה לנו עזרת מצר וְשׂוּא [=כי שוא] תשועת אדם'.

פעמים רבות מגוון המקרא את סגנונו ונוקט דרכים שונות לציון הסיבה. כך למשל
 משלב המקרא לעתים צורן סיבה כי לצד ו' הסיבה, למשל: 'אל תשלח ירך אל הנער
 [...] כי עתה ידעתי [=משום שעתה אני יודע] [...] ולא חשכת [=כי לא חשכת] את
 בנך' (בר' כב 12); 'וגר לא תלחץ ואתם ידעתם [=כי אתם ידעתם] את נפש הגר
 כי גרים הייתם [=משום שגרים הייתם] בארץ מצרים' (שמ' כג 9). ולעתים משלב
 הכתוב את צורן הסיבה כי לצד צורן אפס. כך למשל: 'אל תירא כי יעשר איש כי
 ירבה כבוד ביתו כי לא במותו יקח הכל [O] לא ירד אחריו כבודו' (תה' מט 17).

דומה שבכתוב הנידון לפנינו הכתיב והקרי מצביעים על שתי דרכים חלופיות
 לציון הסיבה: מכאן לשון הקרי, 'כי אמר לו קלל', מצביעה על דרך אחת הרגילה
 בלשון המקרא, היינו ציון הסיבה באמצעות צורן יחיד, כי; ומכאן לשון הכתיב, 'וכי
 ה' אמר לו קלל', המצביעה ככל הנראה על דרך אלטרנטיבית אמפטית יותר לציון
 הסיבה באמצעות כפל במילות קישור המצינות סיבה, היינו ו' הסיבה והצורן כי.
 כפל לשון מסוג זה בלשון המקרא נידון לעיל בנוגע לשימוש של מילות היחס.²⁷⁴

ללויים ארכעים ושמונה עיר אתהן ואת מגרשיהן' (במ' לה 7); 'והציתו את העיר הזאת ושרפוה

ואת הבתים' (יר' לב 29).

274 ראה לעיל סעיף 3.8.1.1.4.

ואמנם נמצא במקרא לעתים שימוש בדרך זו המצמידה שתי מילות קישור בעלות אותה ההוראה זו אחר זו. למשל:

אף + גם: 'ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתי' (וי' כו 44)
 רק + אך: 'הרק אך במשה דבר ה'' (במ' יב 2)
 יען + (ו)ביען: 'יען ביען שמות ושאף אתכם' (יח' לו 3)

מסתבר אפוא כי אין בין לשון הכתיב ללשון הקרי אלא הבדל סגנוני בלבד: בעוד הקרי נוקט את הדרך הרגילה לציון הסיבה במקרא ומשתמש בצורך כי, הכתיב וכי נוקט דרך אמפטית יותר בהכפילו את מילות הקישור לציון הסיבה. אין זה מן הנמנע שהכתיב והקרי מייצגים כאן שתי חלופות תחביריות שמשקפות מסורות לשון מקבילות.

סוג נוסף של חילופי כתיב וקרי שעניינם מילות קישור הוא זה:

3.8.2.3 חילופי כי/כ־

כי טוב (כ')

'ויהי לבם ויאמרו קראו לשמשון וישחק לנו' (שופ' טז 25)

כ־טוב (ק')

בפירושו על אתר כותב רד"ק: 'כי טוב לבם כתיב, וקרי כ־טוב, והעניין אחד'. נראה שהכתיב והקרי שלפנינו מקבילים לא רק מבחינת עניינם אלא אף מבחינת לשונם. אדון תחילה בצורת הכתיב כי טוב. נראה שכי משמשת כאן מילת קישור לשעבוד הבאה בראש המבע לציון זמן. הוראתה היא כאשר, בזמן ש-, בשעה ש-²⁷⁵. התבנית התחבירית המשתקפת מן הכתיב – ויהי כי + פעל + ויפעל – מצביעה בדרך כלל על ההוראה שמה שמובע בפועל הראשון (שבצורת 'פעל') התרחש בו בזמן שנעשתה הפעולה המובעת בפועל השני (שבצורת 'ויפעל'). כך למשל בכתובים שלהלן: 'ויהי כי באנו אל המלון ונפתחה את אמתחתנו' (בר' מג 21); 'ויהי כי הציקה לו בדבריה ותקצר נפשו למות' (שופ' טז 16); 'ויהי כי ישב המלך בביתו [...] ויאמר המלך' (שמ"ב ז 1–2).

דומה כי אף התבנית המשתקפת מצורת הקרי – ויהי כ־ + מקור נסמך + ויפעל – כמו חברתה המשתקפת מצורת הכתיב באה להורות על התרחשות שתי פעולות בו בזמן, ושיעור הכתוב אף כאן הוא: בו בזמן שלבם היה טוב עליהם בחגיגה אמרו

²⁷⁵ ראה למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'כי', עמ' 471; בר"ב, ערך 'כי', עמ' 473 סעיף 92; בן-יהודה במילון, ערך 'כי', עמ' 2326–2327; אבן-שושן, 'כי', קונקורדנציה, עמ' 985 הוראה ג.

את אשר אמרו.²⁷⁶ לתבנית זו המשתקפת מן הקרי ראה למשל המקראות: 'ויהי כבוא אברהם מצרימה ויראו המצרים את האשה' (בר' יב 4); 'ויהי כהוציאם אתם החוצה ויאמר המלט על נפשך' (שם יט 17); 'ויהי כהרימי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי' (שם לט 18); 'ויהי כבוא ארון האלהים עקרון ויזעקו העקרונים' (שמ"א ה' 10). מסתבר אפוא שיש כאן שני צורנים תחביריים – כִּי, כְּ – המשמשים במקרא באותה ההוראה (היינו סימן קישור לשעבוד הבא בראש המבע לציון זמן בהוראת כאשר, בשעה ש–). הוכחה לכך אפשר למצוא גם בכתובים מקבילים במקרא: 'ולא תחוס עיני עליך ולא אחמול כי דרכיך עליך' (יח' ז 4) // 'ולא תחוס עיני ולא אחמול כדרכיך עליך' (שם 9). כאן משתמש המקרא באותו ההקשר עצמו פעם בצורת כי ופעם בצורת כִּי באותה ההוראה.

נראה מן האמור כאן, שלשונות הכתיב והקרי שלפנינו משקפים חלופות תחביריות שאפשר שמקורן במסורות לשון מקבילות שהתקיימו זו לצד זו בתקופת המקרא. ומן השימוש של מילות הקישור אל שימוש מילות הרימוז:

3.8.3 שימוש של מילות הרימוז

3.8.3.1 שימוש היסוד הרומז ha- להבעת יתר אמפטיית

החנית (כ')

'ויען דוד ויאמר הנה המלך' (שמ"א כו 22)

חנית (ק')

מסתבר שהצורן ה– בתיבה החנית שבכתיב אינו משמש כאן בתפקידו השגרתי כה"א היידוע, אלא בתפקיד רימוזי.²⁷⁷ זאת ניתן להסיק בעיקר (א) על פי הסיטואציה המיוחדת שבה מתוארים הדברים: דוד, המצביע באופן מוחשי על חניתו של שאול שנמצאת עתה בידו, קורא בקול רם ממרחק לעברו של שאול 'הנה החנית, המלך!'.²⁷⁸ (ב) על פי הימצאותה של מילת ההצגה הנה בראש הקריאה, שכידוע גם לה תפקיד רימוזי בלשון המקרא.

276 כתובים מקבילים לכאן מבחינת עניינם הם אלה: 'ראו נא כטוב לב אמנן כיין ואמרתי לכם הכו את אמנן' (שמ"ב יג 28); 'ביום השביעי כטוב לב המלך כיין אמר למהומן' (אס' א 10).

277 כך בעברית וכשפות שמיות; ראה למשל בארת, הכינוי, עמ' 72–74; בלאו, הגה וצורות, עמ' 101. ההשערה היא כי ה"א הידיעה שימשה במקורה יסוד רימוזי, ורק מאוחר יותר, משנשחק הכוח הרימוזי שלה, עברה ה"א זו לשמש בעברית על פי רוב כה"א הידיעה; ראה לעניין זה למשל ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, 'ה' הידיעה', עמ' 334.

278 קרוב לוודאי שהצורן ה– שבראש התיבה המלך אף הוא אינו ה"א היידוע כי אם ה"א הפנייה, כמו בקריאות מסוגו, למשל 'ותאמר הושיעה המלך' (שמ"ב יד 4); 'הקהל תורה אחת לכם ולגר' (במ' טו 15); 'הדור אתם ראו דבר ה' (יר' כ 31). וראה ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, 'ה' הידיעה', עמ' 334.

נמצאנו למדים אפוא, שקריאתו של דוד לעבר שאול הייתה בה כמסתבר אמפטיות יתרה. על פי הכתיב משתקפת קריאה הבנויה מרצף של שלושה יסודות רומזים: מילת ההצגה הנה המשמשת יסוד רומז בקריאה 'הנה החנית המלך!'; היסוד הרומז ה— שבתיה החנית; והיסוד הרומז ה— שבמילת הפנייה המלך. מלשון הקרי משתקפת הקריאה 'הנה חנית המלך', הבנויה ככל הנראה מצירוף סמיכות רגיל בלשון המקרא 'חנית המלך', שקודמת לו מילת ההצגה הנה הנושאת כאמור משמעות רימוזית. מן הכתיב ומן מהקרי משתקפים כמסתבר שני מבנים, שאמנם שונים זה מזה מבחינה תחבירית אך שניהם מכוונים להוראה אחת, וצורת הכתיב מצביעה, ככל הנראה, על אמפטיות יתר ביחס לחברתה שבקרי.²⁷⁹

3.8.3.2 חילופי ha- (יסוד רומז) / I⁰ha- (צירוף של יסודות רומזים)

ולהלחם (כ')

ויאמר המלך אל ציבא מה אלה לך ויאמר ציבא החמורים לבית המלך לרכב

והלחם (ק')

והקיץ לאכול הנערים והיין לשתות היעף במדבר' (שמ"ב טז 2)

לשאלתו של דוד 'מה אלה לך' עונה כאן ציבא ברחל בתך הקטנה ובהמחשה יתרה. ניתן להבחין בתשובתו שלושה מבעים מקבילים הבנויים במבנה כיאסטי:

לרכב ²⁸¹	לבית המלך ²⁸⁰	(א) החמורים
הנערים	לאכל	(ב) ולהלחם (כ') והקיץ
היעף במדבר	לשתות	(ג) והיין

²⁷⁹ נראה כי הצעה זו אינה היחידה העשויה ליישב את הכתיב והקרי. אעלה כאן הצעה אחרת, ולפיה ייתכן שהכתיב והקרי משקפים חלופות חופשיות בין שני מבנים מורפוסקטיים המקבילים בהוראתם: מכאן המבנה המשתקף מלשון הקרי, חנית המלך, המייצגת תבנית סדירה בלשון המקרא של צירוף סמיכות דוגמת פר החטאת (וי' ד 8); ומכאן המבנה המשתקף מבעד ללשון הכתיב, החנית המלך, המייצגת שימוש במבנה אפוזיציונלי מסוג סמיכות תמורה דוגמת הפר החטאת (יח' מג 21). שני מבנים אלה עשויים להתחלף ביניהם באופן חופשי בלשון המקרא (ראה למשל רכין, תחביר, עמ' 73), ומופיעים הם זה כנגד זה בטקסטים מקראיים מקבילים, ולעתים הם מופיעים זה לצד זה בהקשר עניינים אחד ואף באותו הפסוק עצמו; ראה דיון מפורט בעניין זה בסעיף 3.4.2 שלעיל.

²⁸⁰ נראה שהלמ"ד שבראש הצירוף לבית המלך שבמבע א משמשת בבחינת מושך עצמו ואחר עמו גם למילים שבמבעים ב—ג המקבילות לצירוף זה בהתאמה, היינו הנערים = לנערים, היעף במדבר = ליעף במדבר.

²⁸¹ נראה שצורת המקור הנטוי, החוזרת ונשנית שלוש פעמים בדברי ציבא, משמשת כאן בהוראת שם פעולה (או שם עצם), היינו לרכב = לרכיבה, לשם רכיבה; לאכל = לשם אכילה, או למאכל; לשתות = לשם שתייה. תופעה זו ידועה ממקומות אחרים במקרא, למשל לשתות (שמ' יז 1) = לשתיה; לאכל (דב' לא 17) = אכילה.

העיון במצב המיוחד שבו מתנהל הדיאלוג שבין דוד לציבא מאפשר להניח אף כאן, בדומה למצב שנידון בסעיף הקודם, שהצורן ה— המופיע בתיבות החמורים, ולהלחם, והקיץ, והיין אינו משמש כאן, כפי שמקובל לחשוב, בתפקיד הרגיל במקרא (תווית יידוע), אלא יסוד רומז בהוראה דאיקטית, היינו 'זה'/'אלה'; ואמנם זוהי הוראתו המקורית של הצורן ה— בטרם יאבד את כוחו הרימוזי ויהפוך לשמש תווית יידוע.²⁸²

למעשה ציבא משיב למלך באותו מטבע שבו נשאל. דוד שואל 'מה אלה לך' (ובשאלתו בולט היסוד הרימוזי שבכינוי הרומז אלה), וציבא עונה בסגנון דומה, המכיל כמה יסודות רימוזיים שיש בהם משום הצבעה על האובייקטים השונים לשם המחשה:

החמורים	(=חמורים אלה)	לבית המלך לרכב
ולהלחם והקיץ	(=כיכרות לחם אלה)	לאכל הנערים
	ומאה קיץ אלה)	
והיין	(=יין זה)	לשתות היעף בדבר. ²⁸³

נראה מצבים דומים מן המקרא:

(א) במפגש בין לבן ליעקב, המתואר בבראשית לא, אומר לבן ליעקב בהצביעו על בנותיו, על נכדיו ועל הצאן: 'הבנות בנתי והבנים בני והצאן צאני וכל אשר אתה ראה לי הוא' (בר' לא 3). דומה שאף כאן מתבקש מן המצב המיוחד של המפגש הנרגש, שהצורן הפותח את התיבות 'הבנות', 'הבנים', 'הצאן' אין לראות בו ה"א היידוע אלא היסוד הרימוזי ה—, ההולם מצב שנאמרים בו דברים נרגשים.²⁸⁴

(ב) במפגש בין יעקב לעשו שואל עשו לנוכח משפחת יעקב הענפה 'מי אלה לך' (בר' לג 5), ועל כך משיבו יעקב: 'הילדים אשר חנן אלהים את עבדך'. אף כאן לשאלה המעמידה יסוד רומז אלה באה תשובה המכילה יסוד רומז ה— (אלה הילדים).

ומכאן אבוא להסביר את צורת הכתיב ולהלחם, הנראית מוקשית על פניה. ליסוד הרימוזי ה—, שמופיע כאמור גם בתיבות 'החמורים' ו'היין', נוסף כאן יסוד

282 ראה בארת, הכינוי, עמ' 72–74. והשווה ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, 'ה-', עמ' 334. וכן ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 32, 99–102.

283 אשר למבנה התחבירי של המבנים ב—ג ראה 'ויחננו ברפידים ואין מים לשתת העם' (שמ' יז 1). מבנה זה מתבאר היטב מתוך המקבילה שלו במקרא: 'ויחננו ברפידים ולא היה שם מים לעם לשתות' (כמ' לג 14). יש להבין אפוא מבנים אלה שבמבנים ב—ג בדרך זו: 'ולהלחם (כ') והקיץ לאכל הנערים' = והלחם והקיץ לנערים לשם אכילה; 'והיין לשתות היעף במדבר' = והיין ליעף במדבר לשם שתייה.

284 ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 89.

רימוזי אחר, ל-²⁸⁵ הנושא עמו כוח אמפטי. צירוף שני יסודות רומזים במילה אחת ולהלחם (ל- + ה-) אינו צריך להפתיע. ראה למשל התיבות הלָזָה, הלָז, הלָזו, המורכבות למעשה משלושה יסודות רומזים: ה- + ל- + זה/ו. כאן סדר היסודות הרומזים מתחלף לעומת ולהלחם, וכן הדבר בשפות שמיות אחרות.²⁸⁶ מן האמור כאן עולה אפוא, שעיקר ההבדל בין הצורה המיוצגת בכתיב לחברתה המיוצגת בקרי הוא הבדל סגנוני המיוסד על הבעה אמפטית יותר של ביטוי אחד לעומת משנהו: הכתיב ולהלחם מניח שני יסודות רומזים המצטרפים זה לזה, ואילו הקרי והלחם מעמיד יסוד רומז אחד. מן הכתיב ומן הקרי משתקפות לפנינו אפוא שתי תבניות תחביריות מקבילות שאין כל הבדל מהותי ביניהן. במסגרת המילות נעבור עתה לדיון ביסוד ה- המשמש כיסוד מיידע.

3.8.4 שימוש הצורן ה- (או אפס) כיסוד מיידע
היידוע בלשון המקרא מתממש כידוע בדרכים שונות, והעיקרית שבהן הצמדת התווית ה- לפני שם העצם. אולם לא רק צורן חיצוני זה מיידע את השם. לעתים נמצא בלשון המקרא, ובעיקר ברובד הקדום,²⁸⁷ מילים ללא כל סימן חיצוני ליידוע, ובכל זאת המשמעות שלהן היא משמעות של מילים מיודעות.²⁸⁸ למשל: 'ותאכל ארץ ויבלה' (דב' לב 22) = את הארץ; 'כי אשא אל שמים ידי' (שם 40) = אל השמים; 'בהתאסף ראשי עם' (שם לג 5) = ראשי העם; 'ארץ רעשה גם שמים נטפו' (שופ' ה 4) = הארץ, השמים. מאלפת לעניין זה ההשוואה בין טקסטים הנחשבים מוקדמים למקביליהם הנתפסים כמאוחרים. למשל שמ"ב ה 24 'את קול צעדה בראשי הבכאים' // דה"א יד 15 'את קול הצעדה בראשי הבכאים'; מל"א ח 35 'בהעצר שמים ולא יהיה מטר' // דה"ב ו 26 'בהעצר השמים ולא יהיה מטר'. בלשון הפרוזה הקלסית אמנם מסתמנת יתר קביעות בשימוש בה"א היידוע,²⁸⁹ אלא שלא תמיד ניתן להצביע על עקיבות בשימוש. פעמים רבות מתחלף הצורן ה- בצורן אפס. כך למשל 'וימלך מלך צדקיהו' (יר' לו 1) = המלך צדקיהו. ולעתים ה"א היידוע והתווית אפס משמשות זו לצד זו בהקשר עניינים אחד, ואף באותו הפסוק עצמו. למשל:

'הגפן הובישה והתאנה אמללה
רמון גם תמר ותפוח כל עצי השדה יבשו

285 ל- משמשת בעברית המקראית יסוד רימוזי כמו בשפות שמיות אחרות, כגון הערבית, האתיופית והארמית; ראה בארת, הכינוי, עמ' 77-80.

286 ראה שם, עמ' 77-78; בלאו, הגה וצורות, עמ' 101.

287 ראה למשל הריס, דקדוק, עמ' 55-56.

288 ראה למשל רבין, תחביר, עמ' 9.

289 ראה למשל רבין, שפות שמיות, עמ' 64.

כי הביש ששון מן בני אדם' (יואל א 12)²⁹⁰

בעניין זה מצטרפות כעדים גם היקרויות של כתיב וקרי בספרי המקרא השונים. כך למשל

עם (כ')

(א) 'הלך ועמדת בשער בני אשר יבאו בו מלכי יהודה' (יר' יז 19)

העם (ק')

עמים (כ')

(ב) 'שמעו נא כל ראו מכאבי (איכה א 18)

העמים (ק')

להלן אדון בהיקרויות הכתיב והקרי בקטגוריה זו על פי מה שזימן לפנינו הקורפוס הנחקר. ניתן להבחין כאן לפחות בארבעה סוגים.

3.8.4.1 חילופי התווית ה—/אפס בשמות אנפוריים

מן העיון במקראות מתברר, כי בעברית המקראית נעשה ייצוג השם האנפורי²⁹¹ באמצעות התווית ה— או בלעדיה.

בדרך כלל בא השם האנפורי בתווית ה— לאזכר שם עצם בעל תווית אפס, כגון 'ויהי אור וירא אלהים את האור' (בר' א 3–4) או 'וימצאו איש [...] וישאלהו האיש' (שם לז 15).²⁹² אך לעתים יבוא השם האנפורי עצמו בצורות אפס. כך למשל 'ארבעים שנה אקוט פִּדּוֹר' (תה' צה 10). דור זה, המסומן בצורן היידוע אפס, אינו מכוון לדור עלום ובלתי ידוע, אלא מאזכר הוא את דור המדבר שעליו מדובר בפסוקים הקודמים לו (8–9). וכן ראה 'ואוצרה על אוצרות' (נחמ' יג 13). שלוש היקרויות מסוג זה מזומנות בקורפוס הנחקר. אדון בהן אחת לאחת.

(א) 'אף כי לוא אכל אכל היום העם משלל איביו אשר מצא [...] ויעש (כ') העם אל שלל (כ')

' (שמ"א יד 30–32)

השלל (ק')

על פי לשון הקרי השם האנפורי השלל בא ביידוע, והוא מאזכר את הקודמן 'משלל איביו', הבא אף הוא ביידוע. משתקף כאן אפוא המבנה התחבירי

290 וכן ראה חגי ב 12.

291 שם אנפורי הוא שם המתייחס למשהו שכבר הוזכר קודם לכן באמצעי לשוני כלשהו (=הקורמן לשם האנפורי).

292 לדוגמות נוספות ראה בנרוד, לשון מקרא, ב, עמ' 630; אבן-ג'נאח, הרקמה, עמ' שעד.

ה- + ש"ע, המאזכר ש"ע מיודע

בלשון הכתיב לעומת זאת בא השם האנפורי בלא צורך יידוע (שלל) ומייצג את המבנה

Ø + ש"ע, המאזכר ש"ע מיודע

היקרות זו ממחישה אפוא היטב את אשר נאמר לעיל, כי ייצוג השם האנפורי בלשון המקרא נעשה באמצעות התווית ה- או בלעדיה. ומסתבר כי הכתיב והקרי שלפנינו מייצגים שתי מסורות לשון שנהגו לפנים במציאות הלשונית של תקופת המקרא.

(ב) 'ויעש את העמודים [...] על השבכה האחת [...] וכתרת על שני העמודים [...] שבכה (כ')

לעבר ' (מל"א ז 18–20)

השבכה (ק')

אף כאן, בדומה להיקרות הקודמת, נראה כי הכתיב והקרי משקפים שתי מסורות לשון השונות זו מזו בתבניתן אך זהות בהוראתן. מלשון הקרי השבכה משתקף המבנה התחבירי

ה- + ש"ע המאזכר ש"ע מיודע

ומלשון הכתיב שבכה משתקף המבנה

Ø + ש"ע המאזכר ש"ע מיודע

הספרים (כ')

(ג) 'ותכתב ספרים בשם אחאב²⁹³ [...] ותשלח אל הזקנים' (שם כא 8) ספרים (ק')

על פי לשון הכתיב, הספרים, משתקף המבנה התחבירי ה- + ש"ע המאזכר ש"ע בלתי מיודע

293 מקבילה מפתיעה לענייננו נמצא במגילת אסתר. אף שם מדובר בכתיבת ספרים (=איגרות) כחתימתם בטבעת המלך ובשליחתם לתעודתם, ממש כפי שמדובר בהיקרות שלפנינו:

אסתר ג 9–12

מל"א כא

'ותכתב לאכדם [...] בשם המלך אחשורש'

'ותכתב ספרים בשם אחאב'

'נכתב ונחתם בטבעת המלך'

'ותחתם בחתמו'

'ונשלוח ספרים ביד הרצים'

'ותשלח הספרים (ק' ספרים) אל הזקנים'

באסתר (כמו בצורת הקרי הנדונה לפנינו) השם האנפורי בא בצורך אפס על פי שהייתה מצופה לבוא כאן צורה מיודעת (*הספרים). ללמדך שכאשר משמעות היידוע מובנת מאליה, שוב אין צורך בסימן חיצוני מורפולוגי כלשהו.

ולעומת זאת מלשון הקרי, ספרים, עולה המבנה התחבירי

$\emptyset + \text{ש"ע המאזכר ש"ע בלתי מיודע}$

אציין כאן שבהיקרויות א–ב סומן השם האנפורי שבכתיב בצורן אפס (שלל, שבכה), וזה שבקרי בתווית ה–, ואילו בהיקרות האחרונה המצב הפוך: השם האנפורי המיוצג בכתיב הוא המסומן בתווית היידוע ה– (הספרים), וזה המיוצג בקרי מסומן בתווית אפס (ספרים). ללמדך, שהחילופים בין הכתיב לקרי היו חילופים חופשיים המצביעים על מבנים תחביריים מקבילים, ששימשו, ככל הנראה, בשני מסלולי מסירה מקבילים.

3.8.4.2 חילופי התווית ה–/אפס בשמות ספציפיים (בית המלך / בית מלך)

בית מלך (כ')

ויקח אסא את כל הכסף והזהב [...] ואת אוצרות ויתנם' (מל"א טו 18)

בית המלך (ק')

בית מלך (כ')

וְאֵת עֲתִלְיָהּ הַמִּיתָהוּ בַּחֲרֹב' (מל"ב יא 20)

בית המלך (ק')

בית מלך (כ')

וַיִּכְהוּ בַּשְּׁמֵרוֹן בְּאַרְמוֹן' (שם טו 25)

בית המלך (ק')

השם (או הצֶרֶף) בית (ה)מלך מאזכר כאן רפרנט יחיד מסוים בשמו הספציפי מתוך כלל העצמים השייכים לקטגוריה המסומנת על ידי שם זה (בתים). שמות מעין אלה, שנתייחדו מבין יתר בני מינם (ולא הפכו בדרך כלל לשמש שמות פרטיים של ממש), מצויים במידה לא מועטה בלשון המקרא.²⁹⁴ למשל:

הַחֵג – מציין את חג הסוכות דווקא, כגון מל"א ח 2.

הַבַּיִת – הר המוריה, מקום המקדש, כגון יר' כו 18; מי' ג 12.

הָעִיר – עיר הבחירה, עיר הקודש, כגון יר' לט 2.

העיון בכתובים מראה, כי שם בשימוש הספציפי עשוי להתממש בלשון המקרא לא רק באמצעות תוספת הצורן ה– בראשו, אלא גם באמצעות הצורן אפס. כך למשל בכתובים 'ולקחת את שתי אבני שהם' (שמ' כח 9); 'בהתאסף ראשי עם' (דב' לג 5). כתובים מקבילים במקרא אכן מאששים הנחה זו. למשל:

294 ראה למשל ליונשטם, בלאו וקררי, אוצר, 'ה', עמ' 334.

מל"ב יז 4 בית כלא לעומת מל"א כב 27 בית הכלא (=דה"ב יח 26);
 דה"א ח 28 ראשי אבות לעומת דה"א ט 34 ראשי האבות;
 שמ"ב ז 5 'בית לשבתי' – דה"א יז 4 'הבית לשבתי' (=בית המקדש).

סביר אפוא להניח, שהחילופים בין צורות הכתיב לצורות הקרי הנידונים לפנינו משקפים שם ספציפי הבא לידי מימוש בשני מבנים תחביריים המקבילים ביניהם: מכאן התבנית המשתקפת מן הכתיב, $\emptyset + \text{ש"ע}$ לציון מוסד, המעמידה את הצורה בית מלך, ומכאן התבנית המשתקפת מן הקרי, $ה- + \text{ש"ע}$ לציון מוסד, המעמידה את הצורה בית מלך.²⁹⁵

יצוין כאן כי צירוף שמני זה מופיע על פי רוב במקרא בצורה בית המלך, ורק בשלושה מקומות מופיע הוא בצורת כו"ק (בית מלך/בית המלך כמצוין בראש הדיון). ופעם אחת מזדמנות שתי התבניות בית מלך ובית המלך זו לצד זו באותו הפסוק עצמו: 'ויבא אל ארמון בית המלך וישרף עליו את בית מלך באש וימת' (מל"א טז 18). דומה שהשימוש שנעשה כאן בשתי התבניות זו לצד זו אינו מותיר מקום לספק, שלפנינו כאן שתי תבניות תחביריות מקבילות. נראה אפוא שייצוג השם הספציפי בלשון המקרא היה נתון לבחירה בעיקרו, ואפשר שהכתיב והקרי שלפנינו משקפים חלופות לשוניות חופשיות שהיו מעוגנות במסורות לשון מקבילות.

3.8.4.3 חילופי התווית ה- /אפס בשמות לא ספציפיים²⁹⁶

אחד (כ')

ולשלמה שנים עשר נצבים [...] וכלכלו את המלך [...] חרש בשנה יהיה על

האחד (ק')

לכלכל' (מל"א ד 7)

שם בלתי ספציפי שמסמן עצם כלשהו על רקע העצמים הדומים לו עשוי להתממש בלשון המקרא בדרכים אחדות.

ברגיל, השם הלא ספציפי מסומן באמצעות תווית אפס (ללא הצורן ה-). כך למשל: 'ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה [...] וישבו שם' (בר' יא 2); 'והיה מדבר

²⁹⁵ באוגריתית, שבה כידוע אין ה"א יידוע, נמצא מונח זה שלפנינו בצורה בתמלך, למשל b. bt. mlk (KTU 4.168,6–8) = בית מלך. וכן נמצא מונח זה במואבית: 'ואנכ בנתי בת מלכ' (מישע, שו' 22–23). בפניקית נמצא מונח דומה לו: אהלמלך (=אהל המלך); ראה הריס, דקדוק, עמ' 75. ובמקביל לו ראה המונח באוגריתית אהל בעל אצל גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 112.

²⁹⁶ שם לא ספציפי הוא שם המציין פרט אחד או יותר (שאינם מזוהים ספציפית) מתוך קבוצת הפרטים השייכים לאותה קטגוריה שמסומנת על ידי שם זה. ראה גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי, עמ' 406–408; אור, תחביר, עמ' 235, 248 ואילך.

לְכַרְמֶל' (יש' לב 15). יש מקומות לא מעטים במקרא שהתווית ה- קודמת בהם לשם בלתי ידוע ספציפית שמסמן כאמור עצם כלשהו.²⁹⁷ למשל:

'וישלח את הערב' (בר' ח 7) – אחד מהעורבים שהיו בתיבה;²⁹⁸
'וישלח את היונה' (שם 8) – אחת מהיונים שהיו בתיבה, אותה יונה ששלח;
'ויבא הפליט' (שם יד 13) – אחד מן הפליטים, אותו פליט שבא;
'ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכבם על החמר' (שמ' ד 20);
'רעה היה עבדך [...] ובא הארי ואת הדוב' (שמ"א יז 34).

ובייחוד ראה את הביטוי המצוי במקרא 'ויהי היום' (כגון מל"ב ד 8), שהוראתו יום אחד מן הימים.

הצורך ה- במקומות האלה הוא תוספת פורמלית בלבד, ואינו משפיע על האינטרפטציה של השם הלא ספציפי. שמות מסוג זה נשארים באי-האחידות שלהם גם אם באה בראשם התווית ה-, ולמעשה יש כאן ה- לסיתום ולא ליידוע, וה"א מעין זו שווה בערכה לצורך אפס.

כתובים מקבילים במקרא עשויים לתמוך בהנחה שהחילוף ה-/אפס בשמות בלתי ספציפיים הוא חילוף חופשי בלשון המקרא בין דרכי הבעה מקבילות בהוראתן. למשל: יהו' טו 18 'ותסיתהו לשאול מאת אביה שדה' // שופ' א 14 'ותסיתהו לשאל מאת אביה השדה'; שמ"ב ז 2 'אנכי יושב בבית ארזים' // דה"א יז 1 'אנכי יושב בבית הארזים'; מל"א כב 31 'לא תלחמו את קטן ואת גדול' כי אם את מלך ישראל' // דה"ב יח 30 'לא תלחמו את הקטן את הגדול כי אם את מלך ישראל'.

הוכחה נוספת לכך שלפנינו כאן חילוף חופשי היא הימצאותן של שתי דרכי הבעה אלה זו לצד זו, באותו הקשר עניינים. למשל: 'כי גדולה השנאה אשר שנאה מאהבה אשר אהבה' (שמ"ב יג 15); 'ונגע בכנפו אל הלחם ואל הנזיד ואל היין ואל שמן' (חגי ב 12).

לעתים נמצא את שתי דרכי ההבעה באותו הפסוק ואף כשמדובר באותה המילה, למשל 'מרשית השנה ועד אחרית שנה' (דב' יא 12).

נראה שהשם הלא ספציפי מתממש בלשון המקרא גם בדרכים אחרות – באמצעות הצורך אחד או האחד. כך לגבי אחד בשימוש אנפורי, כגון 'וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים' (שמ' י 19), וכך בשימוש לא אנפורי: 'תחת אחד השיחים' (בר' כא 15); 'על אחד ההרים' (שם כב 2).

ובאשר לצורך האחד ראה: בשימוש אנפורי – 'ועשית את הקרשים למשכן [...] עשר אמות ארך הקרש ואמה וחצי האמה רחב הקרש האחד' (שמ' כו 15–16). בשימוש לא אנפורי – 'האחד בא לגור' (בר' יט 9); 'ויהי האחד מפיל הקורה' (מל"ב ו 5).

297 השווה ליונשטם, בלאו וקררי, אוצר, עמ' 334, סעיף א 3.

298 ראה קאסוטו, פירוש על ספר בראשית, עמ' 75.

ולעתים נמצא במקרא את שתי דרכי ההבעה האלה משמשות זו לצד זו באותו הקשר עניינים. למשל 'אחיכם'²⁹⁹ אחד יֵאסר' (בר' מב 19), ובהמשך העניין נמצא 'אחיכם האחד הניחו אתי' (שם 33).

לאור האמור כאן סביר להניח שהכתיב והקרי הנידונים לפנינו שייכים לקטגוריה זו של שם בלתי ספציפי: מכאן לשון הכתיב הנוקטת אחד בשימוש אנפורי, ומכאן לשון הקרי הנוקטת דרך אלטרנטיבית, היינו האחד בשימוש אנפורי. ונראה שהחילוף בין הכתיב לקרי כאן³⁰⁰ הוא חילוף חופשי בין שתי תבניות תחביריות שאפשר שמקורן בשתי מסורות לשון מקבילות. הסוג האחרון בקטגוריה זו הוא:

3.8.4.4 חילופי התווית ה—/אפס בשם פרטי שנתהווה משם כללי

המלח (כ')

'הוא הכה את אדום בגי [...] ותפש את הסלע במלחמה ויקרא את שמה יִקְתָּאל'

מֶלַח (ק')

(מל"ב יד 7)

המונח הגאוגרפי שלפנינו בכתיב ובקרי גי המלח/גי מֶלַח מופיע במקרא בנוסח הפנים פעמים אחדות הן באמצעות התווית ה— (למשל דה"ב כה 11) הן באמצעות התווית אפס (למשל שמ"ב ח 13; תה' ס 2).

לכאורה ממצא זה מתמיה, שכן שמות פרטיים במקרא משתייכים לקבוצת השמות ה'מיודעים', שאין להם כל צורך בסימן מורפולוגי כלשהו שיציין את יידועם, שהרי היידוע בשמות מעין אלה הוא תכונה סמנטית טבועה, ויידועם הוא מובן מאליו גם

299 לא מן הנמנע, שבהיקריות מעין אלה פעלו יחדיו תהליכים לשוניים שונים, היינו מלבד התהליך התחבירי אפשר שפעל כאן גם תהליך פונטי של שימוט ה"א לפני עיצור גרוני (א). וכבר העמידו חוקרים על עניין זה כנוגע ללשון חז"ל. ראה למשל ילון, מכוא, עמ' 18; בר-אשר, פרקים, עמ' 104 ובאחרונה אור, תחביר, עמ' 240.

300 כתיב וקרי מסוג זה נמצא גם במקומות אחרים במקרא. למשל

הספר (כ')

'כדברי הספר החתום אשר יתנו אתו אל יודע' (יש' כט 1)

סֵפֶר (ק')

וכרמל (כ')

'עד יעלה עלינו ממרום והיה מדבר לכרמל' ליער יחשב' (שם לב 15)

והכרמל (ק')

הסחבות (כ')

'ויקח משם כָּלוּי וכלוי מלחים וישלחם' (יר' לח 11).

סַחְבוֹת (ק')

ללא תוספת ציין חיצוני. אלא מן העיון במקראות מתברר שאין כאן לפנינו מקרה יחיד, והוא מצטרף לשורה ארוכה של שמות פרטיים של מקומות גאוגרפיים הבאים במקרא בדרך כפולה, היינו בצורן ה— ובצורן אפס.

להלן רשימה חלקית של שמות גאוגרפיים אלה: בית במות (מל"א יב 31) – בית הבמת (מל"ב יז 29, 32); סלע הרמון (שופ' כ 45, 47) – סלע רמון (שם 47); כא (13); בית המרכבות (יהו' יט 5) – בית מרכבות (דה"א ד 31); קרית ארבע (בר' כג 2; יהו' יד 15 ועוד) – קרית הארבע (שם לה 27; נחמ' יא 25); הר הגלעד (בר' לא 21, 23 ועוד) – הר גלעד (שה"ש ד 1); קרית יערים (יהו' ט 17; טו 9 ועוד) – קרית היערים (יר' כו 20).

ניתן לשער כי ההסבר לתופעה רחבה זו נעוץ במכנה המשותף לכל השמות הפרטיים הללו ולדומיהם: קבוצת שמות זו מאופיינת בכך, שהשם הפרטי מוצאו בשם כללי.³⁰¹

ניתן לשער שבתחילה נתפס היסוד ה— בשמות פרטיים אלה כיסוד הכרחי המבדיל אותם מצירופי סמיכות רגילים המציינים שמות כלליים, ונראה כי מאוחר יותר, משנשתגר הצירוף הספציפי כשם פרטי מובהק (שאולי לא היה לו עוד כל שימוש אחר מלבד שימוש כשם פרטי), שוב לא היה צורך בשימוש תווית היידוע ha-, שכן, כאמור לעיל, שם פרטי מיועד הוא מטבעו. במצב זה נתפסה אולי התווית ה— כיסוד שאינו הכרחי, ואפילו כיסוד יתר. בשל סיבה זו לא הייתה הה"א מקוימת בשמות מעין אלה דרך קבע בלשון היום-יום, ונראה שברבות הימים היא הלכה ונשמטה מן השימוש. כידוע, תהליכים לשוניים נמשכים בדרך כלל על פני זמן לא קצר, ובצורה אטית ומדורגת, דבר העשוי להסביר את תופעת כפילות הצורות הללו בלשון המקרא, המצביעה אולי על שלב מעבר בתהליך.

צורות הכתיב והקרי שנידונו כאן לפנינו – בגי המלח/בגי מלח – אפשר שהן משקפות אפוא מצב נתון בלשון העברית בתקופה מסוימת, ששתי הצורות שימשו בה זו בצד זו כשתי מסורות מקבילות.

3.8.5 שימושם של צורנים אדוורביאליים
קטגוריה נוספת (ואחרונה) העולה מהיקריות הכתיב והקרי בקורפוס הנחקר עניינה צורנים אדוורביאליים, ובה שני סוגים. אדון בהם להלן.

301 בעניין זה ראה ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר, 'ה' הידיעה', עמ' 334 סעיף א3.

3.8.5.1 חילופים בין מילות תואר הפועל כי/כה להבעת האופן

כי (כ') (וכי (כ')³⁰²
 'ויאמר המלך מה לי ולכם בני צריה יקלל ה' אמר לו קלל את דוד ומי
 כה (ק') כי (ק')
 יאמר מדוע עשיתה כן' (שמ"ב טז 10)

נראה שיש כאן משפט מורכב שהרישה משמשת בו מבע פתיחה והסיפה משלימה את המבע. על פי הכתיב הנידון כאן משתקפת התבנית התחבירית כי... וכי... בתבנית זו הצורן כי הפותח את הרישה, 'כי יקלל', משמש צורן אדוורביאלי שהוראתו 'כך, כן', כמו למשל 'הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע וחוטא' (מש' יא 31).³⁰³ ואילו וכי, הפותח את הסיפה – 'וכי ה' אמר לו קלל' – מורכב, ככל הנראה, בדרך הקונטמינציה משני יסודות: יסוד קישורי (ו' הסיבה) ויסוד אמפטי (כי לחיזוק)³⁰⁴ בהוראת אמנם, אכן, באמת).

המשפט בכללותו מתבאר לפי תבנית זו כך: ויאמר המלך: מה לי ולכם בני צרויה? כך יקלל, משום שאמנם ה' אמר לו: קלל.

על פי הקרי משתקפת התבנית כה... כי... בתבנית זו כה הפותח את הרישה בא בהוראת 'כך', כגון במקראות 'כה יהיה זרעך' (בר' טו 5); 'כה תאמר לבני ישראל' (שמ' ג 14); 'כה תברכו את בני ישראל' (במ' ו 23).³⁰⁵

ואילו הצורן כי הפותח את הסיפה אפשר שיתפרש בדרך משנה הוראה כמכוון לסיבה (=משום ש-), כמבואר בסעיף 3.8.2.2, או לחיזוק (=אמנם, אכן).³⁰⁶

התמונה הכוללת העולה מניתוח זה מראה, שלפנינו שתי תבניות תחביריות חלופיות המכוונות להוראה אחת: מכאן, על פי הכתיב, כי (=כך) יקלל, וכי (הרכב של ו' הסיבה + כי לחיזוק) באמת ה' אמר לו קלל; ומכאן, על פי הקרי, כה (=כך) יקלל, כי (בדרך של משנה הוראה) באמת ה' אמר לו קלל.

מסתבר אפוא שאין בכתיב אלא מה שיש בקרי, וגם כאן נראה ששתי תבניות

302 ראה דיוננו לעיל בסעיף 3.8.2.2.

303 וראה גם 'ויאמר כי ארד אל בני שאלה' (בר' לו 35), ששיעורו כך ארד. כן ראה 'כי כשלה ירושלים' (יש' ג 8). וראה שטיינברג, מילון, 'כי', עמ' 371. וראה באחרונה מוראוקה, מילים אמפטיות, עמ' 163.

304 אשר לצורן כי המשמש כצורן לחיזוק ראה למשל 'זעקת סדם ועמרה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד' (בר' יח 20). וכן ראה 'על כל דבר אבדה אשר יאמר כי הוא זה' (שמ' כב 8), וכן איוב יב 2 ועוד. ורגילה היא באוגריתית, למשל *hlm. 2il. k yphnh (KTU 1.6 I, 15)* ו-*ent.k tssth. ts^clynh* (KTU 1.4 IV, 27). וראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'כי II', עמ' 470. על כוחה האמפטי של כי עיין גם מוראוקה, מילים אמפטיות, עמ' 158–159. וראה גם הערה 302 לעיל.

305 וראה עוד במ' כב 30; דה"ב יט 10 ועוד. ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'כה', עמ' 461 סעיף 3. כן ראה רדי ורבין, מילון, בערכו עמ' 231. לעיקר דיאכרוני בתחבירה של כה בלשון המקרא ראה קדרי, תחביר וסמנטיקה, ב, עמ' 613.

306 ראה לעיל הערה 305.

חלופיות אלה שמשקפות מן הכתיב ומן הקרי שורשן במסורות לשון מקבילות ששימשו בתקופת המקרא.

3.8.5.2 חילופים בין הסיומות האדורביאליות \emptyset /ה להבעת המגמה

הגג (כ')

ויהי כעלות השחר ויקרא שמואל אל שאול ' (שמ"א ט 26)

הגגה (ק')

הדגם התחבירי הנפוץ בלשון המקרא לציון הכיוון (המגמה) הוא מ"י+צ"ש (להלן דגם א). כך למשל בצירופי היחס האדורביאליים³⁰⁷ המובהקים שבהם מילת היחס אל או ל—, כגון 'לך לך מארצך [...] אל הארץ אשר אראך' (בר' יב 1); 'דודי ירד לגנו לערגות הבשם' (שה' ש ו 2).

דגם נפוץ זה לציון הכיוון אינו בלבדי בלשון המקרא. לצד דגם זה מרבה המקרא להשתמש בצורן סופי אדורביאלי החותם את שם העצם; הכוונה לה"א המגמה (או ה"א הכיוון).³⁰⁸ המבנה של דגם זה הוא צ"ש + ה (המגמה) (להלן דגם ב), למשל 'ותרד העינה' (בר' כד 16); 'ויוסף הורד מצרימה' (שם לט 1).

העיון במקרא מעלה כי לצד שני דגמים אלה ידעה עברית המקרא דרך נוספת לציון תיאור המקום הדינמי (תיאור הכיוון). הכוונה לשימוש במבנה צ"ש + \emptyset (להלן דגם ג). למשל: 'וילך עשו השדה' (בר' כז 5); 'ותצלח עליו רוח ה' וירד אשקלון' (שופ' יד 19).

נראה כי כל אחד מהדגמים האלה שימש בעברית המקראית בגדר רשות. אחת ההוכחות לכך היא העובדה שצירופים שמניים מסוימים עשויים לבוא במקרא בדרכים שונות באותה ההוראה, היינו לציין תיאור הכיוון. כך בשמות עצם כלליים וכן בשמות עצם פרטיים. להלן מבחר דוגמות לכך:

בשמות עצם כלליים:

שמים:	בית:
'אם יעלה לשמים' (איוב כ 6) (דגם א)	'לא יבוא אל הבית' (שמ"ב ה 8) (דגם א)
'מי יעלה לנו השמימה' (דב' ל 12) (דגם ב)	'ויבא האיש הביתה' (בר' כד 32) (דגם ב)

307 צירוף יחס מסוג זה מכונה על ידי קדרי 'תיאור מקום דינמי' (פרשיות בתחביר, עמ' 30), ולעומתו הוא מציב את 'תיאור המקום הסטאטי' לציון המקום (הלוקטיבי) (ראה שם, עמ' 31).
 308 מסתבר שה"א הכיוון הייתה ביסודה ה"א עיצורית, אלא שכרכות הימים נאלמה בעברית והפכה להיות אם קריאה. זאת החוקרים למדים מהימצאותה של ה"א בתפקיד ה"א המגמה בכתב העיצורי הטהור כמעט של האוגריתית, למשל $[^{\text{Parsah}} \text{Parsh}] = \text{אַרְצָה}$ (KTU I.14, I, 29), וכן השווה $[qaritah]qrth = \text{אַל}$ העיר (KTU I.14, III, 13). והשווה לעניין זה ז'ואן, דקדוק, עמ' 278–279; ולטקה וא'קונור, תחביר, עמ' 185.

‘ויבאו הבית’ (שמ”ב ד 7) (דגם ג) ‘אם יעלו השמים’ (עמ’ ט 2) (דגם ג)

עיר:

שואל:

‘ויבא דוד ואנשיו אל העיר’ (שמ”א ל 3) (דגם א) ‘אך אל שואל תורד’ (יש’ יד 5) (דגם א)

‘ויבא העירה’ (דה”א יט 15) (דגם ב)

‘והורידו את שיבת עבדך ביגון שאולה’
(בר’ מד 21) (דגם ב)

‘ויהונתן בא העיר’ (שמ”א כא 1) (דגם ג)

‘ולא תורד שיבתו בשלום שאל’ (מל”א ב 6)
(דגם ג)

ובשמות עצם פרטיים (של מקום):

ירושלים:

ציון:

‘וישב בשלום לירושלים’ (דה”ב יט 1) (דגם א) ‘ובא לציון גואל’ (יש’ נט 20) (דגם א)

‘שלח [...] עבדיו ירושלימה’ (דה”ב לב 9) (דגם ב) ‘שאו נס ציונה’ (יר’ ד 6) (דגם ב)

‘ויבא ירושלים’ (דה”א כא 4) (דגם ג) ‘בשוב ה’ ציון’ (יש’ נב 8) (דגם ג)

מצרים:

‘ושמן למצרים יובל’ (הו’ יב 2) (דגם א) ‘וירד אברהם מצרימה’ (בר’ יב 10) (דגם ב)

‘ויבא מצרים וימת שם’ (מל”ב כג 34) (דגם ג)

ולעתים, באותם תנאים תחביריים, באותו ההקשר ואף באותו הפסוק עצמו משתמש המקרא בדרכים שונות להבעת המגמה, כנראה לצורך הגיוון הסגנוני. כך למשל:

‘וישלחם קדמה אל ארץ קדם’ (בר’ כה 6) (א + ב)

‘ויבא אל הר האלהים חרבה’ (שמ’ ג 1) (א + ב)

‘ויט יהושע בכידון [...] אל העיר [...] ויבאו העיר’ (יהו’ ח 18–19) (א + ג)

‘ויבאו העירה ויבא יואב ירושלים’ (דה”א יט 15) (ב + ג)

ויש אשר יבואו שלשת הדגמים זה לצד זה באותו הפסוק עצמו. למשל, ‘וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו ארצה שעיר שדה אדום’ (בר’ לב 4) (דגם א + ב + ג). הוכחה נוספת לכך שאכן מדובר כאן בתבניות תחביריות חלופיות בעלות ערך סמנטי זהה היא העובדה, שתבניות אלה עשויות להמיר זו את זו בכתובים מקבילים במקרא ואף מחוצה לו. למשל, בשמות כלליים:

שמ”ב ו 10 ‘ויטהו בית עבד’ (דגם ג) // דה”א יג 13 ‘ויטהו אל בית עבד’ (דגם

(א) ; שמ"ב י 14 'ויבאו העיר' (דגם ג) // דה"א יט 15 'ויבאו העירה' (דגם ב) ; מל"א ח 22 'ויפרש כפיו השמים' (דגם ג) // דה"ב ו 13 'ויפרש כפיו השמימה' (דגם ב).
וכן בשמות פרטיים:

שמ"ב כד 16 'וישלח [...] ירושלים' (דגם ג) // דה"א כא 15 'וישלח [...] לירושלים' (דגם א) ; מל"א יב 1 'וילך רחבעם שכם' (דגם ג) // דה"ב י 1 'וילך רחבעם שכמה' (דגם ב) ; מל"ב יד 14 'וישב שמרונה' (דגם ב) // דה"ב כה 24 'וישב שמרן' (דגם ג).

וכך הם פני הדברים כשמשווים את נוה"מ לנוסחים אחרים המקבילים לו. כך למשל בהשוואה בין נוה"מ לנוסח המגילות ממדבר יהודה: יש' לא 1 נוה"מ 'הוי הירדים מצרים' (דגם ג) // מגי"א 'הוי הירדים למצרים' (דגם א). וביתר שאת בהשוואה בין נוה"מ לנו"ש: בר' כד 16 נוה"מ 'ותרד העינה' (דגם ב) // נו"ש ' [...] העין' (דגם ג) ; בר' לז 24 נוה"מ 'וישלכו אתו הפרה' (דגם ב) // נו"ש ' [...] הבור'³⁰⁹ (דגם ג) ; במ' יד 25 נוה"מ 'פנו וסעו לכם המדבר' (דגם ג) // נו"ש ' [...] המדברה' (דגם ב).

וכן המצב בשמות פרטיים, למשל: בר' יג 10 נוה"מ 'באכה צער' (דגם ג) // נו"ש ' [...] צערה' (דגם ב) ; שמ' י 19 נוה"מ 'ויתקעו ימה סוף' (דגם ב) // נו"ש ' [...] ים סוף' (דגם ג).

לאור האמור כאן דומה, כי קל יהיה עתה להסביר את החילוף שבין הכתיב לקרי הנידון לפנינו, ובעיון בכתוב נראה שהפסוק הנידון משתלב היטב בהקשרו הרחב יותר מבחינת השימוש המגוון בדרכי הבעת המגמה: 'וירדו מהבמה העיר [...] ויקרא שמואל אל שאול הגג/הגגה [...] ויצאו שניהם [...] החוצה' (שמ"א ט 25–26). סביר להניח אפוא, שלשונות הכתיב והקרי משמרות כאן שתי תבניות תחביריות חלופיות שוות ערך סמנטי שהיו בשימוש חופשי בעברית המקראית, ונראה כי החילוף שבין הכתיב לקרי אינו אלא חילוף בין מסורות לשון מקבילות.

3.9 סיכום

פרק זה דן בהיקריות כתיב וקרי שיש להן זיקה לתחביר המקרא (סינטקס ובעיקר מורפו-סינטקס). הפרק מכיל שמונה קטגוריות תחביריות.

הקטגוריה הראשונה דנה כהיבטים שונים של התאם תחבירי: התאם תחבירי בין הנשוא הפועלי לנושא; התאם תחבירי בכינוי לסיתום; התאם תחבירי בין רכיבי הצירוף השמני והצירוף הפועלי; התאם תחבירי בשם הקיבוצי. הבירור העלה, שבכל היקריות הכו"ק השייכות לקטגוריה זו אין בלשונות הכתיב הקרי אלא מה שיש

309 וניתרגם בתרגום השומרוני 'לגובה'.

במקרא גופו, היינו הכתיב והקרי מייצגים מבנים תחביריים חלופיים ששימשו כנראה במסורות לשון מקבילות.

הקטגוריה השנייה טיפלה בהיקריות כתיב וקרי השייכות למערכת הפועל (האינדיקטיבית והמודלית) מן ההיבט של שימוש צורות ה'זמנים'. במערכת החיווי (indicative) נידונו חילופים בין צורות פועל המצינויות זמן ראלי או אספקט (אופן פעולה), ובמערכת האיווי (optative) נידונו חילופים בין צורות פועל המשמשות להבעת מודליות. הבדיקה העלתה, כי על אף השוני המורפולוגי בין צורות הפועל שבכתיב ושבקרי צורות אלה שוות מבחינת תפקידן התחבירי. נמצא אפוא, שגם בקטגוריה זו הכתיב והקרי אינם אלא חילופים בין לשונות מקבילות.

הקטגוריה השלישית דנה בשימוש צורת הבינוני על פי מה שזימן הקורפוס הנחקר. במסגרת זו נידונו ארבע קבוצות שונות של חילופי כו"ק: חילופים בין צורת בינוני לצורת שם; חילופים בין צורת בינוני פעול לשם עצם; חילופים בין צורת בינוני פעול לשם תואר; חילופים בין צורת בינוני פעול בהוראה אקטיבית לבינוני פועל. בכל הקבוצות הללו נמצא, שהכתיב והקרי משקפים תבניות תחביריות מקבילות בהוראתן העשויות להתחלף ביניהן בחופשיות, כפי שאמנם מוכח במקרים דומים בגוף המקרא.

הקטגוריה הרביעית עסקה בשימוש הצירוף השמני. נידונו כאן צירופים שמניים מטיפוסים שונים, והוכח בבירור שמדובר כאן בחילופים בין תבניות מורפו-סינטקטיות חלופיות שלא מן הנמנע ששימשו במסורות לשון מקבילות.

הקטגוריה החמישית עניינה שימוש בתבנית תחבירית המכילה כינוי פרולפטי לעומת שימוש בתבנית הנעדרת כינוי זה. אף כאן הוכח, שהצורות שבכתיב ושבקרי מעמידות תבניות תחביריות מקבילות בעיקרן.

הקטגוריה השישית טיפלה בהיקריות כתיב וקרי שהעמידו שימוש בדיבור ישיר כנגד שימוש בדיבור עקיף. הבדיקה העלתה שהכתיב והקרי במקרים אלה משקפים, ככל הנראה, מסורות לשון מקבילות הנבדלות זו מזו באופן מסירת הדברים אם בדרך ישירה, מפי אומרם, ואם בדרך עקיפה, כפי שהסופר מוצא לנכון לשלבם בהקשר. ולמעשה מה שנמצא בחילופי הכו"ק בקטגוריה זו נוהג במקרא גופו לא מעט.

הקטגוריה השביעית בחנה אפשרות של שימוש קדום בתנועות יחסה בעברית. מן הבדיקה עולה, שלפחות בהיקריות כתיב וקרי אחדות נשתמרו שרידי יחסות בשמות פרטיים (של מקומות).

הקטגוריה האחרונה בפרק זה דנה בשימוש המילים הדקדוקיות (function words). במסגרת זו נבדקו שימושיהן של מילות תפקוד שונות על פי מה שזימן לפנינו הקורפוס הנחקר: שימושן של מילות יחס; שימושן של מילות קישור; שימושן של מילות רימז; שימושן של צורן היידוע; שימושן של צורנים אדורביאליים שונים. מניתוח הנתונים נמצאו למדים שמילות התפקוד לא הגיעו לייחוד משמעות גמור בלשון המקרא, והן משמשות במשמעויות שונות ומגוונות. לנוכח עובדה זו לא מן הנמנע, שמילות תפקוד שונות בעלות משמעויות מגוונות תצטלבנה ותשמשנה

באותו תפקיד תחבירי. זהו המצב המשתקף כנראה לפחות בחלק מהיקריות הכו"ק שנזדמנו בקטגוריה זו. ומכל מקום הבדיקה מעלה, שבכל לשונות הכו"ק בקטגוריה זו מדובר למעשה בחלופות תחביריות חופשיות שמעידות, ככל הנראה, על מסורות לשון מקבילות.

פרק רביעי

ענייני מילון וסגנון

לצד לשונות הכתיב והקרי השייכות לדקדוק לשונו של הטקסט המקראי, כפי שהדבר התברר בפרקים הקודמים, נמצא לעתים לשונות כתיב וקרי השייכות לדרכי סגנונו של המקרא.

בפרק זה יידונו כמה דרכי הבעה הנוהגות במקרא במישור המילוני-סגנוני. האחת עיקרה סגנונו של המקרא הנוהג בצורת הקרי על דרך ה'כינוי',¹ דרך אחרת עיקרה זיווג צורות הבא לידי ביטוי בכתיב או בקרי, ודרך נוספת עיקרה שימוש בערכים לקסיקליים-סגנוניים חלופיים בכתיב ובקרי.

מסתבר שאף צורות הכתיב והקרי שבמישור זה (כמו במישור הדקדוקי-חבירי) מייצגות שתי מסורות שרווחו במציאות הלשונית שבתקופת יצירת הטקסט: מסורת שבאה לידי ביטוי בספרות הכתובה, בנוסח הפנים של המקרא, ובמקביל לה מסורת שבעל פה שהתייחסה לאותו הטקסט עצמו, זו מסורת הקריאה, המשתקפת בצורות הקרי. נראה שהמסורת שבעל פה, שנועדה בעיקרה להיות מושמעת באוזני הציבור, פעלה מתוך רצון לשמור על לשון נקייה, ומנעה מלכתחילה השמעת מילים שהיה בהן כדי לפגוע באלוהים, במלך או בציבור השומעים.

נראה אפוא שבמקומות שנתקיימו בהם שתי מסורות חלופיות זו לצד זו אימצה המסורת שבעל פה את הלשון המעודנת ביחס, שהייתה ראויה יותר למוצא פה ולמשמע אוזן, שהרי לא כל דבר שניתן לכתבו בספר ראוי גם לאמרו בפה. התוצאה הישירה מכך היא, שבהיקרויות הכתיב והקרי מסוג זה הקרי נוקט תמיד לשון כבוד כלפי אלוהים ומלך ולשון נקייה כלפי הדובר עצמו וכלפי ציבור שומעיו.

1 מסורת ידועה נתקיימה אצל חז"ל, ולפיה כתובים מסוימים במקרא גופו נאמרו בסגנון מיוחד של 'כינוי' משום כבודו של אלוהים כדי לעקוף דרך ביטוי שיש בה משום חשש לפגיעה בכבוד ה'. הכוונה ליח מלין כינויי סופרים' (ניסוחו של ר' אהרן בן-אשר, וראה להלן) דוגמת 'ועמי המיר כבודו בלא יועיל' (יר' ב 11) – 'כבודי היה, אלא שכינה הכתוב' או 'כי הנגע בכם נגע בבכת עינו' (זכ' ב 12) – 'עיני היה, אלא שכינה הכתוב'. מקראות אלה ודומיהם כשכתבם סופרים ראשונים בנוסח הפנים של המקרא, כתבם מלכתחילה בסגנון ה'כינוי', ומכאן בא להם שמם 'כינויי סופרים'. ראה בן-אשר, דקדוקי הטעמים, עמ' 44–45.

להלן ארון בהיקריות הכו"ק השייכות למישור המילוני-סגנוני. ואפתח בצורות הקרי הנוהגות על דרך ה'כינוי'.

4.1 התבטאות נקייה ומכובדת כלפי אלוהים ואדם

4.1.1 חילופי סגנון על דרך ה'כינוי' מפני כבודו של אלוהים כשמתעורר חשש לפגיעה בכבוד האלוהים נוקט המקרא לעתים תכסים סגנוני לעקוף את הביטוי הלשוני שיש בו משום פגיעה. עקיפה זו נעשית בעיקר על ידי הסבת כינוי הגוף מגוף שלישי (המכוון כלפי אלוהים) לגוף ראשון (המכוון כלפי הדובר עצמו). השימוש בדרך זו אינו תופעה חריגה במקרא. כך למשל נוהג המקרא בשמונה עשר ביטויים הידועים כ'יח מלין כינויי סופרים'.² להלן הביטויים שנקרו לפנינו במסגרת הקורפוס הנחקר שאנו עדים בהם לתופעה זו:

בעינו (כ')

א) 'מדוע בזית את דבר ה' לעשות הרע' (שמ"ב יב 9)

בעיני (ק')

דרכו (כ')³

ב) 'האל מעוזי חיל ויתר תמים' (שם כב 33)

דרכי (ק')

רגליו (כ')

ג) 'משוה כאילות' (שם 34)

רגלי (ק')

רגלו (כ')

ד) 'עד תת ה' אתם תחת כפות' (מל"א ה 17)

רגלי (ק')

נראה שלצד צורות הכתיב, המשקפות דרך הבעה אחת המצביעה על הגשמת

2 ראה ההערה הקודמת.

3 אפשר שהתיבה דרך באה כאן בהוראת רגל; ראה למשל 'ככרה קלה משרכת דרכיה' (יר' ב 23); 'ותפזרי את דרכיך לזרים' (שם ג 13), ודומה לו בלשון הז"ל 'רעב בעיר פזר רגליך' (בבלי, בבא קמא ס ע"ב). ולפי זה מסתבר שלפנינו תקבולת כיאסטית: 'האל מעוזי חיל ויתר תמים דרכו (כ') משוה רגליו (כ') כאילות ועל כמתי יעמדני'. ויתר – מלשון 'לנתר בהן על הארץ' (וי' יא 21), שעניינו לקפץ ולדלג. ומסתבר מכאן ששתי היקרויות הכתיב והקרי שלפנינו מכוונות למעשה לעניין אחד.

האלוהות, באה בצורות הקרי דרך הבעה מקבילה המתרחקת מן ההגשמה. מסתבר שחילופי כתיב וקרי מסוג זה נובעים מקיומן של מסורות לשון מקבילות, והקרי כאמור מטבעו הוא המייצג את מסורת הסגנון היאה יותר לקריאה, היינו לשון כבוד כלפי אלוהים.

4.1.2 חילופי סגנון על דרך ה'כינוי' מפני כבודו של מלך (או נכבד)

'ירא את ה' בני ומלך' (מש' כד 21): נראה כי בעל משלי הסמיך את היראה מפני המלך ליראת הרוממות מפני ה' ללמד את האדם דרך ארץ, שעליו לנהוג זהירות בהתנהגותו ובהתבטאויותיו לא רק כלפי האל אלא גם לפני מלך בשר ודם.⁴ שני כתובים העשויים להדגים חילופים סגנוניים בין נוסחאות דיבור ופנייה של כבוד כלפי מלך נזדמנו במסגרת מחקר זה. להלן הדיון בהם:

א) 'ויפל יואב אל פניו ארצה וישתחו ויברך את המלך ויאמר יואב היום ידע עבדך

עבדו (כ')

כי מצאתי חן בעיניך אדני המלך אשר עשה המלך את דבר' (שמ"ב יד 22)

עבדך (ק')

דומה כי שורשיו של חילוף זה בין הכתיב לקרי – עבדו/עבדך – נעוצים בתופעה סגנונית רבת היקף המצויה בלשון המקרא: תחת פנייה ישירה, המקובלת בשיחה בין אנשים השווים במעמד, באים כאן הדברים בסגנון של ריחוק. יואב פונה כאן אל דוד מלכו בגינוני כבוד ובהכנעה רבה ומנסח דבריו בלשון של ריחוק, הבאה לידי ביטוי בשימוש בגוף שלישי או שני, 'עשה המלך את דבר עבדו (ק' עבדך)', כיאות לשר החולק כבוד למלכו.

מבדיקת הכתובים במקרא מתברר כי קיימים שלושה דגמים ראשיים לעניין דיבור ופנייה של כבוד.⁵ להלן הדגמים:

דגם ב
יפעל...עבדך

דגם א
יפעל...עבדו

דגם ג
יפעל...עבדו...יפעל עבדך

שילוב א + ב

לדגם א ראה למשל: 'ועתה ישמע נא אדני המלך את דברי עבדו' (שמ"א כו 19); 'אולי יעשה המלך את דבר אמתו' (שמ"ב יד 15). לדגם ב ראה למשל: 'ולמה ישב

4 ראה מלמד, תיקוני סופרים, עמ' 84.

5 ראה לעניין זה ברין, דיבור ופנייה, עמ' 506–514.

עבדך' (שמ"א כג 10); 'עבדך יצא' (מל"א כ 39). לדגם ג⁶ ראה למשל: 'אל ישם המלך בעבדו דבר [...] כי לא ידע עבדך' (שמ"א כב 15); 'ככל אשר יצוה אדני המלך את עבדו כן יעשה עבדך' (שמ"ב ט 11).

נראה כי סגנון הדברים בפרשה הנידונה לפנינו עשוי להלום את דגם ב על פי מסורת הקרי,⁷ 'היום ידע עבדך [...] אשר עשה המלך את דבר עבדך', ואת דגם ג על פי מסורת הכתיב: 'היום ידע עבדך [...] אשר עשה [...] את דבר עבדו'. העולה מכאן הוא, שהכתיב והקרי שלפנינו אינם אלא חלופות וריאנטיות בין דרכי סגנון מקבילות שנהגו בלשון המקרא.⁸

(ב) 'ויאמר האיש אל יואב ולא (ק' ולוא) אנכי שקל על כפי אלף כסף לא אשלח ידי אל בן המלך

בנפשו (כ')

כי באזנינו צוה המלך אתך [...] לאמר שמרו מי בנער באבשלום או עשיתי שקר

בנפשי (ק')

וכל דבר לא יכחד מן המלך' (שמ"ב יח 12–13)

'האיש' (= החייל) שמדובר בו כאן מגלה נאמנות רבה למלכו דוד: ראשית, הוא לא פגע לרעה באבשלום, שהיה נתון בין שמים לארץ, וזאת לפי צו המלך דוד (ראה שמ"ב יח 5). שנית, הוא העז לסרב לפקודת יואב שר הצבא, שהורה לו להרוג את אבשלום. יתרה מזו, חייל זה יצא בהתרסה גלויה כלפי שר הצבא שלו, שביקש להפר את צו המלך.

סביר להניח כי לא רק בהתנהגותו המעשית כיבד חייל נאמן זה את מלכו, אלא אף מילולית, בסגנון דיבורו. ואמנם מניסוח דבריו מתברר שהוא נזהר בקפידה שלא יצא חלילה משפתיו ביטוי שהיה עלול להישמע כפגיעה בכבוד מלכו. על פי תחושתו של החייל אף לשון 'עשיית שקר' שתהיה מכוונת כלפי המלך עלולה לפגוע בכבוד המלך, על כן יש להתרחק מניסוח כזה ואין להשמיעו.

6 לעתים יבוא דגם זה במקרא להצביע על פנייה שעיקרה נימוס בלבד. ראה דברי יהודה לשליט מצרים (יוסף): 'ידבר נא עבדך דבר באזני אדני [...] אדני שאל את עבדיו' (בר' מד 18–19).

7 וזהו אף נוסח הפנים במגילת שמואל מקומראן.

8 מתברר כי לתופעה זו יש עדויות חוץ-מקראיות. לשימוש בדגם ג ראה למשל במכתב ממצד חשביהו (תקופת יאשיהו): 'ישמע אדני השר / את דבר עבדה / עבדך / קצר היה עבדך כה / צר אסם ויקצר עבדך' (שו' 1–4); ראה אחיטוב, אסופת כתובות, עמ' 98 ואילך. והשווה ייבין, כתב בקשה; טלמון, הכתובת העברית, עמ' 3–13. והוא הדין גם בחרסי לכיש (מסוף תקופת הבית הראשון) – ראה למשל חרס 2, שו' 3–5. נראה כי דפוסי סגנון אלה נתקיימו במרחב הגאוגרפי של ארץ ישראל והמזרח הקדום בכלל. כך עולה מן החומר האפיקרפי שנתגלה באל-עמרנה וממכתבי מארי. לפרטים וספרות על כך ראה ברין, דיבור ופנייה, עמ' 513–514.

בנפשו (כ')

'או עשיתי שקר'

בנפשי (ק')

מהיקרות הכתיב והקרי שלפנינו ניתן ללמוד, שהחייל הזהיר בכבוד מלכו לא ההין להעלות על דל שפתיו התבטאות כגון 'או עשיתי בנפשו שקר' (כפי שמשקף בלשון הכתיב), על כן אמר 'או עשיתי בנפשי שקר', כפי שעולה מלשון הקרי שלפנינו. בדרך זו של הסבת כינוי הגוף מגוף שלישי (המכוון אל המלך) אל גוף ראשון (המכוון כלפי החייל עצמו) השכיל החייל להימנע מפגיעה בכבוד מלכו.

4.1.3 חילופי סגנון מטיפוס 'לשון נקייה' מפני כבודם של השומעים כפי שנוכחנו בשני הסוגים הקודמים נקט המקרא מידת זהירות בלשונו: מילים שהיו עלולות להישמע כפוגעות בכבוד השכינה או בכבודו של מלך בשר ודם באו בדרך ה'כינוי'. בסוג זה של 'כינוי' ההולך ונידון לפנינו ניוכח, כיצד התמודד המקרא למעשה עם קיומן של מילות טאבו בתחומים שונים.

הדעה הרווחת באשר לסוג זה של כו"ק היא כי הכתיב קדם לקרי,⁹ אלא שסברה זו אינה הכרחית. אין להוציא מכלל אפשרות, למשל, שצורות הקרי שימשו בנות לווייה לצורות שבטקסט הכתוב מאז בואו לעולם. היינו, הצורות המשתקפות בכתיב מוסרו מדור לדור במסורת שבכתב, ובמקביל להן מוסרו הצורות המשתקפות בקרי במסורת שבעל פה. כל אימת שהיה צורך להעתיק את המקרא נכתבה הצורה שבכתיב בנוסח הפנים, וכל אימת שהיה צורך לקרוא את הטקסט הכתוב נקראה הצורה שנתלוותה במסורת שבעל פה לטקסט זה, היינו צורת הקרי. וכך מוסרו כמסתבר דור אחר דור שתי המסורות זו לצד זו בלי שתקופת צורה אחת מפני חברתה.

מסתבר שמילים שהיה קושי באמירתן בפומבי, כגון שהיה באמירתן משום טעם לפגם אסתטי, או שנחשבו מילות טאבו,¹⁰ זכו לתחליף לשוני מהוגן ומעודן יותר. מילים אלו אמנם נשארו על עומדן בנוסח הכתוב, אך מטעמים אסתטיים-פדגוגיים נאמרו בלשון נקייה.¹¹

סוג זה של 'כינוי' מוזכר במקורות חז"ל בשמות אחדים. כך למשל בתוספתא: 'כל המקראות הכתובין לגנאי מכנין¹² אותן לשבח' (תוספתא, מגילה ד, לט, מהדורת צוקרמנדל, עמ' 228).

9 ראה למשל גורריס, קדמות המסורה, עמ' 466.

10 לעניין זה ראה למשל צרפתי, סמנטיקה, עמ' 185–190.

11 ונראה שחילופי לשונות מטעמים אסתטיים מעין אלה נקבעו לפי טעם הדורות, ולא יהיה זה מן הדין לשפוט בזמן כלשהו טעמו של דור זה או אחר.

12 כאן נוקטת התוספתא לשון 'כינוי', וכינוי הוא לשון היפוך שמהפך דיבורו לשבח או לגנאי (רש"י, מגילה כה ע"א). כינויים נוספים למונח 'כינוי' הם: 'לשון נקייה' (כגון פסחים ג ע"א); 'לישנא מעליא' (כגון רש"י, תענית יט ע"א).

במחקר זה נזדמנו מילים אחדות מסוג זה. להלן אדון בהן אחת לאחת על פי תחומיהן השונים: תחום הפרשות הגוף, תחום המין ותחום המחלות, הייסורים והאסונות הפוקדים את האדם בחייו.

4.1.3.1 חילופי סגנון הקשורים להפרשות למיניהן

(א) חרי/רב

חרי (כ')

ויהי רעב גדול בשמרון [...] עד היות ראש חמור בשמנים כסף ורבע הקב יונים

רב (ק')

בחמשה כסף' (מל"ב ו 25)

בראש דבריי מן הראוי להעמיד דברים על דיוקם. במהדורת הצילום של כתר חלב (המשמשת כאמור בבסיס מחקר זה) צורות הכתיב והקרי מתייחסות לתיבות חרי/רב ולא לצרפים חרי-יונים / רב-יונים. סימן המסורה (העיגול הזעיר) אף הוא מוצב על צורת הכתיב חרי, ובשולי הגיליון באה צורת הקרי רב.

חשוב עוד לציין כאן נתון נוסף העולה מהתבוננות בנוסח מהדורת הצילום של הכתר: צורת הסמיכות חרי יונים באה בנוסח הפנים בהפרדה מלאה, כלומר רווח ברור ניכר בין התיבה חרי (הנסמך) לתיבה יונים (הסומך), ובאה יונים בנוסח הפנים לעצמה, ללא הערת קרי. ממצאים אלה אינם מותירים כל מקום לסברה כגון שהכתיב *חרייונים הוא ריבוי של צורת *חריון (=גללי אדם).¹³ כמו כן ממצאים אלה משמיטים כל בסיס מתחת להצעות התיקון השונות, כגון תיקון חרייונים לחרצנים או לחרובים.¹⁴

הראובני מציע במאמרו¹⁵ לראות בצורת הכתיב חרי יונים שם של צמח (Bynium Elegans) שפקעותיו הנתונות באדמה, ששימשו למאכל בשנות בצורת קשות, מזכירות בצורתן ובגודלן את הגללים של היונים. סיוע להשערתו זו מביא הראובני מן השפה הערבית: שם נמצא צמח בשם *خرا الحمام* (ח'רא אל חמאם), היינו צואת יונים. קשה לקבל הצעה זו. ראשית, מה טעם יש באיתור צמח שפקעותיו דומות לפךש יונים (ובהתעלמות מן האפשרות שאולי מדובר כאן בפרש יונים ממש)? הן במקרא עצמו יש עדויות ברורות שבני אדם נאלצו בשנות רעב כבד לאכול את הפרשותיהם

13 ראה גייגר, המקרא ותרגומו, עמ' 262. סברה זו של גייגר הייתה יכולה להיות אפשרית לו הייתה צורת הכתיב חרייונים (תיבה אחת, כיו"ד אחת אחרי הרי"ש), אך רא עקא שלא כך הם פני הדברים.

14 ביבליוגרפיה בעניין זה ראה למשל בסוף מאמרו של א' הראובני, 'מעולם הצומח', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, א, ירושלים תש"ז, עמ' 128–129. כן ראה אפעל, כעיר נצורה, עמ' 59–60 הערה 64.

15 ראה ההערה הקודמת.

שלהם עצמם כדי לשרוד בחיים.¹⁶ ואף אם נקבל שאמנם היה קיים צמח זה, הרי הוא לא היה בנמצא באזור ארץ ישראל, כפי שמעיד הראובני עצמו.¹⁷ סביר להניח שאין מדובר כאן בצמח או במאכל של ממש אלא בצואת יונים, פשוטו כמשמעו. הרעב היה כנראה כה קשה הפעם, שהאדם התקשה להשיג אפילו מאכלים בזויים ומתועבים כמו 'ראש חמור' ו'חרי יונים' (=צואת יונים).¹⁸

צורת הקרי 'דב (יונים)' היא כנראה לשון נקייה לחרי (יונים). רש"י למשל קושר (בעקבות ת"י)¹⁹ תיבה זו לשורש זו"ב, ומפרש על אתר 'זבל הזב מן היונים'; וכך רד"ק בפירושו על אתר: 'מה שזב מן היונים'. מתוך התחשבות בראליה הקשורה בממלכת הצפון, שבה התרחש סיפור המעשה הנידון לפנינו, לא יהיה זה רחוק לשער שצורת דב יונים אינה אלא צורה דיאלקטית צפונית שכנראה הושפעה מן הארמית. הפרשת היונים, זב יונים, אפשר שבדיאלקט הצפוני הייתה דב יונים (כפי שלפנינו בקרי) בחילופי ההגאים ז/ד בהתאם לחוקי ההגה בהשוואה בין העברית לארמית.²⁰ אם תתברר השערה זו כנכונה, כי אז ניתן לומר שהכתיב והקרי, חרי-יונים ודב-יונים, אינם אלא שתי צורות דיאלקטיות מקבילות בעלות אותה ההוראה, היינו פֶּרֶשׁ יונים, ובעוד הצרף חרי יונים נתפס כלשון חריפה מדיי, שקשה להשמיעה בציבור, מקבילו הדיאלקטי דב-יונים עשוי לבוא תמורתו בבחינת 'לשון נקייה'.

(ב) למחראות/למוצאות

למחראות (כ')

'ויתצו את מצבת הבעל ויתצו את בית הבעל וישמהו עד היום' (מל"ב י 27)
למוצאות (ק')

16 השווה למשל מל"ב יא 27.

17 הראובני, שם, עמ' 129.

18 רלב"ג מנסה בפירושו על אתר לקרב את העניין הנידון להבנת הקורא. לדעת רלב"ג צואת היונים הכילה כנראה זרעונים שלא באו לידי עיכול מושלם, ולפיכך בני האדם היו יכולים לאכלם כמזון מאוס כשעת הדחק. נציין כאן כי כמה מילונים מקראיים אכן נוטים לראות בחרי יונים צואת יונים; ראה למשל, קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'חֲרָאִים', עמ' 348–349; גזניוס, מילון, 'חֲרָאִים', עמ' 255–256. עוד יצוין שבצד מגמה זו של פרשנות, הרואה בחרי יונים סוג של מזון, היו אחרים שהעדיפו לראות כאן חומר שנוצל בשנות הרעב לשימושים שונים, לאו דווקא כמזון. כך למשל יוספוס פלביוס, שמדבריו עולה כי לשלשת היונים נוצלה כמלח: 'שמרוב מחסור נמכר בשומרון [...] חרי יונים שבאו במקום מלח' (פלביוס, קדמוניות, ב, ספר תשיעי עמ' 319). רד"ק ואברבנאל בפירושיהם ראו בחרי יונים חומר להסקה.

19 ת"י: 'דובל מפקת יוניא'.

20 על דרך זהב/דהבא, אוזן/אודנא, זרוע/א(דרע וכיו"ב).

דומה כי מחראות שבכתיב, כמוה כחריהם,²¹ נגזרת מן השורש חר"י/חר"א, והיא מורה על מקום עשיית הצרכים.²²

נראה כי בשל העומס הרגשי שהיה מוטל על מילה זו היא נתפסה כמילת טאבו, ולפיכך הומרה בקריאה בציבור במילת התחליף מוצאות שבקרי (מן השורש יצ"א), המורה על ההפרשה היוצאת מן הגוף.

מן הכתובים מתברר שבמלחמת החרמה שלו נגד הבעלים הפך יהוא את בית הבעל למחראות, היינו לבתי כיסא ציבוריים, ונראה שאין בין לשון הכתיב ללשון הקרי אלא הפרש סגנוני בלבד: מכאן הלשון הרגילה הבאה לידי ביטוי במסורת הכתיב, ומכאן 'הלשון הנקייה' ששימשה בעיקר לצורכי קריאה באוזני הציבור.

(ג) חריהם/צואתם

(ד) שניהם/מימי רגליהם

וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם רַב־שָׁקָה הָעַל אֲדֹנֶיךָ וְאֵלֶיךָ שִׁלַּחְנִי אֲדֹנִי לִדְבֹר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הֲלֹא עַל הָאֲנָשִׁים

חריהם (כ')	שניהם (כ')
הישיבים על החמה לאכל את	ולשתות את עמכם' (מל"ב יח 27)
צואתם (ק')	מימי רגליהם (ק')

הן חריהם הן שניהם המיוצגות בצורות הכתיב בפסוק שלפנינו מצביעות, על פי עדות מילוני המקרא השונים, על שורשים המשותפים לשפות שמיות רבות ובתוכן הלשון העברית.

מאחר שמילים אלה נתפסו כמילות טאבו בלשון המקרא בשל היותן טעונות ביותר מבחינה רגשית ומעוררות סלידה בקרב השומעים, נתלוותה אליהן דרך הבעה חלופית מעודנת ביחס שלא תצרום את האוזן. וכך למעשה נתקיימו זו לצד זו שתי מסורות לשון מקבילות מבחינת משמעותן ונבדלות מבחינת סגנון: מכאן המסורת של הספרות הכתובה, זו הבאה לידי ביטוי בצורות הכתיב (חריהם, שניהם; ומכאן המסורת שבעל פה, מסורת הקריאה, שבאה לידי ביטוי בצורות הקרי על דרך ה'כינוי' למילים חריפות הקשות למשמע אוזן, בבחינת 'לשון נקייה' (צואתם, מימי רגליהם). מתוך הקשר הדברים מתברר כי רבשקה תפס בכוונה תחילה לשון בוטה במיוחד וקשה לשמיעה נגד אנשי יהודה, היושבים על החומה ומאזינים לדבריו, כדי להטיל עליהם אימה, שייכנעו לפניו. לשונות חריפות אלה של ניבול פה, שהושמעו על

21 כך גרסת הכתיב כישעיהו לו 12 וכדומה לה הכתיב חריהם כמלכים ב יח 27, ובשני המקומות צואתם קרי.

22 השווה לה בערבית مَحْرَأَة. יצוין שתיבה זו, למחראות, וכן התיבה הקודמת, חרי יונים, הושוה ברשימתו של דוד בן-אברהם אלפסי מפורשות לערבית; ראה טנא, השוואת הלשונות, עמ' 276.

ידי רבשקה, דין הוא שיישארו על עומדן בנוסח הכתיב ויעידו מי היה אותו האיש בבחינת 'הסגנון הוא האדם', אלא שאין זה מן הראוי לקראן ולחזור ולהשמיען בקריאה בציבור. לכך יאה 'לשון נקייה' שתבוא תמורתן. נמצאנו למדים שוב, שאין לפנינו בכתיב ובקרי אלא חלופות סגנוניות ששימשו זו לצד זו במציאות הלשונית שבתקופת המקרא בשני מסלולי מסירה מקבילים: מכאן המסורת שבכתב ומכאן המסורת שבעל פה, מסורת הקריאה על דרך ה'כינוי'. חילופי כו"ק על דרך ה'כינוי' מטיפוס 'לשון נקייה' נמצא גם בעניינים הקשורים לתחום המין:

4.1.3.2 חילופי סגנון הקשורים לתחום המין

ישגלנה/ישכבנה

ישגלנה (כ')

'אשה תארש ואיש אחר' (דב' כח 30)

ישכבנה (ק')

ארבע פעמים מופיע השורש שג"ל במקרא כפועל בהוראת בעילה.²³ בכל המקומות האלה מופיע הוא כתיב בלבד, בהקשר שלילי של עברה מוסרית או של קללה, ובכל הופעותיו באה לצדו צורת קרי מן השורש שכ"ב. סביר להניח שחילופי הסגנון הווריאנטיים שבין שג"ל לשכ"ב היו מחוורים דיים לסופרים הראשונים ולבני דורם, שאילולי כן לא היו סופרים אלה ממירים באופן עקיב ארבע פעמים לשון שגל לשון שכב.

נראה שהפועל שגל²⁴ נתפס אצל סופרי המקרא ובני דורם כלשון של גנאי, הקשה על שומעיה בהיותה נושאת קונוטציה מינית, לפיכך ביקשו הם להימנע ככל האפשר מלהשתמש בה בקריאה בציבור. תמורתה השתמשו בפועל שכב.²⁵ היוצא מדברים אלה הוא, שהכתיב והקרי שלפנינו משקפים למעשה שתי מסורות לשון מקבילות הנבדלות ביניהן בדרך סגנון בלבד: מכאן לשון בעלת קונוטציה מינית (ישגלנה כתיב), ומכאן לשון ניטרלית (ישכבנה קרי), לשון נקייה הבאה על דרך ה'כינוי'.

23 מלבד המקום הנידון כאן ראה יש' יג 16; יר' ג 2; זכ' יר 2.

24 מסתבר כי השם שגל, המופיע כמה פעמים במקרא בהוראת מלכה, אינו עניין לכאן. מקור שם זה הוא, ככל הנראה, בצירוף השומרי SAL.E.GAL המצוי באכדית בצורת sa ekalli (=מלכה) וכן בפרסית ובארמית (ראה למשל נחמ' ב 6; דנ' ה 23). וראה לעניין זה למשל ש' ארבל-רווח, 'sa ekalli "sal.e.gal" = שגל', לשוננו נב (תשמ"ח), עמ' 8-17.

25 יצוין כאן שכך אכן נקט התרגום, שנועד כידוע מלכתחילה להיות מושמע באוזני הציבור, וזו לשונו: 'אתתא תירוס וגבר אוחרן ישכבנה'. והוא הדין בחומש השומרוני: 'אשה תארש ואיש אחר ישכב עמה'. ומעניין לציין שגם סופר מגילת ישעיהו א נקט לשון ת[ש]כבנה (יג 16) כתיב וקרי כאחד, במקום שכנוה"מ בא תשגלנה כתיב, תשכבנה קרי.

סוג נוסף בקטגוריה זו של 'לשון נקייה' הוא זה:

4.1.3.3 חילופי סגנון על דרך ה'כינוי' הקשורים למחלות או לייסורים

(א) עפלים/טחורים (בנטיות שונות) (דב' כח 27; שמ"א ה 6, 9, 12; ו 4, 5) דומה כי עפלים נתפסה כמילת טאבו שמן הראוי שאדם ימנע עצמו מלהשתמש בה בדיבורו. מן התיאור שבשמואל א ה-ו עולה כי המדובר במגפה (שמ"א ה 6, 8-9; ו 4-5) שהפילה חללים²⁶ (שם ה 10-11). על דרגת חומרתה ניתן ללמוד מן העובדה שהכתוב הסמיכה למכת השחין שבמצרים, וכן מעדות הכתוב כי מכה זו הייתה חשוכת מרפא: 'יככה ה' בשחין מצרים ובעפלים [...] אשר לא תוכל להרפא' (דב' כח 27).

נראה כי לשון הקרי טחורים משמשת כאן על דרך ה'כינוי' כ'לשון נקייה' ובאה במטרה לעקוף את הקושי הפסיכולוגי שהיה כרוך בביטוי מילת הטאבו עפלים, מילה שהייתה בבחינת הס מלהזכיר, שלא לפתוח פה לשטן.²⁷ העולה מכאן לעניין חילוף הכתיב והקרי עפלים/טחורים הוא כי לפנינו כנראה שני שמות מקבילים המצביעים על רפרנט אחד,²⁸ אלא שנבדלים הם זה מזה בדרכי סגנונם: בעוד עפלים נתפסה כמילת טאבו, שנמנעו מלהזכירה בקול, ובפרט בפני הציבור, נחשבה לשון טחורים 'לשון נקייה' ומרוככת מחברתה.

(ב) בעוני/בעיני

בעוני (כ')

'אולי יראה ה' והשיב לי טובה תחת קללתו היום הזה' (שמ"ב טז 12)

בעיני (ק')

אשר לכתיב בעוני, נראה שצורה זו מכוונת למונח עון, ולא בהוראתו הנפוצה (פשע, חטא), אלא בהוראת צרה, רעה, עני, סבל וייסורים.²⁹ הוראה זו של עון נתמכת בראש

26 הזיהוי המדויק של המחלה נתון במחלוקת: יש שסברו שהכוונה לריזנטריה; ראה למשל פלביוס, קדמוניות, א, ספר שישי, עמ' 181. ויש שסברו שמדובר במחלת הדבר. על הדעות השונות ראה פליקס, טבע וארץ, עמ' 128-133.

27 האמונה העממית ייחסה כוח מאגי למילה, והייתה תחושה שקיים קשר הדוק בין המסמן למסומן. הפחד מן התופעה החמורה (המחלה הקשה) הפך לפחד מפני המילה שציינה תופעה זו. האמינו כי בעצם הזכרתה של המילה המציינת מחלה קשה היה האדם עלול להמיט על עצמו סכנה.

28 ראה לעניין זה דברי ר' אהרן בן-אשר בהתייחסותו לחילוף עפלים/טחורים (כן אשר, דקדוק הטעמים, עמ' 9).

29 ואפשר שאנו עדים כאן לתזוזה סמנטית: (א) עון (=חטא) ← (ב) עונש (על חטא) ← (ג) צרה, סבל וייסורים. היינו מעתק סמנטי חל כאן מן השם אל התוצאה. למעתק מסוג זה ראה למשל 'יגיע כפך כי תאכל' (תה' קכח 2): בא כאן השם יגיע בהוראת פרי היגיעה (=התוצאה

ובראשונה מתוך הקשרה: התנהגותו הבוטה של שמעי והתבטאויותיו החריפות, המעליבות והמשפילות כלפי דוד לעיני מקורביו־נאמניו החמירו בוודאי את מצוקתו של דוד המתייסר בברחו מפני אבשלום בנו. דוד בחר שלא להגיב על התבזותו הקשה, ותחת זאת הפנה את יהבו אל ה' אלוהיו: 'אולי יראה ה' בעוני (כ') והשיב לי טובה תחת קללתו'.

הלשון עֹן בהוראת רעה, צרה עולה באופן ברור גם מתקבולות מקראיות, למשל: 'ופקדתי על תבל רעה/ועל רשעים עונם' (יש' יג 11); 'ונגלה עֹן אפרים/ורעת שמרון' (הו' ז 1); 'הלא רעתך רבה/ואין קץ לעונתיך' (איוב כב 5).

הביטוי העולה מן הכתיב שלפנינו, ראה בעון, מקביל לביטויים אחרים במקרא. למשל, ראה ברעה – 'הרגני נא הרג [...] ואל אראה ברעתי' (במ' יא 15); 'איככה אוכל וראיתי ברעה' (אס' ה 6). ראה בעוני – 'כי ראה ה' בעֲנִי' (בר' כט 32); 'אם ראה תראה בעֲנִי אמתך' (שמ"א א 11). ראה בסבל – 'ויצא אל אחיו וירא בסבלותם' (שמ' ב 11).

לשון עֹן בהוראת סבל וייסורים עולה גם מכתובים כגון 'ועונתם הוא יסבל' (יש' מ 11) או 'ואנחנו עונתיהם סבלנו' (איכה ה 2). ואמנם גם השבעים, הפשיטתא והוולגטה מעתיקים כאן על פי הכתיב שבנוסח המסורה: 'בעוני' בהוראת בעֲנִי, בייסוריי.

ואשר לצורת הקרי בְּעִינִי, עולה ממנה הביטוי 'אולי יראה ה' בְּעִינִי'. לשון זו עשויה להתבאר בשני אופנים: (א) כביטוי אליפטי (בניסוח המסורתי 'מקרא קצר') תמורת הצירוף בדמעות עיני. משתקף כאן ביטוי מטפורי המצביע על אדם הנתון במצוקה גדולה. כך אמנם נקט התרגום 'דמעת עיני', ובעקבותיו רש"י ומפרשים אחרים. והשווה לכאן נוסח תשובתו של ה' לתפילת חזקיהו: 'שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך' (מל"ב כ 4). (ב) כביטוי מטונימי (החלק במקום השלם). על פי הצעה זו אפשר שדברי דוד 'אולי יראה ה' בְּעִינִי' הוראתם אולי יראה בי,³⁰ בגופי ובנפשי המתייסרים במעמד קשה זה. וקרובים לביטוי זה ביטויים ציוריים אחרים במקרא המתארים אדם הנושא עינו אל אלוהים בשעת צרתו ומייחל לחסדי שמים: 'אשא עיני אל ההרים [...] עזרי מעם ה'' (תה' קכו 1–2); 'אליך נשאתי את עיני [...] כן עינינו אל ה' [...] חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז' (שם קכג 1–3). אם נקבל את הצעה א, שיש כאן ביטוי אליפטי ללשון מטפורית – 'אולי יראה ה'

מן השם). כן ראה 'הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו' (יש' מ 10), פעולה בהוראת שכר הפעולה. יצוין כי השורש עו"ן בהוראת סבל ועני מצוי אף בערבית. ראה למשל שרונ, מילון ערכי, ב, עמ' 919. וכן נמצא שורש זה בהוראתו זו כעברית השומרנית; ראה 'המליץ' אצל בן-חיים, עואנ"ש, ב, עמ' 545.

30 לעניין החלק (עין) תמורת השלם (גוף) ראה למשל: 'ולא תחוס עיני, וגם אני לא אחמול' (יה' ה 11; ז 4); 'אשר אני אחזה לי ועיני ראו ולא זר' (איוב יט 27). על שימוש מטונימי זה במקרא ראה למשל קניג, תחביר היסטורי, עמ' 4.

ב[דמעת] עיני' – ואם נקבל את הצעה ב, שלפנינו כאן ביטוי מטונימי, 'יראה בעיני', בהוראת יראה בי, בגופי, נראה שעיקר כוונתו של הביטוי העולה מן הקרי ('אולי יראה ה' בעיני') היא אולי יראה ה' בסבלי ובייסורי.

נמצא שאין בקרי אלא מה שיש בכתיב, ולמעשה שתי וריאנטות סגנוניות מקבילות לפנינו. ומפני שהביטוי יראה בעוני (כ') (בהוראת יראה בסבלי ובייסורי) נתפס אולי כלשון קשה לאמירה, שהרי אין אדם מוציא מפיו דבר של גנאי על עצמו, שלא לפתוח פה לשטן, משום כך אולי באה הלשון המיוצגת בקרי, 'יראה ה' בעיני', ועוקפת את המחסום הפסיכולוגי שהיה כרוך בלשון הכתיב בעוני.

וסביר להניח שווריאנטות סגנוניות אלה מקורן בשתי מסורות לשון מקבילות שנתקיימו זו לצד זו בתקופת יצירת הטקסט הנתון.

דרך סגנון נוספת המשתקפת מבעד להיקריות הכתיב והקרי עניינה זיווג צורות.

4.2 חילופי כתיב וקרי שהם פרי תהליך זיווג הצורות

התופעה המכונה 'זיווג צורות' – היינו שתי מילים הבאות מזווגות (לעתים מזומנות) עשויות להשפיע אהדדי – היא תופעה שכיחה בכל לשון, ספרותית או מדוברת. יש שהשינוי המורפולוגי המתרחש באחת מן המילים בעקבות זיווג הצורות הוא בגדר הדרך הסלולה בלשון, אולם בדרך כלל תופעה זו כרוכה בחריגה מכללי הדקדוק ומן המסורת של הלשון. מצד אחד אפשר שיסודה של התופעה בשינויים המתרחשים בלשון באופן טבעי ברהיטות הדיבור ושלא במתכוון, ומצד אחר אפשר שתצמח תופעה זו דווקא על קרקע הסגנון, היינו זיווג צורות הבא במכוון לייפות ולקשט את הדברים. תופעה זו רגילה בלשון העברית לכל תקופותיה.³¹ נסתפק כאן בהבאת דוגמות אחדות מלשון המקרא ומלשון חז"ל: בלשון המקרא – 'היליכי את הילד והינקהו' (שמ' ב 9, במקום הוליכי); 'קשת גברים חתים' (שמ"א ב 4, במקום חתה); 'צאינה וראינה' (שה' ש ג 11, במקום צאנה); בספרות חז"ל – 'מדיח ומליח' (בבלי, חולין קיא ע"א, במקום ומולח); 'סוכה [...]' ושחמתה מרובה מצלתה' (משנה, סוכה א, א, במקום מצלה); 'לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמן' (בבלי, חולין קלז ע"א, במקום לעצמה).

ניתן לחלק את ההיקריות של זיווגי הצורה שנזדמנו לפנינו בקורפוס הנחקר לשני סוגים, לפי חריגתם או אי-חריגתם מחוקי הלשון המקובלים.

31 לדוגמות לרוב לתופעה זו ראה לוין, זיווג מילים; ויס, משוט במקרא, עמ' 162–189, 250–252; ילון, מבוא, עמ' 139.

4.2.1 זיווג צורות על פי כללי הדקדוק (או על פי מסורת הלשון) בסוג זה נמצא שלוש היקרויות של כתיב וקרי:

(א) ויהם/ויהם

ויהם (כ')

וַיִּשְׁלַח חֲצִים וַיַּפִּיצֵם בָּרֶק (שמ"ב כב 15)

ויהם (ק')

שתי צורות הפועל המיוצגות כאן בכתיב ובקרי, זו שבתוספת כינוי (ויהם) וזו שבלעדיה (ויהם), משורש אחד הן, המ"ם, ועניינן כאן חד הוא: הטלת מהומה, בהלה ובלבול במחנה האויב. שתי הצורות הללו משמשות במקרא. כך למשל: וַיִּהָיוּ מִצְרַיִם מִצְרִים (שמ' יד 24); וַיִּהָיוּ ה' אֶת סִיסְרָא [...] לְפִי חֶרֶב (שופ' ד 15). ומנגד: וַיִּהָיוּ ה' לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּכֶּם (יהו' י 10); וַיִּרְעַם [...] עַל פְּלִשְׁתִּים וַיִּהָיוּ (שמ"א ז 10). אפשר שהצורה ויהם המיוצגת כאן בכתיב (ובמקבילה בתהלים יח 15, וַיִּהָיוּ כְּתִיב וקרי כאחד) הושפעה בלהט השירה משכנתה הסמוכה ויפיצם, ומנגד ניתן לומר, במידת סבירות לא פחותה, שיש כאן זיווג צורות מכוון מראש על ידי המשורר (ויפיצם/ויהם) במטרה לייפות ולקשט את דברי שירתו. אם כך ואם כך, שתי חלופות סגנוניות עומדות לפנינו בכתיב ובקרי, עדות לקיומן של שתי מסורות לשון מקבילות.

(ב) אלהיך/אלהים

אלהיך (כ')

וַיִּגַּם בָּאוּ עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ לְבָרֶךְ [...] לֵאמֹר יֵיטֵב אֶת שֵׁם שְׁלֹמֹה מִשְׁמֶךָ וַיַּגְדֵּל אֶת

אלהים (ק')

כסאו מכסאך' (מל"א א 47)

נראה כי שתי הצורות שבכתיב ושבקרי שלפנינו משקפות שתי מסורות לשון: מכאן מסורת לשון המיוצגת בקרי, המצביעה על קיום נוסחה לשונית של פנייה (או של ברכה) גִּיטְרִלִית 'יֵיטֵב אלהים'. ראה כתובים כגון 'ישמך אלהים כאפרים וכמנשה' (בר' מח 20); וַיִּהְיֶה ה' לֵאדֹנָי (שמ"א כה 31). ומכאן מסורת לשון המיוצגת בכתיב, המצביעה על פנייה ישירה יותר מצד א (הפונה) אל צד ב (שאליו פונים), והיא לשון המביעה קרבה יתרה בין הצדדים: 'יֵיטֵב אלהיך'. ראה כתובים כגון 'הכון לקראת אלהיך ישראל' (עמ' ד 12); 'הללי אלהיך ציון' (תה' קמז 12). ומצויות במקרא עדויות לא מעטות לקיומה של מסורת לשון נוספת, המשלבת למעשה בין

שתי קודמותיה³² (אלהים + אלהיך): 'על כן משחף אלוהים אלהיך שמן ששון מחברך' (תה' מה 8); 'אלוהים אלהיך אנכי' (שם נ 7).

ואף כי שתי מסורות הלשון שלפנינו בכתוב ובקרי נראות בלתי תלויות זו בזו, לא מן הנמנע הוא שהמסורת המשתקפת מן הכתיב 'ייטב אלהיך' הושפעה מן הצורות משמך, מכסאף שבסביבתה הקרובה, היינו לפנינו כאן 'זיווג צורות'. וגם כאן קשה לקבוע בוודאות אם זיווג צורות זה מכוון הוא מראש או צמח באופן טבעי, שלא במתכוון. ומכל מקום נראה, שהכתיב והקרי משקפים שתי חלופות סגנוניות שמקורן, ככל הנראה, בשתי מסורות לשון מקבילות.

והית (כ')

ג) ' נבלת איזבל כדמן על פני האדמה' (מל"ב ט 37)

והיתה (ק')

לצד צורת הפועל הסדירה בלשון המקרא לציון עבר נסתרת, היתה, המיוצגת בקרי, נראה כי מן הכתיב משתקפת הצורה המקבילה לה, *הית, ששימשה בעברית הקדומה ובלשונות שמיות אחרות.³³ סביר להניח שהשימוש בצורה הקדומה הזו נוצר באופן טבעי בפיו של יהוא, בדרך של זיווג הצורות: הצורה נבלת שבסמוך גררה שימוש בצורה הית, וכך נוצר זיווג הצורות 'והית נבלת'.³⁴

ומכל מקום, שתי הצורות העולות מן הכתיב ומן הקרי – 'והית נבלת'/'והיתה נבלת' – בנויות על פי כללי הדקדוק המקראי, ואפשר שהן משקפות כאן שני מעגלי מסירה מקבילים שנתקיימו לפנים בלשון המקרא.

לצד סוג זה של זיווג צורות, שעל פיו לשונות הכתיב והקרי נוהגות בהתאם לכללי הדקדוק המקובלים, נראה שניתן להצביע על זיווג צורות אחר, שבו אחת מלשונות הכו"ק חורגת לעתים מכללי הדקדוק המקובלים במקרא. להלן הפירוט:

4.2.2 זיווג צורות בחריגה לשונית

א) הולך/הלך

הולך (כ')

' ותקוע בשופרות' (יהו' ו 13)

הלך (ק')

הצורה העולה מן הקרי 'הלך ותקוע' היא צורה סדירה בלשון המקרא, וראה עוד

32 ושאלה היא אם מסורת הלשון השלמה צמחה משתי מסורות הלשון המקוצרות או שמא ההפך. וקשה להכריע.

33 לדיון בצורה זו מן ההיבט המורפולוגי ראה לעיל סעיף 2.1.2.1.

34 וראה זיווג הצורות כמכע 'ותבאתי' (כ') לקראתי' (שמ"א כה 34). על השימוש כאמצעי ספרותי-אמנותי זה במקרא ראה לוין, זיווג מילים.

בהקשר הנתון כאן לפנינו 'הלוך ותקוע בשופרות' (יהו' ו 9) כתיב וקרי כאחד. וכן ראה 'הלוך ונסוע' (בר' יב 9); 'הלוך ואכל' (שופ' יד 9). לעומתה נראית הצורה העולה מן הכתיב 'הלוך ותקוע בשופרות' חריגה מהנוהג הלשוני המקובל במקרא. ניתן לשער שצירוף לשוני חריג זה, 'הלוך ותקוע', הוא פרי הגרירה הלשונית, שכן בפסוק זה חוזר ונשנה הפועל הלך בצורת הבינוני: 'והחלוץ הלך [...] והמאסף הלך [...] הלך ותקוע בשופרות' (יהו' ו 13).

צורת המקור הלוך (שבצירוף הסדיר 'הלוך ותקוע') הושפעה, ככל הנראה, משתי צורות הבינוני 'הלך [...] הלך' הסמוכות לה, ובדרך זיווג הצורות נולדה הצורה החריגה שבכתיב 'הלך ותקוע'. מכאן ואילך שימשו שתי הלשונות במקביל: מכאן מסורת הכתיב 'הלך ותקוע', ומכאן מסורת הקרי 'הלוך ותקוע'.

(ב) מבואך/מובאך

מבואך (כ')

'ידעת [...] כי לפתתך בא ולדעת את מוצאך ואת' (שמ"ב ג 25)

מובאך (ק')

יש להניח כי הצורה *מובא העולה מצורת הקרי מובאך לא הייתה קיימת כלל בלשון, שכן תצורתה חורגת מחוקי הלשון, המחייבים כאן צורת מבוא על דרך מקום, מרום משורשי עי"ו. ההנחה היא, שצורה זו נולדה בשל זיווגה לתיבה הסמוכה לה, מוצאך (הגזורה כהלכה מן השורש יצ"א שבגזרת פ"א). זיווג הצורות מוצאך מובאך נולד כמסתבר בשטף הדיבור, שכן נוח לו לאדם שנתון בשטף דיבורו להשוות תנועות של מילים שכנות ולקרב בין משקלים שונים של שמות עצם.

על דרך זו נולדו זיווגי צורות לא מעטים במקרא, למשל 'הרבה ארבה עֲצָבוֹן וְהָרוֹגֶךָ' (בר' ג 16). *וְהָרוֹגֶךָ היה לו לומר, אלא נכתב וכן נקרא וְהָרוֹגֶךָ משום זיווג הצורות לעֲצָבוֹן. וסביר להניח כי משנוצר זיווג צורות זה – מוצאך מובאך – אף שהורטו ולידתו, בידוע, שלא על פי חוקי הדקדוק, הרי משכבר נוצר וחדר לשימוש הלשון שוב לא חשו בזרותו הדקדוקית, והפך צירוף זה למסורת לשון לכל דבר. ומכאן תובן הופעתו של צירוף זה כתיב וקרי כאחד בספר יחזקאל 'ומוצאיו ומובאיו' (יח' מג 11).

ומכל מקום, נראה שלשונות הכתיב והקרי משקפים כאן שתי מסורות לשון מקבילות.

(ג) העצנו/העצני

העצנו (כ')

'אלה שמות הגברים אשר לדוד [...] הוא עֲדִינו' (שמ"ב כג 8)

העצני (ק')

נראה כי הצורה המיוצגת בקרי, העצני, היא צורה אותנטית, שכן כך דרכה של לשון המקרא לציין את הנסבה, שם הייחוס, בסיומת -י: עדינו העצני על דרך יפתח הגלעדי (שופ' יב 7). ויש להניח כי הצורה המיוצגת בכתיב, העצנו, הנראית חורגת בתצורתה מן המקובל בלשון המקרא, לא באה כאן אלא בשל זיווגה לעדינו שכנתה, וייתכן שכך היה הנוהג הרווח בפי דוברי הלשון לקרוא לאיש בשמו בצמוד לכינויו: 'עדינו העצנו'. על שינוי תנועות מעין זה מעיר רד"ק בפירושו למקרא במקומות שונים: 'והוא מנהג הלשון במקומות הרבה לשנות התנועות מפני הזיווג'.³⁵

ואכן המקרא נוקט דרך זו של זיווג צורות במקומות לא מעטים, למשל 'תהמת יכסימו ירדו במצולות כמו אבן' (שמ' טו 5). בפסוק זה מזדמנות שתי צורות מזווגות זו לצד זו:

(א) יכסימו [תמורת יכסימו על דרך יאכלמו (שם 7), תמלאמו (שם 9), תורישמו (שם 9), ועוד] – בתנועות מזווגות u-u.

(ב) במצולות [תמורת במצולות על דרך 'במצלות ים' (מי' ז 19) או 'ממצלות ים' (תה' סח 23) – בתנועות מזווגות o-o.

סביר להניח שאף כאן שתי הצורות המשתקפות מן הכתיב ומן הקרי – 'עדינו העצנו'/'עדינו העצני' – מייצגות מן הסתם שתי מסורות לשון מקבילות.

ד) שמעיו/שמעה

שמעיו (כ')

'הנני מביא רעה [...] אשר כל תצלנה שתי אזניו' (מל"ב כא 12)

שמעה (ק')

הצורה המשתקפת בקרי, 'כל שמעה', נראית הולמת מבחינת כללי הלשון, שכן היא מוסבת אל הרעה שבראש המשפט. לא כן הדבר באשר לצורה העולה מן הכתיב, 'כל שמעיו', המוסבת אף היא אל הרעה. סביר להניח כי חריגות לשונית זו היא פרי זיווג הצלילים: 'כל שמעיו תצלנה שתי אזניו'.³⁶

במסגרת בדיקת לשונות הכתיב והקרי השייכות לדרכי סגנונו של המקרא אבוא לבחון עתה דרך הבעה נוספת, שעיקרה שימוש בערכים לקסיקליים חלופיים.

35 ראה למשל רד"ק בפירושו לכתוב בשמואל ב ג 25. וראה גם רד"ק, מכלול, עמ' קי.

36 לסוג זה של זיווג צלילים הגורר שינוי במין הדקדוקי ראה למשל: 'בסרם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבדי' (בר' מט 6) – אל יחד כבדי היה לו לכתוב, אלא בשל זיווג הצורות באה הצורה החריגה; 'מנורת זהב פלה וגלה על ראשה' (זכ' ד 2) – וגלתה היה לו לכתוב, אלא בשל זיווג הצורות באה אף כאן חריגות לשונית.

4.3 חילופים בין וריאנטות מילוניות מקבילות

חילופים מסוג זה נוכל למצוא הן במערכת הפועל הן במערכת השם.
להלן הפירוט:

4.3.1 חילופים במערכת הפועל

(א) יך/יד

יך (כ')

'ויבוא והנה עלי ישב על הכסא דרך מצפה כי היה לבו חרד על ארון האלהים'

יד (ק')

(שמ"א ד 13)

מסתבר שנקט כאן הסופר דרך סגנונית מיוחדת והשתמש במילה דרך בשתי הוראות שונות על דרך משנה הוראה. בביטוי דרך מצפה באה המילה דרך במובנה הרגיל נתיב(ה), מסלול, והוראת הביטוי כאן היא ככל הנראה 'מצפה (ב)דרך', היינו ממתין בדרך ומחכה בדריכות, כמו בנבואת ירמיהו 'אל דרך עמדי וצפי [...] שאלני נס ונמלטה אמרי מה נהיתה' (יר' מח 19).³⁷ כן ראה 'צפה דרך' (נח' ב 2). אבל הפועל יך (כ'), הבא כנראה בצורת עתיד מקוצר בהוראת יפה, נותן מקום לחשוב שהסופר בחר במילה דרך דווקא בשל הוראתה הנדירה יותר והיא רגל כמו בביטוי 'ותפזרי דרכיך לזרים' (יר' ג 13), המקביל לביטוי 'ותפשקי את רגליך לכל עובר' (יח' טז 25).³⁸ היינו, כיוון כאן הסופר ב'יך דרך' לביטוי 'להכות (ב)רגל', 'לרקוע (ב)רגל',³⁹ – ביטוי פיזי חיצוני לצער פנימי, למתח ולחרדה, מצב שעלי הכוהן היה

37 התמונה העולה מדברי ירמיהו מקבילה במפתיע למתואר בפרקנו, ומן הראוי לעמוד כאן על הקבלה זו:

שמ"א ד 13–16	יר' מח 19
13 'ויבוא והנה עלי ישב [...] יך (קרי: יד) דרך מצפה	'אל דרך עמדי וצפי
16 ויאמר האיש אל עלי [...] ואני מן המערכה נסתי	שאלני נס ונמלטה
היום ויאמר מה היה הדבר בני'	אמרי מה נהיתה'

מסתבר שהביטוי מצפה דרך (בכניין פיעל) מכוון לנוהג שהיה מקובל בעתות מלחמה: אנשים עמדו בדרכים העולות העירה במטרה לדלות מידע על המתרחש במלחמה מאנשים הבאים מן החוץ. וסביר להניח כי הקבלה עניינית וסגנונית זו מצביעה על מסורת ספרותית עתיקה משותפת, שממנה שאבו שני היוצרים את החומרים ליצירותיהם השונות.

38 אפשר שיש כאן תזזית משמעות מן הדרך אל הרגל (הצועדת בדרך), בדומה לאורח (=הדרך) ואורח (הבא מן הארץ). וכן נמצא לעתים ההפך: רגל בהוראת דרך (נוהג או נתיב), כמו 'נר לרגלי דברך // ואור לנתיבתי' (תה' קיט 105), וכן ראה 'אם תשיב משכת רגלך עשות חפצך כיום קדשי [...] וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר' (יש' נח 13).

39 ראה 'הכה בכפך ורקע ברגלך ואמר אח' (יח' ו 14).

שרוי בו, כפי שמעיד עליו הכתוב מפורשות בפסוק הנידון עצמו: 'יך (כ') דרך [...]. כי היה לבו חרד על ארון האלהים'. ומאחר שהזכיר הסופר לשון דרך ('יך דרך'), הסמיך לה פועל מצפה כאילו להכשיל את הקורא בהבנת דבריו, שיטעה הקורא לחשוב שהכוונה היא ל'מצפה (ב) דרך' (כפי שהוסבר בראש דבריי כאן), עד שיעמוד סוף סוף על כוונתו.⁴⁰

יש כאן אפוא במילה דרך שימוש בתכסיס הלשוני 'משנה הוראה',⁴¹ המכוון רק לאחת מהוראותיה של המילה, על פי רוב בהוראה הנדירה (כאן הכוונה לדרך בהוראת רגל), ועם זה מביא על ידה מילה המוסבת אליה בהוראתה השנייה, הרגילה יותר (היינו דרך בהוראת מסלול, נתיבנה).

משעמדתי על משמעות הדברים על פי הכתיב יך דרך, ארון עתה בביטוי העולה מן הקרי יד דרך. לא מן הנמנע שגם לשון הקרי יד משמשת כאן בצורת פועל בעתיד מקוצר מן השורש יד"י, שנולד ככל הנראה משם העצם יד בהוראת מכה.⁴² אם אמנם נכונה השערה זו, כי יד שבקרי היא פועל דנומינטיבי (מן יד = מכה), נמצאנו למדים שהן לשון הכתיב (יך = יכה) הן לשון הקרי (יד = ידה) צורתן אחת (עתיד מקוצר), ועניינן אחד (לשון הכאה).

מתברר אפוא שאין בין הכתיב ובין הקרי אלא עניין סגנוני בלבד, ולפנינו כאן חילופים בין וריאנטות מילוניות מקבילות – יך/יד.

(ב) ויעש/ויעט

ויעש (כ')

העם אל שלל (כ') ויקחו צאן ובקר [...] ויאכל העם' (שמ"א יד 32)

ויעט (כ')

יש המציעים לראות כאן בכתיב ובקרי שיבוש ותיקונו. כך למשל סבור ויס:⁴³ 'כידוע

40 ראה ילין, חקרי מקרא, עמ' 255.

41 השווה לכאן 'וציץ נבל' (יש' כח 1). על 'משנה הוראה' עיין דברי ילין במאמרו הנ"ל, עמ' 261.

42 כמו 'הנה יד ה' הויה במקנך' (שמ"ט 3); 'וירא ישראל את ה' הגדולה' (שם יד 3); 'והיתה יד ה' בכם ובאבתיכם' (שמ"א יב 15); 'ויאמר דוד אל ה' בראתו את המלאך המכה בעם [...] תהי נא ירך בי' (שמ"ב כד 17). וראה רד"ק, שורשים, עמ' 133–134. ואפשר שמשמעות זו של יד בהוראת מכה היא פרי מעתק מטונימי, היינו מן היד המכה נרדה המשמעות אל המכה עצמה. ניתן לתאר כאן תהליך משוער של תזוזה סמנטית בדרך זו:

יד	<	יד	<	יד*
(ש"ע, איבר בגוף)		(ש"ע, מכה)		(פועל דנומינטיבי מן יד)

על דרך עין מן עין, רגל מן רגל וכיו"ב. ניתן לשער, שהפועל ידה ציין בתחילה הכאה ביד, ומאוחר יותר כל הכאה.

43 ראה ויס, מחקרי מקרא, עמ' 6. הכתיב והקרי הנדונים מובאים כאן כדוגמה לשיבוש ותיקונו. ההנחה העומדת מאחורי הצעת תיקון זו היא, שבעקבות דמיון האותיות ט, ש החליף המעתיק

גם הכתיב והקרי מעידים לעתים על שיבושים. במקרה שהכתיב משובש – בא הקרי לתקנו; בעיקר במקרים של חילוף אותיות דומות. להלן תוצע דרך התמודדות אחרת שאינה מבוססת על ההנחה שהטקסט השתבש, ועיקרה עיון בלשון הכתיב והקרי מן הבחינה הלשונית-סגנונית. אפתח בלשון הקרי ויעט.

על פי הקשר העניין נראה כי התיבה שבקרי (כאן ובשמ"א טו 19) נגזרת מן השורש עו"ט/עי"ט, היינו העם התנפל על השלל כפי שעית עט על טרפו. אלא שפירוש זה נתקל בקושי: לו שורש עו"ט היה לפנינו, היינו מצפים לניקוד ויעט (כדרך פעלים מגזרה זו, למשל וישב, וימת), ולא כן הם פני הדברים. נראה כי מבחינה אטימולוגית הפועל ויעט שבקרי נגזר מהשורש עט"י במקביל לפועל הערבי *عطى, عطى, عطا* בהוראת האץ, הרץ, החש;⁴⁴ ואמנם במובן זה תרגמו כאן השבעים. אם אכן לשון ויעט מורה על היחפזות לעבר השלל, ייתכן שלפנינו כאן ביטוי נוסף, ויעט אל השלל, המצטרף לשני ביטויים אחרים שהוראתם דומה, המצויים בכתיב 'למהר שלל חש בז' (יש' ח 1).

ואשר לצורת הכתיב, אפשר שהפועל ויעט נגזר משורש עו"ש, כמו 'עושו ובאו כל הגוים' (יואל ד 11), המתבאר 'היאספו או מהרו, חושו ובאו לעזרה!'⁴⁵ וכבר בן-סרוק פותר במחברתו את התיבה עושו בביטוי 'עושו ובאו' מלשון מהירות: 'עושו כמו חושו, מהרו'.⁴⁶ השורש עו"ש והדומה לו בערבית השורש *عاش (ت)* (מקביל ל-ש) מורים על המהירות והחיפזון לבוא לקראת דבר-מה.⁴⁷ אם אמנם נכונה השערה זו, יהיה ניקוד הכתיב *ויעש (כדרך ניקוד הפעלים מגזרת עי"ו על דרך וישב, וימת). ונראה שצורות הכתיב והקרי אינן אלא חילופים בין וריאנטות סגנוניות מקבילות, *ויעש/ויעט, המצביעות על היחפזות עם המלחמה העייף והרעב אל השלל.

(ג) עשר/עשה

עשר (ב')

'יהושפט אניות תרשיש ללכת אפירה לזהב ולא הלך כי נשברה (כ') אניות

עשה (ק')

בעציון גבר,⁴⁸ (מל"א כב 49)

וכתב כאן ויעש (בכתיב) במקום ויעט, ובא הקרי ומתקן את השיבוש שעשה המעתיק וגורס ויעט.

44 ראה למשל שרוני, מילון ערבי, ב, עמ' 895.

45 ראה רדי ורכין, מילון, ב, עמ' 428.

46 בן-סרוק, מחברת, עמ' 139.

47 ראה גם ילון, פרקי לשון, עמ' 326.

48 להסבר ממצה על הסיבה המוערת לביטול המסע הימי הזה ראה הראל, נוף טבע ואדם, עמ' 174.

בין שלל ההוראות שיש לפועל עשה נראה כי שתיים הולמות ביותר את ההקשר המתואר לפנינו:

א. עשה לשון קיבוץ וכינוס, היינו יהושפט כינס וריכז את צי אניותיו בנמל המוצא בעציון גבר. הוראה זו עולה מתקבולת כגון 'איפה לקטת היום ואנה עשית' (רות ב 19), וכן מביטויים מקבילים במקרא, כגון 'שוא ידבר לבו יִקְבֹּץ אוֹן' (תה' מא 7) // 'נבלה ידבר [...] ולבו יעשה אוֹן' (יש' לב 6).⁴⁹

ב. עשה לשון קניין ורכישה, היינו יהושפט רכש אניות משכניו הפניקים, יורדי הים, לקראת מסעו. כך עולה למשל ממקבילות כגון 'קנה שמים וארץ' (בר' יד 19 ועוד) // 'עשה שמים וארץ' (תה' קטו 15 ועוד).

לשון עשה עשויה להיות מוסבת הן על קניין נכסי דניידי, כמו 'כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה' (דב' ח 17), הן על קניית עבדים, כמו 'הנפש אשר עשו בחרן' (בר' יב 5).⁵⁰ ולעתים יבוא פועל זה, עשה, בשתי הוראותיו אלה בפסוק אחד, למשל 'בחכמתך ובתבונתך עשית לך חיל / ותעש זהב וכסף באוצרותיך' (יח' כח 4) – בלשון התרגום: 'בחוכמתך ובסכלנותך קניתא לך נכסין / וְכִנְשָׁתָא דִּהְבָּא וְכִסְפָּא באוצרך'.

אשר לצורת הכתיב עשר, אפשר שלפנינו כאן פועל דנומינטיבי בבניין קל (= עֶשֶׂר), שנגזר משם העצם הנפוץ עֶשֶׂר ומורה על המשמעויות היסודיות הנובעות מהשורש עש"ר, היינו הוראה של ריבוי קניין (ורכישה) מצד אחד, והוראה של כינוס וקיבוץ (נכסים) מצד אחר.

אם אמנם נכונה השערה זו, אפשר שצורות הכתיב והקרי עשר/עשה הנידונות לפנינו שימשו בעברית המקראית כווריאנטות מילוניות בשתי מסורות לשון מקבילות.

(ד) ויבו/ויפו

ויבו (פ')

'ויבאו אל מחנה ישראל ויקמו ישראל ויכו את מואב וינסו מפניהם בה והכות

ויפו (ק')

את מואב' (מל"ב ג 24)

יש המציעים לראות בכו"ק ויבו/ויכו בה מקרה של חילוף גרפי שנבע מתקלה של המעתיק בתהליך המסירה של המקרא. חילוף כזה היה עשוי להתרחש בשל הדמיון

49 וראה רש"י על אתר: 'יעשה און – יקבץ מחשבות און'.

50 ראה גם רס"ג בפירושו על אתר, 'ואת הנפשות אשר רכשום', וכן רש"י וראב"ע בפירושיהם. לעניין קנייה ורכישה של נכסי דניידי ראה עוד 'עשה לך מסרות ומטות' (יר' כז 2); 'ויעש לו אבשלום מרכבה וססים' (מל"א א 5). לעניין רכישת סוסים עשוי לשמש לצד השורש עש"י גם השורש פע"ל המקביל לו. כך למשל נמצא בכתובת כנענית 'ופעל אנכ סס על סס ומגנ על מגנ' (כתובת אזור, שו' 6–7). ומצויה הוראה זו של עש"י גם בשמות, למשל 'ען בטחך במעשיך ובאוצרותיך' (יר' מח 7). וכן ראה יח' כז 18.

בכתב האשורי בין האותיות ב, כ (חילוף השכיח כידוע במגילות הקומראניות).⁵¹ אף כי אין לשלול טענה זו מעיקרה, נראה שאין להיאחז בפתרון נוח וקל מדיי ממין זה, ובמקום שניתן להציע מוצא לשוני נעדיף אותו על פני הצעת חילוף גרפי. להלן מוצע פתרון לשוני במישור המילוני-סגנוני: הצורה המוקשה ויבו שבכתיב ניתנת להתפרש ויבוא (בחסרון אל"ף בסופה) – תופעה מוכרת במקרא, המצויה בעיקר בגזרת נחי ל"א. כך בשורש בו"א, כגון 'ויבו ירבעם וכל העם אל רחבעם' (מל"א יב 12), וכן בשורשים אחרים, כגון 'ואחשך' [...] אתך מחטו לי' (בר' כ 6).⁵² התבנית התחבירית המשתקפת מן הכתיב ומעמידה זה לצד זה את הפעלים 'לבוא ב–' + 'להכות (את)' אינה זרה ללשון המקרא. נוכל למצוא תבנית זו במקומות אחרים במקרא, כגון 'ויבא דוד בבעל פרצים ויכם שם דוד' (שמ"ב ה 20). עיון בהקשר הרחב של פרשתנו ושל הפרשה המתוארת בשמואל ב פרק ה מגלה הקבלה מפתיעה. להלן אעמוד על הצדדים המקבילים בין שתי פרשיות המלחמה, זו המתוארת בשמואל בין ישראל לפלשתים, וזו המתוארת במלכים בין ישראל למואב:

שמ"ב ה 19–24	מל"ב ג 18–24
19 'עלה כי נתן אתן את הפלשתים בידך'	18 'ונתן את מואב בידכם'
20 'ויבא דוד בבעל פרצים ויכם שם'	24 'ויבו בה והכות את מואב' (כ')
24–25 'להכות במחנה פלשתים [...] ויך את הפלשתים'	'ויכו בה והכות את מואב' (ק')

הקבלה זו, שמקורה ככל הנראה במסורת ספרותית משותפת, יש בה כמסתבר כדי לאשש הן את צורת הלשון המשתקפת בכתיב, ויבו בה (=ויבוא בה), הן את צורת הלשון המשתקפת בקרי, ויכו בה. נראה כי הכתוב הנידון לפנינו במלכים ב ג 24 בנוי במתכונת של משפט מחובר המכיל שישה איברים⁵³ (ארבעה בצלע א ושניים בצלע ב) כך:

א. ויבואו (המואבים) אל מחנה ישראל	ג. ויכו את מואב
ב. ויקמו ישראל	ד. וינסו (המואבים) מפניהם

51 ראה למשל טוב, ביקורת, עמ' 196–198; סגל, מבוא, ד, עמ' 853.
 52 כאן באים הפעלים ויבו (=ויבוא); מחטו (=מחטוא) כתיב וקרי כאחד. יש להניח שמבחינה היסטורית היה קיים קשר בין השמטת האל"ף והיעלמותה מן הכתיב לבין היאלמות העיצור אל"ף בדיבור בנסיבות פונטיות מסוימות.
 53 מתיאור זה עולה כי המערכה הכוללת ישראל–מואב התנהלה בכמה שלבים: כשלב הראשון (איבר א) התייצבו המואבים בגבול ישראל (כנראה כלי הכנה מוקדמת) לשלול שלל. כשלב השני (איברים ב + ג + ד) הכו ישראל את המואבים שעל הגבול, והתוצאה מנוסת האויב אל תוך שטחי מואב. כשלב השלישי (איבר ה) פלשו ישראל פנימה אל תוך שטחי מואב כדי לתקוף, להשמיד ולהרוג. כשלב הרביעי (איבר ו) הכו ישראל מכה מוחצת כשארית המואבים כשטחם הם והשחיתו את ארץ מואב כמו שהכתוב מתאר בפרוטרוט בהמשך (מל"ב ג 25).

ה. ויבו(א)/ויכו בה

ו. והכות את מואב

מן העיון בכתוב הנידון לפנינו ומן ההקבלה שתוארה לעיל ניתן לומר, כי צורות הכתיב והקרי מביעות למעשה משמעות דומה במילים שונות: על פי הכתיב, ויבו(א) בה, הפועל בוא משמש כנראה במשנה הוראה. הוא משמש הן לציון אספקט החדירה והפלישה לשטח האויב הן לציון אספקט ההשמדה הסופית של האויב (השחתת ארצו והבסת אנשיו).⁵⁴ הוא הדין על פי הקרי, ויכו בה: כאן הפועל ויכו מביע בצורה שקופה יותר את פעולת ההשמדה וההשחתה.

נמצא שהצורות שבכתיב ושבקרי מאוששות, ואף מביעות הן וריאנטות מילוניות שוות ערך סמנטי, שמקורן כנראה במסורות לשון מקבילות.

ה) וידא/וידח

וידא (כ')

ירבעם את ישראל מאחרי ה' והחטיאם חטאה גדולה' (מל"ב יז 21)

וידח (ק')

צורת הקרי וידח נגזרת מן השורש נד"ח, שהוראתו הבסיסית היא ריחוק והרחקה, וממנה מתפצלות משמעויות קרובות כגון דחה, דחק, גירש, הגלה, תעה והתעה (מוחשית ורוחנית).⁵⁵

נראה כי הצורה הנידונה כאן בקרי מכוונת אל ההוראה הספציפית 'התעה והולך שולל' כפי שהיא משמשת במקומות אחרים במקרא, כמו 'יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו את ישבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים' (דב' יג 14). דומה כי אף צורת הכתיב וידא, הנגזרת משורש נד"א (אחי השורש נד"י)⁵⁶ בבניין הפעיל *וידא (או בבניין קל וידא), מובילה להוראה שעיקרה ריחוק והרחקה. כך מתברר מן ההקבלה של שורש זה לשפות שמיות שונות⁵⁷ כגון ארמית יהודית, ערבית, אתיופית, טיגרית.

54 בוא כמשמעותו הרווחת פירושו נכנס, ובהקשר צבאי חדירה לשטח האויב. ההוראה הנוספת של בוא כאן (אף היא לקוחה מהשדה הסמנטי של הקרב) מכוונת לפעולת הרמיסה וההשחתה. ראה גם 'באי כטיט ורמסי בחמר' (נח' ג 14); וראה ד' לייבל, 'בוא // רמס', לשוננו כה (תשכ"א), עמ' 202; זיידל, חקרי לשון, עמ' 14. ואין לחשוש כאן מהיעדר התאמה שכביכול נוצר בצורת הפועל בלשון יחיד ויבוא, שכן מדובר כאן בשם הקיבוצי ישראל, העשוי לבוא הן בלשון יחיד הן בלשון רבים, ופעמים באותו הפסוק עצמו נמצא שימוש בלשון יחיד ובלשון רבים לשם קיבוצי אחד, למשל יש' מה 17 או הו' יד 2-3.

55 ראה מילוני המקרא השונים, ועיין למשל קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'נדח I', עמ' 673.

56 כך באוגריתית, בארמית יהודית, במנדאית, בערבית דרומית עתיקה, בטיגרית ובאכדית; ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'נדח I', עמ' 672-673.

57 ראה קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'נדח א', עמ' 671. וכן השווה בד"ב, מילון, 'נדח א', עמ' 621.

ואמנם העיון בהקשר של הכתוב הנידון לפנינו מלמד, כי הכתיב והקרי וידא/וידח הם אך שתי לשונות ממגוון רחב יותר של לשונות הרחקה המשמשות כאן. להלן ביאור הדברים על פי עיון במלכים ב יז 18–23:

- 18 'ויתאנף ה' מאוד בישראל ויסרם מעל פניו'
 20 'עד אשר השליכם מפניו'
 21 'וידא (ק' וידה) ירבעם את ישראל מאחרי ה''
 22 'וילכו [...] בכל חטאות ירבעם [...] לא סרו ממנה'
 23 'עד אשר הסיר ה' את ישראל מעל פניו'
 'ויגל ישראל מעל אדמתו'

בתוך מגוון רחב זה של לשונות הרחקה העולה בפרשה זו – מהרחקה רוחנית (הסרת העם מפניו של ה') ועד הרחקה פיזית (הגליית העם מארצו) – משולבות גם הצורות וידא/וידח שבכתיב ובקרי. ונראה שלשונות אלה נתפסו על ידי המקרא (כמו הצורות האחרות שלצדן) כצורות וריאנטיות, לשונות חלופיות, שאפשר שמוצאן במסורות לשון מקבילות.

4.3.2 חילופים במערכת השם

(א) בעיר/בעי

בעיר (כ')

'ויזעקו כל העם אשר לרדף אחריהם וירדפו אחרי יהושע וינתקו מן העיר'

בעי (ק')

(יהו' ח 16)

ייתכן שבבסיס פרשה זו של כיבוש העי עמדה ההבחנה של הסופר בין עיר לבין עי: עיר מונח המכוון ל'עיר הממלכה', הבירה, האקרופוליס,⁵⁸ ולעומתו עי מונח המכוון לכלל ממלכת העי (העיר על סביבותיה). הרוב המכריע של הכתובים בפרשה זו אכן ניתן להסבירו על פי הבחנה זו בין 'עיר' ל'עי', אלא שחייבים לומר שאין טענה זו דווקנית, ופסוק 18 יוכיח: 'ויאמר ה' אל יהושע: נטה בכידון אשר בידך אל העי כי בידך אתננה ויט יהושע בכידון אשר בידו אל העיר'.

58 ראה להלן דיונונו על העיר/חצר, סעיף 4.3.2, עמ' 304.

האפשר לומר שיהושע אינו מקפיד למלא במדויק אחר הצו האלוהי? ! הן נאמר לו מפורשות להטות את כידונו אל הָעֵי, הכיצד נטה את כידונו אל העיר? ! אלא מסתבר שסיבה אחרת עומדת כאן בבסיס חילוף זה בעיר/בְּעֵי, ולא דווקא סמנטית. סקירת הפרשה בכללותה מעלה כי שתי תיבות אלה – עֵיר, עֵי – חוזרות ונשנות עשרות פעמים, ומסתבר ששתיהן משמשות כאן מילים מנחות. בחינה מדויקת של תפוצתן והתפלגותן של שתי מילים אלה, המופיעות בפרשתנו כתיב וקרי כאחד, מעלה ממצאים אחדים:

- (א) בסך הכול נמצא בפרשה (הכוללת 29 פסוקים) 50 אזכורים של עיר או עי.⁵⁹
 (ב) שני המונחים כמעט שווים בתפוצתם: (ה) עיר x 27, (ה) עי x 23.
 (ג) כל הפסוקים שבפרק הנידון (להוציא פסוק בודד אחד, 15) מאזכרים לפחות מונח אחד מתוך השניים.
 (ד) 17 פסוקים מאזכרים צורה אחת מתוך השתיים, ואילו 11 פסוקים מאזכרים את שתי הצורות גם יחד.
 המתבונן בחילוף הכתיב והקרי הנידון כאן על רקע התמונה השלמה של הפרשה כולה עשוי ללמוד מן הכלל אל הפרט ולטעון: מה הכלל מצביע על חילופי עיר/עי, כנראה כווריאנטות סגנוניות,⁶⁰ כך גם חילוף הכתיב והקרי הנידון כאן בעיר/בעי, ככל הנראה, אינו אלא חילוף המצביע על גיוון סגנוני בין שתי חלופות חופשיות.

(ב) ממערות/ממערכות

ממערות (כ')

וְהוּא מְדַבֵּר עִמָּם וְהֵנָּה אִישׁ הַבְּנִים עוֹלָה גְלִיָּת הַפִּלְשֵׁתִי שְׁמוֹ מִגַּת

ממערכות (ק')

פִּלְשֵׁתִים' (ש"א יז 23)

אשר ללשון הכתיב ממערות (פלשתים), נראה שקרוי כיוון כאן לאמת. לדעתו, 'מערות' אלה תכנית מלחמה להן שהן [...] כעין מצודות.⁶¹ אחת מן הראיות שנתמך בהן קרוי להוכחת טענתו היא מערת עדולם, שאינה אלא מצודת עדולם: 'וירדו שלשים (ק' שלושה) מהשלשים ראש ויבאו אל קציר⁶² אל דוד אל מערת

59 ובכלל מספר זה שתי המילים המופיעות כתיב וקרי והנידונות כאן לפנינו.

60 פעם משתמש הסופר המקראי בשם הפרטי של העיר, עי, ופעם משתמש בשם הכללי, העיר.

61 ראה קרוי, מערה, עמ' 1–2.

62 נראה שגם קציר כאן הוראתה מצודה. להשערה זו שלושה סימוכים: (א) מן המקבילה שבדברי הימים א יא 15, שבה נמצא 'על הצר' (תחת 'אל קציר' שבשמואל), וצור כידוע הושאלה להוראת מפלט, מחסה, מבצר ומצודה; ראה למשל 'ה' סלעי ומצדתי ומפלטתי [...] צורי אחסה בו' (ש"ב כב 2–3 = תה' יח 3). (ב) אפשר שמונח זה מקביל למונח הערבי קצר, קציר המתלווה לשמות של מצודות גבול, כך למשל 'קצר טובא', 'קציר עמרה'. ראה גליק, עבר הירדן, עמ' 43 ואילך. (ג) גם בלשון חז"ל משמש המונח הנידון בהוראת מצודה, מבצר; כך

עדלם [...] ודוד אז במצודה' (שמ"ב כג 13–14), וכן במקבילה שבדברי הימים א יא 15–16. מפשרו של מקרא עולה שאמנם מערת עדולם והמצודה אחת הן, וכן דעתו של ייבין בעניין זה.⁶³ דברים אלה מקבלים תמיכה גם מן הכתוב: 'ותעז יד מדין על ישראל, מפני מדין עשו להם בני ישראל את המנהרות אשר בהרים ואת המערות ואת המצודות' (שופ' ו 2).

ובאשר ללשון הקרי מערכות פלשתים, נראה כי המחקר הארכאולוגי, שחשף בשנים האחרונות מערכות תת־קרקעיות המכונות 'מערכות מסתור' או 'מערות מסתור', עשוי לשפוך אור על לשון זה. מן המחקר עולה כי לפנינו תופעה של ממש. מספר מערכות המסתור שמתגלות הולך וגדל, וכבר מגיע לעשרות.⁶⁴

בעקבות תגליות אלה מתברר כי אמנם היו שני סוגים של מערכות מסתור: מערכות מסתור במרומי מצוקים, כמו אלה המצויות בהרי יהודה, מצודות מדבר זיף, ששימשו את דוד ואנשיו שנרדפו על ידי שאול;⁶⁵ ומערכות מסתור במחילות עפר מתחת לפני הקרקע, כמו אלה שבשפלת יהודה. שני הסוגים הם אפוא ביצורים עיליים וביצורים תחתיים תת־קרקעיים.⁶⁶ הכול כמובן לפי התנאים הטופוגרפיים של האזור.

סביר להניח שהכתוב ההולך ונידון לפנינו, 'מערות' (פלשתים) 'מערכות' (פלשתים), מכוון למערות מסתור מן הטיפוס של מערכות תחתיות, תת־קרקעיות. סוג זה הולם היטב את התנאים הטופוגרפיים של שפלת יהודה, שבה שכנה גת הפלשתית, ולא מן הנמנע כי 'מערות' אלה נועדו מלכתחילה לשמש את הפלשתים שימוש כפול: הן כמקלטים תת־קרקעיים מסועפים, בסיסים מבוצרים לצורכי מגננה, הן כבסיסי סתר התקפיים, שמהם יצאו הפלשתים להתקפות על אויביהם. הפלשתים כמסתבר ניצלו את בסיסי הסתר התת־קרקעיים האלה כדי לנקוט טקטיקה של 'מגננה גמישה', מעין מגננה־מתקפה.

העולה מדבריי אלה הוא, שהן הכתיב מערות הן הקרי מערכות מכוונים למעשה למונח אחד ששימש כנראה בשתי וריאנטות סגנוניות, וריאנטות שמוסרו בשתי מסורות לשון מקבילות, האחת בעל פה והאחרת בכתב.

למשל 'קצרה הישנה של צפורי' (ם) וחקרה של גוש הלב' (משנה, ערכין ט, ו). וראה קוהוט, 'קצר' בהוראת מבצר, ערוך השלם, ד, עמ' 178.

63 ראה ליוור, היסטוריה צבאית, עמ' 152–153, 164.

64 התופעה נתגלתה לראשונה במהלך חפירות מבצר הרודיון בידי הארכאולוגים אהוד נצר ושמעון ארזי (ראה נצר וארזי, מנהרות) בשנים 1973–1975. בשנת 1977 איתר הארכאולוג דוד אלון כמה מערכות תת־קרקעיות בשפלת יהודה. בינואר 1986 נחשפה סמוך למושב אמציה, בואכה חבל לכיש ומערות בית גוברין, מערכת תת־קרקעית הנושאת את השם 'מערות חזן' והכוללת מפלסים שונים שאורכם למעלה מ-220 מטרים.

65 ראה בעניין זה למשל פטריק, ארוכס ונאור, מערות מסתור.

66 הבחנה זו עשויה להסביר את דברי הנביא ישעיהו 'בוא בצור והטמן בעפר מפני פחד ה' ומהדר גאנו' (יש' ב 10), וכן 'ובאו במערות צרים ובמחלות עפר מפני פחד ה' ומהדר גאנו' (שם 19).

(ג) כלבו/כלבי

‘ושם האיש נבל ושם אשתו אבגיל והאשה טובת שכל ויפת תאר והאיש קשה ורע

כלבו (כ)

מעללים והוא (שמ"א כה 3)

כלבי (ק')

אפשר כי צורות כלבו (כ') לעומת כלבי (ק') מצביעות על חילוף גרפי שחל בין האותיות ו, י, תופעה ידועה השכיחה למשל במגילות מדבר יהודה; ואפשר כי צורת הכתיב כלבו אינה אלא צורה תניינית, שהסיומת שלה (u-) היא תוצאה של אטרקצייה לשונית: 'והוא (u) כלבו (u)'. אף כי אין לשלול על הסף הצעות אלה, המסבירות את ההבדל הצורני שבין הכתיב לקרי, נראה כי חילוף הכו"ק שלפנינו עשוי להיות מוסבר היטב במישור הסגנוני (הספרותי).

לשון הקרי כלבי עשויה אמנם להצביע על פי כוונתה הגלויה על מוצאו של נבל: בייחוסו היה כלבי⁶⁷, היינו מצאצאי כלב⁶⁸ ואמנם כך גרס התרגום הארמי 'מדבית כלב' וכן הוולגטה, וכך סבורים רבים מן המפרשים. כך למשל רד"ק בפירושו על אתר: 'היור ליחס, לפי שהיה ממשפחת כלב'. אלא ייתכן שהמחבר ניצל צורה זו כדי לדרשה במדרש שם סמוי לצורך תיאור אישיותו של נבל: כלבי מלשון כלב בהוראה מטפורית, חיה בזויה (שמ"א יז 43; שמ"ב ג 8).⁶⁹

גם בתרגום השבעים נתפס כלבי כמכוון לאופיו של כלב ('anthropos kunikos' – שטבעו כטבע הכלב). וכן אברבנאל בפירושו: 'והוא כלבי, ר"ל מטבע הכלב ומתכונתו, אשר ישנאו לבעלי מינם, ולא יניחום לאכול [...] אף על פי שלא יחסר מזונם, כמו שאמר (יש' נו 11) "והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה"'. ואפשר שנתכוון הכתוב בלשון כלבי לנבל, שהיה רע מעללים, כפי שנאמר 'והאיש קשה ורע מעללים' (שמ"א כה 3), וכפי שמעשיו כפויי הטובה (כלפי דוד ואנשיו) מעידים עליו (ראה שמ"א כה 5–11).

67 אשר לדקדוק הצורה כלבי: ההכפלה כבי"ת אפשר שכאה לקיים את התנועה i (הסמוכה לטעם), ולמעשה יש כאן הכפלה תמורת הארכה (כלבי תמורת *כלבי). השווה לה אסר > *אסר, שנטייתה ואסרה (כמ' ל 5) מעידה עליה. קיומה של תנועת a (כלבי) בהברה הרחוקה מן הטעם מוסבר על ידי דותן כשריד מן התקופה שהיה הטעם סמוך לתנועה, כלומר מלעיל; ראה דותן, הטעמת מלעיל, עמ' 148.

68 מסתבר שיושבי מעון (ובתוכם נבל, שעליו נאמר מפורשות 'ואיש במעון ומעשיו בכרמל' [שמ"א כה 2]) כלביים היו במוצאם, וראה דה"א ב 42–45.

69 ונראית כאן דעת גרסיאל, המעלה השערה שדוד למעשה רמז כלעג נסתר, בהמשך דבריו, להוראה זו של כלב בהצהירו: 'כה יעשה אלהים לאיבי דוד וכה יסיף אם אשאר [...] משתין בקיר' (שמ"א כה 22). כאן נתפס הכלב – משתין בקיר – כחיה פחותת ערך; וראה מ' גרסיאל בפירושו על אתר, ספר שמואל ב, אנציקלופדיה עולם התנ"ך, ירושלים ורמת גן תשמ"ט, עמ' 200.

לשון הכתיב, 'והוא) כלבו', אפשר שלא באה אלא כהמשך ניצול הפוטנציאל המדרשי הטמון בכינויו של נבל בדרך שונה מזו שנקט הקרי. כך עולה מתיאור אישיותו של נבל בפתיחת הסיפור: באקספוזיציה מוצגת דמותו של נבל על רקע דמותה של אשתו, ונראה שהעימות בא להעצים את השלילה שבדמותו של נבל.

הדלת	הסוגר	
ושם האיש נבל	והאשה טובת שכל	ויפת תאר
ושם אשתו אבגיל	והאיש קשה	ורע מעללים והוא כלבו (ק' כלבי)

כפי שמתואר בהקבלה הכיאסטית שלפנינו, האישה מצטיינת בשתי תכונות חשובות, 'טובת שכל' (ראייה פנימית) 'ויפת תאר' (תיאור מראה חיצוני); ולעומתה ('והאיש' – ו' הניגוד) נבל אישה מצטיין בשתי תכונות מנוגדות לאלה, 'והאיש קשה' (ביטוי לפנימיותו) 'ורע מעללים' (גילוי חיצוני-התנהגותי).

נראה שהצלעית השלישית שבסוגר, 'והוא כלבו (כ')', באה לבאר את קודמתה, 'והאיש קשה ורע מעללים', היינו שני הצדדים הבולטים באישיות של נבל, שהוזכרו בכתוב (הפנימי והחיצוני), באים לידי ביטוי תמציתי בצלעית האחרונה של הסוגר, 'והוא כלבו', לאמור הוא גופו (על גילוי החיצוני במעשיו הרעים) 'כלבו' (כקרבו וכפנימיותו).⁷⁰ קביעה זו חוזרת ומקבלת תוקף מחודש, והפעם מזווית ראייה אחרת. אביגיל מזהירה בפני דוד: 'אל נא ישים אדני את לבו אל איש הבליעל הזה על נבל כי כשמו כן הוא' (שמ"א כה 25), היינו שמו יאה לו והוא יאה לשמו, בבחינת תוכו כברו. הסבר זה של הצלעית השלישית – 'והוא *כלבו'⁷¹ – מבאר את אופיו של נבל (על פנימיותו ועל חיצוניותו), והוא מקביל למעשה למדרש השם כלבי שבכתיב (כפי שתואר בראש הדברים), המייחס את נבל לכלב מצד גריעות מידותיו ופחיתות מעשיו.

נמצאנו למדים אפוא כי הן הקרי כלבי הן הכתיב *כלבו משקפים (כל אחד בדרכו הספרותית) מדרשי שם המוסבים על אותו אדם רע לב ונקלה ככלב, אשר 'כשמו כן הוא', כמוהו כן לבו. לפנינו אפוא מקור אחד המבוטא בשני סגנונות מקבילים.

70 בניגוד לתפיסה העולה מן הקרי 'והוא כלבי' ולפיה הכ"ף היא שורשית, התפיסה העולה מן הכתיב היא שהכ"ף אינה שורשית אלא אחת ממילות בכל"מ לציון היחס.

71 שאלה בפני עצמה היא מה מעמדה של הצלעית השלישית שבסוגר 'והוא כלבי' על פי הכוונה הגלויה (שיש כאן הערת הכתוב, המציינת שנבל היה מצאצאיו של כלב). ניתן כאן רק לשער שאולי ביטוי זה, 'והוא כלבי', בא להכין את הקורא (או המאזין) לכך שאם היה לו לדוד בדל תקווה שמא יקבל מנבל את מבוקשו, ולו מצד ייחוסו (שהרי שניהם מתייחסים לאותו השבט), הרי תקווה זו הייתה עתידה להתכדות. קרבת הייחוס שכן נבל לדוד לא השפיעה לטובה כלל וכלל.

ד) במלכך/במלכך

‘ואת העם אשר בה הוציא וישם במגרה ובחֲרָצִי הברזל ובמגזרת הברזל והעביר אותם

במלכך (כ')

וכן יעשה לכל ערי בני עמון וישב דוד וכל העם ירושלים' (שמ"ב יב 31)

במלכך (ק')

נראה כי המפתח להבנת הכתיב והקרי שלפנינו טמון בהבנת הפולחן של העברת הבנים למולך, אלילים של בני עמון.

מטבע הלשון השלם המגדיר פולחן זה נמצא בכתוב 'להעביר איש את בנו [...] באש למלך' (מל"ב כג 10).⁷² קיימים חילוקי דעות בעניין משמעותה של 'העברה' זו,⁷³ אך דומה כי לשון זו של 'העברה' מתבארת היטב מתוך המקראות עצמם על פי כתובים מקבילים במקרא:

מל"ב טז 3: 'וגם את בנו העביר באש כתעבות הגוים'

דה"ב כח 3: 'ויבער את בניו באש כתעבות הגוים'

שמ"ב כב 13: 'מנגה [...] בערו גחלי אש'

תה"י יח 13: 'מנגה [...] עברו [...] גחלי אש'

יר' יט 5: 'ובנו את במות הבעל לשרף את בניהם באש'

שם לב 35: 'ויבנו את במות הבעל [...] להעביר את בניהם [...] למלך'

הביטוי להעביר באש מתפרש אפוא בבירור במשמעות להבעיר באש, לשרוף באש. לאור זאת נברר עתה מה טיבו של הביטוי שלפנינו, 'והעביר אותם במלכך' (ק') במלכך).

הקרי במלכך עשוי להתפרש על פי המקראות בשתי הוראות:

א. מלכך = כבשן אש, תנור אש, מקום ששימש לשרפה, לצריפה ולליבון.⁷⁴

72 בשאר המקראות נמצא שימוש בביטוי אליפטי בלבד: העביר באש, כגון דב' יח 10; מל"ב טז 3; יח' כ 31; דה"ב לג 6 ועוד. העביר למלך – וי' יח 21; יר' לב 35. העביר – יח' טז 21; כ 26 (ובמקום אחד נמצא שימוש בביטוי זה שאינו מכוון למלך: שמ' יג 12).

73 לפירוט הדעות השונות ראה ש' אברמסקי ומ' גרסיאל (עורכים), ספר שמואל ב (לעיל הערה 69), עמ' 118.

74 על ייצור לבנים בשיטת השרפה ככבשן אש ניתן ללמוד מפרשת מגדל בבל: 'ויאמרו איש אל רעהו הבה נלכנה לבנים ונשרפה לשרפה' (בר' יא 3). לבנים שרופות ככבשן אש נודעו במידת חוזקן כבר בעולם העתיק, והקפידו להשתמש בהן דווקא (ולא בלבנים שנתייבשו בחום השמש) בבניית מקדשים וארמונות; ראה למשל מ' ויינפלד (עורך), ספר בראשית, אנציקלופדיה עולם התנ"ך, ירושלים ורמת גן תשמ"ב, עמ' 83. וכבר העיר על כך בעל הערוך השלם במילוננו, ערך 'לכך'. השורש לב"ן בהוראת לשרוף, לצרוף באש – שנפוץ בלשון חז"ל, למשל 'לבן סכין ושחט בה' (כבלי, חולין ח ע"א); 'החזירן לכבשן האש ונתלבנו' (כבלי, עבודה זרה לג ע"ב) – נמצא במקרא במשמעות מטפורית בלבד, למשל 'יתכררו ויתלבנו ויצרפו' (דנ' יב 10); 'לצרוף בהם ולכרר וללבן' (שם יא 35).

ב. מלבן = תבנית ודפוס לליבון לבנים,⁷⁵ כגון 'וטמנתם במלט במלבן' (יר' מג 9).

נראה כי האפשרות הראשונה הולמת יותר את הכתוב הנידון לפנינו ואת הקשרו. בהעברתם-הבערתם הפכם דוד לאפר שרפה. תמיכה לפירוש זה נמצא אצל פרשנים רבים (למשל רד"ק, רלב"ג, אברבנאל) בפירושיהם לכתוב 'והעביר אותם במלבן'. השמדת אנשים בצורה אכזרית זו על ידי הבערתם באש הכבשן והפיכתם לאפר עולה בכתובים (בתקופה מאוחרת יותר) בהקשר של פשעי מואב כלפי אדום, בנבואת עמוס: 'על שרפו עצמות מלך אדם לשיד' (עמ' ב 1).⁷⁶ ואף כי הדברים משאירים רושם קשה בשל אכזריותם, כך נהגו בימים ההם כלפי האויב: שרפו אותו וקלו אותו בכבשני אש. השווה לכאן 'שמך ה' כצדקיהו וכאחב אשר קלם מלך בבל באש' (יר' כט 22).

ואשר לכתוב במלבן, אפשר שהוראתו מלכם, בשינוי צורה (כפי שיוסבר להלן); ראה למשל מל"א יא 33. ואפשר שהוראתו מלכם. מלבן שבכתיב עשויה להיות מכוונת לשינוי צורה של שם האל הלאומי של בני עמון, שנהגו לקרוא לו בתואר מלך או המלך כפי שהיה מקובל לכנות אלים רבים במזרח הקדמון.⁷⁷ וסביר להניח שברבות הימים הפך התואר מלך (המלך) לשמש שמו של האל, כפי שהתואר בעל הפך להיות שמו של האל הדר (שם פרטי) בשירות העלילה של אוגרית.⁷⁸ סימוכין לכך נמצא:

(א) בהקשר הנידון לפנינו: 'ויקח את עטרת מלכם [של בני עמון] מעל ראשו ומשקלה כבר זהב' (שמ"ב יב 30), ומיד לאחר מכן נאמר 'והעביר אותם במלבן (כ)'. על פי כובר משקלה של העטרת (כ" 30 ק"ג; השווה למשל בר-אפרת, שמואל ב, עמ' 126), סביר להניח שאין מדובר כאן במלך (אדם), אלא בפסלו של האל המולך, מלכם של בני עמון.

(ב) בנבואת צפניה נאמר: 'הנשבעים לה' והנשבעים במלכם' (צפ' א 5). מן ההקשר מובן שמדובר כאן באל זר. וכך אמנם סבור רד"ק: 'לעבודה זרה שהמליכו עליהם'.

ונראה כי מלך ומלכם אינם אלא צורות משנה של הכינוי מלך, ואפשר שהשינוי נעשה דרך כינוי גנאי ולעג לאליל הזר,⁷⁹ כפי שעולה ממקראות כגון 'וילך שלמה

75 ראה סמית, שמואל, עמ' 327; קהלר ובאומגרטנר, מילון, 'לבן II', עמ' 517; רדי ורכין, מילון, ב, עמ' 302; נצר, לשון המקרא, עמ' 55.

76 ראה וייס, עמוס, א, עמ' 43.

77 ראה על כך בהרחבה י"ש ליכט, 'מלכות ה', א"מ, ד, טורים 1118–1128.

78 ראה י"ש ליכט, 'מלך, מלכם', א"מ, ד, טור 1112.

79 לעניין שינוי הגיית שם דרך גנאי ולעג ראה למשל איש בשת (שמ"ב ב 8) הוא אשבעל (דה"א ח 33); ירבשת (שמ"ב יא 21) הוא ירבעל (שופ' ו 32). על המגמה הקיימת במקרא (בייחוד בספר שמואל) להחליף ולשנות שמות של אלילים עיין בהרחבה זליגמן, מחקרים, עמ' 299,

[...] ואחרי מלכם שקץ עמנים' (מל"א יא 5); 'אז יבנה שלמה [...] ולמלך שקץ בני עמון' (שם 7).

נראה שבלשון המקרא חילופי ההגיים האפיים מ"ם/נו"ן במעמד סופי (שלא בצורת הריבוי) אינם שרירותיים. ניתן לשער שהיחס שבין הגיים מתחלפים אלה הוא אלופוני, והחילוף תלוי בטיבה של התנועה שלפני הסיומת. ניתן לומר כי קיימת נטייה במקרא להמרת הביצוע העיצורי (המסומן על ידי מ"ם) בביצוע מאונפף (המסומן על ידי נו"ן) לאחר תנועת a. ראה למשל: כְּמָהֶם (שמ"ב יט 38) / כְּמָהֶן (שם 41), שְׁפּוֹפֶם (במ' כו 39) / שְׁפּוֹפֶן (דה"א ה 5); וכן לאחר תנועת o, כגון גִּרְשָׁם (שמ' ב 22) / גִּרְשׁוֹן (בר' מו 11). לפיכך אפשרי כאן החילוף מְלָכָם/מְלָכָן או מְלָכָם/מְלָכָן. על פי מטבע הלשון המלא המתאר את פולחן המולך, 'להעביר איש את בנו [...] באש למלך', אפשר שיש בצורת הכתיב הנידונה כאן 'והעביר אותם' *בְּמִלְכָּן או *בְּמִלְכָּן⁸⁰ כוונה לרמוז שדוד העביר-הבעיר את העמונים באותם מקומות שהאבות היו שורפים את בניהם שם באש למולך. וכך אמנם סבור רד"ק בפירושו על אתר: 'וכתוב במלכך בכ"ף רוצה לומר: במקום המולך, באש שהיו מעבירין בני עמון בניהם למולך [...] ו"מלכם" ו"מלכך" אחד, כי המי"ם והנו"ן יבואו זה במקום זה'. מכל האמור לעיל מסתבר: הכתיב 'והעביר אותם' במלכך (אם *בְּמִלְכָּן ואם בְּמִלְכָּן) פירושו: הבעיר אותם במקום ששורפים את בניהם לאלילם מְלָכָם (או מְלָכָם); הקרי 'והעביר אותם' בְּמִלְכָּן פירושו הבעיר אותם במקום שבו צורפים ומלבנים באש בכבשן האש. היוצא מכאן הוא, כי גם הכתיב מלכך (= מְלָכָם או מְלָכָם) וגם הקרי מְלָכָן שניהם מכוונים למקום שרפתם באש, ונראה שהשימוש בצורת הכתיב *בְּמִלְכָּן (או *בְּמִלְכָּן) נועד כאן להעצים את נימת האירוניה שיש במעשה דוד כלפי בני עמון: מקום ההעברה-ההבערה באש לכבוד אלוהיהם (מְלָכָם) היה להם למקום הבערתם באש (מְלָכָן) והעברתם מן העולם. ומה אירוני יותר מכך שְׁמִלְכָם, אליל האש, יהיה להם לְכַבְּשׁוֹן אש, למלכודת אש...⁸¹

437. דרך כינוי זו לזלזול, ללעג ולכזו נהוגה גם בשמות אדם, למשל 'האמינון אחיק' (שמ"ב יג 20) תחת האמנון; 'כצדקיהו וכאחז' (יר' כט 22) תמורת וכאחזאב.

80 האירוניה נעשית שנונה יותר אם נגרוס כאן מְלָכָן, שכן צורה זו שקולה במשקל כְּבָשׁוֹן (משקל משני של כְּבָשׁוֹן). הימצאותה של הצורה כְּבָשׁוֹן כלשון חז"ל – כגון 'אין עושין בה כבשונות' (בבלי, בבא קמא פב ע"ב) (וראה יסטרוכ, מילוק, עמ' 611) – עשויה להוציא צורה זו מבדידותה בלשון המקרא (וראה נצר, לשון המקרא, עמ' 65–66; הנ"ל, קביעת שורשים, עמ' 125–126).

81 ואפשר שכוונה זו הרמוזה כאן מתפרשת בנבואתו של ישעיהו על אשור: 'כי ערוך מאתמול תפתה גם הוא (כ') לְמִלְכָּ הוּכָן העמיק הרחיב מדרתה אש ועצים הרבה נשמת ה' כנחל גפרית בערה בה' (יש' ל 33). כולטת במיוחד כאן האירוניה בקריאתו של הנביא להרכות אש ועצים לקרבן שבו יוקרבו אנשי אשור למולך במדורה הגדולה שתבער בתופת. ואפשר כי מלפן/מלכָן כאן הוא מונח המקביל לתפת ('תפתה') בנבואת ישעיהו. שני המונחים קשורים למקום השרפה בפולחן המולך.

ה) הכרי/הכרתי

הכרי (כ')

ויואב אל כל הצבא ישראל ובניה בן יהוידע על ועל הפלתי' (שמ"ב כ 23)

הכרתי (ק')

העיון בתפוצת פלתי במקרא מלמד כי צורה זו אינה מופיעה כמילה עצמאית נפרדת, אלא אך ורק במסגרת הצירוף הכרתי והפלתי.⁸² עובדה זו מעלה הרהור שמא צורה זו, פלתי, שכאמור אין לה קיום עצמאי, אינה אלא פרי גררה לשונית לאחר שכנתה כרתי – זיווג מילים היוצר אפקט מיוחד על דרך לשון נופל על לשון. ומסתבר כי צדק קוטשר בהנחתו כי 'הכרתי והפלתי' אינם אלא 'הכרתי והפלשתי', ותיבת פלשתי נדמתה על דרך אסימילציה של הזוגות לתיבת כרתי המזווגת לה.⁸³ אנסה כאן לבחון מה פשר צירוף זה, כרתי ופלתי.

נוכל ללמוד על הזיקה שבין כרתי לפלתי מדבריו של הפליט המדווח לדוד על פלישת העמלקים לצקלג: 'אנחנו פשטנו נגב הכרתי [...] וחגגים בכל השלל הגדול אשר לקחו מארץ פלשתים ומארץ יהודה' (שמ"א ל 14–16). העולה מכאן הוא כי 'נגב הכרתי' היה חלקה הדרומי של ארץ פלשתים, ויש אפוא חפיפה מסוימת בין 'כרתי' ל'פלשתים'. ונראה כי 'הכרתי והפלתי' היו יחידה צבאית של חיילים שכירים זרים והם שירתו בצבא דוד בפיקודו הישיר של בניהו בן יהוידע, וכפי שלא חשש דוד להצטרף לאכיש מלך גת הפלשתי כך כנראה לא חשש ממינוים של שכירים זרים ('פלשתים') למשמר האישי למלך.⁸⁴ או למשמעתו.⁸⁵ וכפי שנוכחנו כאן בזיקה שהייתה קיימת בין ה'כרתי' ל'פלשתים' כך נראה שהייתה קיימת זיקה גם בין 'הכרי' ל'פלשתים'.

יש חוקרים הגוזרים את השם כרי משם עם הכרים, אחד מגויי הים (=הפלשתים) שישב בדרום-מערב אסיה הקטנה לחופי הים האגאי. המקורות שמן המאה השביעית לפסה"נ מעידים על שירותם של כרים כחיילים שכירים בצבאות זרים שונים כגון במצרים וביוון.⁸⁶ ומתברר שלא קנו להם הכרים מוניטין כלוחמים מוכשרים בזמן קצר, אלא שכבר שימשו כחיילים שכירים במאות הקודמות למאה השביעית לפסה"נ. דברי המקרא על 'הכרי' ו'הפלתי' יש בהם פתח להשערה, שהכרים שימשו

82 ראה למשל 'וכל הכרתי וכל הפלתי' (שמ"ב טו 18); 'הכרתי והפלתי' (שמ"ב ח 18); 'על הכרתי והפלתי' (דה"א יז 17).

83 ראה קוטשר, מילים, עמ' 70–71.

84 ראה מזר, כנען וישראל, עמ' 204; ש' ייבין, 'דור', א"מ, ב, טור 639; רה"ו, חיי יום-יום, א, עמ' 135 ואילך, 232 ואילך.

85 כך למשל גרסיאל (בדעת מיעוט), הסובר כי יחידה זו הופקדה בדרך כלל על ביטחון הפנים ושימשה כוח לוחם משטרתי ועתודה בעתות חירום. יחידה זו נועדה, בין היתר, לדכא תסיסות פנימיות ומרידות במלך; ראה גרסיאל, מלכות דוד, עמ' 59.

86 ראה ש' ליונשטם, 'כרי', א"מ, ד, טור 310; מרגלית, גויי הים, עמ' 48.

חיילים שכירים בישראל כבר במאה העשירית לפסה"נ.⁸⁷ הרודוטוס, ההיסטוריון היווני הנודע מן המאה החמישית לפסה"נ, שהיה עצמו בן למשפחה יוונית-כרית מעורבת,⁸⁸ מוסר שתי מסורות השונות זו מזו על מוצאם של הכרים.⁸⁹ לפי מסורת הכרתים ישבו כרים בתקופה המינואית (המאה השלוש עשרה לפסה"נ) באיי הים האגאי וגורשו משם בסוף תקופה זו לאסיה הקטנה בלחץ היוונים והדורים. ולפי המסורת של הכרים עצמם הם ישבו בארצם כְּרִיָּה מאז ומעולם.

ייתכן מאוד שעדותו זו של הרודוטוס בדבר קיומן של שתי מסורות שונות על מוצאם של הכרים עשויה לסלול את הדרך לפיענוח לשונות הכתיב והקרי שלפנינו: נראה ש'כרי' ו'כרתי', המופיעים כאן בכתיב ובקרי, מכוונים למושג אחד⁹⁰ בדרך ההנדיאדיס:⁹¹ כרי מכוון לשם המקורי של אותו שבט אתני, שם המתייחס לשיוכם האתני של הכרים, שמוצאם המקורי מְכַרְיָה שבאסיה הקטנה; כרתי הוא כינוי המוסב על אותו השבט (הכרי), תוארם של אותם כרים שהגיעו לארץ ישראל דרך כרתים (יוצאי כפתור), ודבק בו בכרי הכינוי 'כרתי' על שם המקום הגאוגרפי האחרון שממנו יצא בדרכו לארץ ישראל – כְּרִתָּה.⁹²

בבוא הסופר המקראי לתעד את שתי המסורות הללו בדבר מוצאם של הכרים המשרתים במשמר המלך רשם בַּפְּנִים כרי על פי מסורת הכרים עצמם; ואילו והמסורת האחרת, שהייתה מהלכת כמסורת שבעל פה, ושלפיה נקראו הם כרתים (יוצאי כפתור), או כרתי, נשתמרה כקרי. וכך נמצא שאמנם מדובר ביסוד אתני אחד: הוא ה'כרי' הוא ה'כרתי', והכתיב והקרי לא באו כנראה אלא לשמר שתי מסורות היסטוריות מקבילות.⁹³

87 ראה למשל אהרונ, אטלס, עמ' 49. אהרונ מקדים את נרודי גויי הים למאה השלוש עשרה ובעיקר למאה השנים עשרה לפסה"נ.

88 ראה ד' אשרי, 'כְּרִיָּה', א"ע, כ, טור 1040.

89 ראה ש' ליונשטם, 'כְּרִי', א"מ, ד, טור 311.

90 שבט אתני מסוים, אחד מגויי הים שישבו בארץ ישראל.

91 ולעומת זאת נראה שהצירוף הכרתי והפלתי, שאף הוא מכיע מושג אחד, אינו אלא צירוף על דרך זיווג מילים, היינו צירוף שמות שבו שם אחד אינו תיאורו של האחר (כמו בהנדיאדיס דוגמת גר תושב או יין ושכר) ואף לא נדרף עמו (כמו בכפל לשון דוגמת צר ואויב, צרה וצוקה), אלא שני השמות כרתי ופלתי מצטרפים למושג אחד המורכב משני צדדים (כמו משא ומתן, אב ואם); מכאן פלתי (=פלשתי(ם)) שם כולל לגויי הים, ומכאן כרתי אחד מן השבטים המרכיבים את גויי הים בבחינת כלל ופרט. לעניין ההבחנה בין המונחים הנדיאדיס, זיווג מילים וכפל לשון ראה מלמד, הנדיאדיס, עמ' 142–144.

92 וראה עוד לעניין זה אליצור וקיל, אטלס, עמ' 76.

93 לטובת שלמות הדיון מן הדין הוא להזכיר כאן דעה אחרת, המנסה לפתור את הכעיה הנדונה בדרך שונה מזו המתוארת כאן: מרגלית טוען בספרו גויי הים כי הלשון הכרי היא עיקר, ולשון הקרי הכרתי, שכאה לתקן את לשון הכתוב הכרי, אין לה מקום. לדעת מרגלית הכרי והפלתי אינם אלא סוגים שונים של חיילים שכירים, הנקראים כך על פי אופי חימושם; ראה בהרחבה מרגלית, גויי הים, בעיקר עמ' 48–57.

(ו) שלשים/שלשה

שלשים (כ')

'וירדו מהשלשים ראש ויבאו אל קציר אל דוד' (שמ"ב כג 13)

שלושה (ק')

תחילה אדון כאן בלשון הכתיב שלשים, ובראש דבריי אתייחס להקשר הכתובים שבשמואל ב כג 8–17:

8 אלה שמות הגברים אשר לדוד [...] ראש השלשי הוא עדינו העצנו (כ') [...]

9 ואחרו [...]

13 וירדו שלשים (ק' שלושה) מהשלשים ראש ויבאו אל קציר אל דוד [...]

15 ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבאר בית לחם [...]

16 ויבקעו שלשת הגברים במחנה פלשתים וישאבו מים מבאר בית לחם [...]

17 [...] אלה עשו שלשת הגברים.

מן ההקשר ניתן להבין שאותם נועזים שהתנדבו לקחת חלק במבצע המסוכן – להבקיע אל מחנה פלשתים ולהביא מים לדוד מבאר בית לחם – השתייכו ליחידת השלשים (= 'הגברים אשר לדוד'). הם מנו שלושה במספר, ומכנה אותם הכתוב שלשים (כ'), וכן גברים. נברר כאן את היחס שבין שני תארים אלה, שלשים וגברים. לשון תרגום יונתן לשמואל ב כג 13 'ונחתו תלתה גבריא מגברי רישי משריתא', ותמונה דומה עולה מתרגום אונקלוס לשמות יד 7, 'ושלשם על כלו – וגברין ממנן על כלהון', וכן מתרגום אונקלוס שם טו 4: 'ומבחר שלשיו – ומבחר גברוהי'. וכן נמצא גם בספרות חז"ל, למשל במכילתא שמות, בשלח, פרשה ז: 'אין שלישים אלא גבורים'. ועל זה הדרך ביארו חלק מהמדקדקים הראשונים. כך למשל רד"ק: 'ויען השליש (מל"ב ז 2) – הקצין'.⁹⁴ וכן 'ושלשם על כלו' (שמ' יד 7), 'ומבחר שלשיו' (שם טו 4) – 'קצינים ונכבדים'.

עיון זה מבליט שתי נקודות חשובות:

- א. אין קשר הכרחי בין בעל התואר השלש לבין המספר שלש.
- ב. לשון שלש מתפרשת כמילה הלקוחה מהשדה הסמנטי של הצבא, מלשון קצינים וממונים על אנשים.

ההתחקות אחר האטימולוגיה של שלש מראה שאכן צדקו התרגומים הארמיים, חז"ל והמדקדקים הראשונים בתפיסתם. מתברר כי המילה שלש בהוראת מפקד צבא בכיר שאולה מן החתית. כך סבור רבין וכן ליוור,⁹⁵ הסבור שהישראלים קיבלו מונח זה מן הלשון החתית או החורית עם שאר המונחים הקשורים לחיל הרכב.

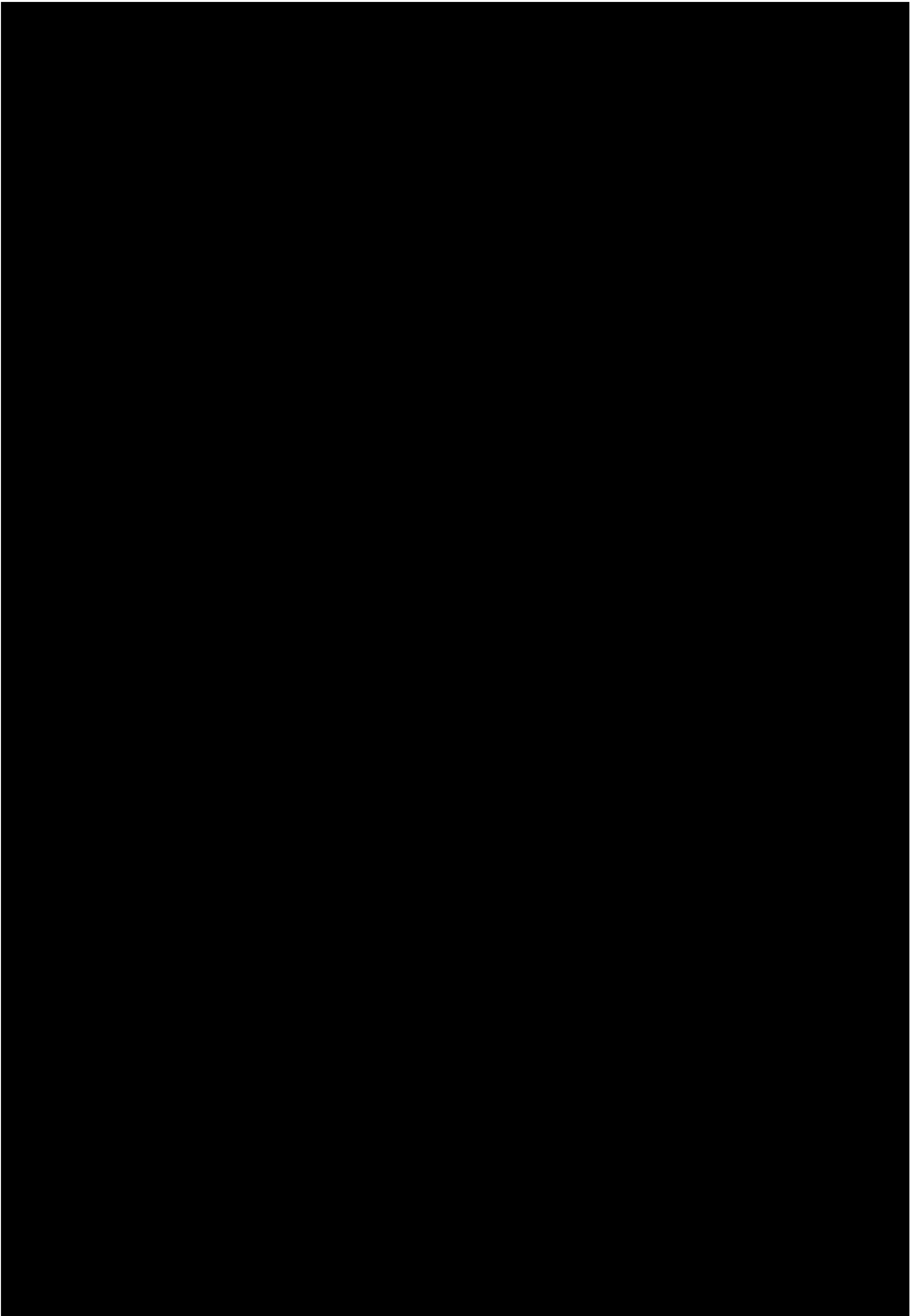
94 ראה רד"ק, שורשים, עמ' 391.

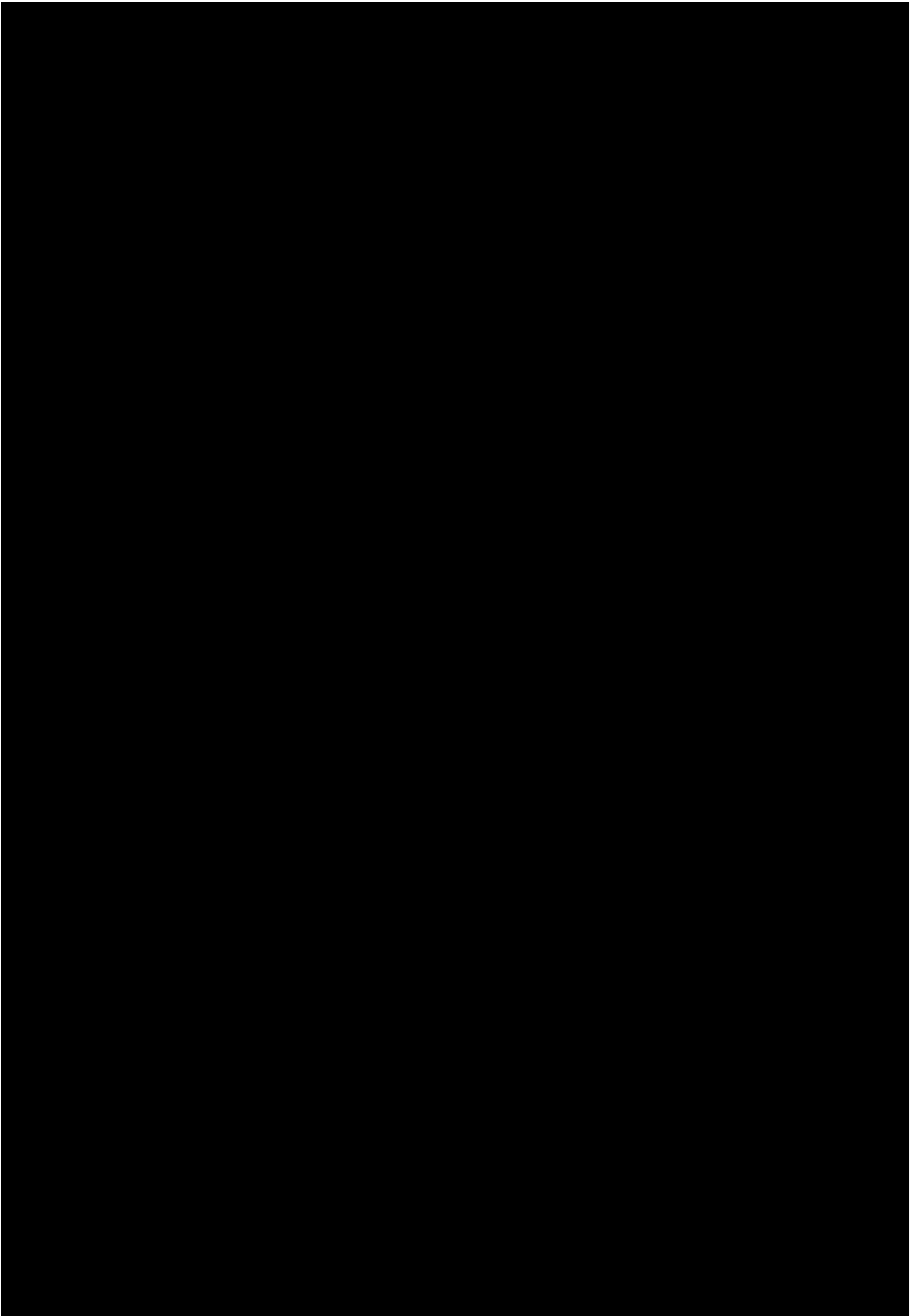
95 ראה רבין, מילים זרות, טור 1078; ליוור, היסטוריה צבאית, עמ' 257 הערה 14.

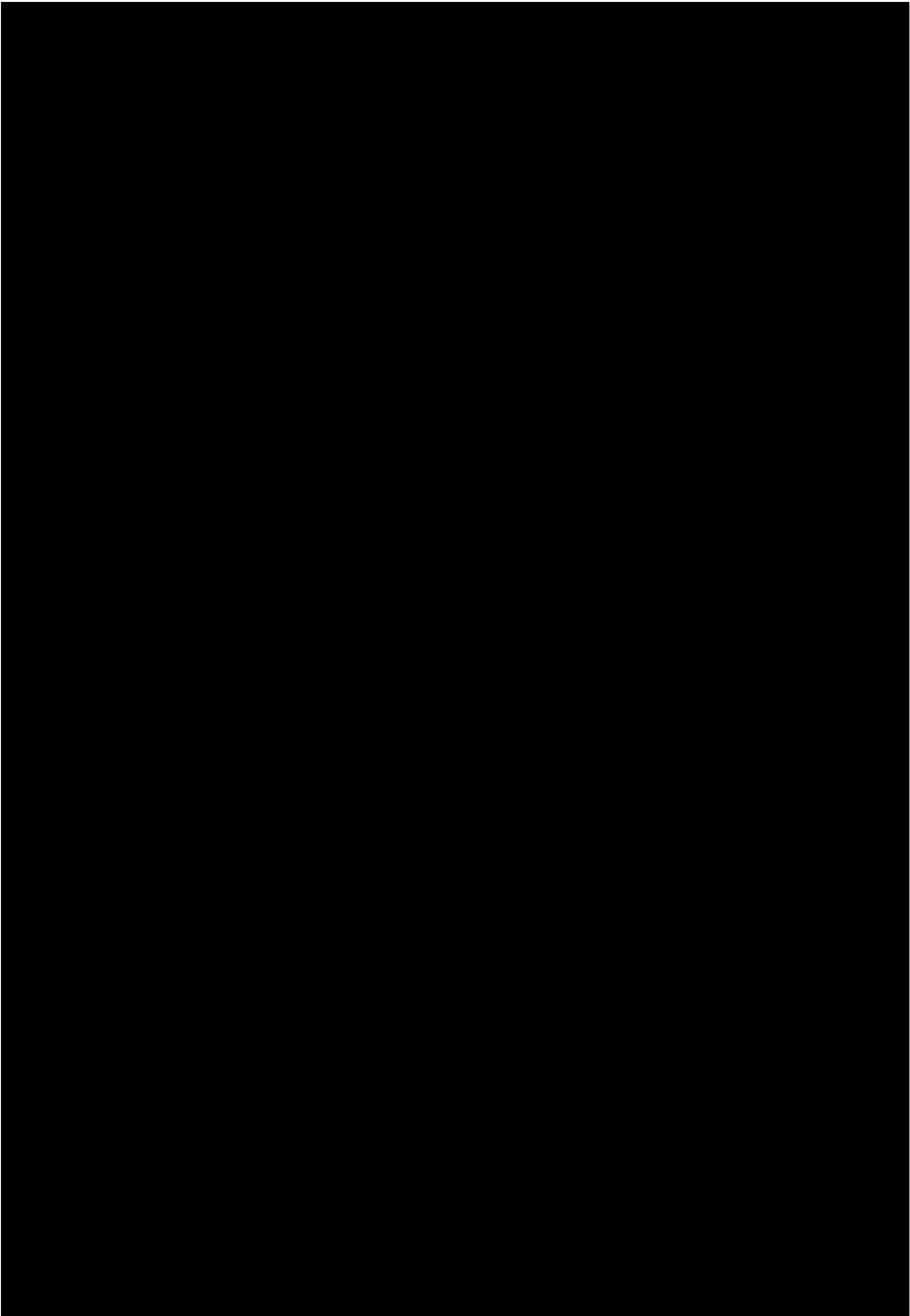
ואשר ללשון הקרי שלוש, מהקשר הכתובים עולה בבירור כי הלשון 'וירדו שלוש' מהשלישים ראש' (שמ"ב כג 13) מכוונת לשלוש כשם מספר.⁹⁶ התיבה ראש שבפסוק זה באה כמסתבר להבהיר שמדובר בשלוש גיבורים בכירים, שכל אחד מהם הוא ראש וראשון ביחידתו (ולא גיבור מן השורה), והכוונה לעדינו העצנו 'ראש השלישי', ששימש גם ראש יחידת הגיבורים אשר לדוד ('השלישים'),⁹⁷ לאבישי ולבניהו. המשך הכתובים אינו מותיר מקום לספק שהכוונה כאן אמנם לשלוש גיבורים, והעניין חוזר ומודגש: 'ויבקעו שלשת הגברים במחנה פלשתים' (שמ"ב כג 16). ובסוף התיאור חותם הכתוב: 'אלה עשו שלשת הגברים' (שם 17). מתברר אפוא שיש לחלק בפרשה זו את התיבות מן השורש של"ש לשתי קבוצות: (א) שלוש (שלשת) שלשים: בקבוצה זו נכללות המילים שמוצאן שמי והשייכות לשדה הסמנטי של שם המספר מהשורש t-l-t. (ב) שלש, שלשים, שליש: בקבוצה זו נכללות מילים מן השדה הסמנטי של הצבא והמלחמה, ומוצאן אינו שמי. נראה כי הרצון להימנע מגיבוב לשונות שלש הוא שהביא את המקרא להימנע מביטוי בנוסח *שלוש שלשים מהשלישים. ומכאן תובן התמורה לביטוי זה, המשתנה חליפות בין המסורות: מסורת הקרי שימרה את הנוסחה 'וירדו שלוש מהשלישים' (בחיסור שלשים), ומסורת הכתיב שימרה נוסחה מקבילה לה: 'וירדו *שלישים מהשלישים' (בחיסור שלושה). הן הכתיב הן הקרי מציינים אפוא, כל אחד בדרכו שלו, שמדובר כאן בשלוש שלשים (מפקדי צבא בכירים) מיחידת 'השלישים', שכל אחד מהם היה ראש ביחידתו. נמצא שלמעשה אין בכתיב אלא מה שיש בקרי.

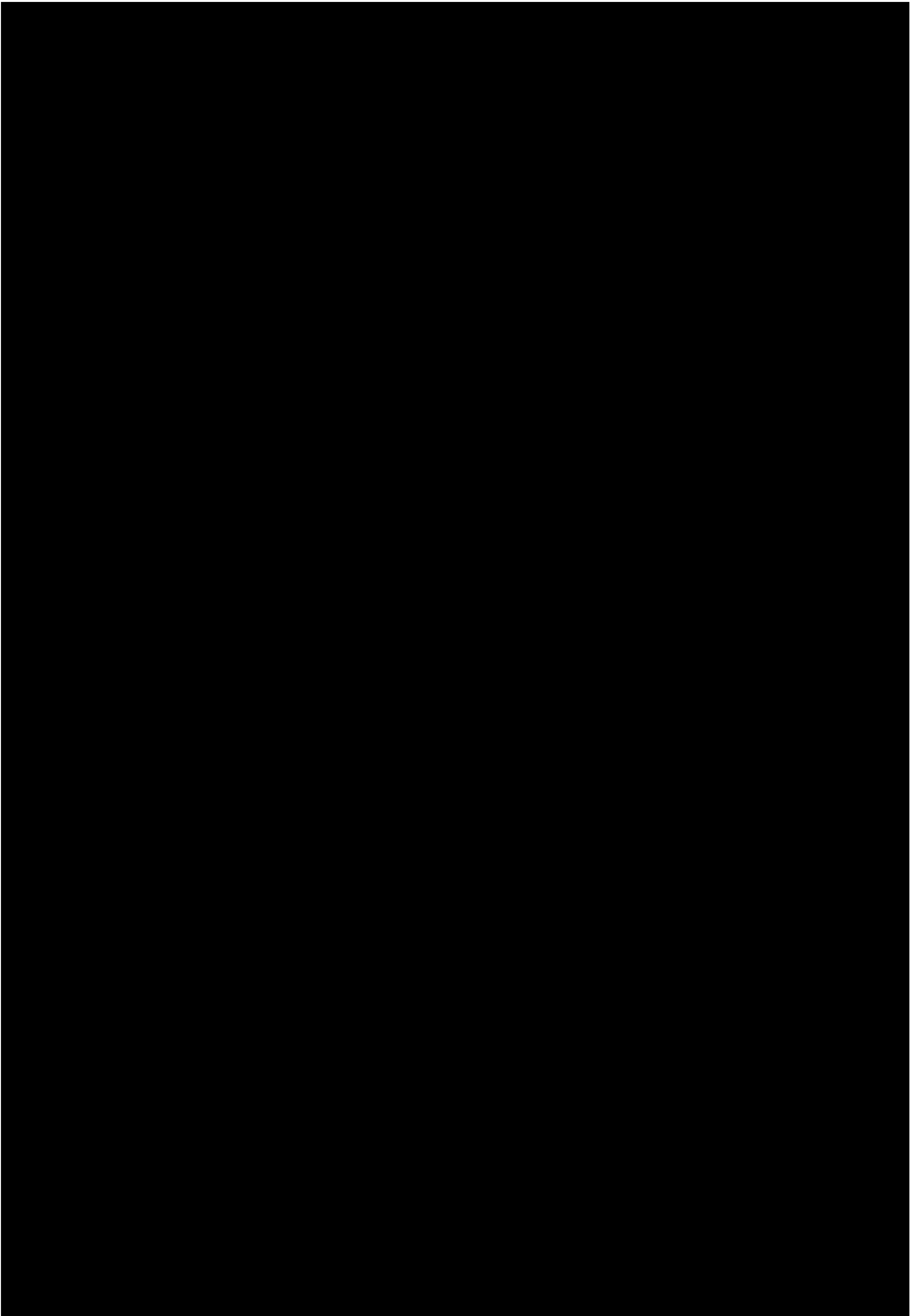
96 מסתבר ששורש תיבה זו מקביל לשורש הפרוטושמי t-l-t המצוי בערבית, וצורתו בארמית תלתא, ולפיכך אין קשר אטימולוגי ישיר בין שלש (מפקד בכיר), שכאמור שורשה אינו שמי כלל, לבין התיבה המציינת את המספר שלש, שמוצאה שמי; ראה ליוור, שם.

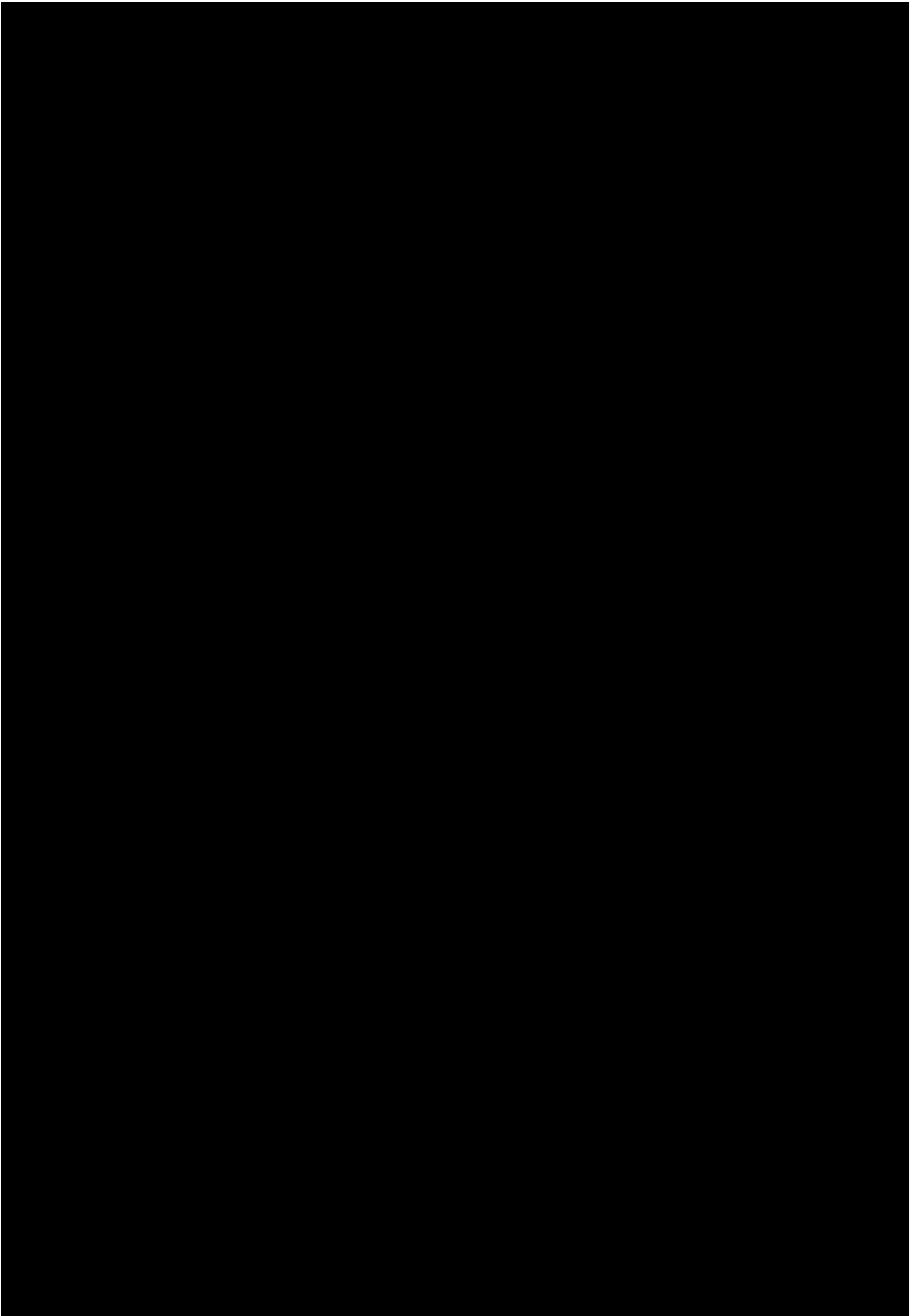
97 אשר לארגון היחידה המוכחת שנתכנתה 'השלישים' מסתבר, שיחידה זו הייתה מאורגנת כמערכת היררכית. המחלקה בת 30 הגיבורים הייתה בנויה משלוש זרועות, עשרה גיבורים בכל כוח. בראש כל כוח (זרוע) עמדו שלושה מפקדים בכירים מובילים, שהנכבד שבהם נקרא שר (כך למשל שמ"ב כג 19). העשירייה הראשונה נחשבה ליחידה היוקרתית ביותר, ושלושת המפקדים שבראשה נחשבו לעלית מוכחת, מעמד שהיה משאת נפשו של כל גיבור ביחידה. מכאן יובן הביטוי החוזר ונשנה 'ועד השלשה לא בא' (למשל שמ"ב כג 19); 'ואל השלשה לא בא' (שם כג 23) – ביטוי שנאמר על אבישי ועל בניהו, שאף שעמדו כל אחד בראש יחידה מוכחת בת עשרה גיבורים, לא זכו להימנות עם השלישייה המובילה שבעשירייה הראשונה. ארגון צבאי היררכי זה, העולה מן התיאור שבמקרא, מקביל במפתיע לידוע מן המסורת ההומרית. כך למשל באיליאדה פרק ב ופרק יב וכן באודיסאה פרק יד. המונח ההומרי טריאדה עולה בקנה אחד עם המונח המקראי השלשה: זוהי חבורת שלושת המפקדים הבכירים המובילים בראש היחידה, על פי המסורת היוונית הקדומה. המונח שלשים בהוראת מפקדי צבא בכירים על פי המסורת העברית מקביל למונח טריטוס שבמסורת היוונית.

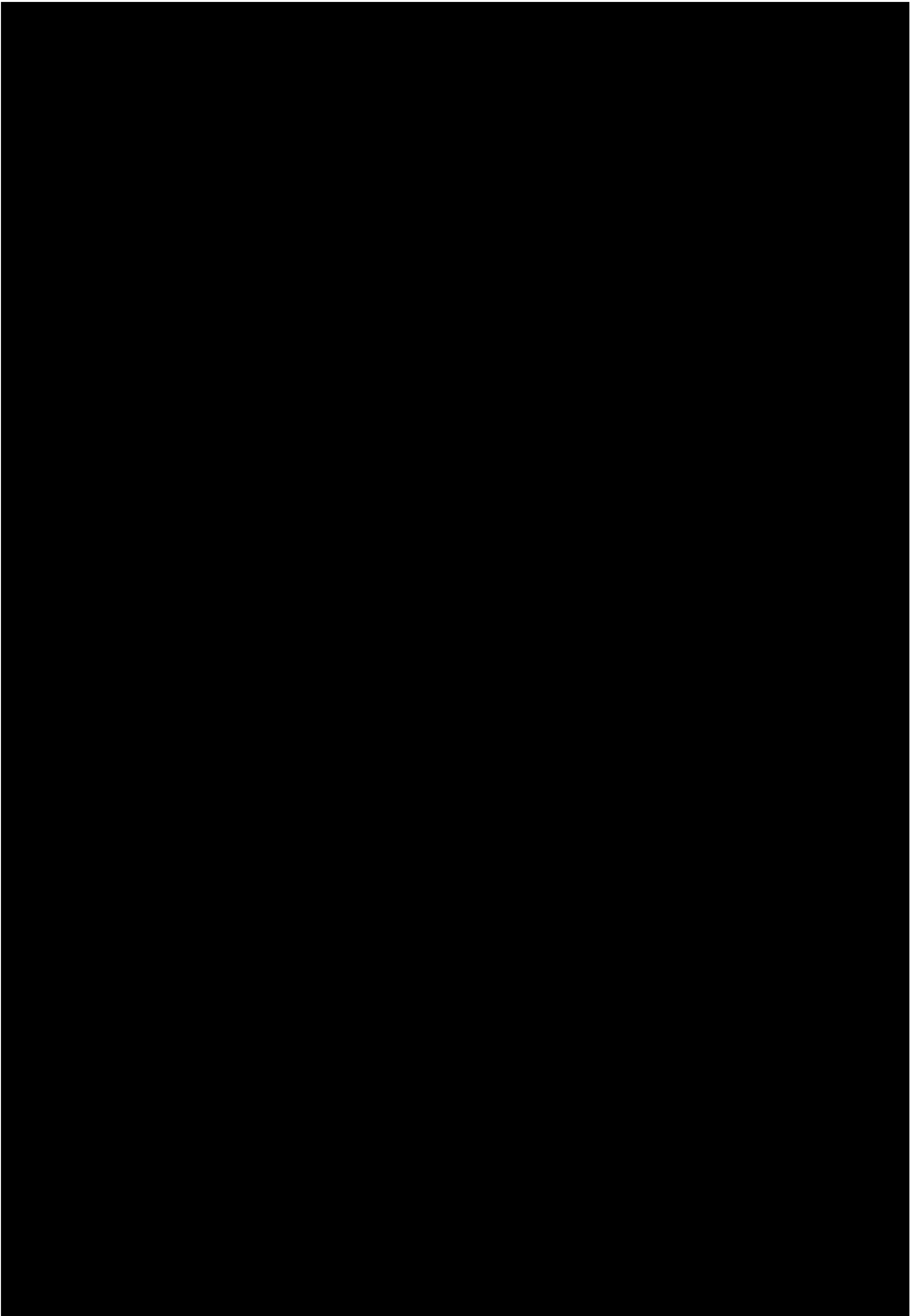

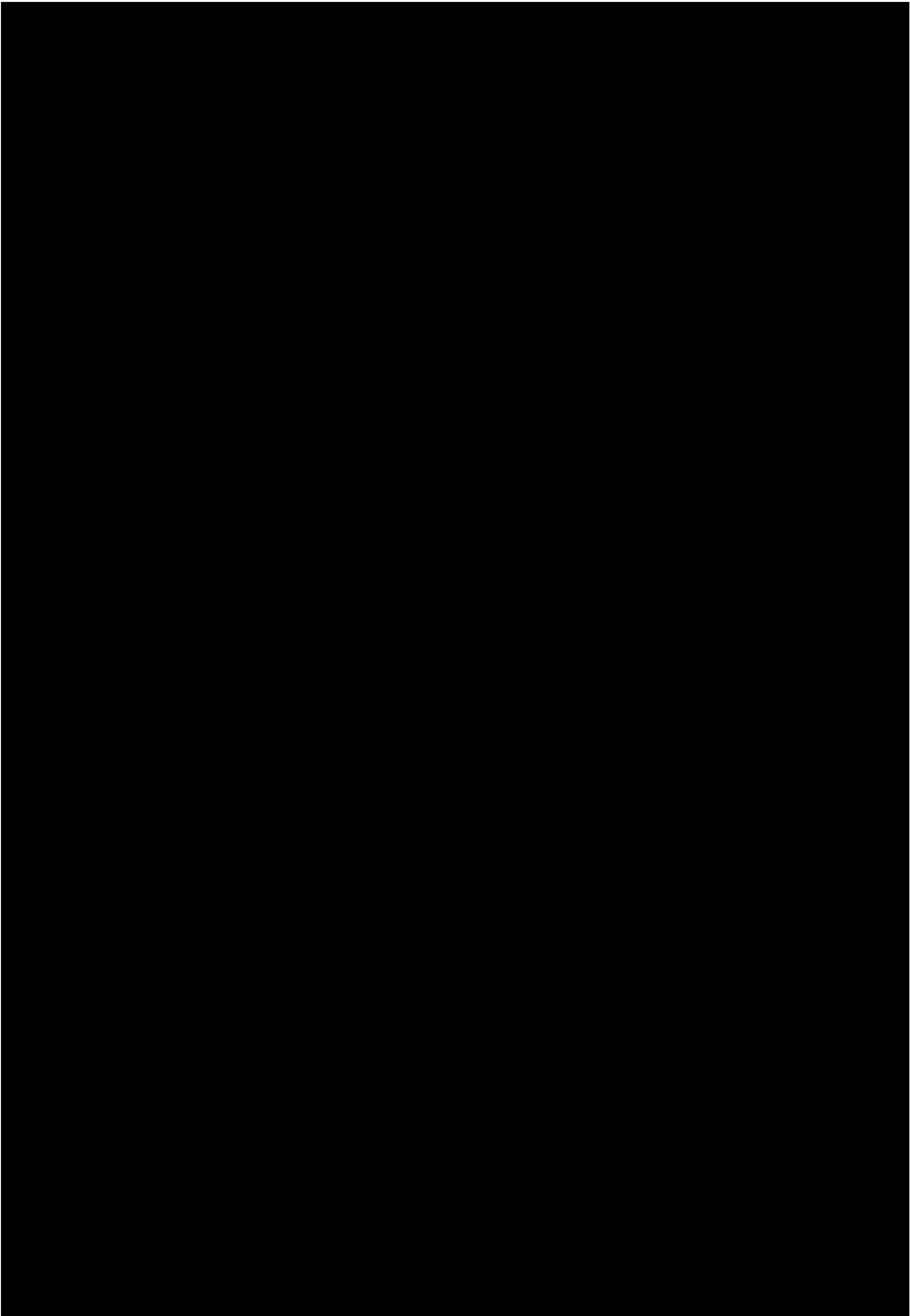

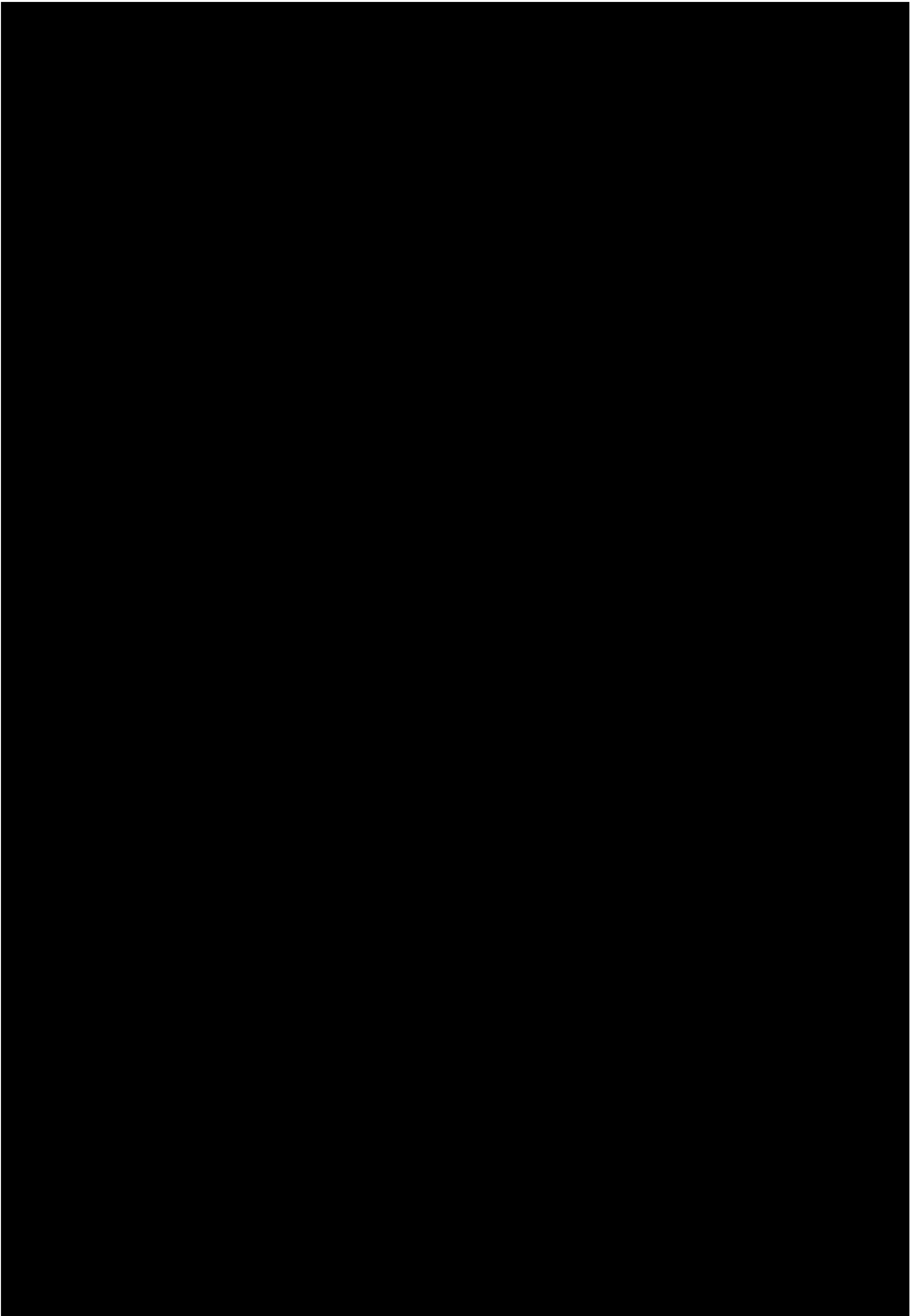

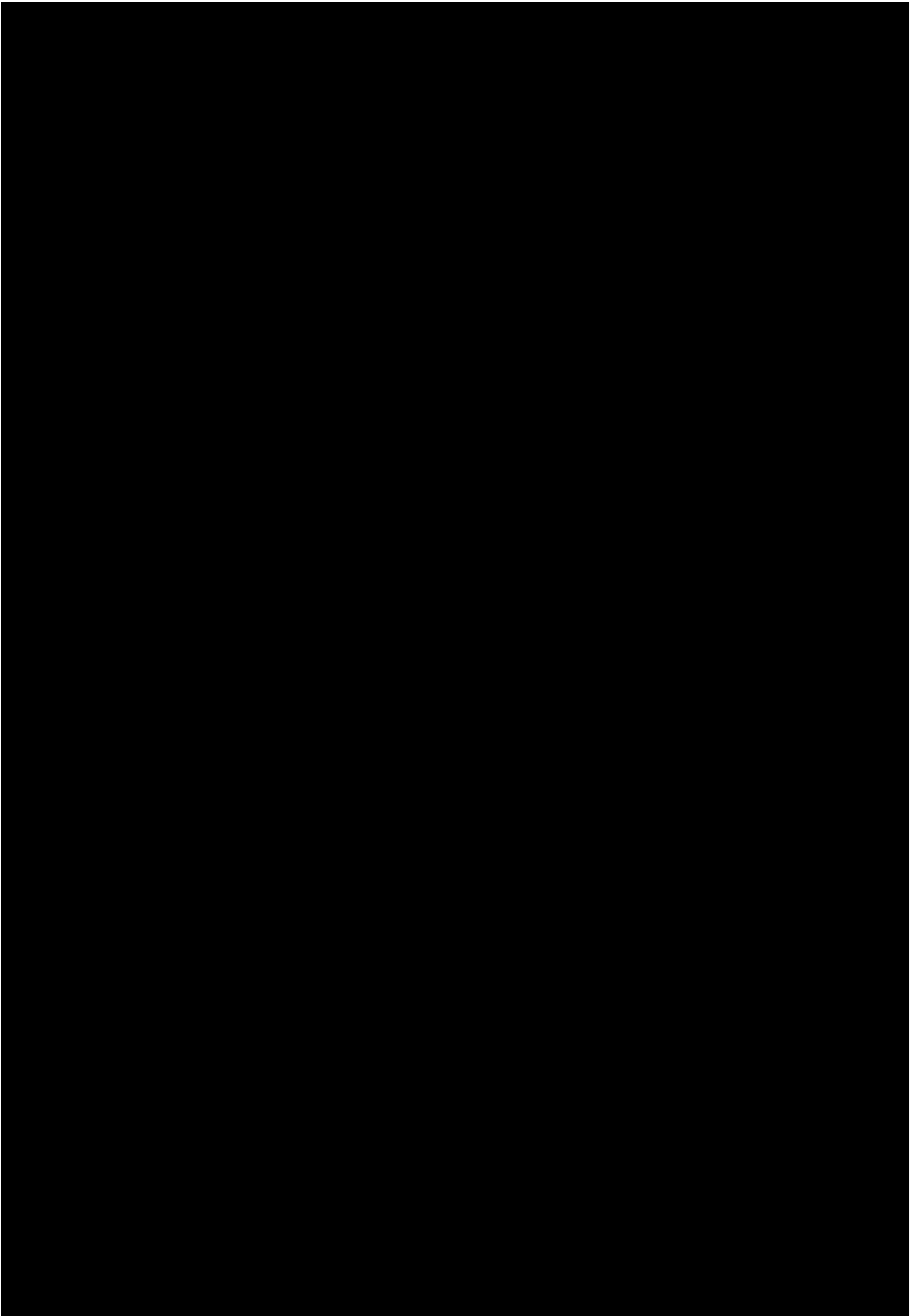

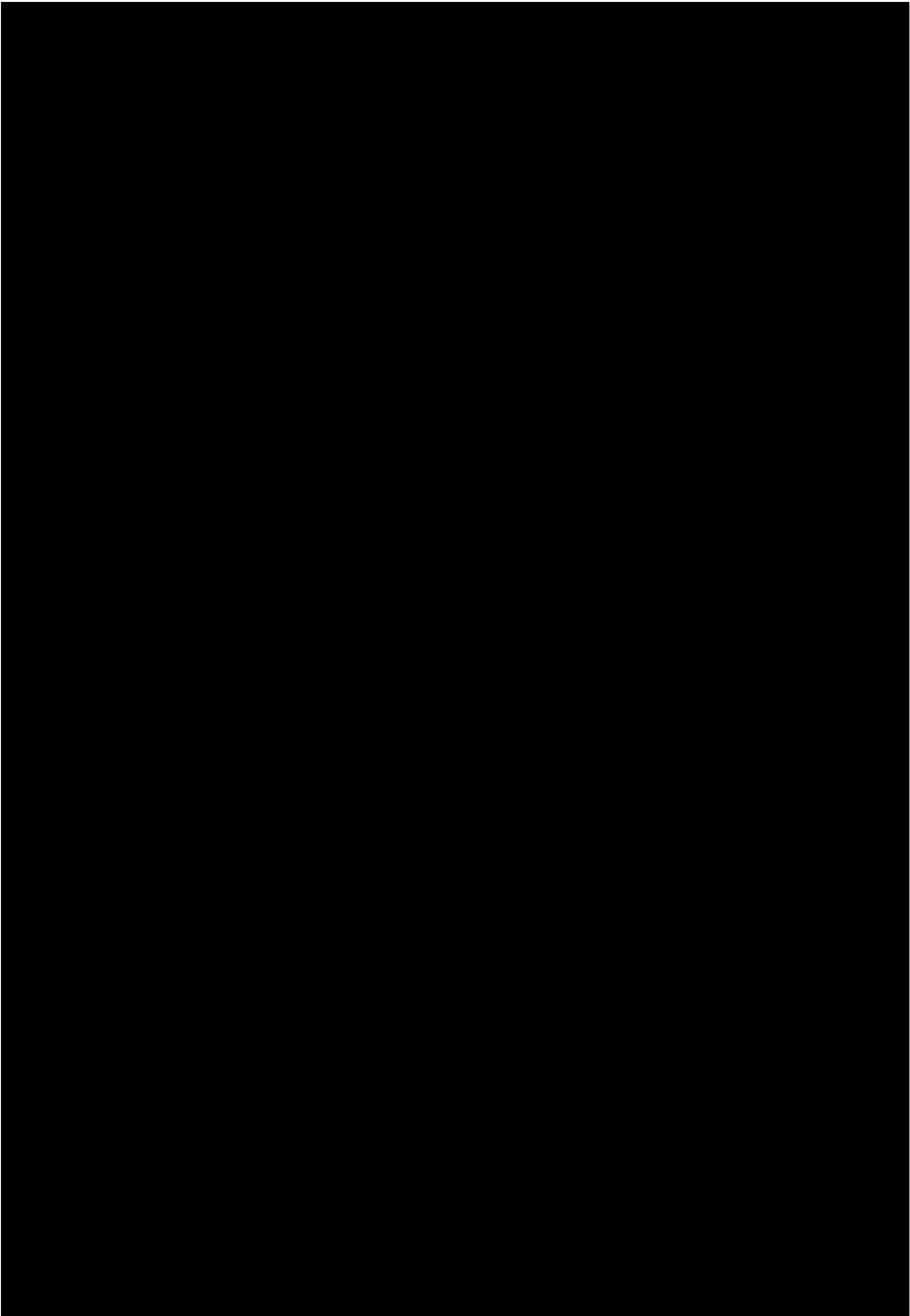

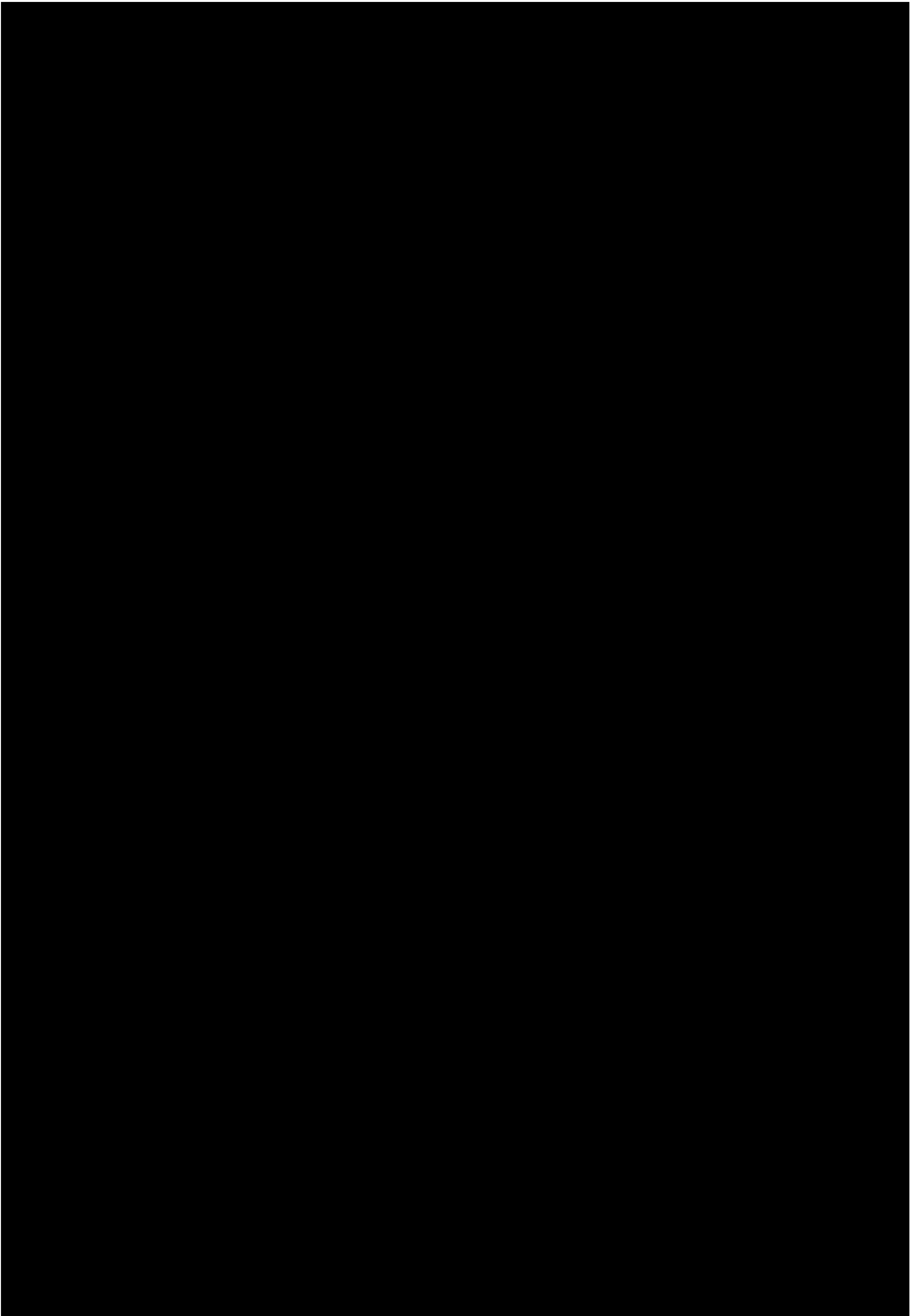

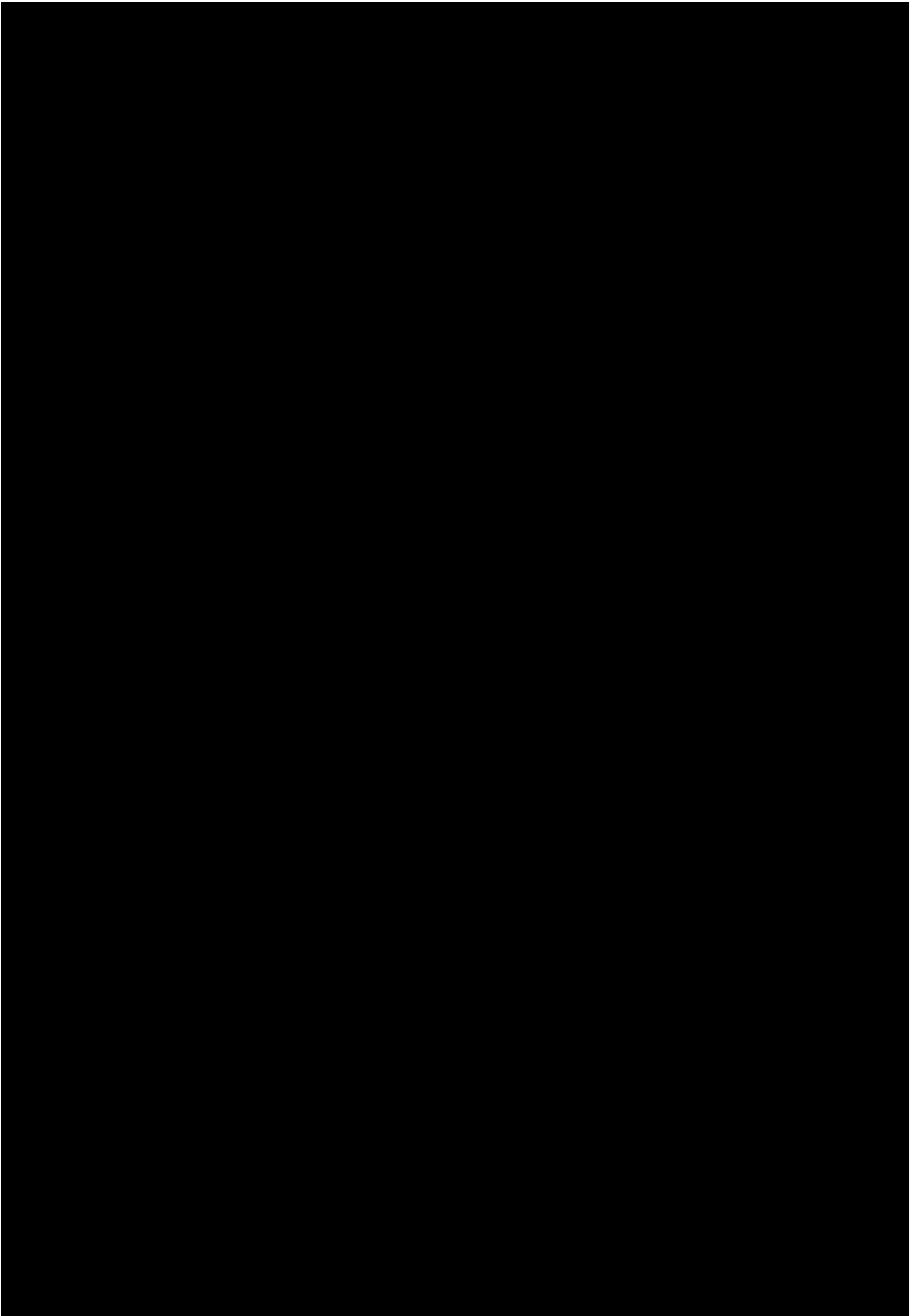

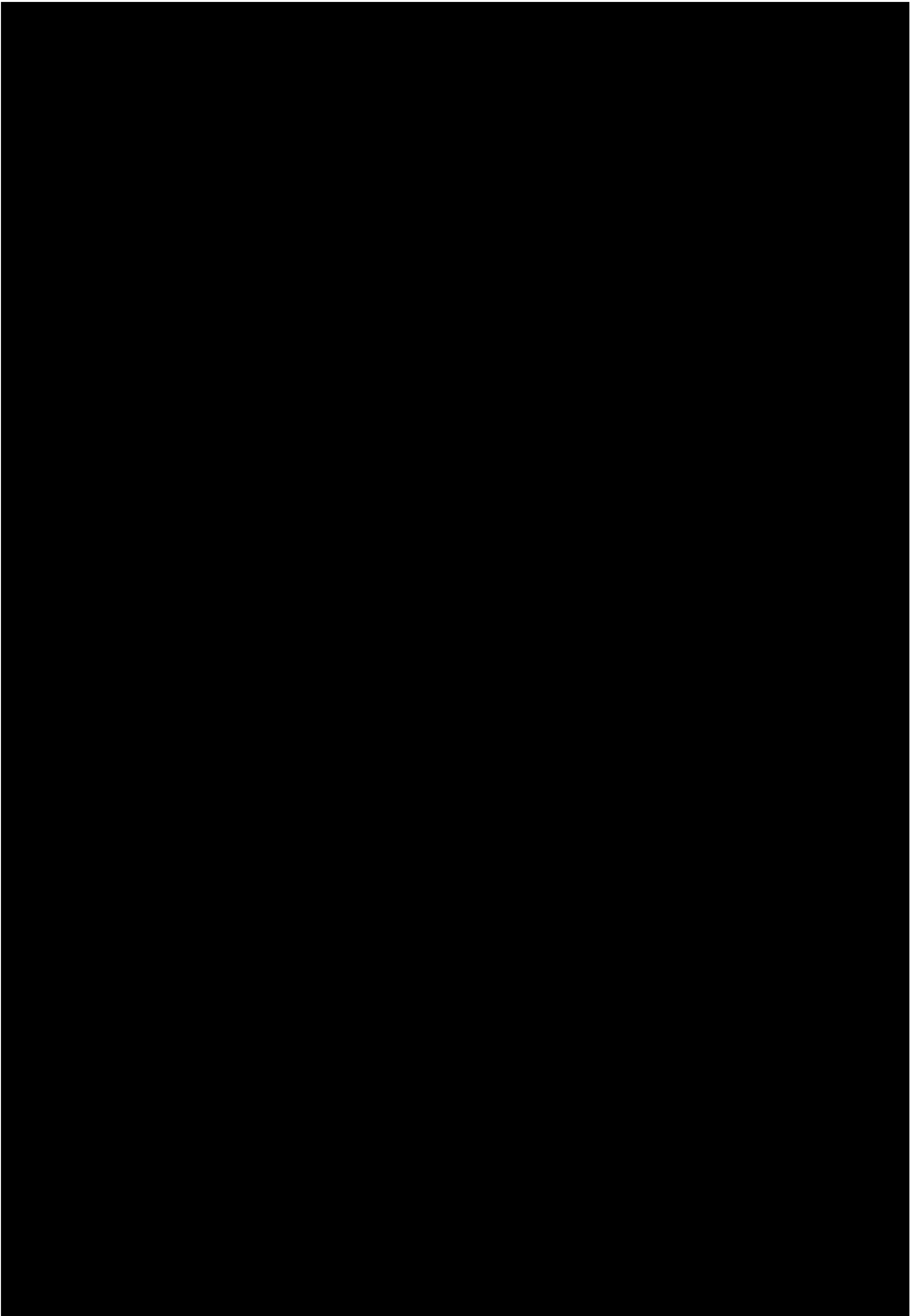

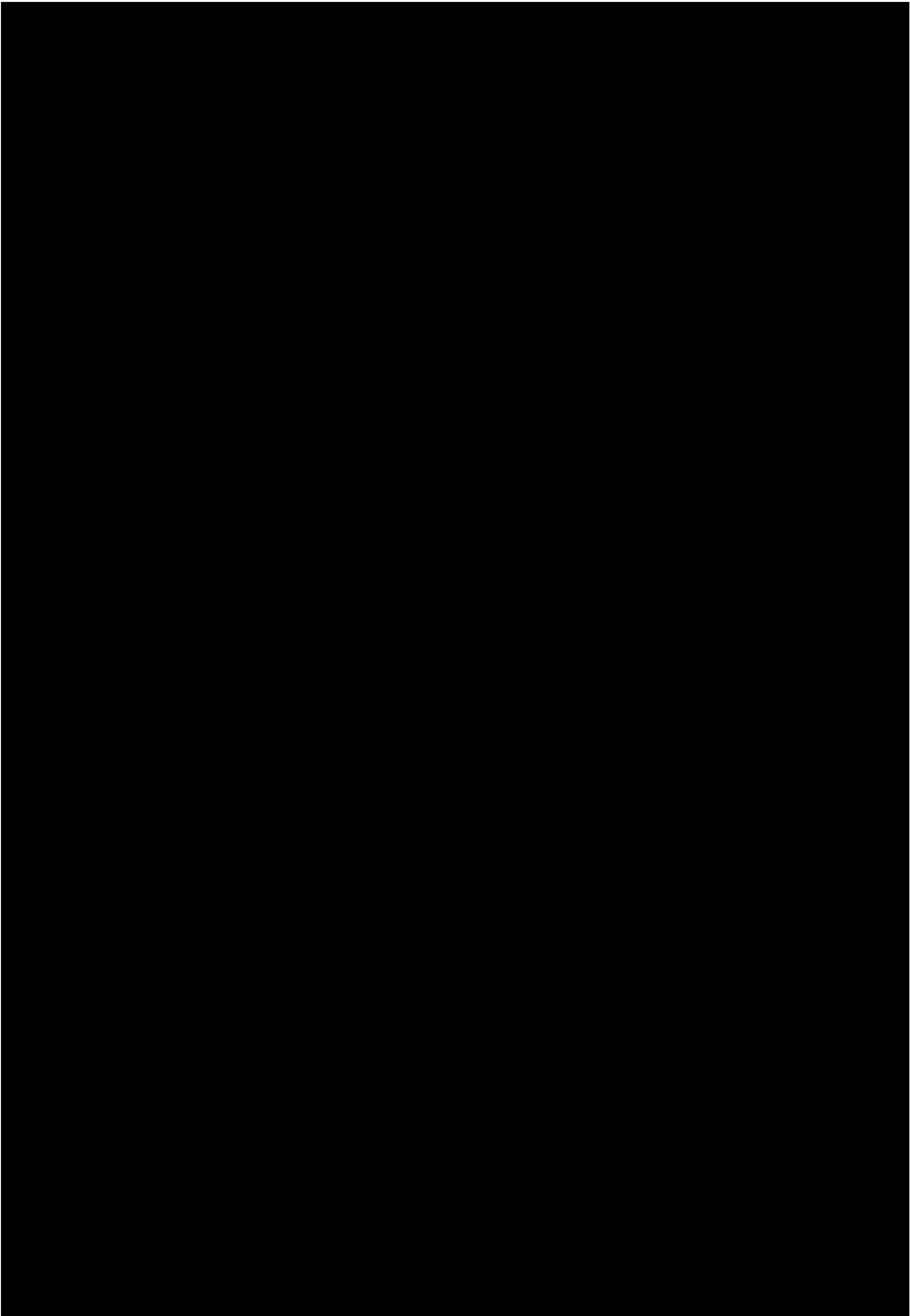

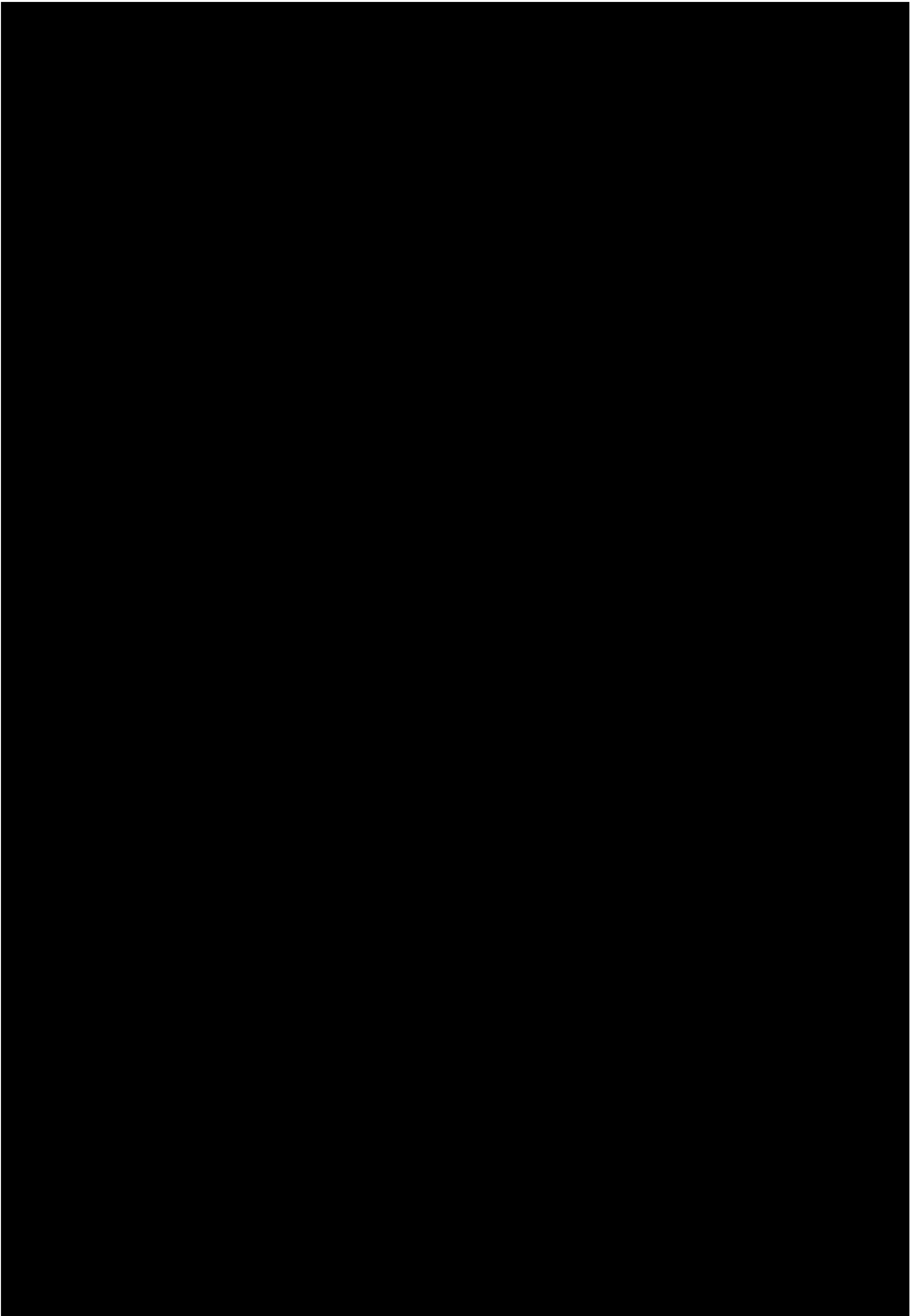

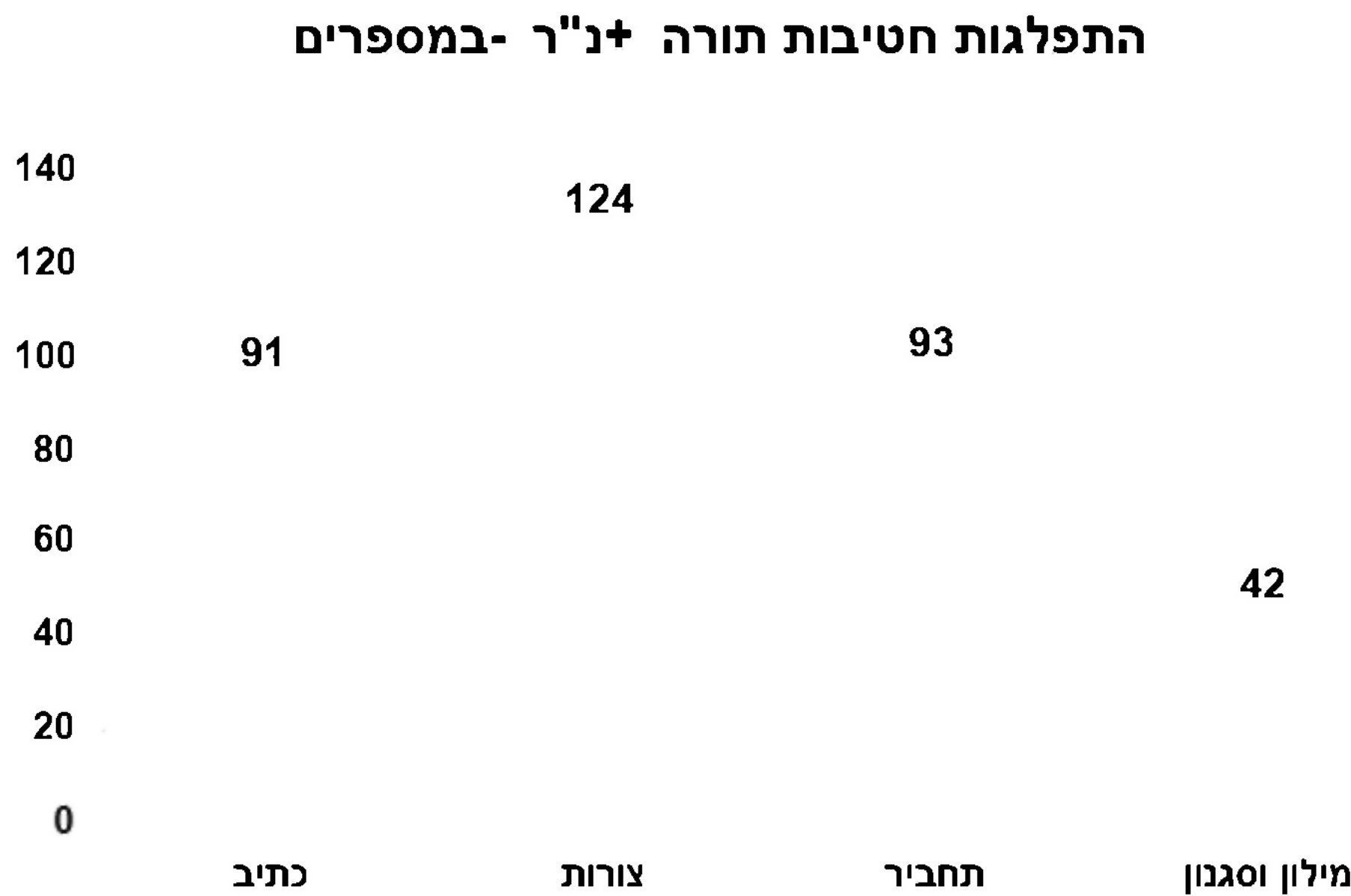

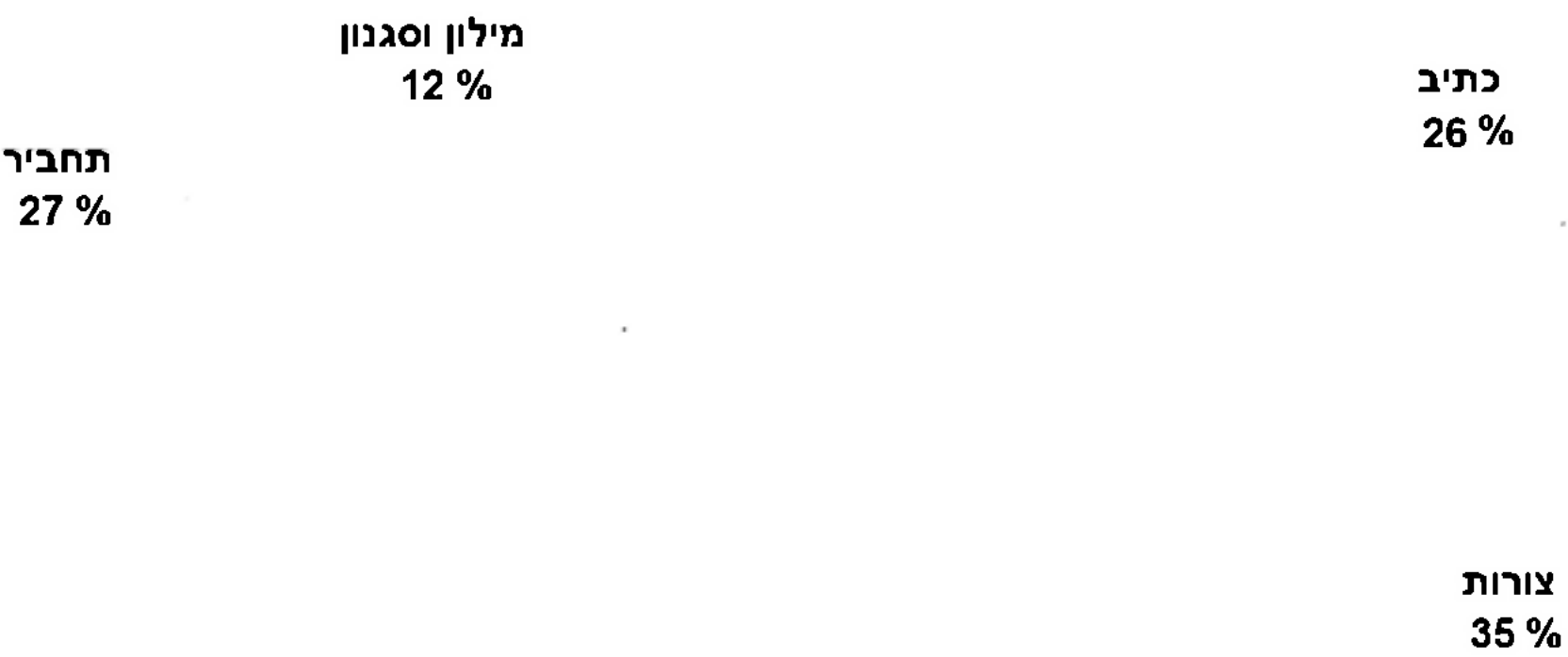

התפלגות היקרויות הכתיב והקרי על פי תחומי הלשון לסוגיהם

התפלגות חטיבות תורה + נ"ר באחוזים

דומה שלשונות הכתיב והקרי המצויות זעיר שם זעיר שם מצטרפות כאן יחד כאבני פסיפס זעירות לתמונה אחת המעמידה מערכת כוללת הבנויה קטגוריות קטגוריות של לשון על פי תחומי הלשון השונים, וכל היקרות והיקרות שלה מייצגת אך פרט אחד המשובץ בתוך אותה מערכת כוללת ומובנית. ניתן לשער שלא כל הדיונים על הפרטים ערכם שווה. יכול אדם להקשות על פרט זה או על אחר בסוגיה שנתבררה כאן, אך נראה שאין די בכך כדי לערער את השיטה בכללותה.

אשר לשאלת שורשה ההיסטורי של התופעה, היינו כיצד מתבארת היווצרותן של הצורות השונות שבכתיב ושבקרי, יש להודות כי אין לדעת כיום בוודאות גמורה אם שוני זה שבין לשון הקרי ללשון הכתיב נתהווה בדיעבד, היינו צמח אי שם בתהליך המסירה הארוך של נוסח המקרא, או שמא נוצר מלכתחילה, היינו כבר בתקופת היצירה הספרותית עצמה של הטקסט המקראי, עוד בתקופת המקרא. ניתן לשער כי שוני זה משתלשל במסורת שבעל פה מבעלי הקריאה המומחים עד לתקופת היצירה הספרותית של הטקסט עצמו, היינו תקופת המחבר היוצר שהעלה על הכתב לראשונה את הדברים שבעל פה אם במו ידיו ואם בסיועו של סופר.¹

סביר להניח ששורשו של השוני שבין הכתיב לקרי נעוץ באופייה של הספרות המקראית מחד גיסא, ובאופייה של דרך המסירה (זו שבכתב וזו שבעל פה) מאידך גיסא. אחד ממאפייניה המובהקים של ספרות המקרא הוא, כידוע, הכפילות הלשונית. כפילות לשונית זו באה לידי מימוש בספרי המקרא בדרכים שונות: בצלעות של תקבולות; בטקסטים המקראיים המקבילים; בהנדיאדים; בשיטת הפרשנות הפנים-מקראית 'המקרא מפרש עצמו';² ועוד כיו"ב. מותר לשער שמצב זה של כפילות לשונית השאיר את רישומו גם על דרכי המסירה השונות של הספרות המקראית: כל אחת מן המסורות (שבכתב ובעל פה) שאבה לצרכיה, על פי בחירה, אחת מן המילים הכפולות ששימשו זו ליד זו באוצר המילים והצורות שהיה קיים בלשון בתקופת יצירת הטקסט. כך נוצרו למעשה במציאות הלשונית כפולות לשוניות מסוגים שונים (כפולות מורפולוגיות, כפולות לקסיקליות וכדו') בין מסורות הלשון המקבילות.

1 על המסירה הטקסטואלית של ספרות המקרא, שראשיתה במסורת על פה והמשכה במסורת שבכתב, ראה למשל העדות הפנים-מקראית שבידמיהו (לו 1–31). כאן מתאר המקרא מפורשות כיצד דברי הנביא מועלים על הכתב בידי סופרו כרוך כן נראה. כן ראה את עדות המקרא על דברי שירתו של דוד בשמואל (שמ"ב כב 1–51) ובתהלים (יה 1–51). וראה בעניין זה דברי טלמון על שלבי המסירה הקדומים של ספרות המקרא (טלמון, נוסח, עמ' 623–624). על מסירה שבעל פה של ספרות והיסטוריה בעולם העתיק בכלל ראה למשל אולברייט, מתקופת האבן, עמ' 27 ואילך.

2 על פי שיטה זו הסופר המקראי עצמו מנצל את הכפילות שהייתה קיימת בלשון בזמנו לצורך פירוש מילים או ביטויים הטעונים הבהרה בגוף המקרא עצמו, כגון 'תקות חוט השני' (יהו' ב 18); 'ויאב חגור מדו לבושו' (שמ"ב כ 8); 'קבעת כוס התרעלה' (יש' נא 17) ועוד כיו"ב; ראה על כך בהרחבה קריב, עמודי התנ"ך, עמ' 239–264.

ייתכן אפוא שכל אחד ואחד מהרכיבים שבזוגות הכו"ק שלפנינו מקורו במעגל מסירה אחר, ³ והבדלי הצורה הקיימים בין הכתיב לקרי אפשר שהושפעו מאופיין השונה של שתי המסורות (שבכתב ושבע"פ), שעליהן מיוסדות לשונות אלה: בעוד לשונות הכתיב, היונקות מן הלשון הספרותית, המאופיינת כידוע בשמרנותה, נטו בדרך כלל לשימור צורות לשון עתיקות – כגון שפכה/שפכו (דב' כא 7); והית/והיתה (מל"ב ט 37) – לשונות הקרי, היונקות ממסורת הקריאה, שכוונה בעיקרה לאוזני קהל השומעים, נטו באופן טבעי לשינויי צורה שהיו מובנים יותר לקהל היעד. שינויי צורה אלה – למשל: תקעו (השופרות)/תקעו (השופרות) (יהו' ו 9); לעזיר/לעזור (שמ"ב יח 3), ועוד כיו"ב מן הסתם – הושפעו בעיקר מן הלשון החיה, ⁴ המצויה בזרימה ובצמיחה מתמדת.

מתברר אפוא ששני עדי הנוסח שבכתיב ושבקרי מקבילים בתוכנם (אם כי שונים הם בצורתם או בסגנונם) מתוקף היותם מעוגנים במסורות לשון מקבילות (המתייחסות לאותו הטקסט עצמו) שהיו בבחינת 'כתבו לכם' [...] שימה בפייהם' (דב' לא 19).

מסקנה עקרונית זו בדבר הלשונות המקבילות המשתקפות בכו"ק ניתנת לאישוש בדרכים שונות, מניה וביה, מתוך היקרויות הכו"ק עצמן:

א. לעתים מילה מסוימת מופיעה במקום אחד במקרא כתיב וקרי כאחד, במקום אחר בתורת כתיב בלבד ובמקום שלישי בתורת קרי בלבד. למשל, המילה קרואים בהוראת מנהיגים, העומדים בראש: במקום אחד נמצא תיבה זו כתיב וקרי כאחד, בצורה קרואים (למשל 'כלם שלשים וקרואים', יח' כג 23); במקום אחר נמצא תיבה זו בצורה שונה, קריאי (למשל 'קריאי מועד', במ' טז 2), ואף כאן באה תיבה זו כתיב וקרי כאחד. ובקורפוס הנחקר נמצא שצורות שונות אלה באות לסירוגין פעם בתורת כתיב בלבד ופעם בתורת קרי בלבד. למשל:

קריאי העדה	/	קרואי העדה (במ' א 16)
קרואי העדה	/	קריאי העדה (שם כו 9)

קשה להסביר אי-עקיבות ברורה מסוג זה בצורה המניחה את הדעת אם לא נניח שלפנינו כאן לשונות מקבילות (קרואי // קריאי).

ב. לעתים נמצא מורפמות שהופיעו במקום מסוים במקרא כרכיבי זוג של כו"ק,

3 ושניהם התלכדו יחד רק בתקופה מאוחרת יותר (ר"ל תקופת בעלי המסורה) במנגנון הכו"ק,

ונראה שבעלי המסורה, שחששו לקיומם של ההבדלים שבין המסורות הספרותיות שבכתב לבין מסורות הקריאה שבעל פה (אם מחמת סכנות פנימיות ואם מחמת סכנות חיצוניות), נחלצו לשמר את מסורות הקרי ותיעדו אותן בכתב בעזרת מנגנון הכו"ק וכך הבטיחו את קיומן לדורות.

4 תהליך דומה, אם כי קיצוני יותר, התרחש במסורת השומרונית: מסורת הקריאה בתורה של השומרונים משקפת כמסתבר בדרך כלל את דיבורם העברי; ראה בן-חיים, זמני הפועל, עמ' 86.

ומופיעות הן במקום אחר זו כנגד זו בצלעות מקבילות או בכתובים מקבילים. התנהגות לשונית זו תיתכן רק על סמך התפיסה שיש כאן ברכיבי הזוג שבכתיב ושבקרי שתי לשונות מקבילות. למשל, הזוג שם/שמה (שמ"ב כא 12): מה שבא כאן בשמואל בתורת כו"ק בא בירמיהו בחילוף חופשי בין כתובים מקבילים:

'כי אם חי ה' אשר העלה [...] מארץ צפון [...] אשר הדיחם שמה' (יר' טז 15)
|| 'כי אם חי ה' אשר העלה [...] מארץ צפונה [...] אשר הדחתים שם' (שם)
כג 8)

וכן השווה לכאן שם (יר' ל 11) || שמה (שם מו 28).

ג. ולעתים נמצא מורפמה מסוימת שמופיעה במקום אחד כתיב וקרי מופיעה במקום אחר במקרא כששתי צורותיה אלה שבכתיב ושבקרי שזורות בקונטקסט אחד זו לצד זו, כל צורה לעצמה, כתיב וקרי כאחד. למשל, ופניאל/ופנואל (דה"א ח 25): מה שבא בדברי הימים בתורת כתיב וקרי בא בבראשית כשתי חלופות חופשיות בקונטקסט אחד, צורה אחת לצד רעותה (כתיב וקרי כאחד), למשל 'ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי ראיתי אלהים פנים אל פנים [...] ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל' (בר' לב 31–32).

דומה כי לנוכח בירור טיבן של צורות הכתיב והקרי כלשונות מקבילות ניתן לומר עתה במידת הזהירות הראויה, כי הנחת היסוד שהוצבה בראש מחקרנו מקבלת את אישורה: לשונות הכתיב והקרי שבקורפוס הנחקר (לפחות) משקפות, קרוב לוודאי, מימושים אותנטיים מקבילים המיוסדים על מציאות לשונית ששימשו בה בהקבלה שתי מסורות לשון, זו שבכתב וזו שבעל פה. בכך, דומה, נסללה הדרך לפני המתבונן, המבקש להגיע להבנה מכוונת יותר של תופעת הכו"ק מתוך עצמה.

אף שאלת היחס שבין הצורה שבכתיב לזו שבקרי באה עתה על פתרונה הפשוט: לא זוגות של נוגדות לפנינו בכתיב ובקרי שאחת מהן נשתבשה והאחרת באה להעמידה על תיקונה ולהלמה לכתוב,⁵ אלא זוגות של צורות לשון מקבילות שאינן תלויות זו בזו.⁶

ובאשר לשאלת מוקדם ומאוחר בין רכיבי הזוג של הכו"ק, הבדיקה הלשונית שנעשתה כאן מעלה כי אין להצביע למעשה על חוקיות אחידה בעניין זה: אף כי לעתים מזומנות צורת הלשון שבכתיב קדומה כרונולוגית מחברתה שבקרי – למשל

5 וראה לעניין זה גורדיס (קדמות המסורה, עמ' 446–447), המוכיח בצורה משכנעת למדיי 'שהדעה הנפוצה שה"קרי" הוא תקן ה"כתיב" בידי בעלי-המסורה – אין לה יסוד, והיא נמצאת בניגוד גמור לרוחם של בעלי-המסורה ומגמתם, שהייתה שמירת הטקסט שהגיע לידם ולא תיקונו ושיפורו המדומה' (ההדגשה במקור).

6 ואף אם יתגלה לעתים יחס של תלות בין שני רכיבי הזוג שבכו"ק, תלות זו כבר שייכת לתולדות המילה ולהתפתחותה ההיסטורית, ואין לה נגיעה ישירה לעצם השימוש במציאות הלשונית בתקופת התהוות הטקסט המקראי המסוים. ראה למשל גלון/גולן (יהו' כ 8; כא 27) או בהשדה/בשדה (מל"כ ז 12). דיון מפורט ראה בגוף החיבור בערכיהן.

הוא/היא (וי' ו 18, 22; יג 20) או נכתה/נכתו (מל"ב כ 13) – יש לעתים (אם כי לא לעתים קרובות) שדווקא צורת הלשון שבקרי היא הקדומה ביחס לחברתה שבכתיב; כך למשל ויאהבו/ויאהבהו (שמ"א יח 1) או מעל/מעלי (מל"א כ 41). ולעתים נמצא כי אין כלל הכרע בשאלה זו, ואפילו באותו טיפוס של כו"ק. למשל, וילדו/ויולדו (שמ"ב ג 2); ינתן/יתן (שמ"ב כא 6) – כאן הצורה הקדומה של הסביל של הקל מיוצגת לעתים בכתיב ולעתים בקרי.

וכנגד כל אלה אתה מוצא לעתים היקרויות אחרות המצביעות על כך שצורות הכתיב והקרי אינן קשורות בהכרח לרובד מקראי מוקדם או מאוחר דווקא, ועשויות הן לשקף שתי צורות לשון ששימשו זו לצד זו כדובלטות מורפולוגיות, כגון שם/שמה (שמ"ב כא 12), או כווריאנטות דיאלקטיות, כגון דויג/דואג (שמ"א כב 18 ועוד).

לאור הדברים שנתבררו כאן, ובעיקר לאור אפיון של צורות הכתיב והקרי כלשונות מקבילות, מתעוררת תמיהה גדולה באשר לסמכותו המחייבת של הקרי דווקא ולהעדפתו על פני הכתיב, בעיקר בקריאה הליטורגית. ונראה כי בשאלה זו כיוון לויין לאמת.⁷ הסיבה כמסתבר היסטורית בעיקרה: בתקופת המקרא (כמו בעולם העתיק בכלל)⁸ ולאחריה⁹ היצירה הספרותית הייתה ביסודה חומר לקריאה על פה, והטקסט הכתוב נלווה אל הקריאה בשמשו תזכורת ואמצעי זיכרון¹⁰ בלבד, המנחה את הקורא בקריאתו ותומך בו בשעה שזיכרונו אינו עומד לו. בעלי הקריאה, הקוראים כיום בתורה בבתי הכנסת, אומר לויין במאמרו, 'פשוט שומרים על הכלל, שעליו שמרו אבותיהם הראשונים, שידעו קרוא וכתוב: אל תסמוך על סברתך מה לקרוא מתוך האותיות, זכור את אשר קרא לפניך רבך וקרא את אשר שמעת'.¹¹

ומכאן יובן גם מדוע התרגומים הארמיים למקרא (במיוחד) צמודים על פי רוב ללשונות הקרי דווקא. נראה כי הסיבה נעוצה בכך שהתרגום נועד מלכתחילה לקהל המאזין לקריאת המקרא, ובמקומות שמזמנים כתיב וקרי התרגום – כדבר המובן מאליו – מכוון לקרי דווקא, שכן הוא הנקרא מבין שני רכיבי הזוג של הכו"ק, והוא הנשמע באוזני קהל היעד, שאליו מכוונים הדברים הנקראים.

נידרש עתה לשאלת תקפותו של מחקר זה לגבי תופעת הכו"ק שבמקרא בכללותו. אם נצרף יחד את כל מה שהועלה במחקר זה ניוכח, שמצוי כאן מספר גדול של עדויות מתחומי הלשון והסגנון השונים במגוון של קטגוריות לשוניות. היש די בעדויות אלה כדי ללמד גם על היקרויות הכו"ק שמחוץ לקורפוס הנחקר? זאת, דומה, אין לדעת בפסקנות. מצווים אנו להכיר במגבלות מחקר זה: בדיקה חלקית – ותהיה השיטתית

7 ראה לויין, הקרי, עמ' 66–67.

8 ראה למשל אולברייט, מתקופת האבן, עמ' 27.

9 ראה בעניין זה מורג, ארמית במסורת תימן, בייחוד עמ' 63–76.

10 ראה למשל הרן, מבוא, עמ' 19.

11 ראה לויין, שם, עמ' 67.

ביותר – אין תוצאותיה חייבות להציג תמונת מצב שלמה ומושלמת. המצב בשלמותו יתברר רק בבדיקה מקפת של כל היקרויות הכו"ק שבמקרא.¹² עם זאת ניתן ללמוד גם מתוצאות חלקיות על מגמות כלליות, על קווי יסוד עקרוניים הקשורים לתופעת הכו"ק בכללותה, וכן ניתן להסיק מסקנות מסתברות מבדיקה סטטיסטית שנערכה לפי מדגם מקרי מייצג של 50% מהיקרויות הכו"ק בספרי מקרא שונים השייכים לחטיבות הספרותיות העיקריות שבמקרא (ראה להלן נספח).

מתוצאות הבדיקה הסטטיסטית מתברר, כי הממצאים שנתקבלו מחקירת היקרויות הכו"ק שבקורפוס הנבדק (ר"ל חטיבות התורה + נ"ר) אינם ייחודיים בעיקרם דווקא לקורפוס זה, וכוחם יפה, כמסתבר (לפחות) מבחינה טיפולוגית, גם להיקרויות כו"ק המצויות בחטיבות הספרותיות האחרות שבמקרא, ובעיקר בכל הנוגע להתפלגות הקטגוריות בתחומי הלשון השונים: כתיב, צורות, תחביר, מילון וסגנון. ואמנם משוקעות במחקר זה, בעליל, היקרויות כו"ק לא מעטות¹³ מקטגוריות לשון שונות הקשורות לכל תחומי הלשון הללו המופיעות במקרא על כל חטיבותיו הספרותיות העיקריות.

בבואנו לסכם תרומת חיבור זה למחקר נוכל לומר, כי מלבד תרומתו העיקרית, המצביעה על המבחן הלשוני כמפתח להבנת תופעת הכתיב והקרי שמקרא, עשוי חיבור זה להרים תרומה צנועה לחקר לשון המקרא בדרכים שונות.

ראשית, נתגלו כאן כמה וכמה ערכים לקסיקליים שלא באו לידי ביטוי עד כה בלקסיקוגרפיה המקראית. כך למשל במערכת השם: – *מַעֲרָכָה, מערכות (שמ"א יז 23) בהוראת מערות מסתור מסועפות (עליות או תחתיות); *חֲצִיר (התיכונה) / העיר – (מל"ב כ 4) במובן של 'חקרא' (אקרופוליס). במערכת הפועל – *וַיַּעַשׂ (כ') (שמ"א יד 32) בהוראת מיהר ונחפז לבוא לקראת דבר-מה (בהקבלה לשורש עָלַת שבערבית); *עוֹן (כ') (שמ"א יח 9), בינוני פֶּעוּל משורש ע"ן. ובמערכת המיליות – *אַשְׁדָּת (כ') (דב' לג 2) בהוראת מַרְגְּלוֹת; לא = לו (מל"ב ח 10); לו = לא (שמ"א ב 16).

שנית, במסגרת מחקר זה נתפענחו כמה וכמה סתומות מקראיות שלא באו עד עתה לפתרון המניח את הדעת. כך למשל: הוא/היא (כגון ו' ו 18); לא יקרחה (כ') קִרְחָה (שם כא 5); נער/נַעֲרָה (כגון דב' כב 28); והים הגבול (כ') וגָבּוּל (יהו' טו 47); והעביר אותם במלכך (כ') (שמ"ב יב 31); לשלחו את בירדן (כ') (שם יט 32). ותרומה נוספת: אפשר שנתגלתה כאן דרך חדשה לפרשנות פנים-מקראית, שחוקרים ופרשנים לא עמדו על טיבה עד כה. בעקבות המסקנה שעלתה מן הדיונים במחקר זה, שצורות הכתיב והקרי הן לשונות מקבילות, דומה שעומד כאן לרשות

12 ואמנם יש בדעתי, בבוא העת, לחקור שיטתית את כל היקרויות הכו"ק בספרי המקרא שלא נכללו כאן ולפרסם מחקר זה כנפרד.

13 וראה להלן מפתח ערכי הכו"ק שמחוץ לקורפוס הנחקר.

המתבונן במקרא כלי פרשני יעיל להסתייע בו בהתמודדותו עם קשיים לשוניים או ענייניים: בכל מקום ומקום שהמעיין נתקל בקושי בהבנת לשון הכתיב, ימצא את ביאורה בלשון הקרי שבצדה וכן להפך, שכן מקבילות מטבען מאירות הן זו את זו. ובחתימת מחקר זה ראוי לסמוך הדברים על עדותו המפורשת של בעל הדבר עצמו, גדול בעלי המסורה, ר' אהרן בן־אשר, בעניין הכתיב והקרי:

נלמוד שתי דרכים [...] כמו שתי שמות עפלים טחרים
למדנו מזה, כי יש לזה האבר שתי שמות, ואם אמר
טחרים אמת דבר, ואם אמר עפלים אמת דבר [...]
וכן לבג לבז [...] נמצאו שניהם שוים
וזה ינוה וזה ינוה ואין אחד מהם סותר דברי חברו.
(בן־אשר, דקדוקי הטעמים, עמ' 9)

נספח סטטיסטי

נשאלת השאלה מהי מידת התקפות של מחקר זה לגבי התופעה בכללותה – האם יהיה ניתן להשליך מהמסקנות שהוסקו על סמך הקורפוס הנבדק (תורה + נ"ר) גם לגבי החטיבות האחרות שבמקרא (יתר ספרי נ"ך), או שמא המסקנות שעלו במחקר זה הן מסקנות ייחודיות לחטיבות תורה ונ"ר בלבד? כדי לענות על שאלה זו נערכה בדיקה סטטיסטית שבחנה את מובהקות ההבדל הקיים בין תורה + נ"ר לבין יתר ספרי המקרא מבחינת התפלגות היקרויות הכו"ק בתחומי הלשון השונים: כתיב, צורות, תחביר, מילון וסגנון. להלן מובאים הנתונים וכן סיכום תוצאות הבדיקה הסטטיסטית.

הקורפוס הנחקר (חטיבת התורה + חטיבת נ"ר)

מכלל 350 ההיקרויות שבקורפוס הנחקר נמצא, שההתפלגות לפי סוגים (קטגוריות הלשון) היא כדלקמן:

החטיבה הספרותית / הקטגוריה (הסוג)	כתיב	צורות	תחביר	מילון וסגנון
תורה	41	22	5	2
נ"ר: יהושע	2	6	16	2
שופטים	1	6	8	0
שמואל	36	46	33	24
מלכים	11	44	31	14
סה"כ נ"ר (היסטוריוגרפיה 1)	50	102	88	40
סה"כ במספרים	91	124	93	42
סה"כ באחוזים	26%	35.428%	26.571%	12%

מתוך ספרי המקרא (שמחוץ לקורפוס הנחקר) נדגמו החטיבות הספרותיות השונות לפי מדגם מקרי מייצג של 50% מהיקריות הכו"ק. נמצא שהתפלגות הסוגים היא כדלהלן:

מילון וסגנון	תחביר	צורות	כתיב	החטיבה הספרותית/ הקטגוריה (הסוג)
3	6	8	6	הנבואה (ישעיהו) ¹ (46) 23
2	² 7	8	² 6	החכמה ¹ (43) 22
3	7	12	8 30	השירה המזמורית (תהלים) ¹ (59) 30
2	3	17	4	היסטוריוגרפיה ¹ (52) 26
10	23	45	24	סה"כ במספרים
9.803%	22.549%	44.117%	23.529%	סה"כ באחוזים

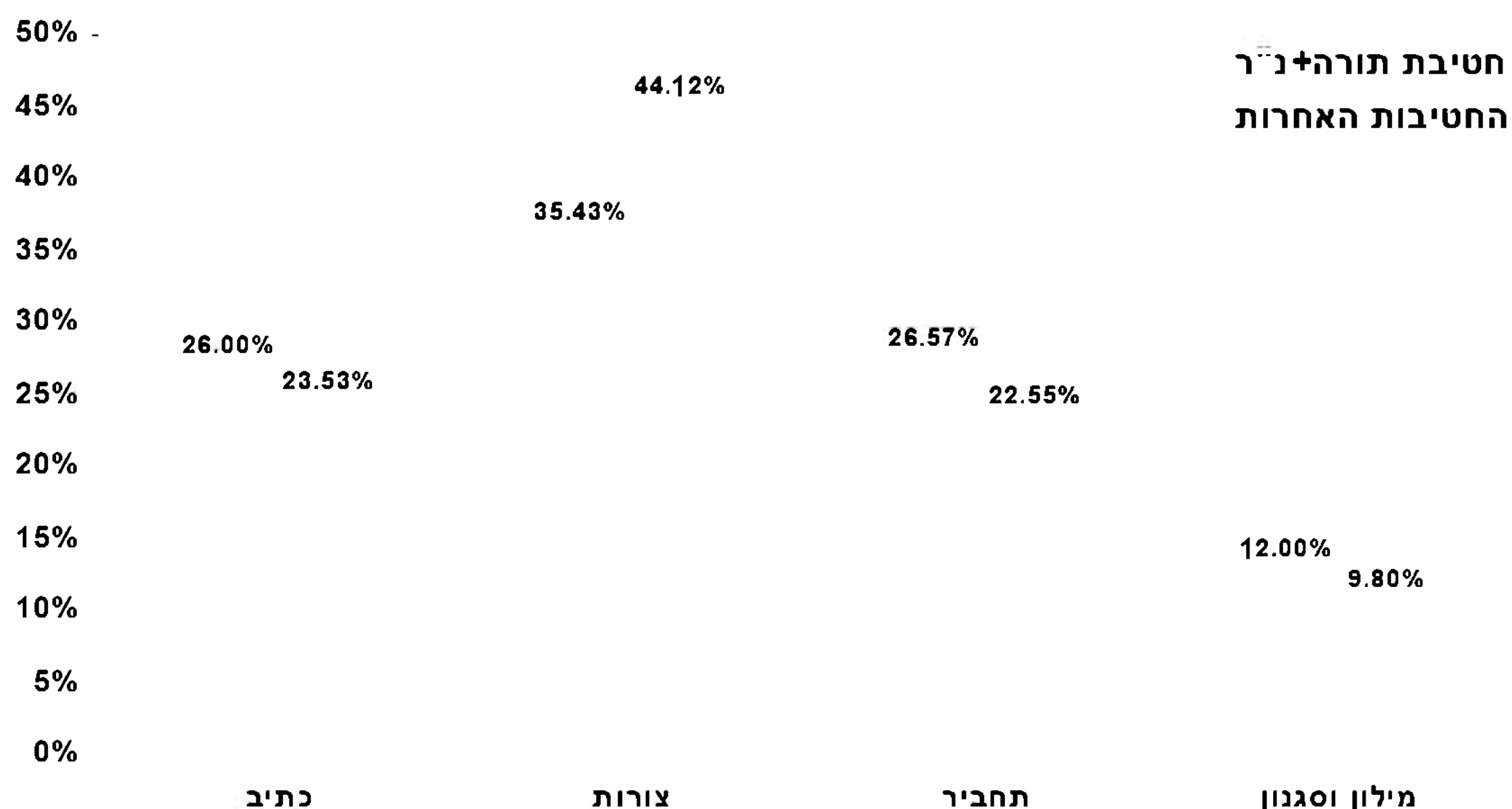
הערות לטבלה:

1. המספר שבסוגריים מייצג את סך כל ההיקריות המצויות בספר הנקוב, והמספר שלידו מייצג את מספר ההיקריות שנבדקו.

2. היקרות אחת של כו"ק שייכת לשתי הקטגוריות גם לכתיב וגם לתחביר (איוב לז 12).

הנתונים מוצגים גם בתרשים שלהלן.

השוואה בין התפלגות חטיבת תורה + נ"ר לבין חטיבות אחרות
שבמקרא (באחוזים) – על פי המדגם

בדיקת המובהקות הסטטיסטית הבוחנת את ההתאמה בין החטיבות תורה + נ"ר לבין החטיבות האחרות במקרא, לאמור יתר ספרי נ"ך נעשתה באמצעות מבחן χ^2 . מבחן זה מבוסס על ממוצע ההפרשים בין התוצאות שהתקבלו (O_i) לבין התוצאות הנצפות (E_i).

על פי מבחן זה, אם $\chi^2 > \chi^2_{(4-1, 0.05)}$ אזי יש הבדלים מובהקים בין תורה + נ"ר לבין יתר ספרי נ"ך. ואם $\chi^2 < \chi^2_{(4-1, 0.05)}$ אזי אין הבדלים מובהקים בין תורה + נביאים ראשונים לבין יתר ספרי נ"ך. הלוח הבא מציג את הנתונים המפורטים.

$(O_i - E_i)^2 / E_i$	$(O_i - E_i)^2$	$O_i - E_i$	E_i	E_i	O_i	
באחוזים						
0.239457014	6.3504	-2.5200	26.5200	26.00	24	כתיב
2.172868068	78.52440996	8.8614	36.1386	35.43	45	צורות
0.620686827	16.82148196	-4.1014	27.1014	26.57	23	תחביר
0.409934641	5.0176	-2.2400	12.2400	12.00	10	מילון וסגנון
3.442946549					102	סה"כ
$\chi^2 =$						
3.442946549						

לפי החישוב נמצא ש- $\chi^2 = 344.2$

ולפי טבלת χ^2 נמצא ש- $\chi^2_{(4-1, 0.05)} = 7.81$

כלומר $\chi^2 > \chi^2_{(4-1, 0.05)}$

לפיכך ניתן להסיק שאין הבדלים מובהקים מבחינת סוגי הכו"ק (כתיב, צורות, תחביר, מילון וסגנון) בין חטיבות תורה + נביאים ראשונים לבין יתר החטיבות שבמקרא. התפלגות הסוגים השונים של הכו"ק בחטיבות התורה + נ"ר ובשאר חטיבות המקרא דומה, והיא מושפעת ככל הנראה ממערכת חוקים אחת. לנוכח ממצאים סטטיסטיים אלה ניתן לומר, במידה ראויה של זהירות, כי מסקנות מחקר הכו"ק של קורפוס תורה + נביאים ראשונים אינן ייחודיות דווקא לקורפוס זה, אלא ניתן להשליך מהן גם אל החטיבות האחרות שבמקרא לפחות בכל הנוגע להתפלגות הקטגוריות הלשוניות השונות.

בסיס הנתונים של הבדיקה הסטטיסטית

להלן יפורטו כל היקרויות הכתיב והקרי שבקורפוס הנחקר על פי התפלגותן לתחומי הלשון השונים (כתיב; צורות; תחביר; מילון וסגנון). כמו כן יפורטו בהמשך היקרויות הכו"ק שמחוץ לקורפוס הנחקר שנבחרו לצורך המדגם הסטטיסטי מתוך החטיבות הספרותיות העיקריות שבמקרא. מכל חטיבה ספרותית נבחר ספר אחד לייצג את החטיבה, על פי המפתח שלהלן:

החטיבה הספרותית	הספר המייצג
ספרות הנבואה	ישעיהו
ספרות החכמה	איוב
ספרות השירה המזמורית	תהלים
ספרות ההיסטוריוגרפיה (הכרוניסטית)	דברי הימים

היקרויות הכתיב והקרי בקורפוס הנחקר
התפלגות הכו"ק על פי תחומי הלשון השונים בקורפוס הנחקר
(חטיבות התורה + נ"ר)
I כתיב (אורתוגרפיה): 91x

מראה המקום	כתיב	קרי
בראשית		
יג 3	אהלו	אָהֱלוּ
יד 2, 3	צביים	צִבּוּיִם
כה 23	גיים	גוֹיִם
כז 29; מג 28	וישתחו	וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ
ל 11	בגד	בָּא גָד
מט 10	שילה	שִׁילוֹ
11	עירה	עִירוֹ
11	סותה	סוּתוֹ

מראה המקום	כתיב	קרי
שמות		
ד 2	מזה	מה זה
כא 8	לא	לו
כב 26	כסותה	כסותו
כז 11	ועמדו	ועמדו
כה 28	מטבעתו	מטבעתו
לב 19	מידו	מידו
לז 8 ; לט 4	קצוותו	קצוותו
לט 33	בריו	בריו
וקרא		
ט 22 ; טז 21	מידו	מידו
יא 21 ; כא 30	לא	לו
דברים		
ב 33 ; לג 9	בנו	בנו
ז 8 ; ח 2	מצותו	מצותו
כב 15 (2x), 16, 20, 21, 23, 24, 25, 26 (2x), 27, 28, 29	נער	נער
לג 2	אשדת	אש דת
יהושע		
ח 11	בינו	בינו
טז 3	תצאתו	תצאתו
שופטים		
כא 20	ויצו	ויצו
שמואל א		
ב 3	לא	לו
10	מריבו	מריבו
10	ועלו	ועלו

מראה המקום	כתיב	קרי
16 ; כ 2	לו	לא
ג 2, 18	(ב/ו) עינו	(ב/ו) עינו
ז 9	ויעלה	ויעלהו
ט 1	מבזמין	מבזמין
י 21	למשפחתו	למשפחתו
יב 10	ויאמר	ויאמרו
יח 3 ; כא 12	(ב) אלפו	(ב) אלפיו
14	דרכו	דרכיו
כא 12 ; כט 5	ברבבתו	ברבבתו
כג 5	ואנשו	ואנשיו
כד 18	ואת	ואתה
כו 5, 7	סביבתו	סביבתו
7, 11, 16	מראשתו	מראשתו
ל 24	הירד	היורד
שמואל ב		
ב 23	תחתו	תחתיו
ה 2	הייתה מוציא	היית המוציא
יב 20	שמלתו	שמלתו
20	משפטו	משפטו
יג 34 ; יט 19	(ב) עינו	(ב) עינו
טז 18	לא	לו
יח 12 ; יט 17	ולא	ולו
כ 8	ועלו	ועליו
כג 9	ואחרו	ואחריו
9	(בשלשה) גברים	(בשלשה) הגברים
מלכים א		
ח 48	בנת	בנתי
ט 9	וישתחו	וישתחו
י 5	משרתו	משרתו
יב 7	וידבר	וידברו
יח 42	ברכו	ברכיו

מראה המקום	כתיב	קרי
מלכים ב		
ה 9	בסוסו	בְּסוּסִיו
ח 10	לא	לוֹ
יא 18	מזבח־תו	מִזְבַּח־תּוֹ
יט 23	קצה	קִצּוֹ
כ 13	נכתה	נִכְתּוֹ
כב 5	ויתנה	וַיִּתְּנוּהוּ

II צורות : 124x

מראה המקום	כתיב	קרי
בראשית		
ח 17	הוצא	הִיצָא
כד 33	ויישם	וַיִּשֶׂם
כז 3	צידה	צִידָהּ
לו 5, 14	יעיש	יַעֲוֶשׂ
שמות		
טז 2	וילינו	וַיִּלְוּנוּ
7	תלונו	תִּלְוֵנוּ
לז 8 ; לט 4	קצוותו	קִצּוֹתָיו
ויקרא		
ו 18, 22 ; יג 20	הוא	הִיא
במדבר		
יד 36	וילונו	וַיִּלְוּנוּ
טז 11	תלונו	תִּלְוֵנוּ
כא 32	וירש	וַיִּרְשׁ
לב 7	תנאון	תְּנִיאוֹן
לד 4	והיה	וְהָיָה

מראה המקום	כתיב	קרי
דברים		
כא 7	שפכה	שפכו
יהושע		
ב 13	אחותי	אחיותי
ו 9	תקעו-	תקעיי-
טו 4	והיה	והיו
53	וינים	וינום
יח 12, 14, 19	והיה	והיו
24	(כפר) העמני	(כפר)
כ 8 ; כא 27	גלון	העמנה גולן
שופטים		
ד 11	(אילון)	(אילון)
	בצענים	בצענים
ז 21	ויניסו	וינוסו
יא 37	ורעיתי	ורעותיו
טז 26	והימשני	והמישני
יז 2	ואתי	ואת
כא 22	לרוב	לריב
שמואל א		
ב 1	נוות	ניות
יג 8	וייחל	וייחל
יד 27	ותראנה	ותארנה
יח 1	ויאהבו	ויאהבהו
6	לשור	לשיר
יט 18, 19, 22		
23 (2x)	נוית	ניות
כ 38	החצי	החצים
כב 18 (2x), 22	דויג	דואג
כד 8	מן (המערה)	מ (המערה)
18	ואת	ואתה

מראה המקום	כתיב	קרי
כה 18	אבוגיל	אַבְגִּיל
18	עשוות	עֲשׂוּיֹת
34	ותבאתי	וְתִבְאֵת
כז 8	והגרזי	וְהִגְרִי
שמואל ב		
ג 2	וילדו	וַיִּלְדּוּ
3	לאביגל	לְאַבִּיגַיִל
15	לוש	לִישׁ
ה 8	שנאו-	שְׁנוֹאִי-
יג 37	עמיחור	עֲמִיחֹר
יד 7	שום	שִׁים
30	והוצתיה	וְהִצִּיתָהּ
טו 8	ישיב	יָשׁוּב
20	אנועך	אַנְיַעֲךָ
28	בעברות-	בְּעִבְרוֹת-
יח 3	לעזיר	לְעִזּוֹר
כ 5	וייחר	וַיִּיחָר
14	ויקלהו	וַיִּקְלְהוּ
25	ושיא	וּשְׂאָא
כא 6	ינתן	יִתֵּן
9	והם	וְהֵם
12	תלום	תִּלְאוּם
12	שם	שָׁמָּה
16	וישבו	וַיֵּשְׁבוּ
20	(איש) מדין	(אִישׁ) מִדְּוִן
21	שמעי	שְׁמַעִיָּה
כג 9	דדי	דָּדוֹ
20	האריה	הָאֲרִי
35	חצרו	חֲצֵרִי
כד 16	האורנה	הָאֲרוֹנָה
18	ארניה	אֲרוֹנָה

מראה המקום	כתיב	קרי
מלכים א		
ו 5, 6, 10	(ה)היצוע	(ה)יציע
21	ברתיקות	ברתוקות
ז 12	בהשדה	בשדה
23	וקוה	וקו
ט 15	לגיד	להגיד
18	תמר	תדמר
יד 2	אתי	את
25	שושק	שישק
טו 15	וקדשו-	וקדשי-
טז 34	שגיב	שגוב
יז 14	תתן-	תת-
כ 41	מעל-	מעלי-
כב 49	נשברה	נשברו
מלכים ב		
ב 16	הגיאות	הגיאיות
ד 2	לכי	לך
3	שכנכי	שכנך
5	מיצקת	מוצקת
7	נשיכי	נשיך
7	בניכי	ובניך
16, 23; ח 1	(ו)אתי	(ו)את
ד 23	הלכתי	הלכת
ה 12	אבנה	אמנה
25	מאן	מאין
ח 17	שנה	שנים
ט 37	והית	והיתה
יא 2	הממותים	המומתים
4, 9, 10, 15	המאיות	המאות
יב 12	על-יד-	על-ידי-
12	הפקדים	המפקדים
יד 6	ימות	יومت

מראה המקום	כתיב	קרי
טז 18	מיסך־ (השבת)	מוסך־ (השבת)
יז 13	נביאו	נְבִיאִי
31	ספרים	סִפְרֵי־
כג 36	זבירה	זְבוּדָה
כד 15	אולי	אֵילִי
	(הארץ)	(הארץ)
18	חמיטל	חֲמוּטָל
כה 17	אמה	אַמּוֹת

III תחביר : 93x

מראה המקום	כתיב	קרי
בראשית		
לט 20	אסורי־	אַסִּירִי־
ויקרא		
כא 5	יקרחה	יִקְרָחוּ
במדבר		
א 16	קריאי־	קְרוּאִי־
כו 9	קרואי־	קְרוּאִי־
דברים		
ה 9	מצותו	מִצְוָתִי
יהושע		
ג 16	באדם	מֵאָדָם
ד 18	בעלות	כְּעִלּוֹת
ה 1	עברנו	עָבָרָם
ו 5	בשמעכם	בְּשִׁמְעֵכֶם
7	ויאמרו	וַיֹּאמְרוּ

מראה המקום	כתיב	קרי
ז 21	ואראה	וֹאֲרָא
ט 7	ויאמרו	וַיֹּאמְרוּ
טו 47	הגבול	הַגְּדוּל
63	יוכלו	יִכָּלוּ
יח 19	תצאתיו	תִּצְאוֹת
	(הגבול)	(הגבול)
יט 22	ושחצומה	וְשַׁחְצִימָה
29	ויהיו	וְהָיוּ
כב 7	מ(עבר)	ב(עבר)
כד 3	וארב	וְאֲרָבָה
8	ואבאה	וְאָבֵא
15	ב(עבר)	מ(עבר)
שופטים		
א 27	יושב-	יוֹשֵׁבִי-
ו 5	יבאו	וּבָאוּ
טז 18	לה	לִי
21, 25	האסירים	הָאֲסוּרִים
25	כי (טוב)	כְּ(טוב)
יט 3	להשיבו	לְהַשִּׁיבָה
25	ב(עלות)-	בְּ(עֲלוֹת)-
שמואל א		
ט 26	הגג	הַגָּגָה
יא 6	ב(שמעו)	כְּ(שָׁמְעוּ)
9	ב(חם)	כְּ(חָם)
יג 19	אמר	אָמַר
יד 32	שלל	הִשְׁלַל
טו 16	ויאמרו	וַיֹּאמְרוּ
יז 7	וחץ (חניתו)	וַעֲץ (חניתו)
יח 9	עון	עוֹן
כ 2	(לו) עשה	(לא) יַעֲשֶׂה
24	על-	אֶל-
כב 17	אזנו	אָזְנִי

מראה המקום	כתיב	קרי
כו 22	החנית (המלך)	חַנִּית (המֶלֶךְ)
כז 4	יוסף	יֹסֵף
שמואל ב		
א 8	ויאמר	וַיֹּאמֶר
ה 8	שנאו	שָׂנְאוּ
	(נפש דוד)	(נפש דוד)
24	בשמעך	בְּשִׁמְעֶךָ
י 9	(בחורי)	(בְּחוּרֵי)
	בישראל	יִשְׂרָאֵל
יב 22	יחנני	וַיַּחֲנֵנִי
24	ויקרא	וַתִּקְרָא
יד 30	(לכו) והוצתיה	(לכו)
טז 2	ולהלחם	וְהִצִּיתוּהָ
10	כי	וְהִלָּחֵם
10	וכי	כֹּה
יז 12	באחת־	כִּי
יח 8	נפצות	בְּאַחַד־
יט 32	(בירדן)	נִפְּצוֹת
41	ויעברו	הַ(יַרְדֵּן)
כא 4	לי	וַיַּעֲבְרוּ
9	תחלת־	לָנוּ
כב 8	ותגעש	בְּתַחֲלַת־
51	מגדיל	וַיִּתְּגַעֵשׂ
כג 8	אחד	מִגְדֹּל
37	נשאי	אַחַת
	(כלי יואב)	נִשְׂאֵי
מלכים א		
א 37	יהי	(כלי יואב)
ד 7	אחד	יִהְיֶה
ז 20	שבכה	הָאֶחָד
		הַשְּׂבָכָה

מראה המקום	כתיב	קרי
45	(הכלים) האהל	(הכלים)
		הָאֵלָה
יב 3, 21	ויבאו	וַיָּבֹאוּ
טו 18	בית מלך	בֵּית הַמֶּלֶךְ
טז 26	ובחטאתיו	וּבַחַטָּאתַי
יז 15	הוא־והיא	הִיא־וְהוּא
יט 4	אחת	אֶחָד
כא 8	הספרים	סְפָרִים
מלכים ב		
ד 7	בניכי	וּבְנֵיךָ
ז 13	ההמון (ישראל)	הַמֶּהוּן
		(ישראל)
ט 33	שמטהו	שִׁמְטוֹהָ
יא 1	ו(ראתה)	רָאִתָּהּ
20	בית מלך	בֵּית הַמֶּלֶךְ
יב 10	ב(ימין)	מִ(יְמִין)
יד 7	בגי־המלח	בְּגִי־מִלְחָמָה
13	ויבאו	וַיָּבֹאוּ
טו 25	בית־מלך	בֵּית־הַמֶּלֶךְ
טז 15	ויצוהו	וַיִּצְוֶהוּ
	(המלך אחז)	(המלך אחז)
17	ואת	אֶת־
יז 16	שנים (עגלים)	שָׁנִים (עֲגָלִים)
31	אלה־	אֱלֹהֵי־
יט 23	ברכב (רכבי)	בָּרֶכֶב (רֶכְבִּי)
כ 18	יקח	יִקַּח
כב 5	ב(בית־)	(בֵּית־)
כג 10	בגי בני־הנם	בְּגִי בְנֵי־הַנָּמִם
33	ב(מלך)	מִ(מֶלֶךְ)
כד 10	עלה	עָלוּ
14	עשרה	עֶשְׂרֵת
	(אלפים)	(אלפים)

IV מילון וסגנון: 42x

מראה המקום	כתיב	קרי
דברים		
כח 27	עפלים	טַחֲרִים
30	ישגלנה	יִשְׁכַּבְנָה
יהושע		
ו 13	הולך ותקוע	הֵלֹךְ וּתְקוֹעַ
ח 16	בעיר	בְּעִי
שמואל א		
ד 13	יך (דרך)	יך (דרך)
ה 6, 9, 12	(ב)עפלים	(פ)טַחֲרִים
ו 4, 5	עפלי(כס)	טַחֲרִי(כס)
יד 32	ויעש	וַיַּעַשׂ
יז 23	ממערות	מִמְעָרוֹת
כה 3	כלבו	כָּלְבִי
שמואל ב		
ג 25	מבואך	מִבְּאֵךְ
יב 9	בעינו	בְּעֵינִי
31	במלכן	בְּמֶלֶכְךָ
יד 22	עבדו	עֲבַדְךָ
טז 12	בעוני	בְּעֵינִי
יח 13	בנפשו	בְּנַפְשִׁי
כ 23	הכרי	הַכֹּרֵתִי
כב 15	ויהמם	וַיִּהְיֶה
כב 33	דרכו	דֶּרֶכִּי
34	רגליו	רַגְלִי
כג 8	העצנו	הָעֵצָנִי
13	שלשים	שְׁלוֹשָׁה
18	השלשי	הַשְּׁלִישִׁי
20	(בן־איש) חי	(בֶּן־אִישׁ) חַיִּל
21	אשר (מראה)	אִישׁ (מֵרָאָה)

מראה המקום	כתיב	קרי
מלכים א		
א 47	אלהיך	אֱלֹהִים
ה 17	רגלו	רַגְלִי
יב 33	מלבד	מִלְבּוֹ
כב 49	עשר	עֶשֶׂה
מלכים ב		
ג 24	ויבו	וַיָּבֹוּ
ו 25	חרי (יונים)	חֲרִי (יוֹנִים)
ט 37	והית	וְהִיתָה
י 7	למחראות	לְמוֹצָאוֹת
טז 6	וארמים	וְאַרְמִים
יז 21	וידא	וַיִּדַּח
יח 27	חריהם	חֲרֵיהֶם
27	שניהם	מִיָּמִי רַגְלֵיהֶם
כ 4	העיר	חָצֵר
	(התיכונה)	(התיכונה)
כא 12	שמעיו	שְׁמָעָה

היקריות הכו"ק שמחוץ לקורפוס הנחקר
היקריות הכו"ק שבספר ישעיהו (מהסיבה הנבואה)
סה"כ 46 היקריות כו"ק

מראה המקום	כתיב	קרי
ג 15	מלכם	מֶה־לְכֶם
16	נטוות	נְטוּיֹת
ה 29	ושאג	יִשְׁאָג
ט 2	לא	לוֹ
6	למרבה	לְמִרְבָּה
י 6	ולשימו	וּלְשׁוֹמוֹ
13	ועתידתיהם	וְעִתּוֹדִתֵיהֶם
32	בית-ציון (הר)	בֵּית־צִיּוֹן (הר)

מראה המקום	כתיב	קרי
יב 5	מידעת	מודעת
יג 16	תשגלנה	תשכבנה
טז 3	הביאו	הביאי
כג 12	כתיים	כתים
13	בחיניו	בחוניו
כה 10	במי-	במו-
כו 20	דלתיך	דלתך
כח 15	שיט	שוט
15	עבר	יעבר
כט 12	(יודע) הספר	(יודע) ספר
ל 32	בה	בם
33	הוא	היא
לב 7	ענוים	עניים
15	וכרמל	והכרמל
לו 12	חראיהם	צואתם
12	שיניהם	מימי-רגליהם
לז 30	ואכול	ואכלו
לט 2	נכתה	נכתו
מא 23	ונרא	ונראה
מב 20	ראית	ראות
24	למשושה	למששה
מד 24	מי-אתי	מאתי
מה 2	אושר	אישר
מו 11	איש (עצתו)	(איש) עצתי
מז 13	הברו-	הבריי-
מט 5	לא	לו
6	ונצירי-	ונצורי-
13	יפצחו	ופצחו
נב 2	התפתחו	התפתחי
נד 16	הן	הנה
נה 13	תחת	ותחת
נז 19	נוב (שפתים)	ניב
ס 21	מטעו	מטעי
סב 3	וצנוף	וצניף

מראה המקום	כתיב	קרי
סג 9	לא	לו
סה 4	ופרק-	ומרק-
7	על-	אל-
סו 17	אחד	אחת

לצורך הבדיקה הסטטיסטית נדגמו 50% מכלל ההיקריות של הכו"ק שבספר ישעיהו (23x=) להלן פירוט ההיקריות שעלו על פי גורל ושיוכן לתחומי הלשון השונים. מקרא: כ = כתיב; צ = צורות; ת = תחביר; מ = מילון וסגנון.

מראה המקום	כתיב	קרי	תחום הלשון
ג 15	מלכם	מה-לכם	כ
16	נטוות	נטויות	צ
ה 29	ושאג	ישאג	ת
ט 2	לא	לו	כ
6	לסרבה	למרבה	כ
י 6	ולשימו	ולשומו	צ
13	ועתידתיהם	ועתודתיהם	צ
יב 5	מידעת	מודעת	צ
יג 16	תשגלנה	תשכבנה	מ
כג 12	כתיים	כתים	צ
כט 12	(יודע) הספר	(יודע) ספר	ת
ל 33	הוא	היא	צ
לב 15	וכרמל	והכרמל	ת
לו 12	חראיהם	צואתם	מ
12	שיניהם	מימיה	מ
		רגליהם	
לט 2	נכתה	נכתו	כ
מא 23	ונרא	ונראה	ת
מה 2	אושר	אישר	צ
מז 13	הברו-	הברי-	צ
מט 5	לא	לו	כ

מראה המקום	כתיב	קרי	תחום הלשון
נה 13	תחת	וְתַחַת	ת
סג 9	לא	לו	כ
סה 7	על-	אֶל-	ת

סיכום כללי

כתיב	6x
צורות	8x
תחביר	6x
מילון וסגנון	3x

היקריות הכו"ק שבספר איוב (מחטיבת החכמה)
סה"כ 43 היקריות כו"ק

מראה המקום	כתיב	קרי
א 10	את	אַתָּה
ב 7	עד	וְעַד
ה 18	וידו	וַיִּדּוּ
ו 2	והיתי	וַהֲיִתִּי
29	ושבי	וְשָׁבוּ
ז 1	על-	עָלַי-
5	וגיש	וַיִּגֹּשׁ
ט 30	במו-	בְּמִי-
י 20	יחדל	וַיִּחַדֵּל
20	ישית	וְשִׁית
יג 15	לא	לו
טו 22	וצפו	וַיִּצְפוּ
טז 16	חמרמרה	חֲמַרְמָרָה
יט 29	שדין	שִׁדְיִן

מראה המקום	כתיב	קרי
כ 11	עלומו	עֲלוּמִיו
כא 13	יבלו	יִבְלוּ
20	עינו	עֵינָיו
כד 1	וידעו	וַיֵּדְעוּ
6	יקצירו	יִקְצְרוּ
כו 12	ובתובנתו	וּבְתוֹבְנָתוֹ
14	דרכו	דִּרְכּוֹ
14	גבורתו	גְּבוּרָתוֹ
כז 15	שרידו	שְׂרִידוֹ
ל 22	תשווה	תִּשְׁוֶה
לא 11	הוא	הִיא
11	והיא	וְהוּא
20	חלצו	חִלְצוּ
לג 19	ורוב	וְרֹב
21	ושפי	וְשָׁפוּ
28	נפשי	נַפְשׁוֹ
28	וחיתי	וְחַיָּתוֹ
לז 12	בתחבולתו	בְּתַחְבּוּלָתוֹ
לח 1	מן הסערה	מִן הַסַּעֲרָה
12	ידעתה שחר	יָדַעְתָּ הַשַּׁחַר
41	ילדו	יֶלְדוֹ
לט 12	ישוב	יָשִׁיב
26	כנפו	כְּנָפָיו
מ 6	מן סערה	מִן סַעֲרָה
17	פחדו	פָּחַדוֹ
מא 4	לא-	לו-
מב 2	ידעת	יָדַעְתִּי
10	שבית	שְׁבוּת
16	וירא	וַיֵּרָא

לצורך הבדיקה הסטטיסטית נדגמו (במדגם מקרי מייצג) 50% מכלל ההיקריות של הכתיב והקרי שבספר איוב ($22x=$).
להלן פירוט ההקריות שעלו במדגם ושיוכך לתחומי הלשון השונים.

מראה המקום	כתיב	קרי	תחום הלשון
ב 7	עד	וְעַד	ת
ו 2	והיתי	וְהִיְתִי	צ
ז 1	על־	עַל־	צ
ט 30	במו־	בְּמו־	מ
יג 15	לא	לוֹ	כ
טו 22	וצפו	וְצָפוּ	צ
טז 16	חמרמרה	חֲמַרְמָרוּ	צ
כ 11	עלומו	עֲלוּמִיו	כ
כא 13	יבלו	יִכְלוּ	מ
כד 6	יקצירו	יִקְצִירוּ	צ
כז 15	שרידו	שְׂרִידוֹ	כ
לא 11	הוא [...]	הִיא [...]	ת
	והיא	וְהִיא	
11	והיא	וְהִיא	ת
לג 28	נפשי	נַפְשִׁי	ת
28	וחיתי	וְחִיְתִי	ת
לז 12	בתחבולתו*	בְּתַחְבּוּלְתִּיו	ת+כ
לח 1	מן סערה	מִן הַסַּעֲרָה	כ
12	ידעתה שחר	יָדַעְתָּ הַשַּׁחַר	כ
לט 12	ישוב	יְשׁוּב	צ
מב 10	שבית	שְׁבוּת	צ
16	וירא	וַיֵּרָא	ת

סיכום כללי

*6x	כתיב
8x	צורות
*7x	תחביר
2x	מילון וסגנון

* היקרות אחת משותפת לכתיב ולתחביר (איוב לז 12)

היקריות הכתיב והקרי שבספר תהלים (מחטיבת השירה המזמורית)
סה"כ 59 היקריות כו"ק

מראה המקום	כתיב	קרי
ה 9	הושר	הִי־שֶׁר
ו 4	ואת	וְאֶתָּה
ט 13	(צעקת) עניים	(צעקת) עֲנָוִים
19	(תקות) עניים	(תקות) עֲנָיִים
י 10	ודכה	יִרְכֶּה
10	חלכאים	חַל כָּאִים
12	עניים	עֲנָוִים
יא 1	נודו	נֹרִי
יז 11	סבבוני	סִבְּבוּנִי
14	וצפינך	וְצַפֹּנְךָ
כא 2	יגיל	יִגַּל
לט 1	לידיתון	לִידוּתוֹן
מא 3	יאושר	וְאֶשֶׁר
מט 15	וצירם	וְצוֹרֵם
נא 4	הרבה	הֶרֶב
נד 7	ישוב	יָשִׁיב
נה 16	ישימות	יִשִּׁי מְוֹת
נו 7	יצפינו	יִצְפֹּנוּ
נח 8	חצו	חָצִיו
נט 11	(אלהי) חסדו	חֶסֶדִי
16	ינועון	יְנִיעוֹן
ס 7	ועננו	וְעַנֵּנִי
סו 7	ירימו	יִרְמוּ
עא 12	חיתה	חוֹשָׁה
20	הראיתיני	הִרְאִיתַנִּי
20	תחינו	תַּחֲיִנִי
עב 17	ינין (שמו)	יָנוּן
עג 2	נטוי	נָטִיו
2	שפכה	שִׁפְכוּ
10	ישיב	יָשִׁיב
16	היא	הוּא

מראה המקום	כתיב	קרי
עד 6	ועת	וְעֵתָה
11	חוקך	חִיקְךָ
עז 1	ידיתון	יְדוּתוֹן
12	אזכיר	אֶזְכֹּר
20	ושבילך	וּשְׁבִילְךָ
עט 10	בגיים	בַּגּוֹיִם
פה 2	שבות	שְׁבִית
פט 18	תרים	תָּרוֹם
29	אשמור- (לו)	אֶשְׁמֹר-
צ 8	שת	שִׁתָּה
צב 16	עלתה	עוֹלָתָהּ
ק 3	ולא	וְלֹא
קב 24	כחו	כַּחֲסִי
קה 18	רגליו	רַגְלָיו
28	דבריו	דְּבָרָיו
קיט 79	וידעו-	וַיִּדְעוּ-
147	לדברך	לְדַבְּרְךָ
161	ומדברך	וּמִדְּבָרְךָ
קכג 4	לגאיונים	לְגַאֲיֵי יוֹנִים
קכו 4	שבותנו	שְׁבִיתָנוּ
קכט 3	למענותם	לְמַעֲנֵתָם
קלט 6	פלאיה	פְּלִאָהּ
16	ולא	וְלֹא
קמ 10	יכסומו	יְכַסִּימוּ
11	ימיטו	יְמוּטוּ
13	ידעת	יִדְעָתִי
קמ 6	וגדלותיך	וּגְדוּלָתְךָ
קמח 2	צבאו	צִבְאָיו

לצורך הבדיקה הסטטיסטית נדגמו 50% מכלל ההיקריות של הכתיב והקרי שבספר תהלים (=30x). להלן פירוט ההיקריות שעלו במדגם.

מראה המקום	כתיב	קרי	תחום הלשון
ט 13	(צעקת) עניים	(צעקת) עֲנָוִים	מ
19	(תקות) עניים	(תקות) עֲנָיִים	מ
י 10	חלכאים	חַל כָּאִים	כ
כא 2	יגיל	יִגַּל	ת
מא 3	י אשר	וְאֶשֶׁר	ת
נא 4	הרבה	הֶרֶב	ת
נד 7	ישוב	יָשִׁיב	צ
נה 16	ישימות	יְשִׁי מָוֶת	כ
נו 7	יצפינו	יִצְפּוּנוּ	צ
נט 16	ינועון	יִנְעוֹן	צ
עא 12	חישה	חוֹשָׁה	צ
עג 2	שפכה	שִׁפְכוּ	צ
10	ישיב	יָשִׁיב	צ
16	היא	הוּא	ת
עד 6	ועת	וְעֵתָהּ	כ
עז 12	אזכיר	אֶזְכֹּר	צ
עט 10	בגיים	בְּגוּיִם	כ
פה 2	שבות	שְׁבִיתָה	צ
צב 16	עלתה	עָלָתָהּ	צ
ק 3	ולא	וְלֹא	כ
קה 18	רגליו	רַגְלָיו	מ
28	דבריו	דְּבָרָיו	ת
קיט 79	וידעו-	וַיֵּדְעוּ-	צ
147	לדברך	לְדַבְּרְךָ	ת
161	ומדברך	וּמִדְּבָרְךָ	ת
קכג 4	לגאיונים	לְגֵאֵי יוֹנִים	כ
קכו 4	שבותנו	שְׁבִיתָנוּ	צ
קמ 11	ימיטו	יְמוּטוּ	צ
13	ידעת	יָדַעְתִּי	כ
קמח 2	צבאו	צְבָאוֹ	כ

סיכום כללי

8x	כתיב
12x	צורות
7x	תחביר
3x	מילון וסגנון

היקרויות הכתיב והקרי שבספר דברי הימים (מחטיבת ההיסטוריוגרפיה II)
סה"כ 52 היקרויות כו"ק

מראה המקום	כתיב	קרי
דהי"א		
א 46	עיות	עִוִּית
51	עליה	עֲלָה
ב 55	ישבו-	יִשְׁבִּי-
24	הודוהו	הוֹדִוְהוּ
ד 7	יצחר	וְצַחַר
20	ותולון	וּתִילוֹן
41	המענינים	הַמַּעֲנִינִים
ו 11	בנו (אלקנה)	בְּנֵי (אֶלְקָנָה)
20	בן ציף	בֶּן צוֹף
ז 1	ישיב (ושמרון)	יִשׁוּב
10	יעיש	יַעוּשׁ
31	ברזות	בְּרִזִּית
34	יחבה	וְחִבָּה (וָאֵרֶם)
ח 25	ופניאל	וּפְנוּאֵל
ט 4	בנימן- (בני פרץ)	בְּנֵי־מֶן (בְּנֵי פֶרֶץ)
33	פטירים	פְּטוּרִים
35	יעואל	יַעִיָּאֵל
יא 11	(ראש) השלושים	(רָאֵשׁ) הַשְּׁלִישִׁים
20	ולא	וְלֹא
44	ויעואל	וַיַּעִיָּאֵל
יב 3	ויזואל	וַיִּזְאֵל
6	החריפי	הַחֲרוּפִי
16	(על-כל)גדיתיו	גְּדוּתִיו

מראה המקום	כתיב	קרי
19	(ראש) השלושים	(ראש) השלישים
יד 1	חירם	חורם
כ 5	(בן) יעור	(בן) יַעִיר
כב 7	בנו	בְּנִי
כג 9	שלמות	שְׁלֵמִית
כד 24	שמור	שָׁמִיר
כו 25	ושלמות	ושְׁלֵמִית
כז 12	לבן ימיני	לְבָן יְמִינִי
29	שטרי	שָׁרְטִי
כט 16	היא	הוא
דהי"ב		
ד 11	חירם	חורם
ט 10	חירם	חורם
29	יעדי (החזה)	יעֵדוֹ
יא 18	מחלת בן־ירימות	מחלת בְּת־יְרִימוֹת
יג 19	עפרון	עֶפְרָיִן
יז 8	ושמרימות	ושְׁמִרְמוֹת
יח 8	מיכהו	מִיכָהוּ
כד 27	ורב	יָרֵב
כו 11	יעואל	יַעֲיָאֵל
21	(בית־) החפשות	(בית) הַחֲפָשִׁית
כט 8	לזועה	לְזַעוּהָ
13	ויעואל	וַיַּעֲיָאֵל
14	יחואל	יַחֲיָאֵל
לב 21	ומיציאו (מעיו)	וּמִיִּצְיָאִי (מַעִיּוֹ)
לג 16	ויכן	וַיִּכֶן
לד 6	בחר בתיהם	בְּחָרְבְּתֵיהֶם
9	וישבי	וַיֵּשְׁבוּ (ירושלים)
	(ירושלים)	
לה 3	המבונים	הַמְּבִנִים
4	והכנונו	וְהַנְּכִינוֹ

לצורך הבדיקה הסטטיסטית נדגמו במדגם מקרי מייצג 50% מכלל ההיקריות של הכתיב והקרי שבספר דברי הימים (=26x).
להלן פירוט ההיקריות שעלו במדגם.

מראה המקום	כתיב	קרי	תחום הלשון
דהי"א			
ב 55	ישבו-	ישבִי-	צ
ז 10	יעיש	יעוש	צ
ח 25	ופניאל	ופנואל	צ
ט 4	בנימן-	בני מן-	כ
	(בני-פרץ)	(בני-פרץ)	
33	פטירים	פטורים	צ
35	יעואל	יעיאל	צ
יא 11	(ראש)	(ראש)	מ
	השלושים	השלישים	
20	ולא	ולו	כ
יב 3	ויזואל	ויזאל	צ
16	(על-כל)גדיתיו	גדוֹתִיו	צ
יד 1	חירם	חורם	צ
כ 5	(בן) יעור	(בן) יָעִיר	צ
כב 7	בנו	בני	ת
כד 24	שמור	שִׁמִּיר	צ
כז 12	לבנ ימיני	לִבֵּן יְמִינִי	כ
29	שטרי	שָׁרְטִי	צ
כט 16	היא	הוא	ת
דהי"ב			
ט 10	חירם	חורם	צ
29	יעדי	יָעֵדוּ	צ
יח 8	מיכהו	מִיכָהוּ	צ
כד 27	ורב	יִרְבֵּ	ת
כט 8	לזועה	לִזְעוּהָ	צ
14	יחואל	יְחִיאל	צ
לב 21	ומיציאו	וּמִצִּיאי	צ
	(מעיו)	(מעיו)	

מראה המקום	כתיב	קרי	תחום הלשון
לג 16	ויכן	ויכן	מ
לד 6	בחר בתיהם	בחר בתיהם	כ

סיכום כללי

כתיב	4x
צורות	17x
תחביר	3x
מילון וסגנון	2x

רשימת הקיצורים

קיצורים כלליים

א	כ"י ארם צובה	נ'	שם נקבה
א"מ	אנציקלופדיה מקראית	נוה"מ	נוסח המסורה
א"ע	האנציקלופדיה העברית	נו"ש	נוסח השומרוני
ד"ה	דיבור המתחיל	צ"י	צירוף יחס
דקה"ט	ספר דקדוקי הטעמים	צ"פ	צירוף פועלי
ז'	שם זכר	צ"ש	צירוף שמני
כ'	כתיב	ק'	קרי
כו"ק	כתיב וקרי	ש"פ	שם פרטי
ל	כ"י לנינגרד B19 ^A	ש"ע	שם עצם
ל"ז	לשון זר	ת"א	תרגום אונקלוס
ל"נ	לשון נקבה	תה"ש	תרגום השבעים
מגי"א	מגילת ישעיהו א (ממדבר יהודה)	ת"י	תרגום יונתן
מגי"ב	מגילת ישעיהו ב (ממדבר יהודה)		

סימנים

//	מקביל ל-
≠	אינו מקביל ל-
∅	'אפס' דקדוקי
*	צורה משוערת/משוחזרת
^	צורת הפסק
	ניקוד של הפסק
/	חילוף בין צורות (על פי רוב כ"ק' = חילוף בין כתיב לקרי)
<	הופך ל-
>	נובע מ-

קיצורים של שמות כתבי העת, הספרים והסדרות

AB	The Anchor Bible
AION	<i>Annali dell' Instituto Orientale di Napoli (Nuova Serie)</i>
BA	<i>The Biblical Archaeologist</i>
BASOR	<i>Bulletin of the American Schools of Oriental Research</i>
BH	<i>Biblia Hebraica</i>
BHS	<i>Biblia Hebraica Stuttgartensia</i>
DJD	Discoveries in the Judaean Desert (of Jordan)
EJ	<i>Encyclopaedia Judaica, Jerusalem 1971</i>
HTR	<i>Harvard Theological Review</i>
HUCA	<i>Hebrew Union College Annual</i>
ICC	The International Critical Commentary
IOS	<i>Israel Oriental Studies</i>
JANES	<i>Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University</i>
JAOS	<i>Journal of the American Oriental Society</i>
JBL	<i>Journal of Biblical Literature</i>
JSOT	<i>Journal for the Study of the Old Testament</i>
KTU	M. Dietrich, O. Loretz and J. Sanmartin, <i>Die Keilalphabetischen Texte aus Ugarit²</i> (<i>The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit Ras ibn Hani and Other Places</i>), Münster 1995
OTS	<i>Oudtestamentische Studiën</i>
VT	<i>Vetus Testamentum</i>
VTs	<i>Vetus Testamentum Supplements</i>

קיצורים ביבליוגרפיים

אביגד, פלאוגרפיה = נ' אביגד, 'הפאליאוגרפיה של מגילות ים המלח ותעודות קרובות',
ידין ורבין, מחקרים, עמ' 107–139

אבי-יונה, גאוגרפיה היסטורית = מ' אבי-יונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל למן
שיבת-ציון ועד ראשית הכיבוש הערבי⁴, ירושלים תשמ"ד

אבינרי, היכל רש"י = י' אבינרי, היכל רש"י², א–ב, ירושלים תש"ס–תשמ"ה

אבישור, כתובות פניקיות = י' אבישור, כתובות פניקיות והמקרא, א–ב, ירושלים תשל"ט

אבישור, מילים וצירופים = י' אבישור, 'מילים וצירופים מהמקרא לאור מקביליהם באכדית',
שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום ב (תשל"ז), עמ' 11–19

אבישור, סמיכות הנרדפים = י' אבישור, סמיכות הנרדפים במליצה המקראית: דפוסי סגנון
במליצת המקרא וגלגוליהם בספרות העברית (והארמית) הבתר-מקראית, ירושלים
תשל"ז

אבישור, צמדי המילים = י' אבישור, 'צמדי המילים במקרא ומקביליהם בספרות השמית של
המזרח הקדמון', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ד

אבישור, שירת המזמורים = י' אבישור, עיונים בשירת המזמורים העברית והאוגריתית,
ירושלים תשמ"ט

אבן ג'נאח, הרקמה = ר' יונה אבן ג'נאח, ספר הרקמה (כתאב אללמע)², א–ב, תרגם
ר' יהודה אבן תבון, מהדורת מ' וילנסקי, ירושלים תשכ"ד

אבן ג'נאח, שורשים = ר' יונה אבן ג'נאח, ספר השרשים, תרגם ר' יהודה אבן תבון, מהדורת
ב"ז באכר, ירושלים תשכ"ו (ברלין תרנ"ו)

אבן-שושן, קונקורדנציה = א' אבן-שושן, קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים,
א–ג, ירושלים תשמ"ב

אברמסקי, מלכות = ש' אברמסקי, מלכות שאול ומלכות דוד: ראשית המלוכה בישראל
והשפעתה לדורות, ירושלים תשל"ז

אגמון-פרוכטמן, הידוע והסתום = מ' אגמון-פרוכטמן, הידוע והסתום: קטגוריות של ידוע
ותיחום בעברית הישראלית, תל אביב תשמ"ב

אהוביה, ישב-שוב = א' אהוביה, 'והנה "ישב" ו-"שוב" כמו "יטב" ו-"טוב"', לשוננו לט
(תשל"ה), עמ' 21–36

אהרוני, אטלס = י' אהרוני, אטלס כרטא לתקופת המקרא, ירושלים תשל"ד

אהרונ, ארכאולוגיה = י' אהרונ, הארכאולוגיה של ארץ-ישראל, ירושלים תשל"ח
 אהרונ, ארץ ישראל = י' אהרונ, ארץ-ישראל בתקופת המקרא: גיאוגרפיה היסטורית,
 ירושלים תשכ"ג

אהרונ, ערד = י' אהרונ, כתובות ערד, ירושלים תשל"ו
 אולברייט, מתקופת האבן = ו"פ אולברייט, מתקופת האבן ועד הנצרות, ירושלים תשכ"ח
 אולירי, דקדוק משווה = De Lacy O'Leary, *Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Amsterdam 1969

אורלינסקי, כתיב-קרי = H. M. Orlinsky, 'The Origin of the Kethib-Qere System: A New Approach', *VT* 7 (1960), pp. 184–192

אורמן, גולן = ד' אורמן, 'לשימושי השם גולן בכתבי יוסף בן מתתיהו', א' רפופורט (עורך),
 יוסף בן מתתיהו: היסטוריון של ארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ג, עמ' 7–12

אזר, תחביר = מ' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה
 אחיטוב, אסופת כתובות = ש' אחיטוב, אסופת כתובות עבריות מימי בית-ראשון וראשית
 ימי בית-שני, ירושלים תשנ"ג

אחיטוב, יהושע = ש' אחיטוב, יהושע (מקרא לישראל), תל אביב וירושלים תשנ"ו
 אחיטוב, שריה = ש' אחיטוב, 'שְׁרָיָה, שְׁרָיָהוּ', א"מ, ח, טורים 392–394
 איילון ושנער, מילון ערבי = ד' איילון ופ' שנער, מילון ערבי-עברי ללשון הערבית החדשה,
 ירושלים תשמ"א

אייספלדט, מבוא = O. Eissfeldt, *The Old Testament: An Introduction*, New York and
 Evanston 1965

אילת, שמואל = מ' אילת, שמואל וכינון המלוכה בישראל, ירושלים תשנ"ח
 אלוני, הבלשנות = נ' אלוני, הבלשנות העברית בטבריה, ירושלים תשנ"ה
 אלוני, פרקי רס"ג = נ' אלוני, מחקרי לשון וספרות, א: פרקי רב סעדיה גאון, ירושלים
 תשמ"ו

אלוני, רשימת מונחים = נ' אלוני, 'רשימת מונחים קראית מהמאה השמינית', כתבי החברה
 לחקר המקרא בישראל (תשכ"ד: לזכר ד"ר ירוחם פישל קורנגריין, נשיאה הראשון
 של החברה לחקר המקרא), עמ' 224–363

אליצור, שופטים = י' אליצור, ספר שופטים (דעת מקרא), ירושלים תשל"ו
 אליצור וקיל, אטלס = י' אליצור וי' קיל (עורכים), אטלס דעת מקרא, ירושלים תשנ"ג
 אנדרסן, המשפט = F. I. Andersen, *The Sentence in biblical Hebrew*², The Hague, Paris
 and New York 1980

אפעל, כעיר נצורה = י' אפעל, כעיר נצורה: המצור וגילוייו במזרח הקדום, ירושלים תשנ"ז
 אפשטיין, הגיוני לשון = י' אפשטיין, הגיוני לשון, תל אביב תש"ז

אפשטיין, מבוא = י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה³, א-ב, ירושלים תש"ס
 אשל, הסופית - יה = ב"צ אשל, 'הסופית - יה' בשמות פרטיים בעברית המקראית: האם
 תיאופורית היא?', דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי יהדות, ד, ירושלים תשכ"ט,

- אשל, יישובי היהודים = כ"צ אשל, יישובי היהודים בבבל בתקופת התלמוד: אונומסטיקון תלמודי, ירושלים תשל"ט
- אשל, להגים והגיות = כ"צ אשל, 'להגים והגיות לפי שמות שבמקרא', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל ח (תש"ך): מוגש לכבוד הפרופ' נ"ה טור-סיני למלאת לו שבעים שנה), עמ' 243–278
- אשל, מחקר סמנטי = כ"צ אשל, 'מחקר סמנטי בתחום "המגורים" בעברית המקראית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ל
- אשל, סמנטיקה = כ"צ אשל, 'סמנטיקה של "עיר" בלשון המקרא', בית מקרא יח (תשל"ג), עמ' 327–341
- H. Bauer and P. Leander, *Grammatik der Historische Hebräischen Sprache des Alten Testamentes*, Hildesheim 1965 (Halle 1922)
- J. Barr, *Comparative Philology and the Text of the Old Testament*, = באר, בלשנות משווה, Oxford 1968
- J. Barr, *The Variable Spellings of the Hebrew Bible*, Oxford 1989 = באר, כתיב
- J. Barr, 'A New Look at Kethib-Qere', *OTS* 21 (1981), pp. 19–37 = באר, כתיב-קרי
- J. Barr, *The Semantics of Biblical Language*, London 1961 = באר, סמנטיקה
- J. Barth, *Die Pronominalbildung in den Semitischen Sprachen*, = בארת, הכינוי, Hildesheim 1967
- J. Barth, *Nominalbildung in de Semitischem Sprachen*, Hildesheim 1967 = בארת, השם
- F. Brown, S. R. Driver and C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*⁸, Oxford 1975 = בד"ב, מילון
- A.S. Badillos, *A History of the Hebrew Language*, trans. J. Elwolde, = בדיוס, היסטוריה, Cambridge 1993
- בובר, דרכו של מקרא = מ' בובר, דרכו של מקרא: עיונים בדפוסי-סגנון בתנ"ך, ירושלים תשכ"ד
- בובר, מלכות שמים = מ' בובר, מלכות שמים: עיונים בספרים שופטים ושמואל, ירושלים תשכ"ה
- בולה, ויקרא = מ' בולה, ספר ויקרא, א–ב (דעת מקרא), ירושלים תשנ"ב
- J. C. Biella, *Dictionary of Old South Arabic*, Chico, Calif. 1982 = ביילה, מילון
- ביינארט וליונשטם, מחקרים = ח' ביינארט וש"א ליונשטם (עורכים), מחקרים במקרא יוצאים לאור במלאת מאה שנה להולדתו של מ"ד קאסוטו, ירושלים תשמ"ז
- בלאו, אפופוניה = י' בלאו, 'על האפופוניה בלשונות השמיות', לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 68–74
- בלאו, בינוני פעול = י' בלאו, 'בינוני פעול בהוראה אקטיבית', לשוננו יח (תשי"ב–תשי"ג), עמ' 67–81
- בלאו, בעיות בהיסטוריה = י' בלאו, 'בעיות בהיסטוריה של הלשון העברית', מ' דורמן, ש' ספראי ומ' שטרן (עורכים), מחקרים בתולדות ישראל ובלשון העברית: ספר זיכרון

- לגדליהו אלון, תל אביב תש"ל, עמ' 9–23
בלאו, דקדוק חדש = י' בלאו, 'דקדוק חדש ללימוד האוגריתית', לשוננו מח–מט (תמוז תשמ"ה), עמ' 291–296
- בלאו, הגה וצורות = י' בלאו, תורת ההגה והצורות, תל אביב תשל"ב
בלאו, הסביל הסתמי = י' בלאו, 'על הסביל הסתמי במקרא (דיון משווה על רקע הסביל הסתמי בערבית הקלאסית)', י' אבישור וי' בלאו (עורכים), מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון מוגשים לש"א ליונשטם במלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשל"ח, עמ' 85–94
- בלאו, הערות = J. Blau, 'Marginalia Semitica', II, IOS 2 (1972), pp. 57–82
בלאו, מבנה אדוורביאלי = J. Blau, *An Adverbial Construction in Hebrew and Arabic*, Sentence: Adverbials in Frontal Position Separated from the Rest of the Sentence, Jerusalem 1977
- בלאו, מחקרים = י' בלאו, 'מחקרים במבנה הפועל המקראי', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל יא (תשכ"ב: מוגש לכבוד ד"ר משה זיידל למלאת לו שבעים וחמש שנה), עמ' 294–301
- בלאו, סיומת הנקבה = J. Balu, 'The Parallel Development of the Feminine Ending -at in Semitic Languages', HUCA 51 (1980), pp. 17–28
בלאו, עיונים = י' בלאו, עיונים בכלשנות עברית, ירושלים תשנ"ו
בלאו, ערבית יהודית = י' בלאו, דקדוק הערבית-היהודית של ימי הביניים², ירושלים תש"ם
בלאו, תורת הכינויים = י' בלאו, 'עיונים בתורת הכינויים (כולל את היידוע) בלשונות שמיות', י' קוטשר, ש' ליברמן ומ"צ קדרי (עורכים), ספר זיכרון לחנוך ילון, רמת גן תשל"ד, עמ' 17–45
- בלאו, תיקונים מדומים = J. Blau, *On Pseudo-Corrections in Some Semitic Languages*, Jerusalem 1970
- בלאו, תצורת הפועל = J. Blau, 'Studies in Hebrew Verb Formation', HUCA 42 (1971), pp. 133–158
- בן-אשר, דקדוקי הטעמים = ר' אהרן בן משה בן אשר, ספר דקדוקי הטעמים, הוצאת בער ושטארק, ליפסיה תרל"ט, ד"צ ירושלים תשל"ל
בן-דב, אדם ואבן = מ' בן-דב, אדם ואבן בירושלים, ירושלים תשמ"ט
בן-דוד, צורות הקשר = י' בן-דוד, צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא: תחביר וטעמי המקרא, ירושלים תשנ"ה
בן-זאב, תלמוד לשון = י' בן-זאב, ספר תלמוד לשון עברי, וילנה תרמ"ד
בן-חיים, זמני הפועל = ז' בן-חיים, 'זמני' הפועל בלשון המקרא ומסורת השומרונים בהם, ש' ורסס ואחרים (עורכים), ספר דב סדן, ירושלים תשל"ז, עמ' 66–86
בן-חיים, מסורה = ז' בן-חיים, 'מסורה ומסורת', לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 283–292
בן-חיים, עואנ"ש = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, א–ה, ירושלים תשי"ז–תשל"ז
בן-יהודה, מילון = א' בן-יהודה, מילון העברית הישנה והחדשה, א–טז, ירושלים ותל אביב

תש"ח-תשי"ט

בן-סרוק, מחברת = מ' בן-סרוק, מחברת מנחם, מהדורת צ' פיליפובסקי, לונדון וארינבורג תרי"ד

בן-שם, מחקרים = י' בן-שם, מחקרים במקרא, תל אביב תשל"ו
 בנדויד, לשון מקרא = א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, א-ב, תל אביב תשל"א
 בנדור, בית האב = ש' בנדור, בית האב בישראל למן ההתנחלות ועד סוף ימי המלוכה:
 מבנה החברה הקדומה בישראל, חיפה תשמ"ז

בקר, דקדוק ערבי = ד' בקר, תשעים ותשעה פרקי דקדוק ערבי, תל אביב תש"ן
 בר-אפרת, שמואל = ש' בר-אפרת, שמואל א'; שמואל ב' (מקרא לישראל), תל אביב
 וירושלים תשנ"ו

בר-אשר, אחדות הלשון = מ' בר-אשר, 'אחדות ההיסטורית של הלשון העברית ומחקר
 לשון חכמים', מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 75-99
 בר-אשר, בירורים בלשניים = מ' בר-אשר, 'בירורים בלשניים בכתבי-היד של המשנה:
 טיפוס הלשון וקווי ייחוד בלשון', דברי האקדמיה הלאומית למדעים ז (תשמ"ו),
 עמ' 183-220

בר-אשר, הנסתר בעבר = מ' בר-אשר, 'הנסתר בעבר בפועל ל"י ול"א בלשון חכמים',
 הנ"ל (עורך), סוגיות בלשון חכמים, ירושלים תשנ"א, עמ' 14-18
 בר-אשר, לשון חכמים = מ' בר-אשר, 'לשון חכמים: דברי מבוא', הנ"ל (עורך), ספר היוכל
 לרב מרדכי ברויאר: אסופת מחקרים במדעי היהדות, ירושלים תשנ"ב, עמ' 657-688
 בר-אשר, מחקרים בלשון = מ' בר-אשר (עורך), מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים
 מוגשים לשלמה מורג, ירושלים תשנ"ו

בר-אשר, משנה = מ' בר-אשר, 'משנה כ"י פארמה ב לסדר טהרות: דברי מבוא', הנ"ל
 (עורך), קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, ירושלים תשל"ב, עמ' 166-185
 בר-אשר, נשכחות = מ' בר-אשר, 'נשכחות בלשון התנאים: בין הסופר לנקדן של כתב-יד
 קאופמן של המשנה (בירור ראשון)', הנ"ל ואחרים (עורכים), מחקרי לשון, עמ'
 83-110

בר-אשר, פרקים = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה (עדה ולשון,
 ו), ירושלים תש"ם

בר-אשר, קובץ = מ' בר-אשר, קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, ירושלים תשל"ב
 בר-אשר ואחרים, מחקרי לשון = בר-אשר ואחרים (עורכים), מחקרי לשון מוגשים לזאב
 בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג

ברגריין, עיונים = נ' ברגריין, עיונים בלשון העברית, ערך י' הקלמן, ירושלים תשנ"ה
 ברגשטרסר, דקדוק = ג' ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית², תרגם מ' בן-אשר, ההדיר י'
 בלאו, ירושלים תשמ"ב

ברגשטרסר, מבוא = G. Bergtrasser, *Introduction to the Semitic Languages*, trans. P. T. =
 Daniels, Winona Lake, Ind. 1983 (1928)

ברויאר, אמונה ומדע = מ' ברויאר, 'אמונה ומדע בנוסח המקרא', דעות מז (תשל"ח), עמ'

105–104

ברויאר, כתיב וקרי = מ' ברויאר, 'כתיב וקרי', מ' בר-אשר (עורך), פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשובה בהט (אסופות ומבואות בלשון, ב), ירושלים

תשנ"ז, עמ' 7–13

ברויאר, כתר = מ' ברויאר, כתר ארם-צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ז
ברויאר, תנ"ך = מ' ברויאר (מהדיר), תורה נביאים כתובים מוגהים על פי הנוסח והמסורה של כתר ארם צובה וכתבי יד הקרובים לו, ירושלים תשמ"ט

ברוקלמן, דקדוק משווה = C. Brockelmann, *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Semitischen Sprachen*, I–II, Hildesheim 1966 (Berlin 1908–1913)

ברין, דיבור ופנייה = ג' ברין, 'דיבור ופנייה של כבוד בלשון המקרא', מולד ו (תשל"ה), עמ' 506–514

ברין, סוגיות במקרא = ג' ברין, סוגיות במקרא ובמגילות, תל אביב תשנ"ד
ברני, מלכים = C. F. Burney, *Notes on the Hebrew Text of the Books of Kings*, Oxford 1903

ברני, שופטים = C. F. Burney, *The book of Judges*, London 1920

גאר, גאוגרפיה דיאלקטית = W. R. Garr, *Dialect Geography of Syria-palestine 1000–586 B.C.E.*, Philadelphia 1985

גבריהו, פולחן הבעל = חמ"י גבריהו, 'לחקר תולדות מלחמת הנביאים בפולחן הבעל', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל יא (תשכ"ב: מוגש לכבוד ד"ר משה זיידל למלאות לו שבעים וחמש שנה), עמ' 335–365

גורדון, דקדוק = C. H. Gordon, *Ugaritic Textbook*, I–III (Analecta Orientalia, 38), Rome 1967

גורדון, לפני היות התנ"ך = כ"ה גורדון, לפני היות התנ"ך: הרקע משותף לתרבות יון ולתרבות העברים, תרגם א' קדימה, תל אביב תשכ"ו

גורדיס, כתיב-קרי = R. Gordis, *The Biblical Text in the Making: A Study of the Kethib-Qere*², Philadelphia 1971

גורדיס, קדמות המסורה = ר' גורדיס, 'קדמותה של המסורה לאור ספרות חז"ל ומגילות ים המלח', תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 444–469

גושן-גוטשטיין, אותנטיות = מ' גושן-גוטשטיין, 'האותנטיות של כתר חלב', כתבי מפעל המקרא א (תש"ך), עמ' י–לז

גושן-גוטשטיין, העברית והשמיות = מ' גושן-גוטשטיין, הלשון העברית והלשונות השמיות: קווים למבוא, תל אביב תשכ"ה

גושן-גוטשטיין, התנ"ך העברי = M. Goshen-gottstein, 'The Hebrew Bible in the Light of the Qumran Scrolls and the Hebrew University Bible', *VT* 40 (1988), pp. 42–53

גושן-גוטשטיין, ישעיהו = מ' גושן-גוטשטיין (מהדיר), ספר ישעיהו, מהדורת האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ה

גושן-גוטשטיין, כתר חלב = M. Goshen-Gottstein, 'The Aleppo Codex and the Rise of

- the Massoretic Bible Text', *BA* 42 (1979), pp. 145–162
- W. Gesenius, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, trans. = גזניוס, מילון
E. Robinson, Boston 1944
- W. Gesenius and F. Buhl, *Hebräisches und Aramäisches* = מילון
*Handwörterbuch über das Alte Testament*¹⁷, Berlin, Gottingen and Heidelberg
1962
- Gesenius' *Hebrew Grammar*², ed. E. Kautzsch, trans. A. = גזניוס וקאוטש, דקדוק עברי
E. Cowley, Oxford 1952
- גייגר, המקרא ותרגומיו = א' גייגר, המקרא ותרגומיו בזיקתם להתפתחותה הפנימית של
היהדות², ירושלים תשל"ב
- גינזברג, כתבי אוגרית = ח"א גינזברג, כתבי אוגרית, ירושלים תרצ"ו
- גינזברג, מבעד למסורת = ח"א גינזברג, 'מבעד למסורת', א' הורביץ (עורך), מיקראה בחקר
לשון המקרא (ליקוטי 'תרביץ', ג), ירושלים תשמ"ג, עמ' 229–244
- גינזברג, תבנית הלשון = ג' גינזברג, תבנית הלשון, וינה תרצ"ז
- גליק, עבר הירדן = נ' גליק, עבר הירדן המזרחי², ירושלים תשי"ד
- גרביני, לוח גזר = G. Garbini, 'Note sul Calendario di GEZER', *AION* 6 (1954–1956),
pp. 123–130
- גרינברג, קיבוע הטקסט = M. Greenberg, 'The Stabilization of the Text of the Hebrew
Bible, Reviewed in the Light of the Biblical Materials from the Judaean Desert',
JAOS 76 (1956), pp. 157–167
- גרינץ, מבואי מקרא = י"מ גרינץ, מבואי מקרא: שיעורים בהתהוות ספרי המקרא, תל אביב
תשל"ב
- גרינץ, מוצאי דורות = י"מ גרינץ, מוצאי דורות: מחקרים בקדמוניות המקרא, ירושלים
תשכ"ט
- גרינץ, מחקרים = י"מ גרינץ, מחקרים במקרא, חיפה תשל"ט
- גרסיאל, מלכות דוד = מ' גרסיאל, מלכות דוד: מחקרים בהיסטוריה ועיונים בהיסטוריוגרפיה,
תל אביב תשל"ה
- גרסיאל, שמות מקראיים = M. Garsiel, *A Literary Study of Midrashic Derivations and*
Puns, Ramat Gan 1991
- דה-ו, חיי יום-יום = ר' דה-ו, חיי יום-יום בישראל בימי המקרא, א-ב, תרגם א' אמיר,
תל אביב תשכ"ט
- דונר ורליג, כתובות = H. Donner and W. Röllig, *Kanaanäische und Aramäische*
Inschriften, I–III. Wiesbaden 1964–1966
- דותן, אור ראשון = א' דותן, אור ראשון בחכמת הלשון: ספר צחות לשון העברים לרב
סעדיה גאון, א-ב, ירושלים תשנ"ז
- דותן, דקה"ט = א' דותן, דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן-אשר, א-ג, ירושלים תשכ"ז
- דותן, הטעמת מלעיל = א' דותן, 'שקיעי הטעמת מלעיל עתיקה במסורת הטברנית', בר-אשר

- ואחרים, מחקרי לשון, עמ' 143–160
 דותן, מן המסורה = א' דותן, 'מן המסורה אל הדקדוק: ניצני המחשבה הדקדוקית העברית',
 לשוננו נד (תש"ן), עמ' 155–168
 דותן, מסורה = A. Dothan, 'Masorah', *EJ*, XVI, cols. 1401–1482
 דותן, מערכת הטעמים = א' דותן, 'לתולדות התהוותה של מערכת הטעמים', מחקרים בלשון
 ב-ג (תשמ"ז), עמ' 355–365
 דותן, סובאים = א' דותן, "'סובאים": עיונים בדרכי עבודתם של נקדני טבריה', ב' אופנהיימר
 (עורך), המקרא ותולדות ישראל: מחקרים לזכרו של יעקב ליוור, תל אביב תשל"ב,
 עמ' 241–247
 דותן, תנ"ך = א' דותן (מהדיר), תורה נביאים כתובים מדויקים היטב על פי הניקוד והטעמים
 והמסורה של אהרן בן משה בן-אשר בכתב יד לנינגרד, תל אביב תשל"ו
 דיווידסון, תחביר = A. B. Davidson, *Hebrew Syntax*³, Edinburgh 1976
 דליטש, הלשון העברית = F. Delitzsch, *The Hebrew Language Viewed in the Light of*
Assyrian Research, London and Edinburgh 1883
 דניאל, צירופים = מ' דניאל, 'צירופי ראש, פה, לב בתרגום השבעים לתורה', כר-אשר
 ואחרים, מחקרי לשון, עמ' 161–172
 דרייוור, דברים = S. R. Driver, *Deuteronomy*³ (ICC), Edinburgh 1978
 דרייוור, זמנים = S. R. Driver, *A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew and Some*
*Other Syntactical Questions*³, Oxford 1969
 דרייוור, מבוא = S. R. Driver, *An Introduction to the Literature of the Old Testament*,
 New York 1956
 דרייוור, שמואל = S. R. Driver, *Notes on the Hebrew Text and the Topography of the*
*Books of Samuel*², Oxford 1966
 דרייוור, שמות = S. R. Driver, *The Book of Exodus*, Cambridge 1953
 הופטיצר, ה"א המקום = J. Hoftijzer, *A Search for Method: A Study in the Syntactic Use*
of the H-Locale in Classical Hebrew, Leiden 1981
 הופטיצר וז'ונגלינג, מילון = I. Hoftijzer and K. Jongeling, *Dictionary of the North-West*
Semitic Inscriptions, I–II, Leiden. New York, and Köln 1995
 הופמון, שמות פרטיים = H. B. Huffmon, *Amorite Personal Names in the Mari Texts*,
 Baltimore 1965
 הופמן, בראשית = ד"צ הופמן, ספר בראשית, א-ב, תרגם וערך א' וסרטיל, בני ברק תשכ"ט
 הופמן, דברים = ד"צ הופמן, ספר דברים, א-ב, תרגם צ' הר-שפר, תל אביב תשי"ט
 הופמן, ויקרא = ד"צ הופמן, ספר ויקרא⁴, א-ב, תרגמו צ' הר-שפר וא' ליברמן, ירושלים
 תשל"ב
 הורביץ, בין לשון ללשון = א' הורביץ, בין לשון ללשון: לתולדות לשון המקרא בימי בית
 שני, ירושלים תשל"ב
 הורביץ, ניתוח בלשני = א' הורביץ, 'ניתוח בלשני של לשון השירה במקרא', עבודת מוסמך,

- האוניברסיטה העברית בירושלים, תשכ"א
הורביץ, עיונים = א' הורביץ, 'עיונים בלשונו של ספר משלי: לשימוש של מכנה הסמיכות
"בעל-X", תרכ"ז נה (תשמ"ו), עמ' 1-17
הורביץ, שקיעי חכמה = א' הורביץ, שקיעי חכמה בספר תהלים: עיוני לשון וסגנון, ירושלים
תשנ"א
J. Huehnergard, *Ugaritic Vocabulary in Syllabic Transcription*, = אוצר המילים
Atlanta, Ga. 1987
M. Held, 'Studies in Comparative Semitic Lexicography', *Assyriological Studies* 15 (1965: *Studies in Honor of Benno Landsberger*), pp. 395-406
S. T. Halevy Hurwitz, *Root-Determinatives in Semitic Speech: Contribution to Semitic Philology*, New York 1966
הנמן, תורת הצורות = ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על-פי כתב-יד פרמה
(דה-רוסי 138), תל אביב תש"ם
הראל, גאוגרפיה היסטורית = מ' הראל, הגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ-ישראל, א-ב, תל
אביב תשנ"ו
הראל, נוף טבע ואדם = מ' הראל, הנוף, הטבע והאדם במקרא, תל אביב תשמ"ד
Z. Harris, *A Grammar of the Phoenician Language* (American Oriental Series, 8), New Haven 1936
הריס, התפתחות = Z. Harris, *Development of the Canaanite Dialects* (American Oriental Series, 16), New Haven 1939
הרן, האסופה המקראית = מ' הרן, האסופה המקראית: תהליכי הגיבוש עד סוף ימי בית
שני ושינויי הצורה עד מוצאי ימי הביניים, א, ירושלים תשנ"ו
הרן, מבוא = מ' הרן, מבוא למקרא, ערך לפי הרצאות א' שנאן, ירושלים תשכ"ט
הרן, תקופות ומוסדות = מ' הרן, תקופות ומוסדות במקרא, תל אביב תשל"ב
וולניי, מסע = פ' וולניי, מסע במצרים ובסוריה, תרגם א' אמיר, ירושלים תשנ"ז
וייזר, דרך החזרה = א' וייזר, 'דרך החזרה במקרא', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל
יא (תשכ"ב: מוגש לכבוד ד"ר משה זיידל למלאת לו שבעים וחמש שנה), עמ'
279-268
M. Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School*, Oxford = ויינפלד, דברים
1972
ויינפלד, מבוא = מ' ויינפלד, פרקי מבוא למקרא, ירושלים תשל"ב
ויינפלד, מיהושע = מ' ויינפלד, מיהושע עד 'אשיהו: תקופת מפנה בתולדות ישראל
מההתנחלות ועד חורבן בית ראשון, ירושלים תשנ"ב
ויינפלד, עיונים = מ' ויינפלד, עיונים בספרות נביאים ראשונים ובעריכתה, ירושלים תש"ל
וייס, המקרא כדמותו = מ' וייס, המקרא כדמותו: שיטת מחקר והסתכלות במקרא על-פי
עיקרי מדע הספרות החדש, ירושלים תשכ"ז
וייס, עמוס = מ' וייס, ספר עמוס, א-ב, ירושלים תשנ"ב

- R. J. Williams, *Hebrew Syntax: An Outline*², Toronto, Buffalo, and London 1976
- ויליאמס, תחביר = R. J. Williams, *Hebrew Syntax: An Outline*², Toronto, Buffalo, and London 1976
- וילנאי, אריאל = ז' וילנאי, אריאל: אנציקלופדיה לידיעת ארץ-ישראל א-ח, תל אביב תשל"ז-תש"ם
- ויס, בשוט לשון = ר' ויס, בשוט לשון, ירושלים תשמ"א
- ויס, מחקרי מקרא = ר' ויס, מחקרי מקרא: בחינות נוסח ולשון, ירושלים תשמ"א
- ויס, משוט במקרא = ר' ויס, משוט במקרא, ירושלים תשל"ו
- וכטר, אבן ברון = P. Wechter, *Iben Barun's Arabic Works on Hebrew Grammar Lexicography*, Philadelphia 1964
- ולטקה ואו'קונור, תחביר = B. K. Waltke and M. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, Ind. 1990
- ז'ואן, דקדוק = P. Joüon, *A Grammar of Biblical Hebrew*, I-II, translated and revised by T. Muraoka, Rome 1993
- זוויט, מילות יחס = Z. Zevit, 'The So-Called Interchangeability of the Prepositions, b, l, and in (n) in Northwest Semitic', *JANES* 7 (1975), pp. 103-112
- זיידל, חקרי לשון = מ' זיידל, חקרי לשון, ירושלים תשמ"ו
- זליגמן, מחקרים = י"א זליגמן, מחקרים בספרות המקרא, ערכו א' הורביץ, ע' טוב וש' יפת, ירושלים תשנ"ב
- זקוביץ, אטימולוגיה = Y. Zakovitch, 'A Study of Precise and Partial Derivations in Biblical Etymology', *JSOT* 15 (1980), pp. 31-50
- זקוביץ, מבוא לפרשנות = י' זקוביץ, מבוא לפרשנות פנים-מקראית, ירושלים תשנ"ב
- זר-כבוד, עזרא ונחמיה = מ' זר-כבוד, עזרא ונחמיה (דעת מקרא), ירושלים תש"ם
- חכם, שמות = ע' חכם, ספר שמות, א-ב (דעת מקרא), ירושלים תשנ"א
- חרל"פ, קרי וכתוב = ל' חרל"פ, קרי וכתוב בפירושי רבי אברהם אבן עזרא, בית מקרא קנ (תשנ"ז), עמ' 239-256
- חרל"פ, תורת הלשון = ל' חרל"פ, תורת הלשון של אברהם אבן עזרא: מסורת וחידוש, ירושלים תשנ"ט
- טוב, אסכולת הסופרים = ע' טוב, 'אסכולת הסופרים של קומראן', מ' בר-אשר ואחרים (עורכים), עיוני מקרא ופרשנות, ג: ספר זיכרון למשה גושן-גוטשטיין, רמת גן תשנ"ג, עמ' 135-154
- טוב, ביקורת = ע' טוב, ביקורת נוסח המקרא, ירושלים תש"ן
- טוב, הערכות טקסטואליות = E. Tov, 'Criteria for Evaluating Textual Readings: The Limitation of Textual Rules', *HTR* 75 (1982) pp. 429-448
- טוב, עיונים = ע' טוב, 'עיונים בשיטותיה ובגבולותיה של ביקורת נוסח המקרא', י' אבישור וי' בלאו (עורכים), מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון מוגשים לש"א ליונשטם במלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשל"ח, עמ' 207-221
- טוב, קריטריונים להערכה = ע' טוב, 'קריטריונים להערכת גרסאות טקסטואליות: ההגבלות

- של כללים קבועים, בית מקרא ק (תשמ"ה), עמ' 112–132
- טוב, שמואל = E. Tov. *The Hebrew and Greek Texts of Samuel*, Jerusalem 1980
- טור-סיני, חרסי לכיש = נ"ה טור-סיני, 'לכיש: חרסי לכיש', א"מ, ד, טורים 517–523
- טור-סיני, מנצפ"ך = נ"ה טור-סיני, 'מנצפ"ך צופים אמרום', הנ"ל, הלשון והספר, א: הלשון, ירושלים תשי"ד, עמ' 3–34
- טור-סיני, שיכולי אותיות = נ"ה טור-סיני, 'שיכולי אותיות בנוסח המקרא', הנ"ל, הלשון והספר, ב: הספר, ירושלים תש"ך, עמ' 106–149
- טור-סיני, תעודות לכיש = נ"ה טור-סיני, תעודות לכיש², מהדורת ש' אחיטוב, ירושלים תשמ"ח (ת"ש)
- טל, לשון התרגום = א' טל (רוזנטל), לשון התרגום לנביאים ראשונים ומעמדה בכלל ניבי הארמית, תל אביב תשל"ה
- טל, תרגום שומרוני = א' טל, התרגום השומרוני לתורה, א–ג, תל אביב תש"ם–תשמ"ג
- טלמון, אספקטים = S. Talmon, 'Aspects of the Textual Transmission of the Bible in the Light of Qumran Manuscripts', *Textus* 4 (1964), pp. 95–132
- טלמון, גרסאות = S. Talmon, 'Double Reading in the Massoretic Text', *Textus* 1 (1960), pp. 144–185
- טלמון, הכתובת העברית = ש' טלמון, 'הכתובת העברית החדשה מימי יאשיהו', בית מקרא כה–כו (תשכ"ו), עמ' 3–13
- טלמון, חילופי גרסה = ש' טלמון, 'לשאלת חילופי הגרסה במגילת ישעיה א'', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל א (תשט"ו): מוגש לכבוד ד"ר אליהו אורבך למלאת לו שבעים שנה, עמ' 147–156
- טלמון, חקר הסגנון = ש' טלמון, 'בין חקר הסגנון ובין חקר נוסח המקרא', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום ב (תשל"ז), עמ' 116–163
- טלמון, כפלי גרסה = מ' טלמון, 'כפלי גרסה: תופעת יסוד בתולדות המסירה של נוסח המקרא', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשט"ז
- טלמון, מילים נרדפות = S. Talmon, 'Synonymous Readings in the Textual Traditions of the Old Testament', Ch. Rabin (ed.), *Studies in the Bible* (Scripta Hierosolymitana, 8), Jerusalem 1961, pp. 335–383
- טלמון, נוסח = ש' טלמון, 'תנ"ך, נוסח', א"מ, ח, טורים 621–641
- טלמון, שלושה ספרים = ש' טלמון, 'שלושה ספרים מצאו בעזרה', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל יז (תשכ"ה): מוגש לכבוד פרופ' משה צבי סגל, עמ' 252–264
- טלשיר, מעמדה של העברית = ד' טלשיר, 'מעמדה של העברית המקראית המאוחרת בין לשון המקרא ללשון חכמים', מחקרים בלשון ב–ג (תשמ"ז), עמ' 161–172
- טנא, השוואת הלשונות = ד' טנא, 'השוואת הלשונות וידיעת הלשון', בר-אשר ואחרים, מחקרי לשון, עמ' 237–287
- ידין, חניתו של גלית = י' ידין, 'חניתו של גלית ומנור האורגים', ארץ-ישראל ד (תשל"ז), עמ' 68–73

- ידין, תורת המלחמה = י' ידין, תורת המלחמה בארצות המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים², ירושלים תשכ"ג
- ידין ורכין, מחקרים = י' ידין וח' רכין (עורכים), מחקרים במגילות הגנוזות: ספר זיכרון לאליעזר ליפא סוקניק, ירושלים תשכ"א
- ייבין, המסורה הבבלית = י' ייבין, 'המסורה הבבלית לנביאים', ארץ-ישראל טז (תשמ"ב), עמ' 112–123
- ייבין, הערות בלשניות = י' ייבין, 'הערות בלשניות', לשוננו לב (תשכ"ח), עמ' 5–11
- ייבין, חילופי גזרות = י' ייבין, 'חילופי גזרות בלשון חכמים ובלשון הפיוט', מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 161–204
- ייבין, כתב בקשה = ש' ייבין, 'כתב בקשה ממצד חשביהו', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל טו (תשכ"ד): עז לדוד: קובץ מחקרים בתנ"ך מוגש לדוד בן-גוריון במלאת לו שבעים ושבע שנים), עמ' 376–395
- ייבין, כתר = י' ייבין, כתר ארם-צובה, ניקודו וטעמיו (כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, ג), ירושלים תשכ"ט
- ייבין, מבוא למסורה = י' ייבין, מבוא למסורה הטברנית, ירושלים תשל"ב
- ייבין, מסורה = י' ייבין, 'מסורה', א"מ, ה, טורים 418–438
- ייבין, מסורת הלשון = י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, א–ב, ירושלים תשמ"ה
- ייבין, קרי וכתוב = י' ייבין, 'קרי וכתוב', א"מ, ז, טורים 262–265
- ילון, מבוא = ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד
- ילון, מגילה = ח' ילון, 'מגילת ישעיה', קריית ספר כז (תשי"א), עמ' 163–175
- ילון, מגילות = ח' ילון, מגילות מדבר יהודה: דברי לשון, ירושלים תשכ"ז
- ילון, פרקי לשון = ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א
- ילון, קונטרסים = ח' ילון (עורך), קונטרסים לענייני הלשון העברית, שנים א–ב, ירושלים תרצ"ז–תרצ"ט
- ילין, דקדוק = ד' ילין, דקדוק הלשון העברית: הכתב והניקוד, השם, ירושלים תשכ"ג
- ילין, חקרי מקרא = כתבי דוד ילין, ו: חקרי מקרא, ערך והוסיף מבוא והערות ע"צ מלמד, ירושלים תשמ"ג
- ילין, תולדות = ד' ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, ירושלים תש"ה
- יסטרוכ, מילון = M. Jastrow. *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, New York 1950
- יפת, דברי הימים = ש' יפת, אמונות ודעות בספר דברי הימים, ירושלים תשל"ז
- יפת, מחקרים = ש' יפת (עורכת), מחקרים במקרא ובתלמוד: הרצאות ימי העיון ביוכל הששים של המכון למדעי היהדות, ירושלים תשמ"ז
- כאן, תחביר = G. Khan. *Studies in Semitic Syntax*, Oxford 1988
- כהן, האידאה = מ' כהן, 'האידאה בדבר קדושת הנוסח לאותיותיו וביקורת הטקסט', א' סימון (עורך), המקרא ואנחנו, תל אביב תשל"ט, עמ' 42–69

כהן, היישובים = ר' כהן, 'היישובים בהר הנגב לאור השרידים הארכיאולוגיים והמקורות הכתובים באלף ה-ד' ה-א' לפסה"נ', א-ב, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ו

כהן, כתר = מ' כהן (מהדיר), מקראות גדולות 'הכתר': מהדורת יסוד חדשה, ההדרה מדעית על-פי כתבי יד עתיקים, נוסח המסורה המדויק של המקרא עם מסורה גדולה ומסורה קטנה על-פי 'כתר ארם צובה', רמת גן תשנ"ב—

כהן, מגבשי כתיב = מ' כהן, 'מגבשי כתיב במצחפי מסורה עתיקים ומשמעם לתולדות נוסח המקרא המקובל', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ג

כהן, מילים יחידאיות = H. R. Cohen, 'Biblical Hapax Legomena in the Light of Akkadian and Ugaritic', Ph.D. dissertation, Columbia University, 1978

כהן, מקראות = מ' כהן, מקראות גדולות הכתר, מלכים, ירושלים תשנ"ה
כהן, נוסח בן אשר = מ' כהן, 'נצחוננו של נוסח בן-אשר: אידאה ומציאות', תרביץ יג (תשמ"ד), עמ' 255–272

כהן, נוסח המסורה = מ' כהן, 'מהו "נוסח המסורה"', ומה היקף אחיזתו בתולדות המסירה של 'מה"ב?', עיוני מקרא ופרשנות ב (תשמ"ו: מנחות ידירות ליהודה אליצור), עמ' 229–256

כהנא, בראשית = א' כהנא, ספר בראשית² (מקרא מפורש), ירושלים תשכ"ט
לבני, גרר = י' לבני, 'כוחו של גרר', הנ"ל, מקרא ככתבו ולשון כתבניתה, תל אביב תשכ"ו, עמ' 200–215

לואיס, ארמית גלילית = ק' לואיס, דקדוק הארמית הגלילית, ניו יורק תשמ"ו
לוי, מילון = J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*², I–IV, Berlin and Wien 1924

לויטה, מסורת המסורת = ר' אליהו בחור לויטה (הלוי) 'אשכנזי', מסורת המסורת, זולצבך תקל"א

לויז, הקרי = ש' לויז, "'הקרי": הטקסט היסודי של התנ"ך', מ' זהרי, א' טרסקובר וח' אורמיאן (עורכים), הגות עברית באמריקה, א, תל אביב תשל"ב, עמ' 61–86
לויז, זיווג מילים = ב"מ לויז, 'זיווג המלים בתנ"ך' (תרפ"ו), י' אבישור (עורך), בחינות צורה וסגנון של השירה המקראית: קובץ מאמרים, באר שבע תשל"ב, עמ' 144–163
לוינגר, דקה"ט = ד"ש לוינגר (מהדיר), ספר דקדוקי הטעמים לרבי אהרון בן משה בן אשר, ירושלים תשל"ל

לוינגר, כ"י חלב = ד"ש לוינגר, מקוריותו של כתב-יד חלב (כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, א), ירושלים תש"ך, עמ' לח—סה

לוריא, היהודים בסוריה = ב"צ לוריא, היהודים בסוריה בימי שיבת ציון, המשנה והתלמוד, ירושלים תשי"ז

לוריא, קדמות העברים = ב"צ לוריא, קדמות העברים: מחקרים בתקופת האבות, ירושלים תשל"ז

לוריא, שמואל = ב"צ לוריא (עורך), עיונים בספר שמואל, א-ב (דברי חוג העיון בתנ"ך

- בבית ראש הממשלה דוד בן-גוריון), ירושלים תשנ"ב
 לוריא, תדמור = כ"צ לוריא, 'תדמור', הנ"ל (עורך), ספר שזר: קובץ מחקרים, ירושלים
 תשל"ג, עמ' 138–155
 ליוור, היסטוריה צבאית = י' ליוור, היסטוריה צבאית של ארץ-ישראל בימי המקרא, תל
 אביב תשכ"ד
 ליוור, חקרי מקרא = י' ליוור, חקרי מקרא ומגילות מדבר יהודה, ירושלים תשל"ב
 ליונשטם, בלאו וקדרי, אוצר = ש"א ליונשטם, י' בלאו ומ"צ קדרי (עורכים), אוצר לשון
 המקרא: קונקורדנציה שלמה ומלון עברי-אנגלי, א-ג, ירושלים תשי"ז-תשכ"ח
 ליכט, במדבר = י' ליכט, פירוש על ספר במדבר, א-ג, ירושלים תשמ"ה-תשנ"ה
 ליפשיץ, חילופים = א' ליפשיץ (מהדיר), ספר החילופים: כתאב אלכלף אלדי בין אלמעלמין
 בן אשר וכן נפתלי, ערכו ש' טלמון וח' רבין (כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה
 העברית, ב), ירושלים תשכ"ה
 מוזאון ישראל, כתובות = מוזיאון ישראל, כתובות מספרות: ימי הבית הראשון והשני
 ותקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשל"ג
 מונטגומרי וגהמן, מלכים = J. A. Montgomery and H. S. Gehman, *The Books of Kings*
 (ICC), Edinburgh 1967
 מוסקטי, דקדוק משווה = S. Moscati, *An Introduction of the comparative Grammar of*
the Semitic Languages, Wiesbaden 1980
 מור, שופטים = G. F. Moore, *Judges* (ICC), Edinburgh 1949
 מוראוקה, מילים אמפטייות = T. Muraoka, *Emphatic Words and Structures in Biblical*
Hebrew, Jerusalem and Leiden 1985
 מורג, ארמית במסורת תימן = ש' מורג, ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי,
 ירושלים תשמ"ח
 מורג, דר-תנועות = ש' מורג, 'הערות לסוגית הדר-תנועות בארמית הבבלי', בר-אשר
 ואחרים, מחקרי לשון, עמ' 337–358
 מורג, דניאל = ש' מורג, ספר דניאל: כתב-יד בבלי-תימני, ירושלים תשל"ג
 מורג, החשיבה הבלשנית = ש' מורג, 'לתולדות החשיבה הבלשנית בימי הביניים: "כתאב
 אלמצותא" ותורתו הפונולוגית', מסורות א (תשמ"ד), עמ' 41–50
 מורג, כתיב וקרי = ש' מורג, 'כתיב וקרי בספרות שלאחר המקרא במסורותיהן של העדות',
 י' רצהבי (עורך), כואי תימן, תל אביב תשכ"ז, עמ' 26–45
 מורג, לשון הושע = ש' מורג, 'לשאלת ייחוד לשונו של הושע: קווים סימנטיים ומילוניים',
 תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 489–511
 מורג, מחקרים = ש' מורג, מחקרים בלשון המקרא, ירושלים תשנ"ה
 מורג, מסורות הלשון = ש' מורג, 'מסורות הלשון של יהודי תימן', י' ישעיהו וי' טובי
 (עורכים), יהדות תימן: פרקי מחקר ועיון, ירושלים תשל"ו, עמ' שנו-שסו
 מורג, מערכות התנועות = S. Morag, *The Vocalization Systems of Arabic, Hebrew and*
Aramaic: Their Phonetic and Phonemic Principles, Jerusalem 1972

- מורג, ראשית העברית = ש' מורג, 'ראשיתה של העברית וייחודה של העברית', מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 177–196
- מורג, תימן = ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג
- מורשת, הנשוא בלשון חז"ל = מ' מורשת, 'הנשוא הקודם לשני נושאים בלשון חז"ל', בר-אשר ואחרים, מחקרי לשון, עמ' 359–387
- מורשת, הנשוא במקרא = מ' מורשת, 'הנשוא הקודם לשני נושאים במקרא', לשוננו לא (תשכ"ז), עמ' 251–260
- מורשת, הפעיל = מ' מורשת, 'הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל (בהשוואה ללשון המקרא)', בר-אילן יג (תשל"ו), עמ' 249–281
- מורשת, לקסיקון = מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת גן תשמ"א
- מושקוביץ, במדבר = י"צ מושקוביץ, ספר במדבר (דעת מקרא), ירושלים תשמ"ח
- מושקוביץ וחמיאל, פרקי מבוא = י"צ מושקוביץ וח' חמיאל, פרקי מבוא למקרא, א, רמת גן תשמ"ח
- מזר, הגיבורים = ב' מזר, 'הגיבורים אשר לדוד', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל טו (תשכ"ד): עז לדוד: קובץ מחקרים בתנ"ך מוגש לדוד בן-גוריון במלאת לו שבעים ושבע שנים), עמ' 248–267
- מזר, חפירות ותגליות = ב' מזר, חפירות ותגליות: מסות בארכיאולוגיה של ארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ז
- מזר, כנען וישראל = ב' מזר, כנען וישראל: מחקרים היסטוריים, ירושלים תשל"ד
- מזר, מסיני בא = ב' מזר, 'ה' מסיני בא', באר-שבע ב (תשמ"ה), עמ' 111–114
- מזר, ערים וגלילות = ב' מזר, ערים וגלילות בארץ-ישראל: מחקרים טופוגרפיים-היסטוריים, ירושלים תשל"ו
- מיוחס, במדבר = רבנו מיוחס ב"ר אליהו, פירוש על ספר במדבר, ירושלים תשל"ז
- מיוחס, דברים = רבנו מיוחס ב"ר אליהו, פירוש על ספר דברים, ירושלים תשכ"ח
- מילר, תחביר = A. Müller, *Hebrew Syntax*, trans. and ed. J. Robertson, Glasgow 1882
- מלמד, אונומסטיקון = ע"צ מלמד (מתרגם), ספר האונומסטיקון לאבסביום, ירושלים תשל"ח
- מלמד, הנדיאדים = ע"צ מלמד, 'שניים שהם אחד' (EN DIA DYON) במקרא, תרכ"ז טז (תש"ח), עמ' 1–18
- מלמד, מחקרים = ע"צ מלמד, מחקרים במקרא בתרגומיו ובמפרשיו, ירושלים תשמ"ד
- מלמד, מפרשי המקרא = ע"צ מלמד, מפרשי המקרא: דרכיהם ושיטותיהם, א–ב, ירושלים תשל"ה
- מלמד, תיקוני סופרים = ע"צ מלמד, 'תיקוני סופרים וכינויי סופרים בספר איוב', הנ"ל, מחקרים, עמ' 84–89
- מלמד, ישראל בתקופת המקרא = א' מלמד, ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ג
- מלמד, מארי והמקרא = א' מלמד, מארי והמקרא, קובץ מאמרים, ירושלים תשמ"ט
- מלמד, מארי וישראל = א' מלמד, מארי וישראל: שתי תרבויות שמיות-מערביות, ירושלים תשנ"א

- ממן, השוואת אוצר המילים = א' ממן, 'השוואת אוצר המילים של העברית לערבית ולארמית למן רס"ג ועד אבן ברון', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ו
- מן, פועלי זירוז = י' מן, 'על השימוש בפעלי-זירוז', לשוננו יט (תשי"ד), עמ' 3–12
- מרגלית, גויי הים = ע' מרגלית, גויי הים בארץ-ישראל בתקופת המקרא, תל אביב תשמ"ח
- מרגלית, יהוה ואשרתו = ב' מרגלית, 'לסוגית "יהוה ואשרתו"', בית מקרא מ (תשנ"ה), עמ' 376–391
- נוה, האלפבית = י' נוה, ראשית תולדותיו של האלפבית, ירושלים תשמ"ט
- נורצי, מנחת שי = ר' ידידיה שלמה רפאל נורצי, מנחת שי, מנטובה תק"ד
- ניקצ"י, תחביר הפועל = A. Niccacci, *The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose*, trans. W. G. E. Watson, Sheffield 1990
- נצר, לשון המקרא = נ' נצר, 'לשון המקרא באורה של לשון חז"ל', לשוננו נב (תשמ"ח), עמ' 26–67
- נצר, לשון חכמים = נ' נצר, 'לשון-חכמים בכתבי המדקדקים העבריים בימי הביניים (בתקופת היצירה המקורית: רס"ג – אבן בלעם)', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג
- נצר, קביעת שורשים = נ' נצר, 'קביעת שורשים מקראיים על-פי לשון-חכמים: לדרכו של ר' יונה אבן ג'נאח', קדרי ושרביט, מחקרים בלשון, עמ' 125–133
- נצר וארזי, מנהרות = א' נצר וש' ארזי, 'מנהרות הרודיון', קדמוניות יח (תשמ"ה), עמ' 33–38
- סגל, דקדוק = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל אביב תרצ"ו
- סגל, מבוא = מ"צ סגל, מבוא המקרא⁷, א-ד, ירושלים תשכ"ז
- סגל, מסירת המקרא = מ"צ סגל, 'לתולדות מסירת המקרא', ש' אסף, ב' דינבורג וש' קליין (עורכים), מנחה לדוד: קובץ מאמרים בחכמת ישראל מוגש ליובל השבעים של החכם ר' דוד ילין, ירושלים תרצ"ה, עמ' 1–22
- סגל, ספרי שמואל = מ"צ סגל, ספרי שמואל⁴, ירושלים תשל"א
- סג"ל, תדמור = א' סג"ל, 'תדמור/פלמירה', קדמוניות יד (תשמ"א), עמ' 2–14
- סגרט, אוגריתית = S. Segert, *A Basic Grammar of the Ugaritic Language*, Berkeley, Los Angeles and London 1984
- סגרט, פניקית = S. Segert, *A Grammar of Phoenician and Punic*, Munich 1976
- סוקולוף, מילון = M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*², Ramat Gan 1992
- סיון, אוגרית = ד' סיון, דקדוק לשון אוגרית, ירושלים תשנ"ג
- סיון, דקדוק וגלוסר = D. Sivan, *Grammatical Analysis and Glossary of the Northwest Semitic Vocables in Akkadian Texts of the 15th–13th C.B.C. from Canaan and Syria*, Neukirchen-Vluyn 1984
- סיון, הצורות הפועליות = ד' סיון, 'על הצורות הפועליות בגזרות ל"ו/ל"י באוגריתית', לשוננו נ (תשמ"ו), עמ' 53–71

- סיון, התנועות המצעיות = ד' סיון, 'התנועות המצעיות בשמות הפרטיים השמניים במקרא ובלשונות סמוכות', שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום יב (תש"ס), עמ' 187–196
- סיון, יחסות = ד' סיון, 'לשאלת היחסות בצורות הנסמך באוגריתית', באר-שבע ג (תשמ"ח), עמ' 120–113
- 021 סימון, קריאה ספרותית = א' סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים תשנ"ז
- סימון, ראב"ע ורד"ק = א' סימון, 'ראב"ע ורד"ק: שתי גישות לשאלת מהימנות נוסח המקרא', בר-אילן ו (תשכ"ח), עמ' 237–191
- סלושץ, אוצר = נ' סלושץ, אוצר הכתובות הפניקיות, תל אביב תש"ב
- סמית, וי"ו החיבור = M. S. Smith, *The Origins and Development of the Waw-Consecutive: Northwest Semitic Evidence from Ugarit to Qumran*, Atlanta, Ga. 1991
- סמית, שמואל = H. P. Smith, *The Books of Samuel*⁸ (ICC), Edinburgh 1951
- סרנה, מילות יחס = N. Sarna, 'The Interchange of the Prepositions *Beth* and *Min* in Biblical Hebrew', *JBL* 78 (1959), pp. 310–316
- פארן, הסגנון הכוהני = מ' פארן, דרכי הסגנון הכוהני בתורה: דגמים, שימושי לשון, מבנים, ירושלים תשמ"ט
- פולק, הסיפור במקרא = פ' פולק, הסיפור במקרא: בחינות בעיצוב ובאמנות, ירושלים תשנ"ד
- פון גל, החומש השומרוני = A.F. von Gall, *Der Hebräische Pentateuch der Samaritaner*, I–V, Berlin 1914–1918
- פון רד, דברים = G. von Rad, *Deuteronomium*, Göttingen 1964
- פורטן, שמות = ב' פורטן, 'מתן שמות בישראל', א"מ, ח, טורים 51–33
- פטריק, ארובס ונאור, מערות מסתור = י' פטריק, ב' ארובס וא' נאור, 'מערות מסתור של יהודים במצוקי נחל מכמס', קדמוניות יט (תשמ"ו), עמ' 50–45
- פינקלשטיין, ההתנחלות = י' פינקלשטיין, הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים, תל אביב תשמ"ו
- פלביוס, קדמוניות = יוספוס פלביוס, קדמוניות היהודים, א–ג, מהדורת א' שליט, ירושלים תשנ"ב
- פליקס, טבע וארץ = י' פליקס, טבע וארץ בתנ"ך: פרקים באקולוגיה מקראית, ירושלים תשנ"ב
- פנקובר, הרמב"ם והכתר = J. S. Penkower, 'Maimonides and the Aleppo Codex', *Textus* 9 (1981), pp. 39–128
- פנקובר, נוסח התורה = י"ש פנקובר, נוסח התורה בכתר ארם-צובה: עדות חדשה, רמת גן תשנ"ג
- פסברג, תחביר = ש' פסברג, סוגיות בתחביר המקרא, ירושלים תשנ"ד
- פרידמאן, עמק שווה = ד' פרידמאן, עמק שווה, ורשה תרמ"ח
- פרידמן, כתיב = D. N. Freedman (ed.), *Spelling in the Hebrew Bible: Dahud Memorial*

Lecture, Rome 1986

פרידמן, פורבס ואנדרסן, אורתוגרפיה = D. N. Freedman, A. D. Forbes and F. I. Andersen,

Studies in Hebrew and Aramaic Orthography, Winona Lake, Ind. 1992

פרנקל, פרקים במקרא = ל' פרנקל, פרקים במקרא: דרכים חדשות בפרשנות, ירושלים תשמ"א

פרס, קדש נפתלי = י' פרס, 'קדש נפתלי ואילון בצעננים', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל יא (תשכ"א), עמ' 187–192

פרענסדארף, אכלה ואכלה = ז' פרענסדארף, ספר אכלה ואכלה, הנוכח תרכ"ו

פרץ, משפט הזיקה = י' פרץ, משפט הזיקה בעברית לכל תקופותיה, תל אביב תשכ"ז

פרץ, תחביר = י' פרץ, תחביר הלשון העברית⁸, תל אביב תשט"ז

צוקר, רס"ג לבראשית = מ' צוקר, פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, מהדורת בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק תשמ"ד

צרפתי, אמות קריאה = גב"ע צרפתי, 'ראשית אימות הקריאה בכתב השמי המערבי: ניסיון של סיכום', לשוננו נח (תשנ"ד), עמ' 13–24

צרפתי, מונחי המתמטיקה = גב"ע צרפתי, מונחי המתמטיקה בספרות המדעית העברית של ימי הביניים, ירושלים תשכ"ט

צרפתי, סמנטיקה = גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים תשל"ח

צרפתי ואחרים, מחקרים בעברית = גב"ע צרפתי ואחרים (עורכים), מחקרים בעברית ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת גן תש"ם

קאסוטו, האלה ענת = מ"ד קאסוטו, האלה ענת⁴, ירושלים תשכ"הקאסוטו, מאדם = מ"ד קאסוטו, מאדם עד נח², ירושלים תשי"טקאסוטו, מנח = מ"ד קאסוטו, מנח עד אברהם⁵, ירושלים תשכ"ט

קאסוטו, ספרות מקראית = מ"ד קאסוטו, ספרות מקראית וספרות כנענית, א–ב, ירושלים תשל"ב–תשל"ט

קאסוטו, שמות = מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר שמות⁵, ירושלים תשכ"ט

קדר-קופשטיין, כפל גזירה = ב' קדר-קופשטיין, 'כפל גזירה בלשון המקרא: היבטים לוגיים ופסיכולוגיים', עיוני מקרא ופרשנות ג (תשנ"ג: ספר זיכרון למשה גושן-גוטשטיין),

עמ' 383–400

קדרי, דקדוק הזוהר = מ"צ קדרי, דקדוק הלשון הארמית של הזוהר, ירושלים תשל"א

קדרי, היחס הפרדיקטיבי = מ"צ קדרי, היחס הפרדיקטיבי: פרקים בתחביר מקראי, ערכה ז' דוויק, תל אביב תשכ"ו

קדרי, יחס הוויתור = מ"צ קדרי, 'יחס הוויתור בלשון המקרא', תעודה ב (תשמ"ב: ספר זיכרון ליהושע מאיר גרינץ), עמ' 325–348

קדרי, פרקי תחביר וסמנטיקה = מ"צ קדרי, 'פרקי תחביר וסמנטיקה עבריים מלפני מאה שנה', לשוננו כז–כח (תשכ"ג–תשכ"ד), עמ' 96–110

קדרי, פרשיות בתחביר = מ"צ קדרי, פרשיות בתחביר לשון המקרא, רמת גן תשל"ו

קדרי, תחביר וסמנטיקה = מ"צ קדרי, תחביר וסמנטיקה בעברית שלאחר המקרא: עיונים

- בריאכרוניה של הלשון העברית, א-ב, רמת גן וירושלים תשנ"א-תשנ"ה
 קדרי ושרביט, מחקרים בלשון = מ"צ קדרי וש' שרביט (עורכים), מחקרים בלשון העברית
 ובספרות התלמודית מוקדשים לזכרו של ד"ר מנחם מורשת, רמת גן תש"ן
 קהלר, מילון = L. Koehler, *Hebräisches und Aramäisches Lexicon zum Alten Testament*³,
 I–III Leiden 1967–1990
 קהלר ובאומגרטנר, מילון = L. Koehler and W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic
 Lexicon of the Old Testament*, I–IV, trans. and ed. M. E. Richardson, Leiden, New
 York, Boston and Köln 1994–1999
 קוגוט, הכינוי היתר = ש' קוגוט, 'הכינוי היתר בלשון המקרא', לשוננו מו (תשמ"ב), עמ'
 123–97, 26–9
 קוגוט, הלשון והפרשנות = ש' קוגוט, 'הלשון והפרשנות המסורתית למקרא כמאירות זו
 את זו', יפת, מחקרים, עמ' 54–41
 קוגוט, טעמים = ש' קוגוט, המקרא בין טעמים לפרשנות, ירושלים תשנ"ד
 קוגוט, שימושים = ש' קוגוט, 'שימושים חליפיים בכינויים פרודים ובכינויים חבורים
 להבעת קניין בעברית המקראית', עיוני מקרא ופרשנות ג (תשנ"ג): ספר זיכרון למשה
 גושן-גוטשטיין, עמ' 411–401
 קוהוט, ערוך השלם = רבנו נתן בן רבנו יחיאל, ספר ערוך השלם, מהדורת ח"י קאהוט,
 א-ו, ניו יורק תשט"ו (וינה תרפ"ו)
 קוטשר, בבואה = י' קוטשר, 'בבואה (Calque) של הארמית בעברית', תרביץ לג (תשכ"ד),
 עמ' 130–118
 קוטשר, ההיסטוריה = E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, ed. R. Kutscher,
 Jerusalem 1984
 קוטשר, הלשון והרקע = י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה
 ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט
 קוטשר, לשון חז"ל = י' קוטשר, 'לשון חז"ל', ז' בן-חיים, א' דותן וגב"ע צרפתי (עורכים),
 מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' עג-קז
 קוטשר, מגי"א – ראה קוטשר, הלשון והרקע
 קוטשר, מחקרים = י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז
 קוטשר, מילים = י' קוטשר, מילים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"ה
 קוטשר, ערכי = י' קוטשר (עורך), ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, א, רמת גן תשל"ב
 קוטשר, תולדות מחקר = י' קוטשר, תולדות מחקר הלשון העברית על רקע הבלשנות
 הכללית, א-ב, ירושלים תש"ל
 קויפמן, יהושע = י' קויפמן, ספר יהושע⁴, ירושלים תש"ל
 קויפמן, שופטים = י' קויפמן, ספר שופטים, ירושלים תשכ"ב
 קויפמן, תולדות האמונה = י' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית⁸, א-ח, ירושלים ותל
 אביב תשכ"ט

- קופף, מחקרים במילונאות = ל' קופף, מחקרים במילונאות ערבית ועברית, ערך מ' גושן-גוטשטיין, ירושלים תשל"ו
- קוק, יהושע = G. A. Cooke, *The Book of Joshua* (Cambridge Bible), Cambridge 1918
- קוק, כתובות = G. A. Cooke, *A Text-Book of North-Semitic Inscriptions*, Oxford 1903
- קיל, יהושע = י' קיל, ספר יהושע (דעת מקרא), ירושלים תש"ל
- קיל, מלכים = י' קיל, ספר מלכים, א-ב (דעת מקרא), ירושלים תשמ"ט
- קיל, שמואל = י' קיל, ספר שמואל, א-ב (דעת מקרא), ירושלים תשמ"א
- קימרון, ארמית מקראית = א' קימרון, ארמית מקראית, ירושלים תשנ"ג
- קימרון, דיפתונגים = א' קימרון, 'על דיפתונגים והגיי מעבר במגילות מדבר יהודה', מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 262-265
- קימרון, דקדוק הארמית = א' קימרון, דקדוק הארמית המקראית, באר שבע תש"ן
- קימרון, דקדוק מגילות = א' קימרון, 'דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ו
- קימרון, לשימוש ה'זמנים' = א' קימרון (עורך), לשימוש ה'זמנים' במקרא, חלקים א-ב (על פי ס"ר דרייבר), ירושלים תש"ם
- קימרון, מילון המקרא = א' קימרון, 'מילון המקרא בראי המגילות', תרכ"ץ נח (תשמ"ט), עמ' 297-315
- קימרון, עברית המגילות = E. Qimron, *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls*, Atlanta, Ga. 1986
- קלאי, גבולותיה הצפוניים = ז' קלאי, גבולותיה הצפוניים של יהודה למן תקופת ההתנחלות ועד ראשית ימי החשמונאים, ירושלים תש"ך
- קלאי, נחלות = ז' קלאי, נחלות שבטי ישראל: מחקר בגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ז
- קליינס, מילון = D. J. A. Clines (ed.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, I-III, Sheffield 1993-1996
- קניג, תחביר היסטורי = F. E. König, *Historisch-Comparative Syntax der Hebräischen Sprache*, Leipzig 1897
- קרויס, מערה = ש' קרויס, 'מערה שמשמעותה מצודה', ילון, קונטרסים, שנה ב, עמ' 1-2
- קרוס ופרידמן, אורתוגרפיה = F. M. Cross and D. N. Freedman, *Early Hebrew Orthography: A Study of the Epigraphic Evidence*, New Haven 1952
- קרטיס ומדסן, דברי הימים = E. L. Curtis and A. A. Madsen, *A Critical and Exegetical Commentary on the Books of Chronicles* (ICC), Edinburgh 1910
- קריב, עמודי התנ"ך = א' קריב, שבעת עמודי התנ"ך, תל אביב תשל"א
- רבין, גיוון סגנוני = ח' רבין, 'גיוון סגנוני בגוף הסתמי במקרא', ח' רבין ואחרים (עורכים), ספר מאיר ולנשטיין: מחקרים במקרא ובלשון, ירושלים תשל"ט, עמ' 256-268
- רבין, דקדוק משווה = ח' רבין, יסודות הדקדוק המשווה, ירושלים תשכ"ז
- רבין, התגבשות העברית = ח' רבין, 'התגבשות העברית הקלאסית', א' מלמט (עורך),

- היסטוריה של עם ישראל, ה: ימי המלוכה: תרבות וחברה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 59–54
- רבין, כתר = ח' רבין, מחקרים בכתר ארם-צובה (כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, א), ירושלים תש"ך
- רבין, מילים בודדות = ח' רבין, 'מילים בודדות', א"מ, ד, טורים 1070–1066
- רבין, מילים זרות = ח' רבין, 'מילים זרות', א"מ, ד, טורים 1080–1070
- רבין, משמעויותיהן של הצורות הדקדוקיות בלשון המקרא ובלשון ימינו, ירושלים תשל"א
- רבין, סמנטיקה = ח' רבין, 'התיתכן סמנטיקה מקראית?', בית מקרא ז (תשכ"ב), עמ' 27–17
- רבין, ערבית מערבית = C. Rabin, *Ancient West-Arabian*, London 1951
- רבין, שירת דבורה = ח' רבין, 'שירת דבורה כמסמך תרבותי', עיונים בספר שופטים: דיוני החוג למקרא בבית דוד בן-גוריון, דין וחשבון מלא, ירושלים תשל"א, עמ' 130–108
- רבין, שפות שמיות = ח' רבין, שפות שמיות: פרקי מבוא, ירושלים תשנ"א
- רבין, תחביר = ח' רבין, תחביר לשון המקרא, ערך ש' שקולניקוב, ירושלים תשכ"ט
- רבין, \bar{a} שמית = ח' רבין, \bar{a} שמית והשתקפויותיה בעברית, תרביץ ל (תש"ך), עמ' 111–99
- רדי ורבין, מילון = צ' רדי וח' רבין, המלון החדש לתנ"ך, א–ג, ירושלים תשמ"ט
- רד"ק, מכלול = ר' דוד קמחי, ספר מכלול, מהדורת י' ריטענברג, ירושלים תשכ"ו (פיורדא תקנ"ג)
- רד"ק, שורשים = ר' דוד קמחי, ספר השרשים, מהדורת ה"ר ביזנטאל ופ' ליברכט, ירושלים תשכ"ז (ברלין 1847)
- רובינשטיין, העברית שלנו = א' רובינשטיין, העברית שלנו והעברית הקדומה, תל אביב תשמ"א
- רובינשטיין, שלח = א' רובינשטיין, 'שלח', שלח: עיון תחבירי וסמנטי בלשון המקרא, לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 32–11
- רוברטס, הטקסט המקראי = B. J. Roberts, *The Old Testament Text and Versions: The Hebrew Text in Transmission and the History of the Ancient Versions*, Cardiff 1951
- רופא, האמונה במלאכים = א' רופא, 'האמונה במלאכים בישראל בתקופת בית ראשון לאור מסורות מקראיות', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשכ"ט
- רופא, סיפורי הנביאים = א' רופא, סיפורי הנביאים: הסיפורת הנבואית במקרא – סוגיה ותולדותיה, ירושלים תשמ"ו
- רופא, ספרות הנבואה = א' רופא, מבוא לספרות הנבואה, ירושלים תשנ"ב
- רייט, דקדוק משווה = W. Wright, *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Amsterdam 1966
- רייט, דקדוק ערבי = W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*³, I–II, revised by W. Robertson Smith and M. J. de Goeje, Cambridge 1967
- רייני, שם = א' רייני, 'שם, שמות מקומות', א"מ, ח, טורים 29–11

רין, סיומת .. י = צ' רין, 'סיומת .. י לריבוי נפרד', לשוננו כה (תשכ"א), עמ' 17–19
 רין ורין, עלילות = צ' רין וש' רין, עלילות האלים: כל שירות אוגרית², פילדלפיה תשנ"ו
 רס"ג, אגרון = רב סעדיה גאון, האגרון (כתאב אצול אלשער אלעבראני), מהדורת נ' אלוני,
 ירושלים תשכ"ט

רצהבי, אוצר הלשון = י' רצהבי, אוצר הלשון העברית בתפסיר ר' סעדיה גאון, רמת גן
 תשמ"ו

רצהבי, למ"ד השימוש = י' רצהבי, 'משמעויות למ"ד השימוש ב"ספר הרקמה" ומקורותיהן',
 ב"צ לוריא (עורך), ספר ד"ר ברוך בן-יהודה: מחקרים במקרא ובמחשבת ישראל, תל
 אביב תשמ"א, עמ' 413–425

שד"ל, תורה = ש"ד לוצאטו, פירוש שד"ל על חמשה חומשי תורה², תל אביב תשל"ב
 שורצולד וסוקולוף, מילון = א' רודריג-שורצולד ומ' סוקולוף, מילון למונחי בלשנות
 ודקדוק, אבן יהודה תשנ"ב

שטיינברג, מילון = י' שטיינברג, מילון התנ"ך: עברית וארמית (משפט האורים)¹², תל אביב
 תשל"ז (תשי"ב)

שי, אלמרשד = ה' שי, 'אלמרשד אלכאפי (המדריך המספיק) לר' תנחום בר' יוסף הירושלמי
 (אותיות ל-ש)', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ה
 שי, תרי עשר = ה' שי (מהדירה), פירוש תנחום בן יוסף הירושלמי לתרי עשר, הושע,
 ירושלים תשנ"ב

שפרבר, דקדוק היסטורי = A. Sperber, *A Historical Grammar of Biblical Hebrew*, Leiden 1966

שפרבר, המקרא בארמית = A. Sperber, *The Bible in Aramaic Based on Old Manuscripts and Printed Texts*, I–IV, Leiden 1959–1973

שפרבר, מקבילות = A. Sperber, 'Hebrew Based upon Biblical Passages in Parallel Transmission', *HUCA* 14 (1939), pp. 153–249

שפרבר, תעתיקים = A. Sperber, 'Hebrew Based upon Greek and Latin Transliterations', *HUCA* 12–13 (1937–1938), pp. 103–274

שרוני, מילון ערבי = א' שרוני, המילון המקיף ערבי-עברי, א-ג, תל אביב תשמ"ז
 תוריון, המשפט המורכב = י' תוריון, 'המשפט המורכב בפרוזה המקראית של תקופת בית
 ראשון', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ו

מפתחות

א. מפתח ערכי הכתיב והקרי

מפתח הערכים מחזיק פעלים, שמות ומיליות הנידונים בספר. הערכים הובאו על פי סדר אלפביתי של צורות הכתיב. פעלים – באים על פי א"ב של השורש. שמות ומיליות – על פי א"ב של צורת היסוד של המילה המשתקפת מן הכתיב הנדון.

1. ערכי הכו"ק שנידונו בחיבור זה

הכתיב	הקרי	
אבוגיל	אביגיל	שמ"א כה 18 140
לאביגל	לאביגיל	שמ"ב ג 3 133
אכנה	אמנה	מל"ב ה 12 126
באדם	מאדם	יהו' ג 16 227
ויאהבו	ויאהבהו	שמ"א יח 1 118
האהל	האלה	מל"א ז 45 204
אהלה	אהלו	בר' יג 3 20
אולי –	אילי-	מל"ב כד 15 90
האורנה	הארונה	שמ"ב כד 16 151
אזנו	אזני	שמ"א כב 17 220
אחד, אחת		
אחד	האחד	מל"א ד 7 250
אחד	אחת	שמ"ב כג 8 168
אחת	אחד	מל"א יט 4 168
באחת-	באחד-	שמ"ב יז 12 168
אחותי	אחיותי	יהו' ב 13 95

הכתיב	הקרי	
אח"ר		
וייחר	וַיִּחַר	שמ"ב כ 5 49
ואחרו	וַאֲחֵרֵיו	שמ"ב כג 9 34
אלה-	אֱלֹהֵי-	מל"ב יז 31 180
באלפו	בְּאַלְפֵיו	שמ"א יח 7 ; כא 12 32
אלהיך	אֱלֹהֶיךָ	מל"א א 47 272
אמה	אַמּוֹת	מל"ב כה 17 107
אמ"ר		
אמר	אָמַר	שמ"א יג 19 175
ויאמר	וַיֹּאמֶר	שמ"א יב 10 18
ויאמר	וַאֲמַר	שמ"ב א 8 221
ויאמר	וַיֹּאמֶר	יהו' ו 7, ט 7 ; שמ"א טו 16 160
ואנשו	וַאֲנָשָׁיו	שמ"א כג 5 32
אסור, אסיר		
אסורי-	אֲסִירֵי-	בר' לט 20 196
האסירים	הָאֲסִירִים	שופ' טז 21, 25 197
האריה	הָאֲרִי	שמ"ב כג 20 82
וארמים	וַאֲדָמִים	מל"ב טז 6 302
ארניה	אֲרוֹנָה	שמ"ב כד 18 151
אשדת	אֶשְׁדָּת	דב' לג 2 39
אשר	אִישׁ	שמ"ב כג 21 296
ואת	וְאֵתָה	שמ"א כד 18 111, 30
ואתי	וְאֵתִי	שופ' יז 2 ; מל"א יד 2 ; מל"ב ד 16,
		23 ; ח 1 112
ואת-	אֶת-	מל"ב טז 17 240
בו"א (בו"ת)		
בגד	בָּא גָד	בר' ל 11 42
ויבו	וַיָּבֹו	מל"ב ג 24 279
יבאו	וּבָאוּ	שופ' ו 5 186, 184
ויבאו	וַיָּבֹאוּ	מל"א יב 3 163
ויבאו	וַיָּבֹאוּ	מל"א יב 21 161, 160

הכתיב	הקרי	
ואבאה	וְאָבֵא	יהו' כד 3 191
ותבאתי	וְתִבְאֵת	שמ"א כה 34 117
בינו	בִּינּוֹ	יהו' ח 11 33
בבית-	בֵּית-	מל"ב כב 5 230
בית מלך	בֵּית הַמֶּלֶךְ	מל"א טו 18 ; מל"ב יא 20 ; טו 25 249
בן, בנים		
בנו בְּנָיו		דב' ב 33 ; לג 9 32
בניכי	וּבְנֵיךָ	מל"ב ד 7 117
מבנימין	מִבְּנֵימִין	שמ"א ט 1 34
בנת	בְּנִיתִי	מל"א ח 48 16
(אילון) בצענים	(אֵילָוֶן) בְּצַעֲנָנִים	שופ' ד 11 149
בריו	בְּרִיָּתוֹ	שמ' לט 33 32
ברכו	בִּרְכּוֹ	מל"א יח 42 32
גבול		
הגבול	הַגְּדוֹל	יהו' טו 47 198
גברים	הַגְּבוּרִים	שמ"ב כג 9 38
הגג	הַגָּגָה	שמ"א ט 26 255
גי(א)		
בגי-המלח	בְּגִי-מֶלֶח	מל"ב יד 7 252
בגי בני-הנם	בְּגִי בְּנֵי-הַנֶּמֶס	מל"ב כג 10 224
הגיאיות	הַגֵּיאִיּוֹת	מל"ב ב 16 97
גיים	גוֹיִם	בר' כה 23 15
גלון	גוֹלָן	יהו' כ 8 ; כא 27 130
ותגעש	וַיִּתְּגַעֵשׂ	שמ"ב כב 8 170
והגרזי	וַהֲגִרְזִי	שמ"א כז 8 136
דב"ר		
וידבר	וַיְדַבֵּר	מל"א יב 7 18
דדי	דָּדוֹ	שמ"ב כג 9 143
דויג	דוֹאֵג	שמ"א כב 18 (2x), 22 127

הכתיב	הקרי	
דרך		
דרכו	דִּרְכִּי	שמ"ב כב 33 261
דרכו	דִּרְכִּיו	שמ"א יח 14 32
הוא, היא		
הוא	הִיא	וי' ו 18, 22; יג 20 113
הוא-והיא	הִיא-וְהוּא	מל"א יז 15 162
הי"י		
והיה	וְהָיָה	במ' לד 4; יהו' טו 4; יח 12, 14, 19 77
והית	וְהָיְתָה	מל"ב ט 37 76
הייתה מוציא	הָיְתָה הַמוֹצִיא	שמ"ב ה 2 36
יהי	יִהְיֶה	מל"א א 37 190
ויהיו	וְהָיוּ	יהו' יט 29 182
הל"ך		
הולך	הֹלֵךְ	יהו' ו 13 273
הלכתי	הִלַּכְתִּי	מל"ב ד 23 117
והם	וְהֵמָּה	שמ"ב כא 9 116
ההמון-	הַמֶּוֹן-	מל"ב ז 13 204
ויהמם	וַיִּהְיוּ	שמ"ב כב 15 272
וצ"א/יצ"א		
הוצא	הִצִּיא	בר' ח 17 53
וצ"ת/יצ"ת		
והוצתיה	וְהִצִּיתוּהָ	שמ"ב יד 30 54
זבדה	זָבָדָה	מל"ב כג 36 139

הכתיב	הקרי	
חטאת		
ובחטאתיו	ובַחַטָּאתו	מל"א טז 26 179
חי	חַיִל	שמ"ב כג 20 294
בחם	כָּחַם	שמ"א יא 9 225
חמיטל	חַמוּטֵל	מל"ב כד 18 141
החנית המלך	חַנִּית הַמֶּלֶךְ	שמ"א כו 22 204
יחנני	יַחַנְנִי	שמ"ב יב 22 193
חץ, חצים		
וחץ חניתו	וַעֲץ-חַנִּיתוֹ	שמ"א יז 7 208
החצי	הַחֲצִים	שמ"א כ 38 104
חצרו	חֲצָרִי	שמ"ב כג 35 144
חרי		
חרי יונים	חָב יוֹנִים	מל"ב ו 25 265
חריהם	צוֹאֲתָם	מל"ב יח 27 267
י		
מידו	מִדָּיו	שמ' לב 19 ; י"י ט 22 ; טז 21 31
וייחל	וַיִּחַל	שמ"א יג 8 52
יוכלו	יָכְלוּ	יהו' טו 63 184
וילדו	וַיִּלְדוּ	שמ"ב ג 2 56
בימין	מִיְמִין	מל"ב יב 10 227
וינים	וַיָּנוּם	יהו' טו 53 147
יוסף	יֹסֵף	שמ"א כז 4 184
יעיש	יַעִישׁ	בר' לו 5, 14 140
היצוע	הַיָּצִיעַ	מל"א ו 5, 6, 10 84
מיצקת	מוֹצָקָת	מל"ב ד 5 55
הירד	הַיּוֹרֵד	שמ"א ל 24 20
בירדן	הַיַּרְדֵּן	שמ"ב יט 32 232
ויירש	וַיֹּרֶשׁ	במ' כא 32 50
יושב	יוֹשְׁבֵי	שופ' א 27 175
וישבו	וַיֵּשְׁבוּ	שמ"ב כא 16 152

הכתיב	הקרי	
בישראל	יִשְׂרָאֵל	שמ"ב י 9 210
כ		
כי טוב	כָּטוֹב	שופ' טז 25 242
וכי	כִּי	שמ"ב טז 10 241
כי	כֹּה	שמ"ב טז 10 254
כלבו	כָּלְבִי	שמ"א כה 3 285
כסותה	כְּסוּתוֹ	שמ' כב 26 20
הכרי	הַכְרִיתִי	שמ"ב כ 23 290
ל		
לה	לִי	שופ' טז 18 219
לי	לָנוּ	שמ"ב כא 4 177
ולא	וְלֹ	שמ"ב יח 12 ; יט 7 19
לא, לו		
לא	לו	שמ' כא 8 ; וי' יא 21 ; כה 30 ; שמ"א ב 3 ; שמ"ב טז 18 ; מל"ב ח 10 25 שמ"א ב 16 ; כ 2 27
לו	לא	
לי"ן/לו"ן		
וילונו	וַיִּלְּנוּ	במ' יד 36 72
וילינו	וַיִּלּוּנוּ	שמ' טז 2 72
תלונו	תִּלְּנוּ	שמ' טז 7 ; במ' טז 11 72
לוש	לִישׁ	שמ"ב ג 15 148
ולהלחם	וְהִלָּחֶם	שמ"ב טז 2 244
לכי	לָךְ	מל"ב ד 2 117
יקה	יִקָּח	מל"ב כ 18 161
מ		
המאיות	הַמְּאוֹת	מל"ב יא 4, 9, 10, 15 98
מאן	מֶאֱיָן	מל"ב ה 25 133

הכתיב	הקרי	
מבואך	מִבְּאֵךְ	שמ"ב ג 25 274
מגדיל	מִגְדוֹל	שמ"ב כב 51 194
(איש) מדין	(איש) מִדּוֹן	שמ"ב כא 20 80
והימשני	וְהִמְשִׁנִּי	שופ' טז 26 60
מו"ת		
ימות	יּוֹמָת	מל"ב יד 6 70
הממותתים	הַמּוֹמָתִים	מל"ב יא 2 73
מזבחתו	מִזְבְּחָתוֹ	מל"ב יא 18 32
מזה	מֵה זֶה	שמ' ד 2 43
למחראות	לְמוֹצָאוֹת	מל"ב י 27 266
מטבעתו	מִטְבַּעָתוֹ	שמ' כח 28 31
מיסך-	מוֹסֵךְ-	מל"ב טז 18 86
מלכד	מִלְכּוֹ	מל"א יב 33 300
במלך	בְּמֶלֶךְ	מל"ב כג 33 227
במלכן	בְּמִלְכָּן	שמ"ב יב 31 287
מן(המערה)	מִהַמְּעָרָה	שמ"א כד 8 121
מעל-	מֵעָלִי-	מל"א כ 41 122
ממערות-	מִמְעָרוֹת-	שמ"א יז 23 283
מצוה		
מצותו	מִצְוָתִי	דב' ה 9 217
מצותו	מִצְוָתִי	דב' ז 9; ח 2 32
מראשתו	מִרְאשָׁתוֹ	שמ"א כו 7, 11, 16 33
מריכו	מְרִיכּוֹ	שמ"א ב 10 32
למשפחתו	לְמִשְׁפַּחָתוֹ	שמ"א י 21 32
משפטו	מִשְׁפָּטוֹ	שמ"ב כב 23 32
משרתו	מִשְׁרָתוֹ	מל"א י 5 32
נביא		
נביאו	נְבִיאִי	מל"ב יז 13 105
נג"ד		
לגיד	לְהִגִּיד	מל"ב ט 15 131
וידא	וַיִּדַּח	מל"ב יז 21 281
תנואון	תְּנִיאוֹן	במ' לב 7 68

הכתיב	הקרי	
נאות, ניות		
נאות	נָיֹות	שמ"א כ 1 98
נזית	נָיֹות	שמ"א יט 18, 19, 22, 23 (2X) 98
ויניסו	וַיְנִיסוּ	שופ' ז 21 67
אנועך	אַנְיַעֲךָ	שמ"ב טו 20 68
נכ"י		
יך	יָךְ	שמ"א ד 13 276
נכתה	נָכְתָהּ	מל"ב כ 13 20
(ו/ל/ה) נער	(ו/ל/ה) נֶעֱרָה	רב' כב 15 (2X), 16, 20, 21, 23, 24, 25, 26 (2X), 27, 28, 29 27
בנפשו	בְּנַפְשִׁי	שמ"ב יח 13 263
נשאי- (כלי יואב)	נִשְׂאֵי-	שמ"ב כג 37 178
נשיכי	נִשְׂכִּיךְ	מל"ב ד 7 117
נת"ן		
ויתנה	וַיִּתְּנָהּ	מל"ב כב 5 17
ינתן	יָתַן	שמ"ב כא 6 59
תתן	תָּתַן	מל"א יז 14 58
סביבתו	סְבִיבְתֹו	שמ"א כו 5, 7 33
בסוסו	בסוּסָיו	מל"ב ה 9 32
סותה	סוּתָהּ	בר' מט 11 20
ספרים	סִפְרֵיָם	מל"ב יז 31 155
הספרים	סִפְרֵיָם	מל"א כא 8 248
עבדו	עֲבָדוּ	שמ"ב יד 22 262
עב"ר		
עברנו	עָבְרָם	יהו' ה 1 218
ויעברו	וַיַּעֲבְרוּ	שמ"ב יט 41 183

הכתיב	הקרי	
עבר		
מעבר	בְּעֵבֶר	יהו' כב 7 227
בעבר	מִעֵבֶר	יהו' כד 15 227
בעברות-(המדבר)	בְּעֵרְבוֹת	שמ"ב טו 28 137
עון	עוֹן	שמ"א יח 9 200
בעוני	בְּעִינִי	שמ"ב טז 12 269
עו"ט/עו"ש		
ויעש	וַיַּעַשׂ	שמ"א יד 32 277
לעזיר	לְעֹזֵר	שמ"ב יח 3 46
עין		
בעינו	בְּעִינֵינוּ	שמ"ב יב 9 261
(כ/ו) עינו	(כ/ו) עֵינֵינוּ	שמ"א ג 2, 18 ; שמ"ב יג 34 ; יט 19 32
עיר (חצר)		
בעיר	בְּעִיר	יהו' ח 16 282
העיר	חֲצִיר	מל"ב כ 4 304
עִיר		
עירה	עִירוֹ	בר' מט 11 20
על, אל		
על-	אֶל-	שמ"א כ 24 235
ועלו	וַעֲלִיּוּ	שמ"א ב 10 ; שמ"ב כ 8 33
על-יד	עַל-יָדֵי	מל"ב יב 12 123
על"י		
עלה	עָלוּ	מל"ב כד 10 163
ויעלה	וַיַּעֲלֵהוּ	שמ"א ז 9 17
בעלות	בְּעֻלּוֹת	יהו' ד 18 ; שופ' יט 25
ועמדו	וַעֲמֹדֵיו	שמ' כז 11 31
(כפר) העמני	(כפר) הָעֲמוֹנָה	יהו' יח 24 109
עמיחור	עֲמִיחֹר	שמ"ב יג 37 91
עפלים	טַחְרִים	דב' כח 27 ; שמ"א ה 6, 9, 12 ; ו 4, 5 269
העצנו	הָעֲצָנִי	שמ"ב כג 8 274
עש"י		
(לו)עשה	(לא) יַעֲשֶׂה	שמ"א כ 2 187, 184

הכתיב	הקרי	
עשוות	עשויות	שמ"א כה 18 74
עש"ר		
עשר	עשה	מל"א כב 49 278
עשרה (אלפים)	עשרת	מל"ב כד 14 202
פ		
נפצות	נפוצת	שמ"ב יח 8 176
הפקדים	המפקדים	מל"ב יב 12 47
צ		
צביים	צבונים	בר' יד 2, 8 15
צו"י		
ויצו	ויצו	שופ' כא 20 18
ויצוהו	ויצוה	מל"ב טז 15 213
צידה	ציד	בר' כז 3 79
ק		
וקדשו	וקדשי	מל"א טו 15 109
וקוה	וקו	מל"א ז 23 85
ויקלהו	ויקהלו	שמ"ב כ 14 137
קצה		
קצה	קצו	מל"ב יט 23 20
קצותו	קצותיו	שמ' לז 8; לט 4 31
ויקרא	ותקרא	שמ"ב יב 24 159
קרוא, קריא		
קרואי-	קריאי-	במ' כו 9 198
קריאי-	קרואי	במ' א 16 197
יקרחה	יקרחו	וי' כא 5 215, 213
ר		
וראתה	ראתה	מל"ב יא 1 238

הכתיב	הקרי	
ואראה	וְאָרָא	יהו' ז 21 190
ותראנה	וְתֹאֲרִנָּה	שמ"א יד 27 136
רב"י		
וארב	וְאַרְבָּה	יהו' כד 3 191
רב"ב		
ברכבתו	בְּרִכְבָּתוֹ	שמ"א כא 12 ; כט 5 32
רגל		
רגלו	רְגְלִי	מל"א ה 17 261
רגליו	רְגְלָי	שמ"ב כב 34 261
לרוב	לְרִיב	שופ' כא 22 66
ברכב (רכבי)	בָּרֵכַב (רִכְבִּי)	מל"ב יט 23 212
ורעיתי	וְרַעוּתִי	שופ' יא 37 102
ברתיקות	בְּרִתּוּקוֹת	מל"א ו 21 129
שכבה		
נשברה	נִשְׁבְּרָה	מל"א ז 20 248
ובשגיב	וּבִשְׁגִיב	מל"א כב 49 77
ישגלנה	יִשְׁכַּכְנָה	מל"א טז 34 140
בהשדה	בַּשָּׂדֶה	דב' כח 30 268
שו"ב		מל"ב ז 12 131
ישיב	יָשׁוּב	שמ"ב טו 8 61
להשיבו	לְהַשִּׁיבָה	שופ' יט 3 165
שו"ם/שי"ם/יש"ם		
שום	שִׁים	שמ"ב יד 7 67
ויישם	וַיִּשֶׁם	בר' כד 33 63
לשור	לְשִׁיר	שמ"א יח 6 66
שושק	שִׁשְׁק	מל"א יד 25 153
וישתחו	(ו/ו) יִשְׁתַּחֲוּוּ	בר' כז 29 ; מג 28 ; מל"א ט 9 18
ושחצומה	וְשַׁחֲצִימָה	יהו' יט 22 222
ושיא	וּשְׂאָא	שמ"ב כ 25 145
שילה	שִׁלּוֹ	בר' מט 10 22

הכתיב	הקרי	
שכנכי	שְׁכַנְיָךְ	מל"ב ד 3 117
שלל	הִשְׁלָל	שמ"א יד 32 247
שלושה, שלשי(ם)		
השלשי	הִשְׁלָשָׁה	שמ"ב כג 18 294
שלשים	שְׁלוֹשָׁה	שמ"ב כג 13 292
שם	שָׁמָּה	שמ"ב כא 12 120
שמטהו	שְׁמִטָּה	מל"ב ט 33 167
שמלתו	שְׁמִלְתִּיו	שמ"ב יב 20 32
שמ"ע		
בשמעו	בְּשִׁמְעוּ	שמ"א יא 6 225
שמעיו	שִׁמְעָה	מל"ב כא 12 275
בשמעך	בְּשִׁמְעֶךָ	שמ"ב ה 24 225
בשמעכם	בְּשִׁמְעֵכֶם	יהו' ו 5 225
שמעי	שִׁמְעָה	שמ"ב כא 21 146
שנאו-	שָׁנוּאִי-	שמ"ב ה 8 109
שנה	שָׁנִים	מל"ב ח 17 107
שיניהם	מִימֵי רַגְלֵיהֶם	מל"ב יח 27 267
שנים (עגלים)	שָׁנִי (עגלים)	מל"ב יז 16 202
שפכה	שָׁפְכוּ	דב' כא 7 77
תחלת-	בְּתַחֲלַת-	שמ"ב כא 9 230
תחתו	תַּחְתָּיו	שמ"ב ב 23 34
תלום	תֵּלְאוּם	שמ"ב כא 12 75
תמר	תִּדְמַר	מל"א ט 18 93
תצאת		
תצאתו	תִּצְאָתוֹ	יהו' טז 3 32
תצאתיו (הגבול)	תִּצְאוֹת (הגבול)	יהו' יח 19 204
תוקע		
תקעו (השופרות)	תִּקְעִי (השופרות)	יהו' ו 9 109

2. ערכי כו"ק שמחוץ לקורפוס הנחקר (שאוזכרו אגב דיונים בחיבור זה) מספר העמוד מתייחס לאזכור הראשון.

מראה המקום	הכתיב	הקרי
ישעיהו		
ג 16	נטוות	נטויות 75
ט 2	לא	לו 24
י 13	עתידתיהם	עתודתיהם 129
יג 16	תשגלנה	תשככנה 268
מא 23	ונרא	ונראָה 191
מז 13	הברו-	הברִי- 110
מט 5	לא	לו 24
6	ונצירי-	ונצוֹרִי- 197
סג 9	לא	לו 24
ירמיהו		
ב 15	נצתה	נצתו 78
33	למדתי	למדֶת 118
ג 2	שגלת	שכבֶת 268
7	ותראה	ותִרֶא 191
ד 30	ואתי	ואֶת 113
ו 29	מאשתם	מֵאֵשׁ תֵּם 41
יד 3	צעוריה	צִעִירֵיהֶם 197
טז 16	לדוגים	לְדִגִּים 128
יז 19	עם	הָעַם 247
יח 10	הרעה	הָרַע 86
16	שרוקות	שְׁרִיקוֹת 129
כב 6	נושבה	נושְׁבו 78
מ 16	תעש	תַּעֲשֶׂה 191
יחזקאל		
א 8	וידו-	וִידִי- 110
ו 3	ולגיאאות	וּלְגִיאֹוֹת 97
טז 18	נתתי	נָתַתִּי 118

מראה המקום	הכתיב	הקרי
51	אחותך	אַחֹתֶיךָ 96
59	ועשית	וַעֲשִׂיתִי 16
כג 43	עת	עֲתָה 92
לו 13	אתי	אַתָּה 113
לז 3	ויאמר	וַאֲמַר 221
הושע		
ח 12	רבו-	רַבִּי- 110
מיכה		
ג 2	רעה	רָע 86
זכריה		
ד 2	ויאמר	וַאֲמַר 221
יד 2	תשגלנה	תִּשְׁגַּלְנָה 268
תהלים		
ו 4	ואת	וְאֵתָה 30
י 10	חלכאים	חַל כָּאִים 41
עג 2	שפכה	שִׁפְכוּ 78
עט 10	בגיים	בַּגּוֹיִם 15
ק 3	ולא	וְלוֹ 24
קיט 79	וידעו	וַיִּדְעוּ 110
קכג 4	לגאיונים	לְגֵאֵי יוֹנִים 41
קלט 16	ולא	וְלוֹ 24
קמ 13	ידעת	יִדְעִיתִי 16
איוב		
א 10	ואת	וְאֵתָה 30
ט 30	במו	בְּמִי- 110
יג 15	ולא	וְלוֹ 24
טו 22	וצפו	וַצִּפוּי 75
טז 16	חמרמרה	חֲמֹרְמֹרוֹ 78
מא 4	ולא	וְלוֹ 24

מראה המקום		הכתיב	הקרי
מב	2	ידעת	יִדְעָתִי 16
	17	וירא	וַיִּרְאֶה 191
משלי			
יט	7	לא	לוֹ 24
כא	19	(אשת-) מדונים	(אשת-) מְדִינִים 81
כה	24	(מאשת) מדונים	(מאשת) מְדִינִים 81
כו	2	לא	לוֹ 24
	21	(איש-) מדונים	(איש-) מְדִינִים 81
כז	15	(אשת-) מדונים	(אשת-) מְדִינִים 81
רות			
א	8	יעשה	יַעֲשֶׂה 191
שיר השירים			
ב	13	לכי	לָךְ 118
קהלת			
ז	22	את	אֶתָּה 30
איכה			
א	18	עמים	הָעַמִּים 247
ג	10	אריה	אַרְיֵי 82
ה	3	אין	וְאֵין 302
	7	אינם	וְאֵינָם 302
עזרא			
ד	2	ולא	וְלֹ 24
	11	עבדיך	עֲבָדֶיךָ 135
ח	17	הנתונים	הַנְּתֻנִים 197
י	43	ידו	יָדִי 143

מראה המקום		הכתיב	הקרי
נחמיה			
ב	5, 4	ויאמר	וַאֲמַר 221
ט	6	את	אֶתְּהָ 30
דניאל			
ד	22	עליך	עֲלֶיךָ 135
ה	23	קדמין	קִדְמָן 135
דברי הימים א			
ב	55	ישבו	יִשְׁבּוּ 110
ד	20	תולון	תִּילוֹן 129
יא	20	ולא	וְלֹא 24
כד	24	שמור	שָׁמֹר 139
דברי הימים ב			
ט	29	יעדי	יַעְדּוֹ 143

ב. מפתח הכתובים של הכו"ק (בקורפוס הנחקר)

מספר העמוד מתייחס לאזכור הראשון של הערך.

	32	ח 2	31	לז 8	בראשית
	77	כא 7	31	לט 4	ח 17
27	(2X) 15	כב	32	33	יג 3
	27	16			יד 2
	27	20		ויקרא	15 8
	27	21	113	ו 18	כד 33
	27	23	113	22	כה 13
	27	24	31	ט 22	כז 3
	27	25	25	יא 21	18 29
27	(2X) 26		113	יג 20	ל 11
	27	27	31	טז 21	לו 5
	27	28	215, 213	כא 5	140 14
	27	29	25	כה 30	לט 20
269	27	כח			מג 28
268	30			במדבר	מט 10
	39	לג 2	197	א 16	20 11
	32	9	72	יד 36	20 11
			72	טז 11	
		יהושע	50	כא 2	שמות
	95	ב 13	198	כו 9	ד 2
	227	ג 16	68	לב 7	טז 2
	225	ד 18	77	לד 4	7
	218	ה 1			כא 8
	225	ו 5		דברים	כב 26
	160	ז 7	32	ב 33	כז 11
	109	ח 9	217	ה 9	כח 28
273	13		32	ז 9	לב 19

98 22	18 20 כא	190 21 ז
98 23	66 22	33 11 ח
98 23		282 16
98 1 כ	שמואל א	160 7 ט
187 ,184 ,27 2	25 3 ב	77 4 טו
235 24	32 10	198 47
104 38	33 10	147 53
32 12 כא	27 16	184 63
32 12	32 2 ג	32 3 טז
220 17 כב	32 18	77 12 יח
127 18	276 13 ד	77 14
127 18	269 6 ה	77 19
127 22	269 9	204 19
32 5 כג	269 12	109 ,78 24
121 8 כד	269 4 ו	222 22 יט
111 ,30 18	17 9 ז	182 29
285 3 כה	341 ט	130 8 כ
140 18	255 26	130 27 כא
74 18	32 21 י	227 7 כב
117 34	225 5 יא	191 3 כד
33 5 כו	225 9	191 8
33 7	18 10 יב	227 15
33 7	52 8 יג	
33 11	175 19 יג	שופטים
33 16	136 27 יד	175 27 א
204 22	247 32	149 11 ד
184 4 כז	247 32	186 ,184 5 ט
136 8	160 16 טו	67 21 ז
32 5 כט	208 7 יז	102 37 יא
20 24 ל	283 23	219 18 טז
	118 1 יח	197 21
שמואל ב	66 6	197 15
221 8 א	32 7	242 25
34 23 ב	200 9	60 26
56 2 ג	32 14	112 2 יז
133 3	98 18 יט	165 3 יט
148 15	98 19	225 25

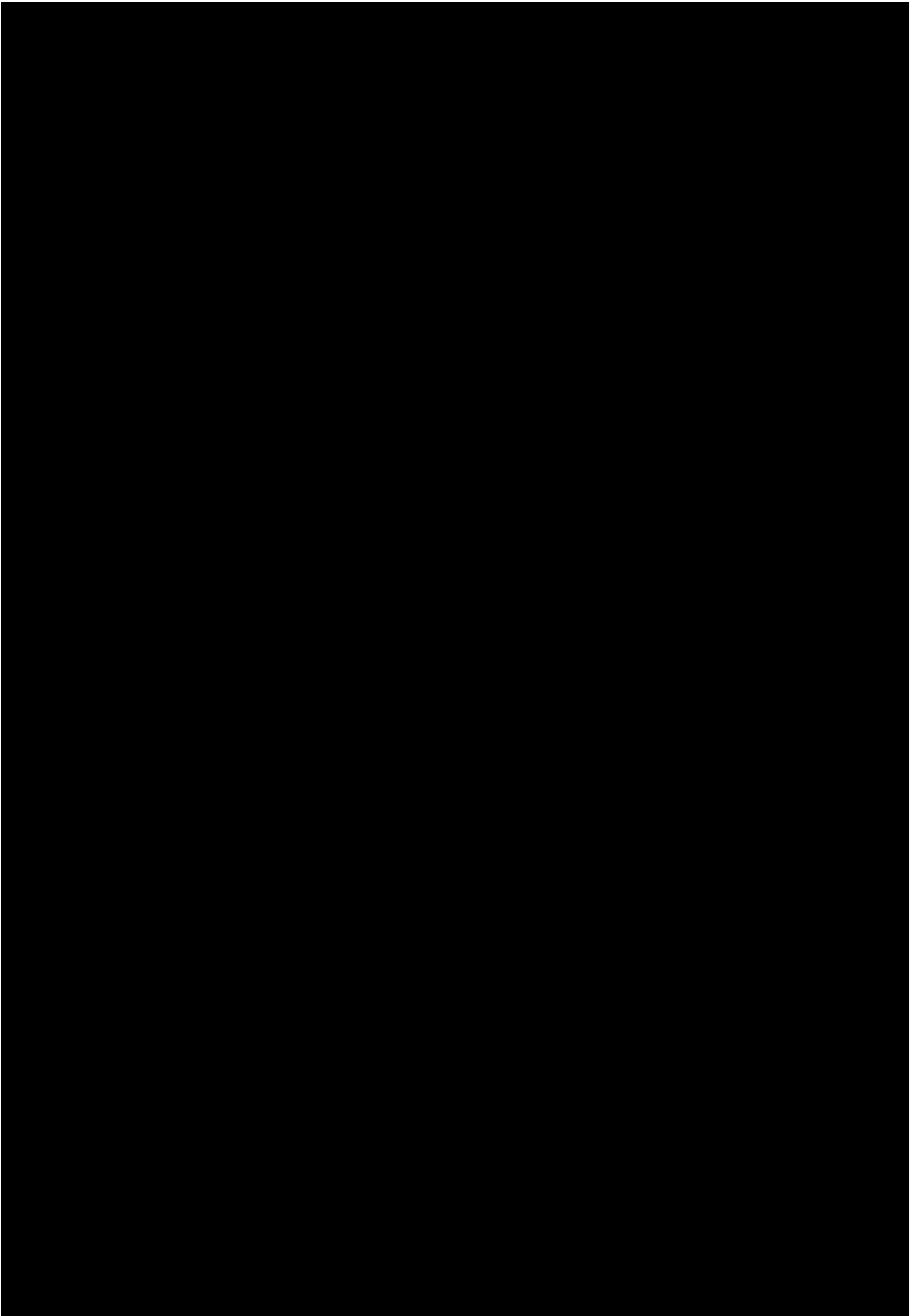
מפתחות

386

84	10	177	כא 4	274	25
129	21	59	6	36	ה 2
248	ז 20	116	9	109	8
85	23	230	9	225	24
204	45	120	12	210	י 9
16	ח 48	75	12	261	יב 9
18	ט 9	152	16	32	20
93	18	80	20	193	22
32	י 5	146	21	159	24
163	יב 3	170	כב 8	287	31
18	7	272	15	32	יג 34
161, 160	21	32	23	91	37
300	33	261	33	67	יד 7
112	יד 2	216	34	262	22
153	25	194	51	54	30
109	טו 15	168	כג 8	61	טו 8
249	18	274	8	68	20
179	טז 26	34	9	137	28
140	34	38	9	244	טז 2
58	יז 14	143	9	241	10
162	15	292	13	254	10
162	15	294	18	269	12
32	יח 42	82	10	26	18
168	יט 4	294	20	168	יז 12
122	כ 41	296	21	46	יח 3
248	כא 8	144	35	176	8
77	כב 49	178	37	19	12
278	49	151	כד 16	263	13
		151	18	19	יט 7
				32	19
	מלכים ב		מלכים א	232	32
97	ב 16	190	א 37	183	41
279	ג 24	272	47	49	כ 5
117	ד 2	250	ד 7	33	8
117	3	261	ה 17	137	14
55	5	84	ו 5	290	23
117	7	84	6	145	25
117	7				

180	31	98	9	112	16
267	27 יח	98	10	112	23
267	27	98	15	117	23
20	23 יט	32	18	32	9 ה
212	23	249	20	126	12
304	4 כ	227	10 יב	133	25
20	13	123	12	265	25 ו
161	18	70	6 יד	131	12 ז
275	12 כא	252	7	204	13
17	5 כב	161	13	112	1 ח
230	5	249	25 טו	25	10
224	10 כג	302	6 טז	107	17
227	33	213	15	131	15 ט
139	36	240	17	167	33
163	10 כד	86	18	76	37
202	14	105	13 יז	266	27 י
90	15	202	16	238	1 יא
141	18	281	21	73	2
107	17 כה	155	31	98	4

Maimon Cohen
The Kethib and Qeri System
in the Biblical Text

PUBLICATIONS OF
THE PERRY FOUNDATION FOR BIBLICAL
RESEARCH IN THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM

Maimon Cohen

The Kethib and Qeri System in the Biblical Text

A Linguistic Analysis of the Various Traditions
Based on the Manuscript 'Keter Aram Tsova'

THE HEBREW UNIVERSITY MAGNES PRESS, JERUSALEM

In loving memory of Dr. I. Edward Kiev, distinguished Rabbi, Chaplain and Librarian of the Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion in New York, his family established a Library Foundation in September 1976 to support and encourage scholarship in Judaica and Hebraica. The Hebrew University Magnes Press is proud to add this work by Maimon Cohen to the growing list of scholarly works supported by the Kiev Foundation.

©

All rights reserved by
The Hebrew University Magnes Press
Jerusalem 2007

ISBN 965–493–271–7

Printed in Israel
Typesetting: E.M.N. Ltd., Jerusalem

Contents

Preface	8'
Introduction	1
Chapter One: Orthography	13
1.1 Various Orthographic Realizations of Consonants and Vowels in the Word	13
1.2 Different Orthographic Realizations of Words and Phrases	36
1.3 Summary	44
Chapter Two: Morphology and Morpho-Phonology	45
A. Morphology	
2.1 Morphological Interchanges in the Verb System	45
2.2 Morphological Interchanges in the Noun System	79
2.3 Morphological Interchanges in the Particles System	120
B. Morpho-Phonology	
2.4 Pairs of Kethib/Qeri Interchanges Resulting from Phonological Shifts	126
2.5 Pairs of Kethib/Qeri Interchanges in Proper Nouns Resulting from Pronunciation Traditions	138
2.6 Summary	156
Chapter Three: Syntax and Morpho-Syntax	158
3.1 Syntactic Concord	158
3.2 Use of the 'Tenses'	181
3.3 Use of the Participle in Kethib/Qeri Pairs	194
3.4 Use of Noun Phrases	202
3.5 Use of Proleptic Pronoun in One of the Kethib/Qeri Forms	213
3.6 Use of Direct or Indirect Speech	216
3.7 Use of Case Endings	221
3.8 Use of Function Words	225

3.9 Summary	257
Chapter Four: Lexicon and Style	260
4.1 Aesthetic and Deferential Style with Addressing God or Man	261
4.2 Alternations of Style Resulting from the Process of Pairing Forms	271
4.3 Alternations of Parallel Lexemes	276
4.4 Summary	306
Summary and Conclusions	308
Appendix	316
Abbreviations and Bibliography	344
Indices	368